

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

TESI DOCTORAL

EL BISBAT D'URGELL A L'INICI DEL SEGLE XIV
(A TRAVÉS DE LA VISITA PASTORAL DE 1312 A 1315)

Volum I

JOSEP M. PALAU I BADUELL

2015

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Programa de doctorat «Societat i Cultura»

El bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV (a través de la visita pastoral de 1312 a 1315)

Volum I

Tesi presentada per optar al títol de doctor
2015

Doctorand

Josep M. Palau i Baduell

Director

Dr. Ignasi J. Baiges i Jardí

Als meus avis, que ja no hi han pogut ser.

A Prim Bertran, que no hauria d'haver marxat tan aviat.

Resum

Aquesta tesi consisteix en la transcripció i l'estudi de la visita arquebisbal al bisbat d'Urgell realitzada entre l'any 1312 i 1315. Aquesta és la part més important del treball, ja que és una font totalment pràcticament inèdita. La transcripció del document té un gran interès per conèixer la vida religiosa d'Urgell a l'inici del segle XIV i, a més, perquè juntament amb una visita a la diòcesi Lleida de l'any 1328, són les dues úniques visites arquebisbals conegudes que es conserven als arxius catalans.

L'estudi de la visita és l'altra gran part del treball. S'ha realitzat un succint estudi de les visites pastorals, determinant-ne el seu origen, la seva funció i el seu desenvolupament, alhora que es planteja un estat de la qüestió de l'estudi d'aquesta visita. A continuació s'emmarca la font en el territori en què es donà, de manera que es descriu la diòcesi d'Urgell a inicis del segle XIV. S'inicia amb un breu apunt històric del bisbat, per continuar amb la delimitació de l'àmbit geogràfic del bisbat d'Urgell des d'una òptica eclesiàstica. Seguidament, s'analitza la font transcrita des de diversos punts de vista amb la finalitat de perfilar quina era la vida del clergat i del laïcat urgel·litans a inicis del segle XIV. A continuació es fa un estudi de la visita a través dels punts principals de l'esquema clàssic de les visites baixmedievals: la *visitatio rerum*, és a dir, la inspecció ocular de l'edifici i els objectes de culte, i la *visitatio hominum*, això és, l'observació de la conducta del clergat i del laïcat. Per últim cal destacar la cartografia elaborada amb la distribució parroquial de la diòcesi al segle XIV.

Agraïments

Ara que ja he arribat al final d'aquesta llarga singladura que és l'elaboració de la tesi doctoral, he de mirar enrere i intentar agrair a tothom que d'una manera o d'altra n'ha format part. Dic intentar, perquè de segur que hi haurà molta gent de la qual m'oblidi. Vagi per endavant un agraïment col·lectiu.

En primer lloc vull agrair a l'Ignasi Baiges, el director d'aquesta tesi, per haver acceptat dirigir-me'n la investigació, primer com a treball de final de màster i després com a tesi doctoral. A ell també li agraeixo els consells, els suggeriments, les correccions i, sobretot, la seva predisposició i amabilitat tothora i, en especial, en els darrers moments de l'elaboració. També vull agrair a la Teresa Vinyoles que m'esperonés a seguir endavant amb aquesta recerca quan només començava a gestar-se com un treball de l'assignatura 'Viure a l'edat mitjana' del Màster de Cultures Medievals de la Universitat de Barcelona i a l'enyorat Prim Bertran, els suggeriments i les xerrades sobre el bisbat d'Urgell que teníem quan ens trobàvem al metro o a la Universitat.

Evidentment, aquesta tesi no s'hagués pogut dur a terme sense la recerca en diversos arxius i biblioteques, als directors i personal dels quals agraeixo profundament l'amabilitat i ajuda al llarg de la investigació.

De l'etapa del màster n'atresoro un record molt bonic a nivell acadèmic, però sobretot a nivell personal. Vull recordar-ne els professors, però en especial els companys, amb els quals l'amistat ha perdurat més enllà de les aules: Araceli, Cesc, Fiona, Glòria, Jordi, Marta i Noe, moltes gràcies. I a la Marta, unes gràcies més especials per l'ajuda amb els dubtes de llatí. I gràcies també pels bons moments als que us he conegut en paral·lel: Eva, Gemma, Georgina, Lali i Mar. I al Pau gràcies per les converses sobre fetilleres.

No em puc oblidar tampoc dels companys del Departament d'Humanitats i dels alumnes de la Universitat Pompeu Fabra, així com dels col·legues del grup de recerca Ars Picta de la Universitat de Barcelona. I vull recordar als companys de l'Institut d'Estudis Catalans, els quals, d'alguna manera o altra han patit aquesta tesi, sentint-ne parlar a tothora, sobretot en els últims moments. Gràcies Pep, Marta, Elvira, Àngels, Irene, Núria i Xavi, i gràcies especialment a l'Anna, la qual m'ha ajudat en tot moment i ha tingut una infinita paciència.

També vull fer esment d'aquells que m'han ajudat d'alguna manera o altra durant aquest procés, ja sigui proporcionant-me bibliografia o algun article o, simplement, discutint per les xarxes socials. Gràcies, doncs, Gerard, Alberto, Marc, Maria, Joan i Toni. Martí, gràcies per la lectura i correcció d'algun capítol, i Xavi, gràcies per haver-me salvat els mapes de l'hecatombe informàtica.

Abans d'acabar, vull agrair als amics que sempre han estat allà per donar-me un cop de mà, ànims o qualsevol cosa que necessités durant aquesta etapa. Moltíssimes gràcies Cristina, Meritxell, Cinty i Ander per les estones i per tot.

Per últim vull donar les gràcies al Xavi i a la meva família, sense la qual no seria qui sóc ni on sóc, i en especial a la meva germana per l'ajuda. Moltes gràcies a tots per ser-hi sempre.

Sumari

1. Introducció	11
1.1. Objectius i metodologia	13
1.2. Fonts i bibliografia	21
2. Les visites pastorals com a font històrica	45
2.1. Origen i evolució de les visites pastorals	50
2.2. El desenvolupament de la visita pastoral	54
2.3. Estat de la qüestió de la visita al bisbat d'Urgell	61
3. El bisbat d'Urgell	67
3.1. De l'inici fins al segle XIV	68
3.2. L'organització territorial del bisbat d'Urgell al segle XIV	83
3.2.1. Els deganats i les seves parròquies	86
3.2.1.1. El deganat de Cerdanya i les seves parròquies	94
3.2.1.2. El deganat de Berga i les seves parròquies	98
3.2.1.3. El deganat de la Vall de Lord i les seves parròquies	101
3.2.1.4. El deganat d'Urgellet i les seves parròquies	107
3.2.1.5. El deganat d'Urgell i les seves parròquies	110
3.2.1.6. Els deganats del Pallars	118
3.2.1.6.1. El deganat de Tremp i les seves parròquies	119
3.2.1.6.2. El deganat de Montenartró i les seves parròquies	125
3.2.1.6.3. El deganat de Cardós i les seves parròquies	128
3.2.1.6.4. El deganat d'Àneu i les seves parròquies	130
3.3. Els exempts	131
3.3.1. Santa Maria de Gerri	132
3.3.2. Sant Pere del Burgal	141
3.3.3. Santa Maria de Mur	143
3.3.4. Sant Pere d'Àger	149
4. La visita arquebisbal de 1312-1315 al bisbat d'Urgell	159
4.1. El delegat i els subdelegats	167
4.2. L'abast de la visita i de la documentació conservada	171
4.3. Itinerari de la visita	178
4.4. Reconstrucció del qüestionari de visita	207

5. Estudi de la visita	215
5.1. La <i>visitatio rerum</i>	216
5.2. La <i>visitatio hominum</i> . Els <i>capitula contra clericos</i>	235
5.3. La <i>visitatio hominum</i> . Els <i>capitula contra laicos</i>	299
5.4. Les penes imposades	337
5.5. Les rendes de les parròquies	340
6. Conclusions	351
Annex cartogràfic	357

1. INTRODUCCIÓ

La tesi que el lector té a les mans és el resultat de la transcripció i l'estudi del *Llibre de visita al bisbat d'Urgell* que es conserva a l'Arxiu Episcopal de Vic i que està datat entre 1312 i 1315.¹ Malgrat el títol de la tesi, no és una visita pastoral corrent, sinó que és una visita arquebisbal efectuada per l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Rocabertí (1309-1315), mitjançant una gràcia especial atorgada del papa Climent V (1305-1314), a través d'un delegat a cada diòcesi.² El delegat de la diòcesi d'Urgell va ser el canonge Galceran Sacosta, que després esdevindria bisbe de Vic, motiu pel qual, de ben segur, els lligalls d'aquesta visita es conserven a la capital d'Osona.

Dit això, cal explicar que aquesta tesi es començà a gestar l'any 2008 com un treball de l'assignatura «Viure a l'edat mitjana», que impartia la doctora Teresa Vinyoles en el marc del màster oficial de Cultures Medievals de la Universitat de Barcelona. Fou ella qui em va suggerir que continués amb la recerca iniciada i seguís treballant el tema cara al treball final de màster. Així doncs, el 13 de febrer de 2009 defensava el treball *La moralitat dels clergues i laics als comtats de Pallars a través de les visites pastorals de 1314 i 1315*, dirigit pel doctor Ignasi J. Baiges. El tribunal que l'avaluà, m'encoratjà a seguir amb aquesta recerca i em suggerí alguns aspectes a millorar.

Donades les característiques d'un treball final de màster, només vaig abordar un aspecte i un territori concrets de la visita de 1312-1315, tot i que la font m'oferia la possibilitat de realitzar una investigació més profunda i àmplia. Per tant, vaig escollir únicament dos volums dels vuit que es conserven —els corresponents a l'àmbit de l'antic comtat del Pallars— alhora que vaig decidir només tractar un tema específic: la moralitat del clergat i el laïcat. La justificació d'aquesta elecció raïa en el fet que era un punt de partida adient per capbussar-se en les possibilitats d'estudi històric que ofereix aquesta documentació, perquè, d'una banda, el Pallars és un territori concret però alhora prou ampli per poder-ne fer una primera aproximació, i de l'altra, atesos els nombrosos aspectes que es poden analitzar a través d'aquesta documentació, el fet de centrar-se en quin era el grau de moralitat del clergat i la feligresia d'aquesta zona possibilitava

¹ AEV, *Llibre de visites del Bisbat d'Urgell*, ACV 31/41.

² Vegeu el capítol 4. *La visita arquebisbal de 1312-1315 al bisbat d'Urgell*.

l'obtenció d'uns resultats concrets que alhora permetrien l'ampliació de les dades obtingudes en una futura tesi doctoral.

La base del treball de recerca es concretà en dos aspectes: la transcripció de la documentació i els instruments que em van permetre de fer-ne l'estudi. Pel que fa al primer, vaig transcriure aquells folis d'ambdós volums que contenien els registres de visita a les parròquies pallareses, tot desestimant els documents intercalats que no tenien interès per l'objecte d'aquell estudi. Això possibilità l'anàlisi d'un total de 145 parròquies diferents: 125 corresponents a l'any 1314 i 95 a l'any 1315.

En paral·lel a la tasca de transcripció vaig crear una base de dades informàtica en la qual anava introduint totes aquelles referències que m'aportava la documentació. Alhora, aquesta informació m'havia de facilitar, en un futur, tenir en compte altres aspectes que en aquell moment vaig desestimar per al treball de recerca.

Per tal de fer l'estudi vaig haver de cercar aquelles normatives que l'Església del segle XIII i XIV havia imposat respecte als afers morals. Atès que els registres de visita donaven respostes a unes qüestions que els visitadors formulaven als testimonis, vaig començar per cercar els qüestionaris d'altres visites pastorals coetànies atès que, malauradament, el que encapçalava aquesta visita no s'ha conservat. Així doncs, partint dels vuit qüestionaris de visita conservats a la Corona d'Aragó entre el 1314 i el 1435 i de l'estudi que n'ofereix Lluís Monjas en la seva tesi doctoral,³ vaig constatar la persistència d'uns temes referents a la moral que havien de ser respectats tant pel clergat com per la feligresia.

Aquesta circumstància em portà a cercar quin era el pensament teòric de l'Església respecte a aquestes qüestions i en quin moment foren tingudes en compte. Amb aquesta finalitat vaig analitzar les constitucions de concilis i sínodes eclesiàstics en els quals s'ordenava la prohibició dels diversos hàbits i pràctiques. Aquesta tasca em permeté de veure que l'adulteri i el concubinatge estaven penats des d'època visigòtica, mentre que d'altres pràctiques —com el joc— es començaren a castigar a l'edat mitjana.

Amb tots aquests elements damunt la taula vaig procedir a teixir el treball de recerca en el qual vaig constatar que les acusacions més habituals, tant per al clergat com per a la feligresia, eren el concubinatge i la usura. També vaig observar que les normes eclesiàstiques i les penes imposades no eren les mateixes per uns que pels altres. Com és natural,

³ MONJAS, 2004; MONJAS, 2008.

atès el seu caire de guia espiritual, la moralitat que l'Església exigia al clergat era més severa, així com les penes que se li imposaven per rompre-la.⁴

Vistos aquests resultats, vaig pensar que seria interessant observar a través de l'estudi dels altres volums si les informacions relatives al Pallars es podien extrapol·lar a la resta del bisbat d'Urgell o si, per contra, aquestes diferien. Així, doncs, vaig decidir-me a continuar la investigació amb aquesta tesi doctoral, amb la voluntat de presentar la transcripció completa dels documents i d'analitzar des de tots els punts de vista possibles aquestes visites, per tal de poder copsar la realitat del bisbat d'Urgell a inicis del segle XIV en la mesura en què els documents ho permetin.

Un dels punts que també m'engrescà a seguir amb aquesta recerca era la poca bibliografia existent que s'havia servit d'aquesta font,⁵ malgrat que existeixen nombrosos treballs sobre les visites pastorals a les nostres contrades,⁶ no n'hi ha cap que abordi exhaustivament les visites pastorals del bisbat d'Urgell. Així doncs, aquesta tesi doctoral pretén corregir la mancança d'estudis d'aquesta font conservada a l'Arxiu Episcopal de Vic.

1.1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

L'objectiu principal d'aquesta tesi és oferir la transcripció completa dels vuit volums que conformen el *Llibre de visites del bisbat d'Urgell*. És, de fet, la part més important del treball, ja que amb l'excepció d'un parell de registres del deganat de Cerdanya, inclosos en un article dels anys vuitanta,⁷ i de les parròquies d'Andorra, transcrites als anys noranta del segle XX,⁸ és una font totalment inèdita. Aquesta tasca té un gran interès per conèixer la vida religiosa d'Urgell a l'inici del segle XIV i, a més, perquè juntament amb una visita a la diòcesi Lleida de l'any 1328, són les dues úniques visites arquebisbals conegudes que es conserven als arxius catalans.⁹ A més, penso que la transcripció d'aquesta visita permet difondre-la entre els historiadors i permetre'ls en el futur abor-

⁴ Els resultats i les conclusions de l'estudi es desenvolupen de forma més àmplia a PALAU BADUELL, 2009, p. 56-59.

⁵ Només hem pogut localitzar dos estudis que l'usin exclusivament i sis que l'han utilitzat parcialment. A l'apartat 2.3. *Estat de la qüestió de la visita al bisbat d'Urgell* en tracto més àmpliament.

⁶ CÀRCEL i BOSCA, 1996, p. 7-18 presenten un recull exhaustiu dels treballs en els quals s'han emprat els textos de les visites pastorals. Més actualment, un d'aquests autors ha fet un extens estat de la qüestió de les visites pastorals a Europa sobre l'època moderna i contemporània: CÀRCEL, 1999, p. 9-135.

⁷ PLADEVALL, 1983.

⁸ VELA PALOMARES, 1990.

⁹ En parlo més àmpliament al capítol 4. *La visita arquebisbal de 1312-1315 al bisbat d'Urgell*.

dar aspectes que es puguin haver deixat de banda en aquesta tesi doctoral. El resultat d'aquesta labor ha quedat reflectit en el volum II.

El segon objectiu és estudiar el contingut d'aquesta visita. Abans, però, s'ha de situar el tema en context i, per això, s'ha realitzat un succint estudi de les visites pastorals, determinant-ne el seu origen, la seva funció i el seu desenvolupament, alhora que es planteja un estat de la qüestió de l'estudi d'aquesta visita. A continuació s'emmarca la font en el territori en què es donà, de manera que es descriu la diòcesi d'Urgell a inicis del segle XIV. S'inicia amb un breu apunt històric del bisbat, per continuar amb la delimitació de l'àmbit geogràfic del bisbat d'Urgell des d'una òptica eclesiàstica. Seguidament, s'analitza la font transcrita des de diversos punts de vista amb la finalitat de perfilar quin era la vida del clergat i del laïcat urgellitans a inicis del segle XIV. Primerament s'estudiaran els trets principals de la visita i la informació que aporta.¹⁰ L'objectiu és mostrar quins aspectes es tenien en compte i quins es deixaven de banda, tot fent un estudi comparatiu amb d'altres visites pastorals de la mateixa època. A continuació es fa un estudi de la visita a través dels punts principals de l'esquema clàssic de les visites baixmedievals: la *visitatio rerum*, és a dir, la inspecció ocular de l'edifici i els objectes de culte, i la *visitatio hominum*, això és, l'observació de la conducta del clergat i del laïcat. Aquest segon aspecte és el que donarà més fruits atès el caire moralista de les visites pastorals del segle XIV. Aquest capítol es subdivideix en dues parts seguint també l'esquema de les visites. En primer lloc s'abordarà l'estudi del clergat a través de les respostes als *capitula contra clericos* i en segon lloc, s'estudiarà la feligresia a través de les respostes als *capitula contra laicos*. Finalment s'apunten altres aspectes que pot aportar el text de la visita, com és l'econòmic. El compliment de tots aquests objectius ha de permetre, en últim lloc, redactar unes conclusions en les quals es descriuran quins eren els aspectes més importants de la vida religiosa del bisbat d'Urgell a inici del segle XIV.

El darrer objectiu ha estat la creació de la cartografia de la visita, en la qual he dibuixat la distribució parroquial de la diòcesi al segle XIV i he situat totes les dades obtingudes sobre un mapa i la qual ajuda a entendre millor totes les informacions que s'han anat recollint.

¹⁰ Aquest apartat no s'ha de confondre amb l'estudi físic del document que es tracta al volum II com una introducció a la transcripció.

El pilar bàsic i fonamental de la tesi ha estat la transcripció de la visita arquebisbal al bisbat d'Urgell, conservada a l'Arxiu Episcopal de Vic. He transcrit tota la font, seguint les normes de la Comissió Internacional de Diplomàtica.¹¹ Aquesta visita està formada per vuit volums de mida foli a l'interior dels quals hi ha un seguit de documentació solta que, en la restauració que s'hi efectuà a finals dels anys 1970, s'integrà en els volums i se la dotà d'una foliació correlativa a la dels folis del volums.¹² Per aquest motiu, vaig pensar que era confús oferir una transcripció a text seguit, com s'acostuma a fer en l'edició d'aquest tipus de fonts, ja que moltes vegades entre un registre que acabava en un foli i continuava en el següent, s'havia intercalat un document solt. Per tant, vaig decidir presentar el text d'una manera totalment clara i comprensible per al lector, de manera que els registres de visita de cada parròquia apareixen distribuïts en deganats i, dins de cada deganat, per l'any en què s'hi efectuà la visita. Aquesta distribució, a més, permet la inclusió d'un breu regest i la presentació de les poques edicions existents d'alguns dels registres, que ja he esmentat. Presentar el text d'aquesta manera també permet configurar tres apartats que recullen els documents solts agrupats per temàtiques: un en què es recull la documentació econòmica, un altre en què hi ha textos diversos i un darrer en què s'hi transcriuen les *litterae visitationis*, és a dir, la documentació epistolar sorgida del procés de visita. A part de la informació que aporten, la importància d'aquests documents solts és que, en alguns casos, han servit per poder datar alguns volums dels quals no se n'ha conservat la datació.

Un cop definida la font d'informació bàsica i la seva transcripció com un dels objectius primordials, vaig encarar-me a determinar quin tipus d'anàlisi havia de fer amb aquesta documentació. Com a referent, vaig tenir en compte els treballs anteriors de temàtica similar que ofereixen una transcripció completa i un estudi de la visita, com la del bisbat de Tortosa de 1314, la del mateix bisbat de 1428-1429 o la de part de la diòcesi de Girona de 1420-1423.¹³ També han estat dues eines fonamentals les tesis de Monjas i Baucells.¹⁴ La del primer, perquè ofereix i estudia els qüestionaris de visita baixmedievals

¹¹ COMISSIÓ INTERNACIONAL DE DIPLOMÀTICA, «Normes internationales pour l'édition des documents médiévaux», *Folia Caesaragustana*, 1, Saragossa, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1984, p. 15-93.

¹² L'estudi detallat d'aquests volums s'ofereix al volum II de la tesi.

¹³ GARCÍA EGEA, 1993; GALIANA FERRANDO, 2005; GALIANA FERRANDO 2009; PUIG I ALEU, 2005.

¹⁴ MONJAS, 2008; BAUCCELLS, 2004-2007.

de la corona d'Aragó, i el segon, perquè analitza de forma exhaustiva la diòcesi de Barcelona als segles XIII i XIV, a partir de les visites pastorals, per bé que no n'ofereix la transcripció, i és pràcticament una enciclopèdia de les visites pastorals.

A partir d'aquests referents vaig determinar que la meua tesi havia de configurar-se en dos volums clarament diferenciats, el de la transcripció i el de l'estudi. Per al de l'estudi vaig decidir que, a grans trets, havia d'incloure una part introductòria sobre les visites pastorals, un emmarcament històric i geogràfic del bisbat d'Urgell i l'estudi de la vida dels clergues i dels laics en aquella diòcesi. A més, quan vaig familiaritzar-me més amb la font i vaig descobrir l'especificitat que tenia per ser una visita arquebisbal, vaig pensar que fóra bo dedicar-hi un capítol.

Així doncs, al capítol 2 hi analitzo les visites pastorals com a font històrica, tenint en compte el seu origen i la seva evolució fins al segle XIV. Tot seguit em centro en el seu desenvolupament, és a dir, quins passos se seguien des que es decidia fer la visita fins que es donava per acabada. En aquest capítol també hi ofereixo un estat de la qüestió sobre aquesta visita al bisbat d'Urgell, ja que hi ha treballs precedents que l'han emprat de forma parcial i succinta. La finalitat d'aquest capítol és oferir al lector una idea sobre què és una visita pastoral i definir els conceptes que aniran apareixent al llarg de tot el treball.

En el capítol 3 he volgut definir el marc històric i geogràfic en el qual es desenvolupa la visita objecte d'estudi. Així, doncs, faig un repàs a la història de la diòcesi d'Urgell fins al segle XIV, centrant-me en aspectes més de caire políticoadministratiu, com la fixació dels límits del bisbat i la seva configuració territorial. Aquest estudi dels precedents, serveix de base introductòria per a l'apartat en què intento definir, a partir de la documentació, quina era l'organització territorial del bisbat. Quan em vaig plantejar inicialment aquesta part de la tesi, pensava exposar de manera somera i introductòria tots aquests aspectes. Tanmateix, a mesura que anava desfilant els cabdells d'informació i observava les problemàtiques latents del bisbat, com la fixació del seu límit occidental o la pretensió sobre els territoris exempts, vaig comprovar que s'havia d'abordar d'una manera més profunda.

Si bé els límits amb les altres diòcesis —especialment Elna, Girona i Vic— són definits, clars i bastant inamovibles, la frontera entre la diòcesi de Lleida i la d'Urgell navega

per un espai d'indefinició constant en la documentació. De fet, la concòrdia de 1140, en què es pactaren els límits entre el bisbat d'Urgell i el de Roda —precedent del de Lleida—, ja es caracteritza per ser d'una imprecisió inusual per l'època. Possiblement per aquest motiu, l'adscripció a un o altre bisbat en aquesta zona (que a grans trets correspon al marge esquerre de la Noguera Ribagorçana) fluctua entre una i altra diòcesi depenent de la documentació consultada.

És per això que vaig veure la necessitat de convertir aquest capítol en un dels eixos centrals de l'estudi històric, per tal d'intentar donar resposta a aquesta imprecisió. Amb aquesta finalitat, m'he vist obligat a consultar diverses fonts que no preveia inicialment i que es concreten bàsicament en fogatjaments i dècimes del segle XIV. Així doncs, s'ha consultat el fogatge de 1378 i les dècimes del bisbat d'Urgell de 1306, 1355 i 1375, les del bisbat de Lleida de 1375, 1383 i 1393, i la de l'abadiat d'Àger de 1363 (conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó). En aquests documents s'ha continuat veient aquesta imprecisió, si bé s'han pogut delimitar algunes parts que, com s'explica més endavant, s'han representat en la cartografia. També, s'ha intentat precisar més aquest aspecte amb la consulta d'altres materials, especialment visites pastorals de la baixa edat mitjana i l'inici de l'edat moderna, que es conserven tant a l'Arxiu Capítular de Lleida com a l'Arxiu Diocesà d'Urgell.

En relació amb aquesta problemàtica de la delimitació territorial, s'ha observat que també s'havia de donar més protagonisme als territoris *nullius* o exempts que es trobaven *intra limites* de la diòcesi d'Urgell. Es tracta del monestir de Gerri, de l'abadia d'Àger i de la pabordia de Mur, juntament amb les seves parròquies dependents. Per tant, s'ha consultat la poca bibliografia existent sobre el tema, així com d'altra documentació, per tal d'esbossar la personalitat d'aquests territoris a l'inici del segle XIV i la seva relació amb la diòcesi urgel·litana. Entre els documents, s'han trobat notícies referents a la problemàtica entre el bisbe d'Urgell i l'abat d'Àger i el paborde Mur en relació a la visita objecte d'estudi en la tesi. Aquesta troballa és molt interessant perquè s'ha pogut demostrar que s'intentà visitar aquests territoris exempts, cosa que no reflectien els volums de visita.

Aquestes notícies s'han localitzat en recopilacions documentals que feren il·lustrats de la segona meitat del segle XVIII. Pel que fa a l'abadiat d'Àger s'han consultat les obres

de Jaume Caresmar *Compendi de tots els instruments antichs y moderns que's troban en lo Arxiu de la Molt Insigne Iglesia Colegial de Sant Pere d'Àger* (1766), conservat a la Biblioteca de Catalunya (ms. 941), i el *Resumen del Archivo de la Insigne Colegial de San Pedro de Ager en Cathaluña* (c. 1770), conservat a l'Archivo Histórico Nacional (CÓDICES, L. 795). Quant a la pabordia de Mur s'ha estudiat l'obra de Josep Martí *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan recónditos en el Archivo de la Iglesia Colegiata de Mur* (1794), conservat també a la Biblioteca de Catalunya (ms. 150). Pel que fa al monestir de Gerri, no ha perdurat cap recopilació documental d'aquesta tipologia, amb la qual cosa es va revisar, sense èxit, la *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta* de Jaume Pasqual, on segons un inventari de la Biblioteca de Catalunya de principis del segle XX hi havia d'haver notícies de Gerri.

El capítol 4, com he comentat, es va gestar a partir de comprovar l'especificitat de la nostra visita, perquè no és una visita pastoral corrent, és a dir, feta pel bisbe d'una diòcesi segons les normes del IV Concili Laterà (1215) o dels concilis provincials de la Tarraconense, sinó realitzada per l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Rocabertí (1309-1315), per una gràcia especial atorgada pel papa Climent V (1305-1314). Vaig intentar trobar documentació sobre aquest fet, sense èxit, a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Tarragona, a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de l'Arquebisbat de Tarragona i l'Arxiu Diocesà d'Urgell. Gràcies als consells de Prim Bertran, vaig trobar dades sobre la visita en els *Regesta Clementis Papae V*, publicats a final del segle XIX.¹⁵ En el decurs de l'elaboració de la tesi, s'ha publicat un volum dedicat als documents referents a Espanya de Climent V,¹⁶ el qual també ha estat d'utilitat per a poder explicar de forma fonamentada l'especificitat de la nostra visita.

Un cop tractat tot això, s'ha analitzat l'abast temporal i geogràfic de la visita a partir dels lligalls conservats, però també fent una hipòtesi de quin va ser l'abast real tenint en compte allò que no conservem. En aquest capítol també s'estudien detalladament els itineraris de visita seguits i s'acompanya d'unes taules i d'uns mapes explicatius.

¹⁵ *Regestum Clementis Papae V, ex Vaticanis Archetypis, sanctissimi domini nostri Leonis XIII Pontificis Maximi iussu et munificentia nunc primum editum, cura et Studio monachorum Ordinis sancti Benedicti.* (1885-1892). 8 volums. Roma.

¹⁶ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014.

Clou aquest capítol un apartat sobre el qüestionari de visita, el qual no s'ha conservat, però que a partir d'algunes de les respostes de les visites s'ha pogut reconstruir en part. La novetat més destacada i que sobresurt en aquest apartat és que hi havia un qüestionari específic per al bisbe, cosa que no passa a cap dels altres qüestionaris, perquè aquí era el seu superior —l'arquebisbe— qui visitava, mentre que a les altres visites el bisbe és el màxim responsable i no s'inquireix sobre la seva persona.

El cinquè i últim capítol, el més extens de tots, és l'anàlisi de la vida dels clergues i laics a partir del contingut de les visites pastorals. S'ha deixat de banda l'estudi de les comunitats cenobials que apareixen reflectides en la visita perquè s'allunyava molt de l'objectiu que m'havia plantejat. Per tant, brindo la transcripció als estudiosos d'aquest camp perquè en puguin fer ús, ja que una anàlisi superficial mostra aspectes molt interessants per al coneixement de la vida en els àmbits monàstics a l'inici del segle XIV.

Tornant al contingut d'aquest capítol, l'he endreçat tal i com apareix reflectit en les actes de visita. En primer lloc, la *visitatio rerum*, és a dir, la inspecció de les esglésies i els objectes i ornamentals litúrgics. Sempre s'ha comentat que aquest aspecte és molt superficial en les visites de la primera meitat del XIV. Realment és així, però analitzant i comparant-la amb d'altres visites, he pogut observar que els visitadors van ser força curosos a l'hora de reportar tot allò que tenia una mancança o estava malament, de manera que s'ha pogut fer una aproximació reeixida a aquest apartat de la visita. En segon lloc, s'estudien els aspectes de la vida i funcions dels clergues i dels laics, subdividint cada tema a partir de la pregunta d'un qüestionari teòric. De l'anàlisi dels diferents aspectes s'observa, tanmateix, que tret de casos que se sortien de la norma de manera excepcional, la nostra visita es extremadament parca en detalls. Per tant, les dades que se'n poden extreure no són tan abundants com en d'altres visites, però sí que s'observa una tendència comuna en els diferents aspectes estudiats.

Ja he comentat que un dels objectius era la creació de la cartografia de la visita. Per això, he dibuixat, a partir de la documentació i d'altra informació, el mapa parroquial de la diòcesi al segle XIV, amb els seus límits aproximats. Aquest mapa base, ha servit també per a situar-hi les dades obtingudes, com l'itinerari de la visita, les rendes, les quantitats que es paguen per dret de visita, etc.¹⁷, cosa que penso que ajuda a entendre millor totes les informacions que s'han anat recollint.

¹⁷ Per a més informació, consulteu: <<https://sites.google.com/site/jpalautesi>>.

Com que he conegut massa tard els sistemes d'informació geogràfica (SIG), la meua cartografia està feta de manera tradicional, però adaptada a l'era informàtica. Per a la realització dels mapes he pres com a base el mapa topogràfic de Catalunya 1:250.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, el qual he redibuixat digitalment mitjançant l'Inkscape, un programa de disseny vectorial que permet treballar en un sol arxiu amb les diverses capes d'informació i, alhora, permet que no es perdi qualitat visual en fer zoom en els mapes. En primer lloc s'ha dibuixat la base del mapa, formada per l'orografia i la hidrografia, sobre la qual se situarà tota la informació extreta de la base de dades. S'ha volgut fer aquesta feina de disseny dels mapes des de zero, perquè es volen oferir uns mapes professionals, nets i entenedors i perquè l'adaptació de mapes existents no la vaig considerar adient.

També s'ha dibuixat la delimitació parroquial aproximada del bisbat d'Urgell al segle XIV, tasca que es considerava primordial en el moment de realitzar la cartografia. Per a fer-ho he partit dels estudis de Jesús Burgueño sobre parròquies i municipis i del mapa municipal de 1842,¹⁸ que en molts casos aprofita els límits parroquials vigents des de l'edat mitjana, si bé, en els que hi ha hagut modificacions, s'ha hagut de recórrer a documentació medieval per tal d'intentar fixar-los no sense dificultat. El resultat és el mapa parroquial del bisbat d'Urgell al segle XIV amb uns límits força precisos, inèdit fins ara, i que complementarà el de la diòcesi de Vic de Flocel Sabaté o el de la de Girona d'Elvis Mallorquí.¹⁹ Sobre aquest mapa parroquial també s'hi han definit els límits dels bisbats, dels deganats i dels territoris *nullius* a partir de tota la documentació consultada. Tanmateix, la publicació a final del 2014 de l'*Atlas de la Catalunya senyorial (1800-1860)*, del mateix Burgueño, ha resultat ser una malaurada coincidència, ja que presenta un mapa parroquial d'Urgell corresponent al 1800 molt similar al que he anat treballant aquests anys.²⁰

Tots aquests són els aspectes sobre els quals s'ha treballat al llarg de l'elaboració d'aquesta tesi, la qual, ve a completar el coneixement sobre les visites amb l'estudi d'un altre territori. Espero que en el futur sigui d'utilitat a historiadors i altres investigadors.

¹⁸ BURGUEÑO i LASSO DE LA VEGA, 2002, mapa desplegable entre les p. 24 i 25.

¹⁹ SABATÉ, 1997, p. 388-395; MALLORQUÍ, 2011, p. 539-571.

²⁰ BURGUEÑO i GRAS, 2014, p. 186-189, 196-197.

1.2. FONTS I BIBLIOGRAFIA

La font principal d'aquest estudi ha estat, evidentment, el *Llibre de visites del Bisbat d'Urgell*, Calaix 31/41. En aquest apartat s'enumeren les fonts, principalment manuscrites, i la bibliografia emprada per a l'elaboració de la tesi.

Atesos els criteris que he seguit al llarg de la redacció de la tesi per facilitar la lectura i alliberar les notes a peu de pàgina d'excessiva informació, he pensat que era més adequat posar aquest apartat abans de l'estudi i no pas al final. El criteri que he seguit ha consistit en reduir les referències bibliogràfiques a peu de pàgina indicant-hi només l'autor, l'any d'edició, el volum (si n'hi ha més d'un) i les pàgines consultades, per exemple: PUIG, 1991, vol. I, p. 35. Per a la confecció del llistat de bibliografia he seguit els criteris de l'Institut d'Estudis Catalans.²¹ Quan un autor té més d'una obra publicada al mateix any, s'ha afegit una lletra minúscula cursiva darrera l'any per tal de diferenciar-los: BARAUT, 1980*a* i BARAUT, 1980*b*.

Per a les obres de referència que he usat habitualment, com el *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, publicat per l'editorial Claret i la Generalitat de Catalunya, he emprat la fórmula següent: autor, nom de l'entrada, *DHEC*, volum i pàgines. La referència seria, per tant: Enric MOLINÉ, «visita canònica», *DHEC*, vol. III, p. 710-711.

El mateix criteri s'ha emprat per als diversos articles de l'enciclopèdia *Catalunya Romànica*, publicada per Enciclopèdia Catalana, on les entrades van assenyalades de la manera següent: nom de l'autor, *CR*, número del volum, pàgines. Així doncs, la referència seria per exemple: Gabriel ROURA, *CR*, vol. V, p. 34-35.

FONTS I MANUSCRITS

ARXIU EPISCOPAL DE VIC

Llibre de visites del Bisbat d'Urgell, Calaix 31/41.

ARXIU SECRET DEL VATICÀ

Instrumenta Miscellanea, 5549.

Instrumenta Miscellanea, 4601.

²¹ «La composició de les llistes de bibliografia (any de publicació al davant)» a *Crítèria. Espai web de correcció de l'IEC* [en línia]. <<http://criteria.espais.iec.cat>> [Consulta: 20 juliol 2013].

ARXIU DIOCESÀ D'URGELL

Numerus Parrochialum Dioec. Urgellensis (1566), Reg. 36, fol. 171r-175v.

Los rectores que resideixen en lo bisbat d'Urgell (1566), Reg. 36, fol. 176r-186v.

Processos de visita, Caixa I (1611-1699).

Processus visitationum annorum, doc. 798.

ARXIU CAPITULAR DE LLEIDA

Visita pastoral de l'Arquebisbe de Tarragona al Bisbat de Lleida. Any 1328. Fons de Còdexs de Lleida. LC-0043.

Visita pastoral a la diòcesi de Lleida. Any 1361. VP-0001.

Visita pastoral a la diòcesi de Lleida. Any 1445. VP-0002.

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ

Libro de la colecta del segundo año de la décima de 1305 (concedida a Jaime II por Clemente V) en la diócesis de Urgel, del colector Ramón de Vilalta. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1769.

Libro de la recaudación de la décima bienal concedida por Inocencio VI en 1355 en la diócesis de Urgel, del subcolector Bernardo Candela. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1798.

Libros de la décima trienal concedida por Gregorio XI en 1375, de Raimundo de Cervera. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1834.

Libro de la recaudación de la décima bienal concedida por Clemente VII en 1391 en la diócesis de Urgel, del subcolector Pedro de Guardia. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1853.

Libro de la recaudación de un trienio de la décima concedida por Clemente VII en 1393 en la diócesis de Urgel, de Pedro Ramon. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1888.

Libro de la recaudación de dos pagas de la décima concedida por Clemente VII en 1393 en la diócesis de Urgel, del subcolector Pedro de Aguilar. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1890.

Libro de la recaudación de 7 pagas de la décima concedida por Clemente VII en 1393 en la diócesis de Urgel, del subcolector Pedro de Aguilar. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1891.

Cuaderno de la recaudación de la décima bienal concedida por Urbano V en 1363 en el abadiazgo de Àger (diócesis de Urgel), de Ramón de Mora, prior claustral del monasterio. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1806.

Libro de la recaudación de la última paga de la décima trienal concedida por Clemente VI en 1351 (prorrogada por el rey) en la diócesis de Lérida, del subcolector Jaime de Soler. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1789.

- Libro de la recaudación del primer año de la décima bienal concedida por Urbano V en 1365 en la diócesis de Lérida, de Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1813.
- Libro de la recaudación del segundo año de la décima bienal concedida por Urbano V en 1365 en la diócesis de Lérida y de los gastos pagados a cargo de la recaudación de toda la décima, de Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1814.
- Libro de la recaudación del primer año de la décima trienal concedida por Gregorio XI en 1371 en la diócesis de Lérida, del subcolector Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1822/1.
- Libro de la recaudación del segundo año de la décima trienal concedida por Gregorio XI en 1371 en la diócesis de Lérida, del subcolector Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1822/2.
- Libro de la recaudación del tercer año de la décima trienal concedida por Gregorio XI en 1371 en la diócesis de Lérida y de los gastos pagados a cargo de toda la décima, del subcolector Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1822/3.
- Libro de la recaudación de la décima trienal concedida por Gregorio XI en 1375, en la diócesis de Lérida, de Geraldo de Requesens.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1831.
- Libro de la recaudación de la décima bienal concedida por Clemente VII en 1387 en la diócesis de Lérida y abadiazgo de Áger y de los gastos pagados a cargo de toda la décima, del subcolector Francisco Borredá.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1846/1.
- Libro de la recaudación de las dos últimas pagas de la décima bienal concedida por Clemente VII en 1387 en la diócesis de Lérida y abadiazgo de Áger, del subcolector Francisco Borredá.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1846/2.
- Libros de la décima bienal concedida por Clemente VII en 17 kalendas de junio de 1387; de Juan de Peralta.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1851.
- Libro de la recaudación de un trienio de la décima concedida por Clemente VII en 1393 en la diócesis de Lérida, del subcolector Juan Senant.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1870.
- Libro de la recaudación de un año de la décima concedida por Clemente VII en 1393 en la diócesis de Lérida, del subcolector Juan Senant.* ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1871.

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL

CARESMAR, Jaume (c. 1770). *Resumen del Archivo de la Insigne Colegial de San Pedro de Ager en Cathaluña*. Códices, L. 795.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA

- CARESMAR, Jaume (1766). *Compendi de tots els instruments antichs y moderns que's troban en lo Arxiu de la Molt Insigne Colegial de Sant Pere d'Àger*. Biblioteca de Catalunya, ms. 941.
- MARTÍ, Josep (1794). *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan recónditos en el Archivo de la Iglesia Colegiata de Mur*. Biblioteca de Catalunya, ms. 150.
- PASQUAL, Jaume (s.d.). *Sacrae antiquitatis Cataloniae Monumenta*. Biblioteca de Catalunya, ms. 729.

BIBLIOGRAFIA

Aquest llistat bibliogràfic correspon a totes les obres que he consultat en algun moment de l'elaboració de la tesi, tot i que no apareguin citades al llarg del treball.

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d' (1926-1950). *Catalunya Carolíngia*. II. *Els diplomes carolingis a Catalunya*. 2 volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1947-1951). «Documents catalans del temps de Carlemany». A: *Miscel·lània Puig i Cadafalch. Recull d'estudis d'arqueologia, d'història de l'art i d'història oferts a Josep Puig i Cadafalch per la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 163-168.
- (1948). *Efemèrides mil·lenàries 949-1949. El monestir de Sant Pere de Burgal*. Vic: s.n.
- (1952). «Origen y proceso de consolidación de la sede ribagorzana de Roda». *Estudios de Edad media en la Corona de Aragón*. Vol. 5. Saragossa: Escuela de Estudios Medievales.
- (1955). *Catalunya Carolíngia*. III. *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. 2 volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1969). *Dels visigots als catalans*. Vol. 1: *La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*. Barcelona: Edicions 62.
- (1970). *Dels visigots als catalans*. Vol. 2: *La formació de la Catalunya independent*. Barcelona: Edicions 62.
- (1986). *Catalunya Carolíngia*. I. *El domini carolingi a Catalunya*. 1 volum. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ADAM, Paul (1964). *La vie paroissiale en France au XIVe siècle*. París: Sirey.
- AGUSTÍ I FARRENY, Alfred (1999). «Los libros de visitas pastorales del Archivo Capitular de Lleida. Una aproximación a su estudio». A: *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 123-142. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].

- (2003). «El paper de l'Església. Algunes aportacions per a l'estudi de la presència del català a les parròquies catalanòfobes d'Aragó que van pertànyer a la diòcesi de Lleida». A: *De fronteres i mil·lennis: la Franja, any 2001. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 81-92.
- ARMSTRONG-PARTIDA, Michelle (2009). «Priestly Marriage: the Tradition of Clerical Concubinage in the Spanish Church». *Viator* [Brepols], núm. 40/2, p. 221-253.
- (2010). «Conflict in the Parish: Antagonistic Relations between Clerics and Parishioners». A: Ronald J. STANSBURY [ed.]. *A Companion to Pastoral Care in the Late Middle Ages (1200-1500)*. Leiden-Boston: Brill, p. 173-212.
- (2013). «Priestly Wives: The Role and Acceptance of Clerics' Concubines in the Parishes of Late Medieval Catalunya». *Speculum* [Cambridge], núm. 88/1, p. 166-214.

- BACH, Antoni (1993). «Confraries medievals». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 215-231.
- BADA, Joan (1993). «1593: La fundació del bisbat de Solsona». *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* [Berga], núm. 41, p. 47-50.
- (2005). *Història del cristianisme a Catalunya*. Lleida-Vic: Pagès-Eumo.
- BARAUT, Cebrià (1968). «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i les seves possessions a la vall d'Andorra». *Studia Monastica* [Barcelona], núm. 10, p. 239-274.
- (1976). «L'església de Sant Miquel de Ponts i la seva donació al monestir de Tavèrnoles». *Studia Monastica* [Barcelona], núm. 18, p. 367-377.
- (1978a). «L'evolució territorial del bisbat d'Urgell (s. IX-XX)». *Església d'Urgell* [la Seu d'Urgell], núm. 65, p. 17-23.
- (1978b). «Els privilegis atorgats pels bisbes d'Urgell a les Valls d'Andorra (segles XIII-XVIII)». *Quaderns d'Estudis Andorrans* [Escaldes], núm. 3, p. 21-74.
- (1979). «Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, p. 7-145.
- (1980a). «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 3, p. 7-166.
- (1980b). «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i els orígens del monaquisme benedictí al comtat d'Urgell». *Studia Monastica* [Barcelona], núm. 22, p. 253-259.
- (1981). «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 4, p. 7-186.
- (1982a). «Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 5, p. 7-158.
- (1982b). «Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)». *Studia Monastica* [Barcelona], núm. 24, p. 147-201.
- (1983). «Els documents, dels anys 1051-1075, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 6, p. 7-243.

- (1984). «El monestir de Sant Andreu Trespunts (segles IX-XVI)». *Studia Monastica* [Barcelona], núm. 26, p. 241-274.
- (1984-1985a). «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 7, p. 7-218.
- (1984-1985b). «La data de l'acta de consagració de la Catedral Carolíngia de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 7, p. 515-529.
- (1986-1987a). «Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 8, p. 7-149.
- (1986-1987b). «El lloc de Ciutat, primitiu nucli urbà de la Seu d'Urgell, de l'època romana a la fi de l'edat mitjana». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 8, p. 483-492.
- (1988). *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Volum I. Andorra: Govern d'Andorra.
- (1988-1989). «Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 9, p. 7-312.
- (1990-1991). «Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 10, p. 7-349.
- (1992-1993a). «Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 11, p. 7-160.
- (1992-1993b). «L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins al pariatges (segles XII-XIII)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 11, p. 225-299.
- (1994-1995). «La presència i la repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 12, p. 487-524.
- (1996-1997). «Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 13, p. 407-438.
- (1999a). «L'origen de la senyoria episcopal de la Seu d'Urgell». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 20-21, p. 57-61.
- (1999b). «Urgell. La ciutat i el bisbat durant l'època carolíngia». A: *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, p. 73-76.
- (2003). *Església i bisbat d'Urgell. Recull de treballs*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana [Miscel·lània que recull diversos treballs de Cebrià Baraut en diverses publicacions].
- BARAUT, Cebrià *et al.* (2002). *Episcopologi de l'Església d'Urgell*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.
- BARTOLOMÉ HERRERO, Bonifacio (1999). «Las visitas pastorales como fuente para el estudio de la geografía diocesana. La diócesis de Segovia según una visita de 1446». A: *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 295-307. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- BATLLE, Carme (1978). «Les relacions entre la Seu d'Urgell i la vila de Puigcerdà a l'edat mitjana». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 1, p. 349-366.

- (1979). «Els orígens medievals i l'evolució urbana de la Seu d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, p. 147-167.
- BAUCELLS REIG, Josep (1970). *El sentimiento religioso popular en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.
- (1992). «L'Església de Catalunya a la baixa edat mitjana». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 13, p. 427-442.
- (1998). *Vida y práctica religiosa en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, tesi doctoral (5 vols.), Universitat de Barcelona.
- (1999). «Visitas pastorales: siglos XIV y XV». A: *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XV, p. 165-294. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- (2004-2007). *Vivir en la edad media. Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*. 4 volums. Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals.
- BAUDON DE MONY, Charles (1896). *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*. 2 volums. París: Picard.
- BELLAVISTA, Joan (1981). «La litúrgia a Catalunya en els segles de transició de l'alta a la baixa edat mitjana». *Revista Catalana de Teologia* [Barcelona], núm. 6, p. 127-156.
- (1993). «Consagració d'esglésies i altars a la Catalunya medieval». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 2. Solsona: s.n., p. 73-82.
- BENET I CLARÀ, Albert (1993). «Les parròquies del bisbat de Solsona abans de la seva creació». *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* [Berga], núm. 41, p. 13-21.
- BENITO I JULIÀ, Roger (2008). «La visita pastoral de 1303 al Penedès i Garraf». *Del Penedès* [Vilafranca del Penedès], núm. 18, p. 29-42.
- BENITO I MONCLÚS, Pere (1992). *Les parròquies del Maresme a la baixa edat mitjana. Una aproximació des de les visites pastorals (1305-1447)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- BERTRAN I CUDERS, Josep (2003). *Història de la vila de Talarn*. Tremp: Garsineu.
- BERTRAN I ROIGÉ, Prim (1977). «El *Liber Feudorum Viccariae Pallariensis*». *Ilerda* [Lleida], núm. 38, p. 77-94.
- (1978). «Dolça, comtessa d'Urgell, i els orígens del monestir de les Franqueses». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 1, p. 291-300.
- (1979). «La dècima de la diòcesi d'Urgell corresponent a l'any 1391». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, p. 257-346.
- (1980). «Notes sobre l'origen i expansió de la moneda d'Agramunt (1164-1200)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 3, p. 307-318.
- (1980-1981). «L'Orde de l'Hospital al comtat de Pallars (segle XII): notes i documents». *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], núm. 53-54, p. 221-251.
- (1986). «La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera (1366)». *Miscel·lània Cerverina* [Cervera], núm. 4, p. 67-86.

- (1986-1987). «El capbreu-llevador de la comanda de Susterris (1378)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 8, p. 379-419.
- (1987). «La dècima eclesiàstica del deganat de la vall de Llord al 1407». *Cardener. Revista de l'Institut d'Estudis Locals de Cardona i el Centre d'Estudis del Solsonès* [Cardona], núm. 4, p. 25-34.
- (1992). «L'església de Catalunya a la baixa edat mitjana». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 13, p. 427-442.
- (1994). «La "dècima" del bisbat de Barcelona (1391-1392)». *Miscel·lània de Textos Medievals* [Barcelona], núm. 7, p. 371-498.
- (1997a). «Ordes militars i organització del territori: els hospitalers durant la baixa edat mitjana». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. I. Lleida: Universitat de Lleida, p. 209-234.
- (1997b). «La fiscalitat eclesiàstica en els bisbats catalans (1384-1392). Tipologies impositives i diferències territorials». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], núm. 18, p. 281-300.
- (2008a). «El bisbat de Lleida i les seves relacions amb el papat». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 77-110.
- (2008b). «Un nou impuls: l'arribada i l'expansió dels ordes mendicants». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 139-158.
- (2008c). «Els ordes religioso-militars: els templers i els hospitalers al Bisbat de Lleida». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 159-184.
- BOCHACA I TOHÀ, M. Pilar (1991). *Mur*. Lleida: Pagès.
- BOIX I POCIELLO, Jordi (1998). *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic*. Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- (2000). «L'antic orde monàstic al comtat de Ribagorça». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. III. Lleida: Universitat de Lleida, p. 111-126.
- (2005). *Ribagorça a l'alta edat mitjana*. 3 volums. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- (2008a). «Un parèntesi muntanyenc: la diòcesi de Roda». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 1: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 171-174.

- (2008b). «Els primers monestirs». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 1: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana*. Segles V-XII. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 237-244.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi (1993). «Parròquia i organització del territori. Una aproximació cartogràfica». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 259-284.
- (1997). «El territori i els seus límits. El poble, la parròquia i el castell a l'edat mitjana». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. I. Lleida: Universitat de Lleida, p. 41-82.
- (1998). «Els pobles de Catalunya a l'edat mitjana. Aportació a l'estudi de la morfogènesi dels llocs de poblament». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. II. Lleida: Universitat de Lleida, p. 69-138.
- (2000). «Dominis monàstics i organització del territori a l'edat mitjana». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. III. Lleida: Universitat de Lleida, p. 127-165.
- (2001). *Cartografia i història medieval*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (2004). *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2005). «Fer mapes per conèixer la història. Aportacions de la cartografia a l'estudi de l'alta edat mitjana». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*. [Barcelona], vol. 26, p. 29-51.
- (2014). «Paisatge històric, cartografia i societat a l'alta edat mitjana: l'exemple de la Cerdanya». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. VI. Lleida: Universitat de Lleida, p. 37-146.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi; HURTADO, Víctor (2006). *Atles del comtat d'Urgell (v788-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2012). *Atles dels comtats de Pallars i Ribagorça (v806-v998)*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi; PIQUÉ BADIA, Joan Ramon (2008a). «El Bisbat de Lleida: un territori i unes institucions». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 1: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana*. Segles V-XII. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 249-266.
- (2008b). «Les parròquies: centres espirituals i demarcacions territorials». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana*. Segles XIII-XV. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 111-120.
- BONALES CORTÉS, Jacinto (2014). «Les comunitats d'interessos als Pirineus. Sobre les mutacions de les comunitats rurals». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. VI. Lleida: Universitat de Lleida, p. 171-190.

- BOSCA CODINA, José Vicente (1991). «Sortílegas, adivinas y conjuradoras: indicios de una religiosidad prohibida». *Revista d'Història Medieval* [València], núm. 2, p. 63-75.
- BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M. [et al.]. *Descripció del marquesat de Pallars i del vescomtat de Vilamur per Onofre Timbau (1628)*. Lleida: Pagès, 2001.
- BRUNDAGE, James A. (2000). *La ley, el sexo y la sociedad cristiana en la Europa medieval*. México: Fondo de Cultura Económica.
- BURGUEÑO, Jesús (2003). *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2005). «La divisió eclesiàstica en arxiprestats a Catalunya (1800-2005)». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], núm. 60, p. 7-43.
- BURGUEÑO, Jesús; LASSO DE LA VEGA, Ferran (2002). *Història del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals. Direcció General d'Administració Local.
- BURGUEÑO, Jesús; GRAS, M. Mercè (2014). *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya; Rafael Dalmau.
- BURNETT, Charles (1996). *Magic and divination in the Middle ages*. Aldershot: Variorum.
- BUSQUETA RIU, Joan Josep (2008). «La Baixa Edat Mitjana: l'Església de Lleida en el seu marc històric i social (segles XIII-XV)». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 21-54.
- CANAL, José de la (1836). *España Sagrada*. Tom XLVI: *De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*. Madrid: Herederos de José del Collado.
- CÁRCEL ORTÍ, M. Milagros (1982). «Las visitas pastorales». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* [Castelló], núm. 58, p. 713-726.
- (1988). «Tipología documental de las visitas pastorales: la *Purgatio visitationis*». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* [Castelló], núm. 64, p. 445-492.
- (1999). «Hacia un inventario de visitas pastorales en España de los siglos XVI-XX» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XV, p. 9-135. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- CÁRCEL ORTÍ, Vicente (1988). «Sínodos medievales valentinos». A: *Hispania christiana. Estudios en honor del Prof. José Orlandis en su septuagésimo aniversario*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, p. 429-447.
- CÁRCEL ORTÍ, M. Milagros; BOSCA CODINA, José Vicente (1996). *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*. València: Facultad de Teología San Vicente Ferrer.
- CARDINI, Franco (1982). *Magia, brujería y superstición en el Occidente medieval*. Barcelona: Península.

- CASTELL GRANADOS, Pau (2011). «Sortilegas, divinatrices et fetilleres. Les origines de la sorcellerie en Catalogne». *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanistes* [Orléans], núm. 22, p. 217-241.
- (2013a). *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya*. Tesis doctoral inédita, Universitat de Barcelona.
- (2013b). «E cert te molt gran fama de bruixa e se fa metgessa e fa medecines. La demonización de las prácticas mágico-medicinales femeninas (siglos XIV-XVI)». *Studia Historica*, vol. 31, p. 233-244.
- CASTILLÓN CORTADA, Francisco (1978). «Los abades de Alaón: jurisdicción y prerrogativas». *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses* [Osca], núm. 85, p. 41-124.
- (1996). «Documentos del monasterio de Santa María de Alaón y de sus prioratos de Santa María de Vilet y Chalamera». *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses* [Osca], núm. 110, p. 287-326.
- CATAFAU CASTELLET, Aymat (2000). «Celleres i monestirs al Rosselló (segles X-XIV)». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. III. Lleida: Universitat de Lleida, p. 167-180.
- CERDÀ I BALLESTER, Josep (1999). «Las visitas pastorales y la orden militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de València en la Iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 111-122. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- CHESÉ LAPEÑA, Ramon (2011). *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*. 2 volums. Barcelona: Fundació Noguera.
- Constitutiones sinodales veteres et novae abbatibus nunc archipresbyteratus Ageren., relectae ex synodis dioecesanis de 1285, usque ad synodum celebratam per illustrem admodumque reuerendum Ioannem Fort, die 15 iulii 1648. Ex Typis Antonii Lacavalleria. 1648.*
- CONTE AGUILAR, Lucía (2012). «Per soplar la fragilitat e dolència de la carn». *Sexe i misogínia a la diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)*. Tesis doctoral inédita, Universitat Pompeu Fabra.
- CORRAL LAFUENTE, José Luis (ed.) (1984). *Cartulario de Alaón (Huesca)*. Saragossa: Anubar.
- CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo (1978). *El Archivo de Ager y Caresmar*. Balaguer: Artes Gráficas Romeu.
- (2003). *Santa Maria de Mur. Cronologia*. Tremp: Garsineu.
- COSSAR, Roisin (2011). «Clerical 'Concubines' in the Northern Italy during the Fourteenth Century». *Journal of Women's History* [Baltimore], núm. 23/1, p. 111-132.
- COSTA I BAFARULL, Domènec (1959). *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*. 2 vols. Barcelona: Balmes.

- COULET, Noël (1977). *Les visites pastorales*. Turnhout: Brepols. [*Typologie des sources du moyen âge occidental*; fasc. 23]
- (1985). *Les visites pastorales. Mise à jour*. Turnhout: Brepols. [*Typologie des sources du moyen âge occidental*; fasc. 23]
- COY I COTONAT, Agustí (1906). *Sort y comarca Noguera-Pallaresa*. Barcelona: Viuda de José Cunill.
- CUENCA Y DE PESSINO, Luis de (1906). *Historia de la baronia y pabordato de Mur y cronologia de los condes de Pallars*. Barcelona: Altés y Alabart.
- DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, Santiago (2014). *Documentos de Clemente V (1305-1314) referentes a España*. Universidad de León.
- DURAN GUDIOL, Antonio (1961). «Geografía medieval de los obispados de Jaca y Huesca». *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses* [Osca], núm. 45-46, p. 1-103.
- FELIU, Gaspar (2002). «La pagesia i els béns comunals». A: SABATÉ, Flocel ; FARRÉ, Joan (coord.). *Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic*. Lleida: Pagès, p. 23-40.
- FITÉ I LLEVOT, Francesc (1985). *Reculls d'història de la vall d'Àger. I: període antic i medieval*. Àger: Centre d'Estudis de la Vall d'Àger.
- (1986). *El món alt-medieval i el seu entorn artístic en les terres de l'antic vescomtat i abadiat de Sant Pere d'Àger: un apropament a llurs fonaments històrics, artístics i arqueològics*. 5 volums. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- (1988). «Llordà i Mur, castells de la marca del Pallars Jussà». *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars* [Lleida], núm. 2, p. 31-55.
- (1994). «La presència dels ordes religioso-militars al Montsec: l'hospital d'Ares» a *Actes de les Primeres Jornades sobre els ordes religioso-militars als Països Catalans*. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 275-282.
- (2010). *Arnau Mir de Tost. Un senyor de frontera al segle XI*. Lleida: Universitat de Lleida.
- FONT I RIUS, Josep M (1973). «Les antigues institucions locals de les valls pirinenques catalanes». *Estudis d'Història Medieval* [Barcelona], vol. 6, p. 19-40.
- GALERA I PEDROSA, Andreu (1993). «Fundacions de beneficis eclesiàstics en l'església parroquial de Sant Miquel de Cardona entre els anys 1310-1411». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 357-368.
- GALIANA FERRANDO, José M. (2005). «La Diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)». *Estudis Castellonencs*, [Castelló], núm. 10 (2003-2005), p. 357-368.

- (2009). *La visita pastoral d'Otó de Montcada al Bisbat de Tortosa (1428-1429)*. València: Universitat de València.
- GARCÍA EGEA, M. Teresa (1993). *La visita pastoral a la diócesis de Tortosa del Obispo Paholac. 1314*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- GARRIGÓS I CABEZAS, Helena; BENITO I MONCLÚS, Pere (1990-1991). «La moral sexual de clergues i laics a les parròquies del Maresme a partir de les visites pastorals (1305-1447)». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*. [Barcelona], vol. 11-12, p. 345-400.
- GARSABALL I RIVASÉS, Jordi (1993). «Sobre la pretesa data de dotació de la Seu d'Urgell. Apunts per a una nova datació». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 55-62.
- GIORDANO, Oronzo (1983). *Religiosidad popular en la alta edad media*. Madrid: Gredos.
- GIRALT, Sebastià (2011). «Magia y ciencia en la Baja Edad Media: la construcción de los límites entre la magia natural y la nigromancia, c.1230-c.1310», *Clio & Crimen*. [Durango], núm. 8, p. 14-72.
- GRAU QUIROGA, Núria (2010). *Roda de Isábena en los siglos X-XIII. La documentación episcopal y del cabildo catedralicio*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- GRÉVY-PONS, Nicole (1975). *Célibat et nature, une controverse médiévale. A propos d'un traité du début du XVe siècle*. París: Centre National de la Recherche Scientifique.
- GROS BITRIA, Eladio (1980). *Los límites diocesanos en el Aragón oriental*. Saragossa: Guara.
- GUDIOL I CUNILL, Josep (1902). *Nocions de arqueologia sagrada catalana*. Vic: Impremta de la viuda de R. Anglada.
- GUILLERÉ, Christian (1983). «Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen-Âge (XIVe-XVe s.). L'exemple du diocèse de Gerone». *Mélanges de la Casa Velázquez*, 19/1, p. 125-167.
- GUITARTE IZQUIERDO, Vidal (1991). «Legislación sinodal en la historia del Obispado de Tortosa». *Anales de la Real Academia de Cultura Valenciana*, Segona època, núm. 67, p. 187-227.
- HERNANDO, Josep (1981). «Realidades socioeconómicas en el libro de las confesiones de Martín Pérez: Usura, justo precio y profesión». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, vol. 2, p. 93-106.
- HILLGARTH, Jocelyn N.; SILANO, Giulio (1984). «A Compilation of the Diocesan Synods of Barcelona (1354): Critical Edition and Analysis». *Mediaeval Studies*, vol. 46, p. 78-157.
- IGLESIAS COSTA, Manuel (1980). *Roda de Isábena*. Jaca: Instituto de Estudios Pirenaicos.
- (1990). *El monasterio de Alaón en Ribagorza*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.

- (1998-2002). «El valle de Barrabés, en Ribagorza». *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses* [Osc], núm. 112, p. 75-110.
- (2001). *Historia del condado de Ribagorza*. Osc: Instituto de Estudios Altoaragoneses.

JAFFÉ, Philipp (1885). *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*. Vol. 1: A S. Petro ad a. MCXLIII. Leipzig: Veit et Comp.

LE BRAS, Gabriel (1955). *Études de sociologie religieuse*. 2 volums. París: Presses Universitaires de France.

— (1955). *L'église et le village*. París: Flammarion.

LECOUTEUX, Claude (1996). *Charmes, conjurations et bénédictions: lexique et formules*. París: Champion.

MAGNOU-NORTIER, Elisabeth; MAGNOU, Anne-Marie (1996). *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse*. Tom 1: 779-1119. París: Comité des Travaux Historiques et Scientifiques.

MALLORQUÍ, Elvis (2007). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.

— (2011). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Noguera.

MARCA, Petrus de (1688). *Marca Hispanica sive limus Hispanicus*. París [Barcelona: Basse, 1972].

MARQUÈS, Benigne (1981). «Ordinacions i privilegis de les valls d'Àneu i d'Espot en un manuscrit del segle XV». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 4, p. 349-368.

— (1984-1985). «Catàleg dels protocols de l'Arxiu Capitular d'Urgell (segles XIII-XIV)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 7, p. 381-439.

— (1986-1987). «Catàleg dels protocols de l'Arxiu Capitular d'Urgell (segles XIV-XV)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 8, p. 303-377.

— (2002-2005). «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 15, p. 9-174.

— (2006-2007). «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins, segles XIII-XV». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 16, p. 7-169.

— (2010). «Annexió de les parròquies de la Cerdanya francesa pertanyents al bisbat d'Urgell a la diòcesi de Carcassona (1803)». *Annals del Centre d'Estudis del Ripollès*. *Ibix* [Ripoll], núm. 6, p. 161-172.

MARTÍ SANJAUME, Jaume (1926). *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i sotsvegueria de vall de Ribes*. Vol. I: *Cerimonial, prehistòria-1290*. Ripoll: Impremta i Llibreria de Llorenç Bonet i Batlle.

- (1928). *Dietari de Puigcerdà amb sa vegueria de Cerdanya i sotsvegueria de vall de Ribes*. Vol. II: *Apèndix: a. 815-1300*. Lleida: Impremta Mariana.
- MARTÍN RIEGO, Manuel (1999). «La visita pastoral de las parroquias» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 157-203. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- MARUGAN I VALLVÉ, Carme Maria; RAPALINO, Verònica (coord.) (2005). *Història del Pallars. Dels orígens als nostres dies*. Lleida: Pagès.
- MASOLIVER, Alexandre (1993). «Els religiosos a Catalunya. 1600 anys d'història». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 435-497.
- MIGUEL GARCÍA, Isidoro (1996). «La práctica de la visita pastoral en la Diócesis de Zaragoza entre 1318 y 1539». A: *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. IX, p. 279-298. [Actas del X congreso de la asociación, Salamanca 12-15 septiembre de 1994].
- (1999). «El obispo y la práctica de la visita pastoral en el marco de la teología reformista» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 347-404. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- MIR I CASASES, Antoni (1880). «Lo castell y-l cenobi de Mur». A: PLEYÁN DE PORTA, Josep i RENYÉ, Frederic (eds.). *Àlbum històrich, pintoresch y monumental de Lleyda y sa província*. Tom 1. Lleida: Estampa de Joseph Sol Torrens, p. 307-312.
- MIRET I SANS, Joaquim (1900). *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó con datos inéditos de los condes de Urgell y de los vizcondes de Ager*. Barcelona, Imprenta «La Catalana» de J. Puigventós.
- (1912a). «La fundació del monastir de Mur». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* [Barcelona], vol. 6, núm. 43, p. 112-123.
- (1912b). «Nota a la fundació del monastir de Mur». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* [Barcelona], vol. 6, núm. 44, p. 221-223.
- MOLINÉ, Enric (1975). *La organización parroquial de la Diócesis de Urgel, 1566-1575*. Tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona.
- (1980). «Les relacions de les visites *ad limina Apostolorum* dels bisbes d'Urgell, 1597-1821». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 3, p. 419-481.
- (1981). «Les relacions de les visites *ad limina Apostolorum* dels bisbes d'Urgell, 1597-1821 (continuació)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 4, p. 387-513.
- (1982a). «Organitzacions eclesiàstiques autònomes al Pirineu durant l'antic règim: les valls d'Àneu, Boí i Aran». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 5, p. 331-442.
- (1982b). «Notícia de les visites pastorals de l'oficialat de Berga i Bagà, dels anys 1575 i 1576». A: *XXIII Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Berga: Ajuntament de Berga, p. 231-233.
- (1983). «Organitzacions eclesiàstiques autònomes al Pirineu durant l'antic règim: les valls d'Àneu, Boí i Aran». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 6, p. 401-452.

- (1984-1985). «La visita canònica de l'oficialat d'Agramunt, de l'any 1515». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 7, p. 441-488.
- (1988). «La reorganització benefical del bisbat d'Urgell i de l'abadiat de Gerri en temps de Carles III: un exemple de regalisme». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* [Barcelona], núm. 8-2, p. 431-439.
- (1993a). «Les constitucions sinodials d'Àger i Meià». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* [Barcelona], núm. 13-2, p. 163-169.
- (1993b). «El monestir de Gerri i el seu territori: una descripció de l'any 1777». *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars* [Lleida], núm. 6, p. 135-196.
- (1993c). «Les constitucions sinodals de Solsona i la reforma catòlica (1630-1751)». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 2. Solsona: s.n., p. 397-412.
- (1994-1995). «El "Compendi històric" i els primers assaigs d'història de l'església d'Urgell (segles XVII i XVIII)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 12, p. 425-479.
- (1994-1997). «Els abats de Gerri des de 1454 fins a 1835». *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars* [Trempe], núm. 7, p. 145-161.
- (1998). *Els últims dos-cents anys del monestir de Gerri (1631-1835)*. Trempe: Garsineu.
- (2002-2005). «El *Compendio Histórico* (1762/1763), un nou manuscrit, sencer». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 15, p. 415-547.
- MONJAS MANSO, Lluís (2003). «Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento». A: Joaquim M. PUIGVERT [ed.], *Les visites pastorals. Dels orígens a l'època contemporània*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, p. 45-73.
- (2004). *La reforma eclesiàstica i religiosa de les diòcesis de la Tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana (a través dels qüestionaris de visita pastoral)*. Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra.
- (2005). *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana a través de les visites pastorals del patriarca Saperà, 1414-1425*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2008). *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica Tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana a través dels qüestionaris de visita pastoral*. Barcelona: Fundació Noguera.
- MONTERO CARTELLE, Emilio (2010). «La sexualidad medieval en sus manifestaciones lingüísticas: pecado, delito y algo más», *Clio & Crimen*. [Durango], núm. 7, p. 41-56.
- NOGUER I MUSQUERAS, Tomàs; PONS GURI, Josep M. (1966-1967). «Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol XI, p. 49-212.

- ORDEIG I MATA, Ramon (1993). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. I-1. Vic: s.n.
- (1994). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. I-2. Vic: s.n.
- (1996). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. II-1. Vic: s.n.
- (1997). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. II-2. Vic: s.n.
- (ed.) (1999). *Catalunya Carolíngia*. IV. *Els comtats d'Osona i Manresa*. 3 volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2001). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. III-1. Vic: s.n.
- (2002). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. III-2. Vic: s.n.
- (2004). *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vol. IV. Vic: s.n.
- ORLANDIS, José; RAMOS-LISSON, Domingo (1986). *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*. Pamplona: Universidad de Navarra.
- OSTOS SALCEDO, Pilar (1984-1985). «Génesis y proceso de elaboración de los documentos de los Condes de Pallars (1288-1327)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 7, p. 335-379.
- PALAU I BADUELL, Josep M. (2009). *La moralitat dels clergues i laics als comtats de Pallars a través de les visites pastorals de 1314 i 1315*. Treball final de màster inèdit, Universitat de Barcelona.
- PASCUAL, Jaime (1880). «Principios, progressos y decadencia del Real Monasterio de San Vicente (hoy de Nuestra Señora) de Gerri; prerrogativas, y excelencias de sus Abades y Cabildo, y Catálogo de todos sus preladados». *Revista de Ciencias Históricas* [Barcelona], vol. 1, p. 54-61.
- PASQUAL, Jaume (1785). *El antiguo obispado de Pallás en Cataluña sacado de la obscuridad y tinieblas en que estuvo embuelto por muchos siglos. Discurso historico en que á fuerza de documentos autenticos y de congeturas procura averiguarse la serie continuada de sus primeros obispos y el lugar donde estuvo la sede de Pallàs*. Tremp: Pablo Gallifa.
- PERARNAU I ESPELT, Josep (1982). «Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 1, p. 47-78.
- PIJOAN, Josep (1993). «La litúrgia en els primers concilis de Catalunya». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 2. Solsona: s.n., p. 161-166.
- PIQUÉ BADIA, Joan Ramon (2000). «L'urbanisme del Pont de Suert en època medieval». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. III. Lleida: Universitat de Lleida, p. 305-317.
- (2008). «Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 1: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 199-236.

- (2014). «Evolució de l'organització territorial i senyorial a la Ribagorça. Segles XIV-XVII». A: *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. VI. Lleida: Universitat de Lleida, p. 147-170.
- PLADEVALL I FONT, Antoni (1967). «Conflictes entre les exempcions monàstiques i els drets episcopals dels segles XII al XIV». A: *I Col·loqui d'història del monaquisme català*. Santes Creus, p. 263-295.
- (1968). *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino.
- (1983). «El deganat de Cerdanya. El panorama religiós de la Cerdanya a principis del segle XIV». A: *1r Congrés Internacional d'Història. 8è Centenari de la Fundació de Puigcerdà (1177-1977)*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 134-144.
- (1989). *Història de l'Església a Catalunya*. Barcelona: Claret.
- (1993a). «Origen i delimitació de la diòcesi de Solsona». *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* [Berga], núm. 41, p. 51-55.
- (1993b). «Les institucions i organització de l'Església catalana». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 181-195.
- PLANES I CLOSA, Josep Maria; PUIG I TÀRRECH, Roser (2000). «Un fragment del cens del Marquès de la Ensenada referit a Catalunya: el Bisbat d'Urgell l'any 1749». *Urtx. Revista cultural de l'Urgell* [Tàrraga], núm. 13, p. 103-136.
- PONS I GURI, Josep M. (1974). «Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)» a *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVII, p. 65-128.
- (1975). «Constitucions Conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)», a *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVIII, p. 241-363.
- PUEYO COLOMINA, Pilar (1999). «Propuesta metodológica para el estudio de la visita pastoral» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 479-542. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- PUIG I ALEU, Imma (1985). «Les visites pastorals a la diòcesi de Girona, segle xv». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 28, p. 211-241.
- (1987). «La concepció de la visita pastoral del bisbe Andreu Bertran a la diòcesi de Girona (1420-1423) en el context reformista de l'Església occidental al segle xv». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], núm. 29, p. 143-157.
- (2006). *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIG I FERRETÉ, Ignasi (1979). «Pariatges entre els abats de Gerri i els comtes del Pallars Sobirà i de Foix, dels segles XIV i XV». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, p. 347-377.
- (1981). «Testaments comtals del Pallars Sobirà. La casa de Comenge (1256-1327)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 4, p. 293-333.
- (1984). *El cartoral de Santa Maria de Lavaix. El monestir durant els segles XI-XIII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.

- (1991). *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*. 2 volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG I FERRETÉ, Ignasi ; DURAN, Montserrat (1983). «La crisi demogràfica de la baixa edat mitjana i el règim senyorial en el Pirineu català. La Baronia d'Erill el 1393». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 6, p. 387-400.
- PUIG I FERRETÉ, Ignasi ; MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (1984). «La vall de Senyiu i els comtats de Pallars i Ribagorça». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], vol. 39, p. 119-114.
- PUIGVERT, Joaquim M. [ed.]; MONJAS, Lluís; SOLÀ, Xavier; PEREA, Eugeni (2003). *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*. Girona: Biblioteca d'Història Rural.
- REDONDO GARCÍA, Esther (2002). *El fogatjament general de Catalunya de 1378*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- REGESTUM CLEMENTIS PAPAE V, ex Vaticanis Archetypis, sanctissimi domini nostri Leonis XIII Pontificis Maximi iussu et munificentia nunc primum editum, cura et Studio monachorum Ordinis sancti Benedicti. (1885-1892). 8 volums. Roma.
- RIERA I SANS, Jaume (2014). *Sodomites catalans. Història i vida (segles XIII-XVIII)*. Barcelona: Editorial Base.
- RIU I RIU, Manuel (1960). *Las comunidades religiosas del antiguo obispado de Urgel (siglos VI-XVI)*. 3 volums. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.
- (1978). «Les rendes dels monestirs i de les canòniques del bisbat d'Urgell a la fi del segle XIII». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 1, p. 267-290.
- (1979). «La canònica de Santa Maria de Solsona. Precedents medievals d'un bisbat modern». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 2, p. 211-256.
- (1981). «Diplomatari del monestir de Sant Llorenç de Morunys». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 4, p. 187-259.
- (1982). «El monestir de Sant Llorenç de Morunys als segles X i XI». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 5, p. 159-178.
- (1988-1989). «Un possible document inèdit del segle X, referent al monestir d'Alaó i la seva quadra del Pla de Tor». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 9, p. 313-322.
- (1990-1991). «Documents del Archivo Histórico Nacional de Madrid, referents a monestirs i canòniques del bisbat d'Urgell». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 10, p. 351-373.
- (1993a). «Les antigues canòniques de l'àmbit del bisbat de Solsona». *L'Erol. Revista cultural del Berguedà* [Berga], núm. 41, p. 23-29.
- (1993b). «Un document de 1599 referent a la secularització de la canònica regular de Santa Maria de Solsona». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 1. Solsona: s.n., p. 259-284.

- (1994-1995). «Noves notícies relacionades amb el monestir de Sant Llorenç de Morunys i les seves parròquies (segles XV-XVII)». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 12, p. 481-486.
- (1996-1997). «La vall de Lord a l'edat mitjana, els segles XI al XV». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 13, p. 335-378.
- (1999). «Església i poder comtal al territori d'Urgell. Guifré el Pilós i la reorganització de la vall de Lord». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], vol. 29, p. 875-898.
- (2002). «Els dominis eclesiàstics al comtat d'Urgell». A: SABATÉ, Flocel ; FARRÉ, Joan (coord.). *Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic*. Lleida: Pagès, p. 41-59.
- (2006-2007). «Santuàries, ermites i capelles de la vall de Lord». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 16, p. 335-461.
- RIUS I SERRA, Josep [ed.] (1946). *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280)*. Vol. 1 (*Cataluña, Mallorca y Valencia*). Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- ROCAFORT, Ceferí (s.d.). *Província de Lleyda*. A: CARRERAS I CANDI, Francesc (dir.). *Geografia General de Catalunya*. Barcelona: Albert Martín.
- ROIG I JALPÍ, Joan Gaspar (1668). *Tratado de las excelencias y antigüedades del priorato de Santa María de Meyá en el Principado de Cathaluña*. Girona: Gerónimo Palol.
- ROSELL, Joan (2008). *Història il·lustrada d'Àger*. Tremp: Garsineu.
- ROVIRA, Manuel (1980). «Un bisbe d'Urgell del segle X: Radulf». *Urgellia* [la Seu d'Urgell], núm. 3, p. 167-184.
- RUBIO MERINO, Pedro (1999). «Las visitas episcopales a los cabildos. Documentación en los archivos capitulares» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 17-97. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- SABANÉS, Roser (2008a). «Significació i transcendència dels primers concilis ilerdenses (546-1200)». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 1: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 267-286.
- (2008b). «Els concilis de Lleida de 1200 a 1460». A: *Arrels Cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*. Vol. 2: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Pagès Editors-Bisbat de Lleida, p. 55-76.
- (2009). *Els concilis ilerdenses de la província eclesiàstica Tarraconense a l'edat mitjana (546-1460)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- SABATÉ I CURULL, Flocel (1995). «Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell». A: *El comtat d'Urgell. Volum 1*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 17-70.

- (1997). *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- SABORIT BADENES, Pere (1999). «Las visitas pastorales: mentalidades y costumbres». *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XV, p. 341-373. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- SANAHUJA, Pedro (1961). *Historia de la villa de Ager*. Barcelona: Serafica.
- SÁNCHEZ HERRERO, José (2008). «Amantes, barraganas, compañeras, concubinas clericales». *Clío & Crímen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 5, p. 106-137
- SÁNCHEZ I VILANOVA, Llorenç (1988). *Els comtes del casal de Mataplana, última dinastia de Pallars. 1297-1491*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (1989). *El comtat de Pallars Jussà (1011-1191)*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (1990). *Els seixanta-set anys que governà el comtat de Pallars la dinastia Comenge-Coserans. 1229-1297*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (1996). *El Pallars: visió històrica*. 2 volums. Barcelona: PPU.
- (1997). *El monestir de Santa Maria de Gerri. Passat i present de la gran abadia benedictina del Pallars*. [s.l.]: Patronat del Santuari d'Arboló.
- (2002a). *El bisbat de Roda. De 956 a 1149*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (2002b). *Les dinasties comtals a Pallars*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (2008). *L'Alta Ribagorça –segles XI-XIII– segons cartulari de Lavaix*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (2009a). *Les institucions monàstiques de l'època medieval, a Pallars i la Ribagorça*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- (2009b). *Pallars / Cronologia del 800 al 1491: fets principals que destaquen del llarg període comtal*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- SANCHO I PLANAS, Marta (coord.) (2009). *Mur, la història d'un castell feudal a la llum de la recerca històrico-arqueològica*. Tremp: Garsineu.
- SERRA I VILARÓ, Joan (1909). «Senyoriu de la vescomtal família Miró (continuació)». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* [Barcelona], any XIX, núm. 172, p. 138-149.
- SIMON I TARRÉS, Antoni; ALBERCH I FUGUERAS, Ramon (1980). «El cens de 1595. Bisbats de Solsona, Vic i Alt Urgell». *Revista Catalana de Geografia* [Barcelona], vol. 3-4, núm. 9-16, p. 80-103.
- SOLÀ COLOMER, Xavier (2005). *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.

- SOLÍS RODRÍGUEZ, Carmelo (1999). «Las visitas pastorales y el patrimonio arquitectónico y mobiliari de la Iglesia» a *Memoria Ecclesiae* [Oviedo] núm. XIV, p. 411-450. [Actas del XIII Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España celebrado en Sevilla (11 al 16 de septiembre de 1997)].
- SUREDA I JUBANY, Marc (2010). «La catedral de Vic a les darreries del segle XIV. Edició i comentari de la visita pastoral de 1388». *Miscel·lània litúrgica catalana* [Barcelona], núm. 18, p. 323-361.
- (2013). «Un recull d'estatuts del capítol de la Seu d'Urgell (1287-1328)». *Miscel·lània litúrgica catalana* [Barcelona], núm. 21, p. 151-207.
- TEJADA Y RAMIRO, Juan (1859). *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América (en latín y castellano), con notas é ilustraciones*. Tomo VI. Madrid: Imprenta de D. Pedro Montero.
- (1861). *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América (en latín y castellano), con notas é ilustraciones*. Tomo III. Madrid: Imprenta de D. Pedro Montero.
- TOMÁS FACI, Guillermo (2013). *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la gran expansión medieval*. 2 volums. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Saragossa.
- TORNÉ CUBELLS, Josep (1993). «Elements de religiositat en les ordinacions municipals (segles XIV-XVIII)». A: *I Congrés d'història de l'Església catalana. Des dels orígens fins ara*. Vol. 2. Solsona: s.n., p. 511-524.
- TOUR, Imbart de la (1900). *Les origines religieuses de la France. Les paroisses rurales du IVe au XIe siècle*. París: Picard.
- TRENCHS ÒDENA, Josep; CÀRCEL ORTÍ, M. Milagros (1984). «Les visites pastorals: Metodologia d'estudi». *Quaderns de Sueca*. [Sueca], núm. 7, p. 9-30.
- TRISTANY-BOFILL I BENAC, Bonaventura (1677). *Corona benedictina, adornada de lo mas precioso de sus singulares prerogativas, con el esmalte de la Jurisdiccion Ordinaria, que pueden exercer los Presidentes de la muy Illustre, y Esclarecida Congregacion Claustral de San Benito de la Provincia Tarraconense, Cesaraugustana, Navarra y Obispado de Mallorca*. Barcelona: Raphael Figueró.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1983). *Historia de Aragón*. Volum 3: *Divisiones administrativas*. Saragossa: Anubar.
- (1984). *Historia de Aragón*. Volum 4-I: *Los pueblos y despoblados*. Saragossa: Anubar.
- (1985). *Historia de Aragón*. Volum 4-II: *Los pueblos y despoblados*. Saragossa: Anubar.
- (1986). *Historia de Aragón*. Volum 4-III: *Los pueblos y despoblados*. Saragossa: Anubar.

- VALLS I TABERNER, Ferran (1915-1916). «Els orígens dels comtats de Pallars i Ribagorça». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], vol. IX, p. 1-101.
- [ed.] (1915). *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*. Volum 1: *Vall d'Aran*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat.
- [ed.] (1917). *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*. Volum 2: *Vall d'Àneu, Vallferrera i Vall de Querol*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat.
- [ed.] (1920). *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*. Volum 3: *Vall d'Andorra*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat.
- VELA PALOMARES, Susanna (1990). «Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)». *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans*. Barcelona: s.n., p. 59-103.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto (2011). *Jaume Pasqual, antiquari i col·leccionista a la Catalunya de la Il·lustració*. Lleida: Universitat de Lleida.
- VILAMALA SALVANS, Jordi (2005). «L'organització del territori diocesà. La divisió administrativa del bisbat de Vic i la seva evolució històrica». *Ausa* [Vic], vol. XXII, núm. 156, p. 137-191.
- VILLANUEVA, Jaime (1821a). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 7: *Viage á la Iglesia de Vique. Año 1806*. Valencia: Imprenta Oliveres.
- (1821b). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 9: *Viage á Solsona, Ager y Urgel*. Valencia: Imprenta Oliveres.
- (1821c). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 10: *Viage á Urgel*. Valencia: Imprenta Oliveres.
- (1850a). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 11: *Viage á Urgel*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- (1850b). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 12: *Viage á Urgel y á Gerona*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- (1850c). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 13: *Viage á Gerona*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- (1851a). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 15: *Viage á Gerona y á Roda*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- (1851b). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 19: *Viage á Barcelona y Tarragona*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- (1851c). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 20: *Viage á Tarragona*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- VILLANUEVA, Joaquín Lorenzo (1806). *Viage literario a las iglesias de España*. Vol. 5: *Tortosa*. Madrid: Imprenta Real.
- VINYOLÉS VIDAL, Teresa (2011). «De medicina, de magia y de amor: saberes y prácticas femeninas en la documentación catalana bajomedieval», *Clio & Crimen*. [Durgó], núm. 8, p. 225-246.
- VIVES, José [ed.] (1963). *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona-Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Abreviatures emprades

ACL – Arxiu Capitular de Lleida

ACT – Arxiu Capitular de Tortosa

ACU – Arxiu Capitular d'Urgell

ACV – Arxiu Capitular de Vic

ADB – Arxiu Diocesà de Barcelona

ADG – Arxiu Diocesà de Girona

ADU – Arxiu Diocesà d'Urgell

AEV – Arxiu Episcopal de Vic

AHAT – Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

APA – Arxiu Parroquial d'Àger

ASV – Archivio Segreto Vaticano

VP – Visita pastoral

2. LES VISITES PASTORALS COM A FONT HISTÒRICA

Si l'haguéssim de resumir en una sola frase, la visita pastoral és la «visita que fa el bisbe a la seva diòcesi amb la finalitat de conservar la doctrina, promoure els bons costums i corregir els dolents, fomentar la caritat, la pietat i la disciplina del clergat i en els altres fidels, impulsar l'apostolat i disposar de tot allò que, ateses les circumstàncies, sigui convenient per al bé de la religió».²² El nom de *visita pastoral* és contemporani,²³ ja que en època medieval només se l'anomena *visitatio*, amb les variants lingüístiques pròpies de cada territori.²⁴

Fa gairebé quaranta anys Noël Coulet publicava un petit manual²⁵ en què per primer cop es destacaven les possibilitats de les visites pastorals com a font històrica. Es lamentava, no gensmenys, de la manca d'investigacions generals tant a nivell històric com pel que fa a aquelles que estudiessin el funcionament de la visita pastoral.²⁶ Tenint en compte que Catalunya és excepcionalment rica en aquest tipus de materials,²⁷ sorprèn que gairebé no hi hagués estudis sobre les visites pastorals catalanes fins a temps relativament recents.²⁸ Potser la divulgació d'aquest manual i l'interès creixent per aquest tipus de font ha canviat el panorama en les darreres quatre dècades, malgrat que encara no hi ha prou treballs per determinar que s'ha acomplert la feina d'estudi i investigació de totes aquestes visites.²⁹ I com alguns historiadors han assenyalat, manquen encara estudis globals i de conjunt.³⁰

²² Enric MOLINÉ, «visita canònica», *DHEC*, vol. III, p. 710-711.

²³ Apareix, segons recull BAUCCELLS, 1999, p. 175, al canó 346 del Codi de Dret Canònic de 1917 i al 398 de 1983.

²⁴ SOLA COLOMER, 2005, p. 32-33; BAUCCELLS, 1999, p. 175-176.

²⁵ COULET, 1977, actualitzat l'any 1985 amb les darreres aportacions sobre el tema, COULET, 1985.

²⁶ COULET, 1977, p. 8: «C'est sans doute à cet état de l'information qu'il faut attribuer l'absence d'une bonne étude d'ensemble de la visite pastorale dans l'Occident médiéval», i p. 10: «La littérature relative aux visites pastorales médiévales est assez abondante. Néanmoins les travaux qui traite à la fois de la réglementation, de la pratique et des documents de visite sont peu nombreux».

²⁷ GUILLERÉ, 1983, p. 128: «Avant d'entrer dans le détail, remarquons l'abondance documentaire de cette province ecclésiastique [*la Tarraconense*]»; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 276: «(...) se remarque como abundantes las fuentes documentales catalanas, más incluso que las italianas»; MONJAS, 2008, p. 107-109 (taula núm. 4), ofereix un recull de totes les visites pastorals de les quals es conserven registres als arxius catalans, amb alguna mancança, especialment les visites a la diòcesi de Lleida, com la visita arquebisbal a Lleida del 1328 (LC 0043) i les visites pastorals de 1361 (VP 0001) i la de 1445 (VP 0002).

²⁸ En el moment de publicació del manual, Coulet només citava un estudi espanyol sobre visites pastorals que, a més, era inèdit (COULET, 1977, p. 14). A l'actualització de l'obra l'any 1985, ja en cita 4, tots ells referents a Catalunya (COULET, 1985, p. 2).

²⁹ En aquest sentit cal esmentar els treballs de nombrosos historiadors que a nivell més aviat local han emprat les visites pastorals per a estudiar la vida de la baixa edat mitjana. Per no carregar excessivament aquesta nota remeto a CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 7-18, en què es presenta un recull exhaustiu

Com apunta Benito, la visita pastoral, tot i no ser tant infreqüent com els rastres documentals ens poden fer pensar, era un fet excepcional dins de la quotidianitat dels parroquians baixmedievals, que trencava amb la normalitat habitual.³¹ I és que, deixant de banda que el cerimonial que podia suscitar que el bisbe anés a una parròquia en concret, l'objectiu principal de la visita era *corregir* i *reformat*³² les mancances, sobretot morals, del clergat i del laïcat i així apareixia formulat a diversos concilis de la província eclesiàstica Tarraconense³³ i en la documentació dels bisbes visitadors, tal com recull Baucells.³⁴ En l'època que ens ocupa, l'inici del segle XIV, encara no hi ha un interès molt gran pels béns mobles i immobles de la parròquia, cosa que sí que anirà guanyant pes i interès corrector al llarg de la baixa edat mitjana.

A grans trets, hi havia dues grans finalitats que es buscaven a través de la visita pastoral. Primerament, es volia fomentar el culte diví, activitat intrínseca a la pròpia Església i als seus membres i que, com veurem en analitzar el contingut de la visita d'Urgell, no sempre es donava. Per a fomentar-lo el clergat havia d'ensenyar al poble durant la celebració i la predicació, si bé és sabut que el clergat de l'època, especialment el rural, no tenia gaire formació.³⁵ El sínode de Lleó de 1303 deixava força clar quins eren els ensenyaments que havien de fer els rectors: «predique la paravla de Dios, esponendo los sacramentos de la Egleſia, por que aya el pueblo devocion et reverencia, et quales et quantos son los articulos de la fe, quales obras deven facer, de quales peccados se deven guardar, que pena avera por las malas obras, que gloria por las bonas».³⁶ Sembla ser que el visitador, si observava que el capellà no tenia els coneixements necessaris, els podia re-

dels treballs en els quals s'han emprat els textos de les visites pastorals. Més actualment, un dels autors ha fet un extens estat de la qüestió de les visites pastorals a Europa: CÀRCEL ORTÍ, 1999, p. 9-135. Per una visió més actual, amb les darreres aportacions, remeto a MONJAS, 2008, p. 29-32.

³⁰ MIGUEL, 1996, p. 279; BAUCELLS, 1999, p. 166, també opina el mateix, si bé el seu article és una primera visió de conjunt de les visites pastorals dels segles XIV i XV.

³¹ BENITO, 1992, p. 25.

³² Cànon 33 del IV Concili Laterà: «Porro visitationis officium exercentes non quaerant quae sua sunt, sed quae Jesu Christi, praedicatione et exhortationi, correctioni et reformationi vacando, ut fructum referant qui non reperit».

³³ Per exemple al concili de Tarragona de 1243, recollit a TEJADA, 1859, tom VI, p. 38: «Item quod fiant visitationes ad corrigendum et reformatum secundum formam, ab hiis tamen qui secundum praedictam formam personaliter visitabunt, et recipiantur moderate procuraciones quod Ecclesiae non graventur».

³⁴ BAUCELLS, 1999, p. 217-221.

³⁵ BAUCELLS, 1999, p. 219: «(...) sabiendo que el nivel intelectual de los clérigos de la época no brillaba por su esplendor ni calidad».

³⁶ *Synodicon Hispanum*, III, p. 266.

nyar i manar «que dentro de cierto tiempo sepan todo el officio que a ellos pertenesce saber», com recull el sínode de Salamanca de 1497.³⁷ L'altra gran finalitat de les visites era posar de relleu les mancances de les parròquies, sobretot pel que fa a la vida de clergues i laics, i corregir-les. D'aquí que tan sovint apareguent a les visites les paraules *inquirir* i *interrogar*, per després, com dèiem anteriorment, poder *corregir* i *reformar*. I per fer això era necessari tenir a mà els qüestionaris de visita —un seguit de temes sobre els quals s'havia d'interrogar— i els testimonis que sota jurament prestaven declaració al visitador. D'aquests dos temes en parlarem més endavant.

Un altra finalitat que no apareix reflectida tan clarament a la documentació, però que es mostra patent un cop analitzada la visita, és l'econòmica: les penes imposades per les faltes comeses tenien, possiblement, una voluntat punitiva, però és evident que els diners obtinguts passaven a enriquir les arque diocesanes.

Tota aquesta voluntat correctora i reformadora apareix tot sovint resumida a la documentació amb els mots «in melius», és a dir, la finalitat última era *millorar* la situació que es trobava en el moment de la visita. Així, per exemple, a l'inici de la visita de Francesc de Paholac a la diòcesi de Tortosa el 1314, trobem aquestes paraules: «cupiens excessus subditorum suorum corrigere et quantum sibi ex alto permissum fuerit in melius reformare, processit ad visitationem sue diocesis faciendam».³⁸ També de manera semblant s'expressa el bisbe Jaume d'Aragó en una lletra enviada al rector de Gandia l'any 1383 després de visitar la seva església: «vestre ecclesie visitavimus, punivimus et correximus et statum dicte ecclesie et vestrum et dictorum beneficiorum in melius reformavimus».³⁹ Per tant, podem resumir que la finalitat de la visita era visitar —observar i interrogar—, castigar —si la falta era prou greu per ser punida— i corregir —si hi havia aspectes que no estaven prou bé—, per tal de reformar a millor.

Els aspectes a corregir eren formulats principalment als concilis provincials i als sínodes diocesans.⁴⁰ Els concilis provincials eren una assemblea de religiosos presidida per l'arquebisbe o per uns substituïts concrets si ell no hi podia ser, en la qual hi havien d'assistir els bisbes sufraganis, personalment o representats, els abats i els representants

³⁷ *Synodicon Hispanum*, IV, p. 385.

³⁸ GARCÍA EGEA, 1993, p. 101.

³⁹ CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 467.

⁴⁰ Per una breu síntesi històrica dels concilis provincials i els sínodes diocesans de la Tarraconense, consulteu MONJAS, 2008, p. 76-83 i 84-91.

dels capítols catedralicis. S'havien de celebrar anualment, tot i que sembla que no va ser així, i l'objectiu era vetllar per la reforma dels costums clericals i la defensa de la llibertat de l'Església, la seva gent i els seus béns. Tot el que s'hi decidia es redactava en les anomenades constitucions provincials.⁴¹ Els sínodes diocesans seguien una tònica similar però a una escala més petita. Eren presidits pel bisbe de cada diòcesi, o el vicari general si aquell no podia ser-hi, i havien d'assistir-hi els abats i els priors seculars i regulars de la diòcesi, l'ardiaca, el capítol catedralici i els rectors beneficiats de totes les parròquies. També s'havien de celebrar teòricament cada any i la seva finalitat era la reforma de la vida clerical i secular i la defensa de la llibertat de l'Església, dels seus membres i dels seus béns. Igual que amb els concilis, les deliberacions es posaven per escrit i s'anomenen, en aquest cas, constitucions sinodals.⁴²

Del contingut de les constitucions provincials i sinodals se'n pot extreure què preocupava l'arquebisbe i els bisbes i cap on es dirigiria, doncs, la seva acció pastoral. Pretenien que hi hagués una major expansió de la predicació i dels sacraments; intentaven extirpar la ignorància entre el clergat i fomentar que empressin el llatí; els preocupava especialment la moralitat clerical;⁴³ buscaven la preservació del patrimoni de l'Església; pretenien que hi hagués un control més gran en l'ordenació de clergues i en la dotació dels beneficis; i, per últim, intentaven regular un judici eclesiàstic per als clergues acusats, amb diferents penes segons la gravetat de la falta.⁴⁴ Pràcticament tots aquests temes apareixeran reflectits després a les visites pastorals.

S'ha de tenir en compte que, com exposa Monjas, la visita pastoral és una font *no innocent*.⁴⁵ Els continguts que hi trobem no es poden acceptar cegament perquè és una font amb limitacions, ja que pot ser interpretada com l'expressió del punt de vista del bisbe i no tant la del clergat o la del laïcat, o al contrari, pot ser la plasmació d'allò que el clergat i el laïcat diuen d'ells mateixos al visitador. Sigui com sigui, la visita pastoral és una font que no és clara del tot i, fins i tot, es pot considerar parcial o mediatitzada. Els

⁴¹ PONS I GURI, 1974 i 1975, va editar les constitucions provincials de la Tarraconense d'entre 1229 i 1330.

⁴² NOGUER i PONS I GURI, 1966-1967, han publicat les constitucions sinodals de Girona. Encara queda molta feina per fer en aquest sentit, però està en marxa la publicació de la sèrie *Synodicon Hispanum*, que inclourà totes les constitucions sinodals hispàniques de 1215 a 1563.

⁴³ Mostra d'aquesta preocupació serà el gran número de punts que hi ha als diferents qüestionaris de visita sobre els aspectes morals dels clergues.

⁴⁴ PUIG I ALEU, 1985, p. 215.

⁴⁵ MONJAS, 2008, p. 39-41.

testimonis poden dependre de molts factors que tenen a veure amb la vida en comunitat, com poden ser les opinions col·lectives, les relacions interpersonals, el malestar amb altres conciutadans, etc.⁴⁶ I d'altra banda, sembla haver-hi certa complicitat entre els clergues i laics, de manera que no s'acusen els uns als altres, cosa que pot deduir-se dels registres de visita.⁴⁷

Aquesta reserva amb la font també s'ha de tenir en compte en d'altres aspectes, com per exemple, en el mateix visitador. En primer lloc, s'ha de tenir en compte que les diferències entre una visita i una altra dins d'una mateixa sèrie, com és el nostre cas, vénen determinades pels diferents delegats visitadors que actuen. Això dependrà, doncs, del seu nivell intel·lectual o preocupacions espirituals i teològiques. Així, per exemple, un visitador pot inquirir sobre un tema de manera recurrent, mentre que un altre pot passar-hi de puntetes. En segon lloc, en els casos en què la visita és efectuada pel mateix delegat, s'observa que moltes vegades no actua de manera idèntica davant d'un mateix fet, cosa que entra en contradicció amb la voluntat reformadora de la visita pastoral. O davant d'una mateixa falta no s'imposa la mateixa pena a persones diferents.

Es pot considerar una font inexacta, no innocent, però en cap cas és una font desestimable. Fins i tot m'atreiria a dir que és extremadament fiable si se saben interpretar les informacions que s'hi donen, llegir-hi entre línies o complementar-la amb altra documentació.

Les possibilitats de la visita com a font històrica són innumbrables, però a grans trets podem dir que les visites de la primera etapa, les d'abans de 1350, són riques per a la història social, de la moralitat, de la religiositat popular, per a l'antropologia de parentiu, etc. Les de la segona etapa, entre 1350 i el Concili de Trento, ho són per a la història econòmica, per a la demografia, per a la història de l'art i de la cultura religiosa, etc.⁴⁸

⁴⁶ D'aquí que moltes de les acusacions de la nostra visita sempre vagin acompanyades d'expressions com «ut dicitur» o «est fama». Sembla que els testimonis no es vulguin acabar de posicionar.

⁴⁷ MONJAS, 2008, p. 40, observa com hi ha un canvi molt gran entre les visites del segle XIV, en les quals les acusacions mútues entre clergues i laics són molt més freqüents, i les del segle XV, en què la majoria de respostes són que tot està bé, com si a base d'anar essent visitats, haguessin entès que amb el silenci davant del visitador, la vida és més senzilla.

⁴⁸ COULET, 1977, p. 60-79, explica de manera detallada les possibilitats històriques de les visites pastorals. També CÀRCEL ORTÍ, 1982, p. 719-721, ofereix un esquema de les opcions historiogràfiques d'aquesta font. De forma més àmplia es desenvolupa a TRENCHS ÒDENA i CÀRCEL ORTÍ, 1984.

2.1. L'ORIGEN I EVOLUCIÓ DE LES VISITES PASTORALS

Els orígens de la visita pastoral s'han de cercar en els primers moments d'organització administrativa de l'Església i en el procés de cristianització de les àrees rurals de les diòcesis.⁴⁹ Quant al nostre país, tenim referències clares d'aquest fet al Concili de Tarragona de 516, en què s'hi esmenta

Ut annis singulis episcopi diocesem visitent, et ut non plus quam tertiam de parrociis accipiant. Multorum casuum experientia magistrante repperimus nonnullas dioecesanās esse ecclesias destitutas. Ob quam rem id quia constitutione decrevimus, ut antiquae consuetudinis ordo servetur, et annuis vicibus ab episcopo dioeceses visitentur, ut si qua basilica repperta fuerit destituta, ordinatione ipsius repparetur; quia tertia ex omnibus per antiquam traditionem ut accipiat ab episcopis novimus statutum.⁵⁰

Retrobem la mateixa idea en el Concili IV de Toledo, de l'any 633, en què s'hi postula

De requisitione ab episcopis per singulos annos in parrochiis peragenda. Episcopum per cunctas dioeceses parrochiasque suas per singulos annos ire oportet, ut exquirat quid unaquaeque basilica in reparationem sui indigeat; quod si ipse aut langore detentus aut aliis occupationibus implicatus id expellere nequiverit, presbyteros probabiles aut diaconos mittat, qui et redditus basilicarum et reparationes et ministrantium vitam inquirent.⁵¹

Tot i aquesta voluntat primerenca, és evident que la creixent cristianització del territori feia gairebé impossible d'acomplir aquesta periodicitat, atès l'augment de parròquies.⁵² Per tant, sembla evident que des d'un principi, hi havia una voluntat d'afermament del poder episcopal sobre el seu territori i, alhora, descobrim que la visita es concep com una mena d'inspecció pastoral —religiosa i social—, política i econòmica. A l'alta edat mitjana, la visita es vinculava, de ben segur, al procés de cristianització i d'eradicació de cultes pagans i devia perseguir, en bona mesura, l'aparició d'esglésies pròpies i privades, les quals no aportaven rendes al bisbat, com atesten les disposicions del Concili de Lleida (546)⁵³ i del II de Braga (572).⁵⁴

⁴⁹ BENITO, 1992, p. 29.

⁵⁰ VIVES, 1963, p. 36-37.

⁵¹ VIVES, 1963, p. 205.

⁵² MONJAS, 2008, p. 91; Tot i això, aquesta periodicitat anual es recordava als concilis de 1230 i el de 1330, com apunta BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I p. 176-177, qui a més especifica que «indicar el espacio de un año, es continuar una tradición canónica, que en aquellos momentos de los siglos XIII y XIV era un teórico y bello *desideratum*».

⁵³ VIVES, 1963, p. 56: «Si autem ex laicis quisquam a se factam basilicam consecrari desiderat, nequaquam sub monasterii specie, ubi congregatio non colligitur vel regula ab episcopo non constituitur, ea a dioecana lege audeat segregare».

A grans trets, a mitjan segle X, la cristianització del territori català ja devia ésser efectiva. Tot i això, amb l'arribada dels musulmans a la Península Ibèrica (711),⁵⁵ la pràctica de la visita va quedar interrompuda fins que la seguretat de les comitives episcopals va ser més gran, fet que a les nostres terres hauríem de situar a mitjan segle XIII.⁵⁶ Precisament són d'aquest moment els primers registres de visita conservats a Catalunya.⁵⁷

En paral·lel, el Concili IV de Laterà (1215) suposà una reforma general dins l'església catòlica. Es renovà el manament de la celebració de concilis, els quals proliferaren amb la finalitat de regular els costums i corregir els abusos. A Catalunya, el IV Concili del Laterà es traduí en la celebració del Concili Provincial Tarraconense, dut a terme a Lleida el 1229.⁵⁸ S'ha de pensar que la regularització dels concilis i sínodes episcopals durant el segle XIII a les nostres terres, tingué una clara relació amb l'exercici de l'ofici de visita,⁵⁹ ja que molts d'aquests concilis reproduïen el cànon 33 del IV Concili del Laterà.⁶⁰

Tot i que sembla que l'exercici de la visita s'anà efectuant al llarg del segle XIII, no es conserven pràcticament registres d'aquesta època. S'ha especulat que podia ser perquè durant el segle XIII encara s'emprava el pergami, que era més car que el paper, o perquè els processos eren exclusivament orals i no serà fins al final d'aquesta centúria que s'imposarà el costum d'escriure els registres de visita.⁶¹ El registre documental més antic

⁵⁴ VIVES, 1963, p. 83: «Ut qui oratorium pro quaestu suo in terra suo fecerit non consecratur».

⁵⁵ COULET, 1977, p. 21-22, considera que les prescripcions dels concilis visigots «sont reprises et renforcées à l'époque carolingienne» i que les visites i els sínodes «concourent à contrôler et à éduquer les clercs, à réformer les mœurs et à extirper les traditions païennes». Per tant, sembla que encara que a la Península Ibèrica s'estranguí aquesta continuïtat amb l'arribada dels musulmans, degué continuar ben viva a la resta d'Europa.

⁵⁶ MONJAS, 2008, p. 91.

⁵⁷ El primer registre conservat és el que fa referència a la parròquia de Sords de l'any 1295, del qual se'n parla més endavant. BAUCELLS, 1999, p. 259 assegura que «(...) un historiador anglès me ha informado, que durante su investigación en el archivo diocesano de Urgell, había encontrado algun folio de visita de dicha centuria [segle XIII]».

⁵⁸ SABANÉS, 2008b, p. 56-60; SABANÉS, 2009, p. 167-234.

⁵⁹ GUILLERÉ, 1983, p. 130: «La pratique régulière de la visite dans la Tarraconaise est à mettre en relation avec la régularité des Conciles de Tarragone aux XIIIe et XIVe s.».

⁶⁰ BAUCELLS, 1999, p. 201-202; BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 176: «Ese derecho de los obispos y la subsiguiente obligación se señalan en el antecedente jurídico del IV concilio de Letrán, por medio de una frase *visitationis officium exercentes*, que luego en parte o entera se repetirá en las reuniones provinciales de Tarragona en 1230, 1291 y 1329. Se utilizan otros modos para expresar la misma idea en los concilios de Tarragona de 1230, 1239, 1243, 1244, 1246, 1274 y 1329, y también en los sínodos de Barcelona de 1241, 1306 y 1339».

⁶¹ BAUCELLS, 1999, p. 259: «Para el tiempo anterior al trescientos en nuestro ámbito geográfico y al doscientos para todos, se dice que las visitas realizadas serían actos meramente orales»; i p. 259, nota 721: «Para el s. XIII, la cautela se impone, dado que al utilizarse hojas o pliegos de escaso número de hojas, pudie-

d'una visita pastoral a Catalunya,⁶² i per extensió, al territori hispànic, és un petit quadernet de l'any 1295, conservat a l'Arxiu Diocesà de Girona, que conté l'acta de visita de la parròquia de Sords (Cornellà del Terri, Girona).⁶³

Com s'ha dit, el que inicialment seria un procés verbal, aviat es convertiria en breus anotacions, donada la importància de la informació que el visitador recollia. Per això, els bisbes catalans degueren sentir la necessitat de tenir a mà els resultats de la visita i de l'interrogatori, per tal de poder controlar els diversos aspectes de moralitat i de pràctica religiosa, tant del clergat com del laïcat. Així, es degueren començar a posar per escrit els resultats d'aquestes visites, per tal de dur un registre ques es pogués consultar en qualsevol moment.⁶⁴

Tot i que hi ha altres documents relacionats amb la visita, els més importants són els registres o actes de visita pastoral. Aquesta documentació es gesta a partir d'uns apunts que es prenen durant la visita per un escrivà que acompanyava el bisbe o per un eclesiàstic designat com a 'visitador' a qui se li delegava la visita, ja que, tot i que els concilis visigòtics establien que el bisbe havia de fer la visita a les seves parròquies, molts cops l'encarregava fer a d'altres clergues.⁶⁵ Com explica Baucells,⁶⁶ aquest escrivà prenia notes resumides en quaderns,⁶⁷ que serien una mena d'esborrany de la visita. Aquests quaderns, que de vegades també devien ser folis solts o trossos de paper, es guardaven a la cúria diocesana per efectuar les actuacions posteriors a la visita. No serà fins l'època

ron perderse con facilidad. (...) Para el mismo siglo y los anteriores, sabido es que la única materia escriptoria era el pergamino, de utilización más complicada, sin que ello presuponga un obstáculo».

⁶² COULET, 1977, p. 12 considera que les visites pastorals catalanes «compten également au nombre des documents les plus anciens dont nous puissions disposer».

⁶³ Arxiu Diocesà de Girona (ADG), P-168-II (1295-1313, 1318, 1320 i 1324). Tanmateix, hi ha referències anteriors a visites pastorals a la península Ibèrica, si bé no són el text de la pròpia visita. BAUCELLS, 1999, p. 171: «(...) deben indicarse como precedentes inmediatos las noticias o textos sobre visitas pastorales de la Seo de Pamplona en 1262, y las del sínodo de León en 1262 o 1267 —sobre la procuratio a percibir por el arcediano—, sínodo de Urgell en 1286 —también sobre los gastos de la procuratio que cobraban los arcedianos y deanes, y sus comitivas—, para el obispado de Girona una referencia en 1290 (...)».

⁶⁴ BAUCELLS, 1999, p. 259: «(...) puede darse por descontado que existiría una convicción común sobre la obligación de tenerlo por escrito; su utilidad era incuestionable»; BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 276-277; MONJAS, 2008, p. 93.

⁶⁵ BAUCELLS, 1999, p. 194: «Como redactor de las actas y de los decretos o mandatos dictados en el curso de la visita, debe señalarse un eclesiástico sin duda, nombrado para dicho fin por el ordinario o el visitador y que actuaba como notario, dando fe de lo escrito».

⁶⁶ BAUCELLS, 1999, p. 192; BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 279.

⁶⁷ CARCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 20: «(...) la documentación correspondiente a estos registros de visitas pastorales debió de funcionar en forma de cuadernillos sueltos, sin que se diera la circunstancia de un libro registro concebido a priori como tal».

moderna i contemporània que alguns arxivers van agrupar aquests quaderns —no sempre amb un ordre cronològic adequat—, creant-ne volums facticis.

Aquests apunts presos *in situ*, eren traslladats a un registre a la cúria diocesana, de manera que aquestes anotacions prenen cos en una redacció més completa.⁶⁸ En alguns casos, s'han conservat aquestes notes intercalades en algun registre, però la majoria de vegades s'han perdut.⁶⁹ S'apunta la possibilitat que més endavant, els quaderns ja fossin concebuts com un llibre, però el fet que existeixin coetàniament quaderns i llibres duria a pensar que cada escriptor feia el que considerava més adient.⁷⁰

Malgrat el que s'acaba d'exposar, potser no hi havia una consciència conservadora d'aquests registres, perquè d'alguna manera les visites dels anys subsegüents actualitzaven o anul·laven les dels anteriors.⁷¹ Baucells atesta la pèrdua d'aquests quaderns a la diòcesi de Barcelona, ja que a la primera meitat del segle XIV constata una trentena de referències sobre tantes altres visites avui no conservades.⁷² També hi ha contribuït l'oblit d'aquesta documentació en èpoques posteriors, l'oxidació de la tinta destruint el paper⁷³ i, evidentment, les guerres i cremes d'arxius.⁷⁴

⁶⁸ GARCÍA EGEA, 1993, p. 32: «Se presupone que para confeccionar el libro que ahora tratamos, su autor material debió recurrir al uso de notas, minutas etc.»; CÁRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 39: «Por todo ello, parece bastante probable que la elaboración del registro se llevara a cabo en la Curia Episcopal, una vez concluidas las visitas»; BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 279: «La existencia de dos textos —sea borrador y limpio, secundario y principal, hoja y libro, o sea lo que fuere— está comprobada documentalmente para los primeros tiempos de Ponç. (...) dicho obispo visitó todos los altares de la catedral, con la advertencia que se hizo *prout in minori registro continetur*. Se hace constar implícitamente, pues, que los textos no se corresponden exactamente».

⁶⁹ BAUCELLS, 1999, p. 193.

⁷⁰ CÁRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 34; BAUCELLS, 1999, p. 193.

⁷¹ BAUCELLS, 1999, p. 191: «(...) se apunta la posibilidad de que en un principio se tratara de un proceso totalmente oral e incluso de que fueran destruidos los apuntes tomados en el curso de la visita, o bien que se conservara sólo un resumen de los mismos»; Milagros Cárcel, al pròleg a GARCÍA EGEA, 1993, p. 13, apuntava la mateixa idea: «La cancellería episcopal no registra más que las actas que tienen un valor permanente o aquellas formas que pueden ser retomadas en otras ocasiones, por lo que se conservan las “moniciones” y los “injuncta” más a menudo que los “detecta” y los “comperta”, que muchas veces son destruidos, dado su carácter reservado; otras veces se conserva el proceso verbal inicial que figura en el diario de la visita de manera muy abreviada, con la intención de que quede constancia sólo de la parte juzgada “útil”».

⁷² BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 280-282, en especial, p. 280: «Asimismo tenemos constancia documental de treinta y tantas referencias a visitas cuyas actas son desconocidas, a pesar de que dichas poblaciones lo fueron en diversas circunstancias»; Pel que fa a la diòcesi de València, CÁRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 33-34, atesten la pèrdua dels registres de la visita de 1350, coneguda per documentació posterior.

⁷³ N'és un bon exemple la visita pastoral de Lleida de 1445 (Arxiu Capitular de Lleida, VP 0002).

⁷⁴ El de Tarragona durant la guerra del francès, el de Solsona durant la primera guerra carlista i els de Tortosa i Vic durant la guerra civil.

Amb posterioritat a la visita es devia emetre l'anomenat decret, que consistia en la resolució que el visitador prenia respecte a un aspecte concret dels que havia pogut observar en la visita. Tot i el nom, no té res a veure amb els decrets contemporanis. El decret es devia redactar immediatament després de la visita, ja fos el mateix dia o en els posteriors, i s'entregava o s'enviava al rector manant-li les coses a solucionar, que podien ser sobre la seva pròpia moral o sobre la dels feligresos. En alguns casos, per comprovar que s'havia corregit, es podia tornar a visitar l'església sense la solemnitat d'una visita corrent, i el clergue que ho feia anotava al mateix registre de visita que tot havia estat rectificat o hi adjuntava un paperet amb la mateixa indicació. No s'han conservat gaires mostres documentals d'aquest fet, però és possible que es donés amb freqüència.⁷⁵

2.2. EL DESENVOLUPAMENT DE LA VISITA PASTORAL

En teoria, els bisbes o els seus acòlits havien de recórrer les parròquies de llur diòcesi cada any, cosa que havien de repetir anualment sense que importés l'ordre en què ho féssin. És evident que al segle XIV això era una utopia atesos diversos aspectes, des de les vies de comunicació, els esdeveniments polítics, les responsabilitats episcopals, etc. Tot i això, hi havia certa voluntat de fer la visita anual, encara que no s'abastés tot el conjunt de la diòcesi.⁷⁶ I sembla ser que així fou, ja que si s'observen els registres més nombrosos que s'han conservat, els de les diòcesis de Girona i Barcelona, no hi ha períodes extensos sense visites, a excepció d'aquells que poden explicar-se a través d'una conjuntura sociopolítica com la Pesta Negra o la guerra civil de Joan II.⁷⁷

Baucells també apunta que s'han de tenir en compte, pel que es trasllueix a les visites, tres tipus de parròquies: aquelles que eren visitades sempre, les que eren visitades de tant en tant i les que no es visitaven mai,⁷⁸ tot i que amb la manca de tots els registres no es pugui assegurar de forma tan rotunda. Dit això, sí que podem afirmar que, tot i que no ens hagin romàs testimonis de visites anuals, sí que, en major o menor mesura, cada any es visitaven algunes parròquies. Podia ser que es visitessin les més importants, les

⁷⁵ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 211-216; MONJAS, 2008, p. 95-96.

⁷⁶ BAUCELLS, 1999, p. 222: «Existía la obligación moral de visita anual. Dicho de otro modo, cada año debían visitar pastoralmente la diócesis, sin querer abarcar ni mucho menos el conjunto».

⁷⁷ MONJAS, 2008, p. 96.

⁷⁸ BAUCELLS, 1999, p. 224-225: «En definitiva, un cupo de iglesias entra muy a menudo en las proyectadas giras visitadoras, otras debían esperar su turno, que tardaría en llegar y en otras el visitador no pondría el pie. Existía, de hecho, como tres categorías de parroquias a efectos de visita».

més properes a la seu episcopal o aquelles que no havien complert amb els manaments eclesiàstics els anys precedents.

Segons la tradició eclesiàstica establerta per la butlla *Romana Ecclesia* de l'any 1246 del papa Innocenci IV, l'ofici de visita pastoral era privatiu del bisbe. No obstant, com es desprèn de les visites conservades, gairebé sempre el cap diocesà la delegava per diversos motius, essent els més lògics que era impossible que cada any visités tota la diòcesi i que era més fàcil recollir les procuracions si enviava diversos prelats. Un concili de Tarragona de 1230 establia que els substituïts naturals del bisbe per exercir les visites eren els ardiaques i els degans,⁷⁹ tot i que sembla que la delegació recaigué de seguida en altres eclesiàstics, principalment canonges i sacerdots amb algun càrrec diocesà.⁸⁰ Sembla ser que també es podia subdelegar la delegació.⁸¹ En tant que delegats, però, no devien tenir totes les atribucions episcopals, entre les quals destaca el sagrament de la confirmació.⁸² No obstant això, en els primers moments, com es pot constatar en el cas de la diòcesi de Barcelona i en la de Tortosa, a la primera meitat del XIV, els bisbes Ponç de Gualba i Francesc de Paholac efectuaren personalment les seves visites. Però això sembla que era el menys habitual.

Un cop el bisbe decidia celebrar una visita, aquesta es devia comunicar als rectors de les parròquies. Avui encara és una hipòtesi perquè no hi ha pràcticament documentació que faci referència a l'edecte o anunci de visita, el qual esdevé una tipologia documental específica a partir del Concili de Trento.⁸³ Les poques mostres documentals conservades semblen suggerir que l'anunci es podia fer per escrit, de viva veu, amb una combinació d'ambdós sistemes o simplement per sorpresa. Quan s'enviava una notificació per escrit,

⁷⁹ TEJADA, 1859, vol. VI, p. 28: «(...) statuimus, quod Episcopi vel per se vel per Archidiaconos suos vel Decanos, semel in anno, annis singulis suae Diocesis officium visitationis impendant».

⁸⁰ Així ho constata BAUCELLS, 1999, p. 209-212, per a diverses diòcesis i períodes dels segles XIV i XV. El mateix autor analitza de manera més detallada el cas de la delegació a la diòcesi de Barcelona a BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 228-231.

⁸¹ BAUCELLS, 1999, p. 212: «La costumbre, permitía a los delegados nombrar a ayudantes o suplentes» i p. 216-217. A la nostra visita, també observem com el delegat de l'arquebisbe de Tarragona, el canonge Galceran Sacosta, delega la visita en d'altres clergues, alguns simples rectors de parròquia. Vegeu capítol 4. *La visita arquebisbal de 1312-1315 al bisbat d'Urgell*.

⁸² BAUCELLS, 1999, p. 213-215; BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 231, comenta que el bisbe Ferrer d'Abella va enviar una lletra al rector del Bruc perquè desestimés el que l'ardiaca li havia ordenat en la visita perquè «excedia sus facultades». En molts casos de la nostra visita s'emplaça al rector a personar-se davant Galceran Sacosta per solucionar la falta que havia comès.

⁸³ MONJAS, 2008, p. 99.

el rector havia de confirmar-ne la recepció i trametre el missatge als fidels.⁸⁴ Evidentment, de l'anunci a viva veu no ens n'ha romàs cap document, però hi ha indicis que apunten que la informació anava corrent de poble en poble i que, de vegades, els rectors desapareixien per no haver de ser visitats.⁸⁵ Baucells creu que un anunci de visita a València s'ha d'interpretar com un exemple del sistema mixt d'escrit i de viva veu.⁸⁶

Els edictes havien de contenir el dia i l'hora d'arribada,⁸⁷ bàsicament perquè el visitador pogués realitzar la visita de la manera més completa possible i, en el cas que la fes el bisbe, els fidels poguessin rebre la confirmació.

Si aquest edicte d'anunci, ja fos tramès per la cúria episcopal o pel degà de cada territori del bisbat,⁸⁸ efectivament s'enviava, sorprèn que a la nostra visita hi hagi tantes paròquies en les quals el visitador no hi troba ningú, ni el capellà ni els parroquians.⁸⁹ Baucells opina que l'avís no sempre s'enviava i que s'ha de descartar que tant el clergat com el laïcat fessin una mena de boicot al visitador. A més, pels exemples que ell ha estudiat a la diòcesi de Barcelona, creu que les esglésies que no rebien notificació es comptaven

⁸⁴ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, 193, reproduïu un dels pocs documents conservats d'aquesta tipologia, corresponent a l'anunci de visita a la parròquia de Sant Pere de les Puellas, l'any 1304: «Poncius, et cetera. Dilectis sibi in Christo ebdomadariis ecclesie Sancti Petri Puellarum Barchinone. Salutem, et cetera. Significamus vobis quod die mercurii próxima venienti erimus in ecclesia ipsa, Domino disponente, visitacionis causa officium exercentes. Quare volumus et mandamus quatenus dicta die mane sitis parati ad recipiendum et procurandum nos cum debita reverencia, prout decet, et significetis parrochianis vestris adventum nostrum, ut illa die mane sint parati in ecclesia ipsa ad recipiendum confirmacionem in fronte et alia que recipere voluerint ecclesiastica sacramenta. Datum Barchinone, idus septembris anno Domini MCCC quarto». Al mateix document hi ha l'acusament de rebuda del clergue receptor de la carta.

⁸⁵ BAUCELLS, 1999, p. 226: «El sínodo de Porto de 1496 menciona la argücia de los clérigos que se ausentan del lugar *quando sentem ou sabem que os visitadores han de hir aa igreja donde elles estam*. Sentir y saber parecen corresponder a la noticia de viva voz y por escrito respectivamente». A la nostra visita, tenim l'exemple de Sant Martí de Ballmoll o de la Torre de Cabdella, l'any 1315, en què el visitador escriu «(...) et capellanus quando scivit quod dictus visitator veniebat abscondit se» (VP, Llibre V, fol. 10v). L'any 1315 també fan el mateix el de Malveí, «(...) cum capellanus, sentiens venire dictum visitatorem, abscondit se» (VP, llibre V, fol. 14r), o el de Castells, «(...) immo capellanus abscondit se sentiens dictum visitatorem venire» (VP, llibre VIII, fol. 14r).

⁸⁶ BAUCELLS, 1999, p. 226: «Mandó leer al nuncio portador del mismo llegando a la sede un cartel anunciando su intención de *fer visitació general en la ciutat e bisbat de València (...) la qual visitació serà demà començada en la Seu de València e d'aquí avant per totes les altres esgleyes continuada*».

⁸⁷ MONJAS, 2008, p. 100.

⁸⁸ BAUCELLS, 1999, p. 227: «Cabe pensar también en la comunicación por escrito al responsable de un sector del territorio diocesano, llamado arcedianato, arciprestazgo o deanato, cuyo responsable enviaría nota, escrita o verbal, a los rectores incluidos en la ruta de visita».

⁸⁹ Entre moltes altres hi ha Sant Martí dels Castells (VP, Llibre VII, fol. 35v), Sant Climent de Talltorta (VP, Llibre VII, fol. 44r), Sant Esteve de Lluç (VP, Llibre VII, fol. 45r), Santa Maria de Vilamitjana (VP, Llibre IV, fol. 4r), Sant Serni de Gurp (VP, Llibre V, fol. 4r), Sant Martí de Ballmoll o de la Torre de Cabdella (VP, Llibre V, fol. 10v), Sant Pere de Pujalt (VP, Llibre V, fol. 12r), església de Serret (VP, Llibre V, fol. 15v), Santa Maria d'Avià (VP, Llibre II, fol. 21v i Llibre III, fol. 3v), Sant Jaume de la Manresana (VP, Llibre II, fol. 43r), Sant Andreu de Gargallà (VP, Llibre III, fol. 24v).

entre les menys importants.⁹⁰ Aquesta teoria sembla confirmar-se amb la nostra visita, ja que les esglésies on no troben ningú no són de les més importants.

Per la documentació conservada, sembla ser que l'interval habitual entre l'anunci i la pròpia visita era només d'un dia. Tot i això, hi ha algun exemple que mostra dos dies o fins i tot una setmana.⁹¹ Aquesta immediatesa devia ser volguda, perquè els clergues no tinguessin temps de preparar res.

No s'han conservat notícies de quina era la comitiva que feia la visita, però es creu que havia de ser modesta. Sembla lògic, però, que com a mínim hi hauria l'escrivà, els encarregats del transport i les vitualles, i una mínima força de seguretat per evitar disgustos en els camins. Si el visitador i el seu seguici havien de fer nit fora de la seu, els rectors de parròquia estaven obligats a hostatjar-los (amb independència de la *procuratio* o dret de visita), encara que no tots tenien dret a menjar.⁹² A la nostra visita només tenim una referència al seguici, en la qual s'esmenta el visitador, l'escrivà i «els altres» que els acompanyaven, sense entrar en més detall.⁹³

No se sap amb certesa si el recorregut estava preestablert des de la cúria episcopal, però el que sembla evident és que no hi havia un recorregut general per a tot el bisbat.⁹⁴ Tanmateix, a partir dels registres de visita s'observa que habitualment s'efectuaven en determinats sectors geogràfics d'un bisbat —deganats, arxiprestats o oficialats— i que també seguien un cert ordre a l'hora de realitzar l'itinerari, determinat per l'orografia i les vies de comunicació.⁹⁵ Mostra d'això és la visita pastoral del bisbat d'Urgell de 1314, en què encapçalant cada grup d'esglésies s'hi indica el deganat al qual pertanyen. D'aquesta manera també s'asseguraven de fer la visita anual parcial que comentàvem anteriorment.

⁹⁰ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 194: «Otra cuestión está por dilucidar: saber si el aviso era enviado siempre. (...) Imposible entrever en la ausencia un boicot, con éxito absoluto» i p. 195: «en los restantes casos parece descubrirse el nexo común de la poca relevancia de las doce iglesias que forman dicho elenco».

⁹¹ BAUCELLS, 1999, p. 227, recull un seguit d'exemples de diferents diòcesis i moments dels segles XIV i XV, en què tots coincideixen a anunciar la visita per a l'endemà.

⁹² BAUCELLS, 1999, p. 269-270; MONJAS, 2008, p. 97-98.

⁹³ És la visita de 1315 a Sant Sadurní d'Ausàs (VP, Llibre VIII, fol. 11v): «Et capellanus, hoc mandato audito, vituperavit predictum Petrum et scriptorem et alios qui cum ipso erant et voluit iruere contra ipsos ponendo manum ad gladium et clamando mala voce *viafòs*».

⁹⁴ MONJAS, 2008, p. 98.

⁹⁵ BAUCELLS, 1999, p. 281-283; MONJAS, 2008, p. 98-99.

Amb la finalitat de dur a terme la visita correctament, els visitadors se servien dels qüestionaris.⁹⁶ Són unes indicacions de com s'ha d'efectuar la visita i quina era la seva finalitat, els aspectes a tenir en compte, les preguntes a fer, les coses a esmenar, etc, i eren un guió per al visitador. Aquests qüestionaris apareixen en les disposicions acordades en els sínodes o en els mateixos registres de visita. A través d'ells es pot copsar la política pastoral dels bisbes que fan o que deleguen les visites i esdevenen un instrument de vàlua incalculable per a estudiar les mateixes visites, el dret canònic i el funcionament parroquial, a més de ser d'un valor excepcional per copsar la vida pública de clergues i parroquians. De l'època baixmedieval no se n'han conservat gaires, per bé que a vegades n'apareixen de nous en revisar els fons dels arxius o es poden reconstruir, en part, a través de les respostes, com és el cas de la nostra visita.⁹⁷

Aquests textos demostren la importància de la pràctica de la visita a les diòcesis de l'antiga Corona d'Aragó durant la baixa edat mitjana. S'anomenen *qüestionaris* perquè les persones cridades a contestar les preguntes dels visitadors, sentien primer la *qüestió* o tema. Els visitadors els anomenaven capítols (*capitula*) o articles (*articuli*).⁹⁸

En general els qüestionaris tenen, malgrat minses diferències, tres trets en comú:⁹⁹

a) *Sobre les normes*: el deure dels preveres de tenir i conèixer les normes dels sínodes i concilis, i acomplir-ne les disposicions.

b) *Sobre els clergues*: han de servir de model per als feligresos. També s'insiteix en com ha de ser la seva vida i conducta: no jugar, no prestar en usura, conducta moral immaculada, etc. Es remarca la necessitat que els preveres facin residència als seus beneficis i es dediquin exclusivament als ordes religiosos. Rés de les hores canòniques, atenció als malalts a través de la confessió i l'extremunció, sepultura als difunts, etc.

⁹⁶ La tesi de MONJAS, 2004 és un excel·lent estudi sobre els qüestionaris de visita baixmedievals, després publicada a MONJAS, 2008.

⁹⁷ De l'antic territori de la Corona d'Aragó, se'ns han conservat, de moment, vuit qüestionaris corresponents als segles XIV i XV: a) Qüestionari del bisbe Paholac de Tortosa del 1314, inclòs a les visites pastorals de l'any 1314; b) Qüestionari del bisbe de Girona Gastó de Montcada de l'any 1329, a l'inici del llibre de visites del mateix any; c) Qüestionari del sínode de Tarragona de 1372; d) Qüestionari de València del temps de Jaume d'Aragó, elaborat entre 1383 i 1388; e) Qüestionari de Tortosa de 1409, inclòs en el registre de visites pastorals del mateix any; f) Qüestionari de Jaume Marquilles de 1413-1414, inclòs en els registres de visita pastoral a la diòcesi de Barcelona d'aquells anys; g) Qüestionari de Barcelona del Llibre de la Cadena (manuscrit de concilis i sínodes) del 1425; h) Qüestionari de Saragossa de l'arquebisbe Arnau de Mur del 1435, adjunt a unes actes de visita pastoral.

⁹⁸ MONJAS, 2003, p. 54.

⁹⁹ BAUCELLS, 1999, p. 244-249; MONJAS, 2003, p. 54-55.

c) *Sobre els parroquians*: compliment dels deures anuals de confessió i comunió. S'inquiria també sobre la moralitat: matrimoni, concubinatge, usura, jocs, etc.

A través de l'estudi dels diversos registres de visita pastoral es pot intuir com devia ser l'exercici d'una visita i els diferents temes que s'hi tractaven. Tanmateix, vist el nombre de parròquies visitades en un mateix dia, no sembla que aquest cerimonial es realitzés íntegrament en totes les visites. I encara menys, aquelles cerimònies que requerien de la presència del bisbe, com la confirmació, ja que li són privatives.

Segurament el cerimonial seria el següent:¹⁰⁰ arribada i acollida del visitador, celebració de la missa, predicació, confirmació i tonsura, visita del cementiri i responsori pels difunts, inspecció ocular de l'església i edificis parroquials, dels seus béns immobles i mobles conjuntament amb els litúrgics, i també sobre els beneficis, informació verbal sobre la conducta del clergat i dels fidels, i designació o actuació dels testimonis. Així doncs, es poden ressaltar tres parts: una de litúrgica o ritual; la inspecció dels béns immobles i mobles o *visitatio rerum* i la investigació de la vida i costums de les persones o *visitatio hominum*.¹⁰¹

Si l'arribada del bisbe-visitador s'havia anunciat, es devia desenvolupar de manera solemne i festiva,¹⁰² i hi devien participar tots els feligresos, es devien fer repicar les campanes i es devia anar en processó a l'església, on amb la porta tancada el rector devia esperar al bisbe per atorgar-li la clau.¹⁰³ Un cop a l'interior de l'església se celebrava la missa de manera més solemne a l'habitual, durant la qual el visitador feia la predicació. A continuació, si el visitador era el bisbe es procedia a dues cerimònies privatives, la confirmació i a la tonsura dels futurs beneficiats. Tot seguit es visitava el cementiri, que habitualment estava al costat de l'església, i es feia una absolta pels difunts. Després, s'inspeccionava l'església tant per dins com per fora, seguint segurament una guia per

¹⁰⁰ Aquest desenvolupament seria l'ideal, és a dir, aquell en el qual hi participa el bisbe. Tanmateix, donat el gran nombre d'esglésies que foren visitades per delegats, s'ha indicat amb subratllat les cerimònies que, en la nostra opinió es devien donar en totes les visites. L'exhaustiu qüestionari de visita de Jaume Marquilles, de 1413-1414, detalla tot aquest cerimonial. Vegeu MONJAS, 2008, p. 178-190.

¹⁰¹ BAUCCELLS, 1999, p. 231.

¹⁰² De la primera meitat del segle XX tenim testimonis gràfics del que suposava la visita del bisbe a una població i que, en essència, no devien diferir gaire del que haurien estat a l'edat mitjana. SOLA COLOMÉ, 2005, apèndix fotogràfic, p. 11, reproduïx una visita a Sant Feliu de Pallerols als anys 1940. També, per exemple, a l'Arxiu d'Imatges del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, en conserven algunes fotografies de la primera meitat del segle XX: <<http://scur.cat/X69HZZ>> [consulta: 8 de juliol de 2015].

¹⁰³ BAUCCELLS, 1999, p. 232, destaca que a Vilafranca del Penedès l'any 1492 van en processó a l'església i que a la Castanya, al bisbat de Vic, atorguen la clau al bisbe el 1413.

no oblidar-se res,¹⁰⁴ així com els edificis del conjunt parroquial. I per últim, un cop acabada aquesta part més cerimonial, es prosseguia amb l'interrogatori o la *visitatio hominum*, en la qual s'inquiria sobre el clergat i el laïcat.¹⁰⁵

Els visitadors tenien dret a percebre una ajuda de part del responsable del monestir o de la parròquia visitada. Aquest dret consistia en un pagament en metàl·lic o en espècie, a favor del visitador i la seva comitiva. Era un dret consuetudinari i regulat pel papat, i ja s'esmenta en els concilis de Tarragona de 516¹⁰⁶ o de Braga del 572.¹⁰⁷ El terme per referir-se a aquesta exacció era procuració (*procuratio*), si bé alguna vegada també se l'anomena *evectio*. Tanmateix, resulta complicat conèixer si hi havia unes quantitats establertes per aquest concepte, ja que els documents no esmenten gairebé res sobre la qüestió.¹⁰⁸ Amb tot, de l'anàlisi de les actes de visita, hom pot intuir que la quantitat variava segons la importància de la parròquia, si bé no era fixa ni permet d'establir un patró.

Les característiques de les actes de visita són força similars, per la qual cosa es pot fer un esquema força fidedigne de com s'estructuraven. Tots els registres estan escrits en llatí, però molt catalanitzat. Hi ha un model ideal de visita, definit pels qüestionaris, que comprèn dues parts ben diferenciades: la *visitatio rerum*, que té per objecte l'estudi dels edificis de culte, i la *visitatio hominum*, que indaga sobre la moral de clergues i parroquians. Aquesta darrera se subdivideix entre *capitula contra clericos* i *capitula contra laicos*.

Entre les visites podem diferenciar aquelles anteriors a la pesta negra (1348) i les posteriors. En les primeres, la *visitatio hominum* té més protagonisme i l'anàlisi de l'edifici a vegades es limita a un «invenit ecclesiam bene paratam». En les posteriors la *visitatio rerum* té molt més protagonisme i els interrogatoris a clergues i parroquians gairebé desapareixen.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Vegeu apartat 5.1. *La visitatio rerum*.

¹⁰⁵ BAUCCELLS, 1999, p. 231-237; MONJAS, 2003, p. 56-58; MONJAS, 2008, p. 100-101.

¹⁰⁶ VIVES, 1963, p. 37: «(...) quia tertia ex omnibus per antiquam traditionem ut accipiatur ab episcopis novimus statutum».

¹⁰⁷ VIVES, 1963, p. 81-82: «Placuit ut nullus episcoporum, quum per suas diaeceses ambulantes praeter honorem cathedrae suae id est duos solidos aliquid alibi per ecclesias tollat (...)».

¹⁰⁸ MONJAS, 2008, p. 101-102.

¹⁰⁹ MONJAS, 2003, p. 60-61.

S'han donat diverses hipòtesis per aquest canvi en la manera de dur a terme la visita i en la importància que es donava a cadascuna de les parts que, de ben segur, ha d'anar lligat a un canvi de mentalitat. Guilleré ho explica a partir d'uns canvis en l'administració episcopal centrats en el desenvolupament de la burocràcia episcopal, la pràctica dels inventaris i la voluntat dels bisbes de conèixer l'economia del sistema beneficial.¹¹⁰ En canvi, Benito, pensa que la importància donada a la *visitatio rerum* a partir de la segona meitat del XIV respon a què la fiscalitat parroquial entra en crisi i que la pràctica desaparició de la *visitatio hominum* té a veure amb l'aparició de noves tipologies documentals, com els processos.¹¹¹ Cárcel i Boscó uneixen les dues hipòtesis en una i opinen que el canvi es deu tant a l'augment de la burocràcia i noves tipologies documentals, com a l'interès episcopal de conèixer detalladament els beneficis.¹¹² Puig ho relaciona amb un possible interès dels bisbes per conèixer el valor material de les seves esglésies.¹¹³

2.3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ DE LA VISITA AL BISBAT D'URGELL

Deia al començament d'aquest capítol que l'estudi de les visites pastorals no havia estat gaire profús fins als darrers quaranta anys, a diferència del que succeïa en d'altres països europeus,¹¹⁴ on hi ha hagut un interès més gran per aquesta font des de temps enrere. Tanmateix, com s'ha posat de manifest, alguns erudits hispànics dels segles XVIII i XIX coneixien les visites pastorals i en van fer ús, encara que com a material complementari, per completar dades, etc. No va ser en cap cas un estudi de la font ni una anàlisi de les dades que podia aportar.¹¹⁵ És a partir de l'inici del segle XX que les visites pastorals es comencen a utilitzar de manera més específica, amb intel·lectuals com Josep Gudiol o Josep Mas.¹¹⁶ Com deia anteriorment, el punt d'inflexió, almenys a les nostres terres, va ser la publicació l'any 1977 del manual de Noël Coulet,¹¹⁷ que d'alguna manera va servir d'estímul per a l'estudi d'aquesta font.

¹¹⁰ GUILLERÉ, 1983, p. 156-157.

¹¹¹ BENITO, 1992, p. 40-42.

¹¹² CÁRCEL ORTÍ i BOSCÁ CODINA, 1996, p. 45.

¹¹³ PUIG I ALEU, 2006, p. 365-368.

¹¹⁴ COULET, 1977, p. 12-17 i 80-86; COULET, 1985, p. 2-4 i 20-23; CÁRCEL ORTÍ i BOSCÁ CODINA, 1996, p. 8-18.

¹¹⁵ PUIGVERT [ed.], 2003, p. 19-21. Entre els que usaren les visites pastorals per a completar dades hi ha Enrique Flórez a la seva *La España Sagrada*, els *Speculum* d'Antoni Campillo o els *Viage literario a las iglesias de España* dels germans Villanueva.

¹¹⁶ PUIGVERT [ed.], 2003, p. 21-24.

¹¹⁷ COULET, 1977.

Tot i que encara queda molta feina a fer, considero que seria molt feixuc presentar un estat de la qüestió de tots aquells treballs que han emprat les visites pastorals medievals de les diòcesis catalanes. Vull destacar, tanmateix, l'obra *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*,¹¹⁸ perquè es pot considerar el manual sobre el tema a les nostres terres. A més, a la part introductòria, dediquen unes quantes pàgines als usos historiogràfics d'aquesta font, que és d'especial rellevància i alhora esdevé també un estat de la qüestió sobre el tema.

A l'inici d'aquest estudi s'ha fet referència al treball de Lluís Monjas, el qual dona un succint catàleg de totes aquelles visites pastorals conservades als arxius catalans.¹¹⁹ També hem fet esment de l'exhaustiu recull bibliogràfic sobre estudis basats en visites pastorals que Milagros Cárcel ha realitzat en una de les seves aportacions.¹²⁰ Aquests dos treballs són un punt de partida vàlid per veure quins fons s'han conservat als nostres arxius i quins d'aquests fons han estat utilitzats per a realitzar estudis aprofundits sobre les visites pastorals. Molts estudiosos han destacat l'absència de publicacions amb la transcripció dels registres de visita,¹²¹ que permetrien a d'altres investigadors emprar-les per a realitzar estudis concrets. Si bé tenir una col·lecció editada de les visites pastorals medievals pot ser complicat i, fins i tot, una quimera, l'opció presa per l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, d'oferir en obert a través de la seva pàgina web la digitalització dels llibres de visita pastorals, seria una alternativa molt vàlida per a la resta d'arxius que custodien aquestes fonts.¹²²

Des de l'aparició d'aquestes dues obres s'han publicat molts altres llibres i articles que tenen com a font principal les visites pastorals. Tanmateix, com que el meu estudi no és sobre la naturalesa d'aquesta font sinó sobre una visita concreta, només em centraré en comentar aquells treballs que han utilitzat com a base o com a part de la seva realització la visita al bisbat d'Urgell conservada a l'Arxiu Episcopal de Vic.

¹¹⁸ PUIGVERT [ed.], 2003.

¹¹⁹ MONJAS, 2008, p. 107-109 (taula 4); També a PUIGVERT [ed.], 2003, p. 267-269.

¹²⁰ CÁRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 7-18; CÁRCEL ORTÍ, 1999, p. 9-135.

¹²¹ Afortunadament comptem amb la publicació d'alguns registres, però molt lluny encara d'abastar-los tots. Destaco aquí la visita de 1314 a Tortosa, publicada per GARCÍA EGEA, 1993; la de Tortosa de 1428, publicada per GALIANA FERRANDO, 2009; les visites pastorals a València dels segles XIV i XV, publicades per CÁRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996; i un fragment de la visita pastoral de 1420-1423 a Girona, editada per PUIG I ALEU, 2006.

¹²² A través del seu web ofereix digitalitzades totes les visites pastorals conservades entre 1413 i 1934 <<http://www.ahat.cat>> [consulta: 13 de juny de 2015].

En primer lloc cal dir que aquest material documental no ha estat profusament emprat pels historiadors. D'una banda, només he pogut localitzar tres treballs que l'usin exclusivament i, de l'altra, sis que l'han utilitzat parcialment.

Pel que fa als primers, s'ha de destacar l'article d'Antoni Pladevall titulat «El deganat de Cerdanya. El panorama religiós de la Cerdanya a principis del segle XIV» (1983).¹²³ L'autor presenta, en primer lloc, la font, per prosseguir posteriorment a analitzar la fessomia de l'ardiaconat de Cerdanya durant el període baixmedieval. Finalitza amb un succint estudi de com es desenvolupen les visites, transcriu la visita a les esglésies de Talló i de Baltarga, dóna alguns exemples de curiositats que hom pot trobar-hi i acaba amb un nomenclàtor de totes les esglésies visitades, en el qual dóna el nom modern, el nom que apareix en la visita i la quantitat que pagava de dret de visita.

Tot i la brevetat de l'aportació, l'autor dibuixa el panorama eclesiàstic de la Cerdanya a inicis del segle XIV, així com també dóna a conèixer la font i les seves possibilitats d'estudi.

L'altre treball que utilitza exclusivament aquestes visites és l'article de Susanna Vela Palomares titulat «Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)» (1990).¹²⁴ Inclou una breu anàlisi sobre què són les visites pastorals i un petit apunt de com es desenvolupa la visita objecte d'estudi en el bisbat d'Urgell. El cos de l'article se centra en les tres visites successives a Andorra (1312, 1313 i 1314) i quin és l'itinerari dels visitadors. Posteriorment, analitza el desenvolupament de la visita mitjançant l'estudi de les qüestions formulades als testimonis a través dels *capitula contra clericos* i dels *capitula contra laicos*. Aquest capítol es forneix de nombrosos exemples extrets de les visites, però, tanmateix, hi manca una aportació teòrica del per què d'aquestes preguntes, així com també hi falta una interpretació d'algunes de les respostes dels testimonis. A través d'una breu conclusió, Susanna Vela presenta la seva interpretació del motiu d'aquesta visita.

El treball es clou amb un transcripció completa dels registres referents a les parròquies andorranes dels tres anys esmentats anteriorment que, malgrat la seva exhaustivitat, presenta alguns errors d'interpretació.

¹²³ PLADEVALL, 1983, p. 134-144.

¹²⁴ VELA, 1990, p. 59-103.

Amb tot, aquest article és un excel·lent treball que utilitza àmpliament la font i aprofundeix més en les seves possibilitats d'estudi, encara que no l'exprimeix totalment. També és molt interessant el fet que ofereixi la transcripció completa, ja que permet a d'altres historiadors usar-la per a estudiar altres aspectes que no han estat contemplats per aquesta autora.

Tot i ser inèdit, cal esmentar aquí el meu treball final de màster *La moralitat dels clergues i laics als comtats de Pallars a través de les visites pastorals de 1314 i 1315*,¹²⁵ defensat a la Universitat de Barcelona el 13 de febrer de 2009, en el qual s'estudia la moralitat del clergat i el laicat als comtats de Pallars i s'ofereix la transcripció de les visites a les parròquies dels territoris esmentats. També s'hi estudien les normatives eclesiàstiques pel que fa a la moral (concilis, sínodes, etc.) per tal de poder valorar quin grau de moralitat s'esperava de clergues i laics i veure com es contravenien les normes eclesiàstiques.

Pel que fa als treballs que han emprat aquesta font en part, n'hi ha un altre de Mn. Pladevall titulat «Conflictes entre les exempcions monàstiques i els drets episcopals dels segles XII al XIV» (1967).¹²⁶ El treball, segons el seu autor, pretén desgranar una sèrie de conflictes dels bisbes de Vic amb els monestirs del seu bisbat. El que ens interessa d'aquest treball és el fet que finalitzi amb un breu apunt de la visita objecte del nostre estudi, la qual segons l'autor, en aquell moment, era pràcticament desconeguda. En aquest apartat fa una interpretació de com uns volums del bisbat d'Urgell anaren a parar a l'arxiu de Vic i conclou extractant el contingut de les visites als monestirs d'Urgell i de Berguedà.

La importància d'aquest treball és que és el primer que donà a conèixer aquestes visites, ja que l'ús que en fa és més aviat breu i limitat a una mena d'apèndix dins de la resta de l'article.

Una altra obra que ha emprat aquesta visita pastoral és la monumental *Catalunya Romànica* d'Enciclopèdia Catalana. En les fitxes històriques de les esglésies estudiades a les comarques que avui formen part del que era el bisbat d'Urgell del segle XIV, hi trobem brevíssimes referències a la visita, les quals només són emprades per testimoniar l'existència de la parròquia en aquella data.

¹²⁵ PALAU BADUELL, 2009.

¹²⁶ PLADEVALL, 1967, p. 263-295.

En una línia similar trobem els quatre volums editats per l'Institut d'Estudis Catalans que estudien les esglésies romàniques del Pallars Sobirà, en els quals, en l'apartat històric de cada monument, hi trobem una referència a la visita que, com en el cas anterior, no-més serveix per testimoniar l'existència de l'edifici en el segle XIV.¹²⁷

Així doncs, aquesta tesi pretén omplir aquesta mancança d'estudis, per la qual cosa s'aporta la transcripció completa de la visita i un estudi que fa una aproximació a com era la vida de clergues i laics al bisbat d'Urgell a l'inici del segle XIV.

¹²⁷ Joan-F. CABESTANY I FORT, M. Teresa MATAS I BLANXART, Aida MESTRES I DOMÈNECH, Josep M. PALAU I BADUELL, *Les esglésies preromàniques i romàniques de la vall Ferrera i la coma de Burg*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004; Joan-F. CABESTANY I FORT, M. Teresa MATAS I BLANXART, Josep M. PALAU I BADUELL, *El romànic de la vall d'Àneu*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005; Joan-F. CABESTANY I FORT, M. Teresa MATAS I BLANXART, Josep M. PALAU I BADUELL, *Les esglésies romàniques de la vall de Cardós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007; Joan-F. CABESTANY I FORT, M. Teresa MATAS I BLANXART, Josep M. PALAU I BADUELL, *Les esglésies romàniques des de Sant Pere del Bungal a la vall d'Assua*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008.

3. EL BISBAT D'URGELL

A l'edat mitjana, la diòcesi d'Urgell era la més gran de Catalunya (MAPA 1). El seu territori ocupava gran part de la zona occidental del Prepirineu i el Pirineu catalans. És precisament la seva situació en una àrea caracteritzada per muntanyes i valls, la que definirà en gran part les divisions internes del bisbat que veurem més endavant.

Organitzat al voltant de la Seu d'Urgell, la seva influència s'estenia als dos vessants dels rius Segre i Noguera Pallaresa, que són els àmbits propis dels antics comtats d'Urgell, Cerdanya i Pallars i del principat d'Andorra. A més, també era el bisbat propi del comtat de Berga. Com veurem posteriorment, si bé en un principi sembla que també controlava els vessants de la Noguera Ribagorçana, a partir de la concòrdia de 1140 entre la Seu i el bisbat de Roda, aquest riu es convertí en el límit occidental del bisbat.

La diòcesi va pertànyer a l'arquebisbat de Narbona fins a la restauració de Tarragona com a arxidiòcesi pròpia de Catalunya l'any 1154 (MAPA 2). Al nord limitava amb els bisbats de Comenge, Coserans, Pamiers, Narbona i Elna (d'oest a est), a l'oest amb el de Roda-Lleida i a l'est amb els de Girona i Vic (amb aquest darrer, també pel sud-est). En començar la conquesta als musulmans, el bisbat només podia expandir-se cap al sud, però també ho feren els bisbats de Roda-Lleida (cap al sud-est) i el de Vic (cap al sud-oest), de manera que acabaren tancant la diòcesi a la zona del Pla d'Urgell.

Així doncs, al final de la conquesta el bisbat quedà definit amb uns límits que van romandre pràcticament inalterables fins a l'erecció del bisbat de Solsona el 1593. Aleshores perdé les parròquies dels deganats de Vall de Lord i Berga (aproximadament les comarques del Solsonès i el Berguedà), que passaren a formar part d'aquesta nova diòcesi. Posteriorment, el 1803, li foren arrabassades les parròquies de l'alta Cerdanya, annexada a França pel Tractat dels Pirineus (1659), però a canvi, li fou cedida la vall d'Aran. Per últim, l'any 1957 passaren al bisbat de Lleida les parròquies dels enclavaments que tenia en aquesta diòcesi i rebé un dels enclavaments de l'antic abadiat d'Àger que havia estat transferit a Lleida amb la desamortització.

El bisbat, doncs, té dos espais ben diferenciats: un de muntanyós i un de més pla. L'espai muntanyós es caracteritza per l'organització del poblament en les valls fluvials, cosa que va determinar en molts casos la divisió interna del bisbat, mentre que en la zona més plana el poblament és més dispers. Com veurem, a la visita objecte d'estudi, la

diòcesi està dividida en nou deganats els quals ocupen una regió determinada per la geografia. Així, el deganat de Cerdanya es troba a la capçalera del Segre; el deganat d'Urgellet ocupa les valls de la Valira i el curs alt del Segre; el d'Urgell s'estén per tot el curs mitjà del Segre; el de la Vall de Lord està situat al curs alt del Cardener; el de Berga es troba al curs alt del Llobregat; el de Tremp ocupa el curs baix de la Noguera Pallaresa; i, per últim, el deganat d'Àneu, que ocupa la vall d'Àneu, el de Cardós, que ocupa les valls de la Noguera de Cardós i de la Noguera de Vallferrera, i el de Montenartró que s'estén entre l'aiguabarreig d'aquests dos rius amb la Noguera Pallaresa fins al congost de Collegats.

3.1. DE L'INICI FINS AL SEGLE XIV¹²⁸

Just és el primer bisbe documentat a la diòcesi d'Urgell. Apareix com a signant de les actes del II Concili de Toledo (531)¹²⁹ i de les del de Lleida (546).¹³⁰ En aquesta època, doncs, l'Urgell ja tenia una seu episcopal pròpia i, potser, el seu territori no devia diferir gaire del que tindrà al llarg de l'edat mitjana. No se sap amb certesa quan s'erigí en bisbat i, a més, s'ha de tenir en compte que, com a zona prepirinenca i pirinenca, la romanització no degué ser tant profunda com a altres indrets de Catalunya.¹³¹ Això no vol dir que no s'hi establissin llocs de control romans com *Iulia Libica* (Llívia) o la *Civitas Orge-lia* (Castellciutat). Per tant, tot i certa presència hispanoromana, és possible que l'erecció de la seu episcopal no fos anterior a l'època visigòtica.

La seu urgel·litana degué consolidar-se al llarg del segle VI i VII, ja que es documenta l'assistència ininterrompuda dels bisbes urgellesos als concilis hispans.¹³² L'arribada dels

¹²⁸ Sobre la diòcesi d'Urgell a l'edat mitjana, vegeu PASQUAL, 1785; VILLANUEVA, vol. X, 1821*b*, 1821*c*, 1850*a*, 1850*b*; ABADAL, 1952; RIU, 1960, vol. I, p. 123-147; ABADAL, 1970, p. 57-112; BOIX, 1998; BARAUT, 2003, p. 123-140; SÁNCHEZ, 2002*a*; BOIX, 2005; BOLÒS i PIQUÉ, 2008*a*; BOIX, 2008*a*; GRAU, 2010.

¹²⁹ Tradicionalment aquest concili es datava l'any 527, però sembla ser que se celebrà l'any 531. ORLANDIS i RAMOS-LISSON, 1986, p. 114.

¹³⁰ VIVES, 1963, p. 46: «Iustus in Christi nomine ecclesiae catholicae Urgelitanae episcopus (...)»; VIVES, 1963, p. 60: «Iustus in Christi nomine episcopus his constitutionibus interfui et subscripsi». BARAUT, 2003, p. 123 considera que també assistí al Concili de València, però el signant és bisbe Justinià (VIVES, 1963, p. 64), encara que per la similitud onomàstica podria tractar-se del mateix bisbe.

¹³¹ BARAUT, 2003, p. 48: «(...) la romanització de la comarca sembla haver estat més aviat lenta i no massa profunda. De fet, a l'Alt Urgell, com a la Cerdanya i en general en tota la zona pirinenca, hi ha una gran quantitat de topònims preromans que no foren substituïts ni eradicats per la influència llatina».

¹³² El bisbe Simplicí assistí al III Concili de Toledo (589), al II de Saragossa (592) i al II de Barcelona (599). Ranari subscrigué les actes del IV Concili de Toledo (633). Maurell assistí al VIII i IX Concili de Toledo els anys 653 i 655 respectivament. Leuberich envià un emissari al XIII i XV Concili de Toledo, celebrats el

musulmans al segle VIII sembla que no trasbalsà molt la diòcesi¹³³ i l'any 731 es testimonia l'existència del bisbe Anambad, que morí a mans del valí rebel Munussa,¹³⁴ fet que pressuposa que durant la conquesta musulmana se seguiren escollint bisbes a la Seu d'Urgell. Després d'Anambad no es coneix cap bisbe fins Fèlix, la primera menció del qual és de l'any 786. El bisbe Fèlix, que probablement havia estat abat de Sant Serni de Tavèrnoles, és conegut per haver pres partit a favor d'Elipand de Toledo en la crisi adopcionista. Fou condemnat com heretge al sínode de Ratisbona (792) i l'any 799 s'enfrontà amb Alcuí de York en una disputa teològica sobre l'adopcionisme en el concili que se celebrava a Aquisgrà. Fou novament condemnat, obligat a retractar-se del seu pensament i desterrat a Lió, on morí.¹³⁵

La disputa adopcionista i la intervenció carolíngia en l'afer —s'ha de recordar que després de la invasió musulmana el territori d'Urgell quedà inclòs en l'anomenada Marca Hispànica i que, per tant, estava dins l'òrbita carolíngia— va propiciar, a partir del segle IX, un seguit de canvis a la diòcesi i també a la resta del país. Els més destacats serien la introducció del monaquisme benedictí i de la litúrgia romana en detriment de la visigòtica. Juntament als bisbats restaurats d'Elna, Girona, Barcelona —i més tard Vic—, la diòcesi d'Urgell fou unida a la seu metropolitana de Narbona.

Un seguit de preceptes carolingis del segle IX donen testimoni que la diòcesi estava aparentment organitzada i ocupava la part més septentrional del territori que després gestionarà durant tota l'edat mitjana. Carlemany hauria atorgat un precepte entre el 800 i el 814 a la catedral d'Urgell en què confirmaria els territoris que en formaven part. No s'ha conservat aquest document, però s'hi fan referències en un precepte de l'any 835

683 i 688, i assistí personalment al XVI (693). Vegeu VIVES, 1963, p. 137, 155, 160, 223, 288, 306, 434, 473 i 520. Hi ha documentat un bisbe Pompeu al Concili d'Ègara (614) si bé no consta la seva diòcesi. Tanmateix, al *Compendio Histórico* de 1762-1763, on se segueix força bé el llistat de bisbes urgellitans, hi consta «Pompedio, Obispo de Urgel, intervino, año 614, en el concilio de Egara». Vegeu l'edició de MOLINÉ, 2002-2005, p. 446.

¹³³ BARAUT, 1999b, p. 73: «L'arribada dels àrabs als Pirineus i a la comarca de l'Alt Urgell, entre els anys 714 i 720, sembla haver estat menys pertorbadora que en altres bandes. La política tolerant dels nous senyors, desitjosos de congraciarse l'adhesió de llurs súbdits indígenes, permeté de conservar les estructures civils, religioses i administratives anteriors gairebé intactes o almenys sense modificacions substancials. La successió episcopal tampoc no sembla haver-se interromput». Vegeu també RIU, 1960, vol. I, p. 123-128.

¹³⁴ ABADAL, 1986, vol. I, p. 17; Theodor MOMMSEN [ed.], *Chronica minora, saec. IV. V. VI. VII.*, vol. II, dins *Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquissimorum*, XI, Berlin, 1894, p. 361: «(...) et quia a sanguine Christianorum, quem ibidem, innocentem effuderat, nimium erat crapulatus et Anambadi illustri episcopi decoram iubentutis proceritatem, quam igne cremaverat (...)».

¹³⁵ RIU, 1960, vol. I, p. 129-133.

atorgat al bisbe Possedoni per Lluís el Pietós. S'hi especifica que li confirma els béns que el seu pare Carlemany havia confirmat als predecessors del bisbe: «Orgellitanam, Bergitanam, Cerdaniensem, Paleariensem, Anabiensem, Cardosetanam, Terbiensem, Gestabiensem et Ripacorcensem». Aquests territoris tornen a aparèixer posteriorment en un precepte de Carles el Calb del 860, juntament amb Andorra i Llívia.¹³⁶ Encara que sigui de manera molt succinta aquesta documentació és la primera delimitació de la diòcesi d'Urgell que s'ha conservat.

Sembla ser que la inclusió del Gistau, la Ribagorça i, fins i tot, el Pallars —o almenys una part— en el bisbat d'Urgell vindria donada per la dominació musulmana. Ramon d'Abadal proposa que aquests territoris formaven part de la diòcesi de Lleida durant l'època visigòtica i que, conquerida la seu episcopal, en el moment de la reorganització per part dels francs, haurien estat atribuïts a la diòcesi d'Urgell.¹³⁷

Tots aquests territoris apareixen de nou citats a la discutida acta de consagració de la Seu d'Urgell datada l'any 819. La datació d'aquest document és especialment controvertida i s'ha escrit molt sobre la seva cronologia, si bé hi ha consens en què és un document fals.¹³⁸

Tanmateix, l'acta conté la primera relació parroquial que es conserva d'aquesta diòcesi i segueix una divisió territorial que ja es trobava en els preceptes carolingis. Així doncs, agrupa les parròquies dins cinc grans àmbits territorials: l'Urgell, la Cerdanya, el Berguedà, el Pallars i la Ribagorça i el Gistau. Més endavant m'hi tornaré a referir en parlar de l'organització parroquial del bisbat.¹³⁹

Durant el segle IX la diòcesi d'Urgell s'anava afermant no només gràcies al suport imperial, sinó també a les donacions comtals i de particulars. Sota els episcopats de Possedoni (814-823), Sisebut (833-840), Guisad I (857-872) i Galderic (872?-884?)¹⁴⁰ es con-

¹³⁶ ABADAL, 1926-1950, vol. II-1, p. 276-288.

¹³⁷ ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 165-167, en especial: «La regió de Pallars-Ribagorça es trobava inclosa en l'època visigòtica entre els bisbats d'Urgell a llevant, de Lleida al migdia i d'Oscà a ponent. No és probable que el darrer traspassés el Cinca ni que el primer anés més enllà de la Noguera Ribagorçana; la pròpia regió de Ribagorça deuria pertànyer a la diòcesi de Lleida. Com que Lleida quedava separada, pel fet de l'alliberació, de la regió pròpiament pirinenca, dels territoris sufraganis d'aquesta regió, calgué, doncs, en procedir a llur reorganització eclesiàstica atribuir-los a una seu veïna i lliure: aquesta fou la seu d'Urgell».

¹³⁸ Remeto a ORDEIG, 1993, vol. I-1, p. 1-8, per a la transcripció i les diverses datacions que se li han atorgat.

¹³⁹ Vegeu l'apartat 3.2. *L'organització territorial del bisbat d'Urgell al segle XIV*.

¹⁴⁰ BOIX, 1998, p. 19-20; BARAUT *et al.*, 2002, p. 35-36.

cediren els preceptes carolingis —que ja he comentat—, es consagraren algunes esglésies¹⁴¹ i es fundaren diversos monestirs.¹⁴²

El moment més destacat del segle IX és durant l'episcopat d'Ingobert (885-893). Sembla ser que estant malalt, un clergue de la Cerdanya anomenat Esclua, es féu consagrar bisbe per dos prelats gascons, possiblement amb connivència dels comtes de Pallars i d'Urgell. Aparentment, el motiu primigeni fou deslligar-se de la seu de Narbona, si bé ràpidament degué ser aprofitat pel comte Ramon I Llop de Pallars (c.872-c.920) per erigir un nou bisbat que coincidís amb els límits del seu comtat de Pallars-Ribagorça. Així, al 888 es documenta el bisbe Adolf de Pallars, la diòcesi del qual devia correspondre als límits del comtat, i que seria una mena de bisbe sufragani del d'Urgell.¹⁴³

Esclua fou condemnat i obligat a retornar el bisbat a Ingobert en el concili de Port (892) i l'any següent, fou excomunicat i desposseït dels atributs episcopals en un sínode a la Seu d'Urgell.¹⁴⁴ Tanmateix, la segregació i erecció del nou bisbat de Pallars va durar unes dècades, ja que encara al 911, a les actes conciliars de Fontcoberta, el bisbe Nantigís (899-914)¹⁴⁵ es queixa «quod partem episcopii Sancte Marie ecclesie Urgellitane, que est tota terra Palariensis, infra os XXIII annos jam fatus episcopus Adulfus eam teneruit et ab episcopatus Urgellitano subtraxerit».¹⁴⁶ Tot i la queixa de Nantigís, el concili determinà que Adolf havia actuat de bona fe i que podia continuar regint el bisbat de Pallars mentre visqués, si bé l'havia de retornar a la seva mort.¹⁴⁷ Vista la resolució del concili, i segurament conseqüència del suport que Adolf rebria del comte de Pallars, no consta que Nantigís reclamés aquella part del bisbat. Fins i tot, dos anys després, el 913, Nantigís i Adolf apareixen signant conjuntament i com a bisbes un document, de la redacció del

¹⁴¹ Santa Maria de Lillet (833), Sant Climent de la Torre (857), Sant Martí de Saldes (857), Sant Andreu de Gréixer (871) i Sant Sadurní de la Pedra (857-872).

¹⁴² Santa Maria de Gerri (807), Santa Maria de Senterada (814), Sant Fruitós de Balestui (814-823), Sant Esteve de Servàs i Sant Esteve de Perabella (833), Sant Martí de Sas (847), Sant Julià de Sentís [Lavaix] (848), Sant Pere del Burgal (859), Sant Vicenç d'Oveix i Sant Pere de les Maleses (segle IX).

¹⁴³ PASQUAL, 1785, p. 4-7; BARAUT *et al.*, 2002, p. 36-37.

¹⁴⁴ VILLANUEVA, vol. X, 1821b, p. 70: «(...) donde degradados y rotos sus báculos, y despojados de sus vestidos y anillos, fueron arrojados canónicamente de aquellas iglesias.»; BOIX, 1998, p. 21.

¹⁴⁵ BARAUT *et al.*, 2002, p. 37-38.

¹⁴⁶ VILLANUEVA, vol. X, 1821b, p. 250-252, ap. 14; ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 343-344, doc. 117.

¹⁴⁷ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 343-344, doc. 117: «(...) ut sepe dictus Adulfus episcopus, quamdiu viveret, ipsam Palariensem haberet parrochiam, post ejus vero discessum, vel etiam si ipse in vita sua eam reliquere voluerit, nulli deinceps liceat eam prapere aut dominare vel ordinari neque episcopum alium inibi constituere, sed, sicut sacri precipiunt kanonis, a dominium et ordinationem pristina redeat Urgellitane ecclesie vel antetistes ejusdem loci».

qual es pot entreveure certa supeditació d'Adolf i una voluntat manifesta de no esmentar la seva diòcesi.¹⁴⁸ L'última notícia d'Adolf és del 914, en l'elecció del bisbe Jordi de Vic, on juntament amb d'altres bisbes de la Narbonense és present al nomenament. En aquest cas hi apareix sense Nantigís, cosa que fa pensar que malgrat la possible subjugació devia ésser un bisbe reconegut per la resta.¹⁴⁹

No se sap amb certesa quan morí Adolf. En una carta del papa Joan X adreçada als bisbes de la Narbonense, hi apareix citat Radulf d'Urgell (914-942)¹⁵⁰ —el successor de Nantigís— però no Adolf.¹⁵¹ Com que no es conserva la data precisa d'aquest document, es pot fer la hipòtesi que Adolf morís poc després de l'elecció del bisbe Jordi de Vic i que aquest document sigui posterior o que, malgrat fos un bisbe acceptat per la Narbonense, mai constà als registres de la Santa Seu i per això no se'l menciona.¹⁵²

Sigui com sigui, és molt probable que el 920 ja fos mort, per tal com el comte Ramon de Pallars, en un document d'aquest any, explicita clarament que Radulf d'Urgell és el seu bisbe: «et ego Raimundus comes qui jam donum accepi et cartam de predictis omnibus simul cum consilio episcopi mei Raudulfi Urgellitane sedis dono (...)».¹⁵³ Així doncs, en aquesta data Adolf ja devia ser mort i el Pallars i la Ribagorça reintegrats teòricament al domini urgellità. De tota manera, aquest primer intent de segregació és interessant per veure com després apareixerà la seu de Roda i els litigis territorials que tingueren ambdues diòcesis al llarg dels anys.

¹⁴⁸ VILLANUEVA, 1821b, vol. X, p. 252-255, ap. 15: «Sig+num Nantigisus sanctae Orgellitanae ecclesiae episcopus huic donacionis scripturam firmavi et subscripsi. Adulfus episcopus subscripsi». Es pot veure com, malgrat ser un bisbe més antic, Adolf signa després de Nantigís i no s'indica quin és el seu bisbat, cosa que sí que s'esmenta en el cas de Nantigís.

¹⁴⁹ ORDEIG, 1999, vol. IV-1, p. 170-171, doc. 136: «Quorum iterum consultus fuit quo si domni presules Artmandus [T]olosaensis, Gimara Karca[s]ensis, Gerardus Agatensis, Ucbertus Neumasensis, Gunterius Magalonensis, Adulfus Palleriensis assentirent (...)».

¹⁵⁰ BARAUT *et al.*, 2002, p. 38.

¹⁵¹ Claude de VIC i Joseph VAISSETE, *Histoire générale du Languedoc*, vol. 2, Toulouse, Privat, 1840, p. 708-709, doc. CLXI: «Joannes Episcopus servus servorum Dei, Reginaldo Biterrensi, Armano Tolosensi, Riculpho Elnensi, Guimeræ Carcassensi, Vuigoni Gerundensi, Gerardo Agathensi, Theuderico Lutovensi, Huberto Nemausensi; item Theuderico Barcenonesi, Georgio Ausonensi, Rudolpho Urgelitanensi ecclesiarum Christi reverendissimis ac sanctissimis episcopis (...)».

¹⁵² ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 174 comenta sobre aquest afer «hi figura, com és natural, Radulf d'Urgell, però de Pallars ni del bisbe Adulf no se'n resa paraula; fóra ja mort o bé és que per Narbona, després del concili de 911, es donava el nou bisbat per liquidat?». No creiem que es donés per liquidat per com apareix en la consagració de Jordi de Vic, document que Abadal no esmenta.

¹⁵³ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 351-352, doc. 132. Cal precisar que el bisbe Radulf era fill del comte Guifré el Pilós i Guinedilda i, potser, va tenir un poder polític més gran que no pas els seu antecessor. Sobre el bisbe Radulf consulteu ROVIRA, 1980, p. 167-184.

Tot i el que s'acaba d'apuntar, el control efectiu sobre el territori pallarès i ribagorçà no degué ser gaire gran. Encara en vida de Radulf es documenta la presència d'un bisbe anomenat Ató,¹⁵⁴ que era fill del comte Ramon de Pallars i germà dels també comtes Isarn i Llop.¹⁵⁵ L'any 939 el comte Unifred de Ribagorça fa una donació al monestir de Lavaix «sub jussione pontificis nostri Atonis episcopi»¹⁵⁶ i el 947 el mateix Ató i el comte Guillem de Pallars donen al monestir de Lavaix l'església d'Espluga de Serra.¹⁵⁷ Encara es troba mencionat en un document del 950 referent al Burgal, si bé Abadal creu que ja era mort per la manera en què està redactat el text: «quantum pater meus habuit et habiit consensum et voluntatem ad Adtoni episcopi mihi dedit».¹⁵⁸

Guisad II (944-978)¹⁵⁹ succeí a Radulf. Amb ell la diòcesi s'anà consolidant i la xarxa parroquial estenent, com mostren les esglésies que consagrà durant el seu episcopat,¹⁶⁰ però el devia preocupar el poc control que tenia sobre les terres més ponentines del bisbat. L'any 951 aconseguí una butlla del papa Agapit II en què li confirmava els béns, drets i privilegis adquirits fins aleshores. Tal i com està redactat el document, es pot suposar que va presentar els privilegis que havien atorgat els emperadors carolingis. S'hi tornen a enumerar els territoris de l'Església d'Urgell: «(...) et pertinentiam eidem episcopii, scilicet Cerdaniensis pagus, Libianensis, Bergitanensis, Palariensis quoque atque Ribacurcensis, Iestabiensis atque Cardosensis, Anabiensis ac Tirbiensis».¹⁶¹

El fet que Guisad acudís al papa perquè li expedís una butlla de confirmació degué respondre a la voluntat de frenar les aspiracions segregacionistes dels comtes pallaresos. De fet, sí que aconseguí mantenir per a Urgell els territoris de Cardós, Àneu, Tírvia i la

¹⁵⁴ GRAU, 2010, p. 35-36.

¹⁵⁵ ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 122 i 174-175.

¹⁵⁶ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 358-359, doc. 145.

¹⁵⁷ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 362-363, doc. 154: «Atus, gratia Dei episcopus, simulque et ego Guillermus (...) Sig+num Atoni episcopi».

¹⁵⁸ ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 174: «la frase és molt incorrecta, però sembla voler dir «tot el que hi tingué el meu pare i que em donà amb el consentiment i voluntat del bisbe Ató». (...) El to pretèrit del document de 950 justifica la creença que el bisbe Ató fos mort ja en aquesta data». Podeu llegir el document sencer a: ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 368, doc. 162.

¹⁵⁹ BARAUT *et al.*, 2002, p. 39.

¹⁶⁰ Sant Miquel de Paradís (948), Sant Cristòfol de Salinoves i Sant Pere de Sestui (949), Sant Feliu de Ciutat (952), Sant Pere de Graudescales (960), Santa Maria de Pedrafulgent (962), Santa Maria de Serrateix i Santa Maria de Solsona (977) i Sant Jaume de Queralbs (978).

¹⁶¹ BARAUT, 1979, p. 90, doc. 123.

major part del Pallars, que hi restaren definitivament,¹⁶² però perdé la Ribagorça i part del Pallars. Tant és així, que només cinc anys després de la butlla d'Agapit II, la seu de Roda és erigida i Odesind, fill de Ramon II de Ribagorça, és nomenat bisbe de Ribagorça, amb el consentiment de l'arquebisbe Eimeric de Narbona, el 956.¹⁶³ No es documenta cap oposició per part d'Urgell a aquesta consagració i erecció, si bé els bisbes d'Urgell reclamaren una mena de subjecció del bisbe de Roda a la seva autoritat.¹⁶⁴ Tot i que Odesind apareix documentat en diverses actes de consagració,¹⁶⁵ la primera menció a la seu de Ribagorça és de l'any 970, en l'elecció d'Oriolf com a abat d'Alaó: «a reverentissimo presule domno Odisindo episcopo sancte sedis Ripacurdensis benedicatur».¹⁶⁶

Amb el bisbe Sal·la d'Urgell (981-1010) sembla percebre's com es va acceptant l'erecció de la seu ribagorçana. L'any 991 el bisbe Sal·la es veu obligat a promulgar un edicte d'excomunió contra la comtessa Ermengarda de Cerdanya i els seus fills qui, mal aconsellats, s'havien apropiat de les esglésies de la Cerdanya i el Berguedà. En l'edicte fa constar que ho decreta amb consens dels bisbes Vives de Barcelona i Eimeric de Ribagorça.¹⁶⁷ Poc després envià una carta a tots els bisbes veïns informant-los de la situació que s'havia produït, la qual anava signada per Eimeric: «Aimericus episcopus ecclesie Ripacursensis hanc constitutionem confirmavi, atque + subscripsi».¹⁶⁸

L'entesa i l'aparent acceptació es pot comprovar si es llegeix amb atenció la butlla de confirmació de béns que Sal·la aconseguí del papa Silvestre II l'any 1001. Si bé està basada en la que Agapit II havia atorgat a Guisad II, en aquest cas, Sal·la només es fa confir-

¹⁶² R. d'Abadal publica un seguit de documents referits al Pallars en els quals hi intervé el bisbe Guisad: ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 366-367, doc. 160; p. 388, doc. 199; p. 401-402, doc. 219; p. 411, doc. 237.

¹⁶³ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 371-372, doc. 168: «[...] ut hedificaremus domum in honorem Domini nostri Jesu Christi et Salvatoris in civitati que vocitatur Rota ut sit sedis episcopalis, secundum metropolitani sedis Narbonensis ab Emerico archiepiscopo et patri nostro insertum atque concensum est. Et ideo anno DCCCCLVII, veniente beato episcopo, intercedentes nos metipsos superius nominatos, at locum venerabilem consecrandum, cujus basilica ab Hodesindo presule vocabulum sumpsit Sancti Vincenti martiris [...]». Vegeu també GRAU, 2010, p. 36-37.

¹⁶⁴ ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 184; BOIX, 1998, p. 23: «Els bisbes d'Urgell no renunciaren mai als antics drets sobre aquestes terres, bé que sense arribar mai a posicions intransigents, i aprofitaren qualsevol conjuntura favorable per mostrar-hi una afecció especial, ni que fos breument, sempre amb energia i prudència».

¹⁶⁵ Sant Vicenç de Roda (956), Sant Esteve de Lleret (958), Santa Maria de Bardaixí (960), Santa Cecília de Fontova (961), Santa Maria d'Isclès (967), Sant Esteve del Mall (971), Santa Maria de Pedrui (972), Sant Adrià de Pallars i Sant Pere de Molins (974).

¹⁶⁶ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 394-396, doc. 209.

¹⁶⁷ VILLANUEVA, vol. X, 1821b, p. 278-280, ap. 22: «(...) cum consensu et adiutorio domini Vivani Barchinonensis episcopi, seu etiam domini Aimerici episcopi (...)». Observeu que, com ja havia passat en anteriors ocasions, al bisbe de Ribagorça no se li especifica la seva seu episcopal.

¹⁶⁸ En aquest cas sí que s'esmenta la seu episcopal. VILLANUEVA, vol. X, 1821b, p. 281-284, ap. 23.

mar els béns privats i no pas els episcopals, per bé que esmenta els mateixos territoris —i alguns més— de la butlla anterior: «Cerdaniensis pagus, Libianensis, Bergitanensis, Paliarensis, Ribacurcensis, Iestabiensis, Cardosensis, Anabiensis, Tirbiensis et locum Sanctae Deodate».¹⁶⁹

Tanmateix, durant l'episcopat d'Ermengol (1010-1035), nebot de Sal·la, s'observa com Eimeric, ja vell, acceptà la submissió de la seva seu a la d'Urgell. En la institució i dotació de la canònica de Santa Maria de la Seu, Ermengol estava acompanyat de diversos bisbes, entre els quals, Eimeric de Ribagorça.¹⁷⁰ A més, el 1012 obtingué del papa Benet VIII, una butlla de confirmació dels límits del bisbat tal i com havien estat fixats en els preceptes carolingis de Carlemany, Lluís el Pietós i Carles el Calb i en la butlla del papa Agapit II: «necnon et pertinentiam eidem episcopii, scilicet Cerdaniensis pagus, Libiensis, Bergitanensis, Paliarensis quoque atque Ripacurcensis, Iestabiensis atque Cardosensis, Anabiensis ac Tirbiensis». El document és signat per «Aimericus episcopus Ripacurcensis» amb la qual cosa devia acceptar el contingut de la butlla i una mena de subjecció a la seu urgell·litana.¹⁷¹

Aquesta submissió es retroba novament en el document l'elecció del bisbe Borrell de Ribagorça l'any 1017, un cop mort Eimeric. L'elecció de Borrell per a la seu de Roda es féu «sub tuicione alme Marie Sedis prefate et sub dominatione domno Ermengauda episcopo et successores eius» i el document també deixa clar que l'església d'Urgell era «caput omnium ecclesiarum iam dicto comitato [Ripacurcensis]».¹⁷²

Els anys a venir van canviar una mica la situació. D'una banda, el bisbat d'Urgell s'anà expandint cap al sud, sobretot gràcies a les conquestes d'Arnau Mir de Tost. D'altra banda, Sanç III de Pamplona (I de Ribagorça), quan ascendí al tron ribagorçà no reconegué l'autoritat episcopal urgellesa i restaurà la diòcesi de Ribagorça al marge de Narbona.¹⁷³ Se seguiren uns anys de conflictes intestins al comtat de Ribagorça, princi-

¹⁶⁹ BARAUT, 1980a, p. 100-101, doc. 271.

¹⁷⁰ BARAUT, 1981, p. 28-31, doc. 315: «(...) archiepiscopi Ermengaudi ceterorumque condioesaneorum sufraganeorumque eius episcoporum quorum hic inserta visuntur nomina, Adalbertus scilicet Carcasensis, Manfredi Biterrensis, Petri Magalonensis, Frotarii Nemausensis, Stephani Agatensis, Arbaldu Uzenensis, Raimundi Tolosani, et ispanorum similiter sufraganeorum predicti Ermengaudi quorum nomina sunt Petrus Gerundensis, Borrellus Ausonensis, et, qui cis montes Pireneos est, Holiba Elenensis atque Deusdedit Barcelonensis necnon et Aimericus Rupecurcensis».

¹⁷¹ BARAUT, 1981, p. 38-40, doc. 324.

¹⁷² BARAUT, 1981, p. 61-64, doc. 350 i 351.

¹⁷³ BOIX, 1998, p. 26.

palment arran de les disputes entre els fills de Sanç pel control del poder. Aquestes disputes foren aprofitades pel bisbe Arnulf de Ribagorça (1028-1064), el qual anà consolidant el poder de la seu de Roda en el territori. Tanmateix, quan el comte Ramir I pujà al poder, el bisbe Eribau d'Urgell (1036-1040) aprofità la situació perquè reconegués que el territori de Ribagorça i Gistau eren part de la diòcesi d'Urgell. El document de reconeixement, de l'any 1040, explica que el bisbe Eribau «querellabit se prefatus episcopus ante iam dictum regem de episcopatum Ripecurzense, eo quod iniuste abstulerat pater eius Sancius rex predictum episcopatum Ripacurzensem adque Gestabiensem de iure et dominationem adque diozesi ecclesie Sancte Marie Sedis Urgellensis» i presentà com a prova el privilegi de Lluís el Pietós. Davant la prova Ramir no va poder fer altra cosa que restaurar «prefatum episcopatum Ripacurzensem adque Gestabiensem in ius et potestatem iam dicte sedis Sancte Marie adque in perpetuum valiturum hoc esse modis omnibus confirmo».¹⁷⁴

Tot i això, sembla ser que les relacions entre Eribau d'Urgell i Arnulf de Ribagorça devien ser fluïdes i fins i tot d'amistat, per tal com apareixen consagrant conjuntament la catedral de la Seu d'Urgell (1040), l'església del monestir de Sant Serni de Tavèrnoles (1040) i Sant Vicenç de Cardona (1040). Arnulf també apareix com a signatari a l'acta de consagració de Sant Climent de Vallcebre (1040).¹⁷⁵ Fins i tot, en el seu testament de l'any 1040, Eribau deixà un «anulum insuper in quo est caput hominis signatum» al bisbe de Ribagorça.¹⁷⁶

Guillem Guifré (1041-1075), germà de l'arquebisbe Guillem de Narbona, succeí Eribau a la seva mort. Consagrà moltes esglésies, ja fossin reconstruïdes o de nova creació,¹⁷⁷ i afavorí l'enriquiment de la canònica de la Seu. Durant el seu episcopat la frontera amb els musulmans anà retrocedint, en especial cap al sud i cap a l'oest, ampliant-se d'aquesta manera el territori de la mitra urgellesa. Això no obstant, les conquestes que anava fent Arnau Mir de Tost, les vinculava a la canònica de Sant Pere d'Àger, que ell

¹⁷⁴ BARAUT, 1982a, p. 62-63, doc. 525.

¹⁷⁵ ORDEIG, 1996, p. 101-107, doc. 165; p. 86-94, doc. 163; p. 110-114, doc. 167 i p. 107-109, doc. 166.

¹⁷⁶ BARAUT, 1982a, p. 63-66, doc. 527.

¹⁷⁷ Sant Esteve de Guils i Santa Maria de Senterada (1042), Sant Martí de Biure (1044), Sant Sadurní de Targasona (1047), Sant Joan de Castelló i Sant Martí de Cambrils (1051), Sant Serni de Nagol (1055), Sant Cugat d'Ivorra, Sant Esteve d'Alinyà, Sant Pere d'Alòs i Sant Sadurní de la Pedra (1057), Sant Pere de Camarasa (1058), Sant Martí de Llanera (1060), Santa Maria de Mur (1069) i Santa Maria de Solsona (1070).

havia fundat, i l'any 1060 aconseguí del papa Nicolau II una butlla que considerava *nullius* l'Església d'Àger, és a dir, exempta de tota autoritat que no sigui la de la Santa Seu, a canvi de deu sous d'or cada cinc anys.¹⁷⁸ Tres anys més tard, el 1063, Alexandre III tornà a confirmar aquesta exempció, que no devia agradar gens al bisbe d'Urgell.¹⁷⁹ Sobre l'abadia d'Àger en parlaré més extensament en el capítol corresponent.¹⁸⁰

Després de l'assassinat de Guillem Guifré al Pallars,¹⁸¹ s'ocupà del bisbat Bernat Guillem (1075-1092). Emprengué un seguit de mesures per tal d'implantar la reforma gregoriana a la diòcesi, alliberar l'Església del poder dels laics i minvar la participació clerical en enfrontaments i guerres. Tot i això, donà suport a les campanyes militars del comte Ermengol IV d'Urgell que, en compensació, permeteren incorporar nous territoris al bisbat.¹⁸² A la seva mort fou succeït per Guillem Arnau de Montferrer (1092-1095), que hagué de bregar amb un nou bisbe intrús, Folc, que després acabà sent bisbe de Barcelona (1096-1099).

Mentrestant, a la diòcesi de Ribagorça, el bisbe Arnulf fou deposat de la dignitat episcopal l'any 1063 per ordre del rei Sanç Ramírez, segurament per la seva vinculació i submissió a l'Església urgellitana.¹⁸³ El succeí el bisbe Salomó de Ripoll (1064-1075), qui possiblement elevà el nivell cultural i intel·lectual de la seu de Roda i també fou l'encarregat d'instaurar la Pau i la Treva de Déu a la seva diòcesi.¹⁸⁴

El rei Sanç Ramírez, l'any 1068, restaurava la seu de Roda: «(...) quoniam fuit voluntas patris mei regis Ranimiri restaurare in civitate Rota sedem episcopalem in honore sancti Vincentii levite, et martiris Christi. Que sedes occulto Dei iudicio olim a paganis invasa, et pene destructa, suoque penitus honore nudata, nomen solummodo dignitatis retinebat sed privilegio pontificalis apicis omnino carebat».¹⁸⁵ Amb aquesta donació es feia més forta la implicació reial en l'erecció de la seu de Roda.

¹⁷⁸ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 266-268, doc. 44.

¹⁷⁹ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 280-282, doc. 55.

¹⁸⁰ Vegeu l'apartat 3.3.4. *Sant Pere d'Àger*.

¹⁸¹ Segons VILLANUEVA, vol. X, 1821*b*, p. 189-190, fou assassinat al Pallars sense que se sàpiga el motiu.

¹⁸² S'incorporaren al bisbat les parròquies ribagorçanes de Calladrons, Purroi, Pilzà, Sorita, Gavasa, el Canar, Peralta de la Sal, Montmagastre, Pelegrinyó i Rocafort (BOIX, 1998, p. 31). Cal esmentar també el document de 1087 segons el qual Ermengol IV donava al bisbat totes les terres reconquerides fins a Montsó (BARAUT, 1984-1985*a*, p. 162-163, doc. 1040).

¹⁸³ BOIX, 1998, p. 57.

¹⁸⁴ BOIX, 1998, p. 58-59.

¹⁸⁵ CANAL, 1836, p. 232-234, ap. 5.

L'episcopat de Ramon Dalmau (1077-1094) fou important perquè aconseguí del papa Gregori VII un privilegi que reconeixia la personalitat diocesana de Roda sense cap discussió.¹⁸⁶ El document només confirma les possessions i drets de l'Església de Roda de manera molt general, i no explicita límits ni territoris. Possiblement per això, després hi hagué problemes amb la diòcesi limítrof d'Urgell quant als límits entre els dos bisbats,¹⁸⁷ si bé es fixaren els límits amb la diòcesi d'Aragó l'any 1080: tot el que hi havia a llevant del riu Cinca des del ports pirinencs fins a la serra d'Arbe i tot el que hi havia a l'est del riu Alcanadre des del sud de la serra d'Arbre formarien part de la Ribagorça.¹⁸⁸ D'aquesta manera, perdia la regió tradicional del Sobrarb, que passava a mans del bisbat d'Aragó. Durant el seu govern s'organitzà el bisbat en quatre deganats —Terrantona, Benasc, Ribagorça i Pallars—, si bé no es coneix ben bé quin era el seu funcionament.¹⁸⁹

Les relacions entre el bisbe Ponç de Roda (1097-1104) i Ot d'Urgell (1095-1122) semblen haver estat més tenses que les dels seus antecessors. L'any 1099, Ot aconseguí del papa Urbà II una confirmació de béns en els mateixos termes que els que ja havien obtingut els seus predecessors i en què s'esmenten «Cerdaniensis pagus, Libianensis, Bergitanensis, Paliarensis, Ribacurcensis, Gestabiensis, Cardosensis, Anabiensis, Tirbiensis et locum Sancte Deodate cum finibus suis».¹⁹⁰ S'observa com, malgrat el privilegi anterior de Gregori VII, Urbà II confirma els mateixos territoris que s'havien considerat urgellesos des del segle IX. Ponç, però, no degué perdre el temps i aconseguí el rei Pere Sanç es dirigís al papa Urbà II, oferint-li mil mancusos d'or i demanant-li que confirmés la seu de Roda i tots els territoris que s'anessin conquerint als musulmans.¹⁹¹

La resposta del pontífex fou positiva i Ponç aconseguí una carta del papa Urbà II dirigida a ell com a bisbe de Barbastre en els termes següents: «Unde et nos ejusdem regis postulationibus annuentes, apud Barbastam, conservatis per omnia antiquis terminis tui episcopatus, episcopalem sedem manere statuimus. Omnes etiam ejusdem Barbastae terminos, cum oppido Alkezare, vel fines ad Hylerde diocesim pertinentes, qui in christianorum redacti sunt vel fuerint potestatem, tuae tuorumque successorum dispositioni

¹⁸⁶ VILLANUEVA, vol. XV, 1851a, p. 357-358, doc. 64.

¹⁸⁷ Més endavant es parla la fixació dels límits de 1140, en aquest mateix capítol.

¹⁸⁸ VILLANUEVA, vol. XV, 1851a, p. 283-284, doc. 36; Vegeu també el mapa de CR, vol. XVI, p. 73.

¹⁸⁹ BOIX, 1998, p. 67.

¹⁹⁰ BARAUT, 1986-1987a, p. 98-99,3 doc. 1170.

¹⁹¹ VILLANUEVA, vol. XV, 1851a, p. 361-362, doc. 68.

episcopali jure subjacere precipimus».¹⁹² Així doncs, Ponç aconseguia unir sota la seva persona i episcopat les diòcesis de Roda i de Lleida. Barbastre significava el pas intermedi entre les dues seus i d'aquí que Ponç s'intitulés bisbe de Barbastre, tot i que la ciutat encara no estava conquerida definitivament, cosa que s'esdevindria el 1101. Del papa Pasqual II, obtingué un privilegi l'any 1100 que confirmava els límits de la seu basats en la concòrdia del 1080 i en el privilegi anterior d'Urbà II.¹⁹³

Ponç també aconseguí que Urbà II enviés una carta a Ot d'Urgell en què li demanava que no seguís pretenent res de la seu de Roda.¹⁹⁴ No s'ha conservat cap documentació sobre la possible resposta d'Ot a la lletra d'Urbà II. És força inversemblant que el bisbe d'Urgell acceptés de bon grat aquesta imposició, que anava totalment en contra de tots els privilegis i confirmacions que la Seu havia obtingut amb anterioritat. Amb tot, sembla que a partir d'aquí no hi haurà cap més pretensió urgellesa sobre la Ribagorça, excepte discussions sobre els límits diocesans.

És evident que els bisbes ribagorçans van ser més hàbils que els urgellesos en el tractament de tot aquest afer i, en especial, en aconseguir dels papes els privilegis necessaris per a consolidar la seva seu. El successor de Ponç, Ramon Guillem (1104-1126) aconseguí l'any 1110 un privilegi del papa Pasqual II que explicava que la seu de Roda s'hauria fundat a partir de la invasió musulmana i la retirada dels bisbes de Lleida cap aquella població i que, per tant, la seu de Roda i la de Lleida eren la mateixa. També identificava la diòcesi indistintament com a Roda i com a Barbastre i posava les bases del futur: un cop conquerida Lleida, aquell territori seria el de la vella diòcesi de Lleida.¹⁹⁵

¹⁹² KEHR, 1926, p. 297-298, núm. 31.

¹⁹³ VILLANUEVA, vol. XV, 1851a, p. 284-286, doc. 37.

¹⁹⁴ PASQUAL, 1785, p. 61: «Urbanus episcopus servus servorum Dei, dilecto venerabili fratri O. Urgellensi episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Juxta sacrorum canonum instituta magnis deberes redargutionibus subjacere, qui cum nullo metropolitani jure fungaris, vicini a nobis episcopi subjectionem vel obedientiam temere requisisti. Nos autem fraternitatis tue presentium litterarum auctoritate precipimus, ut eidem Rotensi videlicet episcopo, quad jam XXX seu XL annis ipse vel predecessores ejus tenuisse noscuntur, quiete tenere permitas, donec causa vestra vicarii nostri B. Toletani archiepiscopi et aliorum episcoporum juditio, presente carissimo nostro filio Petro rege Aragonentium, finiatur. Vale».

¹⁹⁵ VILLANUEVA, vol. XV, 1851a, p. 288-290, doc. 41: «Ipse quondam in Hispaniis justa beneplacitum suum Christianorum regna diffudit, et rursum per Sarracenorum seu Moabitarum tyrannidem Christianorum peccata justa sua judicia visitavit. Unde factum est ut episcopalis cathedra quae Ylerdae fuerat, in montana transiret, in opidum videlicet quod Rota dicitur. Inde rursum imminutis Moabitarum viribus proprius Ylerdam in Barbastrae oppidum transferretur, spes etiam Christianis certior per Dei gratiam nostro tempore facta est ut Ylerdam urbem Domino praestante recipient. Et nos igitur Domini Dei nostri judicia prosequentes praesenti decreto constituimus episcopalem cathedra que hactenus Rotae vel Barbas-

El papa Pasqual II envià dues cartes al bisbe Ot d'Urgell en què es posicionava a favor de l'església de Roda. En una primera, li exigeix que retorni a la diòcesi de Lleida els territoris que ocupa «a loco qui dicitur Fons-salsus versum ad Ilerdam et a villa Isona». Segurament Ot no en féu cas, i el bisbe de Roda-Barbastre es tornà a queixar al papa, el qual li envià una segona carta molt més dura en què commina el bisbe d'Urgell a «ab Ilerdentium finium invasione desistas».¹⁹⁶

Sembla que la pau definitiva entre ambdues diòcesis arribà l'any 1140, en què se signà una concòrdia entre els bisbes Pere d'Urgell i Gaufred de Roda pel que fa als límits entre els dos bisbats:

(...) talem concordiam feci inter episcopos Petrum scilicet Urgellensem et Gaufredum Rotensem de ecclesiis que site sunt in Palariensi et Urgellensi comitatu quas predictus Gaufredus Rotensis possidebat et Petrus Urgellensis ab eo requirebat, quod eadem medietatem Petrus Urgellensis recuperet et quiete habeat et possideat in vita sua, aliam vero medietatem Gaufredus Rotensis quiete similiter habeat et possideat in vita sua, factis inter eos competentibus divisionibus sine utriusque partis deceptione. Hec autem concordia taliter facta est quod Petrus Urgellensis deinceps quamdiu vixerit Gaufredo Rotensi episcopo neque alicui successori suo super illis ecclesiis aliquam litem moveat. Similiter Gaufredus Rotensis episcopus Petro Urgellensi neque alicui successori suo deinceps quamdiu vixerit super illis ecclesiis aliquam litem moveat. Post obitum vero illorum utriusque successoribus libera sit potestas huic concordia stare, vel denuo in presencia domini pape vel legati eius litem suscitare. Hec est pars divisionis huius contingens urgellensi episcopo ecclesie, videlicet omnes que site sunt vel erunt in valle que dicitur Sennid et in valle de Bovino et ecclesia Sancti Martini de Aren cum suis pertinenciis et omnes alie ecclesie Palearensis et Urgellensis comitatus que sunt vel erunt ultra flumen de Nogerola, et de ista parte ipsius fluminis ecclesia Sancti Stephani de Sarga cum suis pertinenciis.¹⁹⁷

El document manifesta que la concòrdia és vigent durant la vida de Gaufred de Roda i Pere d'Urgell i que els seus successors s'hi poden adherir o renegociar-ho si no hi estan d'acord. Tot i això, donada la imprecisió del límits, més endavant s'explicarà com algunes parròquies limítrofs semblen haver fluctuat d'una diòcesi a l'altra.¹⁹⁸ També és interessant perquè, sense especificar-ho, el bisbe d'Urgell reconeix finalment la independència del bisbat de Roda-Ribagorça.

trae habita est, ad Ylerdae urbem in posterum referendam, cum eam omnipotens Dominus Christianorum restituerit potestati».

¹⁹⁶ PASQUAL, 1785, p. 61.

¹⁹⁷ BARAUT, 1988-1989, p. 273-274, doc. 1469.

¹⁹⁸ Vegeu l'apartat 3.2.1.6.1. *El deganat de Tremp i les seves parròquies*, en el qual s'estudien les parròquies limítrofs entre els dos bisbats.

Malgrat tot, sembla que els bisbes d'Urgell no acabaven d'estar d'acord amb aquesta situació. El bisbe Bernat Sanç (1141-1162) obtingué del papa Adrià IV una butlla confirmatòria de les possessions de l'Església d'Urgell.¹⁹⁹ S'hi especifica novament els territoris del Gistau i la Ribagorça, malgrat que ja no hi tenia cap jurisdicció. Posteriorment, l'any 1165, en una butlla d'Alexandre III al bisbe Bernat Roger (1163-1167), s'hi tornen a incloure aquests dos territoris.²⁰⁰ És evident que aquestes butlles copiaven privilegis anteriors, però el que fa interessant la d'Alexandre III és que el bisbe Bernat Roger devia presentar una còpia de la concòrdia de 1140 per elaborar-la, perquè, entre les possessions d'Urgell, hi apareixen les esglésies que havien romàs dins la seva diòcesi tal i com estan descrites a la concòrdia, amb algun afegit:

(...) ecclesias de Albesa, de Albella, de Calasanc et de Girveta cum illarum pertinentiis, ecclesias de Arenn et de Muntannana cum pertinentiis earum, ecclesias vallis Sennid et vallis Bovine ac Sancti Stephani de Sarga cum pertinentiis earum, alias omnes ecclesias Urgellensis et Palariensis comitatus (...).²⁰¹

En aquesta època, la seu de Roda-Ribagorça ja s'havia traslladat a Lleida (1149) i s'havien acomplert, per tant, les antigues aspiracions d'identificar la seu de Roda amb la de Lleida. Tot i això, encara hi havia discussions i plets sobre les fronteres, especialment amb els bisbes d'Osca i d'Urgell. Es conserva, per exemple, una carta del bisbe d'Urgell Arnau de Prèixens tramesa al papa Alexandre III vers el 1174, en què li demana arbitratge papal per les diferències entre la seva església i la de Lleida.²⁰² Això no obstant, la seu ribagorçana ja tenia un recorregut i una entitat pròpia i de poc devien servir ja les

¹⁹⁹ El document, que s'ha de datar entre 1154 i 1159, està reproduït a BARAUT, 1990-1991a, p. 36-37, doc. 1523: «(...) Cerdaniensem pagum, Libiensem, Bergitanensem, Palariensem, Ribacurcensem, Iestabiensem, Cardonensem, Anabien[sem, Tyrbiensem, locum sancte Deodate] cum finibus suis (...)».

²⁰⁰ BARAUT, 1990-1991a, p. 123-125, doc. 1599: «(...) Urgellensem pagum, Gardaniensem, Libiensem, Bergitanensem, Palariensem, Ribacurcensem, Iestabiensem, Cardosensem, Anabiensem, Tyrbiensem, locum Sancte Deodate cum finibus suis (...)».

²⁰¹ BARAUT, 1990-1991a, p. 123-125, doc. 1599; BOIX, 1998, p. 39, suggereix que amb aquesta butlla es volia sancionar la concòrdia a més d'afegir sota la jurisdicció urgell-litana les esglésies d'Albelda i Calasanc.

²⁰² BARAUT, 1990-1991a, p. 213-214, doc. 1689: «Preterea cum ad conquestionem nostram sepe dicto Tarachone archiepiscopo dederitis in mandatis, quatinus si Ilerde episcopus privilegium a vobis impetrasset in quo quasdam possessiones quas ad se pertinere affirmabat, et alias de quibus controversia erat fecerit inscribi, illud privilegium vestre remitteret paternitati, et per alias litteras eidem archiepiscopo perceptis ut causam que inter nos et predictum episcopum super quibusdam ecclesiis Urgellensis et Palariensis comitatum, Rotensis quoque ecclesia et ecclesiis de tota Riparcuria vertebatur audiret et debito fine decideret, et ad vestrum mandatum cum iam super predictis testes recepisset et morte preveniente sententiam dare non potuerit».

exigències urgelleses. Potser per això, els bisbes d'Urgell canviaren d'objectiu i començaren a reclamar la jurisdicció sobre l'abadiat *nullius* d'Àger.²⁰³

A la segona meitat del segle XII el territori del bisbat d'Urgell hauria arribat a la seva màxima expansió i deuria restar força inalterable fins a la segregació de la seva part més oriental a favor de la creació del bisbat de Solsona l'any 1593.²⁰⁴

Durant les dècades següents no es documenta cap més litigi amb el bisbat de Roda-Lleida pel que fa als límits i els bisbes que se succeïren al front de l'Església d'Urgell s'ocuparen d'engrandir-ne el patrimoni i de lluitar contra l'heretgia albigesa que amenaçava l'estabilitat religiosa de la diòcesi. Respecte aquest darrer fet, cal destacar com Bernat de Castelló (1195-1198) hagué de presenciar com les tropes d'Arnau de Castellbò i de Ramon Roger de Foix, simpatitzants dels càtars, saquejaren la catedral de la Seu.²⁰⁵ També els seus successors, Bernat de Vilamur (1199-1203) i Pere de Puigverd (1204-1230), degueren haver-hi de fer front, si bé la documentació és escassa.²⁰⁶ Els bisbes Ponç de Vilamur (1230-1255/57) i Abril Peláez (1257-1269) també tingueren molts problemes amb l'heretgia albigesa, que intentaren eradicar de manera exemplar, amb una dura repressió que s'allargà fins el 1278.²⁰⁷

Molts dels problemes dels bisbes del segle XIII tenien com a protagonistes als vescomtes de Castellbò i als comtes de Foix, d'una banda per la seva simpatia a la qüestió càtara, i d'una altra banda, per la senyoria d'Andorra.²⁰⁸ Aquesta problemàtica se solucionà durant l'episcopat de Pere d'Urtx (1269-1293) amb la redacció i signatura a Lleida del *Pariatge* (1278) entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix i vescomte de Castellbò, Roger Ber-

²⁰³ Vegeu l'apartat 3.3.4. *Sant Pere d'Àger*, en el qual s'expliquen les pretensions del bisbat d'Urgell sobre l'abadia exempta d'Àger i el seu territori.

²⁰⁴ BADA, 1993, p. 47-50.

²⁰⁵ BARAUT, 1988, p. 290-296, doc. 114, publica un memorial de danys causats a l'església d'Urgell redactat entre 1196 i 1241 que hauria servit, probablement, d'esborrany al que publica BAUDON DE MONY, 1896, vol. 2, p. 100-113, doc. 48-III, tramès pel bisbe Ponç de Vilamur a l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Albalat. En l'acceptació de la seva renúncia com a bisbe, el papa Innocenci III li recrimina no haver estat prou sever enfront dels atacs rebuts (BARAUT, 1992-1993b, p. 268).

²⁰⁶ De l'episcopat de Bernat de Vilamur es conserva el jurament de fidelitat que li fa el capellà A. de Puigverd, en què promet no ajudar heretges (BARAUT, 1992-1993a, p. 69, doc. 1904).

²⁰⁷ Sobre el tema vegeu els amplis estudis de BARAUT, 1994-1995, p. 487-524 i BARAUT, 1996-1997, p. 407-438. Vegeu, a més, Jordi BOLÓS, *Pariatges 1278-1288. Edició commemorativa del seu set-cents aniversari*, Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1988.

²⁰⁸ Els orígens de la senyoria d'Andorra han estat a bastament estudiats per BARAUT, 1992-1993b, p. 225-299.

nat.²⁰⁹ Deu anys més tard, se'n signà un altre per clarificar alguns aspectes de l'anterior.²¹⁰ Amb la signatura d'aquests pariatges conclogueren les disputes que s'havien arrossegat durant més d'un segle i posaren els fonaments per a la independència política de les valls d'Andorra.

Amb els bisbes Guillem de Montcada (1294-1308) i Ramon Treballa (1310-1326) s'arriba al període objecte del present estudi. Dels seus episcopats cal destacar-ne les reformes del clergat.²¹¹

3.2. L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DEL BISBAT D'URGELL AL SEGLE XIV

Una de les fites que em vaig plantejar en iniciar aquesta recerca era la de poder presentar un mapa parroquial del bisbat d'Urgell al segle XIV, ja que és una recerca que no em consta que s'hagi realitzat.²¹² Tot i això, sí que s'han fet estudis similars per a d'altres diòcesis del Principat en aquesta època. Els més destacats són el d'Elvis Mallorquí per a la diòcesi de Girona,²¹³ els de Flocel Sabaté²¹⁴ i Jordi Vilamala²¹⁵ per a la de Vic o, a nivell més local, el de Pere Benito per al Maresme²¹⁶ i els de Lluís Monjas per al Baix Llobregat.²¹⁷ Per a èpoques posteriors cal destacar els treballs de Jesús Burgueño, en especial el mapa parroquial de la Catalunya del 1800.²¹⁸

Per a fer-ho, era necessari conèixer com s'estructurava la diòcesi. Evidentment, l'element bàsic d'organització de qualsevol bisbat és la parròquia.²¹⁹ A l'època medieval, però, el mot *parròquia* designava tres aspectes: l'edifici de culte, la comunitat de fidels

²⁰⁹ BARAUT, 1988, p. 318-327, doc. 129.

²¹⁰ BARAUT, 1988, p. 335-346, doc. 135.

²¹¹ VILLANUEVA, vol. XI, 1850a, p. 106-112; BARAUT *et al.*, 2002, p. 58-60.

²¹² MOLINÉ, 1975, a la seva tesi de llicenciatura, estudia l'organització parroquial a la diòcesi d'Urgell a la segona meitat del segle XVI, però no ho fa de manera global ja que només estudia la Cerdanya, de la qual ofereix un llistat de parròquies i un mapa detallat.

²¹³ Elvis Mallorquí a l'edició de la seva tesi doctoral, presenta diversos llistats i mapes parroquials dels ardiaconats del bisbat de Girona entre els segles X i XIV. Vegeu MALLORQUÍ, 2011, p. 539-571.

²¹⁴ Flocel Sabaté presenta sengles mapes i llistats de la diòcesi de Vic a mitjan segle XIII i a mitjan segle XV. Consulteu SABATÉ, 1997, p. 388-395.

²¹⁵ Jordi Vilamala analitza l'organització del bisbat de Vic i la seva evolució històrica amb unes taules-resum i un mapa final. Vegeu VILAMALA, 2005, p. 137-191.

²¹⁶ BENITO, 1992, p. 90.

²¹⁷ MONJAS, 2005, p. 12.

²¹⁸ BURGUEÑO, 2005, p. 7-43; BURGUEÑO i GRAS, 2014.

²¹⁹ Vegeu TOUR, 1900; LE BRAS, 1955, p. 104-119; SABATÉ, 1997, p. 72-82. Per un estudi aprofundit sobre la parròquia i les seves funcions a la diòcesi de Girona, consulteu MALLORQUÍ, 2011.

que rebien els sagraments en aquell edifici i la circumscripció territorial sobre la qual es recaptaven diversos tributs per al manteniment del culte.²²⁰

S'ha discutit sobre l'existència o no de parròquies —enteses amb la triple definició— abans de l'arribada dels musulmans, però sembla que no és fins la imposició del delme per part de Carlemany que no es comença a configurar un territori propi i es comença a parlar de parroquians, és a dir, habitants lligats a una parròquia.²²¹

És, doncs, a partir dels segles IX i X, quan comencen a proliferar les parròquies i comencen a definir-se aquestes tres característiques.²²² Tanmateix, no és fins al segle XI quan s'inicia el veritable desplegament parroquial i la parròquia comença a entendre's també com un espai territorial.²²³ La seva implantació és una manera més de controlar a les persones i el territori, ja sigui per part de senyors laics o de senyors eclesiàstics. Així doncs, la parròquia s'anirà afermant com una jurisdicció territorial més tot al llarg dels segles XII i XIII. En aquest sentit cal recordar que encara avui al principat d'Andorra la divisió administrativa s'articula en parròquies.

L'organització parroquial —sobretot de la Catalunya Vella— anà evolucionant i s'anaren creant parròquies en funció de les necessitats pastorals. Aquesta creació arribà al seu punt àlgid al segle XIV, moment a partir del qual i a conseqüència de la crisi generalitzada que assolà Catalunya, el nombre de parròquies anà minvant al territori.²²⁴ Això comportà que algunes parròquies esdevinguessin sufragànies d'altres parròquies o que d'altres desapareguessin definitivament com a conseqüència del despoblament.²²⁵ Tot i això, les esglésies sufragànies ja existien des de l'època carolíngia, sobretot en indrets amb poblament dispers o poca població.²²⁶

²²⁰ LE BRAS, 1955, vol. 1, p. 105-107; MONJAS, 2005, p. 76-77; MALLORQUÍ, 2011, p. 26-27.

²²¹ MALLORQUÍ, 2011, p. 27-28: «En realitat, no és fins que Carlemany imposa el delme a la fi del segle VIII que es comencen a configurar, molt lentament, els termes de les parròquies rurals i que es donen les primeres definicions de “parroquians”, conjunt de fidels lligats, inicialment per la situació de llurs sepultures, a la figura del rector de la “seva” església, l'indret on protagonitzaven els principals actes de les seves vides com a cristians: el baptisme, la confessió, l'assistència a la missa, la comunió, els obsequis i el pagament del delme».

²²² SABATÉ, 1997, p. 75; MALLORQUÍ, 2011, p. 28.

²²³ SABATÉ, 1997, p. 76-77.

²²⁴ Una mostra evident es documenta al bisbat de Vic, on es pot observar com disminueix el seu nombre del segle XIII al segle XV. Vegeu SABATÉ, 1997, p. 388-395, fig. 11 i 12.

²²⁵ Montserrat PAGÈS i Antoni PLADEVALL, CR, vol. II, p. 76.

²²⁶ Montserrat PAGÈS i Antoni PLADEVALL, CR, vol. II, p. 77.

El centre de la parròquia era l'església parroquial. En ella s'hi celebrava l'ofici diví amb una regularitat diària i s'hi administraven tots els sagraments a càrrec del rector, que era qui se n'ocupava. A més tenia la rectoria i el cementiri i, depenent de la seva importància, podia tenir més edificis dins del complex parroquial. Finalment, era el centre en el qual es recollien les rendes parroquials: delmes, primícies, etc. I tot això era possible gràcies al manteniment econòmic que en feien els parroquians.²²⁷

En una relació de dependència respecte l'església parroquial, hi ha l'església sufragània. Com les parroquials, tenien el seu edifici de culte, la seva comunitat de fidels i el seu territori, però aquest estava adscrit al terme parroquial. La dependència d'aquestes esglésies es concretava en l'aspecte econòmic i en l'aspecte litúrgic. Pel que fa al primer, les comunitats sufragànies tributaven els delmes i les altres rendes a l'església parroquial. Quant al segon, a les esglésies sufragànies no s'hi celebrava l'ofici diví amb la mateixa regularitat que a la parroquial —atès que moltes vegades el capellà era el rector de la parròquia— i no s'hi administraven tots els sagraments.²²⁸ Tot i això, la qualitat del servei litúrgic variava depenent de l'església.²²⁹

Per últim, dins d'un terme parroquial podia haver-hi també capelles,²³⁰ les quals no més celebraven una part del culte o algun sagrament, fonamentalment l'eucaristia. No tenien tampoc cementiri, ja que els difunts s'havien d'enterrar a la parròquia o a la sufragània. La fundació d'aquestes esglésies és per a ús eminentment particular o per un grup reduït que viu allunyat de l'església parroquial o sufragània a les quals se subjecten. Habitualment pagaven a un sacerdot perquè els fes la missa dominical, però anaven a l'església parroquial en les festes anuals. Poden ser capelles castelleres, en una domus o en hàbitats dispersos.²³¹

²²⁷ BENITO, 1992, p. 60; MONJAS, 2005, p. 89.

²²⁸ BENITO, 1992, p. 63-64; MONJAS, 2005, p. 89-90.

²²⁹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1042: «Precisamente la celebración cotidiana de la misa es lo que distinguirá la categoría real de las iglesias en parroquias y sufragáneas o asimiladas (no debe confundirse esta denominación práctica, con su homónima, la canónica o técnica, ya que se daba el caso de sufragáneas de mucha importancia –Molins de Rei, por ejemplo– y de parroquias de escaso relieve –Llorenç del Penedès, por ejemplo). Para evitar cualquier confusión al respecto sería mejor hablar de parroquias plenas y parroquias disminuidas (en sus servicios, se sobreentiende)».

²³⁰ Enric MOLINÉ, «capella», *DHEC*, vol. I, p. 419.

²³¹ Montserrat PAGÈS i Antoni PLADEVALL, *CR*, vol. II, p. 85 i 87; BENITO, 1992, p. 74-75; MONJAS, 2005, p. 90.

L'existència de tantes parròquies obligà, en un moment determinat,²³² a crear una subdivisió de la diòcesi: el deganat.²³³ Al capdavant hi havia el degà, que acostumava a ser el rector d'una de les parròquies més importants de la regió.²³⁴ Entre d'altres, una de les funcions principals del degà era la de representar al bisbe en aquest territori menor.²³⁵ El degà era nomenat lliurement pel bisbe i romania en el càrrec el temps que el cap diocesà cregués oportú. Així doncs, s'encarregava de l'administració del deganat, d'impartir justícia als eclesiàstics i, en part, evitava que els fidels haguessin de traslladar-se a la seu episcopal per resoldre certs afers.²³⁶

3.2.1. ELS DEGANATS I LES SEVES PARRÒQUIES

Com acabo d'esmentar, el deganat era l'administració intermèdia entre la diòcesi i la parròquia. A la visita arquebisbal objecte d'estudi hi apareixen vuit deganats: Urgellet, Cerdanya, Berga, Vall de Lord, Tremp, Cardós, Montenartró i Urgell²³⁷ (MAPA 10). Ja he indicat a l'inici del capítol que aquesta distribució es correspon força amb les zones geogràfiques del bisbat. Com que aproximadament reflecteixen territoris naturals és comprensible que des d'antic hagin definit els espais de la diòcesi. Així doncs, a l'acta de consagració de la Seu hi trobem les parròquies relacionades dins sis àmbits: el *pagus* d'Urgell, la vall de Lord, el comtat de Cerdanya, el *pagus* de Berga i el comtat de Pallars²³⁸ (MAPA 3). La de-

²³² Al segle XIII, en les *Rationes Decimarum Hispaniae* de 1279-1280, trobem ja definits els deganats com a unitat administrativa menor de la diòcesi, tot i que sembla que s'haurien anat creant abans.

²³³ Per una síntesi sobre els deganats catalans a l'edat mitjana consulteu SABATÉ, 1997, p. 212-220.

²³⁴ Gener GONZALVO I BOU, CR, vol. XXIV, p. 357: «Al capdavant de cadascuna de les noves entitats territorials hi havia el degà (*decanus*), que generalment era el rector de la parròquia més ben dotada i que tenia més rellevància en el seu entorn». Tanmateix, Flocel SABATÉ, CR, vol. XXIV, p. 329, adverteix que «No sempre el degà és el rector de l'església major de la seu deganal, especialment quan es produeixen conflictes de capitalitat».

²³⁵ Flocel SABATÉ, CR, vol. XXIV, p. 329: «La mateixa grandària dels bisbats i l'accentuació de la seva manca de cohesió en l'esdevenir socioeconòmic a mesura que s'allunyen les circumstàncies de frontera, conviden a cercar formes d'organització adients a les capitalitats baixmedievals. Aquesta és, dins de l'estructuració eclesial, la funció dels deganats, amb el degà representant el bisbe en una regió de fisio-nomia coherent».

²³⁶ DHEC, vol. II, p. 9; SABATÉ, 1997, p. 212; Rosa SERRA I ROTÉS, CR, vol. XII, p. 52.

²³⁷ Del deganat d'Urgell no es conserva cap visita completa, però sí un fragment corresponent al monestir de Santa Maria de Meià i les seves possessions, així com d'altra documentació dispersa (cartes i anotacions de comptes) que demostren que es va visitar, però que no se n'ha conservat tot el registre. Pel que fa al deganat d'Àneu, documentat des de 1175, no es degué visitar. Atès que les visites als deganats ubicats al Pallars es troben en un mateix volum, *a priori* descartem que s'hagi perdut la documentació referent a aquest deganat.

²³⁸ A l'acta també hi apareix el *pagus* de Ribagorça i Gistau, però el desestimem perquè al segle XIV ja pertanyia al bisbat de Lleida.

nominació, doncs, és molt similar excepte pels deganats de Tremp, Cardós i Montenartró, que apareixen agrupats dins del comtat de Pallars. És comprensible, per tant, que a l'hora de subdividir la diòcesi en deganats, aquests reflectissin aquestes zones.

L'existència del deganat com a entitat ja es documenta al segle XI a la vall de Lord.²³⁹ En un privilegi de 1068 del comte Ermengol IV s'explicita que els habitants de la vall podien elegir i depositar els seus rectors i aquests, al seu torn, escollien un sacerdot que feia les funcions de degà.²⁴⁰ En el document, Ermengol també confirma tot allò que s'havia fet en temps del comte Guifré el Pilós.²⁴¹ No en conservem cap testimoni documental, però sí que ha perdurat una relació de parròquies de la vall de Lord, redactada vers el 948, en la qual s'indica que el comte Guifré i el bisbe Galderic d'Urgell havien col·laborat per organitzar les parròquies de la vall al darrer quart del segle IX.²⁴²

D'una manera semblant i molt primerenca, al bisbat de Girona es documenten el 1004 uns *archilevitae* amb responsabilitat sobre els quatre comtats d'època carolíngia: Girona, Besalú, Empúries i Peralada. Si bé no es parla de deganats, és possible que tinguessin una funció similar. Al segle XII o XIII es degué reformar i a les *Rationes decimarum*,²⁴³ de 1279 i 1280, ja hi apareixen els ardiaconats de Empúries, Girona, Selva i Besalú, els quals persistiran durant tota l'edat mitjana.²⁴⁴

Al segle XII també es documenta l'existència de degans a la vall d'Àneu. Aquesta vall fruïa d'una certa autonomia i de privilegis,²⁴⁵ com es palesa sobretot en la documentació

²³⁹ RIU I RIU, 1999, p. 875-898.

²⁴⁰ Document perdut i reproduït per SERRA I VILARÓ, 1909, p. 139: «(...) sacerdotes vero ex parentibus eorum quibus ipsi elegerint in ecclesiis, q. ibidem digne seruiant Dno. ipsos habeant decanos enim q.^a ipsi comuniter concordaverint inter se ipsos (...)».

²⁴¹ Document perdut i reproduït per SERRA I VILARÓ, 1909, p. 139-140: «(...) sicut concessit vobis Guifredus comes parentibus vris.».

²⁴² VILLANUEVA, 1821b, p. 247: «Hic est brevis de ipsas parrochias de valle Lordense, quomodo fuerunt constitutas in tempore Guifredo comite, et Godelncho episcopo [...]».

²⁴³ Les *Rationes decimarum* són els documents que anoten la recol·lecció de la dècima apostòlica. Malgrat la similitud en el nom, no té res a veure amb el delme. La dècima era un tribut extraordinari i de caràcter transitori i corresponia al 10% de les rendes eclesiàstiques que a l'inici del segle XIII anava destinat a sufragar les croades. Més endavant, però, perdé el seu caràcter inicial i s'emprà per sostenir diverses i variades accions. Per les relacions del cobrament de la dècima, observem que n'estaven exempts els rectors de les parròquies que no arribaven a una determinada quantitat, que variava segons la col·lecta, amb la qual cosa habitualment no es consignen les parròquies més modestes. Vegeu RIUS, 1946, vol. I, p. VIII-IX, XI; BERTRAN, 1979, p. 258-259; BERTRAN, 1986, p. 68-69.

²⁴⁴ SABATÉ, 1997, p. 214; Gabriel ROURA, CR, vol. V, p. 34-35; MALLORQUÍ, 2011, p. 539-571.

²⁴⁵ Els privilegis medievals de la vall d'Àneu han estat estudiats per VALLS I TABERNER, 1917, p. V-XIX i 203-268.

d'època moderna,²⁴⁶ però hi ha indicis per pensar que perduren costums del període medieval. En parlar del deganat d'Àneu, sovint s'ha fet referència a un document de 1163 escrit i signat pel degà Arnau, en què el comte Artau dóna les esglésies de la vall d'Àneu a la mensa d'Urgell.²⁴⁷ El document, però, és de 1164 i no fa referència exclusiva a la vall d'Àneu i no l'escriu un degà, sinó un diaca.²⁴⁸ En canvi, l'any 1175 sí que trobem la primera referència al deganat d'Àneu, quan el bisbe Arnau de Préixens concedeix a Arnau Girbert la degania d'Àneu amb tot el que li pertany.²⁴⁹

D'aquesta mateixa època, és un document datable el 1168 o 1169, en què els germans Fortuny i Montaner restitueixen al bisbe Arnau d'Urgell una degania que retenien injustament i, per aquest motiu, havien estat excomunicats. En el pergamí no s'esmenta quin degania és, però per la procedència dels signataris sembla evident que es tracta d'un deganat del Pallars Sobirà, ja sigui el de Cardós, Montenartró o Àneu.²⁵⁰

Al bisbat de Vic, s'esmenta el deganat d'Urgell durant l'episcopat de Guillem de Taverdet (1195-1233).²⁵¹ I se sap que el 1237 Arnau, preposat de Manresa, era el cap del deganat homònim de la diòcesi de Vic.²⁵²

L'any 1234 es constata que Guillem, prior de Sant Jaume de Frontanyà, és nomenat degà del Berguedà i actua com a representant del bisbe. Els sacerdots que no compleixen els seus deures li han de retre comptes i ell pot administrar justícia en nom del bisbe,

²⁴⁶ Per l'època moderna i de caire més eclesiàstic cal destacar l'estudi de MOLINÉ, 1982a, p. 331-422.

²⁴⁷ MOLINÉ, 1982a, p. 333: «La primera diu que l'any 1163 el comte Arnau de Pallars donà les esglésies de la Vall d'Àneu a la mensa d'Urgell»; a la p. 382 transcriu un document de 1570, en què hi ha el següent text: «Primo, lo noble don Artal compte de Pallàs donà a la mensa de Urgell in perpetuum totes les iglésies de la Vall d'Àneo de son comptat de Pallàs, de manera que en aquelles pogués ordenar a son beneplàcit, com conste ab acte pres y testificat pel Arnau degà, notari, pridie kls. marcii MCLXIII». També, a Antoni PLADEVALL, CR, vol. XV, p. 83: «[...] com el fet que el 1163 el comte Arnau de Pallars fes donació de certs drets de les esglésies de la Vall d'Àneu a la mensa d'Urgell».

²⁴⁸ BARAUT, 1990-1991, p. 108, doc. 1584: «(...) in perpetuum ecclesiam Sancte Marie de Anau et ecclesiam Sancte Marie de Ribera cum (...) et omnes alias ecclesias que sunt in comitatu meo (...)» i «Arnallus diachonus rogatus scripsit et signum hoc (*s. man.*) inpressit die et anno prefixo (*creu*)».

²⁴⁹ BARAUT, 1990-1991, p. 229, doc. 1706: «(...) comendo tibi Arnallo Girberti ipsam dechaniam de Anau cum omnibus sibi pertinentibus in ea fidelitate et sacramento quod mihi fecisti».

²⁵⁰ BARAUT, 1990-1991, p. 153, doc. 1630: «(...) ego Fortun et frater meus Montanarius diffinimus, relinquimus pro nobis et pro nostro genere atque posteritati vobis domno meo Arnaldo urgellensi episcopo decaniam quam frater noster B. Guilelmi tenebat, per quam requisicionis causa vinculo excomunicacionis longo tempore positi sumus. (...) Sig+num Fortun, qui hanc facio diffinicionem bona fide et sine malo ingenio. Sig+num Montanarii fratris eius. Sig+num Arnaldi Petri de Malmercad. Sig+num Berengarii de Cardos Sig+num Guilelmi de Stirri militis. Sig+num Iohanni de Ladorre. Sig+num Guilelmi de Oved urgellensis canonici. Sig+num Ferrarii Anabiensis archidiconi. Sig+num Guilelmi de Stirri prelati de Ribera».

²⁵¹ SABATÉ, 1997, p. 212; Montserrat PAGÈS i Antoni PLADEVALL, CR, vol. II, p. 88.

²⁵² Albert BENET i CLARÀ, CR, vol. XI, p. 30.

com per exemple, quan l'any 1257 imposa una multa al rector de Sant Martí del Puig per concubinari. Se'l documenta en el càrrec fins al 1279.²⁵³

També al bisbat de Barcelona es degueren formar els deganats en una època indeterminada del segle XIII ja que, quan s'encomana el deganat del Vallès a Bertran de Montrodon l'any 1308, es fa amb tots els drets «segons costum»,²⁵⁴ amb la qual cosa hem de suposar que ja feia temps que duia a terme.

A finals del segle XIII, a la diòcesi d'Urgell, el bisbe Guillem de Montcada regula les subdivisions del bisbat en un capítol celebrat el 1299, eliminant-ne d'antigues i creant els deganats d'Urgell, Andorra, Solsona, Berga, Pallars, Llimiana i Cerdanya.²⁵⁵ Aquests deganats són, amb alguna variació, les divisions territorials que trobàvem a l'acta de consagració de la Seu i les que retrobem a la visita arquebisbal del segle XIV.

És, però, a les *Rationes decimarum* de 1279 i 1280, quan es troba per primer cop una subdivisió de les diòcesis catalanes en deganats o ardiaconats. Pel que fa al bisbat d'Urgell, hi apareixen els deganats d'Urgell, Tremp, Vall de Lord, Berga, Urgellet i Cerdanya i també el de Montenartró, però només en la de 1279 (MAPA 4). Per tant, són els mateixos que trobem a la nostra visita, amb l'excepció que a les *Rationes* no hi apareix el deganat de Cardós, potser per la migradesa econòmica de les seves parròquies.²⁵⁶

Els deganats d'Urgell, Urgellet, Vall de Lord, Berga, Cerdanya i Tremp, apareixeran documentats durant tot el segle XIV i conformaran la divisió més estable del bisbat, si bé les esglésies que els són atribuïdes, de vegades, fluctuen d'un deganat a un altre.²⁵⁷

²⁵³ Rosa SERRA I ROTÉS, *CR*, vol. XII, p. 52; Jordi VIGUÉ, *CR*, vol. XII, p. 469; RIU, 1960, vol. I, p. 268.

²⁵⁴ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 112.

²⁵⁵ PLADEVALL, 1983, p. 135-136; VILLANUEVA, vol. XI, 1850a, p. 108-109: «En él quedó suprimida la dignidad ú oficio de *prior*, que hasta entonces suena en varias escrituras, por no estar ya en uso en las Catedrales seculares de este país, sustituyendo en su lugar el *Deanato*, cabeza numeral y primera dignidad del capítulo. Igualmente se suprimieron los títulos de los arcedianatos de *Aristot*, *Cerch*, *Ars*, *Her* y *Prats* y la *Abadía de San Miguel*, y se trocaron en los de *Urgel*, *Andorra*, *Solsona*, *Berga*, *Pallás* y *Lliminiana*, erigiendo además el de *Cerdaña* y consignando á cada uno, como tambien á todos los canonicatos, las rentas proporcionadas en varias iglesias». Prim BERTRAN, *CR*, vol. XVII, p. 54: «El pontificat del dominic fra Guillem de Montcada (1293-1308) fou rellevant per a la reforma i la dotació del clercat del seu temps. Suprimí l'antiga dignitat de prior i els vells ardiaconats, i donà pas als deganats, noves divisions administratives que perduraren tota la baixa edat mitjana»; SUREDA I JUBANY, 2013, p. 160: «Rebien els títols d'ardiaca d'Urgell, d'Urgellet i de la Vall d'Andorra, de Berga, de Solsona, del Pallars Sobirà, de Llimiana i de Cerdanya. Els cinc primers, els més antics, havien tingut altres noms (d'Aristot, de Cerc, de Ger, d'Ars i de Prats respectivament)».

²⁵⁶ Albert BENET I CLARÀ, *CR*, vol XIII, p. 51: «El fet d'estar exemptes de tributació les parròquies més petites que no arribaven a una lliura de renda anual, fa que aquestes llistes no siguin completes, encara que sovint donen uns límits més o menys precisos, segons les parròquies frontereres».

²⁵⁷ Als apartats corresponents a cadascun dels deganats s'expliquen aquestes variacions.

La major variació la trobem al Pallars Sobirà. A la visita arquebisbal està dividit en els deganats de Montenartró i Cardós i, si bé no en tenim els registres, l'espai que queda sense visitar correspon plenament amb el deganat d'Àneu. A les *Rationes* només es documenta el deganat de Montenartró l'any 1279 i amb només una parròquia, amb la qual cosa, és molt difícil saber quina era la distribució territorial en aquell moment.

En canvi, a la dècima de 1305, s'observa que el Pallars està dividit en sis deganats (Trem, Montenartró, Cardós, Àneu, Senterada i Cabdella), un més que tota la resta del bisbat. Val a dir, però, que dels deganats de Cabdella i d'Àneu no s'hi relaciona cap església i només hi apareix el títol. Les esglésies que apareixen en el deganat de Senterada es troben incloses al deganat de Trem en la nostra visita (MAPA 5).

A les dècimes de 1355, 1375, 1391 i 1393, desapareix el deganat de Montenartró i les seves esglésies queden incloses al deganat de Cardós. Dels deganats de Cabdella i de Senterada es relacionen molt poques esglésies, les quals ocupaven la zona de la vall Fosca i que a la nostra visita estan integrades al deganat de Trem (MAPES 6-9).

	1312/15	1279	1280	1305	1355	1375	1391	1393
Urgellet	×	×	×	×	×	×	×	×
Urgell	×	×	×	×	×	×	×	×
(Abadiat d'Àger)					×	×	×	×
Vall de Lord	×	×	×	×	×	×	×	×
Berga	×	×	×	×	×	×	×	×
Cerdanya	×	×	×	×	×	×	×	×
Trem	×	×	×	×	×	×	×	×
Montenartró	×	×		×				
Cardós	×			×	×	×	×	×
Àneu				×				
Senterada				×	×	×	×	×
Cabdella				×	×	×	×	×

TAULA 1. Degantats visitats segons la visita arquebisbal de 1312/15, les *Rationes decimarum* de 1279 i 1280, i les dècimes de 1305, 1355, 1375, 1391 i 1393. L'abadiat d'Àger apareix inclòs, però de manera separada, al deganat d'Urgell els anys 1375, 1391 i 1393. L'any 1355 els deganats de Senterada i Cabdella apareixen units.

El deganat d'Àneu no es documenta en cap d'aquestes relacions, ja sigui pel caràcter autònom que hem mencionat abans o per la renda baixa de les seves parròquies. Com que tampoc es documenta a la visita arquebisbal, penso que l'omissió devia ser pel seu caràcter autònom. Sembla ser que la vall de Boí també tenia un caràcter autònom,²⁵⁸

²⁵⁸ MOLINÉ, 1983, p. 401-413.

malgrat que sempre apareix documentada dins del deganat de Tremp. Tot i això, a la visita de 1314, les parròquies apareixen agrupades sota el genèric *Valle de Boy* i contribueixen conjuntament amb cinquanta sous.²⁵⁹

El degà que regia aquests territoris era un rector, prior o abat d'una de les esglésies o monestirs més prominents de la zona. Sabem, per exemple, que el deganat de Berga estava centrat a Sant Jaume de Frontanyà,²⁶⁰ que el de la Cerdanya es trobava a Santa Maria de Talló²⁶¹ o el de vall de Lord tenia el centre a Sant Pere de Graudescales.²⁶² Pel deganat d'Urgell, s'ha proposat que l'església de Santa Maria d'Almatà, a Balaguer, en seria el centre.²⁶³

De la resta de deganats no tenim notícia de quin era el seu centre. Conseqüència de la seva especificitat arquitectònica i eclesiàstica, és possible que Santa Maria d'Àneu fos el centre del deganat d'Àneu.²⁶⁴ A la visita de 1314 a Santa Maria de Senterada, es refereixen al rector com a *dechanus*,²⁶⁵ tot i que a la nostra visita el deganat de Senterada apareix integrat dins del de Tremp i no com un deganat independent com a les dècimes de 1305 en endavant. Es pot fer la hipòtesi, doncs, que en aquest moment inicial del segle XIV encara s'estiguessin definint els deganats a la part alta del Pallars.

Pel que fa a les parròquies, la visita arquebisbal que estudiem, ofereix un punt de partida gens menyspreable per conèixer la xarxa parroquial urgellitana a l'inici del segle XIV. S'hi visiten un total de 501 parròquies, però atès que hi ha deganats que sembla que no es visiten, com el d'Àneu, o d'altres dels quals sembla no haver-se'n conservat la documentació, com el d'Urgell, aquesta relació s'ha mirat de complementar i completar amb d'altres fonts.

²⁵⁹ VP, llibre IV, fol. 10r.

²⁶⁰ Rosa SERRA I ROTÉS, CR, vol. XII, p. 52; Jordi VIGUÉ, CR, vol. XII, p. 469; RIU, 1960, vol. I, p. 268.

²⁶¹ PLADEVALL, 1983, p. 136; MARTÍ SANJAUME, 1928, p. 692-693: «(...) eregisce, ac erigendo creavisce ecclesiam parochialem B. M. V. de Tallo Urgellen. Dioces. Archidiaconatum in dicta Ecclesia Cathedrali Urgellen.; atque voluisse ac statuisse, tunc temporis actualement rectorem dicte ecclesie parochialis de Tallo, suosque in loco predicto successores vocari, perpetuoque Archidiaconos de Cerdana intitulari (...)».

²⁶² RIUS SERRA, 1946, vol. 1, p. 200: «Item a decano novo Sancti Petri de Scalas».

²⁶³ Prim BERTRAN, CR, vol. XVII, p. 54: «Aquest gran ardiaconat tenia la seu a Balaguer, i l'església de Santa Maria d'Almatà hauria estat el cap d'aquest nou àmbit administratiu de l'Església urgellesa».

²⁶⁴ Joan-Albert ADELL i Maria Lluïsa CASES, CR, vol. XV, p. 243: «Resulta molt temptador d'atribuir aquestes peculiaritats [...] a un paper d'element centralitzador de l'organització eclesiàstica del deganat de la Vall d'Àneu, a l'estil del que succeí a la Vall de Lord amb la comunitat de preveres de Sant Llorenç de Morunys, traslladada després a Sant Pere de Grau d'Escalles».

²⁶⁵ VP, llibre IV, fol. 10v.

Per a l'elaboració del llistat de parròquies he començat per crear una base de dades amb totes les esglésies susceptibles de ser parròquia al segle XIV. Per a fer-ho, he buidat els volums de la *Catalunya Romànica* corresponents al territori del bisbat d'Urgell,²⁶⁶ cosa que ha donat un total de 2076 esglésies documentades a l'edat mitjana i que, per tant, haurien pogut ésser parròquies al segle XIV. Evidentment, no totes aquestes esglésies havien estat parròquies, amb la qual cosa aquest número s'havia de reduir. Atesa la impossibilitat de consultar tota la documentació d'aquestes esglésies, m'he servit de documentació que proporcionen els llistats de parròquies per poder afinar més el nostre objectiu.

La primera relació de les parròquies que configuraven la diòcesi d'Urgell la trobem en l'acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell.²⁶⁷ Hi apareixen agrupades en sis àmbits territorials que són l'Urgell, la Vall de Lord, la Cerdanya, el Berguedà, el Pallars i la Ribagorça i el Gistau. Complementa aquesta acta un altre document en què s'hi relacionen els censos que Santa Maria de la Seu rep de tot el bisbat, detallats per parròquies.²⁶⁸ A l'acta hi apareixen gairebé 290 topònims,²⁶⁹ que s'han de traduir com les parròquies i llurs sufragànies²⁷⁰ en el moment de redacció del document (MAPA 3).

No he documentat cap altra relació parroquial fins a les *Rationes Decimarum Hispaniae*, de 1279 i 1280.²⁷¹ Entre els dos anys es relacionen 269 parròquies (MAPA 4). Per al segle XIV he consultat diverses dècimes del bisbat d'Urgell: una corresponent a l'any 1305,²⁷² en què s'hi llisten 344 esglésies (MAPA 5);²⁷³ una altra de 1355,²⁷⁴ en la qual hi ha

²⁶⁶ Principalment els volums VI (Alt Urgell i Andorra), VII (Cerdanya), XI (Bages), XII (Berguedà), XIII (Solsonès), XV (Pallars), XVI (Ribagorça), XVII (Noguera), XXIV (Segarra, Pla d'Urgell i Urgell), XXVI (Llitera). En menor mesura, ja que el bisbat només agafa una part de la comarca, els volums X (Ripollès), XIX (Anoia) i XXIV (Segrià).

²⁶⁷ ORDEIG, 1993, vol. I-1, p. 1-8.

²⁶⁸ Com l'acta és un document fals i s'ha de datar contemporàniament a aquella. Vegeu ORDEIG, 1993, vol. I-1, p. 8-14.

²⁶⁹ BARAUT, 1984-1985b, p. 517, afirma que s'hi citen 289 localitats, mentre que BOLÒS i HURTADO, 2006, p. 106-107, només n'enumeren 285.

²⁷⁰ Algunes de les esglésies citades a l'acta van precedides de la conjunció *cum*. En aquest sentit remeto a Albert BENET I CLARA, *CR*, XIII, p. 54: «Aquí el nexa *cum* s'ha d'interpretar com a dependència, mentre que la major part de noms es fan servir [amb] nexes de coordinació: *et*, *sive*, *seu*, *vel*, *atque*, i només en uns pocs casos s'utilitza el *cum*». BOLÒS i HURTADO, 2006, p. 106-107, també ho consideren d'aquesta manera, representant les esglésies precedides de *cum* com a sufragànies.

²⁷¹ RIUS, 1946, vol. I.

²⁷² ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volums, Sèrie General, 1769.

²⁷³ Aquesta sèrie enumera moltes menys parròquies perquè no hi ha llistades les del deganat de Cerdanya.

²⁷⁴ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volums, Sèrie General, 1798.

enumerades 460 parròquies (MAPA 6); la de 1375,²⁷⁵ amb 473 esglésies (MAPA 7); la dècima de 1391,²⁷⁶ que amb 483 esglésies relacionades és la més completa (MAPA 8); i, per últim, la de 1393,²⁷⁷ amb 479 parròquies (MAPA 9). També he emprat dos documents que es conserven a l'Archivio Segreto Vaticano de l'any del darrer terç del segle XIV, que contenen informació sobre el deganat de Tremp i el d'Urgellet.²⁷⁸

Aquesta informació s'ha volgut completar amb llistats d'èpoques posteriors, que he cregut que podien ajudar a afinar la informació. Es tracta, doncs, d'un llistat de parròquies del segle XVI²⁷⁹ i d'un altre que es troba en l'obra *Compendio histórico*, de vers 1762.²⁸⁰ Per a les esglésies que a partir del 1593 van passar al bisbat de Solsona m'he servit de les *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia* de 1778 que va escriure l'eclesiàstic Domènec Costa i Bafarull, i que conté un llistat de les parròquies pertanyents a la diòcesi de Solsona a final del segle XVIII.²⁸¹

Tota aquesta informació l'he completada amb el fogatjament general de Catalunya de 1378²⁸² i un cens de 1595,²⁸³ ja que indiquen, a vegades amb errades, al bisbat al qual pertanyen les poblacions.

Un cop s'ha bolcat tota aquesta informació a la base de dades, he creuat les dades de manera que s'ha obtingut un llistat de les possibles parròquies existents al bisbat d'Urgell al segle XIV. Per a fer-ho, s'han desestimat totes aquelles esglésies que no ens surten citades a cap dels llistats i de les quals que no tenim constància que hagin estat parròquies en èpoques posteriors. En casos de dubte, en els quals es documenta una parròquia en època moderna, però no a l'edat mitjana, si per la seva localització és versemblant que havia de cobrir les funcions parroquials del territori, també l'he conside-

²⁷⁵ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1834.

²⁷⁶ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1853. Aquesta dècima fou transcrita i estudiada en profunditat a BERTRAN, 1979.

²⁷⁷ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1888, 1890 i 1891.

²⁷⁸ ASV, *Instrumenta Miscellanea*, 5549, de l'any 1373, corresponent a la zona del deganat de Tremp i ASV, *Instrumenta Miscellanea*, 4601, datable entre 1371 i 1377, corresponent a una part del deganat d'Urgellet.

²⁷⁹ ADU, *Numerus Parrochialum Dioec. Urgellensis*, 1566, Reg. 36, fol. 171r-175v; ADU, *Los rectores que residen en lo bisbat d'Urgell*, 1566, Reg. 36, fol. 176r-186v.

²⁸⁰ MOLINÉ, 2002-2005, p. 415-547, en especial p. 518-539.

²⁸¹ COSTA I BAFARULL, 1959, vol. II, p. 551-604.

²⁸² REDONDO, 2002.

²⁸³ SIMON i ALBERCH, 1980, p. 80-103.

rat. D'aquesta manera s'han obtingut els llistats que presento a continuació separats per deganats i que conformen un total de 678 parròquies al bisbat d'Urgell.

Pel que fa a la divisió en deganats, he considerat la que se'ns ofereix a la visita arquebisbal que, com s'anirà veient tot seguit, de vegades no coincideix amb la que apareix a les dècimes del segle XIV i en d'altra documentació. Les variacions s'aniran comentant en cadascun dels apartats.

3.2.1.1. EL DEGANAT DE Cerdanya i les seves parròquies

L'àrea territorial del deganat de Cerdanya és la més estable i la que apareix millor definida en la documentació. La trobem consolidada a l'acta de consagració de la Seu, si bé en aquell moment, també se li atribueixen les parròquies de la zona més septentrional del Berguedà (Bagà, Brocà, Castellar de n'Hug, Gavarrós, Gósol, Lillet, Monnell, Salde i Turbians), que després formaran part del deganat de Berga. Tanmateix, a l'inici de la baixa edat mitjana ja trobem definit aquest deganat, el qual sembla haver estat el més inamovible i homogeni durant l'edat mitjana.²⁸⁴ Els canvis més significatius es donaren ja a l'edat moderna en què, després del Tractat dels Pirineus (1659), la part que passà a mans franceses s'integrà a la diòcesi de Carcassona l'any 1803²⁸⁵ i les parròquies més occidentals del Baridà passaren a formar part del deganat d'Urgellet (Ansovell, Arsèguel i Cava).²⁸⁶

Sempre ha comprès les esglésies de la Cerdanya,²⁸⁷ del Baridà, de la vall de Ribes i l'església de Cavallera, al Ripollès.²⁸⁸ És, per tant, un dels deganats més extensos i amb

²⁸⁴ Les parròquies adscrites a la Cerdanya que apareixen documentades a les diferents dècimes sempre formen part d'aquest deganat.

²⁸⁵ MARQUÈS, 2010, p. 161-172: «L'Alta Cerdanya pel Tractat dels Pirineus (1659-1660) passà a formar part del territori francès. Això ocasionà una situació social anòmala. Civilment aquest fragment del territori de la Cerdanya i els seus habitants esdevingueren súbdits del govern francès, mentre que eclesiàsticament continuaven essent fidels cristians del bisbat d'Urgell, tal com ho foren des dels seus orígens. Situació aquesta que no fou exempta d'un cert conflicte permanent pel que fa a l'exercici del règim i jurisdicció dels bisbes d'Urgell en un territori esdevingut estranger. Així es perllongà durant un segle i mig, fins que l'any 1803 aquest territori s'integrà al bisbat de Carcassona».

²⁸⁶ L'any 1749 ja formaven part de l'Oficialat Major, hereu del deganat d'Urgellet. PLANES I CLOSA i PUIG I TÀRRECH, 2000, p. 126-127.

²⁸⁷ Quan em refereixo a la Cerdanya de forma genèrica estic fent referència al territori existent abans del Tractat dels Pirineus, que va dividir aquest territori entre l'Estat espanyol i l'Estat francès. Quan vulgui assenyalar un dels dos territoris parlaré de Baixa Cerdanya per la part espanyola i d'Alta Cerdanya per la part francesa.

un major número de parròquies. A partir de la visita arquebisbal i de la resta de documentació consultada, penso que a l'inici del segle XIV el deganat de Cerdanya era format per 106 parròquies (TAULA 2 i MAPA 11).

Cap de les esglésies presenta problemes d'identificació i localització, si bé algunes han perdut la seva parroquialitat al llarg del temps. D'altres han desaparegut totalment, encara que es coneix el seu emplaçament, com Sant Martí de Saltèguet, Sant Vicenç de Sagramorta, Sant Climent del Soler —la parroquialitat de la qual passà posteriorment a Sant Climent de Taltorta—, l'església de l'hospital de la Perxa, Santa Eugènia de Pallerols, Sant Pere de Sedret. Cal destacar també el cas de Santa Eulàlia de la Vinyola o de Sant Jaume d'Alf, el record de les quals ha quedat reduït a un mas.

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
AGE, Sant Julià	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ALF, Sant Jaume	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ALL, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ALP, Sant Pere	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ANCS (=LES PERERES), Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ANES, Sant Mamet	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ANGOSTRINA, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ANSOVELL, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARÀNSER, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARISTOT, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARSÈGUEL, Santa Coloma	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
BALTARGA, Sant Andreu	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BAR, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
BARGUJA, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BEDERS, Santa Cecília	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BÉIXEC, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BOLQUERA, Santa Eulàlia	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BOLVIR, Santa Cecília	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BOR, Sant Marcel	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
BRANGOLÍ, Sant Fruitós	×	1355, 1375, 1391, 1393
BRUGUERA, Sant Feliu	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
CÀLDEGUES, Sant Romà	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393

²⁸⁸ Sembla que al segle XVIII passa a formar part del bisbat de Vic, sense que se'n coneguin les causes. Tot i això entorn de l'any 1762, en què es redacta el *Compendio Histórico*, encara surt llistada dins l'oficialat de Cerdanya. MOLINÉ, 2002-2005, p. 523.

CAMPelles, Sant Martí	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ELS CASTells, Sant Martí	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
CAVA, Sant Climent	×	1355, 1375, 1391, 1393
CAVALLERA, Sant Miquel	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
COBORRIU DE BELLVER, Sant Serni	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
CORTÀS, Sant Policarp	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
DAS, Sant Llorenç	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
DORRES, Sant Joan	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
DÒRRIA, Sant Víctor	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ÈGUET, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
EINA, Sant Miquel	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ÉLLER, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ENVEIG, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ER, Sant Genís	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ESTAVAR, Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ESTOLL, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
FUSTANYÀ, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
GER, Santa Coloma	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
GRÉIXER, Sant Climent	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
GUILS, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
IRAVALS, Sant Fruitós	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
ISÒVOL, Sant Miquel	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
IX, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LLES, Sant Pere	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LLÍVIA, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
LLO, Sant Fructuós	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LA LLOSA, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
LLUÇ, Sant Esteve	×	Cens Seu, 1279-80
MERANGES, Sant Serni	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTELLÀ, Sant Genís	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
MOSOLL, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
MÜSSER, Sant Fructuós	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
NAÜJA, Sant Jaume	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
NERELLÀ, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
NEVÀ, Sant Cristòfol	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
OCEJA, Sant Pere	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ODELLÓ, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
OLOPTE, Sant Feliu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
OVELLA, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393

PALAU DE Cerdanya, Santa Maria	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
PALLEROLS, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
PARDINES, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
PEDRA, Sant Julià	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LA PERXA, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
PI, Santa Eulàlia	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
PLANÈS, Sant Marcel	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
PLANOLES, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
PRATS, Sant Serni	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
PRULLANS, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
PUIGCERDÀ, Santa Maria	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
QUEIXANS, Sant Cosme i Sant Damià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
QUERALBS, Sant Jaume	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
EL QUERFORADAT, Sant Genís	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
QUEROL (=CORTVASSILL), Sant Quintí	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
RIBES, Santa Maria	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
RIGOLISA, Sant Jaume	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SAGA, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
SAGRAMORTA, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
SALLAGOSA, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SALTÈGUET, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SANAVASTRE, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SANEJA, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SANTA LLOCAIA	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SEDRET, Sant Pere	×	
EL SOLER (=TALLTORTA), Sant Climent	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
TALLÓ, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1393
TALLTENDRE, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
TARGASONA, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
TARTERA, Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
LA TOR DE QUEROL, Sant Esteve	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
TOSÉS, Sant Cristòfol	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
TRAVERSERES, Sant Jaume	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
UR, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
URÚS, Sant Climent	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
URTX, Sant Martí	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
VIÀ, Santa Coloma	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
VENTAJOLA, Sant Tomàs	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
VENTOLÀ, Sant Cristòfol	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
VILALLOBENT, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393

VILALTA, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
VILANOVA DE LES ESCALDES, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
VILIELLA, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
VÍLLEC, Sant Martí	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LA VINYOLA, Santa Eulàlia	×	Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393

TAULA 2. Parròquies del deganat de Cerdanya al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.2. EL DEGANAT DE BERGA I LES SEVES PARRÒQUIES

Com el deganat de Cerdanya, el de Berga també és un dels més ben definits i estables al llarg de la baixa edat mitjana. Ja s'ha comentat que la part més septentrional del deganat és atribuïda a la Cerdanya a l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, però a totes les dècimes baixmedievals conservades els seus límits són invariables. Serà a partir de l'erecció del bisbat de Solsona el 1593 en què es troben els primers canvis: la parròquia de Gósol, que sempre havia pertangut al deganat de Berga resta per al bisbat d'Urgell, i algunes parròquies de la zona sud-oriental passaran a formar part del nou oficialat de Cardona (Castelladrall, Coaner, el Pujol de Planès i Sant Salvador de Torroella).²⁸⁹

El deganat de Berga ocupava pràcticament el territori de l'actual comarca del Berguedà i algunes parròquies que pertanyen a les comarques del Ripollès (Aranyonet i Palmerola) i al Bages (Castelladrall, Coaner, el Muijal, Sant Cugat Salou i Sant Salvador de Torroella).²⁹⁰

Si es tenen en compte les esglésies visitades a la visita arquebisbal i les que apareixen de la resta de documentació consultada, penso que a l'inici del segle XIV el deganat de Berga era format per 74 parròquies (TAULA 3 i MAPA 12). Tot i això, cal esmentar que l'església de Sant Pere de Casserres apareix adscrita al deganat de la Vall de Lord en totes les dècimes del segle XIV, si bé a la nostra visita és atribuïda al deganat de Berga.

²⁸⁹ COSTA I BAFARULL, 1959, vol. II, p. 585. Es tracta de l'edició contemporània d'un manuscrit de 1778.

²⁹⁰ Albert BENET I CLARA, *CR*, vol. XI, p. 30: «Un sector de la comarca de Bages no es vinculà al bisbat d'Osona pel fet de trobar-se sota el domini d'un altre comtat, com ara les parròquies dels castells del comtat de Berga que actualment es troben dintre els municipis de la comarca com són els castells de Castelladrall, Torroella de Palà, Coaner, Mejà, Claret i Saló, i les pertanyents al terme del castell de Cardona, que en un principi estava vinculat al comtat d'Urgell, si bé restà sota el domini eminent dels comtes de Barcelona».

Les úniques esglésies que poden presentar problemes d'identificació són Sant Andreu de Gamissans i Sant Julià de Vallcebre. La primera ha estat identificada com l'actual església de Sant Andreu de Cal Pallot²⁹¹ i la segona amb Sant Julià de Fréixens.²⁹²

Pel que fa a les esglésies que avui en dia han desaparegut, si bé se'n coneix la localització, cal destacar l'església de Sant Pere de Casserres, la qual fou descoberta recentment.²⁹³ De les parròquies de Sant Iscle de Monnell i de Sant Cristòfol de Vallfogona, només en queda el record reduït a unes cases.

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
ARANYONET, Sant Romà	×	1279-80, 1305
AVELLANET, Sant Joan	×	
AVIÀ, Sant Martí	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
AVIÀ, Santa Maria	×	
LA BAEELS, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BAGÀ, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BAGÀ, Sant Llorenç prop	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BERGA, Santa Eulàlia	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BIURE, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BOATELLA, Sant Martí	×	
BORREDÀ, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BROCÀ, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASSERRES, Sant Pau	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASSERRES, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELL DE L'ARENÝ, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLADRALL, Sant Miquel	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLAR DE N'HUG, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLAR DEL RIU, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391,

²⁹¹ Rosa SERRA I ROTÉS, *CR*, vol. XII, p. 392: «El segle XIV, en la visita al deganat de Berga de l'any 1312, és esmentada com a església parroquial de l'església de Sant Andreu de Gamissans, al costat de l'església, també parroquial, de Sant Esteve de Valldoriola. No imaginem l'existència de dues esglésies parroquials tan properes (com són avui la capella de Sant Esteve de Valldoriola i la masia de Gamissans). Per això pensem que l'església coneguda avui amb el nom de Sant Andreu de Cal Pallot és l'església esmentada el segle XIII de Sant Andreu de Gamissans».

²⁹² Rosa SERRA I ROTÉS, *CR*, vol. XII, p. 495: «L'església de Sant Julià de Fréixens era coneguda com el nom de Sant Julià de Vallcebre».

²⁹³ Es descobrí a la dècada de 2000 arran dels estudis previs a la construcció de la carretera C-16. Actualment es poden contemplar algunes estructures de l'antic edifici, que sembla que es construí sobre una vil·la tardoromana. Pere CASCANTE i Pep FARGUELL, «Estudi d'impacte ambiental, prospecció i intervencions arqueològiques preventives en l'obra de la carretera eix del Llobregat C-16 de Navàs a Berga», *Tribuna d'arqueologia*, 2007, p. 213-226.

		1393
CERCS, Sant Andreu	×	Acta Seu, 1391
CERDANYOLA, Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA CLUSA, Sant Romà	×	Acta Seu, 1279-80, 1305
COANER, Sant Julià	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
L'ESPÀ, Sant Andreu	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ESPINALBET, Sant Vicenç	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
L'ESPUNYOLA, Sant Climent	×	1391
FALGARS, Santa Maria	×	
FIGOLS, Santa Cecília	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80
FRONTANYÀ, Sant Jaume	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FUMANYA, Sant Mateu	×	
GAMISSANS, Sant Andreu	×	
GAVARRÓS, Sant Genís	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GIRONELLA, Santa Eulàlia	×	Acta Seu
GÓSOL, Santa Maria	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GRÉIXER, Sant Andreu	×	1391
GRESOLET, Santa Maria	×	
LA GUÀRDIA, Santa Maria	×	1391
LILLET, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MAÇANERS, Sant Sadurní		Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MADRONA, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MALANYEU, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MERLÈS, Santa Maria	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MEROLA, Santa Maria	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONNELL, Sant Iscle	×	Acta Seu, Cens Seu, 1391
MONTCLAR, Sant Martí	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTDARN, Sant Joan	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTMAJOR, Sant Sadurní	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
MUJAL, Santa Creu	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA NOU, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
OBIOLS, Sant Vicenç	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
OLVAN, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PALMEROLA, Sant Vicenç	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PEDRET, Sant Quirze	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA PORTELLA, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL PUIG, Sant Martí	×	
PUIG-REIG, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1391, 1393

PUJOL DE PLANÈS, Sant Esteve	×	1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
LA QUAR, Santa Maria		Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ROTGERS, Sant Sadurní	×	
RIUTORT, Santa Cecília	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RUS, Sant Vicenç	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SAGÀS, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SALDES, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SALOU (=DEL RACÓ), Sant Cugat	×	
SERRATEIX, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TORROELLA, Sant Salvador	×	1355, 1375, 1391, 1393
TURBIANS, Sant Miquel	×	Acta Seu, Cens Seu
VALLCEBRE (=FRÉIXENS), Sant Julià	×	
VALLCEBRE SOBIRÀ (=VALLCEBRE), Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VALLDAURA, Santa Maria	×	
VALLDORIOLA, Sant Esteve	×	
VALLFOGONA, Sant Cristòfol	×	1279-80,
LA VEDELLA, Sant Salvador	×	1355, 1375, 1391, 1393
VILADA, Sant Joan	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VIVER, Sant Miquel	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393

TAULA 3. Parròquies del deganat de Berga al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.3. EL DEGANAT DE LA VALL DE LORD I LES SEVES PARRÒQUIES

El deganat de la Vall de Lord presenta una variabilitat territorial més gran que la dels dos deganats que acabem d'estudiar. Com ja s'ha indicat en estudis precedents, en un inici, aquest deganat només hauria comprès les parròquies situades al voltant dels monestirs de Sant Llorenç de Morunys i Sant Pere de Graudescales i, per tant, només abastaria la vall de Lord estricta.²⁹⁴ Aquest nucli primitiu, que és el que apareix dibuixat a

²⁹⁴ Albert BENET I CLARÀ, *CR*, vol. XIII, p. 50: «Inicialment, aquest deganat només degué comprendre les parròquies de l'àmbit de la vall de Lord estricta, i concretament les del terme que se senyala en la carta de franquesa del 1068, i que correspon a la situació que reflecteix la llista de parròquies del final del segle X o començament de l'XI continguda en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, que comprèn les parròquies de la Pedra i la seva sufragània d'Argelaguer, Sisquer i la seva sufragània de Llinars, Montcalb, la Corriu, Montpol, Terrers, Travil, el Cint, Corrà, Tentellatge, aigua d'Ora, la Móra, la Selva i Besora. Únicament hi faltarien les parròquies de Navès i de Castelltort, que devien ésser suprimides, la primera per ésser massa propera a la frontera meridional i l'altra per tenir un nom massa modern». També hi ha un estudi extens sobre la primitiva vall de Lord a RIU I RIU, 1999.

l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, s'anà eixamplant cap al sud i cap a l'est en el moment en què es formaren els deganats, a mesura que s'havien anant reconquerint territoris als musulmans.²⁹⁵

Per tant, a diferència dels deganats de Cerdanya i de Berga, els límits que apareixen a l'acta de consagració de la Seu són força diferents del que serà el deganat baixmedieval. Els límits que apareixen dibuixats a partir de les parròquies enumerades a les *Rationes decimarum* de 1279-80, són pràcticament els mateixos que trobem a la nostra visita arquebisbal. Se li atribueixen parròquies que geogràficament no pertanyen a la vall de Lord natural, com són les esglésies de la vall de la Vansa: Adraén, Alinyà, Cornellana, l'Espluga, Fórnols, Josa, Perles, Tuixén i la Vansa. Albert Benet considera que aquesta situació havia de ser anòmla i un error del visitador.²⁹⁶ De fet, en la dècima de 1305, l'Espluga ja apareix relacionada dins del deganat d'Urgellet, que seria el que li correspondria per lògica geogràfica, i en les dècimes dels anys següents (1355, 1375, 1391 i 1393), totes les esglésies de la vall de la Vansa ja apareixen incloses dins del deganat d'Urgellet.

Certament aquesta devia ser la distribució lògica i la que va perdurar. Amb la creació del bisbat de Solsona l'any 1593, totes les parròquies de la vall de la Vansa van romandre a la diòcesi d'Urgell, mentre que la resta del deganat s'incorporà al nou bisbat, amb excepció de les parròquies de les Anoves i la Valldan, que restaren per a la seu urgel·litana. Fou en aquest moment, també, en què el deganat de la Vall de Lord patí una reestructuració i desaparegué com a tal, essent substituït per quatre oficialats: el de Sant Llorenç de Morunys a l'extrem nord-oriental, el de Cardona, a l'extrem sud-oriental, el de Cervera, amb les parròquies de l'extrem sud-occidental, i el de Solsona, amb la resta de parròquies.²⁹⁷

²⁹⁵ Albert BENET I CLARÀ, *CR*, vol. XIII, p. 50-51: «Aquest primitiu deganat, en el moment en què en el segle XIII s'establiren els nous deganats, s'eixamplà extraordinàriament i comprengué tot el Solsonès i les parròquies de l'antic comtat d'Urgell, que per raons de terme municipal estan vinculades al Berguedà. En el sector sud-occidental englobava una gran part de la zona de la Segarra que era bisbat d'Urgell i compartit entre el comtat de Berga i el d'Urgell».

²⁹⁶ Albert BENET I CLARÀ, *CR*, vol. XIII, p. 51: «Geogràficament i històricament sembla que aquesta ha de ser la situació real, i la inclusió en el deganat de la vall de Lord, seria producte d'un error del redactor de les visites».

²⁹⁷ COSTA I BAFARULL, 1959, vol. II, p. 561-570, 576-585 i 591-592.

El deganat de la Vall de Lord dels més extensos i incloïa tot el territori de l'actual Solsonès,²⁹⁸ algunes parròquies de l'Alt Urgell,²⁹⁹ del Berguedà,³⁰⁰ del Bages³⁰¹ i de la Segarra,³⁰² i el priorat de Castellfollit, pertanyent actualment a l'Anoia. En total, si es tenen en compte les esglésies visitades a la nostra visita i les que apareixen a les dècimes del segle XIV, crec que el deganat de la Vall de Lord era format per 100 parròquies (TAULA 4 i MAPA 13). Dins d'aquest centenar de parròquies hi compto les de la vall de la Vansa, per estar incloses a la nostra visita, tot i el que hem comentat anteriorment, i n'excloc l'església de Sant Pere de Casserres, que apareix adscrita al deganat de la Vall de Lord en totes les dècimes del segle XIV, si bé a la nostra visita és atribuïda al deganat de Berga, on li correspon per lògica geogràfica.

L'única església que pot presentar problemes d'identificació és la de Sant Julià de la Vansa, la qual ha estat identificat amb l'església actual de Sant Julià dels Garrics.³⁰³ Pel que fa a les esglésies que avui en dia han desaparegut, si bé se'n coneix la localització, cal esmentar Sant Pere de Vallferosa, que devia estar prop del castell homònim i en devia ser l'església parroquial,³⁰⁴ i Santa Maria de Peracamps, que fou derruïda durant la Guerra Civil i es reconstruí a la nova població de l'Hostal Nou.³⁰⁵

Cal esmentar també l'església de Sant Martí de Freixa, que només he documentat a la visita arquebisbal. A la visita de 1315, apareix citada entre les esglésies de la Salsa i de Montpol, per la qual cosa devia estar situada en algun lloc proper. Prop de Montpol hi ha la serra de Freixa, al costat oriental de la qual hi ha l'obaga de Sant

²⁹⁸ Amb l'excepció de les parròquies de la Móra Comdal, que pertanyia al deganat d'Urgellet, les de Bordell, Madrona i Sallent, que pertanyien al d'Urgell, i la de la Molsosa, que pertanyia al bisbat de Vic.

²⁹⁹ Les pertanyents a la vall de la Vansa que s'han esmentat anteriorment.

³⁰⁰ Llinars de l'Aiguadora, Capolat, el Cint, el Mercadal, Corrà, els Torrents, Lluelles, Gargallà, Sorba i Aguilar.

³⁰¹ Bergús, Saló, Malagarriga i les dues parròquies de Cardona.

³⁰² Lloberola, Sasserra, Vallferosa, Llanera, Claret, Cellers, Fontanet, Biosca, l'Aguda, Talteüll, Ivorra, Ferran i Malacara, Portell, Gospi, Viver, Tudela, Malgrat, Oluja, Santa Fe i Montfalcó Murallat.

³⁰³ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. VI, p. 218, tot i que no dona cap explicació, en parlar de l'església de Sant Julià dels Garrics o de Pera, assimila a aquesta les mencions a Sant Julià de la Vansa.

³⁰⁴ Claustre RAFART I PLANES, *CR*, vol. XIII, p. 58: «De l'església de Sant Pere de Vallferosa no hem trobat cap vestigi arquitectònic que en faci possible la localització geogràfica; malgrat tot, creiem que s'alçava prop del conjunt format per l'antic castell de Vallferosa».

³⁰⁵ Ramon PLANES I ALBETS, *CR*, vol. XIII, p. 59. «L'edifici original es trobava en un replà situat a uns 200 m de la cara de migjorn del castell o torre del mateix lloc; [...] els anys 1936-1939 l'església fou desfeta del tot, i en 1943-1945 en fou bastida una de nova a l'Hostal Nou».

Martí.³⁰⁶ És molt plausible, doncs, fer la hipòtesi que aquesta església era situada en aquest indret.

Per últim m'agradaria destacar l'especificitat dels llocs de Ferran i Malacara. Sembla ser que durant tota l'edat mitjana van formar una sola parròquia amb un sol rector, si bé l'església de Ferran tenia certa preeminència respecte la de Malacara.³⁰⁷

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
ADRAÉN, Sant Martí	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
L'AGUDA DE TORÀ, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
AGUILAR, Santa Maria	×	
ALINYÀ, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ALTA-RIBA, Sant Jordi	×	
ANOVES, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu,
ARDEVOL, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
BERGÚS, Sant Joan	×	1375, 1391, 1393
BESORA, Sant Serni	×	Acta Seu, 1279-80, 1393
BIOSCA, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BONNER, Santa Eulàlia	×	1355, 1375, 1391, 1393
CAMBRILS, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CANALDA, Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CAPOLAT, Sant Martí	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CARDONA, Sant Miquel	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CARDONA, Sant Vicenç	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLAR, Sant Pere	×	Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLFOLLIT, Santa Maria	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLTORT, Sant Climent	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLVELL, Sant Miquel	×	1279-80,
EL CAVALL, Sant Pere	×	1393
CELLERS, Sant Martí	×	
CEURÓ, Sant Julià	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL CINT, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CLARÀ, Sant Andreu	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393

³⁰⁶ Al mapa de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (escala 1:10.000) hi ha marcat el topònim Sant Martí Vell en aquest indret. Coordenades UTM: 42.054086,1.387031.

³⁰⁷ Antoni BACH I RIU, *CR*, vol. XXIV, p. 333: «Sols se sap que des del segle XIII la parròquia de Ferran compartia rector amb la de Malacara i que aquesta església acabà tenint una posició subordinada respecte a Ferran»; Flocel SABATÉ, *CR*, vol. XXIV, p. 333: «La proximitat amb Ferran, sota una mateixa identitat jurisdiccional, facilità la vinculació eclesiàstica, amb un mateix rector per ambdues esglésies. [...] Tot i que no es definia com a sufragània, la posició de Malacara era subsidiària respecte de Ferran».

CLARET, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
CLARIANA, Sant Serni	×	
LA COMA, Sant Quirze i Santa Julita	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CORNELLANA, Sant Pere	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CORREÀ, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu
LA CORRIU, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
L'ESPLUGA, Sant Fruitós	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1375, 1391
FERRAN, Sant Jaume		
FONTANET, Sant Miquel	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FÓRNOLS, Sant Climent	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FREIXA, Sant Martí	×	
GARGALLÀ, Sant Andreu	×	
GOSPI, Sant Martí	×	1355, 1375, 1391, 1393
GRAUDESCALES, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
IVORRA, Sant Cugat	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
JOSA, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
JOVAL, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1391
LLADURS, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LLANERA, Sant Martí	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA LLENA, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1393
LLINARS, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LLOBERA, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LLOBEROLA, Sant Miquel	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LLUELLES, Sant Feliu	×	1279-80,
MALAGARRIGA, Sant Jaume		
MALGRAT, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MARCINYAC, Sant Miquel	×	
MATAMARGÓ, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL MERCADAL, Santa Margarida	×	
MIRAVÉ, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTFALCÓ MURALLAT, Sant Pere	×	1355, 1375, 1391, 1393
MONTPOL, Sant Miquel	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MORIPOL, Sant Vicenç	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
MORUNYS, Sant Llorenç	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
NAVÈS, Santa Margarida	×	1393
ODÈN, Santa Cecília	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
OLIUS, Sant Esteve	×	1279-80,
OLUJA, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
OSSEA, Santa Maria	×	

LA PEDRA, Sant Serni	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
PERACAMPS, Santa Maria	×	
PEGUEROLES, Sant Martí	×	1279-80
PERLES, Sant Romà	×	Acta Seu, Cens Seu
PINELL, Sant Miquel	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PINÓS, Sant Vicenç	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PORTELL, Sant Cugat	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
POSADA, Santa Eulàlia	×	
RINER, Sant Martí	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SALO, Sant Feliu	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA SALSA, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SANTA FE, Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SASSERRA, Sant Pere	×	
LA SELVA, Sant Climent	×	Acta Seu, Cens Seu,
SISQUER, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SOLSONA, Santa Maria	×	Acta Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SORBA, Santa Maria	×	
SU, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TALTEÜLL, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TENTELLATGE, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80,
TERRASSOLA, Sant Pau	×	Acta Seu, Cens Seu, 1391, 1393
TIMONEDA, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1391, 1393
TORREDENEGÓ, Santa Maria	×	
ELS TORRENTS, Sant Julià	×	Cens Seu, 1279-80, 1393
ELS TORRENTS, Santa Maria	×	
TUDELA, Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TUIXÉN, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA VALL D'ORA, Santa Eulàlia	×	Acta Seu,
LA VALLDAN, Sant Just i Sant Pastor	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VALLFEROSA, Sant Pere	×	1355, 1375, 1391, 1393
VALLS, Santa Maria	×	
VALLMANYA, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA VANSÀ (=ELS GARRICS), Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA VANSÀ, Sant Pere	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VERGÓS GUERREJAT, Santa Magdalena	×	1355, 1375, 1391, 1393
VIVER, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393

TAULA 4. Parròquies del deganat de la Vall de Lord al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.4. EL DEGANAT D'URGELLET I LES SEVES PARRÒQUIES

L'àmbit inicial del deganat d'Urgellet coincidia amb el del comtat d'Urgell, per això el seus límits occidental (amb el comtat de Pallars) i oriental (amb el comtat de Cerdanya), foren estables durant tota l'edat mitjana. Els límits polítics, doncs, coincidien amb les subdivisions eclesiàstiques dels deganats. Les variacions més evidents es troben a l'àmbit sud del deganat, que anirà variant segons la documentació que es consulta. Com ja s'ha comentat en fer referència al deganat de la Vall de Lord, la zona de la vall de la Vansa,³⁰⁸ que geogràficament pertany a l'Urgellet, apareix inclosa en aquest deganat en les *Rationes decimarum* de 1279-80 i en la dècima de 1305 (a excepció de l'església de l'Espluga, que ja consta a l'Urgellet). A la nostra visita, ens trobem amb la mateixa situació, tot i que a la resta de dècimes del segle XIV, la vall de la Vansa ja apareix inclosa al deganat d'Urgellet, a on restarà adscrita durant la baixa edat mitjana i l'època moderna.

A part d'aquesta diferència que suscita la vall de la Vansa, en trobem una altra que es concreta a la part sud del deganat. Tant a les *Rationes decimarum* de 1279-80, com en la dècima de 1305, la frontera entre els deganats d'Urgellet i d'Urgell se situa al congost de Trespunts, en les dècimes de 1355 en endavant, apareixerà situat molt més al sud, a la serra d'Aubenç, i inclourà també l'església de la Móra Comdal.³⁰⁹ Aquesta divisió perdurarà a l'època moderna i les esglésies més al nord de la serra d'Aubenç formaran l'oficialat major, l'hereu del deganat d'Urgellet.³¹⁰

Crec que la nostra visita seguia la distribució territorial de les *Rationes decimarum* i de la dècima de 1305, car en els llibres de visita al deganat d'Urgellet no s'hi visiten les esglésies situades entre la serra d'Aubenç i el congost de Trespunts.³¹¹

Per últim, una altra característica que presenten totes les dècimes és que l'església de Sant Pere de Tor, situada a la vall Ferrera, s'inclou dins del deganat d'Urgellet, mentre que a la visita arquebisbal s'inclou al deganat de Cardós.

El deganat d'Urgellet que apareix dibuixat a la nostra visita pastoral incloïa tot el territori d'Andorra i pràcticament tota l'actual comarca de l'Alt Urgell, amb l'excepció

³⁰⁸ Parròquies d'Adraén, Alinyà, Cornellana, l'Espluga, Fórns, Josa, Perles, Tuixén i la Vansa.

³⁰⁹ SABATÉ, 1995, p. 40.

³¹⁰ MOLINÉ, 2002-2005, p. 518-522.

³¹¹ Descarto que s'hagi perdut la documentació perquè en els volums de la visita en què hi ha inclosos els registres referents a Urgellet, els segueixen els del deganat de la Cerdanya, per la qual cosa no es pot pensar que s'hagin perdut. És més lògic pensar que formaven part del deganat d'Urgell, del qual no ens ha restat res més que un registre parcial.

d'algunes parròquies que pertanyien als deganats de Cerdanya³¹² i de Montenartró.³¹³ En total, si es tenen en compte les esglésies visitades a la nostra visita i les que apareixen a les dècimes del segle XIV, crec que el deganat d'Urgellet era format per 63 parròquies (TAULA 5 i MAPA 14).³¹⁴ Les esglésies de la vall de la Vansa, les he atribuït al deganat de la Vall de Lord, perquè així apareix a la nostra visita, i les situades entre el congost de Trespunts i la serra d'Aubenç, es tractaran en el deganat d'Urgell.

A la visita arquebisbal s'enumeren diverses esglésies de la Seu d'Urgell, algunes de les quals poden comportar problemes d'identificació perquè no s'han conservat. Són, en primer lloc, evidentment, la catedral de Santa Maria, seguida de Sant Miquel, Sant Joan i Sant Nicolau. L'església de Sant Miquel, que tenia una funció parroquial,³¹⁵ no és l'actual que hi ha adossada al claustre de la catedral, sinó una altra que es trobava al lloc on ara hi ha el temple gòtic de Sant Domènec. La de Sant Joan era una capella amb categoria parroquial situada dins la pròpia església de Santa Maria.³¹⁶ Per últim, l'església de Sant Nicolau, que era situada on avui hi ha can Trilla i al voltant de la qual es formà la vila nova o Capdevila, que al segle XIV era extramurs. Sembla, a més, que era el lloc on s'enterraven els pobres.³¹⁷

Pel que fa a les esglésies desaparegudes, cal esmentar la de Sant Vicenç dels Torrents devia estar situada en algun indret entre els llocs d'Albet i de Sendes, i l'església d'aquest poble, també dedicada a sant Vicenç, degué acabar agafant l'antiga parroquialitat al final de l'època moderna.³¹⁸

³¹² Aristot, Ansovell, Arsèguel, Bar, Barguja, Cava i el Querforadat.

³¹³ Junyent, Malveí i Mesons.

³¹⁴ Tant a la nostra visita com en diverses dècimes apareixen enumerades les sufragànies de Pal i de Santa Coloma d'Andorra. És per aquest motiu que les he inclòs a la taula indicant-ne la seva categoria.

³¹⁵ VP, Llibre I, fol. 15r: «Item eadem die visitavit ecclesiam Sancti Michaelis sita in Sede, parrochiale[m] [...]»

³¹⁶ VP, Llibre I, fol. 15r: «[...] visitavit altare sive capellam Sancti Iohannis parrochiale[m] sitam infra ecclesiam catedrale[m] [...]».

³¹⁷ Maria Lluïsa CASES, CR, vol. VI, p. 70; VP, Llibre I, fol. 15r: «[...] et cimiterium, quod est ubi pauperes sepeliuntur [...]».

³¹⁸ Maria Lluïsa CASES, CR, vol. VI, p. 64: «En el llibre de visites pastorals del 1575, Sant Vicenç dels Torrents consta com a parròquia amb la sufragània d'Albet. S'especifica que la parròquia és constituïda per poques cases i aquestes són lluny de l'església. A la visita pastoral de 1758 aquesta parròquia havia desaparegut substituïda per la de Sant Vicenç de Sendes».

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
ADRALL, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1391
ALÀS, Sant Esteve	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ANDORRA, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu,
ANDORRA, Santa Coloma (sufragània)	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARCAVELL, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ARFA, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ARGOLELL, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARS, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ARTEDÓ, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
ASNURRI, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
AUSÀS, Sant Sadurní	×	Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
AVELLANET, Sant Joan	×	1355, 1375, 1391, 1393
BANAT, Sant Romà	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA BASTIDA D'HORTONS, Santa Coloma	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BERÉN, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BESCARAN, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CALBINYÀ, Sant Tomàs	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391
CAMPMAJOR, Sant Joan		
CANILO, Sant Serni	×	Acta Seu, Cens Seu,
CASTELLCIUTAT, Sant Feliu	×	1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLBÒ, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLÀS, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLS, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CARCOLZE, Sant Gervasi i Sant Protasi	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CERC, Sant Just i Sant Pastor	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CIVÍS, Sant Romà	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ELINS, Santa Cecília	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391
ENCAMP, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1375, 1391, 1393
ESPAÉN, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ESTAMARIU, Sant Vicenç	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
LA FREITA, Santa Eugènia	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GRAMÓS, Sant Lliser	×	Acta Seu,
LA GUÀRDIA D'ARES, Sant Esteve	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GUILS DEL CANTÓ, Sant Fruitós	×	Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LLETÓ, Sant Esteve	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA MASSANA, Sant Iscle i Santa Victòria	×	Acta Seu, Cens Seu,
MONTFERRER, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
NABINERS, Sant Sadurní	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391,

		1393
NOVES, Sant Sadurní	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ORDINO, Sant Corneli i Sant Cebrià	×	Acta Seu,
OS DE CIVÍS, Sant Pere	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PAL, Sant Climent (sufragània)	×	1375, 1391, 1393
PALLEROLS DEL CANTÓ, Sant Romà	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA PARRÒQUIA D'HORTÓ, Sant Andreu	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL PLA DE SANT TIRS, Sant Tirs	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL PONT, Sant Esteve	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
SALLENT DE CASTELLBÒ, Sant Sadurní		1355
SANT JULIÀ DE LÒRIA	×	Acta Seu, Cens Seu,
SANTA CREU DE CASTELLBÒ	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SAUVANYÀ, Sant Esteve	×	1393
LA SEU D'URGELL, Sant Joan	×	
LA SEU D'URGELL, Sant Miquel	×	1305, 1375, 1391
LA SEU D'URGELL, Sant Nicolau	×	
LA SEU D'URGELL, Santa Maria	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1375, 1391, 1393
SOLANELL, Sant Julià	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TAÚS, Sant Martí	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TAVÈRNOLES, Sant Serni	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391
LA TORRE DE SANT CLIMENÇ, Sant Climent	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ELS TORRENTS, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
TOST, Sant Martí	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TREJUVELL, Santa Creu	×	
TURBIÀS, Sant Iscle	×	1355, 1375, 1391, 1393
VILA-RUBLA, Sant Sadurní	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VILAMITJANA, Santa Coloma	×	Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VILANOVA DE BANAT, Santa Cecília	×	Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393

TAULA 5. Parròquies del deganat d'Urgellet al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.5. EL DEGANAT D'URGELL I LES SEVES PARRÒQUIES

El deganat d'Urgell fou el més extens del bisbat i es configurà a partir de les terres conquerides més tardanament pels comtes d'Urgell, corresponent amb la prolongació meridional del comtat. Tot i això, la seva distribució no fou uniforme en tot el territori, ja que les esglésies dependents de la canònica d'Àger i del monestir de Montmagastre no

s'incorporaren al bisbat, sinó al territori *nullius* del cenobi fundat per Arnau Mir de Tost.³¹⁹ Tal i com constata Prim Bertran, sembla que la voluntat inicial hauria estat crear un gran territori exempt del bisbat d'Urgell que només va reeixir en part.³²⁰ Quan es va reformar l'organització diocesana, que suprimí els ardiaconats i creà els deganats, tota la zona al sud del Montsec i la serra d'Aubenç —excepte els territoris pertanyents a Àger i Montmagastre— passaren a formar part del nou deganat d'Urgell.³²¹

L'àmbit territorial d'aquest deganat fou força estable durant tota l'edat mitjana. Les variacions més evidents es troben a l'àmbit nord del deganat, que canvien segons la documentació que es consulta. Com ja he testimoniat en explicar el deganat d'Urgellet, les esglésies pertanyents a la zona situada entre el congost de Trespunts i la serra d'Aubenç són atribuïdes a aquest deganat tant a les *Rationes decimarum* de 1279-80 com a la dècima de 1305, amb l'excepció de Sant Andreu de Trespunts que consta dins de l'Urgellet. Com que no conservem la documentació referent a aquest deganat en la nostra visita arquebisbal no es pot afirmar categòricament quina situació dibuixaria, però atès que, com s'ha vist, sembla que la nostra visita segueix els límits d'aquestes dues dècimes i que les visites a Urgellet no sembla pas que estiguin incompletes, penso que s'hi presentaria una distribució similar. Això vol dir que el deganat d'Urgell que es presentaria a la nostra visita també començaria al congost de Trespunts. En canvi, a la resta de dècimes (1355, 1375, 1391 i 1393), el deganat d'Urgell ja té el límit nord a la serra d'Aubenç i exclou l'església de la Móra Comdal, que depèn del d'Urgellet.

L'altra variant és que a les *Rationes decimarum* i a la dècima de 1305 tot un sector del Pallars Jussà, que geogràficament hauria de pertànyer al deganat de Tremp, és atribuït al

³¹⁹ Prim BERTRAN, *CR*, vol. XVII, p. 53: «De fet, les primeres relacions de parròquies del S del bisbat, de la darrerria del segle XIII, denoten encara buits i absències importants en tot l'espai de la Noguera, fet només comprensible si es té present que les parròquies o esglésies havien quedat sota el control d'abadies *nullius* o de canòniques amb una evident funció parroquial dins d'un ampli districte».

³²⁰ Prim BERTRAN, *CR*, vol. XVII, p. 53: «Cal ressaltar com, sota l'abast i la importància que tingué la xarxa d'esglésies, parròquies i priorats dependents de Sant Pere d'Àger o de Sant Miquel de Montmagastre (ambdues canòniques vinculades a l'acció repobladora i reorganitzadora del país per Arnau Mir de Tost), hi havia el projecte de convertir el territori situat entre la vall d'Àger i els Aspres, entre les dues Nogueres i el Montsec amb la conca de Meià, en una gran unitat político-religiosa absolutament desvinculada del bisbat d'Urgell».

³²¹ Prim BERTRAN, *CR*, vol. XVII, p. 54: «Suprimí l'antiga dignitat de prior i els vells ardiaconats, i donà pas als deganats, noves divisions administratives que perduraren tota la baixa edat mitjana. La part meridional del bisbat s'agrupà en el deganat d'Urgell, amb límits des de Castell-llebre i Oliana al N; Bellví, Poal, Ivars i Ofegat al S; Albesa, la Portella, Tartareu, Gerb, a l'W; i Madrona, Sanaüja, Guissona i la Figuerosa a l'E».

deganat d'Urgell.³²² En les dècimes de 1355 en endavant, però, tot aquest sector apareix inclòs dins de Tremp. A la nostra visita, aquestes parròquies són llistades dins del deganat de Tremp, amb l'excepció d'Abella i Biscarri, que no són citades. Aquest fet em suscita dubtes a l'hora d'atribuir-les a un deganat o altre, però atès que geogràficament estan lligades a la conca de Tremp i que, tant a la resta de dècimes com a l'època moderna, formen part del deganat pallarès, vaig pensar que era més adequat considerar-les així.

Tenint en compte el seu gran abast territorial, en època moderna el deganat d'Urgell es disgrega en els oficialats d'Oliana, de Ponts, de Sanaüja, de Guissona, d'Agramunt i de Balaguer.³²³

He comentat que no es conserva la documentació relativa a la visita a aquest deganat. Tanmateix, en el volum IV hi ha els registres corresponents a les esglésies dependents del monestir de Santa Maria de Meià,³²⁴ el qual en època moderna esdevindrà també un territori exempt, i la visita el monestir de Santa Maria de Gualter. Pel que fa a la resta del deganat només tenim notícies esparses que demostrarien que fou visitat. Així, a través d'un document de capellans deutors sabem que es degueren visitar les esglésies de les Sogues, el Canar, Montclús, Bensa, Ivars d'Urgell, la Fuliola, Aguilera, Vernet, Alentorn, els Arcs, Térmens, Menàrguens, Camarasa, Santa Linya i el Tarròs.³²⁵ També podem saber que es degué visitar l'església de Sant Pere de Madrona, ja que en una relació de pagaments del deganat de la Vall de Lord, deganat amb el qual limitava, s'hi especifica que el rector de «Madrona de dechanatu Urgelli» havia pagat 45 sous.³²⁶ Per una carta dirigida al rector de Balaguer, també hem de suposar que va visitar les esglésies d'aquesta ciutat.³²⁷ Per tant, amb aquests elements penso que almenys s'efectuà una visita al deganat d'Urgell, ni que fos parcial, i que malauradament no n'hem conservat els registres. Per aquest motiu, la reconstrucció parroquial d'aquest deganat l'he realitzat, principalment, en base a les parròquies que apareixen citades a les dècimes i en d'altra documentació.

³²² Parròquies d'Abella, Benavent, Biscarri, Conques, Covet, Isona i Toló.

³²³ Planes i Closa i Puig i Tàrrach, 2000, p. 131-134.

³²⁴ Parròquies d'Argentera, Ariet, Cabrera, Castelló de Meià, Fabregada, Figuerola de Meià, Fontllonga, Mont-roig, Orença, Sant Oïsmes, Santa Maria de Meià i Vilanova de Meià.

³²⁵ VP, Llibre IV, fol. 48r-48v.

³²⁶ VP, Llibre III, fol. 50r.

³²⁷ VP, Llibre IV, fol. 46r-46v.

Així doncs, penso que en el moment de la visita el deganat d'Urgell incloïa tota l'actual comarca de la Noguera, amb excepció de Torrelameu, que pertanyia al bisbat de Lleida, i les esglésies situades als territoris pertanyents a l'abadia *nullius* d'Àger. També en formava part el sector nord-oriental de la comarca de la Segarra,³²⁸ el sector nord-occidental de la qual pertanyia al deganat de la Vall de Lord. Les zones septentrionals de les actuals comarques del Pla d'Urgell³²⁹ i de l'Urgell³³⁰ n'eren també una part integrant. Les parts meridionals d'aquestes tres comarques passaren a formar part del bisbat de Vic, ja que pertanyien al comte de Barcelona en el moment de la conquesta.³³¹ Completaven el bisbat un sector de l'actual Solsonès,³³² tota la part sud de l'actual comarca de l'Alt Urgell, del congost de Trespunts fins a la zona del Mig Segre, i un sector de la Ribagorça i la Llitera³³³ que formava un enclavament en el bisbat de Lleida. Era, per tant, un deganat sense l'homogeneïtat territorial dels que hem vist fins ara. Un cop estudiada la documentació, penso que aquest deganat era format per 153 parròquies (TAULA 6 i MAPA 15).

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
AGRAMUNT, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
L'AGUDA DE VALLDÀRIES, Sant Miquel		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
AGUILAR DE BASSELLA, Sant Sadurní		1305, 1355, 1375, 1391, 1393

³²⁸ Parròquies de Sanaüja, les Sitges, Palou, Florejacs, les Pallargues, la Morana, Guissona, Sant Guim de la Plana, el Llor, Concabella, Sedó, Hostafrancs, Pelagalls i les Pallargues.

³²⁹ Parròquies de Bellvis, els Arcs, el Poal, Linyola, la Cendrosa, Montalé, Ivars d'Urgell, el Bullidor i Barbens.

³³⁰ Parròquies de Castellserà, Boldú, la Fuliola, el Tarròs, Montargull, Tornabous, l'Espígol, la Guàrdia, Almenar, Agramunt, Puigverd d'Agramunt, Castellnou d'Ossó, Montfalcó d'Ossó, Bellver d'Ossó, Montmagastrell, Claravalls, Conill, Riudovelles, la Figuerosa, Lluçà, l'Ofegat i Altet.

³³¹ Gener GONZALVO I BOU, *CR*, vol. XXIV, p. 356: «A les terres de l'actual comarca d'Urgell, l'organització eclesiàstica vingué a reforçar, de manera immediata, tota l'empresa de reconquesta i repoblació que portaren a terme, d'una manera sistemàtica al llarg del segle XI, els comtes de Barcelona i d'Urgell. Les conquestes d'Ermengol IV (així com el petit sector del comtat de Berga) s'incorporaren automàticament al bisbat d'Urgell, mentre que les del comte de Barcelona passaren a dependre de la mitra d'Osona. És a dir, la divisió comtal de l'actual comarca coincidí amb la divisió diocesana»; Flocel SABATÉ, *CR*, vol. XXIV, p. 329: «La recerca d'una certa homogeneïtat real en la divisió deganal, assumint fins i tot la incidència baronial, contribueix al fet que el bisbat d'Urgell situí sota el deganat homònim amb seu a Balaguer les terres comtals de l'actual Segarra, fins a limitar amb Biosca, Massoteres, Sant Guim i la Prenyanosa, ja ubicats dins del deganat de la Vall de Lord, el qual, allargassat des del nord, abraça l'espai diocesà Urgellenc fins a arribar a limitar amb el bisbat vigatà».

³³² Parròquies de Madrona, Bordell i Sallent.

³³³ Parròquies de Calladrons, Pilzà, Purroi, Castilló del Pla, Gavasa, Vilet, Sorita, Montmagastre, Peralta, el Canar i Rocafort; Jordi BOIX I POCIELLO, *CR*, vol. XXVI, p. 241: «D'antuvi, els comtes d'Urgell confiaren la restauració eclesiàstica als seus bisbes privatis, i així la diòcesi d'Urgell eixamplà els seus dominis per la vall de la Sosa de Peralta, amb els nuclis de Pelegrinyó i Rocafort inclosos».

AGUILELLA, Santa Maria		
ALBESA, Santa Maria		1279-80, 1305, 1393
ALENTORN, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ALMENARA, Sant Salvador		1305, , 1393
ALÒS DE BALAGUER, Sant Feliu		Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ALTÈS, Sant Pere		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ALTET, Sant Pere		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ELS ARCS, Sant Antoni		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ARGENTERA, Santa Maria	×	
ARIET, Sant Andreu	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LES AVELLANES, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BALAGUER, Santa Maria d'Almatà		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BALDOMAR, Santa Maria		
BARBENS, Santa Maria		1355, 1375, 1391, 1393
BELLESTAR, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BELLPUIG DE LES AVELLANES, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BELLVER DE SIÓ, Sant Pere		1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
BELLVÍS, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BENSA, Santa Maria		1355, 1375, 1391, 1393
BÓIXOLS, Sant Vicenç		Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
BOLDÚ, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BONREPÒS, Santa Maria		1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
BORDELL, Santes Creus		1355, 1375, 1391, 1393
EL BULLIDOR, Santa Maria		
CABANABONA, Sant Joan		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CABÓ, Sant Serni		Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CABRERA, Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CALLADRONES, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CAMARASA, Sant Miquel		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL CANAR, <i>església de</i>		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CANELLES, Sant Marc i Santa Eulàlia		Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELL-LLEBRE, Santa Maria		1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLÓ DE MEIÀ, Sant Martí	×	Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLNOU DE BASSELLA (=ANSAMORA), Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLNOU D'OSSÓ, Sant Pere		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLSERÀ, Santa Maria Magdalena		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CASTILLÓ DEL PLA, Sant Pau		1375, 1391, 1393
LA CENDROSA, Sant Joan		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CENTINYÀ, Sant Martí		Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393

CLARAVALLS, Sant Salvador		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA CLUA, Sant Julià		Cens Seu
LA CLUA D'AGUILAR, Sant Sebastià		Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
COLL DE NARGÓ, Sant Climent		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CONCABELLA, Sant Salvador		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CONILL, Santa Maria		1391
CORTIUDA, Sant Martí		Acta Seu
COSCÓ, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
CUBELLS, Sant Pere		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ESPÍGOL, <i>església de</i>		1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
FABREGADA, Sant Sadurní	×	1279-80
FAVÀ, Sant Bartomeu		Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
FÍGOLS D'ORGANYÀ, Sant Víctor		Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FIGUEROLA DE MEIÀ, Santa Eulàlia	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA FIGUEROSA, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FILELLA, Sant Salvador		1305, 1375, 1391, 1393
FLIX, Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FLOREJACS, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FONTLLONGA, Sant Miquel	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA FULIOLA, Santa Llúcia		1355, 1375, 1391, 1393
GAVARRA, Sant Sadurní		1355, 1375, 1391
GAVASA, Sant Martí		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GERB, Sant Salvador		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GUALTER, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1375, 1391, 1393
LA GUÀRDIA, Sant Sebastià		1305
GUISSONA, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
HOSTAFRANCS, Sant Bartomeu		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ISOT, Sant Salvador		
IVARS D'URGELL, Sant Andreu		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LAVANSA, Santa Maria		Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LINYOLA, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL LLOR, Sant Julià		1355, 1375, 1391, 1393
LLUÇA, <i>església de</i>		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MADRONA, Sant Pere		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
MEIÀ, Santa Maria	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1375, 1391, 1393
MENÀRGUENS, Sant Vicenç		1279-80, 1391, 1393
MONTALÉ, <i>església de</i>		1355, 1375, 1393
MONTANISSELL, Sant Joan		Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTARGULL, Santa Maria		

MONTCLÚS, Sant Urbà		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTFALCÓ D'AGRAMUNT, Sant Llorenç		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTGAI, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTMAGASTRE, Sant Julià		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MONTMAGASTRELL, Santa Maria		1355, 1375, 1391, 1393
MONT-ROIG (=MONTALEGRE), Santa Maria	×	
LA MÓRA COMDAL, Santa Eugènia		1355, 1375, 1391, 1393
LA MORANA, Sant Esteve		1279-80, 1305
L'OFEGAT, Sant Miquel		1355, 1375, 1391, 1393
OLIANA, Sant Andreu		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
OLIOLA, Sant Tirs		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ORENGA, Sant Gil	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ORGANYÀ, Santa Maria		Acta Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391
EL PALAU DE RIALB, Santa Maria		1279-80, 1305, 1375, 1391, 1393
LES PALLARGUES, Sant Salvador		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PALLEROLS DE RIALB, Sant Esteve		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PALOU, Sant Ponç		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PARACOLLS, Sant Esteve		1305
PEDRÍS, Sant Pere		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PELAGALLS, Sant Esteve		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PERALTA, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PERAMOLA, Sant Miquel		
PERA-RUA, Sant Antoni		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PERAUBA, Santa Maria Magdalena		
PILZÀ, Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL POAL, Sant Joan		1355, 1375, 1391, 1393
PONTS, Sant Pere		Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA PORTELLA, Sant Pere		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PRIVÀ, Santa Margarida		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PUIGVERD, Sant Pere		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PURROI, Sant Just i Sant Pastor		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA RÀPITA, Santa Margarida		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RIALB JUSSÀ (=TORRE DE RIALB), Sant Iscle i Santa Victòria		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RIALB SOBIRÀ (=PUIG DE RIALB), Sant Andreu		Acta Seu, Cens Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RIBELLES, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RIUDOVELLES, Sant Gil		1355, 1375, 1391, 1393
ROCAFORT, Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
RÚBIES, Santa Maria		
RUBIÓ DE SÒLS, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393

SALINOVES, Sant Cristòfol		1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
SALLENT, Sant Jaume		1305
SALLENT D'ORGANYÀ, Sant Andreu		Acta Seu, Cens Seu, 1279-80, 1305, 1393
SANAÜJA, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SANT GUIM DE LA PLANA, Santa Maria		1355, 1375, 1391, 1393
SANT LLORENÇ, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SANT OÏSME, Santa Eufèmia	×	
SANTA LINYA, Santa Maria		Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SEDÓ, Sant Donat		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LA SENTIU DE SIÓ, Sant Miquel		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SERÓ, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
LES SITGES, Sant Pere		1373, 1393
LES SOGUES, Santa Maria		
SORITA, Sant Pere		
TARABAU, Sant Martí		Acta Seu, Cens Seu, 1375, 1393
TARROJA, Sant Salvador		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL TARRÒS, Santa Cecília		1375, 1391, 1393
TARTAREU, Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TÉRMENS, Sant Joan		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TIURANA, Sant Pere		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TORNABOUS, Santa Maria		1305
TORRE NERAL, església de		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL TOSSAL, Sant Bartomeu		
TRAGÓ, Santa Llúcia		
TRESPONTS, Sant Andreu		1279-80, 1305, 1355, 1375
VALLDARNÀS, església de		1305, 1355, 1375, 1393
VALLDARQUES, Sant Romà		Acta Seu, Cens Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
VALLFOGONA DE BALAGUER, Sant Miquel		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VERNET, Santa Maria		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VILAMAJOR D'AGRAMUNT, Santa Maria		1391
VILANOVA DE MEIÀ, Sant Salvador	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VILAPLANA, Sant Miquel		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
EL VILAR DE CABÓ, Sant Miquel		1355, 1375, 1391, 1393
VILET, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393

TAULA 6. Parròquies del deganat d'Urgell al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.6. ELS DEGANATS DEL PALLARS

El territori del Pallars era el més fragmentat en deganats a l'edat mitjana. A més, a través de la documentació consultada s'observa una constant variació en les divisions d'aquests territori. A l'acta de consagració de la Seu d'Urgell apareixia considerat com una sola unitat, si bé tenia algunes subdivisions que coincidien amb les valls de l'alt Pallars. Tot i això, aquest document és poc fiable, no només per la seva cronologia, sinó també perquè només hi ha esmentades les parròquies de l'actual Pallars Sobirà, i pel que fa al Pallars Jussà només s'hi anomenen les esglésies de Tremp i Senterada. A més, dins dels límits del comtat pallarès s'erigiren dos territoris *nullius* que, com Àger, fragmentaren la continuïtat del territori. Es tracta del monestir de Gerri i la pabordia de Mur.

En el moment de la nostra visita el Pallars estava dividit en quatre deganats: Àneu, Cardós, Montenartró —corresponents a l'actual Pallars Sobirà— i Tremp, que conformava aproximadament l'actual Pallars Jussà.

Per la seva condició autònoma, a la qual ja m'he referit, el deganat d'Àneu no apareix pràcticament a la documentació consultada. En canvi, els deganats de Cardós i Montenartró estan ben delimitats a la visita arquebisbal i conformen dos espais ben separats. Tanmateix, a les dècimes s'observa que només retrobem aquesta divisió en la dècima de 1305. A les altres dècimes, aquests dos deganats en formen un de sol, que pren el nom de Montenartró a les *Rationes decimarum* de 1279-80 i el de Cardós a les dècimes de 1355, 1375, 1391 i 1393.

El deganat de Tremp estava format bàsicament per tot el Pallars Jussà —excepte el vessant ribagorçà—, però també incloïa la vall de Boí, la vall de Castanesa i una franja de la Ribagorça, fruit de la concòrdia de 1140 entre el bisbe de Roda i el d'Urgell, a la qual m'hi referiré tot seguit. A la nostra visita aquest territori és unitari i forma un únic deganat, però s'hi estudiem les dècimes, veurem que no sempre fou així. A les *Rationes decimarum* de 1279-80 s'hi enumeren poques parròquies per la qual cosa no podem afirmar si formava un sol deganat o diversos. Dic això perquè a les dècimes de 1305, 1355, 1375, 1391 i 1393, la zona de la vall Fosca que actualment correspon als municipis de Senterada i la Torre de Cabdella, estava dividida en els deganats de Senterada i Cabdella respectivament.³³⁴

³³⁴ A la dècima de 1355 apareixen com un sol deganat amb el nom de Cabdella-Senterada.

3.2.1.6.1. El deganat de Tremp i les seves parròquies

Al segle XIV el deganat de Tremp ocupava pràcticament tot l'actual comarca del Pallars Jussà, amb l'excepció de la zona sud-oest, que pertanyia a la pabordia de Mur,³³⁵ i algunes esglésies del nord-est, prop del congost de Collegats, que estaven sota la jurisdicció *nullius* de Gerri.³³⁶ També en formaven part totes les esglésies de la vall de Boí, amb l'excepció de Còll i Saraís, que pertanyien al bisbat de Lleida. A més, tenia dos enclavaments a la diòcesi lleidatana, dins del territori ribagorçà, que eren la vall de Senyiu i Castanesa i una llenca de territori que anava d'Areny de Noguera fins a Girbeta, passant per Montanyana.

La pertinença d'aquests territoris ribagorçans a la diòcesi urgellenca, i de retruc al deganat de Tremp, venia de la concòrdia de 1140 entre el bisbe d'Urgell i el de Roda per la qual s'establien els límits entre els dos bisbats. Aquests límits, no obstant, es van definir d'una manera molt laxa, ja que només s'especificava que restaven sota la mitra urgellesa la vall de Senyiu, la vall de Boí, Sant Martí d'Areny i les seves pertinences, Sant Esteve de la Sarga i les seves pertinences i totes les esglésies dels comtes de Pallars i Urgell que quedaven a ponent de la Noguera.³³⁷ Anys més tard, en una butlla del papa Alexandre III de 1165 es tornen a enumerar aquests límits, però precisant-los una mica més i afegint algunes esglésies que devia pretendre el bisbe d'Urgell i que finalment no en formaren part.³³⁸

És per aquesta imprecisió que de vegades algunes esglésies del límit occidental del bisbat d'Urgell, fluctuen entre la diòcesi urgellenca i la lleidatana segons la documentació que es consulti. A part de la documentació pròpia del bisbat d'Urgell, he consultat les

³³⁵ Parròquies d'Alta-riba, Alzina, Cellers, Escumó, Estorm, Guàrdia, Mallabecs, el Meüll de Mur, Moror, Mur, Santa Llúcia de Mur, Puigcercós i Soliva.

³³⁶ Parròquies de Canals, Vinyafrescal, Montsor, Sossís i el priorat de les Maleses.

³³⁷ BARAUT, 1988-1989, p. 273-274, doc. 1469: «Hec est pars divisionis huius contingens urgellensi episcopo ecclesie, videlicet omnes que site sunt vel erunt in valle que dicitur Sennid et in valle de Bovino et ecclesia Sancti Martini de Aren cum suis pertinentiis et omnes alie ecclesie Palearensis et Urgellensis comitatus que sunt vel erunt ultra flumen de Nogerola, et de ista parte ipsius fluminis ecclesia Sancti Stephani de Sarga cum suis pertinentiis».

³³⁸ BARAUT, 1990-1991a, p. 123-125, doc. 1599: «(...) ecclesias de Albesa, de Albella, de Calasanc et de Girveta cum illarum pertinentiis, ecclesias de Arenn et de Muntannana cum pertinentiis earum, ecclesias vallis Sennid et vallis Bovine ac Sancti Stephani de Sarga cum pertinentiis earum, alias omnes ecclesias Urgellensis et Palariensis comitatus [...]»; BOIX, 1998, p. 39, suggereix que amb aquesta butlla es volia sancionar la concòrdia a més d'afegir sota la jurisdicció urgellitana les esglésies d'Albelda i Calassanç, cosa que al final no va prosperar.

dècimes de la diòcesi de Lleida dels anys 1351, 1365, 1371, 1375, 1387 i 1393³³⁹ i les visites pastorals al bisbat de Lleida de 1328,³⁴⁰ 1445 i 1543.³⁴¹ Tota aquesta informació l'he completada amb el fogatjament general de Catalunya de 1378³⁴² i un cens de 1595,³⁴³ ja que indiquen, a vegades amb errades, al bisbat al qual pertanyen les poblacions.

A grans trets, totes les parròquies del Pallars Jussà situades al vessant ribagorçà, l'anomenada Terreta, formaven part del bisbat de Lleida. També n'eren part integrant les parròquies de l'Alta Ribagorça amb l'excepció de les esglésies de la vall de Boí. D'acord amb la concòrdia abans esmentada, les esglésies de Tercui i Mont-rebei, situades a llevant de la Noguera Ribagorçana, haurien d'haver pertangut a Lleida, però si es ressegueix la documentació, s'observa que formaven part del bisbat d'Urgell.³⁴⁴ Les parròquies de Sant Adrià, l'Arbull i Montllobar³⁴⁵ també presenten algun problema d'atribució. La primera d'elles no l'he trobat mencionada a cap dècima, ni de Lleida ni d'Urgell, ni a la visita arquebisbal ni a les visites de Lleida del 1328, 1445 i 1543. Només al fogatjament de 1378 surt esmentada com a pertanyent al bisbat de Lleida.³⁴⁶ Per aquest motiu, i perquè sembla que en època moderna sempre fou de la diòcesi de Lleida, he considerat que al segle XIV formava part del bisbat lleidatà. En canvi, pel que fa a l'Arbull i Montllobar, les he trobat integrades a la diòcesi de Lleida tant a la visita arquebisbal del 1328 com al fogatge de 1378.³⁴⁷

³³⁹ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1789 (any 1351), 1813 i 1814 (any 1365), 1822/1, 1822/2 i 1823/3 (any 1371), 1831 (any 1375), 1846/1, 1846/2 i 1851 (any 1387), 1870 i 1871 (any 1393).

³⁴⁰ ACL, Visita pastoral de l'Arquebisbe de Tarragona al Bisbat de Lleida. Any 1328. Fons de Còdexs de Lleida. LC-0043

³⁴¹ ACL, *Visita pastoral a la diòcesi de Lleida* de l'any 1361 (VP-0001) i de l'any 1445 (VP-0002).

³⁴² REDONDO, 2002.

³⁴³ SIMON i ALBERCH, 1980, p. 80-103.

³⁴⁴ Tercui es visita en la nostra visita arquebisbal i apareix reflectida a les dècimes de 1305, 1355, 1375, 1391 i 1393. Tanmateix, també es troba mencionada en la visita arquebisbal al bisbat de Lleida el 1328, però no en les visites pastorals a aquella diòcesi del 1445 i 1543. En època moderna passa a formar part de la diòcesi lleidatana sense que es coneguïn molt bé les causes i ja no apareix en els llistats de parròquies urgellitanes del segle XVIII. Pel que fa a Mont-rebei, tot i que no surt a la nostra visita pastoral, sí que es troba mencionada en les dècimes de 1355, 1375, 1391 i 1393. A final de l'edat mitjana sembla que acaba esdevenint sufragània de Girbeta, situació que es reproduïx ja a l'època moderna. Aquesta imprecisió que a vegades han suscitat aquestes dues parròquies es veu reflectida al mapa de l'ardiaconat de Ribagorça publicat a BOLÒS i PIQUÉ, 2008b, p. 119, en què tot i que no s'anomenen les esglésies, el seu territori es dibuixa com una pertinença de Lleida.

³⁴⁵ BOLÒS i PIQUÉ, 2008b, p. 119, en el mapa abans esmentat les consideren del bisbat de Lleida en època medieval. BURGUEÑO i GRAS, 2014, p. 186 i 196, per al 1800, consideren Sant Adrià com una església de Lleida i l'Arbull i Montllobar com a sufragànies de Palau de Noguera, i per tant, del bisbat d'Urgell.

³⁴⁶ REDONDO, 2002, p. 164.

³⁴⁷ REDONDO, 2002, p. 36 i 122.

La resta de parròquies del vessant ribagorçà de l'actual Pallars Jussà no presenten cap tipus de problema en la seva atribució i sempre han format part del bisbat de Lleida.

A la nostra visita l'església d'Abella de la Conca no s'esmenta. Ja he comentat que a les dècimes de 1279-80 i 1305 surt atribuïda, junt amb d'altres parròquies, al deganat d'Urgell, però a la resta de dècimes forma part del deganat de Tremp. És per aquest motiu i per la seva situació geogràfica que l'he considerada del deganat de Tremp.

Unes ratlles més amunt he explicat que el territori que a la visita arquebisbal conforma el deganat de Tremp, a les dècimes consta dividit en tres deganats: Tremp, Senterada i Cabdella. Penso que aquesta divisió devia ser la primitiva i al llarg del segle XIV i XV degué desaparèixer. En un interrogatori de l'any 1373 realitzat per saber quines esglésies havien pagat les procuracions de visita,³⁴⁸ es considera un únic deganat i reflecteix el mateix territori que el que apareix a la nostra visita. De la mateixa manera es troba documentat en els llistats de parròquies del segle XVIII.

A la nostra visita s'hi documenten les esglésies de Santa Maria de Cellers i de Sant Martí d'Alta-riba. Aquestes dues parròquies no s'esmenten a cap de les dècimes i tot apunta a què pertanyien a la pabordia de Mur. De la manera semblant, a la visita a l'església de Santa Maria d'Isona s'indica que pertany a l'exempt d'Àger, si bé no he pogut constatar que en formés part. També quan es visiten les esglésies de Sant Genís de Bellera i Sant Joan de Guiró, s'indica que pertanyen al monestir exempt de Lavaix i no s'hi fa la visita. És per aquest motiu que, tot i que les he comptabilitzat dins el nombre de parròquies del deganat de Tremp, s'ha de considerar que no en formaven part, a excepció, segurament, de la d'Isona.

Fetes aquestes observacions i tenint en compte la documentació consultada, considero que a inicis del segle XIV el deganat de Tremp era format per 88 parròquies (TAULA 7 i MAPA 16).

Hi ha diverses esglésies que poden presentar problemes d'identificació a partir de les denominacions amb les quals apareixen a la visita del segle XIV, però que a partir de de l'itinerari i de la documentació es pot establir la correspondència amb l'església actual. L'església de Sant Miquel de Castelló Jussà s'ha identificat amb la de Sant Miquel de la

³⁴⁸ ASV, *Instrumenta Miscellanea*, 5549.

Vall;³⁴⁹ la parròquia de Montllor es correspon, probablement, a l'actual església de l'Hostal Roig;³⁵⁰ Santa Maria de Montanyana s'ha d'identificar amb l'actual santuari de Baldós;³⁵¹ Sant Miquel de Girbeta es correspon amb l'església de Santa Maria del Congost;³⁵² i Sant Martí de Ballmoll és el precedent de l'actual església de la Torre de Cabdella.³⁵³

També hi ha dues parròquies que no presenten tantes dificultats per identificar-les, atès que els seus noms, tot i que han variat, mantenen una relació amb l'actual. Es tracta de l'església de Sant Julià de Puig de Cabdella que es correspon a la de Sant Julià d'Espui i la de Sant Joan d'*Eridor* que és la de Sant Joan de Guiró. Així mateix, cal esmentar que l'església que a les visites apareix com Sant Miquel de Segur no és l'actual església de la Poble de Segur, sinó la que es coneix com Sant Miquel del Pui, que és als afores del poble, i que va constituir el nucli primitiu de població.

Per últim, vull esmentar l'església de Sant Miquel d'Arròs, que segons l'itinerari de visita estava situada entre Gurp i Eroles. En aquesta zona resta una església dedicada a sant Miquel la qual penso que s'ha d'identificar amb aquesta parròquia.

Hi ha quatre parròquies medievals que avui en dia han desaparegut totalment, de les quals se'n coneix la localització de dues. Són Santa Maria de Susterris, que es troba anegada sota les aigües del pantà de Sant Antoni, i Sant Serni de Puigfalconer, que era situada al puig homònim prop de Suterranya, i de la qual només en queda el record del topònim. De les altres dues tampoc en queda cap rastre, si bé Sant Martí d'Alta-riba es pot situar fàcilment en algun indret prop de Puigcercós, ja que se sap que en època moderna n'era sufragània, i han romàs diversos topònims amb el record d'Alta-riba en aquesta zona. La darrera és de Sant Esteve de Perabruna, de la qual, per l'itinerari de la visita arquebisbal, se sap que estava prop de Senterada. Molt a prop de la Pobleta de Bellvei hi ha una «Roca Bruna» que podria ser el record d'aquesta església i la seva població i que coincideix amb el lloc en el qual li tocava ser pel recorregut de la visita.

³⁴⁹ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 71: «És l'antiga església del Castelló Jussà».

³⁵⁰ Maria Lluïsa CASES i Maria Lluïsa RAMOS, *CR*, vol. XV, p. 344: «El lloc actual de l'Hostal Roig, identificat amb l'antic indret de Montllor, centrat pel castell, també tenia una església dedicada a santa Maria».

³⁵¹ Jordi BOIX I POCIELLO, *CR*, vol. XVI, p. 453: «Aquesta església, parròquia de Montanyana».

³⁵² A la nostra visita surt sota la invocació de Sant Miquel, que possiblement després va canviar per la de Sant Pere, si és que no eren dues titularitats de la mateixa església; Jordi BOIX I POCIELLO, *CR*, vol. XVI, p. 510: «L'antiga església de Sant Pere, avui coneguda per la Mare de Déu del Congost, s'emplaça sota el tossal del castell de Girbeta».

³⁵³ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 472-473.

També hi ha tot un seguit d'esglésies que pràcticament han desaparegut. En primer lloc, Santa Maria de Mont-rebei, la qual ja havia quedat reduïda a un mas³⁵⁴ a tocar de la Noguera Ribagorçana, avui dia està pràcticament anegada sota les aigües del pantà de Canelles. A continuació cal esmentar un conjunt de parròquies les quals es troben en estat ruïnós i en pobles també abandonats i en runes, que amb el pas del temps acabaran per desaparèixer totalment: Terrassa, Montesquiu, Galliner, Santa Coloma d'Erdo, la Bastida de Bellera, Castellvell de Bellera, Sant Genís de Bellera, Gramenet i Tendrui.

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
ABELLA DE LA CONCA, Sant Esteve		Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
(ALTA-RIBA, Sant Martí)	×	
ANTIST, Sant Esteve	×	1373
ARAMUNT, Sant Frutuós	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
ARANSÍS, Sant Pere	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
ARENY, Sant Martí	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
ARRÒS, Sant Miquel	×	
ASTELL, Sant Andreu	×	1373
AVELLANOS, Santa Maria	×	1373
BALLMOLL (=LA TORRE DE CABDELLA), Sant Martí	×	
BARRUERA, Sant Feliu	× ¹	1373
BASTIDA DE BELLERA, Sant Sebastià	×	1305, 1373
BASTURS, Sant Julià	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
BELLERA, Sant Genís	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
BENAVENT, Santa Margarida	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
BERANUI, Sant Joan	×	1373, 1375, 1391, 1393
BIBILS, Sant Genís	×	1373
BISCARRI, Sant Andreu		Cens Seu, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
BOI, Sant Joan	× ¹	1373
BUIRA, Sant Corneli	×	1373
CABDELLA, Sant Vicenç	×	1373
CARDET, Santa Maria	× ¹	1373
CASTANESA, Sant Martí	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
CASTELL-ESTAÓ, Sant Pere	×	1373
CASTELLNOU D'AVELLANOS, Sant Pere	×	1373
CASTELLNOU DE MONTSEC, Sant Esteve		1355, 1375, 1391, 1393
CASTELLÓ D'ENCÚS, Santa Maria	×	1373
CASTELLÓ JUSSÀ, Sant Miquel	×	1373
CASTELLÓ SOBIRÀ, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
CASTELLVELL DE BELLERA, Sant Serni	×	1373

³⁵⁴ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 75: «L'antic poble de Mont-rebei, actualment reduït a un mas [...]».

CASTERNER DE NOALS, Santa Maria	×	1373
(CELLERS, Santa Maria)	×	
CÉRVOLES, Santa Eulàlia	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
CLARET, Santa Maria	×	1373
CLAVEROL, Sant Cristòfol	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
COLLS, Sant Pere	×	
CONQUES, Sant Sadurní	×	Cens Seu, 1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
COVET, Santa Maria	×	1279-80, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
DURRO, Santa Maria	× ¹	1373
ERDO, Santa Coloma	×	1373
ERILL LA VALL, Santa Eulàlia	× ¹	1373
ERINYÀ, Sant Esteve	×	1305, 1373
EROLES, Santa Maria	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
ESCANÉ, Sant Llop	×	
ESPUI, Sant Julià	×	1373
ESTAVILL, Santa Llogaia	×	1373
FIGUEROLA D'ORCAU, Santa Maria	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
GALLINER, Sant Vicenç	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
GIRBETA, Sant Miquel	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
GRAMENET, Sant Sadurní	×	1373
GUIRÓ, Sant Joan	×	1373
GURP, Sant Serni	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
HORTONEDA, Santa Maria	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
ISONA, Santa Maria	×	
LARÉN, Santa Maria	×	1373
LLIMIANA, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
MONTANYANA, Santa Maria	×	1373, 1393
MONTESQUIU, Sant Sadurní	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
MONTLLOR, Santa Maria	×	1373
MONT-REBEL, Santa Maria		1355, 1373, 1375, 1391, 1393
MONT-ROS, Santa Maria	×	1355, 1373, 1375, 1391, 1393
NOALS, Santa Maria	×	1305
ORCAU, Santa Maria	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
OVEIX, Santa Maria	×	1373
PALAU DE NOGUERA, Sant Joan	×	1373
PERABRUNA, Sant Esteve	×	1305, 1373
PERACALÇ, Sant Llorenç		1373
PESSONADA, Santa Maria	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
PUIGFALCONER, Sant Serni	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
RIVERT, Sant Martí	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SALÀS, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SANT ESTEVE DE LA SARGA	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SANTA ENGRÀCIA	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SARROCA DE BELLERA, Sant Feliu	×	1373

SARROQUETA, Sant Joan	×	1305, 1373
SEGUR, Sant Miquel	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SENERADA, Santa Maria	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
SENYIU, Sant Pere	×	1305, 1373, 1391
SUSTERRIS, Santa Maria	×	1373
TALARN, Sant Martí		1373
TAÜLL, Santa Maria	× ¹	1373
TENDRUI, Sant Esteve	×	1305, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
TERCUI, Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TERRASSA, Santa Maria	×	1373
TOLÓ, Sant Vicenç	×	Cens Seu, 1279-80, 1355, 1373, 1375, 1391, 1393
TORALLA, Santa Maria Magdalena	×	1373
TREMP, Santa Maria	×	Acta Seu, 1279-80, 1355, 1375, 1391, 1393
VILAMITJANA, Santa Maria	×	
1. Les parròquies de la vall de Boí no són visitades individualment sinó en conjunt.		

TAULA 7. Parròquies del deganat de Tremp al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.6.2. El deganat de Montenartró i les seves parròquies

El deganat de Montenartró era situat a la part meridional de l'actual Pallars Sobirà i limitava al sud amb els territoris exempts de Gerri. Ja he comentat que aquesta zona, tal com apareix definida a la nostra visita, només la trobem a la dècima de 1305, mentre que a les altres, els deganats de Montenartró i de Cardós s'hi documenten unificats i agafen, indistintament, el nom d'un o d'altre territori.

Aquest deganat, a grans trets, ocupava les valls d'Àssua i de Siarb, així com la vall del riu de Santa Magdalena (o Romadriu). És, per tant, un territori petit, el qual, per la documentació consultada, crec que al segle XIV era constituït per 36 parròquies (TAULA 8 i MAPA 17).

Hi ha tres parròquies que poden presentar problemes d'identificació. Són Sant Martí d'Alés, Sant Sadurní de Siarb i l'església de *Muri*. La primera, que la bibliografia precedent no havia localitzat,³⁵⁵ l'he identificada amb Sant Martí de la Bastida de Sort a partir d'una visita pastorals d'època moderna.³⁵⁶

³⁵⁵ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 81: «Coneixem l'existència d'aquesta església gràcies, exclusivament, a la relació d'esglésies parroquials del deganat de Montenartró, visitades els anys 1314 i 1315 pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, on figura l'església de *Sancti Martini d'Ales* (1314) o *Alos* (1315).

Pel que fa a Sant Sadurní de Siarb, s'han suggerit diverses hipòtesis per a la seva localització,³⁵⁷ si bé penso que per l'itinerari de la visita havia d'estar situada entre Vilamur i Sorigera. En aquesta zona hi ha les restes de la capella de Sant Serni.³⁵⁸ La identificació amb el poblat de Santa Creu de Llacunes és molt temptadora per l'estructura del poblat, però costa d'explicar el per què del canvi de nom.³⁵⁹ També les darreres campanyes arqueològiques suggereixen que l'abandonament del poblat es donaria entre final del segle XIII i la primera meitat del segle XIV,³⁶⁰ cosa que, de situar-se en la part baixa d'aquest arc cronològic no explicaria que es visités.

També és complicat d'identificar i situar l'església de *Muri*, perquè no l'he pogut trobar documentada en cap altra documentació. Si s'observa el recorregut de les visites de 1314 i 1315, havia d'estar situada en algun indret entre Olp, Rialp i la Bastida de Sort. En aquesta zona hi ha dos llocs de poblament, les bordes de Moriri i les bordes d'Orteu, que penso que han de ser els continuadors d'aquesta primitiva parròquia.

Pel que fa a les esglésies desaparegudes però que es poden situar amb facilitat, trobem l'església de Serret, que havia d'estar situada al llarg del recorregut del riu de Santa Magdalena al lloc avui anomenat pla de Serret, i Sant Vicenç de Malveí, que possiblement era situat a prop de Junyent, allà on hi ha el solà de Malveí.

Per últim vull esmentar tres casos que considero que han estat canvis de parroquialitat respecte al segle XIV. A les visites arquebisbals hi trobem documentades les esglésies de Sant Pere de Vellanega, Santa Maria d'Arboló i Sant Vicenç d'Oveix. Les dues primeres també apareixen documentades a les diferents dècimes. El cas més clar és Sant Vi-

Aquesta parròquia es devia trobar en algun indret de l'ampli territori que va del riu de Romadriu a la Noguera Pallaresa i a la vall de Soriguera».

³⁵⁶ ADU, *Processos de visita*, any 1662, caixa 1, s.f.: «in loco de la Bastida [...] visitata ecclesia parochialii Sancti Martini de Alés [...] Item manam als cònsols y sacristans de la Bastida que fassen fer unes tovalles y un pàlit a l'altar de Sanct Martí de l'església antiga dins dos mesos [...]».

³⁵⁷ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 81: «Desconeixem l'indret on era situada aquesta església i la vila on era erigida, encara que podria tractar-se de l'actual capella de Sant Serni al terme de Vilamur, de la qual resten tan sols unes minses ruïnes [...]. Potser més versemblant és situar Sant Sadurní de Siarb en el despoblat de la Santa Creu, entre Llacunes i Rubió, que per la seva extensió i localització devia ser un enclavament rellevant dins l'organització de la vall en època medieval, i que hauria quedat obsolet en les crisis demogràfiques i bèl·liques del segle XIV. Cal també considerar una tercera hipòtesi, com és la desaparició del lloc de Siarb, àdhuc de la memòria històrica».

³⁵⁸ Coordenades UTM: 42.380560,1.176111.

³⁵⁹ Antoni PLADEVALL, *CR*, vol. XV, p. 297: «Hi ha la sospita que es pugui tractar de les ruïnes de l'important centre històric de Sant Sadurní de Siarb, que va donar nom a la vall, però tampoc no es pot assegurar categòricament, a causa del nom de Santa Creu amb què se les coneix popularment encara».

³⁶⁰ Albert ROIG I DEULOFEU i Jordi ROIG I BUXÓ, *CR*, vol. XXVII, p. 214-215.

cenç d'Oveix, perquè a partir d'algunes visites d'època moderna s'interpreta clarament que l'actual església de Sant Andreu de Rodés n'és l'hereva parroquial.³⁶¹ Pel que fa a les altres dues, penso que degué passar una situació similar, ja que un cop desapareixen de la documentació com a parròquies, una altra església lligada anteriorment a elles les substitueix i n'assumeix la parroquialitat. En el cas de Vellanega seria Sant Cristòfol de Roní i en el cas d'Arboló seria Sant Lliser d'Arcalís. Aquesta hipòtesi explicaria perquè aquestes esglésies no apareixen documentades com a parròquies fins a èpoques molt tardanes.

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
ALÉS (=LA BASTIDA DE SORT), Sant Martí	×	
ALTRON, Sant Sadurní	×	
ARBOLÓ, Santa Maria	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
BIUSE, Santa Maria	×	
CAREGUE, Sant Martí	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ENVINY, Santa Maria	×	Acta Seu,
ESTAC, Sant Marçal	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
FREIXE, Sant Sadurní	×	1355, 1375, 1391, 1393
JUNYENT, Sant Esteve		Acta Seu
LLARVÉN, Santa Coloma	×	1305
LLESSUI, Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MALMERCAT, Sant Andreu	×	
MALVEÍ, Sant Vicenç	×	1355, 1375, 1391, 1393
MENCUI, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
MESONS, Sant Cristòfol	×	
MONTARDIT, Santa Cecília	×	
MONTENARTRÓ, Sant Esteve	×	Acta Seu, 1305
MURI, església de	×	
OLP, Santa Maria	×	1355, 1375, 1391, 1393
OVEIX, Sant Vicenç	×	
PUJALT, Sant Pere	×	
RIALP, Santa Maria	×	
ROMADRIU, Sant Martí	×	Acta Seu
RUBIÓ, Sant Salvador	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SAURÍ, Sant Víctor	×	

³⁶¹ ADU, *Processos de visita*, any 1662, calaix 1, s.f.: «[...] ecclesia parochialii Sancti Andree loci de Rodés olim de Ovez [...]»; ADU, *Processus visitationum annorum 1677*, doc. 798, fol. 172r: «[...] rector del dit lloch de Rodés o Ovés [...]».

SAVERNEDA, Sant Just	×	
SERRET, església de	×	
SIARB, Sant Sadurní	×	
SORIGUERA, Santa Eulàlia	×	
SORRE, Sant Esteve	×	
SORT, Sant Feliu	×	
SURP, Sant Iscle i Santa Victòria	×	1305
TORNAFORT, Santa Coloma	×	
VELLANEGA, Sant Pere	×	1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
VILAMFLOR, Sant Feliu	×	Acta Seu, 1305
VILAMUR, Santa Maria	×	

TAULA 8. Parròquies del deganat de Montenartró al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.6.3. El deganat de Cardós i les seves parròquies

El deganat de Cardós, tal com apareix a la visita arquebisbal, comprèn dues valls ben diferenciades del l'alt Pallars, la vall de Cardós i la Vallferrera, així com la zona de Tírvia i la vall de Baiasca.

La majoria de parròquies que formen part d'aquest deganat foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, a excepció de tres: Aidí, Baiasca i Llavorsí. Aidí apareix documentada en les dècimes del segle XIV, mentre que les altres dues tenim constància que foren parròquies de l'època moderna ençà. Atesa la seva situació geogràfica, considero que també havien de ser esglésies parroquials durant l'edat mitjana, ja que sinó aquells àmbits territorials restarien orfes d'una parròquia. Així doncs, penso que al segle XIV, el deganat de Cardós era format per 36 parròquies (TAULA 9 i MAPA 17).

A excepció de la dècima de 1305, en què Cardós i Montenartró es consideren dos deganats diferents, a les *Rationes decimarum* i a la resta de dècimes del segle XIV apareixen documentats com un sol deganat que, indistintament, porta el nom d'un o d'altre territori. Val a dir, però, que la parròquia de Sant Pere de Tor, que a la nostra visita surt citada com a part integrant del deganat de Cardós, a les dècimes és atribuïda sempre al deganat d'Urgellet.

Cal esmentar dues esglésies que apareixen a la visita i que han donat problemes d'identificació. Es tracta de Sant Martí de Ribera-Aigua i de Sant Adrià. Opino que la

primera d'elles ha de referir-se a Sant Martí de Lladorre perquè en el registre de visita apareix documentada després de Boldís Sobirà i Boldís Jussà i Santa Eulàlia de Serra i abans de Tavascan, i, per tant, és la zona en la que li tocava aparèixer. El fet que tant una com l'altra comparteixin la mateixa advocació és el que m'ha acabat de determinar a pensar que es tractaria de l'església de Lladorre. Desconec, però, perquè se li dona el nom de Ribera-Aigua, que no he pogut documentar enlloc.³⁶² Pel que fa a la segona, no s'ha pogut localitzar cap menció a la seva existència, excepte potser, una referència de 1338 a un mas que hi tenia el monestir de Gerri.³⁶³ En la relació d'esglésies visitades apareix enumerada entre la de Ribera-Aigua i la de Tavascan, per la qual cosa, si acceptem que la de Ribera-Aigua és la de Lladorre, la parròquia de Sant Adrià hauria estat situada en algun indret entre Lladorre i Tavascan.

Parròquia	Visitada	Documentada en els llistats de parròquies
AIDÍ, Santa Maria		1355, 1375, 1391, 1393
AINET DE BESAN, Sant Julià	×	Acta Seu
AINET DE CARDÓS, Santa Eugènia	×	1355, 1375, 1391, 1393
AINETO, Sant Romà	×	
ALINS, Sant Vicenç	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ANÀS, Sant Romà	×	1355, 1375, 1391, 1393
ARAÓS, Sant Esteve	×	1305, 1355, 1375, 1391, 1393
ÀREU, Sant Feliu	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
ARRÓS, Sant Julià	×	
BAIASCA, Sant Serni		
BENANTE, Sant Lliser	×	
BESAN, Santa Maria	×	Acta Seu
BOLDÍS JUSSÀ, Sant Pere	×	Acta Seu
BOLDÍS SOBIRÀ, Sant Fruitós	×	Acta Seu

³⁶² La bibliografia precedent no sembla posar-se d'acord pel que fa a aquesta església. Així doncs, Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p. 64, esmenta que: «L'any 1314, en la relació d'esglésies parroquials del deganat de Cardós visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona consta l'església de *Sancti Martini de Ribera Ayque*, que, per l'ordre o itinerari de les esglésies visitades, ha de correspondre a Sant Martí de Lladorre, encara que podria tractar-se de la de Sant Martí de Cardós»; La mateixa autora, a la p. 292, explica que: «[...] figura un *Sancti Martini de Ribera Ayque* que no ha pogut ser identificat. Bé podria referir-se a Sant Martí de Cardós o del Pui, o bé a Sant Martí de Lladorre». Tenint en compte que l'església de Sant Martí de Cardós es trobava a prop de Surri i Ribera de Cardós, no penso que l'església de la visita hi faci referència.

³⁶³ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 231: «Segueixi ço que habem en la vall de Cardós: primerament lo mas de Sant Adria que a nom Bertran Mals, fa XII diners de quisties. Item fa perna, delme de totes coses; ara'l te Joan Armengou».

BONESTARRE, Sant Vicenç	×	
BURG, Sant Cristòfol	×	Acta Seu, 1355, 1375, 1391, 1393
CASSIBRÓS, Sant Andreu	×	1305,
ESTAON, Santa Eulàlia	×	1355, 1375, 1391, 1393
ESTERRI DE CARDÓS, Sant Pau i Sant Pere	×	1305, 1355, 1375, 1393
FARRERA, Santa Eulàlia	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
GINESTARRE, Santa Maria	×	
LLADORRE, Sant Martí	×	
LLADRÓS, Sant Pere	×	Acta Seu
LLAVORSÍ, Santa Anna		
LLERET, Sant Corneli i Sant Cebrià	×	
MONTESCLADO, Sant Esteve	×	1355, 1375, 1391, 1393
NORÍS, Sant Serni	×	1355, 1375, 1391, 1393
RIBERA DE CARDÓS, Santa Maria	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SANT ADRIÀ	×	
SERRA, Santa Eulàlia	×	
LA SERRA, Santa Maria	×	
SURRI, Santa Coloma	×	1355, 1375, 1391, 1393
TAVASCAN, Sant Simeó	×	Acta Seu
TÍRVIA, Sant Feliu	×	Acta Seu, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
TOR, Sant Pere	×	1355, 1375, 1391, 1393
LA TORRE, Santa Maria	×	

TAULA 9. Parròquies del deganat de Cardós al segle XIV, amb indicació de les que foren visitades pels delegats de l'arquebisbe de Tarragona, i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.2.1.6.4. El deganat d'Àneu i les seves parròquies

Com ja he comentat, el deganat d'Àneu va tenir una organització autònoma durant tota l'edat mitjana i, tal i com constata Moliné, també durant l'època moderna.³⁶⁴ La seva situació se circumscriu a la vall d'Àneu, Espot i la coma de Berrós, i així apareix ja citat en documents del segle XIV.³⁶⁵ Les primeres mencions a les parròquies de la vall d'Àneu es troben a l'acta de consagració de la Seu d'Urgell, però donada la seva autonomia, no apareixen citades en cap dècima del segle XIV.

A partir de la documentació conservada, crec que a l'inici del segle XIV el deganat d'Àneu era format per 22 parròquies (TAULA 10 i MAPA 17). Aquest número de parrò-

³⁶⁴ MOLINÉ, 1982.

³⁶⁵ En una concòrdia de 1373 apareix citat com «Vallium de Aneu, de Spot et Cumbe de Berros», MOLINÉ, 1982, p. 338.

quies persisteix fins al segle XVIII en què ja es documenta que la parròquia d'Aurós, reduïda a un simple mas, s'havia unit a la d'Unarre.

Parròquia	Documentada en els llistats de parròquies
ALÒS D'ISIL, Sant Lliser	Acta Seu
ÀRREU, Sant Serni	
AURÓS, Sant Pere	
BERRÓS JUSSÀ, Sant Jaume	Acta Seu
BERRÓS SOBIRÀ, Sant Quirze	
BOREN, Sant Martí	
BURGO, Sant Joan	Acta Seu
CERBI, Sant Serni	Acta Seu
DORVE, Sant Bartomeu	
ESCALARRE, Sant Martí	
ESPOT, Santa Llogaia	Acta Seu
ESTAÍ, Sant Esteve	
ESTERRI D'ÀNEU, Sant Vicenç	Acta Seu
GAVÀS, Sant Esteve	
ISAVARRE, Sant Llorenç	
ISIL, Sant Joan	Acta Seu
JOU, Sant Pere	Acta Seu
LLAVORRE, Sant Miquel	
SON, Sant Just i Sant Pastor	Acta Seu
SORPE, Sant Pere	Acta Seu
UNARRE, Sant Julià	
VALÈNCIA D'ÀNEU, Sant Andreu	

TAULA 10. Parròquies del deganat d'Àneu al segle XIV i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

3.3. ELS EXEMPTS

Durant el segle XIV hi havia tres monestirs circumscrits al territori de la diòcesi d'Urgell que eren exempts de l'autoritat episcopal. Són Santa Maria de Gerri, Santa Maria de Mur i Sant Pere d'Àger, i les respectives esglésies i possessions que en depenien. En aquest apartat també hi he inclòs el monestir de Sant Pere del Burgal perquè, malgrat que no sigui clara la seva exempció, el fet que no aparegui documentat en les visites ni

en les dècimes i l'existència de conflictes latents sobre la seva subjecció, denoten una realitat diferent a la resta de monestirs de l'Urgell.

Manuel Riu sosté que l'aparició dels monestirs exempts de la jurisdicció episcopal es deu a què els bisbes, per tal de limitar el poder comtal sobre els cenobis i segurament pensant en sotmetre'ls d'aquesta manera a la seva autoritat, demanaren als pontífexs privilegis per vincular els monestirs a la Santa Seu. El resultat, però, fou que aquesta vinculació anà convertint-se en una exempció del poder ordinari dels bisbes.³⁶⁶ Aquesta exempció anà adquirint cada cop més volada, de manera que tots aquests monestirs amb les seves esglésies dependents i els seus territoris, esdevingueren unes jurisdiccions quasi-episcopals, en les quals l'abat o el prior del cenobi tindria un seguit de prerrogatives pràcticament idèntiques a les d'un bisbe.

Entre aquestes prerrogatives hi havia la facultat per convocar sínodes gairebé diocesans dins dels seus límits, visitar les seves parròquies, proveir els rectors de les parròquies, donar llicències per predicar i confessar, atorgar indulgències, beneir el poble amb bàcul i mitra, usar uns sants olis propis, etc. L'única funció episcopal que sembla que mai tingueren fou la de consagrar esglésies, que era exclusiva d'arquebisbes i bisbes.

Com es veurà a les pàgines següents, l'existència d'aquests territoris *nullius dioecesis* esdevingué conflictiva, ja que els bisbes d'Urgell, principalment, i els de Lleida cobejaren contínuament incloure'ls sota la seva jurisdicció. Tots ells, tanmateix, trampejaren la situació fins a la seva integració definitiva a la diòcesi d'Urgell (en el cas de Gerri, Mur i Burgal) i a la de Lleida (en el cas d'Àger) amb l'establiment del Concordat del regne d'Espanya amb la Santa Seu de l'any 1851, pel qual s'eliminaven totes les jurisdiccions exemptes de l'ordinari diocesà.³⁶⁷

3.3.1. SANTA MARIA DE GERRI

L'origen del monestir de Santa Maria de Gerri³⁶⁸ sembla trobar-se en una església fundada possiblement en època visigoda i destruïda posteriorment pels sarraïns.³⁶⁹ La notí-

³⁶⁶ RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 170-171.

³⁶⁷ En el seu article 11: «Cesarán también todas las jurisdicciones privilegiadas y exentas, cualesquiera que sean su clase y denominación, inclusa la de San Juan de Jerusalén. Sus actuales territorios se reunirán a las respectivas diócesis en la nueva demarcación que se hará de ellas según el art. 7º».

³⁶⁸ Per conèixer en profunditat les vicissituds històriques del monestir de Santa Maria de Gerri, consulteu ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 232-237, pel que fa l'època anterior a l'any 1000. Per l'època medieval, PUIG I

cia més antiga que en tenim és el document fundacional del 807, en què el prevere Espanell, juntament amb cinc altres clergues, creà una comunitat dedicada a Sant Vicenç «in loco ubi dicitur Gerr».³⁷⁰ De fet, segons el document, l'església era seva i la donà a la comunitat «sicut docet regula ad obediencia». Malgrat que no ho esmenti, cal entendre que aquesta donació s'hauria fet segons la regla de sant Fructuós, que té com a base el pacte entre un monjo principal, que fa les funcions d'abat, i la resta de monjos.³⁷¹ Segons algunes fonts, l'any 839 el monestir ja se sotmeté a la regla de sant Benet,³⁷² sota la qual estigué fins a la desamortització de 1835. Probablement fou també l'any 839 quan canvià la titularitat principal per la de santa Maria, si bé mantingué la de sant Vicenç com a secundària, juntament amb sant Miquel.

En aquest primer moment fundacional el monestir degué ser modest. A part de l'església, el prevere Espanell només dotà la comunitat amb unes possessions situades a Cartanís i a Seguí Sobirà.³⁷³ Tanmateix, tot i la seva pobresa, durant els primers segles de la seva existència, el cenobi de Gerri fou una peça clau per a la missió evangelitzadora del Pallars efectuada pel bisbe d'Urgell, de manera que el monestir estava subjecte a l'autoritat episcopal urgell-litana.³⁷⁴ Amb el temps, començà a rebre nombroses donacions de la casa comtal pallaresa,³⁷⁵ si bé hi hagué tensions entre el monestir i els comtes de Pallars, que volien intervenir en l'organització del cenobi.

Malgrat disposar d'un precepte d'immunitat atorgat l'any 849 pel predecessor dels comtes de Pallars, el comte i marquès de Tolosa,³⁷⁶ aquestes tensions degueren precipitar

FERRETÉ, 1991; VILLANUEVA, vol. XII, 1850, p. 58-67; PASCUAL, 1880, p. 54-61 i Eulàlia LISA I CASABAYÓ, CR, vol. XV, p. 195-203. Quant a l'època moderna i contemporània, vegeu MOLINÉ, 1992-1993, p. 135-196; MOLINÉ, 1994-1997, p. 145-161 i, especialment, MOLINÉ, 1998.

³⁶⁹ RIU, 1960, vol. I, p. 273.

³⁷⁰ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 280, doc. 1.

³⁷¹ RIU, 1960, vol. I, p. 273 comenta que «su restauración fue obra del presbítero Espanell y de sus compañeros (...) en el seno del monacato godo-pactista tradicional, probablemente a base de la regla de San Fructuoso». Vegeu, per una explicació més àmplia, ABADAL, 1947-1951, vol. I, p. 167: «No es diu en el document quina sigui la Regla a la qual s'al·ludeix, però dona la impressió que es tracta d'una de les Regles corrents visigòtiques, sigui la de Sant Isidor o la de Sant Fructuós; és molt indicatiu des d'aquest punt de vista el qualificatiu de «pactum meum» que Spanell dona a l'escriptura».

³⁷² Només s'ha constatat aquesta informació a Eulàlia LISA I CASABAYÓ, CR, vol. XV, p. 196.

³⁷³ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 280, doc. 1: «Trado vobis in primis ista ecclesia superius nominata Sancti Vincenti in Gerr, quod visus sum abere vel possidere; et in Cartonise quanto visus sum abere vel possidere et in Sequese Superiore similiter facio».

³⁷⁴ Eulàlia LISA I CASABAYÓ, CR, vol. XV, p. 196, és l'única font que aporta aquesta informació.

³⁷⁵ Remeto a PUIG, 1991, vol. I, p. 62-67, per comprovar la naturalesa i tipologia de les donacions comtals.

³⁷⁶ El comte i marquès Frèdol de Tolosa (c. 849-852), a petició dels monjos del monestir, va confirmar-los la possessió lliure de les seves propietats dins el comtat. Vegeu ABADAL, vol III-2, p. 304-305, doc. 41:

que els monjos anessin a Roma, on el papa Joan XII els atorgà l'any 966 un privilegi pel qual el monestir se subjectava directament a la Santa Seu i, de retruc, l'eximia de l'autoritat episcopal urgel·litana. És a partir d'aquest moment quan Santa Maria de Gerri esdevé un monestir *nullius*³⁷⁷ o, més específicament, tal com el defineix Manuel Riu: «sus abades fueron mitrados y su patrimonio se consideró *intra limites* del obispado de Urgel pero con territorio separado o exento».³⁷⁸ Aquest document és interessant perquè fa una descripció de les possessions del monestir de Gerri a la segona meitat del segle X i les ressegueix fent un recorregut de sud a nord:

(...) cum universis ceteris ecclesiis sibi subjectis ac pertinentiis, silicet Sancti Martini situm in valle Sisitana; alia ecclesia Sancti Petri apostoli in rigo Gaveti; seu et alia ecclesia Sancti Felicis in Choves; atque alia ecclesia Sancti Martini in Canales cum suis omnibus finibus; nec non et alia ecclesia, Sancti Vincenti cum ipso alode de Sasti; simulque et Sancti Stephani martiris in Servasse; cum ecclesia Sancti Pauli ibidem et Sancti Petri apostoli in Cortes; pariterque et alia Sancti Felicis cum villa sua quam Gerr villeta, cum decimiis suis et omnibus aliis serviciis sicut soliti sunt exhibere; etiam et alia ecclesia Sancti Stephani martiris in Petra Apilie; sive et Sancte Cecilie sita in villa quam Panchos, cum ipsa quidem villa sua et cum omnibus decimis ac serviciis vel cum omnibus finibus suis; itemque et alia Sancti Martini in valle Stacionense, cum aliis ecclesiis Sancte Columbe et Sancti Saturnini; pari modo et stagnum in integro, cum stagno Aquila positum in loco quam Cortes; sive et devesa in integro, sicuti in eodem monasterio donavit Raimundus comes, posita in Fontefrida; itemque et ecclesia Sancti Fructuosi sita in loco Vesovis; cum alia Sancti Petri in Paliadis; atque et ecclesia Sancte Crucis in ipso Solano; alia Sancti Gingimeri in Pernui; cum alia Sancti Licerii in Sosui; scilicet cum ecclesia Sancti Petri in Burgavi cum omnibus villis et parrochiis suis que sunt de castro Gelarende sicuti tenditurque in castro Leorte.³⁷⁹

Segons Ignasi Puig, aquestes possessions corresponen a Sant Martí de Barcedana, Sant Pere de Gavet, Sant Feliu de *Choves*,³⁸⁰ Sant Martí de Canals, Sant Vicenç de *Sasti*,³⁸¹

«(...) ut eis talem auctoritatem fieri juberemus per quas res proprii illorum seu aprisiones eorum et in ecclesiis et in cellulis que infra comitatu nostro consistunt salvas atque inlesas possidere quievisent».

³⁷⁷ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 388-390, doc. 200: «(...) quod a nobis decretum est perpetualiter sub jure sancte nostre Ecclesie (...)»; PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 67.

³⁷⁸ RIU, 1960, vol. I, p. 273.

³⁷⁹ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 388-390, doc. 200.

³⁸⁰ Ignasi Puig creu que aquesta església estava prop de Palau de Noguera (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 104). No s'han trobat prou evidències per desmentir-ho, si bé, entre el nord-oest del lloc de Rivert i el sud-oest del lloc de Serradell hi ha un indret anomenat les Coves i un altre anomenat la Roca Roia, dos dels topònims que apareixen en la documentació citada per Ignasi Puig. Per tant, si el topònim *Choves* medieval fos l'actual les Coves, estaria força lluny de Palau de Noguera.

³⁸¹ Aquest topònim també apareix en un altre document, però ha estat impossible de localitzar. Vegeu PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 105.

Sant Esteve de Servàs,³⁸² Sant Pau i Sant Pere de Corts,³⁸³ Sant Feliu de Gerri, Sant Esteve de Perabella,³⁸⁴ Santa Cecília d'Ancs, Sant Martí *in valle Stacionense*,³⁸⁵ Santa Coloma, Sant Sadurní, Sant Fructuós de *Vesovis*,³⁸⁶ Sant Pere de Pallars, Santa Creu del Solà,³⁸⁷ Sant Germà de Pernui, Sant Lliser de *Sosui*³⁸⁸ i Sant Pere del Burgal, amb totes les viles i parròquies que posseïa.

Malgrat que hi manquen algunes propietats que havia anat obtenint en anys precedents,³⁸⁹ aquest document demostra com el monestir de Gerri s'havia anat fent important durant els segles IX i X i com havia anat configurant el que seria el seu territori durant tota l'edat mitjana i moderna. S'observa com el monestir va anar aglutinant totes les possessions al voltant de Gerri (el que avui seria el municipi de Baix Pallars), però també tenia parròquies i alous dispersos pel comtat del Pallars. Aquesta dispersió féu que, a la llarga, es perdessin algunes propietats més antigues i allunyades o que, amb el temps, s'anessin bescanviant per altres.

Durant el segle XI continua l'expansió econòmica, territorial i jurisdiccional del cenobi, com demostra tot el seguit de documents que corresponen a donacions, compres,

³⁸² Al segle IX era una cel·la monàstica (ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 237-238 i p. 234-235, doc. 9) que no hauria prosperat més enllà del segle XI, atès que ja no apareix citada a la butlla de 1164. Hauria estat una cel·la situada prop de Pujol, als voltants del barranc de les Moreres (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 106 i PUIG I FERRETÉ, 1984, p. 70, doc. 15).

³⁸³ Segons PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 107 correspondrien a Sant Pau de l'Estanyol i Sant Pere de Sestui.

³⁸⁴ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 237-238 i Joan-Albert ADELL i Maria Lluïsa CASES, CR, XV, p. 60-61.

³⁸⁵ Es tracta de l'església de Sant Martí de la Torre de Cabdella, anteriorment coneguda com Ballmoll. Sota aquest topònim ens apareix dues vegades en les visites arquebisbals al bisbat d'Urgell, cosa que també demostra que al segle XIV ja no era sota l'òrbita del monestir de Gerri. Ignasi Puig l'identifica erròniament amb Sant Martí de *Chaos*, documentat l'any 1164 (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 108); M. Lluïsa Cases l'identifica correctament (Maria Lluïsa CASES, CR, XV, p. 472-473).

³⁸⁶ Han estat identificades per Ignasi Puig com Santa Coloma al terme del castell de Sersui (avui Sellui), Sant Sadurní de Vilanova, al Pla de Corts, i Sant Fruitós de Balestui (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, notes 109, 110 i 111).

³⁸⁷ Es refereix a Santa Creu d'Enviny (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 68, nota 113).

³⁸⁸ Ignasi Puig l'identifica amb Sant Lliser d'Arcalís (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 64, nota 92 i p. 68, nota 114) perquè no es documenta cap més església a la zona dedicada a sant Lliser. També es recolza en un document del 947 en què el comte Isarn ven i dona a l'abat Ató de Gerri «ipso alodio de Sesui, cum ecclesia ipsa Sancti Licerii, in comitatu Paliare, in ipsa ribera de Saorte» (ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 363-364, doc. 155). Si la identificació és correcta, l'església d'Arcalís apareixeria entre els béns perduts i reclamats per l'abat de Gerri el 1105 (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 61-62, doc. 90). No surt citada a la butlla de confirmació de 1164 ni a les visites arquebisbals del segle XIV, però en una visita pastoral del 1575 consta com a parroquial i té com a sufragània l'església de Santa Maria d'Arboló, la qual sí que apareix a les del segle XIV. Així doncs, només podem aventurar que a l'inici del segle XIV Arcalís podia seguir dins l'esfera de Gerri, i per això no apareix a les visites arquebisbals, o que era sufragània d'Arboló.

³⁸⁹ Es tracta de Sant Martí de Seguí, la vila de Baén i l'església del castell de Basturs, que apareixien en documentació anterior (PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 69).

permutes, etc.³⁹⁰ D'aquesta centúria cal destacar la protecció que el monestir sempre rebé per part de la casa comtal pallaresa, fet que queda ben palès en una donació de 1082, en què el comte Artau II —juntament amb la seva mare Llúcia i el seu germà Ot— donaren al monestir diverses esglésies³⁹¹ a la zona de la vall Fosca, amb la qual cosa el monestir continuà la seva expansió més enllà del pla de Corts.

És evident que aquesta protecció comtal duia com a contrapartida una forta intro-missió en els afers del monestir. Una prova n'és la subjecció per part dels comtes Artau II i Eslonça al monestir de Sant Víctor de Marsella l'any 1096, per tal de reformar-ne la vida monàstica.³⁹² Sembla ser que la reforma tingué efectes immediats, ja que l'any 1097 es documenta un abat provinent de Marsella governant el cenobi.

Dos documents de principi del segle XII deixen veure la incomoditat que hauria suscitat a la mitra urgellesa l'afavoriment comtal al monestir i la seva expansió. Són de l'any 1105 i consisteixen en una memòria de béns perduts per Gerri i en una restitució que fa el bisbe Ot d'Urgell d'algunes esglésies.³⁹³ S'ha de pensar que les possessions haurien estat pretesament usurpades³⁹⁴ amb anterioritat a l'episcopat d'Ot, que era membre de la família comtal pallaresa i, per tant, estaria d'acord amb la política d'afavoriment al cenobi. Les esglésies que li restitueix el bisbe són:

Sancti Saturnini et Sancte Marie de Cuberas et ecclesiam Sancti Stephani de Ensehet; et Sancte Columbe, et Sancti Andree, et Sancti Martini de Mazana, cum ceteris capellis que sunt in territori castri que dicitur Sersui; et ecclesiam Sancti Martini in valle Stacionense, quem dicitur Bavamolles, cum subiectis sibi cellulis; et in Belvicinio, aecclesiam Sancti Iohannis et Sancti Vincencii; et in Petra Romans, que vulgo dicitur Petrabrana, aecclesiam Sancti Stephani; et in Monte Fromido, ecclesiam Sancti Felicis [et Sancti Stephani super silva, cum aliis ecclesiis sibi subiectis]; in Bernui aecclesiam Sancte Marie cum suis alodiis ac pertinenciis.³⁹⁵

³⁹⁰ Per una anàlisi detallada de l'expansió territorial de Gerri durant el segle XI, consulteu PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 70-96.

³⁹¹ Per veure la relació d'esglésies, consulteu PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 17-18, doc. 26.

³⁹² PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 40-41, doc. 55.

³⁹³ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 61-62, doc. 90 i p. 62-63, doc. 91.

³⁹⁴ Dic *pretesament* perquè el monestir de Gerri, amb anterioritat a la seva subjecció a Sant Víctor de Marsella, era molt procliu a la redacció de documents falsos. Vegeu PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 96-114.

³⁹⁵ Es tracta de les esglésies de Sant Sadurní i Santa Maria de Cuberes, Sant Esteve d'Enseu, Santa Coloma de Sellui, Sant Andreu de Sellui i Sant Martí de Maçana, Sant Martí de Ballmoll, Sant Joan i Sant Vicenç de Bellveí, Sant Esteve de Perabrana, Sant Feliu de Montformit, Sant Esteve de Montformit i Santa Maria de Bernui. Amb l'excepció de l'església de Sant Martí de Ballmoll o de la Torre de Cabdella, que al segle XIV consta ja com una parròquia depenent de la mitra urgellesa, totes restaren sota la subjecció de Gerri, bé fins a l'exclaustració del monestir, bé fins a la seva desaparició en època indeterminada.

Durant la primera meitat del segle XII hi van seguir havent algunes donacions d'esglésies, però moltes menys que en èpoques anteriors.³⁹⁶ De l'any 1164 es conserva una butlla de confirmació de béns del papa Alexandre III. És un document essencial perquè, d'una banda, referma la subjecció directa a Roma que ja havia atorgat Joan XII³⁹⁷ i, de l'altra, perquè confirma totes les possessions hagudes aleshores pel monestir. És el segon llistat d'aquest tipus que s'ha conservat i mostra l'expansió respecte a l'anterior del 966:

In territorio de Corts omnes eccleisias cum omnibus decimis, primiciis, oblacionibus et omnibus ad eas pertinentibus, trevas, sacraria, villas plures et mansos, ecclesiam Sancti Cipriani de Laras, ecclesiam Sancti Petri de Puiol (...), ecclesiam Sancte Eulalie de Cana-libus (...), ecclesiam Sancte Marie de Curtocastello (...), ecclesiam Sancti Martini de Montecurtes cum ceteris ecclesiis sibi subiectis, videlicet, ecclesiam Sancti Michaelis de Calvera, Sancti Romani de Benui et Sancti Romani Aquaputida, (...); ecclesiam Sancti Iohannis de Belvicin (...), ecclesiam Sancti Martini de Evalli, ecclesiam Sancti Felicis, alodia que habetis in Montefrumit, ecclesiam Sancti Stephani de Capitesilve, ecclesias de Hanchs (...), et omnes ecclesias de Sersui videlicet, Sancti Martini de Chahos, Sancti Martini de Mazana, Sancti Andree, Sancte Columbe et Sancti Petri in ipso castro; ecclesiam Sancti Fructuosi de Balastui (...), ecclesiam Sancti Stephani de Bretui (...), ecclesiam Sancti Saturnini de Villanova (...), ecclesias Sancti Iohannis et Sancti Christophori de Petramedia, ecclesiam Sancti Felicis de Gerre vilella. (...) in Castrogermano ecclesiam Sancte Eulalie (...); castrum de Brescha cum pertinentiis suis et ecclesiam Sancti Michaelis; ecclesiam Sancti Martini (...), ecclesiam Sancti Romani de Osez, (...) et omnia alias ecclesias de super Gerre usque in Molletum et usque in collum de Caseres et usque in Portellas de Sauchet, cum ecclesia de Roca, alodia de Castellis et de Bescarbo, decimas de condaminis de Taus et de aliis alodiis que ibi habetis, ecclesias Sancte Marie et Sancti Saturnini de Cuberes (...); in solano de Envecino ecclesiam Sancti Petri de Palears (...), ecclesiam Sancti Martini cum pertinentiis suis, (...) ecclesiam Sancti Martini de Castro libero, et Sancti Iohannis de Palatio, Sancti Martini de Canalibus, Sancte Marie de Coma et Sancti Michaelis de Casis, (...) ecclesiam Sancti Petri de Gavet, et Sancti Martini de valle Cirritana cum ipsa villa, et ecclesiam Sancti Privati iuxta Limignanam.

Aquest document llista quaranta-una esglésies, cosa que representa una mica més del doble de les que tenia en l'inventari del segle X, en el qual n'hi apareixien vint. Si a aquesta vintena se l'hi sumen les que el comte Artau II —juntament amb la seva mare Llúcia i el seu germà Ot— li havien donat l'any 1082 i les que el bisbe Ot li restaurà el

³⁹⁶ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 126-128 i 156-163.

³⁹⁷ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 109-111, doc. 153, en especial quan s'esmenta «quapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prephatum monasterium in quo divina mancipati estis obsequio quod specialiter sub beati Petri iure ac proprietate consistit predecessoris nostri felicitis memorie Iohannis pape vestigiis inherentes sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus».

1105, representen trenta-nou esglésies, gairebé el mateix número que hi ha a la butlla d'Alexandre III. Tanmateix, entre unes i altres hi ha diferències: algunes esglésies haurien desaparegut o no haurien prosperat, d'altres sortiren de la influència de Gerri i d'altres entraren en la seva òrbita.

Per fer-se una idea de quin era el panorama de les esglésies dependents de Gerri al segle XIV, pot servir comparar els llistats de parròquies del segle XVIII³⁹⁸ amb la butlla del papa Alexandre III i amb les parròquies no citades en les visites arquebisbals del segle XIV. Cap de les esglésies que hi ha a la documentació del segle XVIII apareix citada a les visites del segle XIV,³⁹⁹ amb la qual cosa hem de pensar que en aquella època eren dins la seva jurisdicció eclesiàstica.

El *Compendio histórico*, un document de 1762 o 1763,⁴⁰⁰ dona una relació de parròquies que reflecteix força l'escenari possible que trobaríem al segle XIV. És ben possible que, atès que la nostra època d'estudi és anterior a les calamitats i el despoblament del final de la baixa edat mitjana, algunes de les esglésies que apareixen com a sufragànies en la documentació d'època moderna fossin parròquies en aquell moment. És per això que, com que no es disposa de documentació per afirmar-ho, hem mantingut la classificació d'època moderna però indicant les esglésies sufragànies, ja que aquestes podien haver estat parròquies al segle XIV (TAULA 11 i MAPA 18).

La diferència més destacada amb aquests llistats d'època moderna és que a l'edat mitjana sembla que Buseu era la parròquia i Useu la sufragània,⁴⁰¹ situació que es capgiraria amb el pas del temps. A partir de la documentació també sembla intuir-se que a mitjan segle XV, les esglésies de Sellui i Balestui formaven una sola parròquia.⁴⁰² Sant Pere de

³⁹⁸ Em refereixo al *Compendio Histórico* de 1762 o 1763, editat per MOLINÉ, 2002-2005, p. 415-547, a un llistat de 1772, publicat també per MOLINÉ, 1993b, p. 189-190, i a dos llistats de 1718 i 1835 respectivament publicats també per MOLINÉ, 1998, p. 239 (any 1718) i 253-255 (any 1835).

³⁹⁹ Vegeu els llistats de parròquies de la visita arquebisbal dels deganats de Tremp, Montanartró, Cardós i Àneu, corresponents a la zona del Pallars en la qual estava situat el monestir de Gerri.

⁴⁰⁰ Editat íntegrament per MOLINÉ, 2002-2005, p. 415-547.

⁴⁰¹ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 213, doc. 315 reproduïx aquest extracte d'un document de 1315: «Otra provision i canonica institucion de la misma Yglesia [de Buseu] i sus anexas se halla de mas antiguo hecha por el Abad Ramon á favor de Bernardo de Sangenis en seis de los Ydus de Marzo de mil tres cientos y catorce». De manera semblant, l'any 1428, trobem a PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 354, doc. 479: «El Vicario General del mismo Abad [Pasqual de Cuberes] hizo colacion de la Rectoria de Buseu y de las anexas».

⁴⁰² Així sembla desprendre's d'un document de 1454 citat per PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 390, doc. 525: «y en veinte y uno de Marzo de mil quatro cientos cinquenta y quatro [l'abat de Gerri proveí] el Curato de Celluy y Balastuy á favor de Pedro Aloy».

Gavet i Sant Martí de Barcedana no apareixen esmentades en els llistats d'època moderna referents a les esglésies pertanyents al monestir. El fet que en el passat estiguessin relacionades amb el cenobi de Gerri i que tampoc apareguin relacionades a les visites ni a les dècimes baixmedievales, ha suggerit que les parròquies de Barcedana⁴⁰³ i de Gavet⁴⁰⁴ formessin part de la jurisdicció *nullius* de Gerri i que, sense que se'n coneguin les causes, passessin a la mitra urgel·litana durant l'edat moderna.

Parròquies	Sufragànies
ANCS, Santa Cecília	
BAÉN, Sant Andreu	SANT SEBASTIÀ DE BUSEU, Sant Sebastià
BARCEDANA, Sant Martí	
BELLVEI, Sant Joan	ENVALL, Sant Jaume MONTFORMIT, Sant Feliu
BERNUI, Santa Maria	
BRETUI, Sant Esteve	
BUSEU, Sant Serni	USEU, Sant Romà
CANALS, Sant Martí	
CUBERES, Sant Sadurní	ESPLUGA DE CUBERES, Santa Coloma SOLDUGA, Sant Martí
ESCART, Sant Martí	
GAVET, Sant Pere	
GERRI, Santa Maria	
GERRI, Sant Feliu	BRESCA, Sant Miquel ENSEU, Sant Esteve
MALESES, Sant Pere	
MONTCORTÈS, Sant Martí	BRETUI, Sant Esteve
MONTSOR, Santa Maria	
PERAMEA, Sant Cristòfol	
PUJOL, Sant Andreu	CANALS, Santa Eulàlia CORTCASTELL, Santa Maria
SELLUI, Santa Coloma	BALESTUI, Sant Fruitós
SOSSÍS, Santa Maria	
VINYAFRESCAL, Sant Joan	

TAULA 11. Possibles parròquies dependents del monestir de Gerri al segle XIV i les seves sufragànies.

⁴⁰³ Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p 71: «En temps moderns aquesta església, lliure de tota subjecció a Gerri, figura com a sufragània de Sant Miquel de la Vall». Així es pot constatar al *Compendio Histórico* de 1762-1763.

⁴⁰⁴ No es visita i no apareix a cap relació del bisbat d'Urgell fins al segle XVIII, per la qual cosa devia romandre dins l'òrbita de Gerri. Així ho explica Maria Lluïsa CASES, *CR*, vol. XV, p 71: «Si bé la vila [de Gavet] retornà a jurisdicció dels comtes de Pallars el 1197, sembla que l'església restà dins l'òrbita del monestir de Gerri, fet que explicaria la seva exclusió —car es tractaria d'una parròquia exempta— de les relacions de les parròquies del deganat i oficialat de Tremp fins al 1758». Al *Compendio Histórico* de 1762-1763, apareix com una parròquia de l'oficialat de Tremp.

Com a cap d'una jurisdicció *nullius*, l'abat de Gerri tenia prerrogatives que acostumaven a ésser reservades als bisbes.⁴⁰⁵ Així, per exemple, podia convocar sínodes abacials, com els documentats el 1314 i 1347,⁴⁰⁶ i també tenia dret a visitar les seves esglésies, com la que realitzà l'any 1386.⁴⁰⁷ Al començament del segle XVII encara era ben palesa aquesta exempció, com es pot comprovar en un document que extracta dues butlles dels papes Pau V i Gregori XV i en el qual s'exhorta als bisbes que no pretenguin el monestir *nullius* de Gerri:

Bula de Gregorio 15 en que incluye otra de Paulo 5º por la qual manda a los obispos no estorven, que el monasterio de Gerri elija los beneficios curados en las iglesias de su dominio, reservando á los obispos solamente el examen de suficiencia para los clérigos que los obtubiesen y fuesen presentados por otro monasterio en virtud de Santo Concilio de Trento que se lo permite por derecho de Patronato.⁴⁰⁸

I al final del mateix segle XVII encara s'incideix en les prerrogatives quasi-episcopals de Gerri, tal i com recull Bonaventura Tristany el 1677 a la seva *Corona benedictina*:

No puede el Ordinario de Urgel visitar la Iglesia, Convento, y demás Parrochias, y Lugares de la dicha Abadía de N. Señora de Gerri, por tocar los auctos de visita al proprio Abad, que es su Ordinario, y en virtud de la jurisdiccion Episcopal, seu quasi, que tiene, sin que al Ordinario le pueda valer la assistència de drecho.⁴⁰⁹

El monestir de Gerri subsistí fins a l'exclaustració de 1835, en què el seu patrimoni fou subhastat i venut, i l'últim abat, Antoni de Gudell, mantingué el títol però només oficià ja com a rector de Peramea. A partir d'aquest moment les esglésies que havien format part de l'abadiat *nullius* passaren a integrar-se al bisbat d'Urgell, fent-se efectiu aquest pas l'any 1874.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 193-194, destaca la provisió d'esglésies i parròquies, així com del prior de Sant Pere de les Maleses, la visita d'esglésies, la instrucció de sumarís contra eclesiàstics, la convocatòria de sínodes i redacció de constitucions, la concessió de llicències o l'excomunió.

⁴⁰⁶ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 213, doc. 313 i p. 239, doc. 352.

⁴⁰⁷ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 297, doc. 422.

⁴⁰⁸ Carlos de SIMÓN, Índice de instrumentos y privilegios pertenecientes a distintas catedrales, conventos e instituciones eclesiásticas y civiles, de España, enviado por D. Carlos Simón Pontero a D. José de Carvajal y Lancáster. Biblioteca Nacional de España, Ms. 13123, s. XVIII, fol. 379.

⁴⁰⁹ TRISTANY-BOFILL, 1677, p. 305.

⁴¹⁰ BURGUEÑO i GRAS, 2014, p. 195: «La plena integració de les antigues jurisdiccions autònomes enclavades a la diòcesi d'Urgell (abadiat de Gerri, pabordia de Mur, priorat de Meià, orde de Sant Joan i Bonrepòs) es van dur a terme el 19 de març de 1874 (publicada en el *Boletín* de 24 de juliol de 1876)».

3.3.2. SANT PERE DEL BURGAL

He considerat la inclusió de Sant Pere del Burgal en aquest apartat de territoris exempts perquè no apareix documentat a cap dècima del segle XIV, ni a cap visita pastoral medieval ni d'època moderna.

La història inicial del monestir de Sant Pere del Burgal és confusa, sobretot per la poca documentació conservada que en faci referència i per les constants tensions entre els monestir de Gerri i de la Grassa, al Llenguadoc, que se'n disputaven la dependència. Molta de la documentació anterior al segle XI consisteix en documents falsos. Ignasi Puig proposa que aquesta redacció de falsos per part del monestir de Gerri, si bé no es pot assegurar que la Grassa tampoc en fes, devia venir propiciada per intentar demostrar uns drets que no es podien demostrar amb documentació autèntica.⁴¹¹ Tanmateix aquests documents devien basar-se en documentació autèntica, però que segurament no es conservava.⁴¹²

Les notícies més antigues del monestir es remunten al 859, quan l'abat Deligat obtingué un precepte d'immunitat del comte Ramon de Tolosa,⁴¹³ cosa que suggereix que aquest cenobi ja existia amb anterioritat i que devia tenir un bon patrimoni que li permetia ampliar-lo mitjançant compres.⁴¹⁴

Tanmateix, la documentació mostra com al segle X es troba ja dins l'òrbita del monestir de Gerri. Segons es desprèn d'un document del 908, el Burgal havia estat lliurat a Gerri pels dos últims monjos que hi quedaven, que s'havien integrat al cenobi de Gerri, ja que el Burgal estava en plena decadència.⁴¹⁵

A partir d'aquest moment i fins a final de segle la història del Burgal és confusa i contradictòria. Tot un seguit de documents, falsos i originals, de Gerri i de la Grassa datats

⁴¹¹ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 97: «La finalitat de les falsificacions és la de proporcionar al monestir un titulació abundant i clara, especialment de les possessions que li són discutides».

⁴¹² ABADAL, 1955, vol. III-1, p. 55: «Aquests dos documents falsos foren redactats prenent per base principal els documents autèntics [...]»; PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. I, p. 113: «D'aquesta manera deduirem que l'arxiu monacal no devia ésser una excepció: desordenat i desatès, els títols de propietat es perdien i eren insuficients per a fer front als abusos dels senyors laics».

⁴¹³ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 314-135, doc. 55.

⁴¹⁴ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 316, doc. 60.

⁴¹⁵ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 228: «[...] Burgal, que deuria haver quedat reduït a la mínima expressió congregacional amb la presència de sols dos monjos, fou lliurat per aquests al monestir veí de Gerri. Eudes i Saborit, els dos monjos al·ludits, s'internaren també a Gerri»; p. 340-341, doc. 108: «Hec omnia quantum infra istas fines habemus et in nostras scripturas ressonat, quod nobis fecit Eudo presbiter et Saburidus, in illorum elemosina, tam de alode quam de comparacione, cambiamus tibi vel vindimus ab omnia integritate».

al segle X, evidencien la constant voluntat d'un i d'altre d'annexionar-se el monestir.⁴¹⁶ Amb tot, Gerri aconseguí una butlla del papa Joan XIII l'any 966 en què li confirmà la possessió del Burgal,⁴¹⁷ i la Grassa, un document del 1007, pel qual el comte Sunyer renovà la donació al monestir llenguadocià. Cal no oblidar, que malgrat aquestes tensions entre els dos monestirs pretendents, el Burgal estigué sempre lligat a la casa comtal pal·laresa.⁴¹⁸

Als segles XI i XII, tanmateix, la documentació sembla confirmar la vinculació amb el monestir de la Grassa, així com la protecció comtal. Tant és així, que el monestir de Gerri publica el 1105 una memòria de béns perduts entre els quals hi figura «monasterium scilicet Sancti Petri Burgali, quod Crassensi ecclesia detinet iniuste».⁴¹⁹ Tanmateix, l'any 1164, encara aconseguí dotar-se d'una butlla del papa Alexandre III en la qual li confirmava l'«ecclesia Sancti Petri de Burgali».⁴²⁰ Cal pensar, que segurament els documents papals es feien en base a anteriors, com ja hem comentat en parlar del monestir de Gerri, i que és possible que per això se citi el Burgal.

Malgrat l'aparent vinculació amb la Grassa, les tensions entre els dos monestirs no se solucionaren fins l'any 1337, en què es produeix una concòrdia per la qual la Grassa mantenia bona part del patrimoni del Burgal i el nomenament de priors i Gerri obtenia diversos béns que integrà a la seva cambreria.⁴²¹

A partir d'aquest moment sembla que no hi hagué més conflictes entre la Grassa i Gerri pel domini del Burgal, el qual degué entrar en forta decadència al llarg dels segles XIV, XV i XVI. Tant és així, que l'any 1570 el prior del Burgal i el consell de la vila d'Escaló acordaren secularitzar el priorat.⁴²² Fou a partir d'aquest moment, o fins i tot abans, que degué abandonar-se el monestir, que encara era parròquia, i traslladar-se les funcions parroquials a la veïna església de Santa Helena d'Escaló, que n'era sufragània.

⁴¹⁶ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 406-408, *VI fals de Gerri*; p. 409-410, *VIII fals de Gerri*; p. 414-416, *I fals del Burgal*; p. 416, *II fals del Burgal*; ABADAL, 1955, vol. III-2, 365, doc. 158; p. 368, doc. 162.

⁴¹⁷ ABADAL, 1955, vol. III-2, p. 388-390, doc. 200.

⁴¹⁸ MAGNOU-NORTIER i MAGNOU, 1996, p. 140-141, doc. 91.

⁴¹⁹ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 61-62, doc. 90.

⁴²⁰ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 109-111, doc. 153.

⁴²¹ PUIG I FERRETÉ, 1991, vol. II, p. 224-225, doc. 334 i p. 225-227, doc. 335.

⁴²² RIU I RIU, 1960, vol. III, p. 454-458, doc. 120.

Segurament deslligat de tota vinculació amb la Grassa, es convertí en una mena de territori exempt, tal i com ho manifesten les visites *ad limina* del segle XVIII,⁴²³ si bé, aquesta desvinculació ha de venir de molt abans. És per aquest motiu que l'he considerat un territori exempt, ja que no apareix en cap relació parroquial de l'edat mitjana (TAULA 12 i MAPA 18).

L'any 1772 passà a formar part del domini *nullius* de Gerri⁴²⁴ i, a partir de 1835, amb l'exclaustració del monestir, s'integrà al bisbat d'Urgell com a simple capella, essent la parròquia l'església d'Escaló.

Parròquia	Sufragània
EL BURGAL, Sant Pere	ESCALÓ, Santa Helena

TAULA 12. El monestir del Burgal al segle XIV i les seva sufragània.

3.3.3. SANTA MARIA DE MUR

L'origen de la canònica de Santa Maria de Mur⁴²⁵ s'ha de situar a la segona meitat del segle XI, quan pels volts de 1060 el comte Ramon IV (V) de Pallars Jussà i la seva muller Valença, començaren a construir l'església de Santa Maria al costat del castell. Sembla que el 1069 l'església ja estaria acabada o almenys serviria per al culte, ja que el 12 de gener d'aquell any fou consagrada a santa Maria, sant Pere i sant Esteve pel bisbe Guillellem d'Urgell.⁴²⁶ Juntament amb la consagració es féu una riquíssima dotació d'objectes litúrgics, que sembla demostrar la riquesa dels comtes (no oblidem que Valença era filla d'Arnau Mir de Tost) i la voluntat de convertir aquest monestir en el panteó comtal.⁴²⁷

⁴²³ MOLINÉ, 1981, p. 426.

⁴²⁴ RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 238, nota 57: «Una Real Cédula de 24 de septiembre de 1772 resolvió el conflicto decidiendo que el priorato quedaba sujeto en lo espiritual al abad de Gerri, y que era beneficio curado, secular y residencial debiendo conferirse, en sus vacantes, por concurso y a clérigos seculares».

⁴²⁵ Manca un estudi en profunditat de la història de la canònica de Santa Maria de Mur i de la seva pabor-dia. Si bé es conserva el recull documental de MARTÍ, 1794, que és la font primordial per al seu estudi, i s'han fet algunes aproximacions històriques com poden ser MIR I CASASES, 1880, CUENCA, 1906 i BOCHACA, 1991, encara manca un bon estudi global, com els existents per als monestirs de Gerri o d'Àger. Vegeu també VILLANUEVA, 1850b, p. 70-76; ROCAFORT, s. d., p. 815-821; MIRET I SANS, 1912a; MIRET I SANS, 1912b; RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 333-337; PLADEVALL, 1967, p. 296-299; FITÉ, 1988; CORREDERA, 2003; SANCHE, 2009. Segons una entrada al blog de la Biblioteca de Catalunya, actualment Jesús Alturo està preparant l'edició del Diplomatarium de Mur: <<http://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Els-pergamins-de-la-Col-legiata-de-Mur>> [consulta: 6 de maig de 2015].

⁴²⁶ Acta de Consagració, BC, Perg. 464, Reg. 1913.

⁴²⁷ VILLANUEVA, 1850b, p. 73: «Los fundadores eligieron aquí su sepultura. A lo menos del Conde consta que estaba enterrado en el cementerio de esta iglesia en el año IIII, cuando Pedro su hijo, Conde también de Pallás, en una donación á Santa Maria de Mur, dice: *in cujus cimiterio praedicti patris mei (Raimundi) corpus sepultum est*».

La comunitat de clergues es degué formar de manera molt ràpida, ja que Galindo, el primer paborde, es documenta el mateix any de la consagració.⁴²⁸ El fill del comte Ramon, Pere Ramon I, posà la comunitat de Mur sota l'orde dels canonges regulars de Sant Agustí.⁴²⁹

El comte Pere Ramon I va augmentar el patrimoni del monestir i li va donar totes les esglésies dins d'uns límits que coincideixen aproximadament amb el nucli principal del domini de Mur.⁴³⁰ L'any 1099 el comte Pere Ramon I posà la canònica de Mur sota la jurisdicció de la Santa Seu, per la qual cosa pagava anualment dos mancusos d'or.⁴³¹ Aquesta subjecció es reflecteix en dos documents:

Ego Petrus Dei gratia Comes Pallariensis aedificator et custos Ecclesiae beatae Mariae Muri, pro redemptione peccatorum meorum, et pro animabus omnium parentum meorum, Raymundi videlicet atque Valentiae, quorum spiritus cum sanctis Dei in pace requiescant, dono et concedo totas Ecclesias quae sunt in termino [...] cum Ecclesia beatae semperque virginis Mariae Muri, sanctae Romanae Ecclesiae offero sub protectione beatorum Apostolorum Petri et Pauli et sui Pontificis.⁴³²

Silendum vero et praetermittendum non est qualiter ego Petrus Comes cum fratribus meis Arnallo atque Bernardo, laudante et confirmante genitrice nostra praedicta post obitum genitoris nostri, regente Romanam Ecclesiam beatae memoriae Papa Urbano, praefatam Ecclesiam Muri pari et communi voto beato Petro Apostolorum principi Archiepiscopi Toletani Romani Legati Bernardi simulque Barbastrensis Episcopi Pontii delatione conscripsimus et condonando firmavimus; quam certe isdem Apostolicus in alodium et jus proprium beati Petri suspiciens et privilegii dignitate munivit et omne apostolica defensione roboravit, absolutionem benefactoribus, malefactoribus vero ejus prohibitum,

⁴²⁸ CUENCA, 1906, p. 86: «A este presbítero confió el Conde Ramón la dirección de la iglesia de Mur luego de consagrada, según es de ver en el mismo acto de consagración constando en ella la firma de este prudente sacerdote».

⁴²⁹ MARCA, 1688, ap. 323, col. 1212-1213: «Postea vero ego Petrus Comes dono et concedo procuratori praedictae Ecclesiae Sanctae Mariae Muri et canonicis sub regula sancti Augustini in eodem loco servientibus ut per totum comitatum Palliarensem se possint examplare et aedificare [...]»; MARTÍ, 1794, doc. 131.

⁴³⁰ MARCA, 1688, ap. 323, col. 1212-1213; MARTÍ, 1794, doc. 131: «[...] totas ecclesias que sunt infra terminos istos, scilicet de Torrento de Claret usque ad collum de la Çeladela, ab collum de la Celadela usque ad Castellum Novum, ab Castello Novo usque ad collum de Ares, ab collo de Ares usque ad hoscham de Girvia, ad oscha de Girvia usque in flumine Nogerie».

⁴³¹ MARTÍ, 1794, doc. 74: «[...] assignando quod singulis annis manchiones duo (forte melius manchusi duo, ex eo loco Lateranensi Palatio solverentur penitus pro tributo propter quo dius patronatus ipsius monasterii eidem comiti [...]); CUENCA, 1906, p. 50: «La iglesia de Mur tributaba anualmente dos marcos de oro al palacio Lateranense».

⁴³² MARCA, 1688, ap. 323, col. 1212-1213; MARTÍ, 1794, fol. 312, a l'índex final de l'obra indica que aquest document «sirve para venta y para probar la independencia del Obispado y sujeción inmediata a la Sede Apostólica».

auctorizans atque canonicum inibi ordinem instituti precipiens sicut et factum est, et amplius adhuc, et perfectius divina gratia largiente augendo et perficiendo instituetur.⁴³³

La subjecció a la Santa Seu fou l'inici de la pabordia⁴³⁴ exempta de Mur, que conformà un territori considerable dins del comtat de Pallars Jussà i es beneficià enormement de les donacions que els comtes i altres persones li feren, sempre independent de la jurisdicció episcopal urgellitana.

Arran que uns quants canonges de Mur intentessin, amb l'acord de l'abat de Bellpuig de les Avellanes, convertir la canònica augustiniana de Mur en premonstratena i unir-la a aquell monestir, el papa Gregori IX emeté l'any 1236 una butlla en la qual, no només anul·lava aquest intent d'unió, sinó que refermava la subjecció de Mur a la Santa Seu.⁴³⁵ El cenobi no només tenia de la seva banda l'autoritat papal i comtal, sinó que també va gaudir de privilegis reials, com l'emès l'any 1210 pel rei Pere II, en què posava sota la seva protecció l'església de Mur, li confirmava tots els privilegis i ratificava la donació que li havia fet son pare el rei Alfons.⁴³⁶

El monestir era regit pel prepòsit o paborde, que era escollit pels canonges, si bé els candidats eren presentats pel senyor de Mur. Més endavant, a partir del segle XIV, el paborde fou designat pel papa.⁴³⁷ Com la resta de territoris *nullius*, el paborde de Mur exercia la jurisdicció ordinària sobre les seves esglésies, feia la col·lació de beneficis i curats, la inspecció de les esglésies i la institució de causes pietoses.⁴³⁸ Era també el paborde qui atorgava la potestat de construir esglésies dins del seu territori,⁴³⁹ si bé no podia consagrar-les.⁴⁴⁰ Era convocat als concilis de la Tarraconense conjuntament amb la resta de prelats del país.⁴⁴¹

⁴³³ MARCA, 1688, ap. 324, col. 1213-1218.

⁴³⁴ Josep M. MARQUÈS, «paborde», *DHEC*, vol. III, p. 1-2.

⁴³⁵ MARTÍ, 1794, doc. 74; CORREDERA, 2003, p. 50-51.

⁴³⁶ MARTÍ, 1794, doc. 17: «Manifestum sit omnibus quod Nos, Petrus Dei gratia Rex Aragonum et Comes Barchinone, recipimus et constituimus sub nostra speciali protectione, securitate, custodia, emparancia et ducatu, te Bernardum de Sclusa, prepositum ecclesiae Sanctae Mariae de Muro et omnes successores tuos qui fuerint prepositi in eadem ecclesia [...] et omnes res ad ipsam ecclesiam pertinentes, mobiles et immobiles [...]».

⁴³⁷ BOCHACA, 1991, p. 28.

⁴³⁸ CUENCA, 1906, p. 76.

⁴³⁹ Es documenta l'autorització de construir l'església del mas d'Espona o la de Beniure. MARTÍ, 1794, doc. 36 i 181.

⁴⁴⁰ CUENCA, 1906, p. 77: «Carecía empero el Paborde de la facultad de consagrar iglesias, así es que quando se ofrecía la oportunidad del tránsito de algún Obispo, se le suplicaba que lo hiciese, dándole el Paborde

Una altra prerrogativa del paborde era la de convocar sínodes entre els rectors de la seva jurisdicció. En ells es debaten temes que afectaven la quasi-diòcesi que conformava l'església de Mur, però, pels testimonis que ens han arribat, sembla que una qüestió en la qual s'incidia molt era la de l'exempció del monestir. Així, en el sínode de 1310 s'acordà que no es reconegué a cap bisbe i només al papa, però si eren cridats als concilis provincials que hi assistissin.⁴⁴² En el de 1387, es decretà que si l'abat d'Àger pretenia la seva jurisdicció espiritual, no l'obeïssin ni a ell ni a ningú que no fos el papa.⁴⁴³ Per exemple, en un altre de 1487, es decretà que celebressin la missa amb missals romans i no amb els d'Urgell i que no s'admetés res que vingués del bisbe d'Urgell perquè ells no pertanyien a cap bisbat, sinó que només depenien del papa.⁴⁴⁴ I en època moderna es continuava insistint en la qüestió en els sínodes celebrats el 1547,⁴⁴⁵ 1577⁴⁴⁶ i 1585.⁴⁴⁷

De la mateixa manera, tenia la capacitat de visitar les esglésies del seu domini, ja fos per ell mateix o per delegats. D'època baixmedieval només conservem una referència a una visita realitzada l'any 1487, per tal d'examinar el territori de la pabordia com a conseqüència de les guerres del Principat i amb la intenció de reparar-la:

Guillelmus Ferrarii Dei et Apostolica Sedis gratia prepositus de Muro, ordinis Sancti Augustini canonicarum regularum tam in capite quam in membris, exemptus ad Romanam Ecclesiam nullio alio medio pertinenti dilectis universis vicariis et rectoribus nostrae prepositurae constitutis salutem et honorem. Cum ecclesia dicta nostrae prespositurae propter guerras in Principatu Cataloniae venerint ad maximam diminutionem et ad restaurationem et reparationem eareum intendamus eas visitare modo et forma . . . ad quam visitationem diebus sequentibus infrascriptis intendamus vacare sil . . . die dominica quae computabitur XXI mensis praesentis monasterium praedictum, die autem dominica subsequenti quae computabitur XXVIII mensis praesentis ecclesiam de Moror, de Olzina et de Estorm; die autem Sancti Michaelis Archangeli dicti mensis (septembris) ecclesiam parochialem de Guardia; ultimo die dicti mensis ecclesiam Sanctae Luciae et ecclesiam de Maüll. Die vero dominica que erit quinta octobris . . . veniem ecclesiam parochialem de Pugcerquos et de Altarriba. Pro tanto . . . intimamus et mandamus omnibus et singulis canonicis, presbiteris, rectoribus et vicariis ac beneficiatis et aliis presbiteris intra presposituram de Muro constitutis in virtute sanctae obedientiae et sub pena excommunicationis et

facultades para ejercer aquel acto en su territorio». Com exemple, hi ha la consagració de l'església de la Guàrdia el 1395, reproduïda per MARTÍ, 1794, doc. 186.

⁴⁴¹ Es documenta la convocatòria al concili de 1607. MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 132.

⁴⁴² MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 63.

⁴⁴³ MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 63.

⁴⁴⁴ MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 92-93.

⁴⁴⁵ MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 108.

⁴⁴⁶ MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 110-111.

⁴⁴⁷ MARTÍ, 1794, doc. 306; CORREDERA, 2003, p. 112-113.

interdicti quam in litteris . . . declaramus contra vos et eos qui contra praemissa et infra scripta contrafecerint et diebus de super assignatis . . . in vestris parrochiis prompti et parati non fuerint ad nos recipiendum vel f. *Falta lo demás del edicto por estar rasgado*.⁴⁴⁸

La resta de notícies sobre visites pastorals a la pabordia són ja d'època moderna. La documentació mostra que n'hi va haver de generals a tot el territori,⁴⁴⁹ però també d'individuals a algunes esglésies concretes. Malauradament la documentació que se n'ha conservat no ens dóna molta informació sobre els aspectes que es tenien en compte.

Església	Any de visita individual
ALZINA	1595, 1597, 1600, 1601, 1602, 1604, 1623
BENIURE	1595, 1597, 1600, 1601, 1602, 1604, 1623
CELLERS	1607
ESTORM	1595, 1597, 1600, 1601, 1602, 1604, 1623
GUÀRDIA	1537, 1593, 1594, 1595, 1597, 1600, 1601, 1607, 1622, 1637, 1642, 1695
MEÜLL DE MUR	1623, 1640, 1690, 1698
MOROR	1537, 1593, 1595, 1597, 1600, 1601, 1602, 1604, 1609, 1623
MUR	1635, 1649, 1652, 1690, 1692, 1698, 1701
PUIGCERCÓS	1569, 1593, 1596, 1600, 1601, 1692
SOLIVA	1537, 1569, 1590, 1593, 1597, 1601, 1621

TAULA 13. Relació de visites realitzades de manera individual a una o més esglésies de la pabordia de Mur i l'any en què s'efectuà.

A part de la jurisdicció eclesiàstica sobre el territori, el paborde també n'exercia la jurisdicció civil, que tenia els mateixos límits territorials que l'eclesiàstica. Pel que fa a la jurisdicció civil nomenava batlles, cobrava censos i jutjava i imposava penes. Tant un aspecte com un altre, van provocar una sèrie de litigis, els més destacats dels quals foren amb el bisbe d'Urgell per la qüestió de l'exempció.

En un document de 1311, en què el paborde Alegret de Fila apel·la al bisbe de Lleida sobre la seva exempció, ja es comenta que aquesta situació s'havia tractat els anys 1260 i 1261 i que totes les circumstàncies i documents eren favorables al paborde de Mur.⁴⁵⁰ Aquell mateix 1311 el bisbe Ramon Treballa d'Urgell pretenia exercir la seva jurisdicció sobre el territori de la pabordia i el paborde recorregué a l'arquebisbe de Tarragona.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ MARTÍ, 1794, doc. 237.

⁴⁴⁹ Les visites generals a tota la pabordia foren els anys 1715, 1730, 1736, 1740, 1746, 1751, 1753, 1761, 1763, 1766, 1767, 1769, 1771, 1773, 1775, 1777, 1780. Informació extreta de MARTÍ, 1794, doc. 283.

⁴⁵⁰ MARTÍ, 1794, doc. 77.

⁴⁵¹ MARTÍ, 1794, doc. 76.

Aquests litigis van ser constants durant tota la història del monestir fins a la definitiva integració al bisbat d'Urgell amb el Concordat del regne d'Espanya amb la Santa Seu de l'any 1851, pel qual s'eliminaven les jurisdiccions exemptes.⁴⁵²

Segons la documentació consultada i les dècimes, crec que al segle XIV el pabordat de Mur era format per 13 parròquies⁴⁵³ (TAULA 14 i MAPA 18):

Parròquies	Sufragànies	Dècimes en les quals es relaciona
ALTA-RIBA, Sant Martí		
ALZINA, Santa Creu		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
	BENIURE, Santa Maria	
CELLERS, Santa Maria		
	CELLERS, Sant Miquel	
ESCUMÓ, <i>església d'</i>		
ESTORM, Sant Salvador		
	VILAMOLERA, Sant Salvador	
GUÀRDIA, Sant Feliu		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MALLABECS, Sant Miquel		
EL MEÜLL DE MUR, Sant Martí		
MOROR, Sant Miquel		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MUR, Santa Llúcia		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
MUR, Santa Maria		1279-80, 1305, 1355, 1375, 1391, 1393
PUIGCERCÓS, Sant Martí		1305, 1355, 1375, 1391, 1393
SOLIVA, Santa Maria		

TAULA 14. Possibles parròquies dependents de la pabordia de Mur al segle XIV i les seves sufragànies.

El territori de les parròquies d'Escumó i Mallabecs, situades a l'altre vessant del Montsec, consta com una possessió de l'abadia d'Àger en època moderna, si bé sembla que el 1547 encara formaven part de Mur.⁴⁵⁴ També hi hauria variants en les parròquies, ja que algunes, amb el pas del temps perdrien la seva categoria parroquial, com es el cas d'Alzina i Estorm, que l'any 1549 consten com a sufragànies de Moror.⁴⁵⁵

Tot i que a la nostra documentació no aparegui reflectit, hi ha constància que el territori exempt de Mur i les seves sufragànies, s'intentaren visitar l'any 1314 en el decurs de la nostra visita arquebisbal. Es tracta de dos documents extractats per Josep Martí, en els

⁴⁵² En el seu article 11: «Cesarán tambien todas las jurisdicciones privilegiadas y exentas, cualesquiera que sean su clase y denominación, inclusa la de San Juan de Jerusalén. Sus actuales territorios se reunirán á las respectivas diócesis en la nueva demarcación que se hará de ellas según el art. 7º».

⁴⁵³ He comptabilitzat les esglésies d'Alta-riba i Cellers, que foren visitades a la visita arquebisbal com a part del deganat de Tremp, si bé formaven part de la pabordia de Mur.

⁴⁵⁴ MARTÍ, 1794, doc. 100.

⁴⁵⁵ MARTÍ, 1794, doc. 265.

quals es relata com s'intentà fer la visita i el paborde Alegret de Fila i els canonges presentaren els documents d'exempció a Galceran Sacosta, visitador, el qual va considerar-los insuficients.⁴⁵⁶

3.3.4. SANT PERE D'ÀGER

La història de la canònica de Sant Pere d'Àger ha estat profusament estudiada a partir de la documentació conservada, que a diferència dels exempts estudiats anteriorment, és excepcionalment prolífica.⁴⁵⁷ És per aquest motiu que, en aquest apartat, només abordaré els temes més significatius per a l'objecte d'estudi d'aquesta tesi.

L'origen de la canònica d'Àger va estretament lligat a la figura d'Arnau Mir de Tost, senyor de Tost i fundador del vescomtat d'Àger, que conquerí als sarraïns la vall d'Àger. S'ha escrit que Arnau Mir de Tost hauria pensat en fundar aquest monestir el 1034, durant el moment de la conquesta,⁴⁵⁸ si bé no hi ha cap document evident fins el 1048, en el qual el vescomte ratificava les donacions que li havia fet abans de la segona invasió musulmana (1046).⁴⁵⁹ Tot i les dificultats inicials, sembla que la comunitat de canonges d'Àger ja estava ben constituïda entorn de l'any 1066, en què constava de deu membres.⁴⁶⁰

La majoria del patrimoni inicial del monestir es forjà en base a les donacions que el vescomte Arnau Mir de Tost i la seva esposa Arsenda anaren atorgant a Sant Pere d'Àger.⁴⁶¹ Els seus descendents seguiren amb aquestes dotacions, a les quals amb el temps s'anaren afegint donacions.⁴⁶² Arnau Mir de Tost no només afavorí el monestir de Sant Pere d'Àger, sinó que també feu moltíssims llegats pietosos a totes les esglésies del

⁴⁵⁶ MARTÍ, 1794, reg. 78 i 79. Per a més informació consulteu: <<https://sites.google.com/site/jpalautesi>>.

⁴⁵⁷ Entre els estudis sobre l'abadia d'Àger cal destacar, en primer lloc i principal, la tasca d'ordenació de l'arxiu duta a terme al segle XVIII per Jaume Caresmar, que escrigué diversos volums amb els extractes dels documents que s'hi conservaven. Jo m'he servit de CARESMAR, c. 1770, conservat a l'Archivo Histórico Nacional (Códices, L. 795). Pel que fa als estudis referents al monestir i les seves vicissituds històriques, en especial pel que fa a l'edat mitjana, cal esmentar: VILLANUEVA, 1821b, p. 88-150; MIRET I SANS, 1900; RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 491-526; SANAHUJA, 1961; CORREDERA, 1978; FITÉ, 1985; FITÉ, 1986; MOLINÉ, 1993a; ROSELL, 2008; CHESÉ, 2011.

⁴⁵⁸ SANAHUJA, 1961, p. 55.

⁴⁵⁹ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 227-229, doc. 22.

⁴⁶⁰ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 307-309, doc. 75.

⁴⁶¹ FITÉ, 1985, p. 122-125, estudia amb deteniment totes aquestes donacions primerenques; CHESÉ, 2011, vol. I, p. 225-226, doc. 20, p. 227-229, doc. 22, p. 237-238, doc. 28, p. 251-254, doc. 36, p. 269-273, doc. 46, p. 280, doc. 54, p. 295-299, doc. 68, p. 313-315, doc. 80, p. 318-319, doc. 83, p. 319-325, doc. 85.

⁴⁶² CHESÉ, 2011, vol. I, p. 232-233, doc. 24, p. 299-302, doc. 69, p. 304-306, doc. 73, p. 306-307, doc. 74.

seu territori.⁴⁶³ El territori dependent del monestir d'Àger no va assolir la seva extensió màxima fins a l'època de Guerau Ponç de Cabera, el nét d'Arnau Mir de Tost.⁴⁶⁴

D'un moment molt primerenc són dos privilegis papals d'exempció del monestir d'Àger aconseguits pel seu fundador. El primer d'ells fou atorgat pel papa Nicolau II el 1060 i el segon és una confirmació del primer expedida pel papa Alexandre II l'any 1063 a precís d'Arnau Mir de Tost, en el qual s'especifica que ha de pagar deu sous d'or quinquennalment.⁴⁶⁵

Es pot dir que el segle XI fou la centúria fundacional i hi ha poca documentació que hi faci referència que no siguin donacions i testaments. En aquesta època el monestir està sota la regla aquisgranesa i no passarà a regir-se per la regla augustiniana fins a començament del segle XII. Al 1066 el monestir consta de vuit canonges, entre els quals hi ha un prebost i un sagristà.⁴⁶⁶

La centúria següent és la de major floriment de l'abadia. S'acaben de fixar els límits del seu territori i s'enriquira a base de moltes donacions i testaments. Per aquest estudi són interessants dues butlles del papa Alexandre III que rebé el cenobi i en les quals es confirmen els seus béns, perquè, a diferència de les anteriors, aporten un llistat de les esglésies que estaven sota la jurisdicció de l'abadiat.

En la butlla de 1162, el papa Alexandre III confirma a l'abat tots els privilegis concedits a Sant Pere d'Àger pels seus antecessors Nicolau II i Alexandre II i l'eximeix de qualsevol autoritat que no sigui la de la Santa Seu, per la qual cosa li imposa un cens anual de dos morabatins. A més, és interessant perquè ofereix un primer llistat de les esglésies que depenien d'Àger:

⁴⁶³ FITÉ, 1985, p. 127-141, analitza molt detalladament les donacions d'Arnau Mir de Tost a les diferents esglésies i llocs del seu vescomtat.

⁴⁶⁴ FITÉ, 1985, p. 251-256, detalla aquestes donacions.

⁴⁶⁵ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 266-268, doc. 44: «Volumus et auctoritate apostolica concedimus et firmiter precipimus, ut inuiolabili uigore habeat quicquid canonice et iure sibi dare possumus in ecclesiasticis et mundanis rebus, ita ut nullus episcopus uel aliquis suus nuntius aut quelibet alia persona a clericis ibidem Deo deseruientibus aliquod seruitium aut redditum exigat uel subiectionem aliquam de omnibus que nunc habet uel habitura est. Et nulli episcopo liceat prefate ecclesie diuinum officium prohibere aut de clericis ibidem commorantibus quemquam excommunicare aut sui officii prohibitionem perturbare, aut aliquem causa conuersionis pertinentie ad eam uocent inuitus uel diuinum officium audituros uel ibidem permansuros ab ea separare aut interdicare uel quoquo modo ledere, quatinus, perturbatione omni remota, in nullo impediatur canonico uiuentes, nisi forte, quod absit, contra canonica instituta in suum episcopum aliquid faciant, und hec perpeti debeant», i p. 280-282, doc. 55: «Statuentes apostolica censura discernimus, ut nulla persona magna siue parua nullum censum ab eadem ecclesia cum omnibus sibi pertinentibus exigere presumat, nisi Romana ecclesia que habeat per quinquennium decem solidos aureos».

⁴⁶⁶ CHESÉ, 2011, vol. I, p. 307-309, doc. 75.

[...] castrum quod Ager dicitur cum omnibus pertinentiis suis et òmnibus ecclesiis in circumadiacenti uilla constitutis, ecclesiam uidelicet sancti Vincentii, ecclesiam sancti Saluatoris, ecclesiam sancti Nicholai, castellum de Casso cum ecclesia et pertinentiis suis, castellum sancti Laurentii cum ecclesia et pertinentiis suis, castellum de Corcano cum ecclesia et pertinentiis suis, castellum de Regula cum ecclesia et pertinentiis suis, castellum de Stagna cum ecclesia et pertinentiis suis, ecclesiam Arundinar[um], ecclesiam sancti Iusti, ecclesiam de Mindula, ecclesiam Claromontensem, ecclesiam de Petra Pertusa, ecclesiam de Miliano, ecclesiam de Bellimontis, ecclesiam de Feceto, ecclesiam de Fenestris, ecclesiam de Valle Secura, ecclesiam de Blanchafort, ecclesiam de Castro Serris cum capellis suis, ecclesiam de Intenca, ecclesiam de Camporilii, ecclesiam de Naga, ecclesiam de Vallelodis, ecclesiam de Pignana, ecclesiam de Trogone, ecclesiam de Iuarco, ecclesiam de Algerre, ecclesiam Castellionis, ecclesiam Balagarii que ist in ipsa Cuda cum decimis et primitiis et oblationibus ipsorum castellanorum, quartam partem omnium ecclesiarum de Balagarii et uillis suis et terminis suis, scilicet decimarum, primitiarum et oblationum, uobis auctoritate apostolica confirmamus, ecclesiam de [O]s, ecclesiam Momagastrensis cum ecclesiis suis, ecclesiam de Artesa cum ecclesiis suis, ecclesiam de Bochcenich, castellum de Montcinis cum ecclesiis et pertinentiis suis, ecclesiam de Castelnou[o], ecclesiam de Bechfret, ecclesiam de Manresana, ecclesiam de Comabella, ecclesiam de Lordano cum ceteris ecclesiis infra eius positis, ecclesiam de Beschaire.⁴⁶⁷

Aquesta butlla anà seguida d'una altra del mateix Alexandre III emesa el 1179, en la qual ratificava a Àger totes les exempcions i prilegis concedits pels seus antecessors, Nicolau II i Alexandre II, i li confirmava les propietats i tinences. És més interessant que l'anterior perquè el llistat d'esglésies és molt més extens i complet:

[...] castrum quod Agger dicitur cum turribus maioribus et minoribus et cum tota ipsa uilla et aliis suis pertinentiis ad proprium allodium ecclesie sancti Petri spectantibus in ecclesiis militibus uillanis aliisque hominibus et ceteris pertinentiis suis, sicut ipsum a nobilibus uiris uobis collatum est et in scripto autentico continetur; castrum de Casso cum ecclesia et aliis pertinentibus suis; castrum sancti Laurenti cum ecclesia et aliis pertinentibus suis; castrum de Corzano cum ecclesia et pertinentiis suis; castrum de Regula cum ecclesia et suis pertinentiis; castrum de Stagna cum ecclesia et pertinentiis suis; castrum de Camporrells cum ecclesiis et suis pertinentis; castrum de Algare cum ecclesia et suis pertinentiis; castrum de Monte Cenis cum ecclesiis et suis pertinentiis; castrum de Foradada cum ecclesia et pertinentiis suis; Castellon de Lordano cum ecclesia et pertinentiis suis; ecclesias de castro Serris cum decimis et primitiis ac aliis earum pertinentiis; ecclesiam de Pennauera cum pertinentiis suis; ecclesias de Entenza cum earum pertinentiis; ecclesiam de Capud Stagno cum pertinentiis suis; [all]odium de Stepannano cum omnibus pertinentiis suis; ecclesiam [de Ba]dels cum pertinentiis s[uis]; [...] ecclesiam de Valle Lodis cum suis pertinentiis; ecclesiam de Castellione Episcopi cum pertinentiis suis et cum decimnis allodi uicecomitis; ecclesias de Pinnana cum earum pertinentiis; ecclesiam

⁴⁶⁷ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 676-679, doc. 359.

de Blancafort cum decimis, primitiis et aliis suis pertinentiis; ecclesias de Fenestris cum earum pertinentiis; ecclesiam de Fedeto cum earum pertinentiis; ecclesias de Bellomontis cum earum pertinentiis; ecclesiam de Valle Secura cum decimis, primitiis et aliis pertinentiis suis; ecclesias de Clariomonte cum decimis, primitiis et aliis pertinentiis [...]; ecclesiam de Miliano cum pertinentiis suis; ecclesias de Amindula cum earum pertinentiis; ecclesiam santi Iusti cum pertinentiis suis; ecclesias de Orononers cum decimis, primitiis et aliis earum pertinentiis; [...] ecclesias de Iuarz cum decimis, primitiis et earum pertinentiis; ecclesias de Andani cum earum pertinentiis; ecclesias de Buxo cum earum pertinentiis; ecclesias de Trasgon cum pertinentiis suis; ecclesias de Montesor cum pertinentiis suis; ecclesiam de Alberola cum pertinentiis suis; ecclesias de Algere cum decimis, primitiis et earum pertinentiis; ecclesias de Castellione cum decimis, primitiis et earum pertinentiis et cum aliis allodis que ibi habet ecclesia sancti Petri [...]; ecclesias de Oss cum decimis, primitiis [...] et aliis earum pertinentiis; ecclesiam de Balager, que est in ipsa Zuda cum decimis, primitiis, oblationibus ipsorum castellanorum, et ius, quod habitis in omnibus ecclesiis de Balagario tam in ipsa uilla quam in aliis uillis et terminis eiusdem Balagarii; ecclesiam de Artesa cum ecclesiis sibi subditis cum decimis, primitiis et aliis earum pertinentiis; ecclesiam de Ventoses cum pertinentiis suis; ecclesiam de Boccenic cum pertinentiis suis; ecclesiam de Viduis cum pertinentiis suis; ecclesiam de Quallfred cum pertinentiis suis; ecclesiam de Valle Lebrera cum pertinentiis suis; ecclesiam de Valle Lebrerola cum pertinentiis suis; ecclesiam de Mommagastre cum ecclesiis sibi subditis, decimis, primitiis, oblationibus et aliis earum pertinentiis; ecclesiam de Gauarra cum pertinentiis suis; ecclesias de Lordano cum ecclesiis sibi subditis, decimis, primitiis et aliis earum pertinentiis; ecclesiam de Cubiseco cum decimis, primitiis et aliis pertinentiis; ecclesiam de Bechfred cum pertinentiis suis; ecclesiam de Mehresala cum pertinentiis suis; ecclesiam de Castello Nouo cum decimis, primitiis et pertinentiis suis cum ipsa Tasca et ecclesiam de Comabella cum decimis, primitiis et aliis suis pertinentiis et allodium de Ville maioris.⁴⁶⁸

Si es comparen les esglésies esmentades als documents pontificis amb les que ofereixo a la taula 15, s'observarà que a les butlles n'hi ha algunes que a la taula no es mencionen. En alguns casos és perquè no van ser parròquies a l'edat mitjana⁴⁶⁹ i en d'altres perquè van deixar d'estar subjectes a l'abadiat d'Àger, ja sigui perquè van passar a dependre del bisbat de Lleida⁴⁷⁰ o del d'Urgell.⁴⁷¹

L'emissió d'aquestes butlles responia, de ben segur, a la voluntat de frenar les previsions que els bisbes d'Urgell tenien sobre l'abadiat d'Àger. Ja he comentat que, un cop

⁴⁶⁸ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 855-860, doc. 519.

⁴⁶⁹ Sant Salvador d'Àger, Sant Nicolau d'Àger, Sant Macari de Fontdepou, Santa Maria de la Pertusa, Sant Pere de Foradada, l'església de Canelles, Sant Esteve de Comabella, Santa Maria d'Algar i l'església de Vallsegura d'Estall.

⁴⁷⁰ Sant Nicolau de Natjà.

⁴⁷¹ Sant Sadurní de Llordà, Santa Maria de Covet i Sant Andreu de Biscarri, que formaven part del deganat de Trep, i Sant Sadurní de Gavarra, que segons la visita formava part del deganat d'Urgell, però que en les dècimes formava part del deganat d'Urgellet.

quedà resolta la disputa amb el bisbat de Roda-Lleida, els bisbes urgellitans dirigiren les seves reclamacions sobre els territoris exempts,⁴⁷² i en especial el d'Àger, probablement perquè no tenia l'antiguitat del de Gerri. Sembla ser que tot aquest afer s'inicià al segle XII, moment en què per tot Europa els caps diocesans lluitaven per sotmetre a la seva jurisdicció els grans monestirs. En un inici, només reclamaven alguns béns, com per exemple el priorat de Covet i les esglésies d'Alentorn, Artesa i Grialó, però més endavant pretendran incorporar tot l'abadiat.⁴⁷³ És per aquest motiu que els abats d'Àger s'esmerçaren a obtenir de la Santa Seu les butlles que asseguraven la seva exempció diocesana. L'interès papal, i en especial d'Alexandre III, per mantenir la subjecció d'Àger devia ser gran, perquè a més de la butlla es tenen notícies d'altres documents en els quals exhortava els habitants d'Àger i Balaguer i el bisbe d'Urgell a protegir la canònica d'Àger⁴⁷⁴ i que aquest darrer no reclamés les esglésies susdites.⁴⁷⁵ La disputa devia ser tan gran, que fins i tot el papa Alexandre III va encomanar a l'arquebisbe de Tarragona que jutgés el litigi l'any 1163.⁴⁷⁶ Tot i això, la qüestió seguia ben viva, com suggereixen un seguit de documents dels anys posteriors,⁴⁷⁷ i la disputa no degué quedar solucionada fins l'emissió de la butlla de 1179.

Si aquest litigi sembla que quedà solucionat, poc després l'abadia hagué de patir l'assetjament del bisbat de Lleida. El papa Celestí III, l'any 1195, emeté una butlla en la qual ordenava a l'arquebisbe de Tarragona i als seus bisbes sufraganis que complissin la seva decisió per la qual suprimia l'exempció de les abadies d'Àger i Sobrarb i aquestes passaven a dependre del bisbe de Lleida.⁴⁷⁸ Fité suggereix que aquesta pretensió vindria determinada per les possessions d'Àger situades més enllà de la Noguera Ribagorçana, integrades, d'alguna manera, dins del territori del bisbat de Lleida.⁴⁷⁹ Tot i això, no es

⁴⁷² Vegeu l'apartat 3.1. *De l'inici fins al segle XIV*, en el qual s'analitza tota aquesta problemàtica.

⁴⁷³ FITÉ, 1985, p. 265.

⁴⁷⁴ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 679-680, doc. 360 i p. 680-681, doc. 361.

⁴⁷⁵ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 681-682, doc. 362.

⁴⁷⁶ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 682-683, doc. 363.

⁴⁷⁷ FITÉ, 1985, p. 266-267; CHESÉ, 2011, vol. II, p. 683-684, doc. 364; p. 684, doc. 365; p. 685, doc. 366; p. 685-686, doc. 367; p. 686-687, doc. 368; p. 691-697, doc. 373; p. 703-704, doc. 379; p. 704-705, doc. 380; p. 706-709, doc. 382; p. 709-710, doc. 383; p. 710-711, doc. 384; p. 711, doc. 385; p. 712, doc. 386; p. 714-715, doc. 389; p. 728, doc. 404; p. 728-729, doc. 405; p. 729-730, doc. 406; p. 856, doc. 518.

⁴⁷⁸ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 968-969, doc. 618; p. 971-973, doc. 620.

⁴⁷⁹ FITÉ, 1985, p. 278: «[...] ara seran els bisbes de Lleida, possiblement moguts per les possessions del monestir existents més enllà del Noguera Ribagorçana, que en certa forma s'ubicaven dins del territori del bisbat de Lleida, recentment reinstaurat. La documentació no ho reflexa, però creiem que deuria ésser així».

pot descartar que el bisbe lleidatà comencés a cobejar Àger a partir del moment en què el papa Alexandre III, vers l'any 1167, col·locà sota la seva tutela l'església d'Àger per defensar-la i protegir-la.⁴⁸⁰ Això no obstant, sembla que els dos monestirs es rebel·laren i no acceptaren el manament pontifici, de manera que el papa Celestí III els posà en entredit i els excomunicà.⁴⁸¹ Amb la mort de Celestí III la qüestió quedà sense resoldre, però el bisbe de Lleida continuà reclamant la possessió d'Àger. El seu successor, Innocenci III, sembla que al principi mantingué la mateixa posició que el seu antecessor,⁴⁸² però a la llarga no hi ha constància que s'hi tornés a posicionar. De tota manera, la qüestió encara devia estar viva amb Gregori IX, el qual, l'any 1240 va manar a l'arquebisbe de Tarragona que jutgés els arguments de totes les parts i, finalment, les obligués al compliment de la seva sentència.⁴⁸³ Sembla, doncs, que la sentència fou favorable als monestirs exempts, perquè no hi ha més documentació sobre aquest afer.⁴⁸⁴

Al segle XIV, el bisbat d'Urgell tornà a intentar annexionar-se l'abadia d'Àger. El 1303 el bisbe Guillem demanà a l'abat que presentés els privilegis d'exempció del monestir.⁴⁸⁵ Tal com apunta Fité, segurament l'abat apel·là al papa Climent V, ja que aquest, l'any següent, demanava al prior de Sant Pau del Camp de Barcelona i als canonges de Pamplona que examinessin els documents,⁴⁸⁶ els quals van ser presentats i dels quals es degué emetre un veredict favorable a Àger.⁴⁸⁷ En contra del monestir també s'hi va posar el comte d'Urgell, Ermengol X, qui recolzava la causa del bisbe urgellenc. L'abat d'Àger va haver de denunciar els excessos del comte i del bisbe d'Urgell,⁴⁸⁸ i aquests van ser analitzats a Lleida, per la qual cosa es van convocar als bisbes Ponç de Lleida i Ramon d'Urgell.⁴⁸⁹ La disputa encara s'allargà uns anys més i, cansat de la situació, l'abat d'Àger va amenaçar a de no pagar el cens d'exempció a la Santa Seu mentre el bisbe d'Urgell el

⁴⁸⁰ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 729-730, doc. 406.

⁴⁸¹ CHESÉ, 2011, vol. II, p. 986-987, doc. 633; p. 987-988, doc. 634; p. 988-989, doc. 635; p. 997-998, doc. 645.

⁴⁸² CARESMAR, c. 1770, fol. 90v-91r, reg. 433; SANAHUJA, 1961, p. 144.

⁴⁸³ CARESMAR, c. 1770, fol. 114r, reg. 597; SANAHUJA, 1961, p. 145.

⁴⁸⁴ SANAHUJA, 1961, p. 147: «Prácticamente los mentados obispos de Lérida nada consiguieron. Se empeñaron en no dejar en paz por muchos años la Abadía de Ager, la cual salió con victoria ante las largas y obstinadas acometidas. No era llegada su hora ni había de llegar en varios siglos».

⁴⁸⁵ CARESMAR, c. 1770, fol. 168r-168v, reg. 1043.

⁴⁸⁶ CARESMAR, c. 1770, fol. 170r-170v, reg. 1056.

⁴⁸⁷ CARESMAR, c. 1770, fol. 171r-171v, reg. 1062.

⁴⁸⁸ CARESMAR, c. 1770, fol. 173v-174v, reg. 1088 i fol. 175r-175v, reg. 1090.

⁴⁸⁹ CARESMAR, c. 1770, fol. 175v-176r, reg. 1091 i fol. 176r, reg. 1092.

seguís molestant.⁴⁹⁰ L'abat va enviar també una lletra al papa Climent V, informant-lo dels abusos tant del comte Ermengol X com del bisbe Ramon,⁴⁹¹ i el pontífex va demanar a l'arquebisbe de Tarragona que s'encarregués de la disputa i l'examinés.⁴⁹² Finalment, la causa es va dirimir a favor del monestir d'Àger, si bé, el bisbe d'Urgell es negà a acceptar la resolució.⁴⁹³

Les lluites de l'abadia d'Àger per mantenir la seva qualitat de cenobi exempt es traspuen en la documentació en enfrontaments amb els visitadors de l'arquebisbe. Igual que amb Mur, tenim constància que la canònica d'Àger i les seves sufragànies es va intentar visitar en el moment de la nostra visita arquebisbal, a partir de la documentació recollida per Jaume Caresmar. Són un seguit de documents que abasten des de 1312 fins a 1314 i contenen tant l'avís de la visita, com el relat de la mateixa, així com les diferents apel·lacions conseqüents, tant a l'arquebisbe de Tarragona com al papa.⁴⁹⁴ La violència extrema amb què Galceran Sacosta intentà visitar la canònica d'Àger queda reflectida en aquest passatge:

(...) Y mientras el visitador y los suyos estaban dentro del castillo, delante de la casa de la condesa, los canónigos hizieron sus protestas y apelaciones. El visitador hizo leer unas letras del conde en que mandaba dar auxi(li)o al visitador para visitar, ahunque fuesse rompiendo puertas y capturando clérigos si lo resistiessen. Pidieron los canónigos traslado de las letras y no lo quizeron dar. Y estando para romper las puertas, salió la condesa y mandóles detener y escribió al conde, su marido, aquella noche diziendo se maravillava que permitiesse el hazer aquella violencia y desacato al monasterio y á ella misma estando allí presente. (...) Viendo esto, la condesa con más enfado y mayores bríos que antes, se puso delante las puertas del monasterio diziendo que primero habrían de romper con ella que con lo sagrado. Con esto se detuvo el visitador diziendo que, por reverencia suya, no usaba de su derecho y se volvieron todos á la villa, y allí en la iglesia de San Vicente, en la de Castellón, y en otras hizo denunciar por excomulgados á los canónigos.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ CARESMAR, c. 1770, fol. 178r-178v, reg. 1099.

⁴⁹¹ CARESMAR, c. 1770, fol. 180r-181r, reg. 1103.

⁴⁹² CARESMAR, c. 1770, fol. 181v-182r, reg. 1108.

⁴⁹³ CARESMAR, c. 1770, fol. 182r, reg. 1110.

⁴⁹⁴ CARESMAR, c. 1770, fol. 185r, reg. 1117-1118; fol. 185v, reg. 1121; fol. 186v-187r, reg. 1129; fol. 187r-187v, reg. 1131; fol. 187v-191r, reg. 1135-1137; fol. 191v-193r, reg. 1141-1145, 1148; fol. 195r-198r, reg. 1153, 1155-1160, 1162; fol. 201r-201v, reg. 1190; fol. 205v, reg. 1226-1227. Per a més informació consulteu: <<https://sites.google.com/site/jpalautesi>>.

⁴⁹⁵ CARESMAR, c. 1770, fol. 187v-190v, reg. 1135.

Els mateixos documents també relaten com el visitador i els seus acompanyants anaren per tot l'abadiat malvenent béns d'Àger i fent diverses malvestats. L'any 1328, en el decurs d'una altra visita arquebisbal, també s'intentà visitar l'abadiat d'Àger.⁴⁹⁶

Per conèixer les parròquies que constituïen l'abadiat d'Àger al segle XIV, m'he basat amb un seguit de documents que, units a les butlles anteriorment esmentades, permeten aproximar-se a la divisió parroquial d'aquest territori. Es tracta d'un pagament de la dècima de 1317,⁴⁹⁷ un rebut de la col·lecta de la meitat de la procuració de 1372⁴⁹⁸ i les *Rationes decimarum* de 1279-80,⁴⁹⁹ les dècimes de 1305, 1355, 1363 i 1375.⁵⁰⁰ Tots aquests documents els he comparat i completat amb la llista de parròquies inclosa en la publicació de les constitucions sinodals d'Àger de 1648⁵⁰¹ i amb una visita pastoral de 1783-84.⁵⁰² Analitzada tota aquesta documentació, crec que al segle XIV les esglésies subjectes a la canònica d'Àger eren 54 (TAULA 15 i MAPA 19).

Sembla que la canònica d'Àger no va patir més incursions ni dels bisbes d'Urgell ni dels de Lleida, fins a la seva secularització per manament del papa Climent VIII l'any 1592. Aquest pontífex la va erigir en col·legiata, presidida per un arxipreste que succeïa als abats, però mantenia les mateixes prerrogatives quasi-episcopals que ja he comentat per als altres exempts.⁵⁰³ Així doncs, tot i la secularització el nou arxiprestat d'Àger mantenia la seva condició *nullius*.⁵⁰⁴ Aquesta situació jurídica va perdurar fins el 1874, en què el papa Pius IX va suprimir totes les jurisdiccions independents. Fou aleshores quan s'integrà el seu territori definitivament al bisbat de Lleida.⁵⁰⁵

Parròquies	Documents en les quals es relaciona
ÀGER, Sant Pere	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
ÀGER, Sant Vicenç	Butlles, 1279-80, 1305, 1371, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84

⁴⁹⁶ CARESMAR, c. 1770, fol. 213v, reg. 1285-1286.

⁴⁹⁷ CARESMAR, c. 1770, fol. 199r-199v, reg. 1169.

⁴⁹⁸ CARESMAR, c. 1770, fol. 250r, reg. 1617.

⁴⁹⁹ RIUS I SERRA, 1946, vol. I.

⁵⁰⁰ ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volumes, Sèrie General, 1769 (any 1305), 1798 (any 1355), 1806 (any 1363), 1834 (any 1375).

⁵⁰¹ Constitutiones sinodales veteres et novae..., 1648, s.p. [sota el títol Ecclesiae parochialis archipresbyteratus Agerensis].

⁵⁰² ACL, Fons d'Àger, Llibre de visita de l'arxiprestat d'Ambrosio Escudero.

⁵⁰³ Entre les més destacades hi havia la possibilitat de celebrar sínodes, visitar les seves esglésies i designar els rectors de les esglésies.

⁵⁰⁴ RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 520-521.

⁵⁰⁵ RIU I RIU, 1960, vol. I, p. 525.

ALBEROLA, Sant Salvador	Butlles, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
ALGERRI, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
L'AMETLLA, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
ANDANÍ, Sant Nicolau	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
ANYA, Santa Maria	1648, 1783-84
ARES, Sant Llorenç	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648
ARTESA DE SEGRE, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
BAELLS, Santa Maria	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
BALAGUER, Santa Maria de la Suda	Butlles, 1279-80, 1355, 1372, 1375, 1648
BELLMUNT, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
BLANCAFORT, Santa Fe	Butlles, 1279-80, 1355, 1363, 1372, 1375, 1783-84
BOIX, Sant Julià	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
BUTSÈNIT, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CABESTANY, Sant Esteve	Butlles, 1648
CAMPORRELLS, Sant Miquel	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CAS, Sant Jaume	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648
CASSERRES, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CASTELLNOU D'OLUJA, Sant Pere*	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CASTELLÓ DE FARFANYA, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CASTELLONROI, Santa Maria	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
CLARAMUNT, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648
COLLFRED, Sant Martí	Butlles, 1648, 1783-84
COMIOLS, Sant Romà	Cens Seu, 1372, 1648, 1783-84
CORÇA, Santa Maria	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
ENTENÇA, Sant Jaume	Butlles, 1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
ESTANYA, Sant Romà	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
FET, Sant Miquel	Butlles, 1305, 1317, 1372, 1648, 1783-84
FINESTRES, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1355, 1363, 1372, 1375, 1783-84
GRIALÓ, Sant Miquel	1648
IVARS DE NOGUERA, Santa Maria	Butlles, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
LA MANRESANA, Sant Jaume*	Butlles, 1279-80, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
MILLÀ, Sant Pere	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
MONTARGULL, Santa Maria	1648, 1783-84
MONTCLAR, Sant Jaume	1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
MONTESSOR, Santa Maria	Butlles, 1648
MONTMAGASTRE, Sant Miquel	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
MONTSONÍS, Sant Urbà	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
ORONERS, Sant Salvador	Butlles, 1279-80, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
OS DE BALAGUER, Sant Miquel	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
PENAUVERA, <i>església de</i>	Butlles, 1648
PINYANA, Santa Maria	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1375, 1648, 1783-84
PRADELL, Santa Maria	1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
PREIXENS, Sant Pere	1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
LA RÈGOLA, Sant Julià	Butlles, 1279-80, 1648, 1783-84

SANT JUST, Sant Pere	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
TRAGÓ DE NOGUERA, Santa Maria	Butlles, 1279-80, 1305, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
TUDELA DE SEGRE, Sant Pere	1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
VALLDELLOU, Santa Maria	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
VALL-LLEBRERA, Sant Ponç	Butlles, 1372, 1648, 1783-84
VALLVERD, Santa Maria	1355, 1363, 1375
VICFRED, Sant Esteve*	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
VILVES, Sant Climent	Butlles, 1305, 1317, 1355, 1363, 1372, 1375, 1648, 1783-84
<i>* Les esglésies de Castellnou d'Oluja, la Manresana i Vicfred van ser les úniques visitades en el decurs de la visita al deganat de Vall de Lord.</i>	

TAULA 15. Possibles parròquies dependents del monestir d'Àger al segle XIV i les relacions de parròquies medievals en les quals apareixen esmentades.

4. LA VISITA ARQUEBISBAL DE 1312-1315 AL BISBAT D'URGELL

La visita efectuada al llarg de 1312-1315 al bisbat d'Urgell no és una visita pastoral corrent. És excepcional perquè és una de les dues visites arquebisbals⁵⁰⁶ que es conserven a les nostres terres de l'època medieval.⁵⁰⁷ Així s'indica en nombroses ocasions al llarg dels registres de visita, en els quals s'especifica que és una visita feta per una gràcia especial del papa Climent V atorgada a l'arquebisbe de Tarragona Guillem de Rocabertí. Un exemple es troba a la visita a l'església de Llimiana l'any 1314:

(...) Nicholaus de n-Elies, canonicus Trempi, gerens vices venerabili Galcerandi ça Costa priori, visitatoris deputatus a reverendo patre domino archiepiscopo Terrachone in civitate et diocese Urgellense secundum gratiam factam a Sede Apostolica domino archiepiscopo [supra]dicto, visitavit (...) ⁵⁰⁸

Fins ara he exposat que el dret de visitar les parròquies requeria en el bisbe d'una diòcesi. La documentació mostra, tanmateix, que també podia fer-ho l'arquebisbe d'una província eclesiàstica a les seves diòcesis sufragànies o un agraciat papal, que normalment era un ardiaca local amb la potestat de visitar per delegació del papa.⁵⁰⁹ En un cànon provincial de 1244 s'esmenta que «Nos [*l'arquebisbe*] etiam cum visitacionibus causa ad dioceses descendemus super hiis officii nostri debitum exequemur». ⁵¹⁰ Sembla ser que malgrat que no es conserven gaires exemples d'aquest tipus de visita, a la pràctica devien ser força freqüents.⁵¹¹

Baucells atesta que, a la diòcesi de Barcelona, es degueren fer aquest tipus de visites arquebisbals entre 1310 i 1314, 1328 i 1331 i vers 1336 i 1344. En no conservar-se els

⁵⁰⁶ En referir-me a arquebisbal vull dir que l'arquebisbe exerceix el seu poder sobre les diòcesis sufragànies. En el cas de Tarragona, per exemple, tot i ser un arquebisbat, les visites que fa el seu arquebisbe es consideren visites pastorals corrents.

⁵⁰⁷ L'altra és la visita a la diòcesi de Lleida de l'any 1328 (ACL, LC 0043).

⁵⁰⁸ VP, Llibre IV, fol. 1r-1v.

⁵⁰⁹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 265.

⁵¹⁰ TEJADA, 1859, tom VI, p. 39-40; PONS I GURI, 1974, p. 57.

⁵¹¹ VILLANUEVA, 1821a, vol. 7, p. 29: «Apenas concluido el concilio visitó el metropolitano la Iglesia de Vique, donde dejó ordenadas y encargadas al celo de nuestro obispo [*Bernat Calbó*] las constituciones» i p. 57 «Galceran Çacosta, de quien me consta que era ya canónigo de la Seo de Urgel en 1313, y que allí egercia el cargo de visitador por el arzobispo de Tarragona»; VILLANUEVA, 1850c, vol. 13, p. 203: «[*Pere de Rocabertí*] todavia no era diácono al tiempo de la visita que hizo en esta Iglesia su hermano [*Guillem de Rocabertí*], como ya digo, y fué uno de los mandados recibir aquel órden correspondiente al canonicato»; VILLANUEVA, 1851b, vol. 19, p. 187: «Visitó este Prelado [*Benet de Rocabertí*] toda la provincia Tarracense, lo cual solian hacer con frecuencia estos Arzobispos».

registres d'aquestes visites, les dedueix per la documentació que sembla fer-hi referència.⁵¹²

Pel que fa a la primera sèrie i la seva cronologia, sense dubte ha de coincidir amb la nostra visita. És possible pensar que es devia fer —o almenys intentar fer— a totes les diòcesis, si bé no se n'han conservat els registres. Pladevall comenta que al bisbat de Vic no es conserva documentació que hi faci referència, però sí que hi ha indicis que es va realitzar als bisbats de Barcelona i de Girona.⁵¹³ Baucells recull diversos exemples d'aquesta visita, i destaca la documentació de la visita que el delegat de l'arquebisbe de Tarragona, l'abat de Sant Llorenç de Munt, efectuà a la seu de Barcelona, amb la qual cosa es pot confirmar que es va realitzar a la diòcesi de Barcelona.⁵¹⁴ També es pot afirmar que es va fer, o com a mínim es va intentar, a les diòcesis de Tarassona, Saragossa i Osca.⁵¹⁵ Com que majoritàriament aquestes visites foren fetes per delegats, potser algun dia apareguin els registres en un lloc insospitat, si és que no van desaparèixer tots amb la destrucció de l'arxiu diocesà de Tarragona, de la qual en parlo més endavant.

L'altre bloc, de 1328 i 1331, consistí també en unes visites realitzades per concessió pontifícia, i la documentació conservada a Barcelona demostra que hi hagué certa problemàtica a l'hora de cobrar la procuració. Aquesta visita degué coincidir amb la del registre conservat a l'Arxiu Capitular de Lleida, en el qual podem llegir-hi que el visitador s'identifica clarament com: «vissitator domini Terracone archiepiscopi, adiunctus venerabili domino Iacobo Ciconis, canonico Ilerdense, in vissitationis officio in civitate et diocese Ilerdense deputatus».⁵¹⁶

⁵¹² BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 266-269.

⁵¹³ PLADEVALL, 1967, p. 291-292: «A Vic no es conserva pas la documentació referent a la visita efectuada al bisbat mateix, i tenim notícia que tampoc no es conserva la del bisbat de Barcelona, a desgrat que consta que s'hi va efectuar, car en la visita pastoral feta pel bisbe barceloní a Caldes de Montbui el 2 de maig de 1313, es llegeix en les inquisicions sobre delictes *sed a visitatore domini archiepiscopi habuit absolutionem et exhibuit instrumentum absolutionis*. També va efectuar-se al bisbat de Girona com ho demostra la queixa de l'abat Hug, de Camprodon, a la Congregació Claustral, protestant d'una visita feta pel visitador tarraconense, el 5 de novembre de 1312, a l'església de Santa Maria de Camprodon, que era subjecta al seu monestir exempt»; PLADEVALL, 1983, p. 134-135: «Per altres documents coetanis, dels anys 1312 i 1313, sabem que aquesta visita es realitzà també a la resta de bisbats del país, en concret als de Barcelona i de Girona i que l'efectuaren diferents visitadors com a delegats de l'arquebisbe. No consta, però, que s'hagin conservat enlloc els registres de visita a excepció d'aquests registres d'Urgell».

⁵¹⁴ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 266.

⁵¹⁵ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 892-893, doc. 906. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 58, f. 174v-175r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 7131.

⁵¹⁶ ACL, *Visita de l'arquebisbe de Tarragona*, LC 0043, fol. 2r. És un petit opuscle de 38 folis.

Finalment, en les últimes referències, les de 1336 i 1344, Baucells atesta ja una problemàtica molt gran a causa de les visites arquebisbals. Segons es desprèn de la documentació, els delegats que les efectuaven excedien les prerogatives que els establia el cànon provincial de 1244, que es limitava a allò relacionat amb el culte diví, i no pas a fer una visita completa. Baucells documenta com el bisbe de Barcelona primer, i després acompanyat dels de Vic, Lleida i Tortosa, s'oposaren a la visita, però no pas a la gràcia papal ni a la finalitat de la visita, sinó a les maneres amb les quals els delegats l'estaven desenvolupant. De moment no s'ha trobat documentació de com va finalitzar aquest plet.⁵¹⁷

Si ens centrem ara en la nostra visita, cal destacar que s'han conservat alguns documents que fan referència a la seva gènesi. Com s'esmentava en el text citat anteriorment, la visita fou, en teoria, realitzada per l'arquebisbe de Tarragona per una gràcia especial del papa Climent V. Malauradament, la documentació papal que hauria rebut Guillem de Rocabertí no s'ha conservat, ja que el juny de 1811, durant la Guerra del Francès, els francesos calaren foc a la secretaria del capítol de la catedral de Tarragona, on es conservaven alguns dels documents més importants de l'arxiu. Dos anys més tard, la nit del 18 al 19 d'agost de 1813, van dinamitar el Palau Arquebisbal i es destruí la major part de l'arxiu que contenia.⁵¹⁸ Amb tot, es conserva part de la documentació emesa pel papa Climent V i podem reconstruir l'origen d'aquesta visita. En una lletra papal de l'1 de juny de 1309 s'hi pot llegir:

[Clemens episcopus, servus servorum Dei]. Venerabili fratri Guillelmo, archiepiscopo Terraconensi. [Salutem et apostolicam benedictionem]. Grata devotionis studia, quibus erga nos et Romanam viges Ecclesiam, et alia tua merita, promerentur ut personam tuam opportunis favoribus et gratiis prosequentes, votis tuis favorabiliter, in hiis que tuum commodum tuamque quietem respiciant, annuamus. Tuis itaque supplicationibus inclinati, ut ecclesias, monasteria ceteraque loca et personas ecclesiasticas tuarum civitatis, diocesis et provincie, in quibus per te fuerit de consuetudine vel de iure visitationis officium impendendum, possis libere, per te vel per aliquam seu aliquas personas ydoneas, quam vel quas ad hoc duxeris assumendas, quotiens tempus visitationis ingruerit, usque ad quadriennium visitare, et procuraciones ratione visitationis huiusmodi tibi debitas ab ecclesiis, monasteriis, locis et personis predictis taliter visitatis recipere moderatas in pecunia numerata, quibuscumque constitutionibus contrariis nequaquam obstantibus, auctoritate tibi

⁵¹⁷ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 267-269.

⁵¹⁸ Josep M. T. GRAU PUJOL; Manel GÜELL. «La crònica negra de la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona». *Lligall*, 18 (2001), p. 65-120 (en esp. 68-69).

presentium, indulgemus. Nulli [ergo omnino hominum liceat hanc paginam] nostre concessionis [infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum Eius, se noverit incursurum]. Datum Avinione, kalendis iunii, [pontificatus nostri] anno quarto.⁵¹⁹

El mateix dia el papa enviava una altra lletra a Bertrand des Bordes, bisbe d'Albi i camarlenc pontifici, a Arnau Soler, ardiaca de Besalú a l'església de Girona, i a Berenguer de Prat, canonge sagristà de Tortosa, perquè procuressin que l'arquebisbe Guillem pogués visitar durant quatre anys les esglésies de la seva diòcesi per mitjà de procuradors i pogués cobrar-ne les procures.⁵²⁰ Tanmateix, degué passar alguna cosa de la qual no ens n'ha arribat documentació perquè, un any més tard, l'1 d'abril de 1310, Climent V emeté una nova carta, de contingut pràcticament idèntic, però amb alguns matisos diferencials:

[Clemens episcopus, servus servorum Dei]. Venerabili fratri Guillelmo, archiepiscopo Terraconensi. [Salutem et apostolicam benedictionem]. Grata devotionis studia, quibus erga nos et Romanam viges Ecclesiam, et alia tua merita, promerentur ut personam tuam opportunis favoribus et gratiis prosequentes, votis tuis favorabiliter, in hiis que tuum commodum tuamque quietem respiciant, annuamus. Tuis itaque supplicationibus inclinati, ut ecclesias, monasteria ceteraque loca et personas ecclesiasticas tuarum civitatis, diocesis ac provincie, in quibus per te fuerit, de consuetudine vel de iure, visitationis officium impendendum, possis libere, per te vel per aliquam seu aliquas personas in dignitate, personatu vel sacerdotio constitutas, quam vel quas ad hoc duxeris assumendas, etiam unum aut duo vel plura loca in die simul, divisim, in una vel diversis civitatibus et diocesibus, usque ad quadriennium, visitare. Et si te vel dictas personas ad huiusmodi visitationis officium per te, ut predicatur, deputandas, tuam aut alias civitates vel diocesis dicte province, postquam inceperis visitare, egredi forte contigerit, in eis visitatione huiusmodi non completa, liceat tibi, vel eisdem personis, easdem civitates et dioceses ingredi iterato, et in ecclesiis, monasteriis, locis et personis predictis taliter visitatis petere, exigere et recipere moderatas in pecunia numeratas, Generalis Concilii et aliis quibuscumque constitutionibus contrariis nequaquam obstantibus, auctoritate tibi presentium, indulgemus. Nulli [ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre] concessionis [infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipo-

⁵¹⁹ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 512, doc. 482. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 56, f. 210v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 4802.

⁵²⁰ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 512-513, doc. 483. «(...) mandamus, quatinus vos vel duo aut unus vestrum, per vos vel per alium seu alios, faciatis, auctoritate nostra, iuxta huiusmodi concessions nostre tenorem, per idem quadriennium, huiusmodi personam vel personas per dictum archiepiscopum taliter deputandas, ad idem officium visitationis admitti, et eidem archiepiscopo, vel eius procuratori pro ipso, procuraciones prefatas integre ministrari». Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 56, f. 210v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 4802.

tentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum Eius, se noverit incursum]. Datum Avinione, kalendis aprilis, [pontificatus nostri] anno quinto.⁵²¹

Tot i que no hi ha elements per assegurar-ho, es pot suposar que Guillem de Rocabertí degué trametre un escrit al papa en què li explicaria que no hauria pogut començar aquesta visita i li tornaria a demanar que li permetés visitar les esglésies de la seva província eclesiàstica durant quatre anys.⁵²² Acompanyant la carta, n'hi ha una altra destinada als mateixos eclesiàstics de l'anterior, demanant-los que procurin que l'arquebisbe pugui visitar les esglésies i rebre'n les procures.⁵²³

Aquesta gràcia de Climent V no degué agradar gaire a alguns bisbes i clergues de la província Tarraconense, els quals es van oposar a la visita de l'arquebisbe de Tarragona. Guillem de Rocabertí, en conseqüència, va emetre sentències d'excomunió, suspensió i entredit contra aquells que es negaven a admetre la visita. Els opositors van queixar-se al papa, el qual va enviar el 12 de febrer de 1311 una carta a l'abat de Sant Feliu de Girona, a l'ardiaca de Besalú a l'església de Girona i al tresorer de la catedral de Tarragona, demanant-los que aixequessin les sentències canòniques que havia imposat l'arquebisbe als opositors.⁵²⁴ Malauradament no se'ns indica qui eren els opositors, ni a quina diòcesi pertanyien, ni si n'eren molts o pocs. On sí que es menciona és a la lletra que tramet a Miguel Jiménez de Urrea, bisbe de Tarassona, perquè dispensi amb autoritat apostòlica de les penes canòniques imposades per l'arquebisbe a aquells clergues de les diòcesis de Tarassona, Saragossa i Osca que s'havien oposat a rebre la visita i, en especial, a pagar-ne la procura.⁵²⁵ Aquests documents també permeten veure que un cop emesa la gràcia de

⁵²¹ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 650, doc. 650. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 46 i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5289.

⁵²² Crec que això és el que degué passar, car en d'altres diòcesis en les quals es conserven dues lletres del papa Climent, la segona s'emet un cop acabat el termini de la primera.

⁵²³ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 651, doc. 651. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 46 i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5289.

⁵²⁴ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 763-764, doc. 777: «(...) in contradictores et rebelles ac inobedientes quoslibet excommunicationis, suspensionis et interdicti sententiis promulgatis (...) mandamus quatinus vos vel duo aut unus vestrum, per vos vel per alium seu alios, tam suffraganeos quam alias personas, predictos, postquam mandatis cardinalis prefati super premissis plene paruerint, a dicta excommunicationis sententia, auctoritate nostra, iuxta formam Ecclesie, absolvatis, et predictos interdicti et suspensionis sententias relaxetis (...)». Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 58, f. 43 i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 6559.

⁵²⁵ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 892-893, doc. 906: «(...) mandamus quatinus omnes et singulos de tuis [Tarassona] ac Cesaraugustanis et Oscensibus civitatibus et diocesibus que de dicta provincia Terraconi ac tibi vicine fore noscuntur, qui non solvendo procuraciones easdem, dictas sententias incurrerunt (...) non obstante quod eosdem appellantes a dicta excommunicationis sententia per alias nostras litteras ab-

Clement V, la visita degué començar ben aviat, atès que pocs mesos després ja s'observen problemes i disputes per la seva realització. L'oposició a la visita la trobem igualment en els registres d'Urgell i, com s'ha vist, també ens ha arribat documentació en el mateix sentit dels territoris exempts d'Àger i de Mur.⁵²⁶

Si s'analitza la documentació de Clement V, s'observa que va ser força procliu a emetre *litterae gratiosae* perquè arquebisbes i bisbes visitessin les seves diòcesis i províncies. Així, per exemple, el 1307 facultà a l'arquebisbe de Compostel·la perquè visités durant tres anys les esglésies i monestirs de la seva diòcesi i província eclesiàstica per mitjà de delegats i pogués cobrar les procures en metàl·lic, per tal de fer front als deutes de l'església compostel·lana.⁵²⁷ El mateix any també permeté fer-ho a l'arquebisbe de Toledo però, en aquesta ocasió, per un període de quatre anys, i amb la finalitat d'intentar sanear el deute de la seva església. Anys més tard, el 1313, li permeté tornar a visitar la seva diòcesi i província, però en aquesta ocasió només per un període de dos anys.⁵²⁸ L'any 1308 li ho concedí per tres anys al bisbe de Lleida, però especificà que només podia emprar delegats si estava malalt, i en aquest cas no s'especificava la finalitat de la recaptació les procures.⁵²⁹ El mateix any també autoritzà el bisbe de Palència a visitar durant tres anys les esglésies i monestirs de la seva diòcesi per tal d'acabar amb el deute que tenia contret.⁵³⁰ De la mateixa manera, li ho concedí al bisbe de Lamego (Portugal), per poder visitar mitjançant delegats i durant quatre anys la seva diòcesi i rebre els tributs oportuns. El bisbe de Lamego es beneficià de nou d'una gràcia pontifícia, l'any 1313, en aquesta ocasió per visitar la diòcesi durant tres anys.⁵³¹ L'any 1310 permeté al

solvi mandavimus, et suspensionis et interdictum huiusmodi relaxari, et super irregularitate predicta dispensari, etiam cum eisdem a dicta excommunicationis sententia, auctoritate nostra, iuxta formam Ecclesie, absolvere, et suspensionis ac interdicti relaxes (...). Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 58, f. 174v-175r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 7131.

⁵²⁶ Per a més informació consulteu: <<https://sites.google.com/site/jpalautesi>>.

⁵²⁷ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 194, doc. 151. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 54, f. 133r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 2184.

⁵²⁸ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 205, doc. 166. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 54, f. 106r-106v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 2032; DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 1240, doc. 1300. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 60, f. 203v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 9685.

⁵²⁹ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 276, doc. 258. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 55, f. 43r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 2545.

⁵³⁰ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 286, doc. 272. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 55, f. 64v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 2663.

⁵³¹ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 326, doc. 319. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 55, f. 149r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 3082; DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 1171, doc. 1238. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 60, f. 96v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 9243.

bisbe de Pamplona visitar durant tres anys la seva diòcesi per mitjà de delegats i rebre les procures pertinents, i al de Braga per dos anys.⁵³² El mateix any se'n beneficià el bisbe de Porto, el qual podia visitar la seva diòcesi durant tres anys a través de delegats, per tal d'eixugar el deute de la seva església. Anys després, el 1313, l'autoritzà a visitar-la durant tres anys mitjançant procuradors, atès que havia de viatjar freqüentment fora de la seva seu.⁵³³ El 1312 facultà al bisbe de Lleó perquè visités mitjançant delegats la seva diòcesi durant tres anys i rebés les procures pertinents.⁵³⁴ L'any 1313 autoritzà al bisbe de Girona visitar durant tres anys les esglésies i monestirs de la seva diòcesi per tal de recaptar fons per el deute del bisbat.⁵³⁵ El mateix any i sota les mateixes condicions, permeté al bisbe de Burgos visitar el seu bisbat.⁵³⁶

He volgut destacar a part la *littera gratiosiae* que Climent V trameté al bisbe de la Seu d'Urgell, Ramon Treballa, uns anys abans de la visita que estudiem. L'any 1309 l'autoritzà a visitar durant dos anys la seva diòcesi a través de procuradors i a rebre els tributs corresponents. A diferència dels casos anteriors, en què o bé no s'adduien els motius de la visita o bé eren econòmics per tal d'eixugar el deute de les respectives diòcesis, aquí s'especifica que es va realitzar per la inseguretat que es vivia a la diòcesi com a conseqüència dels enfrontaments continuats entre els nobles de la zona.⁵³⁷ No ens consta, tanmateix, que s'hagi conservat cap documentació referent a aquesta visita, si és que s'arribà a fer.

El papa també emetia aquest tipus de documentació perquè els ardiaques de les diverses diòcesis visitessin els seus ardiaconats. Els exemples que ens han perdurat són

⁵³² DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 715, doc. 726. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 192r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5921; DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 725, doc. 741. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 145r-145v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5687.

⁵³³ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 723, doc. 737. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 145r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5685; DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 1316, doc. 1384. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 61, f. 9r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 10092.

⁵³⁴ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 935, doc. 961. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 59, f. 45v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 7857.

⁵³⁵ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 1124, doc. 1185. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 60, f. 9v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 8922.

⁵³⁶ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 1306, doc. 1371. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 61, f. 9r i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 10095.

⁵³⁷ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 599-600, doc. 585: «(...) ecclesias, monasteria et loca ecclesiastica eorumque personas Urgellensis civitatis et diocesis, propter viarum discrimina necnon et guerrarum discordias inter nonnullos nobiles et potentes illarum partium (...)». Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 9v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5145.

principalment de la resta de la Península Ibèrica⁵³⁸ i l'única mostra de les nostres terres és l'autorització a l'ardiaca de Santa Maria d'Elna.⁵³⁹ Si s'addueixen raons per a visitar-los, acostumen a ser de caire econòmic o funcional, és a dir, que l'ardiaca aprofita que ha de fer un viatge per visitar el seu ardiaconat.

Examinats tots aquests exemples, s'observa que aquesta gràcia papal no era infreqüent i, si tenim en compte els testimonis que ha documentat Baucells per al bisbat de Barcelona, la degueren atorgar diferents papes. També es pot veure com força vegades responia a necessitats econòmiques del bisbe per tal de poder eixugar els deutes de les seves respectives diòcesis. Tot i que en el nostre cas no s'esmenti, crec que la finalitat de la visita de Guillem de Rocabertí també va ser més econòmica que no pas reformadora.⁵⁴⁰

Com deia anteriorment, les ocasions en les quals s'ementa aquesta gràcia al llarg del registre de visites són nombroses.⁵⁴¹ Potser la més detallada és la que apareix a la visita al monestir de Sant Llorenç prop Bagà l'any 1313:

Die veneris que intitulatur XIII kalendas marcii, anno quo supra, accessit ad monasterium Sancti Laurencii de Bagadano Raymundus de Sancto Saturnino, rector ecclesie de Bagano, visitator constitutus a venerabili domino Galcerando de Costa, canonico Urgellensis ac visitatore constituo in civitate et diocese Urgellense per reverendum dominum archiepiscopum Terrachone, iuxta gratiam sibi factam per dominum Clementem V ut possit pro-

⁵³⁸ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 245-246, doc. 215 i p. 701, doc. 707, l'ardiacaonat de Salnés; p. 284, doc. 269, l'ardiacaonat de Pamplona; p. 564, doc. 545 i p. 788, doc. 805, l'ardiacaonat de Valpuesta; p. 592, doc. 574, l'ardiacaonat de Valdeibar; p. 738, doc. 756, l'ardiacaonat de Briviesca; p. 761, doc. 773, l'ardiacaonat de Valderas; p. 972-973, doc. 1011, l'ardiacaonat de Santa María Nova; i p. 1155, doc. 1216, l'ardiacaonat de Madrid.

⁵³⁹ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 811-812, doc. 839.

⁵⁴⁰ Com explico a les conclusions, l'anàlisi de la visita sembla apuntar en aquest sentit. Cal destacar també, que en la documentació conservada sobre l'intent de visita a l'abadiat d'Àger s'especifica que: «pues la gracia le concedió Clemente V quando le promovió en arzobispo de visitar todas las iglesias, y monasterios no exemptos de su provincia, y exigir en dinero de contado los derechos de procuración, ó de visita, para relevarse de los gastos tuvo en su ingreso al arzobispado, no le daba facultad para visitar los exemptos (...)» (Caresmar, c. 1770, fol. 195r, reg. 1153). Això confirmaria la voluntat econòmica de la visita.

⁵⁴¹ Tot i que les referències al fet que sigui una visita arquebisbal són nombroses, en els casos següents s'ementa que la visita s'efectua per delegació de l'arquebisbe de Tarragona: Arsèguel (VP, Llibre VIII, fol. 23r), Colls (VP, Llibre V, fol. 6v), Vellanega (VP, Llibre IV, fol. 22v), Saldes (VP, Llibre II, fol. 9v), Vedella (VP, Llibre II, fol. 10v), Capolat (VP, Llibre II, fol. 24r i Llibre III, fol. 22v), Mercadal (VP, Llibre II, fol. 24v), Solsona (VP, Llibre II, fol. 58r), Biosca (VP, Llibre III, fol. 27v), Adraén (VP, Llibre III, fol. 35r), Talteüll (VP, Llibre III, fol. 39r), Castellfolit (VP, Llibre III, fol. 40v), Malgrat (VP, Llibre III, fol. 46v), Santa Maria de Meià (VP, Llibre IV, fol. 32r), la Seu d'Urgell (VP, Llibre I, fol. 10r i Llibre VII, 1r), Sant Miquel de la Seu (VP, Llibre I, fol. 15r i Llibre VII, fol. 34v), Alàs (VP, Llibre I, fol. 10r), Banat (VP, Llibre VII, fol. 13r), Sant Esteve del Pont (VP, Llibre VII, fol. 34r), Arcavell (VP, Llibre VIII, fol. 1r), Arfa (VP, Llibre VIII, fol. 3v).

vinciam suam visitare et per procuracionem suam et inde provisionem a locis recipere visitatis in peccunia numerata, secundum taxationem predicti domini archiepiscopi.⁵⁴²

En aquest text s'inclouen frases redactades de forma molt similar a la gràcia papal, per la qual cosa es pot pensar que l'escrivà de la visita en tenia el text o almenys un extracte a mà. Fos com fos, mostra els elements claus de la gràcia de Climent V: que l'arquebisbe pot visitar mitjançant delegats, que l'autorització papal és per visitar tota la província eclesiàstica i que per la visita ha de rebre una procuració en diners en efectiu segons la taxació que hagi fet l'arquebisbe. A tall d'exemple reproduïm algunes mostres de com s'expressa la justificació d'aquesta visita en d'altres registres:

Arnaldus de Manso, rector ecclesie Berge, auctoritate qua fungitur pro venerabili Galcerando ça Costa, Urgellense canonico et visitatore deputato in diocese Urgellense a reverendo patre domino Guillelmo, divina gratia archiepiscopo Terrachone, visitavit (...) ⁵⁴³

Guillelmus de Viverio, canonicus Guissone, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonici ac visitatoris domini archiepiscopi Terrachone in diocese Urgellense deputati auctoritate gratie a Sede Apostolica facte eidem domino archiepiscopo, visitavit (...) ⁵⁴⁴

Venerabilis Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonicus ac visitator in civitate et diocese Urgellense auctoritate Sedis Apostolice deputatus a reverendo patre domino Guillelmo, divina providencia archiepiscopo Terrachone, auctoritate qua fungitur, visitavit (...) ⁵⁴⁵

4.1. EL DELEGAT I ELS SUBDELEGATS

Un dels aspectes més destacats d'aquest tipus de visita és la possibilitat que l'arquebisbe delegui la tasca visitadora en d'altres persones les quals, com deien les *litterae gratiosiae* de Climent, havien de ser idònies o «sacerdotio constitutas». Per al bisbat d'Urgell l'escollit fou el canonge Galceran Sacosta. Nascut a Tavertet a final del segle XIII o començament del XIV i mort a Vic el 1345, les primeres notícies sobre la seva vida són que fou canonge de la Seu d'Urgell i ardiaca d'Andorra,⁵⁴⁶ època en la qual realitzà la visita objecte del nostre estudi. L'any 1328 fou escollit bisbe de Vic, càrrec que ocupà fins a la

⁵⁴² VP, Llibre II, fol. 8r.

⁵⁴³ Visita a Capolat (VP, Llibre III, fol. 22v).

⁵⁴⁴ Visita a Talteüll (VP, Llibre III, fol. 39r).

⁵⁴⁵ Visita a Santa Maria de Meià (VP, Llibre IV, fol. 32r).

⁵⁴⁶ VILLANUEVA, 1821a, p. 57; PLADEVALL, 1967, p. 291; PLADEVALL, 1983, p. 135.

seva mort, per compromissaris nomenats pel capítol.⁵⁴⁷ Es documenta la seva assistència a diversos concilis provincials i també la celebració d'un sínode el 1340, del qual en sortiren unes constitucions sinodals. Cap el 1330 va emetre una resolució capitular que ordenava la celebració de la festa del Corpus Christi. Anys més tard, devot d'aquesta festa, féu construir la capella del Corpus Cristi de la catedral, on fou enterrat. També va enriquir la seu amb ornaments i llibres, amplià el palau episcopal i començà la construcció del nou claustre. Potser el capítol més conegut fou la seva oposició a la construcció de la sèquia a Manresa, per conduir aigua del Llobregat a la ciutat, que tenia l'aprovació del rei Pere III, ja que amb aquesta obra les rendes de la mensa episcopal quedaven mermades. A causa d'això Galceran sentencià la ciutat amb entredit l'any 1341 i aconseguí de la Santa Seu una sentència que li era favorable. Com a conseqüència no es reiniciaren les obres fins la seva mort el 1345.⁵⁴⁸

Com a visitador principal, Galceran Sacosta va realitzar les visites a la pròpia Seu d'Urgell, tant al capítol, com a la població i al bisbe mateix, però va subdelegar en d'altres clergues la dels llocs més allunyats de la Seu. També va visitar l'Urgellet i la Cerdanya i part de la Vall de Lord, així com la ciutat de Tremp i el monestir de Meià i la vila de Vilanova de Meià.

La resta de la diòcesi fou visitada per subdelegats. Així trobem que Ramon de Sant Sadurní, rector de Bagà,⁵⁴⁹ va ocupar-se de part la Vall de Lord i part del deganat de Berga. Ramon Gras, rector d'Age,⁵⁵⁰ va visitar una petita zona del deganat de Cerdanya, la corresponent a la Vall de Ribes. Arnau de Manso, rector de Berga,⁵⁵¹ s'ocupà de visitar el deganat de Berga i part del de la Vall de Lord. Pere Graner, del qual no s'especifica qui

⁵⁴⁷ Francesc ROCAFIGUERA, «Sacosta, Galceran», *DHEC*, vol. III, p. 309; Joan Lluís de MONCADA, *Episcopologio de Vich, escrito á mediados del siglo XVII* (editat per Jaume COLLELL), Vic: Impremta Anglada, 1894, vol. II, p. 221-254.

⁵⁴⁸ VILLANUEVA, 1821a, p. 58-60.

⁵⁴⁹ VP, Llibre II, fol. 24r: «Anno Domini M^o CCC^o XII°, pridie idus marcii, Raymundus de Sancto Saturnino, rector ecclesie de Bagano, incepit visitare dechanatum Valle Lurdi pro venerabili Galcerando ça Costa, canonico Urgellense et visitatore reverendi patris in Christo domini archiepiscopi Terrachone».

⁵⁵⁰ VP, Llibre VII, fol. 52r: «Anno quo supra, VII kalendas marcii, Raymundus Grass, capellanus d'Aya, gerens vices venerabili Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonici, autoritate qua fungitur, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁵¹ VP, Llibre III, fol. 22v: «Anno quo supra, III° kalendas may, venerabilis Arnaldus de Manso, rector ecclesie Berge, auctoritate qua fungitur pro venerabili Galcerando ça Costa, Urgellense canonico et visitatore deputato in diocese Urgellense a reverendo patre domino Guillelmo, divina gratia archiepiscopo Terrachone, visitavit ecclesiam (...)».

era,⁵⁵² va visitar parcialment els deganats d'Urgellet i de la Vall de Lord. Part d'aquest últim deganat també fou visitat per Guillem de Viver, canonge de Guissona.⁵⁵³ Nicolau de n'Elies, canonge de Tremp,⁵⁵⁴ s'encarregà de visitar els deganats de Tremp i de Montenartró. Joan d'Oncès, monjo de Gerri,⁵⁵⁵ va visitar la Cerdanya, Tremp, Montenartró, Cardós i el monestir de Vellanega. Berenguer Roig, canonge de Meià,⁵⁵⁶ completà la visita a la resta d'esglésies depenents del monestir de Meià que no havia visitat Galceran Sacosta. Bernat de Casamitjana, rector de Turbiàs,⁵⁵⁷ va visitar l'Urgellet i part del deganat de Cerdanya. Bernat Guifré, capellà de Santa Eugènia de Nerellà,⁵⁵⁸ va visitar una part del deganat de Cerdanya. Ramon d'Argelaguers, prior de Vellanega,⁵⁵⁹ s'encarregà de la visita a una part del deganat d'Urgellet. I per últim tenim dos casos curiosos, Guillem de Castells, prevere,⁵⁶⁰ que només visita l'església de Calbinyà per indicació de Galceran Sacosta, i un visitador del qual no se'ns diu el nom, que visita part del deganat de Berga, i que podria tractar-se del mateix Galceran⁵⁶¹ (TAULA 16).

⁵⁵² VP, Llibre III, fol. 35r: «Anno Domini millesimo CCC^o XIII°, idus marcii, Petrus Granerii, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonici ac visitatoris domini archiepiscopi Terrachone in civitate et diocese Urgellense, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁵³ VP, Llibre III, fol. 39r: «Anno domini millesimo CCC^o XV°, quinto nonas iulii, Guillelmus de Viverio, canonicus Guissone, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonici ac visitatoris domini archiepiscopi Terrachone in diocese Urgellense deputati autoritate gratie a Sede Apostolica facte eidem domino archiepiscopo, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁵⁴ VP, Llibre IV, fol. 1r: «Anno qua supra, nonas octubris, Nicholaus de n-Elies, canonicus Trempi, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, prioris, visitatoris deputatus a reverendo patre domino archiepiscopo Terrachone in civitate et diocese Urgellense secundum gratiam factam a Sede Apostolica domino archiepiscopo [supra]dicto, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁵⁵ VP, Llibre IV, fol. 22v: «Anno quo supra, pridie nonas novembris, frater Iohannes d-Onçès, monachus de Gerra, autoritate sibi comissa a venerabili Galcerando ça Costa, canonico Urgellense, visitatore deputato a domino archiepiscopo Terrachone in diocese Urgellense, visitavit (...)».

⁵⁵⁶ VP, Llibre IV, fol. 38v: «Eadem die et anno, predictus Galcerandus fecit visitari ecclesiam Sancti Andree d-Eriet per Berengarium Rog, canonicum Mediani, gerentem vices dicti Galcerandi (...)».

⁵⁵⁷ VP, Llibre VII, fol. 13r: «Anno Domini millesimo CCC^o XIII°, quarto kalendas decembris, Bernardus de Casamiyana, rector ecclesie de Turbiàs, gerens vices venerabilis Galcerando ça Costa, Urgellensis canonici ac visitatoris domini archiepiscopi Terrachone in civitate et diocese Urgellense, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁵⁸ A la visita només s'indica capellà de Santa Eugènia, però penso que ha de referir-se a aquesta parròquia, ja que només visita una part limitada del deganat de Cerdanya; VP, Llibre VII, fol. 39r: «Eadem die et anno, capellanus de Sancta Eugenia, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, visitatoris predicti, visitavit ecclesiam (...) Et Bernardus Grife predictus mandavit rectori ecclesie predictae ut (...)».

⁵⁵⁹ VP, Llibre VIII, fol. 1r: «Anno Domini millesimo CCC^o XIII°, s[eptimo idus] decembris, frater Raymundus de Argelaguereiis, prior de Vilanega, gerens vices venerabilis Galcerandi ça Costa, Urgellensis canonici ac visitatoris domini archiepiscopi Terrachone in diocese Urgellense, visitavit ecclesiam (...)».

⁵⁶⁰ VP, Llibre VIII, fol. 19v: «Anno quo supra, VIII idus febroarii, predictus Galcerandus fecit visitare per Guillelmum des Castells, presbiterum, ecclesiam Sancti Tome de Calvià et invenit ecclesiam bene paratam».

⁵⁶¹ VP, Llibre II, fol. 1r: «Anno Domini Millesimo CCC^o XII, quinto idus febroarii, dictus visitator visitavit ecclesiam Sancti Iachobi de Fruntyano et invenit ecclesiam (...)». Normalment a la primera visita de cada llibre s'indica el nom del visitador, amb la qual cosa s'ha de pensar que, en aquest cas, és el mateix visitador del llibre anterior. Així doncs, hauria de tractar-se de Galceran Sacosta, que és qui efectua les visites al

	Berga	Cerdanya	Cardós	Lord	Montenar-tró	Tremp	Urgell	Urgellet
Galceran Sacosta		1313 1314		1313-1314		1314*	1315*	1312-1313 1313-1314* 1314-1315*
Ramon de Sant Sadurní	1313			1313-1314				
Ramon Gras		1314						
Arnau de Manso	1315			1315				
Pere Graner				1315				1314-1315
Guillem de Viver				1315				
Nicolau de n'Elies					1314	1314		
Joan d'Oncès		1315	1314 1315		1314* 1315	1315		
Berenguer Roig							1315	
Bernat de Casamitjana		1314 1315						1313-1314
Bernat Guifré		1314						
Ramon d'Argelaguers								1314-1315
Guillem de Castells								1314-1315*
Visitador desconegut	1313							

TAULA 16. Relació dels visitadors i dels deganats visitats en cada any de la visita. S'indica en cursiva si el visitador només va realitzar la visita a una part del deganat. En rodona s'indica la visita completa a un deganat. He considerat una visita completa aquella que es fa íntegra o amb l'excepció d'una o dues parròquies. Un asterisc darrera de l'any indica que només es va visitar una o dues esglésies del deganat.

Al llarg de la visita també hi ha altres eclesiàstics que no efectuen pròpiament la visita, però sí que estan involucrats en la recollida de les procuracions. Un d'ells és Guillem d'Avencó, que segons consta als textos era prior de l'ordre dels predicadors⁵⁶² i escrivà⁵⁶³ de Galceran Sacosta, el qual apareix recollint els diners en les visites de 1315 a la Cerdanya, a Tremp, a Berga, la Vall de Lord i Urgell. També hi ha Andreu Amat, vicari de Tremp,⁵⁶⁴ que s'encarrega de recollir els diners dels tributs del deganat de Tremp dels anys 1314 i 1315. Per últim he documentat a Bonanat de Nevà, vicari de Solsona,⁵⁶⁵ que

llibre I, el qual conclou el 5 de febrer de 1313. El segon llibre comença el 9 de febrer del mateix any, amb la qual cosa sí que podria referir-se a ell, però atès que he comprovat que de vegades l'ordre dels llibres no és el correcte, no m'atreveixo a assegurar que es tracti de Galceran Sacosta.

⁵⁶² VP, Llibre I, fol. 11r: «Guillelmo de Avencho, frater prior [de ordine] predicatorum (...)».

⁵⁶³ VP, Llibre IV, fol. 21r: «Al molt honrat e molt amat en Guillem ça Vench, escrivà de l'honrat seynor en Galceran ça Costa. De mi, Ramon d'Altron, capellà de Sort (...)».

⁵⁶⁴ VP, Llibre IV, fol. 2v: «(...) satisfaciati sive solvat Andree Amati, vicario Trempi, VII libras barchinonenses (...)».

⁵⁶⁵ VP, Llibre III, fol. 30r: «(...) ut hinc ad kalendas iunii proxime solvat Bonanato de Nevà, vicario Solsonae, pro procuracione (...)».

és l'encarregat de cobrar les procuracions de les dues visites conservades a la Vall de Lord.

Tot i aquesta munió de subdelegats, els afers més espinosos eren derivats a Galceran Sacosta perquè decidís què s'havia de fer en cada cas. Habitualment els casos en què acabava intervenint eren els dels indrets que es negaven a ser visitats o pretenien ser exempts⁵⁶⁶ i aquells que no volien pagar les procuracions degudes per les visites a les seves esglésies.⁵⁶⁷

4.2. L'ABAST DE LA VISITA I DE LA DOCUMENTACIÓ CONSERVADA

Com s'especificava a la *littera graciosae* de Climent V, la visita que podia fer l'arquebisbe de Tarragona era a tota la seva província eclesiàstica i durant quatre anys. Ja s'ha esmentat que hi ha diòcesis de les quals hi ha constància que s'hi va efectuar, però només s'han conservat els registres referents al bisbat d'Urgell. La seva conservació a Vic en comptes de a la Seu d'Urgell, ha de respondre al fet que Galceran Sacosta se'ls endugués cap allà quan tornà a la seva terra en ésser nomenat bisbe de Vic.⁵⁶⁸

Pel que fa a l'abast territorial, s'han conservat, parcialment o totalment, les visites als deganats de Cerdanya, Tremp, Montenartró, Cardós, Berga, la Vall de Lord, Urgellet i una zona que a les visites no apareix identificada però que es correspon amb el deganat d'Urgell. Pels registres conservats, hi ha dos deganats que es visiten tres vegades, la Cerdanya i l'Urgellet, mentre que la resta es visiten dues vegades, i la zona corresponent a l'Urgell només una vegada. Del deganat d'Àneu, tot i que en documentem la seva existència durant tota la baixa edat mitjana, no se n'han conservat registres, possiblement per la seva autonomia, de la qual ja n'he parlat anteriorment.⁵⁶⁹ L'arc cronològic de les visites abasta entre 1312 i 1315, si bé es conserva alguna documentació datada el 1316.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ En aquest sentit destaca tota la polèmica creada pel priorat de Castellfollit que pretenia ser exempt i que fins i tot va presentar butlles papals, les quals van ser descartades. Vegeu VP, Llibre II, fol. 39r i Llibre III, fol. 39v-40v. També els documents 3, 7 i 8 de l'apartat *Altra documentació* i la carta 12 de l'apartat *Litterae visitationis* del volum II d'aquesta tesi.

⁵⁶⁷ A l'apartat *Litterae visitationis* del volum II hi ha diverses cartes en què Galceran mana als rectors que no paguen les procuracions que ho facin si no volen incórrer en pena d'entredit o d'excomunió.

⁵⁶⁸ PLADEVALL, 1967, p. 291; PLADEVALL, 1983, p. 135: «(...) per tant és lògic suposar que es va emportar personalment a Vic aquests manuals de les visites efectuades per ell, oi més quan hi ha informacions i queixes contra molts canonges de la Seu d'Urgell i fins contra el mateix bisbe d'Urgell».

⁵⁶⁹ Vegeu l'apartat 3.2.1. *Els deganats i les seves parròquies*.

⁵⁷⁰ Es tracta d'algunes cartes inserides en la visita que fan referència a les visites efectuades durant 1315. Vegeu VP, Llibre VIII, fol. 8r; VP, Llibre VIII, fol. 22r; VP, Llibre VIII, fol. 5r i VP, Llibre VIII, fol. 13r.

Deganat	Nombre de visites
Àneu	Cap
Cerdanya	Tres vegades (1313, 1313-1314, 1315)
Tremp	Dues vegades (1314, 1315)
Montenartró	Dues vegades (1314, 1315)
Cardós	Dues vegades (1314, 1315)
Berga	Dues vegades (1313, 1315)
Vall de Lord	Dues vegades (1313, 1315)
Urgellet	Tres vegades (1312-1313, 1313-1314, 1314-1315)
Urgell	Una vegada (1315)

TAULA 17. Número de visites per deganats i els anys en què foren realitzades.

A la TAULA 17 es pot observar certa irregularitat en el número de visites. A la vista de la documentació, crec que es van visitar tres vegades encara que els registres no s'hagin conservat. Aquesta hipòtesi ve determinada pel fet que en alguns dels volums que encara tenen les cobertes originals, s'hi indica a quin any correspon la visita. Així, per exemple, el volum que inclou les visites del 1313 a Berga i a la Vall de Lord porta escrit «Decanatus Berge et Valli Lurdi anni primi (...)»⁵⁷¹ i el que inclou la visita del 1315 a la Vall de Lord i a Berga duu la inscripció «Iste liber est decanatuum Berge et Valle Lurdi et de ultimo anno».⁵⁷² Al menys per a aquests deganats sembla clar que les visites van començar el 1313 i van concloure el 1315. A més, el fet que a la coberta del volum en el qual es conserva la visita als deganats d'Urgellet i de Cerdanya de l'any 1313-1314 hi figuri «Iste liber est anni secundi decanatus Urgelleti et Ciritanie»⁵⁷³ i en la del que inclou les visites als deganats de Tremp, Cardós i Montenartró de 1314 hi posi «Iste liber est anni secundi (...) dechanatus Palarienses»,⁵⁷⁴ fa pensar que s'haurien visitat tots els deganats tres vegades. Del d'Urgell no m'atreveixo a fer cap hipòtesi perquè les úniques visites conservades corresponents a aquest deganat, de l'any 1315, no estan ni tan sols identificades com a deganat d'Urgell. Tanmateix, tenint en compte el que ja he esmentat anteriorment,⁵⁷⁵ es pot pensar que almenys es visità una vegada.

⁵⁷¹ VP, Llibre II, coberta.

⁵⁷² VP, Llibre III, coberta.

⁵⁷³ VP, Llibre VII, coberta.

⁵⁷⁴ VP, Llibre IV, coberta. Només llegible amb llum ultraviolada.

⁵⁷⁵ Vegeu apartat 3.2.1.5. *El deganat d'Urgell i les seves parròquies*.

Al llarg de la visita hi ha diversos exemples de rectors que deuen les procuracions dels anys anteriors i que confirmen que s'haurien visitat en més ocasions que les que ens suggereixen els registres conservats. Conservem, per exemple, els registres de visita dels deganats de Pallars dels anys 1314 i el 1315 i, a més, en el llibre on s'inclou la visita de 1314 s'indica que és el segon any. Aquesta situació ens la confirmaria la visita a Llimana l'any 1314 en què s'hi anota «Debet x solidos anni preteriti qui remanserunt ad solvendum (...)»,⁵⁷⁶ o també la d'Aransís del mateix any, on es llegeix «Debet XL solidos et de anno preterito xxx^{ta} solituros in festo Omnium Sanctorum (...)»⁵⁷⁷ i encara també la de Santa Coloma d'Erdo de 1315 on es demana al rector que «(...) satisfaciatur de procurationibus anni presentis et duorum preteritorum». ⁵⁷⁸ Aquests exemples, doncs, determinen que hi havia hagut una visita anterior, probablement l'any 1313, de la qual no n'ha pervingut cap registre.

Una situació similar la trobem amb les esglésies de Berga i de la Vall de Lord, que foren visitades el primer any el 1313 i el darrer any el 1315. Així es fa referència a què es deu la procuració de l'any anterior en diverses de les esglésies visitades l'últim any, per la qual cosa es pot inferir que s'hauria realitzat una visita intermèdia, segurament al llarg de 1314. Testimonis d'això en serien, per exemple, la visita a Borredà, on trobem que es mana al rector que «(...) faciat satiferi de procuratione debita tam anni preteriti quam presentis»,⁵⁷⁹ a Rus s'indica que «Debet xxxvii solidos et ii solidos anni preteriti»,⁵⁸⁰ a Merola «Item anni preteriti viii solidos»,⁵⁸¹ als Torrents el visitador mana «(...) dicte capelle capellano quod satisfaceret de procuratione anni preteriti et presentis»⁵⁸² o a Tentellatge s'especifica que «Debet, cum xii denariis anni preteriti, xx solidos, solituros die martiris Pentecostes proxime, alias extunc *et cetera*».⁵⁸³

Tanmateix, entre tots els exemples que hi ha al llarg de la visita, n'hi ha quatre que destaquen perquè presentarien un panorama totalment diferent al que acabo de descriure. Segons aquestes referències, la visita hauria estat molt més extensa i, a més, entraria

⁵⁷⁶ VP, Llibre IV, fol. 1v.

⁵⁷⁷ VP, Llibre IV, fol. 1v.

⁵⁷⁸ VP, Llibre V, fol. 8v.

⁵⁷⁹ VP, Llibre III, fol. 5v.

⁵⁸⁰ VP, Llibre III, fol. 11v.

⁵⁸¹ VP, Llibre III, fol. 15r.

⁵⁸² VP, Llibre III, fol. 23r.

⁵⁸³ VP, Llibre III, fol. 23v.

en contradicció amb les indicacions que hi ha escrites a les cobertes dels volums. Per exemple, a la visita a Castellciutat de 1312 s'hi esmenta que «Debet pro duobus annis preteritis L solidos, solituros in festo Natalis Domini sub pena excommunicationis et interdicti ecclesie».⁵⁸⁴ Tenint en compte que les cobertes del volum on hi ha la visita de 1313-1314 s'hi indica que és el segon any, aquesta visita a Castellciutat, del període 1312-1313, hauria de correspondre a la del primer any, però tanmateix es fa referència a un deute dels dos anys anteriors, amb la qual cosa l'inici de la visita es remuntaria a 1310.

En la mateixa línia trobem aquesta referència a la visita de Covet de 1314, on s'esmenta que «(...) libras barchinonenses quas debent pro duobus annis preteritis et presente».⁵⁸⁵ A la coberta del volum d'aquesta visita s'indica que és el segon any, amb la qual cosa, si es deuen els dos anys anteriors, el 1312 i 1313 hi hauria hagut sengles visites al Pallars de les quals no en tenim registres.

Un cas similar el trobem l'any 1313 a l'església de Montfalcó Murallat en la qual el visitador «invenit quod rector predictus non solverat de anno preterito procurationem».⁵⁸⁶ El llibre en el qual està inclosa aquesta visita té clarament anotat a la coberta que és la visita del primer any, amb la qual cosa estaria debent la procura de l'any 1312.

Però, potser, el cas més interessant sigui el de la visita a Vilamitjana l'any 1315, en què es reclama la procuració dels quatre anys anteriors, amb la qual cosa hi hauria hagut cinc visites al Pallars: «Et dimisit quandam literam scolari ut hinc ad festum sancti Luce proximum solvat pro procurationibus IIII^{or} annorum preteritorum octuaginta solidos iaccenses (...)».⁵⁸⁷

És complicat donar una explicació a aquests desajustaments. La solució més senzilla és pensar que es tracti d'un error i s'estiguin referint a d'altres visites, com per exemple la visita que el papa Climent permeté fer al bisbe Ramon Trebailla l'any 1309 i que ja he comentat anteriorment.⁵⁸⁸ Si fos així s'estaria fent referència a procuracions degudes per altres visites, cosa que no casaria amb la meticulositat amb la qual es duia el control

⁵⁸⁴ VP, Llibre I, fol. 15r.

⁵⁸⁵ VP, Llibre IV, fol. 2v.

⁵⁸⁶ VP, Llibre II, fol. 43v.

⁵⁸⁷ VP, Llibre V, fol. 5r.

⁵⁸⁸ DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, 2014, p. 599-600, doc. 585. Extret de l'AHV, *Reg. Vat.*, 57, f. 9v i de *Regestum Clementis Papae V*, núm. 5145.

econòmic d'aquest tipus de visites.⁵⁸⁹ Per tant no crec que es tracti d'una equivocació. Si es tenen en compte els dos documents papals que permetien a Guillem de Rocabertí realitzar la visita, un de 1309 i un altre de 1310, es podria pensar que aquestes irregularitats es deuen a una visita començada en una data anterior i que l'arquebisbe de Tarragona hauria demanat allargar-ne el termini o fer una segona visita amb posterioritat, de la qual no se'ns ha conservat la documentació papal, però que seria a la qual correspon la nostra visita. No puc descartar-ho ja que tenim precedents de dues peticions de visita consecutives, com s'ha vist anteriorment, amb l'arquebisbe de Toledo, al qual se li atorga una gràcia per visitar el 1307 i una altra per visitar el 1313. Sigui com sigui, amb els elements que tenim a disposició avui en dia és molt difícil decantar-se per una de les opcions.

En relació al que acabo d'exposar hi ha, doncs, la durada de la visita. El papa li donà permís a l'arquebisbe per realitzar-la durant quatre anys. Hi ha un cas molt interessant en què es fa referència a l'exhauriment d'aquest termini i, com a conseqüència, la negativa del rector a ésser visitat. Es tracta de la visita a l'església de Cassibrós l'any 1315, sobre la qual l'escrivà anotà: «Super aliis non potuit inquirere cum vocatus rector noluit comparere set loco ipsius comparuit Raymundus Ferrarii, vicarius ipsius ecclesie, qui dixit quod non reciperet dictum visitatorem cum tempus gratie domine archiepiscopi sit transacta, nec satisfaceret de procuratione cum sic habeat in mandatis a rectore ipsius ecclesie».⁵⁹⁰ Tenint en compte això es podria pensar que fa referència a la gràcia papal de 1310 de la qual ja s'hauria exhaurit el termini, però és estrany que entre totes les esglésies visitades l'any 1315 només hi hagi una queixa. Sigui com sigui, aquesta visita és interessant perquè confirmaria que els rectors coneixien el contingut de la gràcia papal. El que no podem saber, però, és si el contingut els havia estat anunciat amb anterioritat a la visita o si el visitador duia una còpia del document a sobre per poder-la mostrar als rectors que es poguessin resistir a la visita.

Pel que he comentat fins ara, penso que els deganats s'haurien visitat almenys tres vegades, però és evident que s'han perdut alguns dels volums que conformaven la visita. D'altres, degueren sofrir pèrdues del contingut en un moment indeterminat, ja que hi ha llibres que comencen i acaben abruptament, cosa que no es pot atribuir a l'època de la

⁵⁸⁹ Consulteu la documentació econòmica recollida al volum II de la tesi.

⁵⁹⁰ VP, Llibre V, fol. 18v.

redacció dels lligalls atesa la cura que es tenia a l'hora de relligar els opuscles (TAULA 18). Amb tot, però, els manuals presenten un estat de conservació força bo en general i a finals dels anys setanta van ser objecte d'una consolidació que els ha preservat.⁵⁹¹

	Visites que inclou
Llibre I	Urgellet (1312-1313), Cerdanya (1313)
Llibre II	Berga (1313), Vall de Lord (1313)
Llibre III	Berga (1315), Vall de Lord (1315)
Llibre IV	Tremp (1314), Montenartró (1314), Cardós (1314), Urgell (1315)
Llibre V	Tremp (1315), Montenartró (1315), Cardós (1315)
Llibre VI	Cerdanya (1315)
Llibre VII	Urgellet (1313-1314), Cerdanya (1313-1314)
Llibre VIII	Urgellet (1314-1315), Cerdanya (1315)

TAULA 18. Llibres de visita amb els deganats que inclou cadascun i l'any de la visita.

La pèrdua de contingut es pot observar clarament en el llibre V, al qual li manquen folis tant a l'inici com al final. Correspon a la visita als deganats del Pallars l'any 1315 i hi manquen moltes de les esglésies visitades l'any 1314. La primera església registrada és la de Santa Engràcia i el text comença amb els mots «Eadem die et anno», cosa que suggereix que aquesta no era la primera parròquia de l'opuscle, sinó que continuava la visita.⁵⁹² També a l'últim dels folis propis del volum, en què hi ha la visita a l'església d'Ainet de Cardós, aquesta finalitza abruptament, fet que fa pensar que també continuava en uns folis que avui en dia s'han perdut. Igualment es pot observar a l'inici del llibre VII, corresponent a la visita a Cerdanya de l'any 1313-1314, en el qual la primera església també comença amb un «Eadem die et anno» i sembla que hi manquen alguns folis, perquè hi ha unes quantes esglésies que no es visiten si les comparem amb les de les dues altres visites a aquest deganat.

A més, l'ordre en què avui en dia estan numerats els volums també presenta contradiccions, que es poden observar perfectament a la visita a la Cerdanya de l'any 1315. Aquesta comença a la segona part del llibre VIII, el qual acaba abruptament en el registre de la visita a Queixans, la qual continua en el primer foli del llibre VI. Aquest fet és poc habitual perquè, com ja he dit, a l'època eren especialment curiosos pel que fa a

⁵⁹¹ Vegeu la introducció del volum II.

⁵⁹² A la resta de volums, en la primera església visitada sempre s'indica l'any, el mes i el dia.

aquest aspecte. Així doncs, cal suposar que els volums es van numerar en una època indeterminada, possiblement al segle XIX, data en la qual es degueren tornar a enquadernar els que no conservaven les cobertes originals.

Pel que fa a la pèrdua de volums, es confirma en un document econòmic sense data que fa referència a uns clergues deutors del deganat d'Urgell.⁵⁹³ Encara que s'hagin conservat els registres de la visita a algunes esglésies d'aquest deganat —principalment el monestir de Meià i les seves esglésies dependents—, les que figuren en aquest document són altres esglésies repartides per tot el deganat. I, a més, el document també indica que les quantitats degudes pels clergues són les corresponents al segon any, amb la qual cosa també es pot afirmar que aquest territori es degué visitar en més d'una ocasió.

En aquesta línia també podem esmentar l'intent de visita als territoris exempts d'Àger i de Mur per la documentació que es conserva d'aquests monestirs i que, probablement, haurien generat uns documents que avui en dia no ens han arribat.⁵⁹⁴

	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre
Berga (1)		1313	1313									
Berga (2)			1315	1315								
Cerdanya (1)	1313	1313										
Cerdanya (2)		1314										1313
Cerdanya (3)	1315	1315										
Cardós (1)											1314	
Cardós (2)										1315		
Lord (1)			1313	1313								
Lord (2)			1315	1315	1315		1315					
Montenartró (1)										1314	1314	
Montenartró (2)										1315		
Tremp (1)										1314		
Tremp (2)										1315		
Urgell									1315			
Urgellet (1)	1313											1312
Urgellet (2)	1314			1314	1314	1314					1313	1313
Urgellet (3)	1315	1315										1314

TAULA 19. Mesos en què fou realitzada cadascuna de les visites.

⁵⁹³ VP, Llibre IV, fol. 48r-48v.

⁵⁹⁴ Per a més informació consulteu: <<https://sites.google.com/site/jpalautesi>>.

Un altre punt a destacar seria l'època de l'any en què es realitzaven les visites (TAULA 19). Sembla ser, encara que aparentment sigui una contradicció, que els visitadors preferien fer les visites en els mesos menys propicis: d'octubre a març. A més de ser els mesos més freds, també són els que tenen menys hores de sol i els que acostumen a ser climatològicament més adversos,⁵⁹⁵ i més si tenim en compte que bona part del bisbat d'Urgell es troba situat al Pirineu i al Prepirineu. Quan analitzem l'itinerari de les visites, veurem que en moltes ocasions el visitador no pot accedir a l'església a causa de les condicions climàtiques.⁵⁹⁶ En canvi, entre maig i setembre gairebé no hi ha visites, cosa que s'ha d'entendre perquè són els mesos més intensos pel que fa a les feines agrícoles, i és possible que no trobessin els testimonis adients en el moment de la visita.

4.3. ITINERARI DE LA VISITA

L'estudi de l'itinerari de les visites realitzades per Galceran Sacosta i els seus diferents subdelegats aporta un panorama que, de vegades, difereix del que aporten altres visites estudiades amb anterioritat.⁵⁹⁷

Com es veurà en les pàgines següents, els itineraris seguits pels visitadors a l'hora de recórrer les diferents parròquies responen per norma general a un criteri geogràfic. Tanmateix, no es pot descartar que la decisió de començar el recorregut per un punt o per un altre no respongués a motius dels quals avui no en tenim coneixement o, fins i tot, a d'altres motius.⁵⁹⁸ El que sí que sembla fonamentat pensar quan s'estudia la visita és que no hi devia haver un recorregut establert prèviament des de la cúria diocesana,⁵⁹⁹ sinó només un llistat de les esglésies a les quals s'havia d'accedir. Tot i això, es poden veure certes regularitats en els itineraris seguits.

Un dels aspectes que més destaca de la nostra visita és el número de parròquies a les quals no pot accedir el visitador. Un del motius que s'addueixen més freqüentment és

⁵⁹⁵ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 259-260, constata la mateixa tendència a les visites a les parròquies de la diòcesi de Barcelona.

⁵⁹⁶ Vegeu l'apartat 4.3. *Itinerari de la visita*.

⁵⁹⁷ BENITO, 1992, p. 96-99; GARCÍA EGEA, 1993, p. 45-46; GALIANA FERRANDO, 2005, p. 487-494; PUIG I ALEU, 2006, p. 227-247.

⁵⁹⁸ PUIG I ALEU, 2006, p. 227: «L'ordre de visita de les esglésies, d'altra banda, ve determinat, en bona part, per factors conjunturals, alguns dels quals, malauradament, avui no es poden avaluar, però també hi intervé la configuració geogràfica, jurisdiccional i política del territori».

⁵⁹⁹ BENITO, 1992, p. 96: «Els itineraris de les primeres visites són força irregulars i no sempre sembla que responguin a un programa prèviament definit pel visitador».

que no troben ningú a l'església o que des d'una altra parròquia els comenten que allà no hi ha el capellà, per la qual cosa ja no hi van i fan cridar el capellà a la següent església del recorregut. Una altra raó per no anar a un lloc determinat és l'adversitat climatològica, en concret la neu i el glaç. Aquest fet no sorprèn gaire atès que moltes de les visites es van realitzar a l'hivern en un bisbat que es preeminentment pirinenc. I, finalment, hi ha tot un seguit d'esglésies a les quals el visitador no hi pot anar, però no n'addueix els motius.

Potser com a conseqüència d'aquest fet és el número exagerat de parròquies que es visiten en un sol dia. És normal que si el visitador era a un lloc i allà hi acudien el rector d'una parròquia amb un parell de testimonis per respondre les preguntes que els podia formular, pogués visitar un nombre elevat d'esglésies en un sol dia. No obstant això, no devia ser una visita «real» perquè no era *in situ*, amb la qual cosa el visitador s'havia de refiar de la paraula d'aquests testimonis i del capellà ja que no podia, per exemple, veure en persona l'estat material de l'església. Aquest fet, però, poc devia importar als visitadors, els quals semblen tenir una voluntat únicament recaptativa i no tant reformadora.

Però si deixem de banda aquests casos, la veritat és que quan els visitadors accedeixen personalment a les esglésies, es dona un número elevadíssim de parròquies visitades en un sol dia. Això contrasta enormement amb les dades proporcionades per altres visites realitzades a la mateixa època.⁶⁰⁰ Baucells, per exemple, de l'estudi de les visites pastorals a la diòcesi de Barcelona, extreu la següent conclusió: «(...) los dos prelados tenían por norma emplear un día por visita. Por tanto, destinaban veinticuatro horas, repartidas entre unas cuantas de viaje en tartana (empleando de una a cinco horas), las comidas y el descanso (supongamos unas diez horas), y el resto para la visita».⁶⁰¹

Aquesta reflexió es fa extremadament patent quan s'observa el recorregut i les dates de la nostra visita. Tot i que Baucells també atesta que algunes vegades es visita més

⁶⁰⁰ BENITO, 1992, p. 98: «Un altre aspecte paral·lel que emergeix de la seqüència geogràfica és la durada de la visita. A les visites de Ponç de Gualba el temps d'estada del visitador a cada parròquia era d'un dia»; GARCÍA EGEA, 1993, p. 45: «En total 26 pueblos visitados durante un mes»; GALIANA FERRANDO, 2005, p. 487: «La visita transcurre desde marzo de 1428 hasta julio de 1429, con un promedio de dieciocho poblaciones por mes, y a razón de una parroquia cada día»; PUIG I ALEU, 2006, p. 227: «Com en les visites pastorals de la baixa edat mitjana a la diòcesi de Barcelona, la visita pastoral de 1420-1423 a Girona acostumava a ser una parròquia per dia, i és molt probable que la recaptació de la *procuratio* funcionés també segons la mateixa lògica: una, pel conjunt de parròquies visitades en un dia».

⁶⁰¹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 234.

d'una parròquia en un sol dia,⁶⁰² en el nostre cas es pot veure que, per exemple, el dia 1 d'abril de 1315 es visiten les esglésies de Vilada, Castell de l'Areny, la Clusa, Rotgers, Borredà i Palmerola, situades al deganat de Berga.⁶⁰³ És evident que en aquella època no es movien per les carreteres que s'utilitzen avui en dia i que en molts casos anirien per camins desapareguts, pujant per les carenes i travessant boscos, però no deixa de sorprendre que poguessin recórrer tots aquests pobles en un sol dia i a més exercir-hi l'ofici de visita. Per tant, penso que era impossible que un cop eren a cada poble, fessin tot el cerimonial que acompanyava el ritual de visita i que he exposat anteriorment.⁶⁰⁴ Per tant, com a molt, devien inspeccionar molt per sobre l'església i preguntar tot seguit al rector i als parroquians les diferents qüestions dels interrogatoris i, per tant, com a molt, devien estar una hora o dues a cada poble, a diferència del que seria habitual.⁶⁰⁵

D'alguna manera aquesta constatació vindria a refermar la idea que la voluntat d'aquesta visita no era pas reformadora, sinó més aviat de recaptació econòmica. Baucells atribueix la fugacitat de les visites i el poc temps que s'hi dedica a la pobresa del lloc i de les seves rendes.⁶⁰⁶ En part estic d'acord amb aquesta afirmació, perquè constata que l'interès visitador també és econòmic i no pas tant reformador ni moral. En una línia similar, Benito justifica que aquesta rapidesa es deu a la pèrdua del caràcter reformador de les visites que es dona a partir del segle XV, des del qual hi ha un interès més gran pel valor material de les esglésies.⁶⁰⁷ Així doncs, tot i que la nostra visita és d'inici del segle XIV, presenta aspectes similars amb les de les èpoques posteriors que potser es poden explicar pel seu caràcter arquebisbal.

⁶⁰² BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 234: «Período en el cual con cierta frecuencia se efectuaba asimismo la «inquisitio» de otra parroquia, cuando en una misma jornada revisaba dos parroquias o incluso tres».

⁶⁰³ Hi ha altres casos molt més exagerats, com per exemple la visita al deganat de Tremp de 1314, en què el dia 8 d'abril es visiten onze parròquies. Tot i això, penso que ha de tractar-se d'un error de l'escrivà, que degué oblidar-se el canvi de dia en algun dels registres, ja que el següent dia que s'efectua la visita és el dia 10 d'abril, amb la qual cosa hi manca el dia 9.

⁶⁰⁴ Vegeu l'apartat 2.2. *El desenvolupament de la visita pastoral*.

⁶⁰⁵ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 234: «Es decir, de modo normal se reservaba para la inspección el tiempo de una mañana o de una tarde».

⁶⁰⁶ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 234: «Del menor tiempo dedicado a ciertas iglesias, tenía culpa la humildad del lugar y la exiguidad de sus rentas».

⁶⁰⁷ BENITO, 1992, p. 98: «L'acceleració del ritme de les visites revela el procés general de deteriorament de l'ofici que reverteix en la pèrdua paulatina d'allò que més el defineix: el seu caràcter pastoral. La curta estada del visitador a les parròquies (unes 3 o 4 hores) explicaria l'absència en aquesta segona etapa de la part inquisitorial de la visita de l'època de Ponç de Gualba, tant rica per a l'estudi de les formes de moralitat col·lectiva».

A continuació s'exposen les circumstàncies de la visita a cadascun dels deganats, on s'analitzen els itineraris i les dates en què s'efectuaren, a partir dels quals es poden extreure les conclusions que acabo d'exposar.

CERDANYA

La visita de 1313 a la Cerdanya, la primera conservada, va ser realitzada íntegrament pel delegat de l'arquebisbe de Tarragona, Galceran Sacosta, canonge d'Urgell (MAPA 20). Va visitar pràcticament totes les esglésies, amb l'excepció d'unes poques. En d'altres, no hi va poder accedir personalment per diversos motius. És el cas de Béixec, a la qual no pot arribar-hi «propter nives et glacies»,⁶⁰⁸ per la qual cosa fa cridar el capellà, el qual, conjuntament amb el rector de Montellà, fan testimoni sobre aquella església. Pel fet que el capellà de Montellà faci de testimoni, és possible pensar que fou en aquesta parròquia on es va visitar la de Béixec. La mateixa circumstància es dona quan va intentar visitar l'església de Sagramorta, per la qual cosa va fer cridar el rector «cum duobus parochianis ipsius ecclesie»,⁶⁰⁹ els quals van donar testimoni segurament a la parròquia d'Ovella.

Menció a part mereix la visita a Brangolí. Tot i que no s'esmenta explícitament, la forma en què està redactada,⁶¹⁰ bastant diferent a la resta de registres, dona a entendre que no es va visitar l'església pròpiament, sinó que el rector d'aquesta població es va desplaçar a alguna parròquia per entrevistar-se amb Galceran Sacosta, la qual, per l'itinerari seguit, penso que havia de ser la d'Irivals.

A la visita efectuada entre final de 1313 i principi de 1314 hi intervenen quatre visitadors: Galceran Sacosta, Bernat de Casamitjana, Bernat Guifré i Ramon Gras (MAPA 21). Bernat de Casamitjana va visitar la part del Baridà, és a dir, el territori entre l'Alt Urgell i la Cerdanya, tot i que part dels registres corresponents a les esglésies d'aquesta zona no s'han conservat. Ramon Gras va visitar totes les esglésies de la vall de Ribes. Galceran Sacosta i Bernat Guifré es van repartir les parròquies de la Cerdanya i, fins i tot, les van visitar simultàniament. Així doncs, a grans trets, Galceran va recórrer les esglésies de la

⁶⁰⁸ VP, Llibre I, fol. 33v.

⁶⁰⁹ VP, Llibre I, fol. 52r.

⁶¹⁰ VP, Llibre I, fol. 46v: «Eadem die et anno dictus visitator visitavit capellanum Sancti Fructuosi de Vilangolí et recepit dictum capellanum in teste (...)».

riba sud del Segre, mentre que Bernat s'ocupà de les de la riba nord, així com de les més properes al Conflent.

Tot i aquest desplegament de visitadors, va haver-hi algunes esglésies a les quals sembla que no hi van poder accedir. Així, Galceran crida al capellà d'Urús perquè li doni testimoni sobre la seva església, sense indicar-ne els motius.⁶¹¹ Per l'itinerari, penso que devia anar a fer-ho a la parròquia de Das. En canvi, Galceran sí que ho exposa clar en el cas de la visita a Dorres, sobre la qual indica que «nam propter glacies non potuit accedere ad dictam ecclesiam» i que l'interrogatori es va fer «in ecclesia de Villanova» de les Escaldes.⁶¹² Per últim, Ramon Gras tampoc va poder visitar dues de les esglésies que tenia encomanades. A Sagramorta no hi va anar «propter glacies et nives»⁶¹³ i va fer cridar dos parroquians, que degueren donar-li testimoni a la propera església d'Ovella. Tampoc va poder anar a l'església de Cavallera, tot i que no n'exposa el motiu, per la qual cosa va fer cridar al capellà i dos parroquians, els qual devien anar a l'església de Bruguera per respondre-li a les preguntes.⁶¹⁴

A la visita de l'any 1315 es van visitar totes les esglésies de la mà de Joan d'Oncès, que s'ocupà del Baridà i la Cerdanya, i de Bernat de Casamitjana, que recorregué la vall de Ribes (MAPA 22). L'única a la qual no s'hi va poder fer la visita és Sedret, perquè no hi havia el capellà, per la qual cosa el visitador Joan manà al capellà d'Iravals que comunicés al rector de Sedret que pagués la procuració deguda.⁶¹⁵

Pel que fa al recorregut, se segueix un criteri eminentment geogràfic. Amb petites variants, l'itinerari seguit comença al Baridà i continua per tota la riba sud del Segre, remuntant el riu, fins a les esglésies de l'alta Cerdanya. Des d'allà es baixa per la riba nord, amb incursions a les valls dels rius Aravó i la Llosa per visitar les parròquies ubicades en aquells territoris. Per últim, es visita la vall de Ribes la qual està separada geogràficament de la resta de la Cerdanya (MAPES 20-22).

	1313		1313-1314		1315	
AGE, Sant Julià	49	22-1-1313	51	15-2-1314	48	27-1-1315

⁶¹¹ VP, Llibre VII, fol. 43r.

⁶¹² VP, Llibre VII, fol. 46v.

⁶¹³ VP, Llibre VII, fol. 52r.

⁶¹⁴ VP, Llibre VII, fol. 53v.

⁶¹⁵ VP, Llibre VI, fol. 12r.

ALF, Sant Jaume	34	20-1-1313	21	14-2-1314	22	24-1-1315
ALL, Santa Maria	35	20-1-1313	22	15-2-1314	84	1-2-1315
ALP, Sant Pere	43	21-1-1313	45	15-2-1314	38	26-1-1315
ANCS (=LES PERERES), Sant Esteve	47	22-1-1313	49	15-2-1314	44	27-1-1315
ANES, Sant Mamet	28	19-1-1313	15	13-2-1314	17	23-1-1315
ANGOSTRINA, Sant Andreu	65	25-1-1313	62	16-2-1314	67	30-1-1315
ANSOVELL, Sant Martí	2	9-1-1313	—	—	2	20-1-1315
ARÀNSER, Sant Martí	16	16-1-1313	1	[2-12-1313]	12	22-1-1315
ARISTOT, Sant Andreu	15	12-1-1313	3	3-12-1313	90	5-2-1315
ARSÈGUEL, Santa Coloma	1	9-1-1313	—	—	1	20-1-1315
BALTARGA, Sant Andreu	23	18-1-1313	13	13-2-1314	33	26-1-1315
BAR, Sant Esteve	5	10-1-1313	—	—	6	21-1-1315
BARGUJA, Sant Vicenç	4	9-1-1313	—	—	5	21-1-1315
BEDERS, Santa Cecília	25	18-1-1313	11	13-2-1314	32	26-1-1315
BÈIXEC, Sant Iscle i Santa Victòria	7	10-1-1313	—	—	7	21-1-1315
BOLQUERA, Santa Eulàlia	[58-63]	[23/24-1-1313]	75	19-2-1314	58	28-1-1315
BOLVIR, Santa Cecília	79	27-1-1313	26	15-2-1314	81	1-2-1315
BOR, Sant Marcel	27	18-1-1313	8	12-2-1314	30	26-1-1315
BRANGOLÍ, Sant Fruitós	76	27-1-1313	35	16-2-1314	70	30-1-1315
BRUGUERA, Sant Feliu	101	5-2-1313	90	25-2-1314	91	7-2-1315
CÀLDEGUES, Sant Romà	85	29-1-1313	36	16-2-1314	50	28-1-1315
CAMPelles, Sant Martí	—	—	93	26-2-1314	105	15-2-1315
ELS CASTELLS, Sant Martí	12	11-1-1313	4	11-2-1314	89	5-2-1315
CAVA, Sant Climent	3	9-1-1313	—	—	3	20-1-1315
CAVALLERA, Sant Miquel	—	—	91	25-2-1314	95	11-2-1315
COBORRIU DE BELLVER, Sant Serni	21	17-1-1313	7	12-2-1314	28	25-1-1315
CORTÀS, Sant Policarp	32	19-1-1313	17	14-2-1314	24	24-1-1315
DAS, Sant Llorenç	39	20-1-1313	40	13-2-1314	37	26-1-1315
DORRES, Sant Joan	66	25-1-1313	63	16-2-1314	69	30-1-1315
DÒRRIA, Sant Víctor	93	4-2-1313	82	23-2-1314	103	15-2-1315
ÈGUET, Sant Esteve	[58-63]	[23/24-1-1313]	72	19-2-1314	62	29-1-1315
EINA, Sant Miquel	[58-63]	[23/24-1-1313]	76	19-2-1314	57	28-1-1315
ÉLLER, Santa Eulàlia	31	19-1-1313	18	14-2-1314	19	24-1-1315
ENVEIG, Sant Sadurní	71	26-1-1313	34	16-2-1314	71	30-1-1315
ER, Sant Genís	55	23-1-1313	57	15-2-1314	54	28-1-1315
ESTAVAR, Sant Julià	68	25-1-1313	60	16-2-1314	65	30-1-1315
ESTOLL, Santa Eulàlia	42	21-1-1313	44	14-2-1314	41	27-1-1315
FUSTANYÀ, Sant Sadurní	99	5-2-1313	88	25-2-1314	92	9-2-1315
GER, Santa Coloma	82	28-1-1313	23	15-2-1314	83	1-2-1315

GRÉIXER, Sant Climent	81	27-1-1313	24	15-2-1314	21	24-1-1315
GUILS, Sant Esteve	78	27-1-1313	27	15-2-1314	80	31-1-1315
IRAVALS, Sant Fruitós	75	27-1-1313	30	15-2-1314	77	31-1-1315
ISÒVOL, Sant Miquel	36	20-1-1313	38	13-2-1314	25	24-1-1315
IX, Sant Martí	86	29-1-1313	37	16-2-1314	49	28-1-1315
LLES, Sant Pere	17	16-1-1313	—	—	13	22-1-1315
LLÍVIA, Santa Maria	69	25-1-1313	61	16-2-1314	66	30-1-1315
LLO, Sant Frutuós	57	23-1-1313	58	15-2-1314	56	28-1-1315
LA LLOSA, Santa Maria	19	17-1-1313	—	—	15	23-1-1315
LLUÇ, Sant Esteve	54	23-1-1313	55	15-2-1314	53	28-1-1315
MERANGES, Sant Serni	30	19-1-1313	19	14-2-1314	20	24-1-1315
MONTELLÀ, Sant Genís	8	10-1-1313	—	—	9	22-1-1315
MOSOLL, Santa Maria	41	21-1-1313	42	14-2-1314	39	27-1-1315
MÜSSER, Sant Frutuós	14	11-1-1313	2	3-12-1313	11	22-1-1315
NAÛJA, Sant Jaume	53	23-1-1313	54	15-2-1314	51	28-1-1315
NERELLÀ, Santa Eugènia	10	10-1-1313	5	11-2-1314	26	25-1-1315
NEVÀ, Sant Cristòfol	94	4-2-1313	83	24-2-1314	99	13-2-1315
OCEJA, Sant Pere	51	22-1-1313	53	15-2-1314	46	27-1-1315
ODELLÓ, Sant Martí	[58-63]	[23/24-1-1313]	73	19-2-1314	61	29-1-1315
OLOPTE, Sant Feliu	33	20-1-1313	20	14-2-1314	23	24-1-1315
OVELLA, Santa Maria	89	3-2-1313	78	23-2-1314	101	13-2-1315
PALAU DE Cerdanya, Santa Maria	50	22-1-1313	52	15-2-1314	47	27-1-1315
PALLEROLS, Santa Eugènia	87	30-1-1313	68	18-2-1314	87	2-2-1315
PARDINES, Sant Esteve	100	5-2-1313	89	25-2-1314	94	11-2-1315
PEDRA, Sant Julià	26	18-1-1313	10	13-2-1314	31	26-1-1315
LA PERXA, Santa Maria	—	—	—	—	59	28-1-1315
PI, Santa Eulàlia	11	11-1-1313	6	12-2-1314	27	25-1-1315
PLANÈS, Sant Marcel	96	4-2-1313	84	24-2-1314	98	12-2-1315
PLANOLES, Sant Vicenç	95	4-2-1313	85	24-2-1314	97	12-2-1315
PRATS, Sant Serni	24	18-1-1313	12	13-2-1314	34	26-1-1315
PRULLANS, Sant Esteve	20	17-1-1313	14	13-2-1314	16	23-1-1315
PUIGCERDÀ, Santa Maria	88	30-1-1313– 2-2-1313	67 77	17-2-1314 20-21-2-1314	88	3-2-1315
QUEIXANS, Sant Cosme i Sant Damià	45	21-1-1313	48	15-2-1314	43	27-1-1315
QUERALBS, Sant Jaume	98	5-2-1313	87	24-2-1314	93	9-2-1315
EL QUERFORADAT, Sant Genís	6	10-1-1313	—	—	4	21-1-1315
QUEROL (=CORTVASSILL), Sant Quintí	74	26-1-1313	31	16-2-1314	76	31-1-1315
RIBES, Santa Maria	—	—	92	26-2-1314	106	15-2-1315
RIGOLISA, Sant Jaume	84	28-1-1313	66	16-2-1314	73	31-1-1315
SAGA, Santa Eugènia	80	27-1-1313	25	15-2-1314	82	1-2-1315

SAGRAMORTA, Sant Vicenç	90	3-2-1313	79	23-2-1314	104	15-2-1315
SALLAGOSA, Santa Eugènia	56	23-1-1313	59	15-2-1314	55	28-1-1315
SALTÈGUET, Sant Martí	91	3-2-1313	80	23-2-1314	102	13-2-1315
SANAVASTRE, Sant Iscle i Santa Victòria	40	21-1-1313	43	14-2-1314	40	27-1-1315
SANEJA, Sant Vicenç	83	28-1-1313	29	15-2-1314	79	31-1-1315
SANTA LLOCAIA	52	23-1-1313	56	15-2-1314	52	28-1-1315
SEDRET, Sant Pere	77	27-1-1313	28	15-2-1314	78	31-1-1315
EL SOLER (=TALLTORTA), Sant Climent	46	22-1-1313	47	15-2-1314	85	1-2-1315
TALLÓ, Santa Maria	22	17-1-1313	9	12-2-1314	29	25-1-1315
TALLTENDRE, Sant Iscle i Santa Victòria	29	19-1-1313	16	14-2-1314	18	23-1-1315
TARGASONA, Sant Sadurní	[58-63]	[23/24-1-1313]	71	19-2-1314	63	29-1-1315
TARTERA, Sant Julià	37	20-1-1313	39	13-2-1314	35	26-1-1315
LA TOR DE QUEROL, Sant Esteve	73	26-1-1313	32	16-2-1314	75	31-1-1315
TOSES, Sant Cristòfol	92	4-2-1313	81	23-2-1314	100	13-2-1315
TRAVERSERES, Sant Jaume	13	11-1-1313	—	—	10	22-1-1315
UR, Sant Martí	70	26-1-1313	65	16-2-1314	72	30-1-1315
URÚS, Sant Climent	38	20-1-1313	41	13-2-1314	36	26-1-1315
URTX, Sant Martí	44	21-1-1313	46	15-2-1314	42	27-1-1315
VIÀ, Santa Coloma	[58-63]	[23/24-1-1313]	74	19-2-1314	60	28-1-1315
VENTAJOLA, Sant Tomàs	—	—	69	18-2-1314	86	1-2-1315
VENTOLÀ, Sant Cristòfol	97	5-2-1313	86	24-2-1314	96	12-2-1315
VILALLOBENT, Sant Andreu	48	22-1-1313	50	15-2-1314	45	27-1-1315
VILALTA, Sant Vicenç	64	[23/24-1-1313]	70	18-2-1314	64	30-1-1315
VILANOVA DE LES ESCALDES, Sant Iscle i Santa Victòria	67	25-1-1313	64	16-2-1314	68	30-1-1315
VILIELLA, Sant Vicenç	18	16-1-1313	—	—	14	23-1-1315
VÍLLEC, Sant Martí	9	10-1-1313	—	—	8	21-1-1315
LA VINYOLA, Santa Eulàlia	72	26-1-1313	33	16-2-1314	74	31-1-1315

TAULA 20. Relació de les parròquies del deganat de Cerdanya, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

BERGA

De la visita al deganat de Berga se'ns han conservat els registres dels anys 1313 i 1315. La primera fou realitzada per Ramon de Sant Sadurní, rector de Bagà, i un visitador del qual no n'ha romàs el nom i apareix esmentat com *dictus visitator*, el qual penso que ha

de tractar-se de Galceran Sacosta.⁶¹⁶ Aquest *dictus visitator*, s'encarrega de visitar les esglésies de l'alt Berguedà, al nord del deganat, mentre que el rector de Bagà, del qual es diu que és un «visitator substitutus»⁶¹⁷ en visita la resta (MAPA 23). L'any 1315 tot el deganat és visitat per Arnau de Manso, rector de Berga, amb l'excepció d'unes esglésies que no foren visitades, d'unes altres de les quals s'han perdut els registres i de la parròquia de Boatella, que fou visitada pel prior de Sant Jaume de Frontanyà per indicació del dit Arnau (MAPA 24).

Al llarg de la visita de 1313 hi ha un seguit d'esglésies que no es visiten *in situ* i els rectors de les quals són interrogats en un altre indret. A Gavarrós el visitador diu que «non potuit accedere ad dictam ecclesiam personaliter»⁶¹⁸ i a Gréixer comenta que «non potuit accedere ad dictam ecclesiam propter asperitatem»,⁶¹⁹ per la qual cosa fa cridar als capellans per interrogar-los. Si s'observa l'itinerari seguit i les dates, el més probable és que anessin a Sant Julià de Cerdanyola a respondre les qüestions plantejades.

Aquest mateix visitador, un cop arriba a l'església de Bagà i la visita, fa anar-hi un seguit de rectors perquè, tal i com explica, no va poder accedir personalment a les diferents esglésies. Així doncs, els capellans de Falgars, Vallfogona, el Puig, Molnell, la Clusa, Brocà, Turbiàs i Gresolet,⁶²⁰ es dirigiren a Bagà per ser interrogats sobre les diferents qüestions plantejades pel visitador.

Pel que fa a la visita efectuada per Ramon de Sant Sadurní l'any 1313, aquest visitador anà personalment a totes les parròquies excepte les de Vallcebre Sobirà i Fumanya, a les quals el rector de Vallcebre li negà l'accés al·legant que estan unides a la seva església. Tot i això aquest rector li respongué l'interrogatori sobre aquelles esglésies.⁶²¹ Una situació similar ocorre amb les esglésies de Gamissans, la Guàrdia i Valldoriola, les quals van ser visitades conjuntament i pel recorregut seguit pel visitador, la visita es degué fer a la

⁶¹⁶ A la primera visita de cada llibre s'indica habitualment el nom del visitador, amb la qual cosa s'ha de pensar que, en aquest cas, és el mateix visitador del llibre anterior. Així doncs, hauria de tractar-se de Galceran Sacosta, que és qui efectua les visites al llibre I, el qual conclou el 5 de febrer de 1313 amb la visita a la parròquia de Bruguera. El segon llibre comença el 9 de febrer del mateix any visitant l'església de Sant Jaume de Frontanyà, relativament a prop de Bruguera, amb la qual cosa, tant per cronologia com per localització, sí que podria referir-se a ell, però atès que he comprovat que de vegades l'ordre dels llibres no és el correcte, no m'atreveixo a assegurar que es tracti de Galceran Sacosta.

⁶¹⁷ VP, Llibre II, fol. 10v.

⁶¹⁸ VP, Llibre II, fol. 6v.

⁶¹⁹ VP, Llibre II, fol. 7r.

⁶²⁰ VP, Llibre II, fol. 7r-8r.

⁶²¹ VP, Llibre II, fol. 9r.

parròquia de la Guàrdia.⁶²² A causa de la «viarum asperitatem»,⁶²³ tampoc va poder anar a l'església de Fígols, la visita a la qual es féu, amb probabilitat, a la parròquia de la Baells.

L'any 1315, com que el visitador Arnau de Manso no troba ningú per fer la visita a Boatella, encarregà a Jaume Agaça, prior de Sant Jaume de Frontanyà, que la realitzés en nom seu i li trametés per escrit.⁶²⁴ A part d'aquest cas en què subdelega la visita, a la resta de parròquies a les quals no pot anar-hi per un motiu o altre, es fa cridar el rector per tal d'interrogar-lo sobre l'estat de la seva església. És el cas de Falgars i Vallfogona, a les quals no hi va per la dificultat del camí, i cita els rectors, segurament, a l'església de Lillet.⁶²⁵ Tot i que no al·lega cap motiu, tampoc va a les parròquies de Sant Julià de Cerdanyola i de Gréixer i, possiblement, fa anar els rectors al monestir de Sant Llorenç prop Bagà.⁶²⁶ Quan és a la parròquia de Bagà penso que fa que s'hi presentin els rectors de Gresolet, Castellar de n'Hug i Rus.⁶²⁷ Tot i que no ho esmenta explícitament, és impossible que anés a aquestes tres parròquies tant allunyades de Bagà en un sol dia.

A Castelladral no hi troba ningú i fa anar anar al rector al monestir de Serrateix, però no hi va. Finalment compareix l'endemà a l'església de Viver, on se l'interroga.⁶²⁸ Quan és a Berga, fa que s'hi presentin els rectors de Torroella, Montmajor i de Pujol de Planès, a les esglésies dels quals no hi havia pogut anar per diversos motius.⁶²⁹ Tot i que el registre de la visita a Coaner sembla que no tingui incidències, no crec que realitzés efectivament la visita en aquesta parròquia, perquè si s'observen les dates, i sobretot l'itinerari, és impossible que en un mateix dia, essent a Montclar, baixés fins a Coaner i tornés a pujar fins a l'Espunyola.⁶³⁰

Pel que fa a l'itinerari seguit per a visitar el deganat de Berga, el criteri no és tan clar ni tant ordenat com en els altres casos. Tot i això es pot observar que la visita s'estructura a partir del riu Llobregat, que és l'eix d'aquest deganat, i les valls fluvials que

⁶²² VP, Llibre II, fol. 17r.

⁶²³ VP, Llibre II, fol. 11r.

⁶²⁴ VP, Llibre III, fol. 6r.

⁶²⁵ VP, Llibre III, fol. 6v.

⁶²⁶ VP, Llibre III, fol. 11r.

⁶²⁷ VP, Llibre III, fol. 11v.

⁶²⁸ VP, Llibre III, fol. 16r-16v.

⁶²⁹ A Torroella no hi va anar per unes inundacions i a Montmajor i el Pujol de Planès tampoc perquè li van dir que no hi havia els rectors. VP, Llibre III, fol. 17v i 21r.

⁶³⁰ VP, Llibre III, fol. 17r.

hi menen. S'iniciï en un punt o en un altre, el recorregut és similar. El 1313 comença a l'alt Berguedà i és recorren les esglésies d'aquella part muntanyosa del deganat, per anar baixant riu avall i endinsar-se a les valls fluvials d'una banda i l'altre del riu. Així, des de la Baells s'endinsen a la vall del riu Merdançol (Vilada, Rotgers, Borredà...) i d'allà salten a l'altra riba per visitar la vall d'Espinalbet i Castellar del Riu. A partir d'aquí ja baixen riu avall visitant les de la riba est, per acabar remuntant fins a Berga per la riba oest. L'any 1315, tot i que s'inicia l'itinerari a Sagàs, la manera de recórrer el deganat és molt semblant a l'anterior, amb el riu Llobregat i les valls adjacents com a fil conductor del recorregut (MAPES 23-24).

	1313		1315	
ARANYONET, Sant Romà	2	10-2-1313	20	2-4-1315
AVELLANET, Sant Joan	—	—	35	4-4-1315
AVIÀ, Sant Martí	64	1-3-1313	7	30-3-1315
AVIÀ, Santa Maria	66	1-3-1313	6	30-3-1315
LA BAEELS, Santa Maria	29	18-2-1313	10	31-3-1315
BAGÀ, Sant Esteve	10	13-2-1313	30	4-4-1315
BAGÀ, Sant Llorenç prop	19	16-2-1313	27	4-4-1315
BERGA, Santa Eulàlia	68	9-3-1313	64	13-4-1315
BIURE, Sant Martí	47	24-2-1313	—	—
BOATELLA, Sant Martí	35	20-2-1313	19	2-4-1315
BORREDÀ, Santa Maria	36	20-2-1313	16	1-4-1315
BROCÀ, Sant Martí	16	13-2-1313	26	3-4-1315
CASSERRES, Sant Pau	50	24-2-1313	49	8-4-1315
CASSERRES, Sant Pere	49	24-2-1313	48	8-4-1315
CASTELL DE L'ARENY, Sant Vicenç	32	19-2-1313	13	1-4-1315
CASTELLADRALL, Sant Miquel	57	27-2-1313	54	9-4-1315
CASTELLAR DE N'HUG, Santa Maria	4	11-2-1313	33	4-4-1315
CASTELLAR DEL RIU, Sant Vicenç	39	22-2-1313	8	31-3-1315
CERCS, Sant Jordi	28	18-2-1313	47	7-4-1315
CERDANYOLA, Sant Julià	7	12-2-1313	28	4-4-1315
LA CLUSA, Sant Romà	15	13-2-1313	14	1-4-1315
COANER, Sant Julià	55	26-2-1313	59	10-4-1315
L'ESPÀ, Sant Andreu	23	17-2-1313	38	5-4-1315
ESPINALBET, Sant Vicenç	40	22-2-1313	9	31-3-1315
L'ESPUNYOLA, Sant Climent	65	1-3-1313	61	10-4-1315
FALGARS, Santa Maria	11	13-2-1313	22	2-4-1315

FÍGOLS, Santa Cecília	30	18-2-1313	44	6-4-1315
FRONTANYÀ, Sant Jaume	1	9-2-1313	18	2-4-1315
FUMANYA, Sant Mateu	21 ¹	16-2-1313	43	6-4-1315
GAMISSANS, Sant Andreu	46 ²	24-2-1313	—	—
GAVARRÓS, Sant Genís	8	12-2-1313	25	3-4-1315
GIRONELLA, Santa Eulàlia	48	24-2-1313	3	30-3-1315
GÓSOL, Santa Maria	24	17-2-1313	39	5-4-1315
GRÉIXER, Sant Andreu	9	12-2-1313	29	4-4-1315
GRESOLET, Santa Maria	18	13-2-1313	31	4-4-1315
LA GUÀRDIA, Santa Maria	46 ²	24-2-1313	—	—
LILLET, Santa Maria	3	10-2-1313	21	2-4-1315
MADRONA, Sant Pere	41	22-2-1313	11	31-3-1315
MALANYEU, Sant Sadurní	25	18-2-1313	42	6-4-1315
MERLÈS, Santa Maria	45	24-2-1313	2	[29]-3-1315
MEROLA, Santa Maria	52	25-2-1313	51	9-4-1315
MONNELL, Sant Iscle	14	13-2-1313	34	4-4-1315
MONTCLAR, Sant Martí	63	28-2-1313	58	10-4-1315
MONTDARN, Sant Joan	60	28-2-1313	57	10-4-1315
MONTMAJOR, Sant Sadurní	62	28-2-1313	62	10-4-1315
MUJAL, Santa Creu	53	25-2-1313	52	9-4-1315
LA NOU, Sant Martí	26	18-2-1313	45	7-4-1315
OBIOLS, Sant Vicenç	67	9-3-1313	5	30-3-1315
OLVAN, Santa Maria	42	23-2-1313	4	30-3-1315
PALMEROLA, Sant Vicenç	34	19-2-1313	17	1-4-1315
PEDRET, Sant Quirze	38	21-2-1313	—	—
LA PORTELLA, Sant Pere	37	21-2-1313	—	—
EL PUIG, Sant Martí	13	13-2-1313	—	—
PUIG-REIG, Sant Martí	51	25-2-1313	50	8-4-1315
PUJOL DE PLANÈS, Sant Esteve	61	28-2-1313	63	13-4-1315
ROTGERS, Sant Sadurní	33	19-2-1313	15	1-4-1315
RIUTORT, Santa Cecília	6	11-2-1313	24	3-4-1315
RUS, Sant Vicenç	5	11-2-1313	32	4-4-1315
SAGÀS, Sant Andreu	44	23-2-1313	1	[29]-3-1315
SALDES, Sant Martí	22	16-2-1313	37	5-4-1315
SALOU (=DEL RACÓ), Sant Cugat	54	26-2-1313	53	9-4-1315
SERRATEIX, Santa Maria	58	27-2-1313	55	9-4-1315
TORROELLA, Sant Salvador	56	26-2-1313	60	10-4-1315
TURBIANS, Sant Miquel	17	13-2-1313	36	4-4-1315
VALLCEBRE (=FRÉIXENS), Sant Julià	20	16-2-1313	40	6-4-1315
VALLCEBRE SOBIRÀ (=VALLCEBRE), Santa	21 ¹	16-2-1313	41	6-4-1315

Maria				
VALLDAURA, Santa Maria	43	23-2-1313	—	—
VALLDORIOLA, Sant Esteve	46 ²	24-2-1313	—	—
VALLFOGONA, Sant Cristòfol	12	13-2-1313	23	2-4-1315
LA VEDELLA, Sant Salvador	27	18-2-1313	46	7-4-1315
VILADA, Sant Joan	31	19-2-1313	12	1-4-1315
VIVER, Sant Miquel	59	27-2-1313	56	10-4-1315
1. Les esglésies de Fumanya i Vallcebre Sobirà foren visitades alhora i per aquesta raó tenen el mateix número. 2. Les esglésies de Gamissans, la Guàrdia i Valldoriola foren visitades alhora i per aquesta raó tenen el mateix número.				

TAULA 21. Relació de les parròquies del deganat de Berga, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

VALL DE LORD

Del deganat de Vall de Lord s'han conservat les visites de l'any 1313-1314 i la de 1315. La primera fou realitzada per Ramon de Sant Sadurní, rector de Bagà, i per Galceran Sacosta, el qual només visità les esglésies de la vall de la Vansa (MAPA 25). La segona la realitzaren tres visitadors: Arnau de Manso, que visità pràcticament tot el deganat; Pere Graner, que s'ocupà de la part nord; i Guillem de Viver, que visità l'extrem sud (MAPA 26).

En la primera de les visites hi ha tot un seguit de parròquies a les quals no hi pot accedir, encara que no n'addueix els motius. En la majoria de casos tampoc s'esmenta on es fa la visita un cop cridat el rector de la parròquia que no pot visitar. Tot i així, per l'itinerari que se segueix i per les dates es pot intuir on devia realitzar-se aquesta visita. Així, per exemple, crec que la de Saló es va fer a Pinós,⁶³¹ la de Vergós Guerrejat, encara que un dels testimonis sigui el rector de Montfalcó, per les dates penso que es va realitzar a Oluja,⁶³² la de Freixa es devia fer a Cambrils,⁶³³ i la de Terrassola, per l'itinerari i les dates, penso que es va realitzar a la Llena.⁶³⁴ Tampoc va poder visitar els llocs del Cavall i els Torrents i, un cop citats els rectors, els quals es fan mútuament de testimoni, crec que segurament van ser visitats a Sant Llorenç de Morunys.⁶³⁵ En aquest monestir també

⁶³¹ VP, Llibre II, fol. 34v.

⁶³² VP, Llibre II, fol. 48r.

⁶³³ VP, Llibre II, fol. 66r.

⁶³⁴ VP, Llibre II, fol. 66v.

⁶³⁵ VP, Llibre II, fol. 70v.

s'hi devia fer la visita al rector de la Posada.⁶³⁶ A Bonner, l'escrivà especifica que «recepit in testes supra predictos proxime positus», referint-se als testimonis de Mirapol, per la qual cosa la devia fer en aquesta població.⁶³⁷ L'únic cas en què s'especifica clarament és el de Montpol, al registre de la qual s'esmenta que «citaverat capellandum de Montpolt ut compareret coram ipso apud ecclesiam Sancte Eulalie de Timoneda», el qual hi va l'endemà.⁶³⁸

A diferència de l'any anterior, en la visita de l'any 1315 sí que en la majoria de casos en els quals Arnau de Manso no pot accedir a les esglésies s'explicita la parròquia a la qual han d'anar a donar testimoni. Així, per exemple el rector del Mercadal, citat pel visitador, «coram ipso comparuit apud ecclesiam de Cint».⁶³⁹ El capellà de Salo és citat a l'església de Valmanya⁶⁴⁰ i el de Peracamps ha d'anar a Llobera.⁶⁴¹ Tot i que no s'esmenta, penso que per proximitat possiblement també van anar a Llobera els capellans de Torredenegó i Sasserra.⁶⁴² Al rector de Timoneda se li prega que vagi a Lladurs,⁶⁴³ on també hi acudeixen els del Cavall i els Torrents.⁶⁴⁴ Encara que dels capellans de Terrassola i la Llena no diu on han d'anar, crec que per data i recorregut també devien anar a Lladurs.⁶⁴⁵ Al rector de la Valldan se'l fa anar a Cambrils,⁶⁴⁶ on devia també acudir-hi el d'Alinyà, tot i que no es precisa.⁶⁴⁷

Pere Graner, en intentar visitar l'església de l'Espluga, no hi troba ningú i mana al «rectorem ecclesie Sancti Iuliani de Lavança ut ipse, nomine venerabile Galcerandi ça Costa, visitaret antedictam ecclesiam».⁶⁴⁸ Així doncs, tenim un altre cas d'una visita subdelegada a un rector d'una església veïna.

⁶³⁶ VP, Llibre II, fol. 70v-71r.

⁶³⁷ VP, Llibre II, fol. 75r.

⁶³⁸ VP, Llibre II, fol. 66v.

⁶³⁹ VP, Llibre III, fol. 23r.

⁶⁴⁰ VP, Llibre III, fol. 26v: «(...) quod capellanus compareret coram ipso ad ecclesiam de Valmaya (...)».

⁶⁴¹ VP, Llibre III, fol. 29r: «(...) ut ipsus capellanus compareret coram ipso apud Luberam (...)».

⁶⁴² VP, Llibre III, fol. 29r-29v.

⁶⁴³ VP, Llibre III, fol. 32v: «(...) ut compareret coram ipso apud ecclesiam de Ladurç (...)».

⁶⁴⁴ VP, Llibre III, fol. 32v: «(...) Manso misit quendam nuncium suum ad rectorem Sancti Petri deç Caval quod compareret coram ipso apud ecclesiam de Ladurç (...)»; VP, Llibre III, fol. 33r: «(...) misit nuncium suum cum sua litera ad capellandum Sancti Iuliani de Torentibus ut compareret coram ipso apud ecclesiam de Ladurç (...)».

⁶⁴⁵ VP, Llibre III, fol. 32r-32v.

⁶⁴⁶ VP, Llibre III, fol. 31r: «(...) capellanus comparuit coram ipso apud ecclesiam de Cambrils (...)».

⁶⁴⁷ VP, Llibre III, fol. 31v.

⁶⁴⁸ VP, Llibre III, fol. 35v i 38r.

Guillem de Viver, quan visita la part meridional del deganat intenta accedir a les tres esglésies d'Àger (Castellnou d'Oluja, la Manresana i Vicfred) enclavades en aquest deganat on, evidentment, no se'l permet fer la visita.

Com a la resta de deganats, el recorregut efectuat a la Vall de Lord també respon a un criteri geogràfic, definit principalment pels rius i les valls. Així doncs, la zona més destacada és la vall de la Vansa, de la qual ja hem comentat anteriorment que geogràficament tindria més sentit que formés part del deganat d'Urgellet.⁶⁴⁹ És possiblement per això, que en les dues visites conservades hi hagi un visitador diferent a la resta del deganat. Els àmbits de la Vall de Lord pròpiament, s'estructuren a partir de l'Aigua d'Ora i del Cardener, a l'est del deganat, i de la Ribera Salada, a l'oest, i les valls del Llogrebós i del Sió al sud-oest. Per tant, quan s'observen els diversos recorreguts, es pot veure que els itineraris es circumscriuen a algun d'aquest territoris (MAPES 25-26).

Parròquia	1313-1314		1315	
ADRAÉN, Sant Martí	96	14-3-1314	64	15-3-1315
L'AGUDA DE TORÀ, Santa Maria	44	25-3-1313	29	3-5-1315
AGUILAR, Santa Maria	17	17-3-1313	17	30-4-1315
ALINYÀ, Sant Esteve i Sant Llorenç	67	2-4-1313	51	7-5-1315
ALTA-RIBA, Sant Jordi	35	23-3-1313	89	4-7-1315
ANOVES, Santa Eulàlia	65	1-4-1313	50	7-5-1315
ARDEVOL, Santa Maria	26	22-3-1313	25	3-5-1315
BERGÚS, Sant Joan	21	21-3-1313	20	2-5-1315
BESORA, Sant Serni	11	16-3-1313	11	30-4-1315
BIOSCA, Santa Maria	43	24-3-1313	30	4-5-1315
BONNER, Santa Eulàlia	89	6-4-1313	76	18-3-1315
CAMBRILS, Sant Martí	69	2-4-1313	53	7-5-1315
CANALDA, Sant Julià	76	3-4-1313	55	7-5-1315
CAPOLAT, Sant Martí	1	14-3-1313	1	28-4-1315
CARDONA, Sant Miquel	19	18-3-1313	18	1-5-1315
CARDONA, Sant Vicenç	20	19-3-1313	19	1-5-1315
CASTELLAR, Sant Pere	61	31-3-1313	44	6-5-1315
CASTELLFOLLIT, Santa Maria	28	22-3-1313	87	3-7-1315
(CASTELNNOU D'OLUJA, Sant Pere) ¹	—	—	94	4-7-1315
CASTELLTORT, Sant Climent	83	5-4-1313	81	19-3-1315

⁶⁴⁹ Vegeu l'apartat 3.2.1.4. *El deganat d'Urgellet i les seves parròquies*.

CASTELLVELL, Sant Miquel	59	30-3-1313	—	—
EL CAVALL, Sant Pere	77	4-4-1313	59	7-5-1315
CELLERS, Sant Martí	29	22-3-1313	26	3-5-1315
CEURÓ, Sant Julià	62	31-3-1313	45	6-5-1315
EL CINT, Sant Sadurní	2	14-3-1313	2	28-4-1315
CLARÀ, Sant Andreu	60	31-3-1313	43	6-5-1315
CLARET, Santa Maria	27	22-3-1313	27	3-5-1315
CLARIANA, Sant Serni	54	27-3-1313	36	5-5-1315
LA COMA, Sant Quirze i Santa Julita	81	4-4-1313	72	16-3-1315
CORNELLANA, Sant Pere	92	14-3-1314	68	15-3-1315
CORREÀ, Sant Martí	5	15-3-1313	5	28-4-1315
LA CORRIU, Sant Martí	87	6-4-1313	74	17-3-1315
L'ESPLUGA, Sant Fruitós	—	—	69	15-3-1315
FONTANET, Sant Miquel	45	25-3-1313	28	3-5-1315
FÓRNOLS, Sant Climent	91	14-3-1314	67	15-3-1315
FREIXA, Sant Martí	68	2-4-1313	47	7-5-1315
GARGALLÀ, Sant Andreu	16	17-3-1313	16	30-4-1315
GOSPÍ, Sant Martí	32	23-3-1313	97	5-7-1315
GRAUDESCALES, Sant Pere	8	16-3-1313	8	28-4-1315
IVORRA, Sant Cugat	30	22-3-1313	86	3-7-1315
JOSA, Santa Maria	95	14-3-1314	70	16-3-1315
JOVAL, Sant Martí	56	28-3-1313	—	—
LLADURS, Sant Martí	75	3-4-1313	61	7-5-1315
LLANERA, Sant Martí	52	27-3-1313	33	5-5-1315
LA LLENA, Sant Sadurní	72	3-4-1313	56	7-5-1315
LLINARS, Sant Iscle i Santa Victòria	85	5-4-1313	78	18-3-1315
LLOBERA, Sant Pere	50	26-3-1313	40	6-5-1315
LLOBEROLA, Sant Miquel	47	25-3-1313	31	5-5-1315
LLUELLES, Sant Feliu	14	17-3-1313	14	30-4-1315
MALGRAT, Santa Maria	40	24-3-1313	95	4-7-1315
(LA MANRERSANA, Sant Jaume) ¹	34	23-3-1313	88	4-7-1315
MARCINYAC, Sant Miquel	10	16-3-2313	10	30-4-1315
MATAMARGÓ, Sant Pere	22	21-3-1313	21	2-5-1315
EL MERCADAL, Santa Margarida	3	15-3-1313	3	28-4-1315
MIRAVÉ, Sant Pere	49	26-3-1313	41	6-5-1315
MONTFALCÓ MURALLAT, Sant Pere	37	23-3-1313	92	4-7-1315
MONTPOL, Sant Miquel	73	3-4-1313	48	7-5-1315
MORIPOL, Sant Vicenç	88	6-4-1313	75	17-3-1315
MORUNYS, Sant Llorenç	79	4-4-1313	80	19-3-1315
NAVÈS, Santa Margarida	13	17-3-1313	12	30-4-1315

ODÈN, Santa Cecília	70	3-4-1313	54	7-5-1315
OLIUS, Sant Esteve	57	28-3-1313	62	8-5-1315
OLUJA, Santa Maria	38	24-3-1313	93	4-7-1315
OSSEA, Santa Maria	12	16-3-1313	13	30-4-1315
LA PEDRA, Sant Serni	82	4-4-1313	73	17-3-1315
PERACAMPS, Santa Maria	51	26-3-1313	37	6-5-1315
PEGUEROLS, Sant Martí	15	17-3-1313	15	30-4-1315
PERLES, Sant Romà	66	2-4-1313	52	7-5-1315
PINELL, Sant Miquel	48	26-3-1313	42	6-5-1315
PINÓS, Sant Vicenç	24	21-3-1313	24	3-5-1315
PORTELL, Sant Cugat	33	23-3-1313	85	3-7-1315
POSADA, Santa Eulàlia	80	4-4-1313	—	—
RINER, Sant Martí	55	27-3-1313	35	5-5-1315
SALO, Sant Feliu	25	21-3-1313	23	3-5-1315
LA SALSA, Sant Sadurní	63	31-3-1313	46	7-5-1315
SANTA FE, Sant Pere	36	23-3-1313	90	4-7-1315
SASSERRA, Sant Pere	—	—	39	6-5-1315
LA SELVA, Sant Climent	9	16-3-1313	9	28-4-1315
SISQUER, Sant Esteve	86	5-4-1313	77	18-3-1315
SOLSONA, Santa Maria	58	29-3-1313	63	8-5-1315
SORBA, Santa Maria	18	17-3-1313	—	—
SU, Santa Maria	53	27-3-1313	34	5-5-1315
TALTEÜLL, Sant Pere	42	24-3-1313	82	3-7-1315
TENTELLATGE, Sant Martí	6	15-3-1313	6	28-4-1315
TERRASSOLA, Sant Pau	71	3-4-1313	57	7-5-1315
TIMONEDA, Santa Eulàlia	74	3-4-1313	58	7-5-1315
TORREDENEGÓ, Santa Maria	—	—	38	6-5-1315
ELS TORRENTS, Sant Julià	78	4-4-1313	60	7-5-1315
ELS TORRENTS, Santa Maria	4	15-3-1313	4	28-4-1315
TUDELA, Sant Pere	41	24-3-1313	96	4-7-1315
TUIXÉN, Sant Esteve	90	14-3-1314	71	16-3-1315
LA VALL D'ORA, Santa Eulàlia	7	15-3-1313	7	28-4-1315
LA VALLDAN, Sant Just i Sant Pastor	64	1-4-1313	49	7-5-1315
VALLFEROSA, Sant Pere	46	25-3-1313	32	5-5-1315
VALLS, Santa Maria	84	5-4-1313	79	18-3-1315
VALLMANYA, Sant Pere	23	21-3-1313	22	3-5-1315
LA VANSÀ (=ELS GARRICS), Sant Julià	94	14-3-1314	65	15-3-1315
LA VANSÀ, Sant Pere	93	14-3-1314	66	15-3-1315
VERGÓS GUERREJAT, Santa Magdalena	39	24-3-1313	91	4-7-1315
(VICFRED, Sant Esteve) ¹	—	—	83	3-7-1315

VIVER, Santa Maria	31	23-3-1313	84	3-7-1315
--------------------	----	-----------	----	----------

1. Les esglésies de Castelnou d'Oluja, la Manresana i Vicfred van ser visitades tot i pertànyer a l'exempt d'Àger.

TAULA 22. Relació de les parròquies del deganat de Vall de Lord, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

URGELLET

El deganat d'Urgellet es visità tres cops, entre final i començament d'any, el 1312-1313, el 1313-1314 i el 1314-1315. Galceran Sacosta fou l'encarregat de visitar tot el deganat el primer any (MAPA 27). Tot i això, deixà algunes esglésies sense visitar, i a d'altres no hi va accedir, fent anar els rectors d'aquelles parròquies al lloc on es trobava. Als rectors de Sauvanyà, Artedó i Lletó,⁶⁵⁰ els fa dirigir-se a la Seu per tal d'executar l'interrogatori sobre les seves esglésies, perquè no podia accedir-hi, en el cas de les dues primeres, i perquè li van dir que no hi havia ningú, en el cas de la darrera.

Atès que la visita de 1312-1313 es va realitzar entre desembre i gener, Galceran no va poder anar personalment a moltes de les parròquies a causa del glaç i la neu. És el cas de les esglésies de Castells, Castellàs, Guils del Cantó, Taús, la Guàrdia d'Ares i Gramós, els rectors de les quals són pregats d'anar al monestir d'Elins i allà se'ls interroga.⁶⁵¹ Tot i que no s'especifica tant clar com en el cas que acabo d'exposar, també penso que una situació similar es devia donar amb les esglésies de la vall de Castellbò, ja que quan es visiten les parròquies de la Torre de Sant Climenç, Vila-rubla, Turbiàs, Vilamitjana, Santa Creu de Castellbò, Solanell i els Torrents, s'utilitzen els testimonis de Castellbò, el rector d'aquesta església i el capellà de la parròquia en qüestió. Així doncs, tot fa pensar que els rectors anaren fins a Castellbò a prestar testimoni.⁶⁵²

L'any següent, el 1313-1314, l'encarregat de visitar el deganat fou Bernat de Casamitjana, rector de Turbiàs (MAPA 28). En aquesta ocasió Galceran Sacosta només visità les parròquies de la Seu d'Urgell, on també hagué d'interrogar sobre la persona del bisbe i

⁶⁵⁰ Sauvanyà, VP, Llibre I, fol. 17v: «(...) per literam suam citavit capellandum de Salvayano, cum comode ad ecclesiam suam accedere non posset, ut x kalendas ianuarii, cum duobus vel tribus parochianis eiusdem, in Sede Urgellense (...)»; Artedó, VP, Llibre I, fol. 18r: «Item e(a)dem die citavit capellandum de Letó ut die sabbati proxima apud Sedem comparet coram ipso quia propter nives et clacies ad dictum locum accedere non audebat»; Lletó, VP, Llibre I, fol. 18v: «(...) capellanus de Lotó venit apud Sedem quia citaverat cum dictus visitator deduxit secum III testes (...)».

⁶⁵¹ VP, Llibre I, fol. 31r-31v. En el cas de Castellàs escriu: «Anno quo supra, pridie nonas ianuarii, in monasterio Sancte Cicilie, propter [glacies] et nives, fecit ad se vocari [dictus visitator] capellandum de Castellàs (...)». A la resta d'esglésies hi figura: «Eade(m) die et anno dictus visitator visitavit, et in eodem loco et ex causa predicta (...)».

⁶⁵² VP, Llibre I, fol. 31v-32v.

tots els canonges del capítol.⁶⁵³ L'església d'Espaén va ser visitada pel rector de Berén, Bernat de Bagà, a instàncies de Bernat de Casamitjana, el qual no va aconseguir anar-hi.⁶⁵⁴

A l'església d'Argolell no hi va trobar el capellà, per la qual cosa «recepit in teste capellanum d'Anurri»,⁶⁵⁵ possiblement aprofitant que ja estava fent la visita a l'església d'Asnurri. Com que no va poder accedir a l'església d'Os de Civís, va fer cridar-ne el rector, al qual, si tenim en compte l'itinerari, segurament va interrogar a l'església d'Ars.⁶⁵⁶ Quan li tocava visitar l'església d'Avellanet, sabent que el rector no hi vivia, «non accessit ad dictam ecclesiam, set visitavit capellanum in ecclesia de Payerols».⁶⁵⁷ L'interrogatori al rector de la Freita el féu a Nabiners, perquè el capellà d'aquesta parròquia era qui es cuidava de l'església de la Freita.⁶⁵⁸

Finalment hi ha els casos de Trejuvell i de Sauvanyà. Al rector de la primera, com que no el trobà, l'obligà a què busqués a Galceran Sacosta «ubicumque sit», per tal de donar-li testimoni i pagar la procuració,⁶⁵⁹ obligació que també imposà al rector de Sauvanyà.⁶⁶⁰

A la darrera visita al deganat d'Urgellet, l'any 1314-1315, hi intervingueren quatre visitadors (MAPA 29). Ramon d'Argelaguers, prior de Vellanega, que visità la part nord del deganat; Pere Graner, que en visità la part meridional; Guillem de Castells, que només va visitar l'església de Calbinyà i Sant Esteve del Pont;⁶⁶¹ i Galceran Sacosta, que únicament va efectuar la visita a l'església de Sant Joan de la Seu d'Urgell.⁶⁶²

Tret de les esglésies que no s'arribaren a visitar, les úniques incidències destacables són que Ramon d'Argelaguers no va poder visitar l'església d'Os de Civís perquè no hi havia el capella i, per tant, el va fer citar a una altra parròquia, la qual, per l'itinerari seguit, probablement es tractés de Sant Julià de Lòria.⁶⁶³ Tampoc va visitar l'església de la Freita pel mateix motiu que l'any anterior.⁶⁶⁴

⁶⁵³ VP, Llibre VII, fol. 1r-1v, 4r, 9r-9v, 11r-11v, 12r-12v.

⁶⁵⁴ VP, Llibre VII, fol. 24v.

⁶⁵⁵ VP, Llibre VII, fol. 17v.

⁶⁵⁶ VP, Llibre VII, fol. 18r.

⁶⁵⁷ VP, Llibre VII, fol. 28r.

⁶⁵⁸ VP, Llibre VII, fol. 32v.

⁶⁵⁹ VP, Llibre VII, fol. 19v.

⁶⁶⁰ VP, Llibre VII, fol. 32v.

⁶⁶¹ VP, Llibre VIII, fol. 19v.

⁶⁶² VP, Llibre VIII, fol. 19v.

⁶⁶³ VP, Llibre VIII, fol. 2v.

⁶⁶⁴ VP, Llibre VIII, fol. 4r.

Pel que fa al criteri seguit pels visitadors a l'hora de realitzar la visita és, com en el cas del deganat de Berga, eminentment geogràfic, si bé a primera vista pot semblar desorganitzat. L'espai es divideix en diversos àmbits a partir dels rius i les valls. Així, per exemple, hi ha les esglésies de la vall d'Andorra i les de la vall del riu Civís, que formen una unitat al voltant del riu Valira. A continuació hi ha les esglésies de la vall de Castellbò i les parròquies de les valls dels rius de la Guàrdia i de Castellàs, les quals formen dues unitats a l'oest del riu Segre. Per últim tenim els dos sectors a banda i banda del riu Segre: d'una part les esglésies al sud-est del seu curs (Sant Tirs, Tost, Nabiners, Cerc...) i de l'altra les que estan situades al nord del Segre i a l'est de la Valira (Estamariu, Bescaran, Carcolze). Tots aquests àmbits seran visitats de forma unitària, encara que el recorregut comenci en un punt o en un altre (MAPES 27-29).

Parròquia	1312-1313		1313-1314		1314-1315	
ADRALL, Santa Maria	10	12-12-1312	25	8-12-1313	33	14-1-1315
ALÀS, Sant Esteve	19	14-12-1312	57	15-12-1313	27	18-12-1314
ANDORRA, Sant Esteve	25	18-12-1312	14	6-12-1313	7	10-12-1314
ANDORRA, Santa Coloma (sufragània)	24	18-12-1312	15	6-12-1313	8	10-12-1314
ARCAVELL, Sant Andreu	33	21-12-1312	8	3-12-1313	1	7-12-1314
ARFA, Sant Sadurní	11	12-12-1312	48	14-12-1313	15	17-12-1314
ARGOLELL, Santa Eugènia	36	22-12-1312	17	6-12-1313	11	11-12-1314
ARS, Sant Martí	35	22-12-1312	20	6-12-1313	14	11-12-1314
ARTEDÓ, Sant Vicenç	18	14-12-1312	56	15-12-1313	23	18-12-1314
ASNURRI, Santa Eulàlia	37	22-12-1312	18	6-12-1313	12	11-12-1314
AUSÀS, Sant Sadurní	—	—	—	—	39	15-1-1315
AVELLANET, Sant Joan	55	5-1-1313	40	12-12-1313	47	17-1-1315
BANAT, Sant Romà	17	14-12-1312	3	28-11-1313	26	18-12-1314
LA BASTIDA D'HORTONS, Santa Coloma	21	15-12-1312	54	15-12-1313	21	18-12-1314
BERÉN, Sant Martí	46	3-1-1313	36	11-12-1313	37	15-1-1315
BESCARAN, Sant Martí	41	30-12-1312	6	3-12-1313	29	13-1-1315
CALBINYÀ, Santa Margarida	38	26-12-1312	22	6-12-1313	56	6-2-1315
CANILLO, Sant Serni	30	20-12-1312	9	3-12-1313	3	8-12-1314
CASTELLCIUTAT, Sant Feliu	8	12-12-1312	23	8-12-1313	31	14-1-1315
CASTELLBÒ, Santa Maria	57	5-1-1313	46	13-12-1313	53	19-1-1315
CASTELLÀS, Santa Maria	47	4-1-1313	32	10-12-1313	43	16-1-1315
CASTELLS, Santa Maria	52	4-1-1313	31	10-12-1313	42	16-1-1315
CARCOLZE, Sant Gervasi i Sant Protasi	64	16-1-1313	5	3-12-1313	28	13-1-1315

CERC, Sant Just i Sant Pastor	20	15-12-1312	55	15-12-1313	22	18-12-1314
CIVÍS, Sant Romà	34	22-12-1312	19	6-12-1313	13	11-12-1314
ELINS, Santa Cecília	53	4-1-1313	38	11-12-1313	46	17-1-1315
ENCAMP, Santa Eulàlia	29	20-12-1312	10	3-12-1313	2	7-12-1314
ESPAÉN, Santa Eulàlia	45	3-1-1313	37	11-12-1313	38	15-1-1315
ESTAMARIU, Sant Vicenç	40	30-12-1312	7	3-12-1313	30	13-1-1315
LA FREITA, Santa Eugènia	23	16-12-1312	52	14-12-1313	19	17-12-1314
GRAMÓS, Sant Lliser	51	4-1-1313	34	11-12-1313	35	14-1-1315
LA GUÀRDIA D'ARES, Sant Esteve	50	4-1-1313	28	9-12-1313	40	15-1-1315
GUILS DEL CANTÓ, Sant Fruitós	48	4-1-1313	35	11-12-1313	45	17-1-1315
LLETÓ, Sant Esteve	22	16-12-1312	16	16-1-1314	24	18-12-1314
LA MASSANA, Sant Iscle i Santa Victòria	26	18-12-1312	13	5-12-1313	4	8-12-1314
MONTFERRER, Sant Vicenç	9	12-12-1312	24	8-12-1313	32	14-1-1315
NABINERS, Sant Sadurní	15	13-12-1312	53	15-12-1313	20	18-12-1314
NOVES, Sant Sadurní	43	2-1-1313	27	9-12-1313	36	15-1-1315
ORDINO, Sant Corneli i Sant Cebrià	27	18-19-12-1312	11	5-12-1313	6	9-12-1314
OS DE CIVÍS, Sant Pere	32	21-12-1312	21	6-12-1313	10	10-12-1314
PAL, Sant Climent (sufragània)	28	19-12-1312	12	5-12-1313	5	9-12-1314
PALLEROLS DEL CANTÓ, Sant Romà	54	5-1-1313	39	12-12-1313	48	17-1-1315
LA PARRÒQUIA D'HORTÓ, Sant Andreu	42	2-1-1313	26	9-12-1313	34	14-1-1315
EL PLA DE SANT TIRS, Sant Tirs	12	13-12-1312	49	14-12-1313	16	17-12-1314
EL PONT, Sant Esteve	5	9-12-1312	58	16-12-1313	57	21-3-1315
SANT JULIÀ DE LÒRIA	31	21-12-1312	16	6-12-1313	9	10-12-1314
SANTA CREU DE CASTELLBÒ	61	5-1-1313	42	12-12-1313	50	18-1-1315
SAUVANYÀ, Sant Esteve	13	13-12-1312	51	14-12-1313	18	17-12-1314
LA SEU D'URGELL, Sant Joan	4	9-12-1312	61	[16-1-1314]	58	21-3-1315
LA SEU D'URGELL, Sant Miquel	6	9-12-1312	60	[16-1-1314]	—	—
LA SEU D'URGELL, Sant Nicolau	7	9-12-1312	—	—	—	—
LA SEU D'URGELL, Santa Maria	1-3	?-8-12-1312	1-2	?-22-11-1313	—	—
SOLANELL, Sant Julià	62	5-1-1313	43	12-12-1313	51	18-1-1315
TAÛS, Sant Martí	49	4-1-1313	30	10-12-1313	41	16-1-1315
TAVÈRNOLES, Sant Serni	39	27-12-1312	—	—	—	—
LA TORRE DE SANT CLIMENÇ, Sant Climent	56	5-1-1313	45	13-12-1313	55	19-1-1315
ELS TORRENTS, Sant Vicenç	63	5-1-1313	44	12-12-1313	52	18-1-1315
TOST, Sant Martí	14	13-12-1312	50	14-12-1313	17	17-12-1314
TREJUVELL, Santa Elena	44	3-1-1313	29	9-12-1313	—	—
TURBIÀS, Sant Iscle	59	5-1-1313	41	12-12-1313	49	18-1-1315
VILA-RUBLA, Sant Sadurní	58	5-1-1313	33	11-12-1313	44	16-1-1315
VILAMITJANA, Santa Coloma	60	5-1-1313	47	13-12-1313	54	19-1-1315

VILANOVA DE BANAT, Santa Cecília	16	14-12-1312	4	28-11-1313	25	18-12-1314
----------------------------------	----	------------	---	------------	----	------------

TAULA 23. Relació de les parròquies del deganat d'Urgellet, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

URGELL

Ja he explicat que del deganat d'Urgell només ha restat una part de la visita del 1315 a una zona concreta, per bé que altres testimonis documentals demostren que s'hauria realitzat a tot el deganat. Aquesta àrea de la qual n'ha romàs la documentació és la del monestir de Meià amb les seves esglésies dependents i el monestir de Gualter. El canonge Galceran Sacosta va visitar el monestir de Santa Maria de Meià i l'església de Vilanova de Meià, però va subdelegar la resta de la visita a Berenguer Roig, canonge de Meià.

El criteri seguit en aquest visita fragmentària és purament geogràfic i no hi ha cap incidència destacable (MAPA 30).

Parròquia	1315	
ARGENTERA, Santa Maria	3	18-9-1315
ARIET, Sant Andreu	4	18-9-1315
CABRERA, Sant Pere	11	20-9-1315
CASTELLÓ DE MEIÀ, Sant Martí	5	18-9-1315
FABREGADA, Sant Sadurní	12	25-9-1315
FIGUEROLA DE MEIÀ, Santa Eulàlia	7	19-9-1315
FONTLLONGA, Sant Miquel	9	19-9-1315
GUALTER, Santa Maria	13	29-9-1315
MEIÀ, Santa Maria	1	17-9-1315
MONT-ROIG (=MONTALEGRE), Santa Maria	8	19-9-1315
ORENGA, Sant Nicolau	6	19-9-1315
SANT OÍSME, Santa Eufèmia	10	20-9-1315
VILANOVA DE MEIÀ, Sant Salvador	2	18-9-1315

TAULA 24. Relació de les parròquies del deganat d'Urgell, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

TREMP

S'han conservat les visites al deganat de Tremp dels anys 1314 i del 1315. El primer any tota la visita fou realitzada per Nicolau de n'Elies, canonge de Tremp, a excepció de la

parròquia de Tremp, que la féu Galceran Sacosta (MAPA 31).⁶⁶⁵ La del segon any fou encarregada a Joan d'Oncès, monjo de Gerri, que també visità tot el deganat, amb l'excepció de les esglésies de Buira i de Bibils on, en no poder-hi accedir, hi féu anar els rectors de Castellvell de Bellera⁶⁶⁶ i de Castellner de Noals respectivament (MAPA 32).⁶⁶⁷

Entre les incidències de la visita de 1314 cal destacar que, possiblement com a conseqüència del grau d'autonomia que tenia la vall de Boí, les esglésies d'aquesta vall sembla que no arribaren a ser visitades a canvi del pagament de cinquanta sous.⁶⁶⁸

Nicolau no va poder accedir a l'església de Castelló d'Encús i va citar el capellà, probablement a la parròquia de Claret, però el rector no hi va anar.⁶⁶⁹ Tampoc va poder visitar les esglésies de Bibils i d'Escaner, per la qual cosa féu citar-ne els capellans, els quals, per l'itinerari seguit i les dates, devien comparèixer a Noals.⁶⁷⁰ En canvi, sí que especifica que en no poder accedir a l'església de Perabruna, el capellà comparegui davant del visitador a Senterada.⁶⁷¹ També diu que, en no trobar ningú a l'església de Buira, fa l'interrogatori a l'església de Castellvell de Bellera.⁶⁷² Per últim, com que el rector d'Estavill estava malalt, va enviar un emissari a Antist perquè respongués les preguntes del visitador.⁶⁷³

El criteri seguit per al recorregut al deganat de Tremp és purament geogràfic, i en aquest cas és potser un dels més clars. Malgrat que s'han perdut molts registres de la visita que s'efectuà el 1315, els que han pervingut mostren que el recorregut hauria estat molt similar al de la visita de 1314. Així, la visita comença a Tremp i des d'allà es recorren totes les esglésies de la riba est de la Noguera Pallaresa en direcció nord fins a Clavetrol. D'allà es prossegueix riu avall per totes les esglésies de la riba oest, fins a les esglésies a la falda del Montsec, el qual es recorre fins a Girbeta. A partir d'allà es remunta la Noguera Ribagorçana visitant les esglésies, fins arribar a les de l'enclavament de la vall de Castanesa. Des d'allà, es passa a la vall de Boí remuntant la Noguera de Tor i d'allà, es

⁶⁶⁵ VP, Llibre IV, fol. 1r.

⁶⁶⁶ VP, Llibre V, fol. 9r: «Et mandavit capellano de Castellviyl ut visitaret pro ipso dictam ecclesiam (...)».

⁶⁶⁷ VP, Llibre V, fol. 7v: «(...) dictus visitator fecit visitari ecclesiam [de Bibils per capellanum] de Castelner (...)».

⁶⁶⁸ VP, Llibre IV, fol. 10r.

⁶⁶⁹ VP, Llibre IV, fol. 7v.

⁶⁷⁰ VP, Llibre IV, fol. 9v.

⁶⁷¹ VP, Llibre IV, fol. 10v: «(...) ut capellanus compareat coram ipso apud Sanctam Aradam».

⁶⁷² VP, Llibre IV, fol. 13r: «(...) et fecit inquisitionem in ecclesia de Castellviyl (...)».

⁶⁷³ VP, Llibre IV, fol. 13r.

torna a baixar per la Noguera Ribagorçana fins a poder anar a Cérvoles (possiblement pel coll de Perves), per acabar visitant totes les esglésies de la vall Fosca (MAPES 31-32).

	1314		1315	
ALTA-RIBA, Sant Martí	36	15-10-1314	9	4-10-1315
ANTIST, Sant Esteve	64	24-10-1314	36	12-10-1315
ARAMUNT, Sant Frutuós	20	11-10-1314	—	—
ARANSÍS, Sant Pere	3	7-10-1314	—	—
ARENY, Sant Martí	42	17-10-1314	16	7-10-1315
ARRÒS, Sant Miquel	—	—	3	2-10-1315
ASTELL, Sant Andreu	68	24-10-1314	38	12-10-1315
AVELLANOS, Santa Maria	61	23-10-1314	31	11-10-1315
BALLMOLL (=LA TORRE DE CABDELLA), Sant Martí	71	25-10-1314	42	13-10-1315
BARRUERA, Sant Feliu	50 ¹	21-10-1314	—	—
BASTIDA DE BELLERA, Sant Sebastià	55	23-10-1314	27	11-10-1315
BASTURS, Sant Julià	13	8-10-1314	—	—
BELLERA, Sant Genís	54	23-10-1314	—	—
BENAVENT, Santa Margarida	8	8-10-1314	—	—
BERANUI, Sant Joan	74	26-10-1314	45	14-10-1315
BIBILS, Sant Genís	46	18-10-1314	21	8-10-1315
BOÍ, Sant Joan	50 ¹	21-10-1314	—	—
BUIRA, Sant Corneli	62	23-10-1314	33	11-10-1315
CABDELLA, Sant Vicenç	69	24-10-1314	41	13-10-1315
CARDET, Santa Maria	50 ¹	21-10-1314	—	—
CASTANESA, Sant Martí	49	18-10-1314	20	8-10-1315
CASTELL-ESTAÓ, Sant Pere	63	24-10-1314	39	12-10-1315
CASTELLNOU D'AVELLANOS, Sant Pere	60	23-10-1314	34	11-10-1315
CASTELLÓ D'ENCÚS, Santa Maria	35	14-10-1314	—	—
CASTELLÓ JUSSÀ, Sant Miquel	4	8-10-1314	—	—
CASTELLÓ SOBIRÀ, Santa Maria	5	8-10-1314	—	—
CASTELLVELL DE BELLERA, Sant Serni	59	23-10-1314	32	11-10-1315
CASTERNER DE NOALS, Santa Maria	44	18-10-1314	17	8-10-1315
CELLERS, Santa Maria	37	15-10-1314	10	4-10-1315
CÉRVOLES, Santa Eulàlia	51	22-10-1314	24	10-10-1315
CLARET, Santa Maria	34	14-10-1314	6	3-10-1315
CLAVEROL, Sant Cristòfol	23	11-10-1314	—	—
COLLS, Sant Pere	41	16-10-1314	14	6-10-1315
CONQUES, Sant Sadurní	10	8-10-1314	—	—

COVET, Santa Maria	9	8-10-1314	—	—
DURRO, Santa Maria	50 ¹	21-10-1314	—	—
ERDO, Santa Coloma	57	23-10-1314	28	11-10-1315
ERILL LA VALL, Santa Eulàlia	50 ¹	21-10-1314	—	—
ERINYÀ, Sant Esteve	25	12-10-1314	—	—
EROLES, Santa Maria	31	13-10-1314	4	2-10-1315
ESCANÉ, Sant Llop	47	18-10-1314	22	8-10-1315
ESPUI, Sant Julià	70	25-10-1314	40	12-10-1315
ESTAVILL, Santa Llogaia	65	24-10-1314	35	12-10-1315
FIGUEROLA D'ORCAU, Santa Maria	11	8-10-1314	—	—
GALLINER, Sant Vicenç	18	10-10-1314	—	—
GIRBETA, Sant Pere	39	15-10-1314	12	4-10-1315
GRAMENET, Sant Sadurní	73	26-10-1314	44	14-10-1315
GUIRÓ, Sant Joan	66	24-10-1314	—	—
GURP, Sant Serni	30	13-10-1314	2	2-10-1315
HORTONEDA, Santa Maria	22	11-10-1314	—	—
ISONA, Santa Maria	12	8-10-1314	—	—
LARÉN, Santa Maria	58	23-10-1314	30	11-10-1315
LLIMIANA, Santa Maria	2	7-10-1314	—	—
MONTANYANA, Sant Martí	40	16-10-1314	13	5-10-1315
MONTESQUIU, Sant Sadurní	19	10-10-1314	—	—
MONTLLOR, Santa Maria	6	8-10-1314	—	—
MONT-ROS, Santa Maria	72	25-10-1314	43	14-10-1315
NOALS, Santa Maria	45	18-10-1314	18	8-10-1315
ORCAU, Santa Maria	14	8-10-1314	—	—
OVEIX, Santa Maria	67	24-10-1314	37	12-10-1315
PALAU DE NOGUERA, Sant Joan	—	—	8	4-10-1315
PERABRUNA, Sant Esteve	53	22-10-1314	25	10-10-1315
PESSONADA, Santa Maria	21	11-10-1314	—	—
PUIGFALCONER, Sant Serni	15	10-10-1314	—	—
RIVERT, Sant Martí	27	12-10-1314	—	—
SALÀS, Sant Pere	28	13-10-1314	—	—
SANT ESTEVE DE LA SARGA	38	15-10-1314	11	4-10-1315
SANTA ENGRÀCIA	29	13-10-1314	1	2-10-1315
SARROCA DE BELLERA, Sant Feliu	56	23-10-1314	29	11-10-1315
SARROQUETA, Santa Maria	43	17-10-1314	23	8-10-1315
SEGUR, Sant Miquel	24	12-10-1314	—	—
SETERADA, Santa Maria	52	22-10-1314	26	10-10-1315
SENYIU, Sant Pere	48	18-10-1314	19	8-10-1315
SUSTERRIS, Sant Joan	33	14-10-1314	—	—

TAÜLL, Santa Maria	50 ¹	21-10-1314	—	—
TENDRUI, Sant Esteve	32	13-10-1314	5	3-10-1315
TERCUI, Sant Pere	—	—	15	6-10-1315
TERRASSA, Santa Maria	16	10-10-1314	—	—
TOLÓ, Sant Vicenç	7	8-10-1314	—	—
TORALLA, Santa Maria Magdalena	26	12-10-1314	—	—
TREMP, Santa Maria	1	1-10-1314	—	—
VILAMITJANA, Santa Maria	17	10-10-1314	7	4-10-1315
1. Les parròquies de la vall de Boí no són visitades individualment sinó en conjunt.				

TAULA 25. Relació de les parròquies del deganat de Tremp, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

MONTENARTRÓ

La visita al deganat de Montenartró va ser realitzada per Nicolau de n'Elies, canonge de Tremp, l'any 1314 (MAPA 33), i per Joan d'Oncès, monjo de Gerri, el 1315 (MAPA 34). Nicolau, va visitar personament totes les esglésies, tret de la de *Muri*, en la qual no hi va trobar ningú, per la qual cosa va realitzar la visita a Olp amb «testes predictos receptos in dicta ecclesia d'Olp»⁶⁷⁴ i va manar al rector d'aquesta població que fes anar al capellà de *Muri* a Sort l'endemà perquè pagués la procuració deguda.

Joan d'Oncès, va visitar el priorat de Vellanega el 1314, uns dies més tard que Nicolau acabés la seva visita, des d'on ja va continuar cap al nord visitant l'església de Ribera de Cardós, al deganat de Cardós.

El mateix Joan va fer la visita a tot el deganat de Montenartró l'any 1315, tret de l'església de Vilamflor, a la qual no hi pot accedir pel fred, i per aquest motiu «comisit visitationem ipsius ecclesie venerabili capellano de Sort»,⁶⁷⁵ el qual posteriorment li passà un informe de la visita. Tampoc va visitar l'església de Biuse perquè el van informar de què, com a conseqüència de la guerra,⁶⁷⁶ el capellà residia al monestir de Santa Cecília d'Elins i no hi havia tampoc parroquians.⁶⁷⁷

Pel que fa a l'itinerari, en ambdós casos segueix un criteri geogràfic força lògic. L'any 1314, en què no es visita tot el deganat, s'inicia la visita al sud i es recorren les esglésies

⁶⁷⁴ VP, Llibre IV, fol. 19r.

⁶⁷⁵ VP, Llibre V, fol. 15r.

⁶⁷⁶ Ha de referir-se a les diverses incursions d'Arnau d'Espanha al Pallars, entre final del segle XIII i principi del segle XIV, en temps dels comtes Hug de Mataplana i Sibila.

⁶⁷⁷ VP, Llibre V, fol. 15v.

de tot el vessant esquerre de la Noguera Pallaresa en direcció nord. L'única discrepància, és que un cop s'arriba a Oveix, es recula fins a Sort, on Nicolau finalitza la vista. La visita de 1315, en la qual si que es recorre tot el deganat, comença al mateix lloc i primer es visiten les esglésies de la riba esquerra, per continuar després per la vall de Siarb, i remuntar el riu fins a Vellanega, des d'on s'arribarà a Serret vorejant el riu de Santa Magdalena o Romadriu (MAPES 33-34).

	1314		1315	
ALÈS (=LA BASTIDA DE SORT), Sant Martí	16	30-10-1314	18	18-10-1315
ALTRON, Sant Sadurní	12	29-10-1314	9	16-10-1315
ARBOLÓ, Santa Maria	1	27-10-1314	1	15-10-1315
BIUSE, Santa Maria	—	—	34	23-10-1315
CAREGUE, Sant Martí	13	29-10-1314	14	17-10-1315
ENVINY, Santa Maria	6	27-10-1314	4	15-10-1315
ESTAC, Sant Marçal	2	27-10-1314	2	15-10-1315
FREIXE, Sant Sadurní	—	—	25	19-10-1315
LLARVÉN, Santa Coloma	4	27-10-1314	6	15-10-1315
LLESSUI, Sant Pere	10	29-10-1314	12	16-10-1315
MALMERCAT, Sant Andreu	—	—	27	20-10-1315
MALVEÍ, Sant Vicenç	—	—	23	19-10-1315
MENCUI, Santa Maria	3	27-10-1314	3	15-10-1315
MESONS, Sant Cristòfol	—	—	24	19-10-1315
MONTARDIT, Santa Cecília	5	27-10-1314	5	15-10-1315
MONTENARTRÓ, Sant Esteve	—	—	32	23-10-1315
MURI, església de	9	29-10-1314	17	18-10-1315
OLP, Santa Maria	8	29-10-1314	8	16-10-1315
OVEIX, Sant Vicenç	18	31-10-1314	15	17-10-1315
PUJALT, Sant Pere	7	29-10-1314	7	16-10-1315
RIALP, Santa Maria	17	31-10-1314	16	18-10-1315
ROMADRIU, Sant Martí	—	—	33	23-10-1315
RUBIÓ, Sant Salvador	—	—	22	19-10-1315
SAURÍ, Sant Víctor	11	29-10-1314	11	16-10-1315
SAVERNEDA, Sant Just	—	—	28	20-10-1315
SERRET, església de	—	—	35	23-10-1315
SIARB, Sant Sadurní	—	—	20	19-10-1315
SORIGUERA, Santa Eulàlia	—	—	21	19-10-1315
SORRE, Sant Esteve	15	30-10-1314	10	16-10-1315
SORT, Sant Feliu	19	31-10-1314	29	21-10-1315

SURP, Sant Iscle i Santa Victòria	14	30-10-1314	13	17-10-1315
TORNARFORT, Santa Coloma	—	—	26	20-10-1315
VELLANEGA, Sant Pere	20	4-11-1314	31	22-10-1315
VILAMFLOR, Sant Feliu	—	—	30	21-10-1315
VILAMUR, Santa Maria	—	—	19	18-10-1315

TAULA 26. Relació de les parròquies del deganat de Montenartró, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

CARDÓS

Tant la visita al deganat de Cardós de l'any 1314 com la del 1315 van ser efectuades per Joan d'Oncès, monjo de Gerri (MAPES 33-34). Segons els registres de visita, l'any 1314 va anar personalment a totes les esglésies amb l'excepció de Lleret, a la qual, segons escriu, «non potuit bono modo accedere personaliter ad ipsam ecclesiam».⁶⁷⁸ És per aquest motiu que es va fer cridar el capellà de l'església i dos parroquians perquè fecin de testimoni. Tot i que no esmenta on els va rebre, el més lògic, per l'itinerari seguit, és que ho fes a l'església de Lladrós.

Cal mencionar també que aquest mateix any, un cop ha visitat l'església de Tírvia i es disposa a anar a les esglésies veïnes, suggereixen a Joan d'Oncès que no les visiti perquè «periculum emineat evidenter».⁶⁷⁹ Malauradament no se'ns indica de quines esglésies es tracta, només que els rectors van convenir amb el visitador de pagar entre totes dotze lliures i mitja per procuració. És possible, doncs, que es tracti de les esglésies que envolten Tírvia, és a dir, la coma de Burg (Burg, Ferrera, Montesclado, etc.) i, fins i tot, juntament amb aquestes que acabo de mencionar, les de tota la Vallferrera, ja que cap d'aquestes esglésies fou visitada aquell any.

L'any 1315 també les visita totes personalment excepte l'església de Tor, a la qual no hi pot arribar «propter nives et glacies et viarum asperitatem».⁶⁸⁰ És per això que fa cridar als capellans de l'església juntament amb dos o tres parroquians perquè pugui fer la visita. No diu on van anar, però per l'itinerari no seria descabellat pensar que fou a l'església de Santa Maria de la Torre o a la de Norís.

⁶⁷⁸ VP, Llibre IV, fol. 25v.

⁶⁷⁹ VP, Llibre IV, fol. 27v.

⁶⁸⁰ VP, Llibre V, fol. 18v.

Pel que fa al recorregut, tant el 1314 com el 1315, respon a criteris geogràfics (MAPES 33-34). El 1314 només es visita la vall de Cardós i l'itinerari comença a Ribera de Cardós i es remunta el riu Noguera de Cardós, tot visitant part de les esglésies de la riba oest. A mig camí es travessa el riu i es segueix remuntant, mentre es visiten les esglésies del vessant est. Un cop s'arriba a Tavascan, es baixa seguint la riba del riu fins a Tírvia, on es clou la visita. En canvi, l'any 1315 només es visiten les esglésies de la Vallferrera. Es comença per les esglésies de la coma de Burg i es remunta la Noguera de Vallferrera per la riba est, per descendre i visitar les parròquies de la riba oest un cop s'arriba a Àreu.

	1314		1315	
AINET DE BESAN, Sant Julià	—	—	7	25-10-1315
AINET DE CARDÓS, Santa Eugènia	5	6-11-1314	15	28-10-1315
AINETO, Sant Romà	15	9-11-1314	—	—
ALINS, Sant Vicenç	—	—	8	26-10-1315
ANÀS, Sant Romà	3	6-11-1314	—	—
ARAÓS, Sant Esteve	—	—	6	25-10-1315
ÀREU, Sant Feliu	—	—	10	26-10-1315
ARRÓS, Sant Julià	6	6-11-1314	—	—
BENANTE, Sant Lliser	18	9-11-1314	—	—
BESAN, Santa Maria	—	—	13	27-10-1315
BOLDÍS JUSSÀ, Sant Pere	10	8-11-1314	—	—
BOLDÍS SOBIRÀ, Sant Fruitós	9	7-11-1314	—	—
BONESTARRE, Sant Vicenç	4	6-11-1314	—	—
BURG, Sant Cristòfol	—	—	1	24-10-1315
CASSIBRÓS, Sant Andreu	19	10-11-1314	14	28-10-1315
ESTAON, Santa Eulàlia	2	5-11-1314	—	—
ESTERRI DE CARDÓS, Sant Pau i Sant Pere	7	7-11-1314	—	—
FARRERA, Santa Eulàlia	—	—	2	24-10-1315
GINESTARRE, Santa Maria	8	7-11-1314	—	—
LLADORRE, Sant Marí	12	8-11-1314	—	—
LLADRÓS, Sant Pere	16	9-11-1314	—	—
LLERET, Sant Corneli i Sant Cebrià	17	9-11-1314	—	—
MONTESCLADO, Sant Esteve	—	—	4	25-10-1315
NORÍS, Sant Serni	—	—	9	26-10-1315
RIBERA DE CARDÓS, Santa Maria	1	5-11-1314	—	—
SANT ADRIÀ	13	8-11-1314	—	—
SERRA, Santa Eulàlia	11	8-11-1314	—	—

LA SERRA, Santa Maria	—	—	3	24-10-1315
SURRI, Santa Coloma	20	11-11-1314	—	—
TAVASCAN, Sant Simeó	14	9-11-1314	—	—
TÍRVIA, Sant Feliu	21	12-11-1314	5	25-10-1315
TOR, Sant Pere	—	—	12	26-10-1315
LA TORRE, Santa Maria	—	—	11	26-10-1315

TAULA 27. Relació de les parròquies del deganat de Cardós, amb indicació de l'any en què foren visitades, l'ordre en què apareixen relacionades en el registre de visita i la data en la qual es realitzà.

4.4. RECONSTRUCCIÓ DEL QÜESTIONARI DE VISITA

Ja s'ha explicat que els bisbes se servien dels qüestionaris de visita per tal de poder exercir la seva funció pastoral en les visites que efectuaven a les diferents esglésies de la seva diòcesi. Tot i que no s'ha conservat el qüestionari d'aquesta visita arquebisbal al bisbat d'Urgell, els registres de visita aporten prou elements per saber que se'n va emprar un. A partir de les respostes que trobem als interrogatoris i per comparació amb els altres qüestionaris baixmedievals catalans que s'han conservat, es pot reconstruir en part el que es va utilitzar per a la realització d'aquesta visita.

El primer que s'observa és que els aspectes sobre els quals es dona resposta, corresponen als temes generals plantejats a la resta de qüestionaris baixmedievals catalans estudiats per Monjas.⁶⁸¹ A partir de l'estudi de la nostra visita es pot copsar, però, que hi degué haver un interrogatori específic per a la figura del bisbe, ja que era l'arquebisbe el que visitava la diòcesi sufragània i, per tant, havia d'inquirir també sobre la seva persona.⁶⁸² Aquest tipus de qüestionari no es troba en les visites corrents perquè era el propi bisbe qui realitzava la visita.

La reconstrucció parcial del qüestionari s'ha pogut fer, sobretot, a partir de les visites a la Seu d'Urgell de 1312 i de 1313, en les quals s'inquireix sobre la persona del bisbe, els canonges i els parroquians. Malauradament, les visites a la ciutat de la Seu d'Urgell es troben sempre en els primers folis dels volums, que són els més mal conservats,⁶⁸³ per la qual cosa s'ha perdut part de la informació que contenien. A més, tampoc sembla que

⁶⁸¹ MONJAS, 2008, p. 111 i ss.

⁶⁸² PLADEVALL, 1983, p. 135. Vegeu nota 564.

⁶⁸³ Vegeu la introducció del volum II d'aquesta tesi.

preguntessin sobre tots els articles, ja que els interrogats no responen article per article sinó que només en responen uns quants.

Així, doncs, a partir de les respostes que es donen al llarg de la visita, he intentat reconstruir quin formulari devien emprar. Evidentment hi pot haver incorreccions, atès que moltes vegades no s'esmenta el número de l'article sobre el qual són preguntats i únicament s'escriuen les respostes dels aspectes sobre els quals no es complia correctament. Per tant, hi deu haver molts articles que devien constar al formulari i que, si tothom els complia adequadament, no quedaven reflectits a les respostes. Per a l'elaboració d'aquest capítol m'he basat principalment en la tesi de Luis Monjas que he mencionat anteriorment, en la qual s'estudien els qüestionaris de visita baixmedievals conservats a les terres de parla catalana.

4.4.1. INTERROGATORI SOBRE EL BISBE

A partir de la visita a la Seu d'Urgell es pot reconstruir en part aquest qüestionari sobre la persona del bisbe. Com que, tot i les seves atribucions episcopals, era un clergue, alguns dels aspectes sobre els quals es pregunta, coincideixen amb els interrogatoris realitzats als clergues de les diferents parròquies.

Article I – Si celebra correctament l'ofici diví.⁶⁸⁴

Article IV – Si és embriagós i busca-raons.⁶⁸⁵

*Article V*⁶⁸⁶

Article VI – Si serva i compleix correctament la justícia.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Inferit a través de la resposta que trobem a la VP, Llibre VII, fol. 1r: «(...) dixit super primo articulo quod male facit officium suum dominus episcopus». Aquest article és dels més habituals en els qüestionaris de visita baixmedievals catalans sempre que s'interroga sobre la vida dels clergues. No oblidem que tot i les seves atribucions, el bisbe també era un clergue.

⁶⁸⁵ Dedueixo la pregunta a partir de la resposta que es dona a VP, Llibre VII, fol. 1r: «Super III° articulo dixit quod potat sepiissime ultra modum». Als qüestionaris de visita no es troba una pregunta concreta sobre l'embriaguesa excepte en el qüestionari de Tortosa de 1409, en què l'article VIII contra els clergues pregunta «an rector vel presbiteri sint publici concubinari, adulterii, fornicatores, rixosi, ebrii et aliis vitiis placcati, et si habuerit rem cum parrochianis et comatre». Com s'observa en aquest cas, si el clergue és busca-raons o embriagós, va lligat a d'altres pràctiques que en el suposat qüestionari de la Seu d'Urgell anirien separades.

⁶⁸⁶ Es pregunta sobre un cinquè article del qual no podem saber a què es referia perquè no es pot llegir la resposta atès el mal estat del document.

⁶⁸⁷ VP, Llibre VII, fol. 1r: «Item super VI° articulo dixit quod non servat iusticiam, immo vendit eam (...)»; VP, Llibre VII, fol. 1v: «Interrogatus an servet iustitiam dixit quod, secundum suum videre, in Sede non servatur bene iustitia»; VP, Llibre VII, fol. 1v: «Item dixit quod vendit iustitiam et specialiter recepit pec-

*Article IX*⁶⁸⁸*Article X* – Si regeix correctament la seva església.⁶⁸⁹*Article XI* – Si és simoníac amb el seu ordre sacerdotal, amb el benefici o negocia amb l'administració dels sagraments.⁶⁹⁰*Article XII*⁶⁹¹*Article XIII* – Si defensa correctament el dret de l'església.⁶⁹²*Article XIV* – Si és diligent en la correcció dels pecats dels seus súbdits.⁶⁹³*Article XV i últim* – Si compleix i fa observar les constitucions de la Tarraconense.⁶⁹⁴

Aquests articles són els que tenen un número i dels quals podem deduir-ne el contingut. Tanmateix, hi ha alguns clergues que responen altres qüestions sense que l'escrivà els hi assigni un número. Pel contingut podríem pensar que es tracta, doncs, d'articles que no apareixen en el llistat anterior o de qüestions sorgides a partir de la visita:

Si va obtenir el bisbat per simonia.⁶⁹⁵Si compleix el deure d'hospitalitat.⁶⁹⁶

cuniam a iudeis et christia[nis ...] fieret iustitia magno Bartholomeo, canonico Urgellense, super quadam magna quantitate peccunie sibi falso modo in luduo de la *meyleta* ablata».

⁶⁸⁸ A la VP, Llibre I, fol. 1v, es respon sobre l'article IX «Super IX articulo dixit quod non regebat bene ecclesiam (...)». És possible que es tracti d'un error, ja que aquesta mateixa pregunta apareix com l'article X a l'any següent.

⁶⁸⁹ VP, Llibre VII, fol. 1r: «Item super X articulo respondit quod male regit ecclesiam suam».

⁶⁹⁰ VP, Llibre VII, fol. 1r: «Item dixit [super] XI articulo quod omnia beneficia que contulit, dat et vendit per simoni(c)am pravitatem [...]at beneficia habet hemere fructus ille cui est beneficium (...) et habet dare in quadruplo vel quintuplo plus valeant et hoc maxime quando sunt plures concurentes (...) quia tunc que plus est in fructibus optinet beneficium»; VP, Llibre VII, fol. 1v: «Item dixit esse verum et est fama publica quod dictus episcopus nunquam confert tonsuram vel aliquem ordinem sacrum vel non sacrum sine certa peccunia iam taxata».

⁶⁹¹ Es pregunta sobre un dotzè article del qual no podem saber a què es referia perquè no es pot llegir la resposta atès el mal estat del document.

⁶⁹² VP, Llibre VII, fol. 1r: «Super XIIIº articulo dixit quod minus bene defendat ius ecclesie».

⁶⁹³ VP, Llibre VII, fol. 1r: «Item super XIIIº articulo dixit quod male corripit subditorum excessus et [entendit] de passionibus eorum»; VP, Llibre VII, fol. 1v: «Interrogatus an bene corrigat celera subditorum dixit quod corrigat sed posset melius corrigere».

⁶⁹⁴ PONS I GURI, 1975, p. 269; VP, Llibre I, fol. 1v: «Super ultimo capitulo respondit quod male servat constitutiones Teragone, timens magis potestatem corporalem quam spiritualem»; VP, Llibre I, fol. 2r: «quod constitutiones Terragone nec [alias] potest bene facere observari quia non fuit facta sinodus in ecclesia Urgellense bene sunt XX^{iv} anni elapsi»; VP, Llibre VII, fol. 1r: «Item super XVº articulo respondit quod non servit nec facit observari constitutiones Terrachone».

⁶⁹⁵ VP, Llibre VII, fol. 1r: «(...) interrogati [a]n episcopus supradictus obtineruit episcopatum per simoniacam pravitatem dixit se nescit»; VP, Llibre VII, fol. 1v: «(...) dixit quod est fama publica et ip[s]e credit quod dominus episcopus habuit episcopatum [per s]imoniacam pravitatem quia dedit [m]agnam sumam peccunie domino comite Fuxense».

⁶⁹⁶ VP, Llibre VII, fol. 1v: «Interrogatus an servet hostpitali[ta]tem dixit se nescire».

Si viu castament.⁶⁹⁷

Si rep procuracions de llocs que no ha visitat.⁶⁹⁸

Si algú té el seu benefici sense un títol just.⁶⁹⁹

4.4.2. INTERROGATORI SOBRE ELS CANONGES

Per interrogar sobre els canonges de la Seu d'Urgell també es va emprar un qüestionari, les qüestions del qual coincideixen amb molts dels temes formulats als diferents qüestionaris baixmedievals conservats i, en especial, amb el del 1409 de Tortosa, que és l'únic que compta amb un apartat amb capítols destinats únicament als canonges.⁷⁰⁰

Article III – Si són concubinaris.⁷⁰¹

Article V – Si celebren correctament l'ofici diví.⁷⁰²

Article VI – Si hi ha algun perjur.⁷⁰³

Article VII – Si és simoníac amb el seu orde sacerdotal, amb el benefici o negocia amb l'administració de sagraments.⁷⁰⁴

Article XI – Si tenen fills.⁷⁰⁵

⁶⁹⁷ VP, Llibre VII, fol. 1v: «Interrogatus an vivat sol[ite et] caste dixit quod in cautum humana fragilitas nosse sivit credit quod sic».

⁶⁹⁸ VP, Llibre VII, fol. 1v: «Item dixit quod recepit et recipit plures procuraciones a locis et clericis non visitatis».

⁶⁹⁹ VP, Llibre VII, fol. 4r: «(...) interrogati an aliquis teneret sine iusto titulo suum beneficium [in ecclesia Urgellense] responderunt quod nobilis Petrus de Montechatano quando habuit archidiaconatum maiorem non habeat XXIII^{or} annos». De l'afer sobre l'arxidiaconat de Pere de Montcatà se'n fa un extens interrogatori a la VP, Llibre VII, fol. 11v-12v.

⁷⁰⁰ MONJAS, 2008, p. 158-161.

⁷⁰¹ Aquest article es troba en tots els qüestionaris baixmedievals catalans. VP, Llibre I, fol. 4r: «Super tercio capitulo respondit quod Guillelmus de Apilia, canonicus Urgellensis, tenet publice quadam que vocatur Teresa ex qua quedam filium habet forte VI mensium».

⁷⁰² Aquest article també es troba en tots els qüestionaris baixmedievals catalans; VP, Llibre VII, fol. 9r: «Item dixit super v^o articulo, dixit quod minus bene fit officium divinum in ecclesia Urgellensis per canonicos et alios clericos», «(...) dixit super v^o articulo quod male fit officium divinum tam per prelatos, canonicos et alios clericos».

⁷⁰³ Aquest article apareix als qüestionaris de 1383-1388, 1409 i 1413-1414; VP, Llibre VII, fol. 9r: «(...) dixit in vi^o capitulo an sit aliquis canonicorum periurus»; VP, Llibre I, fol. 4r: «Super vi articulo interrogatus respondit se nescire aliquem periuri seu irregulare».

⁷⁰⁴ Aquest article apareix en tots els qüestionaris baixmedievals catalans; VP, Llibre I, fol. 5r: «(...) interrogatus super vii articulo respondit esse famam, publicum et certum quod Bernardus de Condeminis habuit canoniam ecclesie Urgellensis per simoniacam pravitatem»; VP, Llibre VII, fol. 9v: «Item super vii^o articulo respondit quod Arnaldus Guillelmi, nunc dechanus, optinuit in curia Romana dechanatum per simoniacham pravitatem, datis sex milibus solidos pro eodem et etiam dicebatur quod litera dechanatus erat falsa».

⁷⁰⁵ Penso que en aquest article, tot i que es parli de concubines, el que pretenien demanar és si tenien fills, ja que a diferència de l'article III, en què només s'ementa la concubina, aquí s'insisteix en els fills. Aquest article apareix als qüestionaris de 1314, 1383-1388, 1409 i 1435. VP, Llibre I, fol. 4r: «Interrogatus super

Article XII - Si és embriagós i busca-raons.⁷⁰⁶

*Article XIV*⁷⁰⁷

Article XV – Si l'església està ben proveïda de llibres i ornaments litúrgics.⁷⁰⁸

Article XVII – Si s'observen correctament les festes i els dejunis.⁷⁰⁹

Article XX – Si fan negocis o són usurers públics.⁷¹⁰

Hi ha un parell més de qüestions a les quals no se'ls atorga un número i que podrien correspondre a algun dels articles que no apareixen citats.

Si participen de les hores canòniques.⁷¹¹

Si són jugadors públics de jocs d'atzar o de daus.⁷¹²

XI° capitulo respondit famam publicam esse in Sede Urgellensis quod Ferrarius de Barbarano facit in domo sua nutrire quedam filium parvulinum habentem forte VI menses quem habuit a quadam sua ancilla», «Super XI° capitulo respondit esse famam quod Ferrarius de Barbarano habet quedam filium parvulinum quem in domo sua nutrire facit».

⁷⁰⁶ Dedueixo la pregunta a partir de la resposta que es dona a VP, Llibre VII, fol. 9v: «Item dixit super XII° articulo quod Iachobus Agaça, Iachobus Ray et Ferrarius de Barberano sunt⁶ ebriosi sepissime». Als qüestionaris de visita no es troba una pregunta concreta sobre l'embriaguesa excepte en el qüestionari de Tortosa de 1409, en què l'article VIII contra els clergues pregunta «an rector vel presbiteri sint publici concubinari, adulterii, fornicatores, rixosi, ebrii et alii vitiis placati, et si habuerit rem cum parrochianis et comatre». Com s'observa en aquest cas, si el clergue és busca-raons o embriagós, va lligat a d'altres pràctiques que en el suposat qüestionari de la Seu d'Urgell anirien separades.

⁷⁰⁷ En un dels interrogatoris apareix aquest article fent referència als llibres i ornaments litúrgics, però tenint en compte que totes les altres vegades en les quals s'hi fa referència s'atribueix a l'article XV, penso que es tracta d'un error de l'escrivà. VP, Llibre I, fol. 4r: «Super XIII articulo interrogatus respondit quod erat in Sede maxima indigencia librorum cantus».

⁷⁰⁸ Aquest article es troba en tots els qüestionaris baixmedievals catalans, excepte el de 1435. VP, Llibre I, fol. 4r: «Item super XV capitulo dixit ecclesiam indigere libris et calicibus»; VP, Llibre I, fol. 4v: «Super XV articulo interrogatus respondit quod est ibi indigencia magna librorum cantus», «Item super XV articulo dixit quod in ecclesia Urgellense est indigencia librorum cantus». En un dels interrogatoris apareix aquesta resposta com a article XIV, però ha de tractar-se d'un error; VP, Llibre I, fol. 4r: «Super XIII articulo interrogatus respondit quod erat in Sede maxima indigencia librorum cantus».

⁷⁰⁹ Aquest article apareix als qüestionaris de 1314, 1329, 1383-1388, 1409 i 1435, però únicament referit al laïcat. Aquí, s'observa com també es pregunta als clergues del capítol de la Seu d'Urgell; VP, Llibre I, fol. 5r: «Item super VII^oX^o articulo interrogatus respondit quod pauci de[ie]iuniant ut deberet».

⁷¹⁰ Aquest article apareix a tots els qüestionaris excepte al de 1372; VP, Llibre I, fol. 5r: «Item interrogatus super XX articulo respondit Bernardum de Condeminis tenere publice generum suum qui de pecunia dicti Bernardi de Condeminis publice mutuat ad usuras. Item super eodem articulo interrogatus respondit Guillelmum de Apilia, canonicum Urgellensis, tenere publice quendam corruaterium nomine Ministrels qui pecuniam dicti Guillelmi de Apilia [pu]blice mutuat ad usuras et predicti mutuari faciunt tali modo quod habent pro libra qualibet die III denarios pro usuris».

⁷¹¹ Aquest article apareix als qüestionaris dels anys 1383-1388, 1409, 1413-1414 i 1435; VP, Llibre I, fol. 10r: «Interrogati qualiter veniunt ad horas responderunt quod Bernardus Paschal et Petrum Magister Iohannis et Arnaldus Falgera ac Vilamiana, capellanus Sancti Sepulcri, et Petrus d'Archavell pessime ac rarissime veniunt ad horas»

⁷¹² Sobre aquesta qüestió es pregunta a tots els qüestionaris baixmedievals; VP, Llibre I, fol. 10r: «Interrogati si sciunt aliqua crimina corrigenda in predictis dixerunt quod capellanus d'en Argelagueres et

4.4.3. INTERROGATORI SOBRE ELS LAICS

Durant la visita a la ciutat de la Seu d'Urgell, també s'emprà un qüestionari per a interrogar sobre la vida del laïcat. Les qüestions que apareixen reflectides són les habituals a tots els qüestionaris de visita baixmedievals.

Article I – Si tenen concubina.⁷¹³

Article IV – Si hi ha usurers o persones que realitzin canvis injustos.⁷¹⁴

Article V – Si hi ha blasfems de Déu i els sants o perjurs.⁷¹⁵

Article VI – Si algú fa malediccions, sacrilegis, sortilegis, visita endevins o és invocador del dimoni.⁷¹⁶

*Article IX*⁷¹⁷

Article X – Si observen correctament les festes i els dejunis.⁷¹⁸

Article XI – Si tenen concubina.⁷¹⁹

Article XIII – Si compleixen les voluntats dels difunts.⁷²⁰

Mauri et Petrus Magister Iohannis, in plateis et in locis inhonestis, cum ludentibus, ad aleas vel alias ad taxillos traverssen et travesando ponens pecunias suas ibi».

⁷¹³ Aquest article es troba a tots els qüestionaris baixmedievals catalans; VP, Llibre I, fol. 8r: «Super primo articulo respondit Raymundum de Campredon, solutum, t(e)nere publice [in domo] quadam nomine Ermesen et tenuit forte [a] X annis citra, ex qua habet filium», «Item super eodem I respondit quod Rotgerium Muntanerii, solutus, tenet quandam publice concubinam in domo sua a X annis citra, ex qua filiam habet»

⁷¹⁴ Aquest article es troba a tots els qüestionaris baixmedievals catalans; VP, Llibre I, fol. 8v: «Item super III° articulo interrogatus dixit quod Iacobus Toloni dat publice, mediantibus corateriis, suas pecunias ad usuras, et de hoc [est] fama publica in Sede».

⁷¹⁵ Aquest article és a a tots els qüestionaris baixmedievals catalans; VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super v^o articulo⁵ interrogatus respondit quot Sabaterius de Stamariu iuravit super altari Sancti Iohannis quod numquam luderet at taxillos. Postea vero iuravit Petro de Bellopodio et Arnaldo de Sancto Andrea quod nunquam luderet ad taxillos; et de hoc fecit publicum instrumentum. Et in utroque casu predictorum degeravit ludendo postea ad taxillos».

⁷¹⁶ Aquest article també es troba a tots els qüestionaris; VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super VI articulo interrogatus respondit esse famam publicam in Sede et Castrobono quod quedam mulier nomine Sebilis Fical que sortilega dicitur comuniter et quod scit solvere vel ligare coniunctos».

⁷¹⁷ No entenc la inclusió d'aquest article dins dels *capitula contra laicos*, ja que fa referència a què s'havia de pagar una quantitat de diners per poder enterrar algú al cementir de la Seu mentre s'estava reformant. VP, Llibre I, fol. 9r: «Item super IX capitulo respondit quod quantum ad cimiterium esset reformatio facienda nam sine certa pecunia non potest aliquis sepeliri in cimiterio Sedis et illa habet solvi ante quam corpus exiratur de domo».

⁷¹⁸ Aquest article es troba als qüestionaris de 1314, 1329, 1383-1388, 1409 i 1435. VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super X articulo respondit quod minus bene colunt festa et ieunant ieunia», «Item X articulo interrogatus respondit quod vix cognoscuntur ieunia tempore Quadragesima vel alia in Sede Urgellensis».

⁷¹⁹ VP, Llibre I, fol. 8v: «Item interrogatus super XI articulo respondit quod Guillelmus Ferrari, [sabaterius], filius Raymundi Ferrarii, draperii, tenet publice concubinam et de hoc est fama publica in Sede»

⁷²⁰ Aquest article es troba en els qüestionaris de 1314, 1383-1388, 1409 i 1435; VP, Llibre I, fol. 9r: «Item recordatus super XIII° articulo respondit quod Filipus Fornerii de Sede instituit capellaniam in ecclesiam

Cal fer una precisió respecte als articles I i XI, els qual fan referència al concubinatge. En el cas de l'article I, en els dos exemples que s'han trobat, s'insisteix en què els concubinaris són solters i en el cas de l'exemple de l'article XI no se'n diu res. Potser es tracti d'un error de numeració o potser, en aquest cas, a diferència de tota la resta de qüestionaris baixmedievals en què no es feia la distinció, aquí sí que es distingia entre concubinaris solters i no solters. Malauradament, a partir de la documentació que tenim, no podem precisar més.

4.4.4. UN INTERROGATORI SOBRE ELS MONESTIRS?

Durant la visita al monestir de Cardona de l'any 1313 sembla que també s'utilitzà un qüestionari per a interrogar específicament sobre els monestirs i els seus clergues. No tinc constància que s'haguessin preparat qüestionaris específics per a la visita de monestirs, amb la qual cosa aquest seria un *unicum*, encara que alguns dels seus punts, com el contingut dels tres primers articles, són recurrents els qüestionaris referents als clergues.

Article I – Si l'abat compleix bé el seu ofici.⁷²¹

Article II – Si l'abat i els canonges viuen bé.⁷²²

Article III – Si fan hospitalitat.⁷²³

Article IV – Si els oficials aconsegueixen correctament els seus oficis.⁷²⁴

Article V – Si l'abat dóna la porció acostumada.⁷²⁵

Sancti Petri, in altare Sancti Pauli, cui capellanie dimisit M et D solidos vel C solidos in redditibus, et ad hoc obligavit heredem suum Arnadum de Savertes, capellanum Sancti Clementis de Salent, et nichil factum est adhuc. Item dixit quod nullus exsecutor testamentorum bene facit vel complet voluntatem defuncti in Sede Urgellensis, i(m)mo comuniter faciunt omnes male».

⁷²¹ VP, Llibre II, fol. 32r: «Precentor testis interrogatus super primo articulo, videlicet de officio abbatis, dixit bene. Super temporalibus dixit ut primus testis set atdidit quod coadiutor fuerat sibi datus per episcopum et visitatorem»; fol. 29v: «Primo interrogati utrum abbas ipsorum bene faciat officium suum in hiis que pertinent ad abbatis officium responderunt quod sic», «(...) fuit interrogatus sacrista qui dixit super statu abbatis quod abbas bene peragit officium suum in spiritualibus, set in tempus oralibus non videtur sibi quod peragit discrete nec proficit multum in monasterio ut deberet»;

⁷²² VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus super secundo articulo dixit quod abbas et canonici sunt continentes et vivunt caste», fol. 29v: «Interrogatus super continencia abbatis dixit quod vivit honeste»; «Interrogatus super statu canonicorum dixit quod servatur bene regula sancti Augustini et vivunt caste sine proprio exceptis officium nocturnum et diurnum officium fit ibi bene secundum quantitatem canonicorum».

⁷²³ VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus super III° [articulo] dixit quod hospitalitas servantur ut consuetum est», fol. 29v: «Interrogatus si tenet abbas hospitalitatem dixit quod sic»

⁷²⁴ VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus [super] III° articulo utrum officiales peragant officium suum dixit quod bene peragunt, set dixit quod abbas retinet sibi aliqua officina», fol. 29r: «Interrogatus si officiales peragant officium eis impositum et dixit quod bene».

Article VI – Si l'abat defensa el dret del monestir.⁷²⁶

Article VII – Si s'observa la regla.⁷²⁷

Article VIII – Si hi ha el número perfecte de monjos⁷²⁸

A part dels articles que apareixen numerats, també hi ha altres respostes a les quals els monjos del monestir donaren resposta i que, o bé formaven part del qüestionari o bé es van plantejar en el decurs de la mateixa visita:

Si l'abat pren partit per algun dels canonges.⁷²⁹

Si l'abat reté per a ell mateix alguna oficina.⁷³⁰

Si l'abat fa regles indiscriminades.⁷³¹

Aquest apartat es completa en el capítol següent, en què es presenta l'anàlisi de la visita seguint les diferents qüestions plantejades tant a clergues com a parroquians a partir d'un hipotètic qüestionari de visita. En aquest apartat només he volgut mostrar els temes als quals se'ls atorga un número i, per tant, és evident que formaven part d'un qüestionari.

⁷²⁵ VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus (super) vº articulo an abbas det portionem consuetam dixit ut primus testis», fol. 29v: «Interrogatus an abbas predictus dat canonicis suis portionem antiquitus consuetam et sufficientem dixit quod aliquociens minus bene dat quia non dat pulcrum panem ut deberet nec hora debita nec coquinam seu alia pulmenta ut dari constiterit consuetum».

⁷²⁶ VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus super VIº articulo an abbas defendat monasterii iura dixit quod sic, ut potest», fol. 29v: «Interrogatus an dictus abbas defendat iura dicti monasterii et dixit quod sic secundum posse».

⁷²⁷ VP, Llibre II, fol. 32r: «Interrogatus super VIIº articulo, videlicet auservetur ibi regula, et dixit quod sic, ut primus testis», «Interrogatus super observatione regule dixit quod observatur ibi bene».

⁷²⁸ VP, Llibre II, fol. 32v: «Interrogatus super VIIIº articulo, videlicet super numero canonicorum, (dixit) quod non erat perfectus set est contentio super quodam que dominus episcopus Urgellensis precepit ibi recepi», fol. 29v: «Interrogatus an sit numerus canonicorum dixit quod non, immo deficiunt duo».

⁷²⁹ VP, Llibre II, fol. 32v: «Interrogatus utrum abbas facit parte cum aliquibus canonicis et dixit quod sic quia, cum tencio⁸ sit inter ipsos canonicos et Petrum de Vallo, qui asserit se canonicum, cum non sit, ut ipsi canonici asserunt facit dictus abbas cum dicto Petro parte».

⁷³⁰ VP, Llibre II, fol. 29v: «Interrogatus si dictus abbas retinet penes se aliqua officina et dixit quod tenet cellarium et quandam preposituram de Geronès (...)».

⁷³¹ VP, Llibre II, fol. 29v: «Interrogatus si dictus abbas faciat aut fecerit aliqua precepta indiscrete et dixit quod fecit hoc anno aliqua precepta, videlicet quod aliqui ex ipsis canonicis non exiret cepta dicti monasterii sine licencia abbatis aut prioris et sine socio clerico, et hoc sub pena excomunicacionis, et etiam precepit officialibus quod darent sibi residuum facto servicio eidem de omnibus redditibus et proventibus que dicti officiales recipiunt de officinis suis (...)».

5. ESTUDI DE LA VISITA

Ara que ja hem vist en què consisteix una visita pastoral, el territori en el qual es desenvolupa i les característiques específiques de la visita arquebisbal de 1312-1315, és el moment d'analitzar el contingut d'aquesta visita. A partir de les respostes que tant el clergat com el laïcat donaren als visitadors, s'intentarà copsar com era la vida de clergues i laïcs a la diòcesi d'Urgell. Per fer-ho, he cregut oportú dividir aquest capítol en els mateixos apartats en què es trobaven distribuïts els qüestionaris de visita pastoral i redactats el registres de visita.

Així doncs, en un primer apartat s'analitza la *visitatio rerum*. Tots els registres de visita comencen a una frase formulària en què després d'indicar la data, s'anota el visitador i l'església visitades i, per últim, s'apunten els aspectes relatius al temple parroquial i a la seva disposició pel que fa a ornaments litúrgics. És doncs, com el seu nom indica, la «visita de les coses». Per tant, aquí s'estudiaran els desperfectes en els edificis, les mancances quant a llibres o vestidures litúrgiques, i altres problemes relacionats amb les coses materials de la parròquia.

Un cop s'havia inspeccionat l'edifici, es rebien en testimoni un seguit de parroquians (entre els quals moltes vegades hi havia el capellà), els quals sota jurament, responien a les preguntes del visitador. Es passava, doncs, al gruix de la visita: l'anomenada *visitatio hominum*, és a dir, la visita sobre les persones. Tant en els qüestionaris com en les actes de visita, aquest gran bloc se subdividia en dos: els *capitula contra clericos* i els *capitula contra laicos*. Serà, doncs, aquesta subdivisió la que se seguirà en les properes pàgines.

En primer lloc, els testimonis eren interrogats sobre el servei que el rector donava a l'església i sobre la vida dels clergues que formaven part d'aquella comunitat parroquial. Un cop inspeccionats els temes del clergat, els testimonis responien a les preguntes sobre el laïcat. Aquesta és l'estructura que he seguit per bastir el contingut del capítol: tant en un apartat com en l'altre, el lector trobarà com a subapartat l'enunciat de les preguntes que els visitadors els feien i a partir de les quals es comentaran els aspectes que, a la llum de les respostes fetes pels testimonis, es mostren patents a la nostra visita.

Com a conclusió d'aquest capítol, es comenten altres aspectes que es poden analitzar a partir dels registres, com les penes imposades o la renda de les parròquies.

5.1. LA VISITATIO RERUM

La *visitatio rerum*⁷³² era la inspecció dels temples i de tots els seus ornaments, i d'altres béns que formaven part del patrimoni eclesiàstic. Per norma general, les visites de l'inici del segle XIV acostumen a ser força vagues pel que fa a l'estat material de l'església i els seus ornaments. No serà fins al final d'aquest segle, i sobretot a partir del segle XV, quan els visitadors s'interessaran més per l'edifici i el seu contingut.⁷³³ Tant és així, que al qüestionari de Tortosa de 1314 només s'especifica en l'article VI *contra clericos* «Item ecclesia si est bene parata in libris et aliis ornamentis» o en el de Girona de 1329 quan es demana «Item si tenet ecclesiam bene mundatam et paratam tam de luminaribus [...] quam aliis [...]».⁷³⁴

Ambdós articles estan basats en la constitució novena del concili provincial de Lleida de 1229, que duu per títol *De ornamentis ecclesie et quod nitide conserventur*.⁷³⁵ A més, el de Tortosa també recull part de la disposició *De horis dicendis, et de libris in ecclesiis tenendis*, del sínode del bisbe Pere de Batet de 1308.⁷³⁶

A partir del qüestionari del sínode de Tarragona de 1372, la situació comença a canviar i cada cop hi ha un interès més marcat per l'estat i els ornaments del culte: «Item, si libros ecclesia et pannos altaris et cortinas sine lesione conservat, et mundos conservat ipsos pannos».⁷³⁷ De nou, es torna a basar en la mateixa constitució del concili lleidatà de 1229, però també en l'article *De ornamentis ecclesiasticis munde tenendis* del concili de Tarragona de 1330,⁷³⁸ que constitueix la primera compilació coneguda de les constitucions conciliars provincials de la Tarraconense. També es fonamenta en el sínode de

⁷³² PUIG I ALEU, 2006, p. 331 i ss.

⁷³³ MONJAS, 2008, p. 227 (taula núm. 5) i p. 270 i ss.

⁷³⁴ MONJAS, 2008, p. 118 i 125. Pel que fa al tema de la il·luminació de l'església, ho trobem recollit anys més tard en el sínode de Pere de Clasquerí de 1360, per la qual cosa és possible que aquesta preocupació ja existís en disposicions que no s'han conservat.

⁷³⁵ PONS I GURI, 1974, p. 80-81: «Precipimus ut ecclesie et omnia oratoria, vasa divini misterii, pallas altaris, et corporalia, et vestimenta ministrorum, munda et nitida conserventur. Crisma, oleum et Eucharistia caute serventur, clavibus adhibitis, necnon et altare consecratum diligenti servetur cautela, ne ab aliquod predictorum manus temeraria se extendat pro aliquibus nefariis exercendis (...)».

⁷³⁶ VILLANUEVA, 1806, vol. 5, p. 292-293: «et quod si aliqui libri sunt in ecclesiis parrochialibus civitatis, vel diocesis Dertusensis, qui non sint scripti secundum consuetudinem ecclesie Dertusensis, rectores, et vicarii dictarum ecclesiarum parrochialium in quibus huiusmodi libri fuerint, compellant parrochianos suos per censuram ecclesiasticam ad vendendum tales libros, et ad habendum alios libros idoneos, qui sint iuxta consuetudinem ecclesie memoratae, infra biennium continue numerandos».

⁷³⁷ MONJAS, 2008, p. 133.

⁷³⁸ PONS I GURI, 1975, p. 354-355: «Ut per temporalem mundiciam spiritualis munditia designetur, precipimus quod clerici, quibus hoc ex officio competit, ecclesias, altaria, vestimenta et alia ecclesiastica ornamenta, munda teneant, lavent corporalia, hostias faciant per seipsos vel per clericos fieri faciant».

Pere de Clasquerí de 1360, en especial en les disposicions *Qualiter debet recepti Sanctum Crisma*⁷³⁹ i *Quod ecclesiae teneantur mundaе, et de confectiōne hostiarium*.⁷⁴⁰

Els qüestionaris posteriors detallen encara més tot allò referent a l'edifici, les seves dependències, l'aixovar litúrgic i els ornaments. El qüestionari de València, atribuït a Jaume d'Aragó, dels anys 1383-1388, expressa així com s'ha de realitzar la *visitatio rerum*, recollint moltes de les disposicions establertes fins aleshores: «Cum visitator ad ecclesiam accesserit primo recognoscat altaria, libros, fontes et locum ubi reconditur Corpus Iesu Christi, ac etiam crisma et oleum infirmorum. Et videatur si ecclesia est ruinosa vel patens et campanile ac campanes».⁷⁴¹ Per tant, s'exhorta al visitador no només a observar l'edifici, sinó també tots aquells elements que defineixen l'essència parroquial, és a dir, les fonts baptismals, les campanes, la reserva eucarística i els sants olis. Però també encoratja a observar altres aspectes del temple, per exemple, «recognoscat altare maius si est ibi ara, linei, vere ad minus III tovallole, frontalia et cohoptorium, vestimentum, missale».⁷⁴²

El qüestionari de la visita pastoral de Tortosa de 1409 també és especialment eloqüent pel que fa a la inspecció del temple: «Item, si in ecclesia Corpus Christi conservet in decenti et tuto loco, si altaria sint debito III° ornata et illuminata, si sunt ibi libri ad divinum officium celebrandum necessarii, si ecclesia sit fontibus baptismalibus, campanis, vestimentis et aliis necessariis ornata».⁷⁴³

Com ja he comentat, al segle XV la *visitatio rerum* esdevé la gran protagonista de les visites pastorals i això es traspuja en els qüestionaris de visita. La mostra més preeminent d'això és l'anomenat qüestionari de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, en el qual l'aspecte material de l'edifici pren una força molt més gran que en els anteriors:

⁷³⁹ VILLANUEVA, 1851c, vol. 20, p. 182: «Clericus autem qui ad recipiendum memorata sanctum crisma et olea destinabitur, apportare secum superpellicium teneatur, et indutus superpellicio ipsum crisma et olea sancta recipiat, et in redeundo etiam ad suam ecclesiam ipsum superpellicium sine intermissione deportet».

⁷⁴⁰ VILLANUEVA, 1851c, vol. 20, p. 182: «[...] quod mundaе ecclesias suas, lampades et alia ornamenta ecclesiae teneant; nec in eisdem ecclesiis bladum, vinum, carnes, superlectilia, archas vel alia vasa, seu alias res quae non sint ad divinum cultum seu officium specialiter deputatae teneant vel teneri permittant, nisi tempus guerraе imineret, et quod tunc etiam praedicta non possent alibi comode custodiri».

⁷⁴¹ MONJAS, 2008, p. 140.

⁷⁴² MONJAS, 2008, p. 146.

⁷⁴³ MONJAS, 2008, p. 156.

Preterea hiis peractis, tunc visitator debet accedere ad altare maius et in medio ipsius, reverenter facta oratione, osculari ipsumque altare visitare, ut decet. Item, Corpus Christi, sanctum crisma sacrosque fontes diligenter visitare. [...] Item, si libros Ecclesie et pannos altaris et cortinas sine lesione conservat mundosque ipsos pannos tenet. Item, si ara est fracta vel sincera et calix sit argenteus vel de stagno et an sit integer vel fractus.⁷⁴⁴

A la nostra visita, de tots els elements dels quals es composava l'església, es fixaven sobretot en l'edifici, el cos de Crist, els sants olis, els llibres i la netedat de les robes. Tot i això, només he documentat dos casos en què fan reparar el que està malament.⁷⁴⁵ Tanmateix, es constata que en les visites posteriors la inspecció de l'edifici i dels seus elements materials, adquireix tanta importància que s'imposen terminis de reparació i penes, que van des de l'entredit fins a l'excomunió, si no es repara el que està malament.⁷⁴⁶

Com en molts aspectes, la nostra visita és diferent i molt lacònica a la resta de visites baixmedievalls catalanes. Amb l'excepció de temes molt concrets, no s'acostuma a estendre gaire, per la qual cosa, de vegades, és difícil reconstruir el contingut. Així, en la majoria de casos, quan es visita el temple els visitadors es limiten a dir que esta bé o que és suficient, només apuntant aquells defectes que s'han de millorar. És el que analitzarem en aquest capítol. Tot i això, hi ha algunes petites mostres en què el visitador s'estengué més de l'habitual i, fins i tot, reproduïx el que seria el procediment de la *visitatio rerum* a un temple. Aquest exemple el podem copsar en la visita de 1313 al monestir de Sant Llorenç prop Bagà:

⁷⁴⁴ MONJAS, 2008, p. 186; Aquí s'hi reflecteixen molts dels aspectes tractats en la compilació de sínodes de Barcelona de 1354 estudiada a HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 104-106, 124-127, 144-145: *De corpore et sanguine domini, De ornamentis ecclesie, In quo vase debeant recipere et deportare Sanctum Crisma i Quod Corpus Christi reverenter teneatur*.

⁷⁴⁵ Sant Joan de Vilada, VP, Llibre III, fol. 5r: «Et mandavit capellano ut iniungat parrochianis ut dicta vestimenta et reparationem ecclesie faciant infra annum et hoc sub pena excommunicationis quam in eosdem ferat elapso anno nisi fecerint quod mandatur»; Santa Maria de Serrateix, Llibre III, fol. 16v: «(...) mandavit dictus visitator predicto domino abbati in virtute sancte obediencie quod infra duos annos faciat dictum claustrum omnimode reparari»

⁷⁴⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1320: «Para la emmienda, se señalaban plazos entre un mes y un año, reforzados mediante amenazas de la pena de entredicho o de excomunió, indistintamente.»; PUIG I ALEU, 2006, p. 333: «El manament es repetia a les quaranta esglésies on el bisbe no va trobar sagrari (un 70% del total de les visites), i sempre ho feia sota pena d'interdicte, és a dir, prohibició d'accés a l'església als parroquians si no s'acomplia el manament, i amb un termini de realització d'un any (excepcionalment, de dos)»; MONJAS, 2006, p. 270-271: «Hi havia una sèrie de coses, imprescindibles, que les esglésies havien de tenir per desenvolupar amb dignitat i sacralitat els oficis litúrgics (llibres, ornaments i vasos sagrats) i, si no n'hi havia, el bisbe feia que fossin adquirides o fabricades pels parroquians en el 90% dels casos, tot donant-los un marge de temps prudencial segons el cost de les obres o l'objecte».

Et processit in dicto monasterio ad visitationem exarcenda in hunc modum. Visis primo ordinationibus ecclesie dicti monasterii, visis libris, corporalibus, crismelis et aliis ornamentis invenit predicta fere in bono statu, salvo quod precepit dictus visitator quod in custodia Corporis Christi fieret clavis quam teneret sacrista dicti monasterii.⁷⁴⁷

Hi ha algunes altres esglésies en les quals el visitador s'estenia més de l'habitual, fins i tot, encara que tot el que hi havia a l'església estigués correctament disposat. És el cas de Sant Sadurní de Rotgers, Santa Maria del Mercadal, Santa Maria dels Torrents o Santa Coloma de la Bastida d'Hortons.⁷⁴⁸ Fins i tot en cas de Sant Martí de Capolat, en què el visitador no pot accedir-hi i pren el testimoni del capellà sota jurament, és especialment curós, com si seguís les instruccions del qüestionari.⁷⁴⁹

5.1.1. L'EDIFICI⁷⁵⁰

A la nostra visita les referències als edificis de culte són més aviat minses. Això potser és una bona notícia i s'ha de considerar que el fet que no se'n digui res és perquè devien estar en un estat més o menys decent. Tenint en compte que en aquella època la majoria de parròquies eren petites esglésies preromàniques i romàniques, els problemes més habituals serien les goteres i les afectacions a la teulada, que moltes vegades serien de fusta.⁷⁵¹ Així, per exemple, tenim els casos de Sant Joan de Vilada en què només es diu que l'església està descoberta,⁷⁵² el de Sant Nicolau de la Seu, en què s'ha de refer la co-

⁷⁴⁷ VP, Llibre II, fol. 8r-8v.

⁷⁴⁸ Sant Sadurní de Rotgers, Llibre II, fol. 11v: «Et dictus visitator invenit ecclesiam apertam et intravit et vidit ornamenta dicte ecclesie altare et corporalia et Corpus Domini, et visis predictis mandavit dictis iuvenibus (...); Santa Maria del Mercadal, Llibre II, fol. 24v: «Accessit visitator predictus ad capellam des Mercadal et vidit ibi vestimenta, libros et alia ornamenta»; Santa Maria dels Torrents, Llibre II, fol. 24v: «Invenit ipsam capellam satis bene ornatam in libris et ornamentibus»; Santa Coloma de la Bastida d'Hortons, Llibre I, fol. 18r: «Invenit dictam ecclesiam comuniter ornatam, vestimentis et libris tamen invenit quod (Corpus) Christi stabat minus decenter et in vaso sine clave».

⁷⁴⁹ Sant Martí de Capolat, VP, Llibre II, fol. 24r: «Et incepit visitare primo ecclesiam Sancti Martini de Capolat et requisito capellano per sacramentum super statu ecclesie sue cum dictus visitato(r) non potuit accedere ad dictam ecclesiam personaliter, bono modo dixit quot tenebat crisma sub clave et Corpus Domini sub clave et [in] custodia honorifice ut decebat; altaria et vestimenta erant munda et suficiencia; non erant arche in ecclesia nisi duo que nomine ecclesie existebant».

⁷⁵⁰ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1367-1405, fa una interessant anàlisi de l'estat dels edificis de la diòcesi de Barcelona.

⁷⁵¹ Aquesta problemàtica també és de les més freqüents a les visites del segle XV a l'Empordà. PUIG I ALEU, 2006, p. 348: «Des del campanar i també des de l'interior de l'església, el bisbe apreciava l'estat del teulat. En aquest apartat era més freqüent l'estat defectuós i fins i tot deplorable de la teulada (...) La reparació era una exigència ferma quan el bisbe considerava que l'estat de l'edifici i de la teulada de l'església perjudicava directament la custòdia de les sagrades formes».

⁷⁵² VP, Llibre III, fol. 5r: «Defficiebat tamen unum vesitmentum et ecclesiam discohopertam».

berta,⁷⁵³ o el de Sant Esteve de Guils de Cerdanya, on els parroquians es neguen a reparar la teulada de l'edifici.⁷⁵⁴

Hi ha casos en què l'estat de conservació de l'església és més greu, fins al punt que es denuncia que l'edifici amenaça ruïna, com en el cas de Sant Martí de Freixa, on el visitador escriu que «in omnibus et per omnia male paratam quia ex tot dicta ecclesia minabatur ruinam».⁷⁵⁵ També hi ha alguna església en la qual ja no hi ha res a fer perquè ja està destruïda, com en el cas de Santa Maria de la Llosa, de la qual explica que «invenit ecclesiam dirutam et ita non erat nec est bene paratam».⁷⁵⁶ Cal tenir en compte, també, que la percepció de l'estat de l'edifici devia ser subjectiva de cada visitador, perquè en la visita dos anys abans a l'església de la Llosa, tot es troba correcte.

On sí que sembla que l'estat de l'església era ben deplorable era a la parròquia d'Adrall. L'any 1312 el panorama és desolador: «(...) est manifestum quod ecclesia est destructa, sic quod non sunt ibi nisi tantum modo parietes, set ibi prope valde quedam capella ermitana ubi audiunt parrochiani misam quando possunt». L'any següent, continuava igual: «(...) invenit ecclesiam penitus dirutam et in omnibus, tam intus quam extra ecclesiam, omne malum». Sembla ser, però, que l'any 1315, devien haver-la arreglat una mica o el visitador que hi acut devia ser menys exigent perquè escriu: «(...) invenit ecclesiam minus bene paratam».⁷⁵⁷

Hem de tenir en compte que en les esglésies que formaven part d'un monestir, a part del propi edifici, hi havia altres construccions com, per exemple, el claustre. L'any 1315, a Santa Maria de Serrateix, el visitador troba que l'església i els altars són apropiats, però el claustre i el campanar estan mig destruïts,⁷⁵⁸ i que a causa de la destrucció del campanar una altra part de l'església amenaçava ruïna. Per això, dóna dos anys per reparar el

⁷⁵³ VP, Llibre I, fol. 15r: «[...] bene ornatam excepto quod indiget calice(m) et refectionem cooperture [...]»

⁷⁵⁴ VP, Llibre VI, fol. 11r: «[...] responderunt in omnibus bene excepto quod parrochiani nolunt cohoperire ecclesiam nec reparare cohoptam predicte ecclesie».

⁷⁵⁵ VP, Llibre III, fol. 31r.

⁷⁵⁶ VP, Llibre VIII, fol. 27v.

⁷⁵⁷ VP, Llibre I, fol. 17r; Llibre VII, fol. 19r i Llibre VIII, fol. 10v.

⁷⁵⁸ VP, Llibre III, fol. 16v: «(...) invenit ecclesiam et altarem satis competenter paratas, tamen invenit aliqua alia reformanda et reparanda. Prima videlicet claustrum dirutum ob convenum, etiam pro maiori parte destructum, propter quam diruccionem cloquerii, ecclesia in aliqua sui parte, minabatur ruynam et indecenter stabat»

claustre i també que algú s'ocupi de reparar el campanar.⁷⁵⁹ Tot i això, l'abat i els monjos del monestir no devien tenir els diners per a fer-ho o no volien, perquè dos anys abans, el 1313, el visitador ja manava a l'abat «(...) ut opus claustrum compleat infra annum vel ad minus medietatem».⁷⁶⁰

A prop de l'església hi havia l'habitatge del rector que, com és evident, formava part del patrimoni eclesiàstic. La rectoria o l'hospici, tal com se l'anomena a la visita, era un edifici que no estava construït amb els bons materials de l'església i devien ser més aviat senzills.⁷⁶¹ Tot i la senzillesa d'aquestes construccions, només he trobat una referència al seu mal estat a la parròquia de Sant Martí de Riner, del qual es diu: «hospicium ecclesie dirutum».⁷⁶² Possiblement la causa és l'abandó,⁷⁶³ ja que el visitador també informa que el rector no viu allà des de fa quatre o cinc anys. Així se'ns confirma en la visita a l'església de Queixans, on els parroquians demanen al visitador que el rector hi visqui contínuament perquè la rectoria amenaça ruïna.⁷⁶⁴ Com apunta Puig i Aleu, l'interès dels visitadors en aquest edificis annexos a l'església té un significat més enllà del material: «les bones condicions de l'habitatge comportaven la possibilitat de residir-hi i, per tant, de no abandonar la parròquia ni el servei».⁷⁶⁵

Possiblement, com a conseqüència de què devien ser espais modestos, senzills i, segurament, petits i poc agraïts, alguns rectors haurien començat a usar el propi temple com una extensió de la seva llar. A la visita es troben diverses denúncies de capellans que utilitzen l'església com a magatzem. És el cas de la Torre de Sant Climenç on el capellà hi guardava vasos amb vi i amb blat.⁷⁶⁶ Els rectors de Músser i d'Ançs, en canvi, hi custodien unes caixes, de les quals no es diu que s'hi guardava. Devien ser força molestes

⁷⁵⁹ VP, Llibre III, fol. 16v: «(...) duos annos faciat dictum claustrum omnimode reparari (...) Et nichilominus labore viribus quibus poterit ut campanile dicti monasterio penitus reparetur».

⁷⁶⁰ VP, Llibre II, fol. 20r.

⁷⁶¹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1390: «Pues ni por estructura ni por material, podían compararse con los templos ni campanarios»; PUIG I ALEU, 2006, p. 349: «Els únics materials que hi apareixien eren, doncs, la fusta i el fang cuit. A grans trets i aplegant totes les dades, ens trobem com a resultat la imatge d'uns habitatges senzills, propis de l'ambient i economia rural als quals pertanyien».

⁷⁶² VP, Llibre III, fol. 28v.

⁷⁶³ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1391.

⁷⁶⁴ VP, Llibre VIII, fol. 34v: «(...) ut in dicta ecclesia faciat continuam residenciam cum domus dicte ecclesie penitus minentur immo penitus sunt destructe».

⁷⁶⁵ PUIG I ALEU, 2006, p. 350.

⁷⁶⁶ VP, Llibre VIII, fol. 19r: «(...) vasa vinaria in dicta ecclesia et in diversis vasibus bladum»; També a l'església de Sant Sadurní de la Salsa, Llibre III, fol. 30v: «(...) plura vasa erant in dicta ecclesia» o a la de Sant Sadurní de Llanera, Llibre III, fol. 28r: «(...) invenit ecclesiam (...) repletam ipsam vasis vinariis».

perquè el visitador manà al rector de Músser que les tragués sota pena d'entredit i els parroquians d'Ancs es lamentaven al visitador que per culpa de les caixes l'església s'omplís de ratolins que es menjaven els llibres.⁷⁶⁷ El capellà de Fustanyà sembla que feia servir l'església com a rebost, ja que «(...) tenet carnes in ecclesia publice»,⁷⁶⁸ i el d'Espaén la feia servir com a cuina, fent-hi tot de salvatjades quan cuinava.⁷⁶⁹

Annex a l'església també hi havia el cementiri, com encara avui es pot veure a moltes esglésies pirinenques. Era un lloc sagrat, però des dels inicis del cristianisme també era un lloc comunitari de reunió i d'oci, on es xerrava i la gent passava l'estona. Tant era així, que les diverses constitucions sinodals del segle XIII posaven de manifest la necessitat de resacralitzar aquest espai, prohibint-hi tot allò que s'hi duia a terme: balls, festes, jocs, etc. Per frenar a la gent d'accedir-hi, va sorgir la necessitat de tancar-los, cosa que ja devia ser habitual a l'inici del segle XV.⁷⁷⁰ Del seu estat de conservació també se n'havien de fer càrrec els clergues juntament amb els parroquians.

A la visita hi ha poques referències als cementiris, si bé posen de manifest que també era un aspecte del qual se'n preocupaven tant els laics com els visitadors. A l'església de Sant Jaume d'Alf, els parroquians es van queixar perquè el capellà havia empetitit el cementiri. Possiblement el que més preocupava era el tancament, no tant perquè no hi poguessin entrar els parroquians, sinó perquè no hi entressin les bèsties. És el que va passar al cementiri de l'església de Sant Nicolau de la Seu, on s'enterraven els pobres. El fossar acostumava a estar tancat i en el moment de la visita estava obert, de manera que no feia gaire un porc gairebé va desenterrar el cos d'un infant.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Sant Esteve d'Ancs, VP, Llibre I, fol. 41v: «Item dixerunt conquerendo quod predictus rector tenet in ecclesia archas quod facere non debet, immo redundat in dapnum ecclesie et librorum, propter mures qui propter archas comedunt libros et hoc facit in vituperium parochianorum»; Sant Fructuós de Músser, VP, Llibre VIII, fol. 27r: «Et cum ecclesia sit inventa impedita pluribus arcchis, dictus frater Ioh[annes] mandavit dicto rectori ac eius locum tenenti ut hinc ad festum proxime Pentecos[te] dicte arcche sint abstracte, alias extunc subposuit dictam ecclesiam ecclesiastico interdicto».

⁷⁶⁸ VP, Llibre I, fol. 54v.

⁷⁶⁹ VP, Llibre VIII, fol. 11v: «Et capellanus decoquinat in dicta ecclesia et facit omnes turpitudines ut coquina in predicta ecclesia».

⁷⁷⁰ Sobre el tema de l'ús públic dels cementiris i la necessitat d'acabar tancant-ne l'accés, vegeu BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 988-994.

⁷⁷¹ VP, Llibre I, fol. 15r: «(...) et cimenterium, quod est ibi ubi pauperes sepeliuntur, consuevit esse clausum ut aparet manifeste, modo porcis et aliis animalibus hoc etiam ab hominibus defendatur sic quod, ut asseritur, accidit nuper quod corpus cuiusdam pueri ibi sepulti porci iam quasi discoperiebant [...]».

Els exemples que acabo de presentar són aquells que especifiquen concretament quin era el mal estat de l'església, però, en d'altres casos, com el de Santa Maria de Su, només s'indica que s'han de fer millores a l'església.⁷⁷²

5.1.2. LA RESERVA EUCARÍSTICA, ELS SANTS OLIS I LES FONTS BAPTISMALS

Després de l'estat de l'església, els tres elements més importants de la parròquia eren la reserva eucarística, els sants olis i les fonts baptismals. A les visites els trobem anomenats com *Corpus Domini* o *Christi*, *Sanctum Chrisma* i *fontes*. Com ja hem vist, apareixen de forma recurrent als qüestionaris de visita, sobretot en els de la segona meitat del segle XIV en endavant. Així doncs, el fet que a la nostra visita s'hi pari atenció quan el seu estat no és l'adequat mostra que, en alguns aspectes, anava avançada respecte al seu temps.

La conservació adequada de la sagrada forma era el més important dels tres. El pa àzim transsubstanciat en el cos de Crist un cop celebrada l'eucaristia, havia de guardar-se amb unes condicions òptimes donada la seva importància. És per això que s'havia d'envoltar amb el corporal, una tela que havia de ser d'un material noble (fil o seda) i estar impol·luta, atès el seu contacte amb l'hòstia consagrada. L'hòstia i el corporal s'havien de desar en un receptacle d'un material noble, normalment una capseta, la píxide, o una mena de calze amb tapa, el copó, els quals havien d'anar tancats amb clau. El receptacle de la reserva eucarística es disposava en el tabernacle, precedent de l'actual sagrari, que podia estar suspès damunt de l'altar, consistir en un nínxol a la paret rere l'altar o en aquelles esglésies que ja disposaven d'un retaule, un petit espai construït en ell.⁷⁷³

En aquesta època, a més, comença l'exaltació de la sagrada forma que derivarà després en la festa del Corpus Christi, per la qual cosa es comencen a construir custòdies luxoses en les quals hi ha un vidre a través del qual es pot veure l'hòstia consagrada i,

⁷⁷² VP, Llibre II, fol. 57r: «(...) invenit ecclesiam satis bene, set haberet necessarium melioramentum».

⁷⁷³ PUIG I ALEU, 2006, p. 333: «En un parell de parròquies la custòdia es trobava fixada al retule en la part posterior de l'altar major. (...) la forma majoritària de col·locació de la custòdia suspesa sobre l'altar, de vegades, s'especificava, lligada amb cordes»; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1321: «Para la reserva eucarística, se utilizava una cajita cerrada con llave (sagrario, en el argot posterior), colocada suspendida sobre el altar o depositada en el centro del mismo o bien en la pared del ábside».

d'aquesta manera, ser adorada pels fidels.⁷⁷⁴ Aquesta voluntat d'adoració del cos de Crist també es veu en la necessitat que el receptacle que conté la reserva eucarística estigui constantment il·luminat.⁷⁷⁵

Una altra de les preocupacions dels visitadors era que les hòsties estiguessin en bon estat i, per aquest motiu, també eren objecte d'examen. Havien de conservar-se en bon estat, íntegres i netes. El rector era l'encarregat de fer-les amb l'hostier, un estri consistent en dues planxes metàl·liques gravades que donaven forma al pa, i s'havia d'encarregar de renovar-les cada quinze o vint dies.⁷⁷⁶

Totes aquestes premisses es poden constatar a partir de les mancances que els visitadors va trobar al llarg de les parròquies. A través dels registres es constata que l'afectació més habitual que trobaven els visitadors era que el cos de Crist no es conservava tancat amb clau.⁷⁷⁷ Tot i que normalment no es diu on manca la clau, perquè ja se sobreentén, en d'altres casos, com a Santa Maria d'Ovella i a Sant Sadurní de Montmajor, sí que s'especifica que a la píxide li falta la clau.⁷⁷⁸ En aquestes ocasions, com a Sant Miquel de la Seu d'Urgell, el visitador imposava al vicari de l'església que fes una clau per a poder-la tancar adequadament.⁷⁷⁹ A part de no trobar la reserva ben tancada, de vegades tam-

⁷⁷⁴ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1280-1281; PUIG I ALEU, 2006, p. 334.

⁷⁷⁵ PUIG I ALEU, 2006, p. 335; MONJAS, 2008, p. 276-277.

⁷⁷⁶ PUIG I ALEU, 2006, p. 334-335.

⁷⁷⁷ Sant Martí d'Aràns VP, Llibre I, fol. 35r; Sant Andreu de Baltarga, Llibre I, fol. 36r; Sant Serni de Meranges, Llibre I, fol. 38v; Sant Miquel d'Isòvol, llibre I, fol. 39v; Santa Maria de Mosoll, Llibre I, fol. 40v; Santa Maria d'Ovella, Llibre I, fol. 52r; Sant Marcel de Planès, Llibre I, fol. 54r; Sant Cristòfol de Ventolà, Llibre I, fol. 54r; Sant Julià de Tartera, Llibre VII, fol. 43r; Sant Climent de Grèixer, Llibre VIII, fol. 28v; Santa Eulàlia de Bolquera, Llibre VI, fol. 8v; Santa Maria de Montllor, Llibre IV, fol. 2r; Sant Esteve d'Erinyà, Llibre IV, fol. 5r; Sant Esteve de la Sarga, Llibre IV, fol. 8r; Sant Pere de Colls, Llibre IV, fol. 8v i Llibre V, fol. 6v; Santa Eulàlia de Cérvoles, Llibre IV, fol. 10r i Llibre V, fol. 8r; Santa Engràcia, Llibre V, fol. 4r; Santa Maria d'Eroles, Llibre V, fol. 4v; Santa Maria de Senterada, Llibre V, fol. 8r; Santa Llogaia d'Estavill, Llibre V, fol. 9v; Santa Maria d'Oveix, Llibre V, fol. 9v; Sant Vicenç de Malveí, Llibre V, fol. 14r; Sant Adrià, Llibre IV, fol. 25r; Sant Romà d'Aranyonet, Llibre II, fol. 1r; Sant Vicenç de Rus, Llibre II, fol. 1v; Sant Julià de Cerdanyola, Llibre II, fol. 6v; Sant Sadurní de Rotgers, Llibre III, fol. 5r; Sant Romà d'Aranyonet, Llibre III, fol. 6r; Sant Salvador de la Vedella, Llibre III, fol. 14r; Sant Climent de l'Espunyola, Llibre III, fol. 17v; Santa Maria de Claret, Llibre II, fol. 34v i Llibre III, fol. 27r; Sant Esteve d'Olius, Llibre II, fol. 57v; Sant Climent de Castelltort, Llibre III, fol. 37v; Sant Martí de Castelló de Meià, Llibre IV, fol. 38v; Santa Eulàlia d'Asnurri, Llibre I, fol. 24r; Sant Tomàs de Calbinyà, Llibre I, fol. 25r; Santa Creu de Trejuvell, Llibre I, fol. 28v; Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VII, fol. 18v i Llibre VIII, fol. 10r; Santa Maria de Castells, Llibre VII, fol. 22r i Llibre VIII, fol. 14r; Sant Vicenç d'Artedó, Llibre VII, fol. 33v; Sant Esteve de Sauvanyà, Llibre VIII, fol. 4r; Sant Climent de la Torre de Sant Climenç, Llibre VIII, fol. 19r.

⁷⁷⁸ Ovella, VP, Llibre I, fol. 52r: «(...) Corpus Christi in pixide sine clave»; Montmajor, Llibre II, fol. 21r: «(...) indigere clavibus in pixide Corporis Domini et Chrismatis».

⁷⁷⁹ VP, Llibre VII, fol. 34v: «(...) Corpus Domini stat sine clave et mandavit vicario ut fecerit fieri clavem».

poc es guardava en un recipient adequat, ja fos per les mides⁷⁸⁰ o per l'estat de conservació,⁷⁸¹ o no estava embolicada en el teixit preceptiu.⁷⁸²

En alguna ocasió el visitador no va poder examinar les hòsties,⁷⁸³ ja fos perquè no hi havia el capellà a l'església,⁷⁸⁴ perquè la sagrada forma no es conservava a la parròquia⁷⁸⁵ o perquè el rector no en feia la reserva prescrita.⁷⁸⁶ Els problemes que es trobava en examinar-la era que no estaven ben conservades, sense especificar gaire per què,⁷⁸⁷ o molt més greu encara, que el cos de Crist estava totalment trencat, és a dir, sense el respecte que mereixia.⁷⁸⁸ Aquest maltractament es podia trobar no només en la reserva eucarística, sinó també en l'hòstia disposada a la custòdia i que es mostrava als fidels, com en el cas de Sant Fructuós de Llo.⁷⁸⁹

Per últim, he constatat un cas en què el visitador es queixa que els llums que han d'estar sempre encesos al costat de la reserva estan «sine igne», quan visita la parròquia de Santa Maria d'Argentera.⁷⁹⁰

⁷⁸⁰ Santa Eulàlia d'Espaén, VP, Llibre VIII, fol. 11v: «(...) Corpus Domini in quadam teca parvulina inter instrumenta et quedam alia utensilia»; Sant Julià d'Estavar, Llibre I, fol. 44v: «(...) Corpus Christi ostia non potuit integra recipi in pixide».

⁷⁸¹ Sant Esteve de la Tor de Querol, VP, Llibre I, fol. 45v: «(...) Corpus Christi sine clave et cum pessima pixide».

⁷⁸² Santa Maria de Castellàs, VP, Llibre VII, fol. 22v: «(...) Corpus Domini sine clave et sine panno»; Santa Maria d'Argentera, Llibre IV, fol. 38r: «(...) Corpus Domini sine aliquo panno lineo vel sirici; (...) Corpus Domini sine clave».

⁷⁸³ Santa Eugènia de Saga, VP, Llibre I, fol. 47v: «(...) nec scire potuit qualiter Corpus Christi et Sanctum Chisma tenetur».

⁷⁸⁴ Sant Quirze de la Coma, VP, Llibre II, fol. 71r: «(...) non vidit Corpus Christi quia capellanus non erat ibi».

⁷⁸⁵ Sant Climent de Tallorta, VP, Llibre VI, fol. 13v: «(...) Corpus Domini est sine clavi et non invenimus in dicta ecclesia Corpus Domini»; Santa Maria de Larén, Llibre IV, fol. 11v: «(...) Corpus domini non est in ecclesia».

⁷⁸⁶ Santa Eugènia de Pallerols, VP, Llibre I, fol. 50r: «(...) indigere pixide nisi Corpus Christi reserveretur».

⁷⁸⁷ Sant Martí d'Ansovell, VP, Llibre I, fol. 33r: «(...) Corpus Christi indicenter»; Sant Vicenç de Barguja, Llibre I, fol. 33r: «(...) invenit in omnibus male, videlicet Corpus Domini nostri Iesu Christi»; Sant Climent de Gréixer, Llibre I, fol. 48r: «(...) Corpus Christi stat sine clave et minus decenter»; Santa Coloma de la Bastida d'Hortons, Llibre I, fol. 18r: «(...) invenit quod Christi stabat minus decenter et in vaso sine clave»; Sant Fructuós de Músser, Llibre VII, fol. 35r: «(...) Corpus Domini sine clave et indecenter»; Sant Sadurní del Cint, Llibre III, fol. 22v: «(...) Corpus Domini indecenter»; Sant Martí de Capolat, Llibre III, fol. 22v: «(...) hostie non erant competentes».

⁷⁸⁸ Sant Pere de Casserres, VP, Llibre III, fol. 14v: «(...) Corpus Domini sine clave et fracmentatum»; Santa Maria de Merola, Llibre III, fol. 15r: «(...) Corpus Domini est fractum»; Santa Coloma d'Andorra, Llibre I, fol. 20r: «(...) invenit Corpus Domini male stare et totum confractum et contrictum et in panno sirico involutum»; Santa Eulàlia d'Espaén, Llibre VIII, fol. 11v: «(...) Et invenit Corpus Domini fracmentatum super altare in diversis particulis».

⁷⁸⁹ VP, Llibre VII, fol. 45v: «(...) invenit Corpus Domini, tam in pixide quam in custodia portavili, malectrati».

⁷⁹⁰ VP, Llibre IV, fol. 38r.

Els sants olis, és a dir, el Sant Crisma, l'oli dels catecúmens i l'oli dels malalts, podien ser únicament beneïts pel bisbe, per la qual cosa havien de ser especialment curosos amb la seva conservació. S'empraven en diferents sagraments, com el baptisme, la confirmació o l'extremunció. Normalment es guardaven en petites àmfores de metall (crismeres) i habitualment aquests recipients es disposaven en una capseta de fusta (*tecatiolo*), que s'havia de guardar sota clau, igual que la reserva eucarística, a la sagristia o en un nínxol a la paret de l'absis.⁷⁹¹

Tot i que no hi ha tantes faltes com amb el cos de Crist, el problema principal que es troben els visitadors és també la manca d'un tancament apropiat.⁷⁹² En altres ocasions, com a Santa Maria de Montllor, es diu que no està custodiat de manera adequada, sense especificar si el problema és amb les crismeres o amb la caixeta on es guardaven.⁷⁹³ Altres vegades, els sants olis no estaven custodiats a la parròquia,⁷⁹⁴ per la qual cosa el visitador no podia conèixer-ne la qualitat i l'estat de conservació.⁷⁹⁵ I també es troben algun cas en què el rector té amagats els sants olis entre el blat.⁷⁹⁶

Les fonts baptismals era un altre element en el qual els visitadors paraven molta atenció. De fet, aquest recipient que conté l'aigua beneïda, és l'element principal del baptisme, el primer dels sagraments. Per això, les fonts baptismals —que en aquesta època acostumaven a ser una pica de pedra, amb un peu també petri, disposades a un dels extrems de l'església, normalment al costat de la porta d'entrada—, eren un dels mobiliaris litúrgics més ben inspeccionats. El visitador comprovava que la pica retingués bé l'aigua

⁷⁹¹ PUIG I ALEU, 2006, p. 336-337; MONJAS, 2008, p. 275.

⁷⁹² Sant Serni de Coborriu, VP, Llibre VII, fol. 36r: «(...) Sanctum Crisma sine clave» i Llibre VIII, fol. 29v: «(...) Sanctum Crisma non erat sub clavi»; Sant Esteve de la Sarga, Llibre IV, fol. 8r: «(...) Corpus Domini sine clavi et etiam Sanctum Crisma»; Santa Maria d'Eroles, Llibre V, fol. 4v: «(...) Sanctum Crisma sine clave»; Santa Eulàlia de Cérvoles, Llibre V, fol. 8r: «(...) Sanctum Crisma sine clave»; Santa Maria de Senterada, Llibre V, fol. 8r: «(...) Sanctum Crisma sine clave»; Santa Llogaia d'Estavill, Llibre V, fol. 9v: «(...) Sanctum Crisma non tenetur sub clave»; Sant Sadurní d'Arfa, Llibre I, fol. 17r: «(...) Sanctum Crisma et Sanctum oleum sub clave non custodient»; Sant Andreu de la Parròquia d'Hortó, Llibre I, fol. 28r: «(...) Sanctum Cri(s)ma sine clave»; Sant Vicenç de Malveí, Llibre V, fol. 14r: «(...) Sanctum Crisma sine clave»; Santa Maria de Claret, Llibre II, fol. 34v: «(...) Corpus Domini sine clave et Crisma»; Sant Sadurní de Montmajor, Llibre II, fol. 21r: «(...) indigere clavibus in pixide Corporis Domini et Crismatis».

⁷⁹³ Santa Maria de Montllor, Llibre IV, fol. 2r: «(...) Sanctum Crisma non sub fidei custodia».

⁷⁹⁴ Sant Pere de Colls, VP, Llibre IV, fol. 8v: «(...) Sanctum Crisma non erat in ecclesia»; Sant Serni de Castellvell de Bellera, Llibre IV, fol. 11v: «(...) Sanctum Crisma no erat in dicta ecclesia».

⁷⁹⁵ Santa Eugènia de Saga, Llibre I, fol. 47v: «(...) nec scire potuit qualiter Corpus Christi et Sanctum Chisma tenetur».

⁷⁹⁶ Santa Eulàlia d'Españ, VP, Llibre VIII, fol. 11v: «(...) et invenit etiam Sanctum Crisma inter bladum».

(i que aquesta fos ben neta) i que tingués el cobertor que la protegia, no només dels paràsits i de la pols, sinó també dels profanadors.

Hi ha tres parròquies en les quals el visitador no hi troba fonts baptismals, amb la qual cosa no s'hi podia celebrar el sagrament del baptisme.⁷⁹⁷ Tant és així, que dues d'elles, Malveí i els Torrents, ja no seran parròquies a l'edat moderna. En altres ocasions, el visitador determinava que les fonts no eren idònies, potser perquè no retenien bé l'aigua,⁷⁹⁸ o perquè estaven brutes.⁷⁹⁹ L'aigua s'havia de beneir periòdicament, normalment cada diumenge, perquè s'anés renovant i canviant i així evitar que es fes malbé per estancament.⁸⁰⁰

Tot i això, el problema principal que es troba al llarg de la visita amb les piques baptismals és que els manca el cobertor.⁸⁰¹ Aquesta coberta, que habitualment era de fusta, anava ancorada a la pica mitjançant unes frontisses i havia de tenir un tancament que només permetés obrir-la al rector.

La necessitat de tenir la reserva eucarística, els sants olis i les fonts baptismals tancats amb clau comença a veure's reflectida als sínodes del segle XIII,⁸⁰² en què es manava als sacerdots que en tinguessin una cura especial. El motiu era que els parroquians usaven tant les hòsties, com els olis i l'aigua beneïda per a actes pseudoreligiosos.⁸⁰³ Segurament els volien per obtenir una benedicció divina immediata o perquè els ajudés o protegís en moments de necessitat (fams, malalties, etc.). Aquests actes eren evidentment conside-

⁷⁹⁷ Sant Vicenç de Malveí, VP, Llibre V, fol. 14r: «(...) sine fontibus»; Santa Margarida de Navès, Llibre III, fol. 24r: «(...) fontes bapismales sunt abtandi» i Sant Vicenç dels Torrents, Llibre VII, fol. 29r: «(...) non sunt fontes in ipsa [e]cc[lesia]».

⁷⁹⁸ Sant Miquel de Segur, VP, Llibre IV, fol. 5r: «(...) fontes non erant ydonei».

⁷⁹⁹ Sant Pere de Colls, VP, Llibre V, fol. 6v: «(...) fontes immundas».

⁸⁰⁰ PUIG I ALEU, 2006, p. 340.

⁸⁰¹ Santa Maria de Montllor, VP, Llibre IV, fol. 2r; Santa Maria de Pessonada, Llibre IV, fol. 4v; Sant Esteve d'Erinyà, Llibre IV, fol. 5r; Santa Engràcia, Llibre IV, fol. 6r; Santa Eulàlia de Cérvoles, Llibre IV, fol. 10r i Llibre V, fol. 8r; Santa Maria de Senterada, Llibre V, fol. 8r; Sant Marçal d'Estac, Llibre IV, fol. 15v; Sant Sadurní del Cint, Llibre III, fol. 22v; Santa Maria de Claret, Llibre III, fol. 27r; Santa Maria de Biosca, Llibre III, fol. 27r; Sant Martí de Llanera, Llibre III, fol. 28r; Sant Pere de Miravé, Llibre III, fol. 29v; Sant Sadurní de la Salsa, Llibre III, fol. 30v; Santa Maria de Viver, Llibre III, fol. 39r; Sant Pere de Santa Fe, Llibre III, fol. 46r; Santa Maria d'Argentera, Llibre IV, fol. 38r; Sant Martí de Castelló de Meià, Llibre IV, fol. 38v; Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VII, fol. 18v; Santa Maria de Castellàs, Llibre VII, fol. 22v; Sant Vicenç d'Arteó, Llibre VII, fol. 33v.

⁸⁰² Per exemple a les constitucions sinodals de Ponç de Gualba de 1306, en el capítol *In quo vase debeant recipere et deportare Sanctum Crisma*, s'esmenta: «(...) ipsum Crisma et Oleum deponat vel iuxta se sub clausura teneat diligenter, ne per laicorum manum temerariam vel alias deprehendimus instigante diabolus attemptatum aliquid nepharium attemptetur». A partir de HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 126-127.

⁸⁰³ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 816; MONJAS, 2008, p. 274.

rats supersticiosos i idolatres per l'església, per la qual cosa en prohibien l'ús tancant aquests elements amb clau, per tal d'evitar-ne el comerç i el sacrilegi.

La inspecció d'aquests elements era la principal i els responsables del seu manteniment n'eren els rectors. Tot i això, quan hi havia deficiències o desperfectes, la responsabilitat també requeia sobre els parroquians que eren els que, la majoria de vegades, havien de fer front al cost econòmic de la reparació. Tot i que a la nostra visita no es constaten penes, en altres diòcesis s'imposava un termini per a la reparació i la pena d'entredit si no es reparava el que estigués malament.⁸⁰⁴

5.1.3. L'ALTAR I ELS SEUS ORNAMENTS

L'altar era format per l'ara, que era un bloc rectangular de pedra, sostingut pel peu. Era el lloc on es dipositaven les relíquies en el moment de consagrar l'església i on se celebrava l'eucaristia. És per aquest motiu que havia de ser un espai perfectament conservat i idoni. Només en tres parròquies he documentat que el visitador es queixi de l'estat de l'altar: a Santa Eulàlia de Cérvoles troba que l'altar està massa brut, a Sant Esteve d'Erinyà, on l'ara no és l'adequada, i a Sant Martí d'Ansovell, on l'altar no està consagrat ni té ara.⁸⁰⁵

Damunt de l'altar s'hi situaven les tovalles i la resta de teixits sobre els quals se situaven el pa i el vi en el moment de la transsubstanciació, per la qual cosa es requeria que fossin extremadament nets, perquè entraven en contacte amb elements sagrats com el cos i la sang de Crist.

El teixit que es posava directament damunt de l'altar eren les tovalles, anomenades *panni* a les visites. Havien de ser de lli, d'aquí que a vegades apareguin com *pannos lineos*, tot i que molt sovint eren de cotó. Com és evident, com més rica era la parròquia, més tovalles tenia, per la qual cosa, on normalment es troben les faltes és a les esglésies més senzilles.⁸⁰⁶ No he documentat cap cas en què a l'església hi manqui aquest teixit i totes les faltes que es troben al llarg de la visita tenen a veure amb la netedat dels *panni*:

⁸⁰⁴ PUIG I ALEU, 2006, p. 338.

⁸⁰⁵ Santa Eulàlia de Cérvoles, VP, Llibre V, fol. 8r: «(...) altare immundum»; Sant Esteve d'Erinyà, Llibre IV, fol. 5r: «(...) aram cuiusdam altaris nimis ydonea»; Sant Martí d'Ansovell, Llibre I, fol. 33r: «(...) altarem non consecratum et sine ara».

⁸⁰⁶ MONJAS, 2008, p. 280.

en algunes esglésies no eren prou blancs,⁸⁰⁷ en d'altres no els rentaven prou bé⁸⁰⁸ o estaven bruts.⁸⁰⁹

L'altre teixit més important són els corporals, anomenats així perquè són els que estaven en contacte directe amb la sang i el cos de Crist. Era un drap de tela blanc que es col·locava damunt de les tovalles i sobre el qual es posava directament el calze i la patena, i per la qual cosa eren sagrats ja que estaven en contacte directe amb la divinitat en el moment de la consagració. Per aquest motiu eren un objecte molt respectat per tothom, però, tot i això, també trobem alguna deficiència. En dos casos els visitadors troben que estan bruts⁸¹⁰ i, el més preocupant, és que a quatre esglésies no n'hi havia, amb la qual cosa la consagració no es devia dur a terme tal i com manaven els cànons.⁸¹¹

El pal·li, o *pallia* tal com l'anomenen a les visites, era un teixit petit que se situava damunt del calze durant la consagració. Atès que també estaven en contacte amb el calze durant la transsubstanciació, devien ser d'un material noble com el lli. No apareix tant freqüentment com les teles anteriors i en els casos en què s'han documentat defectes, és perquè l'església no en té.⁸¹²

⁸⁰⁷ Sant Joan de Sarroqueta, VP, Llibre IV, fol. 9r: «(...) nec pannos bene albos».

⁸⁰⁸ Sant Feliu de Lluelles, VP, Llibre II, fol. 28r: «(...) panni erant illoti»; Sant Martí de Tentellatge, Llibre II, fol. 24v: «(...) pannos ablutos et inmundos».

⁸⁰⁹ Sant Sadurní de Noya, VP, Llibre VI, fol. 20r: «(...) set pan[ni sunt] immundi»; Santa Maria de Montllor, VP, Llibre IV, fol. 2r: «(...) pannos immundos»; Santa Maria de Casterner de Noals, Llibre IV, fol. 9r: «(...) pannos immundos»; Santa Eulàlia de Cérvoles, VP, Llibre IV, fol. 10r: «(...) pannos immundos»; Sant Marçal d'Estac, Llibre IV, fol. 15v: «(...) pannos immundos»; Santa Maria de Claret, Llibre II, fol. 34r: «(...) pannos inmundos»; Sant Miquel de Pinell, Llibre II, fol. 51v: «(...) nec etiam pannos mundos»; Santa Maria Biosca, Llibre III, fol. 27r: «(...) panos immundos»; Sant Pere de Miravé, Llibre III, fol. 29v: «(...) pannos immundos et corporalia»; Sant Climent de Castelltort, Llibre III, fol. 37v: «(...) pannos inmundos»; Santa Maria d'Argentera, Llibre IV, fol. 38r: «(...) pannos immundos»; Santa Eulàlia d'Asnurri, Llibre I, fol. 24r: «(...) invenit panos dicte ecclesie inmundos»; Santa Maria de Castells, Llibre VII, fol. 22r: «(...) pannos inmundos»; Sant Joan de la Seu d'Urgell, Llibre VII, fol. 34v: «(...) invenit in altare panos immundos et etiam corporalia»; Sant Climent de Pal, Llibre VIII, fol. 1v: «(...) panni et corporalia erant immundi»; Santa Maria de Castellàs, Llibre VIII, fol. 14v: «(...) pannos immundos»; Sant Climent de la Torre de Sant Climent, Llibre VIII, fol. 19v: «(...) pannos inmundos».

⁸¹⁰ Sant Climent de Pal, VP, Llibre VIII, fol. 1v: «(...) panni et corporalia erant immundi»; Santa Eulàlia de la Vall d'Ora, Llibre III, fol. 23r: «(...) corporalia immunda ac etiam super altaria».

⁸¹¹ VP, Sant Climent de Cava, Llibre I, fol. 33r: «(...) invenit dictam ecclesiam corporalibus indigere»; Sant Andreu d'Arcavell, Llibre I, fol. 23r: «(...) quantum ad ornamenta ecclesie invenit ipsam corporalibus indigere»; Sant Sadurní de Noya de Segre, Llibre I, fol. 28v: «(...) indigere vestimentis et pallis altaris et corporalibus»; Sant Esteve d'Andorra, Llibre I, fol. 20r: «(...) altare indiget duabus pallis et corporalibus».

⁸¹² Sant Esteve d'Andorra, VP, Llibre I, fol. 20r: «(...) altare indiget duabus pallis et corporalibus»; Sant Sadurní de Noya de Segre, Llibre I, fol. 28v: «(...) indigere vestimentis et pallis altaris et corporalibus»; Santa Eugènia de Saga, Llibre I, fol. 47r: «(...) invenit ecclesiam pallis indigere».

Per damunt de l'altar s'hi posava el sobrealtar, que era un teixit que cobria tot el que hi havia damunt de l'altar.⁸¹³ N'hi havia un de tela, que és el que a les visites s'anomena *superaltaria*, i el de cuir, anomenat *coreo*, si bé en la nostra visita no apareix documentat. Entre les poques faltes que es documenten entorn a aquesta peça de roba és que l'església no en té⁸¹⁴ o que està bruta.⁸¹⁵

Pel que fa a les mancances de l'altar i les peces de roba no he trobat tampoc ni una sola condemna per part dels visitadors, ni tan sols fa reparar els altars que estan en mal estat.

5.1.4. LES VESTIDURES SACERDOTALS

Juntament amb els teixits que cobrien l'altar, hi havia les robes per al celebrant. Tot aquest conjunt de teixits formaven l'aixovar litúrgic, que a les visites apareix anomenat com *ornamenta* distingint entre *paramenta* per les teles que van damunt de l'altar i *vestimenta* per les robes del sacerdot.

El rector havia de tenir com a mínim dos jocs de vestidures, un pels diumenges i per les festes (*dominicali*) i un altre pels dies de cada dia (*ordinario*). Cada joc estava alhora format per diverses peces, unes d'interiors i unes d'exterior. Les interiors eren l'amt, que era una peça de tela rectangular amb una obertura per passar-hi el cap o bé una tela que envoltava el coll i cobria l'esquena i el pit i es lligava amb unes cintes; l'alba, que era una túnica de lli blanc que es posava damunt de la roba i de l'amt, i el cinyell, que era una mena de cordó de seda o lli amb una borla a cada cap amb el qual el sacerdot se cenyia l'alba.⁸¹⁶ Les exteriors comprenien la casulla, l'estola i el maniple. La casulla devia ser la vestidura més rica de totes, ja que era la més visible, i consistia en una peça de roba amb una obertura per passar-hi el cap, que queia per davant i per darrere del cos, deixant unes obertures pels braços. L'estola és una peça de tela rectangular, estreta i llarga, que el sacerdot es penja del coll en determinades celebracions, i el maniple és una peça

⁸¹³ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1247.

⁸¹⁴ Sant Climent de l'Espunyola, VP, Llibre III, fol. 17v: «(...) defe[c]tus superaltarium»; Santa Margarida de Navès, Llibre III, fol. 23v: «(...) defficiat calix, unum superpellicium, unum superaltarem».

⁸¹⁵ Santa Eulàlia de la Vall d'Ora, VP, Llibre III, fol. 23r: «(...) corporalia immunda ac etiam super altaria».

⁸¹⁶ GUDIOL, 1902, p. 253-254; BAUCCELLS, 2004-2007, p. 1240-1242; MONJAS, 2008, p. 283-284.

similar però més petita i que se cenneix a l'avantbraç, per damunt de l'alba, durant la celebració de la missa.⁸¹⁷

Aquestes eren les vestidures imprescindibles per al culte, però n'hi havia d'altres que anaren adquirint importància al llarg de la baixa edat mitjana, sobretot arran dels canvis devocionals que es produïren. Es tracta de la capa pluvial, la dalmàtica i el sobrepellís. La primera era una capa molt ricament ornada que duia l'oficiant en les processons i, següent, només n'hi havia en les parròquies més ben dotades econòmicament. La dalmàtica era una espècie de túnica curta, oberta pels costats i amb unes mànigues també curtes i molt amples, que es posen el diaca i sotsdiaca durant l'ofici diví. Per últim, el sobrepellís que era una mena de túnica curta que arribava fins la cintura, amb les mànigues molt amples, que es posaven per damunt de la sotana en algunes processons.⁸¹⁸

Malauradament la nostra visita no esmenta individualment aquestes peces de roba excepte en els casos de Santa Margarida de Navès, on manca un sobrepellís, i el de Sant Salvador de Vilanova de Meià, on els escolans assisteixen al rector durant la missa sense sobrepellís perquè no en tenen suficients.⁸¹⁹ En un altre cas, tot i que no ho diu clarament, ha de referir-se a l'absència d'una dalmàtica perquè el visitador escriu que «defficiebat tamen vestimentum diachoni» en la visita a Sant Joan de Vilada.⁸²⁰ Cal mencionar també el cas de Santa Coloma d'Andorra, on només tenen una única peça de roba i a més està bruta.⁸²¹

A la resta de parròquies només s'esmenten les deficiències amb el genèric *vestimenta*, cosa que fa impossible de saber a quines peces es refereix. Així doncs, entre els defectes que tenen les vestidures és que estan brutes i poc decents⁸²² o, pitjor encara, que en falten o no n'hi ha prou.⁸²³

⁸¹⁷ GUDIOL, 1902, p. 254-255; BAUCCELLS, 2004-2007, p. 1238-1240; MONJAS, 2008, p. 283.

⁸¹⁸ GUDIOL, 1902, p. 255-256, 258-260; BAUCCELLS, 2004-2007, p. 1242-1243; MONJAS, 2008, p. 284-285.

⁸¹⁹ Santa Margarida de Navès, VP, Llibre III, fol. 24r: «(...) cum defficiat calix, unum superpellicium»; Sant Salvador de Vilanova de Meià, Llibre IV, fol. 37v: «Dixerunt etiam quod rectores non tenent scolares nec sunt suficiencia superpellicia, immo scolares serviunt altari sine superpellicio».

⁸²⁰ VP, Llibre III, fol. 5r.

⁸²¹ Santa Coloma d'Andorra, VP, Llibre I, fol. 20r: «(...) invenit solum et unicum vestimentum illotum et turbidum».

⁸²² Santa Eugènia de Pallerols, VP, Llibre I, fol. 50r: «(...) turpissima vestimenta»; Santa Maria d'Ovella, Llibre I, fol. 52r: «(...) turpissima vestimenta»; Sant Romà d'Aranyonet, Llibre II, fol. 1r: «(...) turpis[sim]a vestimenta»; Sant Julià de Cerdanyola, Llibre II, fol. 6v: «(...) cum turpissimis vestimentis et illotis»; Santa Eulàlia de Cérvoles, Llibre V, fol. 8r: «(...) festimenta [sic] inmundi»; Sant Sadurn de Nabiners, Llibre I, fol. 17v: «(...) invenit vestimentam *suitza* et turpissima»; Sant Andreu de la Parròquia d'Hortó, Llibre I, fol. 28r: «(...) invenit ipsam cum vilissimis vestimentis»; Santa Creu de Trejuvell, Llibre I, fol. 28v: «(...)».

5.1.4. ELS VASOS SAGRATS

Juntament amb els vasos que ja hem vist, el més important era el calze, pel fet que adquiria un vessant sagrat en entrar en contacte amb la sang de Crist en el moment de la transsubstanciació. Era una copa amb un vas i un peu i havia de ser de materials nobles, principalment, or, argent o estany. Acompanyant el calze, hi havia la patena, que era un plat pla, també de materials nobles, que estava destinada a situar-hi l'hòstia fins al moment de la consagració. La seva sacralitat, com és evident, venia donada perquè quan el pa i el vi es consagraven eren elements que tocaven la presència real de Crist a l'eucaristia i, per tant, s'havien de conservar en perfecte estat.

Segurament per aquest motiu es documenten molt pocs problemes amb aquests objectes. A les esglésies de Santa Margarida de Navès i Sant Julià de Vallcebre⁸²⁴ hi manca el calze i a la de Sant Sadurní de Nabiners necessita una reparació,⁸²⁵ possiblement perquè estava esquerdat. A Sant Miquel de Segur, en canvi, diuen que no tenen un calze apropiat, segurament perquè no era d'un material digne.⁸²⁶

5.1.5. ELS LLIBRES

Els llibres eren un dels objectes fonamentals que hi havia d'haver en qualsevol parròquia. És per això que la referència als llibres litúrgics apareix a tots els qüestionaris de visita medievals catalans conservats.⁸²⁷ De fet, eren imprescindibles per a la litúrgia i també per al coneixement dels clergues. En les visites del segle XIV, com la nostra,

vestimenta illota et inmundā; Sant Esteve d'Andorra la Vella, Llibre I, fol. 20r: «(...) invenit vestimenta dicte ecclesie turpissima et male abluta et etiam indiget uno vestimento»; Sant Sadurní del Cint, Llibre III, fol. 22v: «(...) male paratam tam in vestimentis quam in aliis ornamentis ipsius ecclesie»; Sant Tomàs de Calbinyà, Llibre I, fol. 25r: «(...) invenit in ipsa vestimenta turpissima et male illota».

⁸²³ Sant Esteve de Prullans, VP, Llibre I, fol. 35v: «(...) indiget vestimentis»; Sant Esteve d'Andorra la Vella, Llibre I, fol. 20r: «(...) et etiam indiget uno vestimento»; Sant Serni de Coborriu, Llibre I, fol. 35v «(...) indiget tamen vestimentis»; Sant Andreu de Baltarga, Llibre I, fol. 36r: «(...) indigere sapleterio [sic] et vestimentis»; Sant Esteve de Bar, Llibre I, fol. 33v: «(...) indiget libris et festimentis [sic]»; Sant Martí d'Aràns, Llibre VII, fol. 35r: «(...) indiget vestimentis», Sant Martí de Ballmoll, Llibre IV, fol. 14r: «(...) in omnibus male paratam, tam in vestimentis quam in omnibus intus ecclesie»; Santa Maria d'Olvan, Llibre III, fol. 3r: «(...) defecit unum vestimentum»; Sant Vicenç de Castellar del Riu, Llibre III, fol. 4r: «(...) defficit unum vestimentum»; Sant Joan de Vilada, Llibre III, fol. 5r: «(...) defficiebat unum vestimentum»; Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VIII, fol. 10r: «(...) defetus librorum et vestimentorum».

⁸²⁴ Santa Margarida de Navès, VP, Llibre III, fol. 24r: «(...) difficiat calix»; Sant Julià de Vallcebre, Llibre III, fol. 12r: «(...) defecit unus calix».

⁸²⁵ VP, Llibre I, fol. 17v: «(...) invenit etiam quod calix indiget reparationem».

⁸²⁶ VP, Llibre IV, fol. 5r: «(...) nec calicem habebant competenter».

⁸²⁷ Apareix a tots els qüestionaris catalans excepte el de 1435.

l'atenció que hi prestien és força superficial, cosa que canviarà a partir de final de segle i, en especial, al segle XV, en què les visites detallaran de manera extrema els llibres que posseeix cada parròquia.

No hi ha un llistat clar sobre els llibres que havia de tenir cada església. Els diferents autors que han estudiat el tema donen una relació que varia entre els onze i els divuit.⁸²⁸ Entre els principals hi havia els següents:

Llibre	Funció
Ordinari	Llibre que contenia els textos per a l'administració dels sagraments, diversos textos de benedicció i la missa de núpcies.
Consueta	Llibre que servia de guia i assenyalava els textos, pregàries, himnes, antífones, etc. que s'havien de realitzar quotidianament.
Missal	Llibre que es posa damunt l'altar en el moment de la missa i que conté les oracions i les cerimònies que s'han de desenvolupar. Era la fusió en un sol volum del leccionari, l'antifonari, el sacramentari i altres textos.
Evangeluari	Llibre que contenia els evangelis repartits segons les misses de l'any.
Epistolari	Llibre que contenia la primera lectura de la missa, tant de l'Antic com del Nou Testament, però sense els salms i els evangelis, que tenien llibre propi.
Oficier	Llibre que contenia el text, i en els de més qualitat la música, dels cants de l'ofici diví.
Ordinari	Llibre que contenia els textos per a l'administració dels sagraments, diversos textos de benedicció i la missa de núpcies.
Breviari	Llibre que contenia les oracions i cants que es resen a les hores canòniques.
Saltiri	Llibre que recollia els salms ordenats per les diverses festes litúrgiques.
Leccionari	Llibre que contenia les lectures de la missa i de l'ofici diví. Si era per als diumenges era el <i>Leccionari dominical</i> i si era per a dies festius era el <i>Ferial</i> . També n'hi havia un per a les vides dels sants, el <i>Santoral</i> , i si el sant es commemorava en dia festiu hi havia el <i>Llegendari dominical</i> .
Responser	Llibre que contenia els responsoris de matines, amb els invitatoris i les antífones de nocturns.
Antifonari	Llibre que contenia els cants que acompanyaven la salmòdia i els cants propis de la missa.

TAULA 28. Principals llibres emprats per a la litúrgia al segle XIV.

Entre les mancances que troben els visitadors és que els llibres estan desenquadrats a Santa Maria de Cérvoles⁸²⁹ o que a Santa Eugènia de Saga el saltiri i el responser no estan en bon estat.⁸³⁰ A la resta de casos en què els visitadors parlen dels llibres és perquè en falta un o més. Com és habitual en la nostra visita, s'hi refereixen amb un lacònic «hi manquen llibres».⁸³¹ Tanmateix, en algunes esglésies sí que s'especifica quin és el llibre

⁸²⁸ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1204-1205; PUIG I ALEU, 2006, p. 345; MONJAS, 2008, p. 297.

⁸²⁹ VP, Llibre V, fol. 8r: «(...) libros deligatos».

⁸³⁰ VP, Llibre I, fol. 47v: «(...) est ibi vile psalterium et vile responsorium».

⁸³¹ Sant Esteve de Bar, VP, Llibre I, fol. 33v: «(...) bene paratam excepto quod indiget libris»; Sant Martí d'Ix, Llibre I, fol. 49v: «(...) indiget aliquibus libris propter vetustatem»; Santa Eugènia de Pallerols, Llibre I, fol. 50r: «(...) libris indigere»; Sant Martí d'Aràns, Llibre VII, fol. 35r: «(...) indiget libris»; Santa Maria de Cérvoles, Llibre IV, fol. 10r: «(...) deffectum librorum»; Sant Sadurní de Montmajor, Llibre II, fol. 21r: «(...) indigere libris»; Santa Maria de Claret, Llibre III, fol. 27r: «(...) sine libris est ecclesia»; Sant Serni de

que manca. Els que es documenten són el santoral,⁸³² el saltiri,⁸³³ el responser,⁸³⁴ l'epistolari⁸³⁵ i el ferial.⁸³⁶ Cal esmentar el cas de Sant Martí de Ballmoll, sobre la que es comenta que tot a l'església està malament, però, en canvi, està ben proveïda de llibres.⁸³⁷

Abans d'acabar, cal esmentar que al llarg de la visita hi ha un seguit de parròquies de les quals el visitador indica que tota l'ornamentació està malament, amb l'expressió *in omnibus male parata*.⁸³⁸ En algunes ocasions s'especifica que es deu a la pobresa de la parròquia⁸³⁹ i en d'altres especifica que la mala valoració es deu a la manca d'ornaments litúrgics i de vestidures.⁸⁴⁰ La imprecisió amb la qual descriuen l'edifici fa difícil d'escatir a què es podien referir, tanmateix no crec que vulguin dir que l'edifici estigués malament, sinó que tenia moltes mancances.

Clariana de Cardener, llibre II, fol. 57r: «(...) indiget libris»; Sant Sadurní de Noya de Segre, Llibre I, fol. 28v: «(...) indigere libris»; Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VIII, 10r: «(...) defetus librorum»; Santa Maria d'Adrell, Llibre I, fol. 17r: «(...) libri etiam consueverunt ibi esse et sunt set totaliter destructur cum sint sine ulla guardia seu custodia».

⁸³² Sant Feliu d'Olopte, VP, Llibre I, fol. 39r: «(...) indiget santorali»; Sant Jaume d'Alf, Llibre I, fol. 39r: «(...) in[di]get santorali»; Santa Eulàlia de la Vinyola, Llibre I, fol. 45v: «(...) invenit ecclesiam indigere santorali»; Sant Climent d'Urús, Llibre I, fol. 40r: «(...)indiget santurali», Santa Eugènia de Saga, Llibre I, fol. 47v: «(...) indigere *Legenda Sanctorum*».

⁸³³ Sant Marcel de Planès, VP, Llibre I, fol. 54r: «(...) indiget psalterio»; Sant Miquel de Segur, Llibre IV, fol. 5r: «(...) nec psalterium»; Santa Margarida de Navès, Llibre III, fol. 24r: «(...) defficiat [...] unum psalterium»; Sant Esteve d'Andorra la Vella, Llibre I, fol. 20r: «(...) indiget [...] uno salterio»; Sant Andreu de Baltarga, Llibre I, fol. 36r: «(...) indiget saplterio».

⁸³⁴ Sant Cristòfol de Toses, VP, Llibre I, fol. 53r: «(...) indiget responserio»; Sant Romà d'Aranyonet, Llibre II, fol. 1r: «(...) indiget epistolerio et responsorio»; Sant Vicenç de Castellar del Riu, Llibre III, fol. 4r: «(...) defficit [...] unum responsorium».

⁸³⁵ Sant Romà d'Aranyonet, VP, Llibre II, fol. 1r: «(...) indiget epistolerio et responsorio».

⁸³⁶ Santa Eulàlia de Gironella, VP, Llibre III, fol. 3r: «(...) esset necessarius unus liber qui vocatur ferial».

⁸³⁷ VP, Llibre V, fol. 10v: «(...) in omnibus male paratam excepto de libris».

⁸³⁸ La llista és tan llarga que obvio de posar-la aquí i només esmentaré alguns casos destacats.

⁸³⁹ Sant Joan d'Avellanet, VP, Llibre VIII, fol. 18r: «(...) invenit ecclesiam non bene paratam cum sit pauperrim[a]»; Sant Esteve de la Bastida de Bellera, Llibre V, fol. 8v: «(...)in omnibus male paratam cum sit locus pauperrimus»; Sant Llop d'Escané, Llibre V, fol. 8r: «(...) in omnibus male paratam cum sit pauperrima»; Santa Eufèmia de la Baronia de Sant Oïme, Llibre IV, fol. 40v: «(...) invenit ecclesiam minus bene paratam cum valde pauperrima».

⁸⁴⁰ Sant Julià de Lòria, VP, Llibre I, fol. 23r: «(...) invenit dictam ecclesiam quantum ad ornamentum ipsius non bene dispositam»; Santa Eulàlia d'Encamp, Llibre I, fol. 22v: «(...) invenit ipsam quantum ad ornamenta ecclesie male dispositam quia indiget ornamentis»; Sant Sadurní del Cint, Llibre III, fol. 22v: «(...) invenit ecclesiam male paratam tam in vestimentis quam in aliis ornamentis ipsius ecclesie»; Sant Sadurní d'Altron, Llibre V, fol. 12r: «(...) minus bene paratam quantum ad ornamenta ecclesie»; Sant Martí de Ballmoll, Llibre VI, fol. 14r: «(...) in omnibus male paratam, tam in vestimentis quan in omnibus intus ecclesie»; Santa Maria Magdalena de Toralla, Llibre IV, fol. 5v: «(...) invenit ecclesiam in omnibus male paratam, tam in hostis super altaribus quam in omnibus ecclesie ornamentis».

5.2. LA VISITATIO HOMINUM. ELS CAPITULA CONTRA CLERICOS.

En la majoria de les actes de visita pastoral objecte del nostre estudi els qui denunciaven els casos d'immoralitat dels clergues són els laics, els quals són cridats com a testimoni pel visitador. Normalment hi ha un parell de testimonis, però en alguns casos n'hi arriba a haver molts més.⁸⁴¹ Aquests testimonis són designats pel seu nom i actuen sota jurament, tal i com s'especifica en cadascuna de les visites: *iurati et interrogati*. Es pot pensar que aquests testimonis devien ser persones influents en la comunitat o de pes econòmic, és a dir, les més adequades per a testificar. En aquest sentit, destacaré el cas de les visites pastorals a les valls d'Andorra dels anys 1312, 1313 i 1314, en les quals sempre hi trobem els mateixos testimonis.⁸⁴²

Cal no oblidar que potser també els testimonis actuaven sota pressió dels clergues, per bé que, amb el gran nombre de casos denunciats, no sembla pas que fos així. Per tant hem de pensar que els testimonis feien l'acusació amb força llibertat o no sentien que les acusacions que formulaven poguessin tenir la gravetat que tenien segons els canons eclesiàstics.

El rector és el màxim responsable d'una parròquia. Era qui oferia el servei parroquial, és a dir, qui celebrava la missa, administrava els sagraments, resava l'ofici diví i, fins i tot, en moltes ocasions, era qui redactava la documentació i feia de notari dels feligresos. Les parròquies podien tenir més d'un prevere, però el més important per als fidels era el rector, ja fos perquè estava nomenat com a rector d'una parròquia pel bisbe o perquè era el que tenia més cultura.

Les parròquies, especialment les més riques, podien tenir més clergues, que sota la supervisió del rector, podien actuar en el servei parroquial. Hi havia el vicari, que era un clergue ordenat sacerdot, que estava supeditat al rector i l'ajudava en tot el que necessitava. Totes les parròquies, excepte les molt petites, n'havien de tenir un. Seguidament hi havia el diaca i el sotsdiaca, que no eren sacerdots, i ajudaven el rector durant la celebració de la missa, en especial en la lectura de l'evangeli el primer, i la lectura de l'epístola, el segon. En últim lloc hi havia l'escolà, *scolaris*, que era un tonsurat, que ajudava al rec-

⁸⁴¹ En la visita a Santa Maria de Muntanyana (1314, fol. 8v) hi ha sis testimonis i en la visita a Sant Martí de Bahamoll (o de Capdella) n'hi ha vuit (1314, fol. 14r-14v).

⁸⁴² VELA, 1990, p. 69: «Deduïm per tant, que es tractava de persones amb una certa importància com a membres de l'organització comunal, amb un pes polític, social i econòmic, és a dir, les més «adequades» per a testimoniar».

tor a la missa, acompanyant-lo en el r  s de les hores canòniques, tocant les campanes i ensenyant la doctrina als nens més petits. Tot i el nom, no era exactament un escolà com s'entén avui en dia.

A les parròquies també hi havia el sagristà, que s'encarregava del manteniment de la sagristia de l'església, és a dir, tenir cura dels elements emprats per al culte i per al servei religiós. Era nomenat pels fidels, amb el consentiment del rector, si bé hi havia vegades que el rector s'adjudicava per a ell el càrrec de sagristà.⁸⁴³

5.2.1. SI EL RECTOR RESIDEIX A LA PARRÒQUIA

Entre les obligacions dels rectors i la resta de clergues que formen part de la comunitat, hi havia la de residir constantment a la parròquia.⁸⁴⁴ Aquesta obligació venia determinada per l'obligació d'atendre els parroquians en tots els serveis litúrgics que podien necessitar, especialment aquells m  s inesperats, com poden ser els sagraments del baptisme o l'extremunció.

Tanta importància tenia aquest fet, que l'absentisme dels clergues ja apareix legislat des del Concili I de Toledo (397-400).⁸⁴⁵ En època medieval, es documenta també en el concili provincial de Tarragona de l'any 1230.⁸⁴⁶ A partir del segle XIV també es trobar   recollit a diverses constitucions fruit dels sinodes provincials i diocesans. Entre d'altres: les constitucions sinodals del bisbe Pere de Batet de 1307 titulades *Quod rectores faciant residentiam in suis ecclesiis*⁸⁴⁷ i *Contra rectores residentiam personalem non facientes*,⁸⁴⁸ les constitucions sinodals del bisbe Pere de Castellnou *Quod clerici intersint divinis offi-*

⁸⁴³ BENITO, 1992, p. 111-121; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1119-1194, analitza en profunditat tots aquests c  rrecs eclesiàstics, aix   com les seves funcions i la forma en qu   eren finan  ats.

⁸⁴⁴ GARC  A EGEA, 1993, p. 46-48; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1120-1133; GALIANA FERRANDO, 2005, p. 509-511.

⁸⁴⁵ VIVES, 1963, p. 21: «*Ut si cuiuslibet ordinis clericus tardius ad ecclesiam venerit, deponatur. Presbyter vel diaconus vel subdiaconus vel quilibet ecclesiae deputatus clericus, si intra civitatem fuerit vel in loco in quo est ecclesia aut castelli aut vicus aut villae, ad ecclesiam ad sacrificium cotidianum non venerit, clericus non habeatur, si castigatus per satisfactionem veniam ab episcopo noluerit promereri*».

⁸⁴⁶ Ho trobem legislat en el Concili de Tarragona de l'any 1230, PONS I GURI, 1974, p. 96: «*Eadem inquisitio fiat contra clericos non residentes in ecclesiis, et cum tales non residentes, sint per constitutionem domini Cardinalis suis ecclesiis spoliati, si quos episcopo non residentes invenerint ipsos curent ab ipsis ecclesiis perpetuo amovere*».

⁸⁴⁷ GUITARTE IZQUIERDO, 1991, p. 195.

⁸⁴⁸ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 289-290.

*ciis et quod clericis alterius diocesis non recipiantur nisi per modum hic contentum*⁸⁴⁹ i *Quod clericus habens beneficium requirens residentiam, non serviat pro alio clerico in eadem ecclesiam vel etiam aliena*;⁸⁵⁰ la constitució *Quod rectores residentiam faciant in suis Ecclesiis personalem* del sínode del bisbe Andreu d'Albalat de 1258, que és recordada en els sínodes de 1278 de Jaspert de Botonach i en el de 1357 de Vidal de Blanes;⁸⁵¹ les constitucions dels sínodes de Berenguer des Prat de 1318 i 1330, *Quod rectores faciant residentiam in suis ecclesiis, Contra rectores absentes a suis ecclesiis ultra duos menses i Contra rectores residentes in aliis hospitiiis quam in ecclesia propria*;⁸⁵² en la compilació de constitucions sinodals de Barcelona, en els capítols *Quod quilibet beneficiatus ex simplici etiam beneficio residenciam faciat personalem, De beneficiatis qui allegant tenuitatem redditum suorum beneficiorum i Quod rectores et beneficiati in suis ecclesiis et beneficiis residenciam faciant ut tenentur*.⁸⁵³

Tota aquesta extensa legislació sinodal i provincial quedarà recollida en la majoria de qüestionaris de visita baixmedievals, cosa que posa de manifest que molts rectors no vivien contínuament a la seva parròquia, com veurem més endavant. Així doncs, aquest aspecte apareix al qüestionari de Tortosa inclòs en la visita de Francesc de Paholac de 1314: «Queratur primo si rector facit residenciam personalem». També es troba en el qüestionari de Girona inclòs en la visita pastoral de 1329: «Interrogentur testes [si] rector residet in ecclesia (...)». Queda recollit igualment al qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó: «Item, si rector facit residenciam personalem». Apareix també al qüestionari de Tortosa de 1409: «Item, an sint aliqui presbiteri vel clerici beneficiati et quot sunt et sunt absentes vel presentes, et si habent licentiam

⁸⁴⁹ NOGUER i PONS I GURI, 1966-1967, p. 108: «Item volumus et mandamus nichilominus statuentes, quod omnes clerici qui in aliquibus ecclesiis nostre diocesis sunt stabiliti, intersint assidue divinis officiis et horis canonicis ut moris est in dictis ecclesiis celebrare, nisi causa legitima et rationabili fuerint prepediti; alioquin precepimus clericis parrochialibus vel illi qui maior fuerit inter eos eidem, in virtute sancte obedientie iniungendo, ut moneant et inducant clericos antedictos quod ea que superius sunt expressa curent effectui mancipare eosdem ad hoc si necesse fuerit, trina monitione premissa, vice nostra per censuram ecclesiasticam compescendo».

⁸⁵⁰ NOGUER i PONS I GURI, 1966-1967, p. 110: «Item statuimus et statuendo penitus inhibemus ne aliquis clericus habens quodvis beneficium ecclesiasticum ratione cuius teneatur in certo loco facere residentiam personalem, pro aliquo clerico faciat servitium alterius beneficii sive loci in eadem ecclesia vel etiam aliena, quod si fecerit, penam quam sustinere merentur sancte obedientie transgressores se noverit incursum; contingit namque multotiens pro alieno servitio faciendo servitium proprium deperire».

⁸⁵¹ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 432, 435, 441.

⁸⁵² VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 297-298, 306-307, 307-308.

⁸⁵³ HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 129-130, 147-148.

absentandi et quilibet deserviunt suis beneficiis». De la mateixa manera, està recollit al qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414 en la qüestió: «Item, qui sunt beneficiati et si sint presentes vel absentes. Si absentes, qua de causa. Et si habeant licenciam. Et si non habeant, citetur absens, nam pro derelicto habetur». També es troba en el qüestionari de Saragossa de 1435: «Item, si sunt aliqui beneficiati non residentes, et quae beneficia obtinent».⁸⁵⁴

És evident, veient tota aquesta legislació, que la residència dels preveres a les seves parròquies era un dels aspectes que més preocupava a l'Església. Els parroquians consideraven que era bo que el rector visqués continuament a la població i, quan no ho feia, se'n lamentaven i es queixaven als visitadors. Encara que hi hagués un substitut o que el vicari fes les funcions pròpies del rector, com veurem més endavant, els parroquians sempre en donen compte al visitador i de vegades li supliquen que faci que el rector visqui a la parròquia, com a Sant Andreu de Baltarga: «(...) quia rector non moratur ibi, immo suppliant dicto visitatori ut antedictus rector ad dictam ecclesiam redite compellatur factum continuam residenciam in eadem».⁸⁵⁵ Al bisbat de Barcelona, Baucells documenta que un dels motius pel quals els parroquians lamenten l'absència del rector és que aquest fet posa en perill les seves ànimes.⁸⁵⁶

A la nostra visita s'hi addueixen molt pocs motius, un dels quals és que els béns de l'església s'estan enrunant. És el cas de Sant Cosme i Sant Damià de Queixans, en què els parroquians van suplicar «(...) dicto visitatori ut rector compellat ut in dicta ecclesia faciat continuam residenciam cum domus dicte ecclesie penitus minentur immo penitus

⁸⁵⁴ MONJAS, 2008, p. 117, 125, 146, 154, 189, 213.

⁸⁵⁵ VP, Llibre VIII, fol. 32r; També es dona la situació a Sant Iscle i Santa Victòria de Sanavastre, Llibre VIII, fol. 34r: «(...) tamen rector non moratur ibi, et subplicaverunt predicti parrochiani dicto visitatori ut dictus rector faciat continuam residenciam»; Sant Fruitós de Guils del Cantó, Llibre VII, fol. 24r: «(...) male fit cum rector non moratur ibi nec facit continuam residenciam et suplicaverunt parrochiani predictae ecclesie ut dictus rector faciat continuam residenciam»; Sant Sadurní d'Arfa, Llibre VIII, fol. 3v: «(...) male fit cum rector non moratur ibi, de quo non modicum parrochiani sunt conquerentes et suplicant visitatori quod dictus rector moretur ibi»; Santa Eulàlia d'Estoll, Llibre VIII, fol. 34v: «(...) conquesti fuerunt de rectore qui non facit in dicta ecclesia residenciam et de hoc suplicaverunt dicto visitatori ut dictum rectorem comp[area]t et faciat dictus rector in dicta ecclesia continuam residenciam»; Sant Sadurní de Vila-rubla, Llibre VII, fol. 22v: «(...) rector non moratur ibi immo suplicaverunt parrochiani domino archiepiscopo vel eius visitatori ut dictus rector faciat in dicta ecclesia continuam residenciam».

⁸⁵⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1121.

sunt destructe».⁸⁵⁷ Un altre dels motius pels quals el rector no viu a la parròquia és per la pobresa del lloc, com passa a Santa Maria de Castells, en què es diu «(...) cum capellanus sit vagabundus undique et hoc facit propter paupertatem»⁸⁵⁸ o com a Sant Andreu de Gargallà, on a part de pobre, el capellà també és desventurat i, per això, no viu a la parròquia.⁸⁵⁹

Entre d'altres causes que fan que el rector no visqui a la parròquia hi trobem les malalties o la mort. És el cas del rector de Sant Tomàs de Ventajola, del qual se'ns diu que «(...) non m[ora]tur in dicta ecclesia cum sit infirmus»⁸⁶⁰ o el de Sant Andreu d'Astall, on no hi havia capellà «(...) quia decesserat et nondum positus erat per dominum episcopum Urgellensem».⁸⁶¹ Baucells, al bisbat de Barcelona, atesta casos de rectors que no viuen a la parròquia per malaltia, vellesa o per amenaces dels fidels,⁸⁶² però a la nostra visita, els altres casos documentats per malaltia o vellesa estan relacionats amb la qualitat del servei, com veurem després. Trobem, però, un cas que té a veure amb perill físic, el del rector de Sant Martí de Rivert, el qual no s'atreveix a viure a l'església perquè «(...) rector vulneratus fuit per aliquos».⁸⁶³

De vegades, el prevere no viu al lloc perquè ha comès algun pecat relacionat amb la carn i, segurament, fuig per evitar l'escàndol.⁸⁶⁴ Seria el que va passar amb el rector de Sant Andreu de Vilallobent, el qual «(...) non stat ibi, immo stat in Podio Cerdano cum sua publica concubina»,⁸⁶⁵ o el que sembla que també va passar amb el rector de Sant Sadurní d'Altron.⁸⁶⁶ I, d'altres vegades, com el rector de Santa Maria de Mencui, no no-

⁸⁵⁷ VP, Llibre VIII, fol. 34v. BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1122, també atesta les mateixes acusacions al bisbat de Barcelona: «Tambien hay relación automática entre ausencia y peligro (...) o bien, entre la ausencia y el deterioro de la casa rectoral y de los bienes pertenecientes a la misma».

⁸⁵⁸ VP, Llibre VII, fol. 22r; Sant Lliser de Gramós, Llibre VIII, fol. 11r: «(...) nec capellanus moratur ibi propter ecclesie paupertate».

⁸⁵⁹ VP, Llibre III, fol. 24r: «Cum capellanus penitus sit infelix et pauperimus nec moratur continue in dicta ecclesia».

⁸⁶⁰ VP, Llibre VI, fol. 12v.

⁸⁶¹ VP, Llibre IV, fol. 13v.

⁸⁶² BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1129-1133; GALIANA FERRANDO, 2005, p. 509, també apunta la vellesa i la malaltia com a causes d'absentisme.

⁸⁶³ VP, Llibre IV, fol. 6r: «Non est ibi rector nec audet ibi morari, immo rector vulneratus fuit per aliquos».

⁸⁶⁴ GARCÍA EGEA, 1993, p. 47: «(...) estará en relación con el hecho de que el sacerdote convive con alguna mujer y entonces intentará mantenerse alejado del pueblo para evitar el escándalo».

⁸⁶⁵ VP, Llibre II, fol. 44r.

⁸⁶⁶ VP, Llibre V, fol. 12r: «Super [aliis testes recep]it, silicet Guillelmum Perdiger et Petrum Barduy, dicte ecclesie parrochianos, qui [iurati et interrogati su]per servicio ecclesie responderunt quod minus bene fit cum capellanus non [... co]missit adulterium et Guillelmus de Belera, propter dictum adulterium predictum [...] bona ipsius capellani et ac dicta dimisit ipsam ecclesiam».

més marxaria del poble per evitar l'escàndol, sinó també per evitar possibles represàlies dels parroquians. El capellà de Mencui, Guillem Móra, va cometre adulteri amb Maria, filla del batlle d'Estac i esposa de Bernat de Tornafort, que era família del rector. A més, en Bernat de Tornafort alhora tenia una concubina i la seva dona es va enredar amb el capellà, amb la qual cosa els dos eren adúlter. Quan es devia descobrir tot l'afer, el prevere devia marxar del poble, espantat de tots els mals que podien venir-li, ja que, fins i tot, els testimonis parlen d'homicidi. Tot i això, els parroquians saben que viu a Bellveí, prop de Guissona, a l'altre extrem del bisbat.⁸⁶⁷

Tot i això, hi havia excepcions, com la de Sant Sadurní de Nabiners, en què el rector no viu a la parròquia perquè té una llicència del bisbe per absentar-se'n: «(...) quia rector non moratur ibi nec facit continuam residenciam, cum episcopus Urgellensis dedit sibi licenciam absentandi a dicta ecclesia».⁸⁶⁸ Tampoc s'informa del motiu de la llicència del rector de Santa Eugènia d'Argolell,⁸⁶⁹ però sembla que obtenir-ne una era un fet corrent, tal i com testimonia García Egea a la diòcesi de Tortosa.⁸⁷⁰ En canvi, del rector de Sant Andreu de l'Espà es comenta que «(...) habeat dispensationem a domini episcopo proficiendi ad studium».⁸⁷¹

Encara que la majoria de vegades no quedi manifestat en els registres de visita, és evident que els parroquians sabien on trobar el seu rector. Ho devien saber perquè, com és lògic, si el necessitaven en un moment precís i sobtat, com un baptisme o una extremunció, havien de saber on localitzar-lo. Potser, com apunta García Egea per a la diòce-

⁸⁶⁷ VP, Llibre IV, fol. 18r: «(...) quia rector, qui vocatur Guillelmus Móra, non moratur ibi cum exiverit de parrochia sua propter adulterium quod comisit cum quadam muliere, parrochiana eiusdem, que vocatur Maria, filia Berengarii, baiuli d'Estach, et ipsam inde abstraxit, itaquod propter dictum adulterium ubi ipsius comisit adulterium cum quadam alia muliere et moratur in Plana de Guissona, apud Belveher» i Llibre V, fol. 11v: «(...) cum rector non moratur ibi propter adulterium quod comisit cum Maria, uxore Bernardi de Tornafort, consanguinis ipsius, videlicet, erat cum dicto Bernardo in secundo gradu, et duxit ipsam secum de quo multum mali provenit et speratur venire in ipsa parrochia et etiam omicidia et etiam vir ipsius mulieris tenet publice concubinam. Morabatur dictus capellanus qui vocatur Guillelmus Móra apud Belveher iuxta Guissonam».

⁸⁶⁸ Sant Sadurní de Nabiners, VP, Llibre VIII, fol. 4r; Sant Esteve de Guils de Cerdanya, Llibre VI, fol. 12v: «Dixerunt etiam quod rector de licencia domini episcopi Urgellensis non moratur in dicta ecclesia»;

⁸⁶⁹ VP, Llibre VIII, fol. 2v: «(...) non moratur ibi cum habeat licenciam dictus rector secundum quod sibi dictum fuit a suo episcopo».

⁸⁷⁰ GARCÍA EGEEA, 1993, p. 47: «En algunas ocasiones se intenta excusar este defecto, alegando que el propio obispo concedió permiso al sacerdote para ausentarse o no residir en la parroquia; pero en este sentido los Concilios y Sínodos son claros haciendo patente el interés de los prelados por limitar en lo posible la concesión de licencias».

⁸⁷¹ VP, Llibre III, fol. 12v: «(...) rector non moratur ibi et licet, ut asserunt, habeat dispensationem a domini episcopo proficiendi ad studium».

si de Tortosa, alternaven la residència entre un poble i un altre o que en el cas que estigués al capdavant de parròquies petites, preferís viure a la més gran.⁸⁷² Potser aquest és el cas del rector de Santa Maria d'Enviny, del qual es diu que «(...) etiam [cantat] aliam ecclesiam in diebus die lune et dimitit suam matricem ecclesiam».⁸⁷³

Tot i això són poques les vegades en què s'informa d'on es troba el prevere. Tanmateix, en el cas de Santa Cecília de Beders comenten que el rector no viu a la parròquia perquè és canonge a Santa Maria de Talló, amb la qual cosa deu viure a la canònica,⁸⁷⁴ o del rector de Sant Cebrià d'Ordino diuen que té la rectoria a la sufragània de la Cortinada.⁸⁷⁵ O també és el cas del rector de Sant Martí d'Urtx, de qui diuen que viu a Perpinyà i té la seva església arrendada a Bernat Ricart.⁸⁷⁶ De la mateixa manera, en diverses ocasions els feligresos simplement no ho sabien o no ho volien dir i es limiten a contestar amb un «est vagabundus».⁸⁷⁷

Les absències podien ser curtes o de llarga durada i com bé observa Baucells,⁸⁷⁸ van acompanyades d'adverbis que donen certa idea del temps que estaven fora de la parròquia: *multotiens* (moltes vegades) o *aliquando* (alguna vegada). Alguna vegada, tot i que no fan servir aquest tipus d'adverbi, les descripcions que donen també són prou evi-

⁸⁷² GARCÍA EGEA, 1993, p. 47: «Algunos sacerdotes alternan su residencia entre uno o dos pueblos (...) Puede darse la circunstancia, como en la actualidad, que un mismo sacerdote esté al frente de varias parroquias y entonces reside habitualmente en la población mayor».

⁸⁷³ VP, Llibre IV, fol. 18v.

⁸⁷⁴ VP, Llibre VIII, fol. 30v: «(...) rector non moratur ibi cum sit canonicus de Teló».

⁸⁷⁵ VP, Llibre I, fol. 20v: «(...) rector non moratur ibi immo tenet hospicium suum in loco de la Curtinada infra p[ar]ochiam ecclesie supradicte».

⁸⁷⁶ Sant Martí d'Urtx, VP, Llibre I, fol. 41r: «(...) quod rector non moratur ibi immo Perpiniani, nec tenetur ibi hospitalitas nec [Raymundus presbiter] similiter non moratur ibi continue immo est vagabundus» i Llibre VIII, fol. 34v: «nec rector moratur ibi immo arendavit dictam ecclesiam Bernardo Ricart, presbitero qui arendavit ecclesiam de Ger, et ita non facit fieri in dicta ecclesia divinum officium nec tenetur hospitalitas in dicta ecclesia»; Sant Climent de Tallorta, Llibre VI, fol. 13v: «(...) rector non moratur in dicta ecclesia immo moratur in Podio Cerdano»; Santa Coloma d'Erdo, Llibre IV, fol. 11r: «(...) nec rector moratur ibi immo facit continuam residenciam apud Sanctum Genisium»; Sant Cristòfol de Mesons, Llibre V, fol. 14v: «(...) non moratur ibi immo facit continuam residenciam apud Castelàç»; Santa Maria d'Aguilar, Llibre III, fol. 25r: «(...) quia non moratur ibi capellanus immo moratur Cardone»; ⁸⁷⁷ Sant Sadurní de Fustanyà, Llibre VI, fol. 20r: «(...) cum capellanus sit vagabundus»; Sant Pere de Colls, Llibre V, fol. 6v: «(...) excepto quod est capellanus vagabundus»; Sant Sadurní de Castellvell de Bellera, Llibre V, fol. 9r: «(...) quod capellanus est vagabundus»; Sant Just de Saverneda, Llibre V, fol. 15r: «(...) quod vicarius, qui vocatur Bartholomeus de na Sala, est aliquando vagabundus»; Sant Pere de Madrona, Llibre II, fol. 13v: «(...) quod vicarius est aliquantulum et multotiens vagabundus»; Santa Maria de Mero-la, Llibre III, fol. 15r: «(...) rector est vagabundus»; Santa Margarida de Navès, Llibre II, fol. 25v: «(...) excepto quod rector est vagabundus»; Sant Climent de Castelltort, Llibre III, fol. 37v: «Dixerunt [etiam] quod capellanus est vagabundus»; Santa Eulàlia de Bolquera, Llibre VII, fol. 49v: «(...) immo est vagabundus et discurit per mundum».

⁸⁷⁸ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1127-1128.

dents, com en el cas de Sant Genís d'Er: «(...) non moratur ibi continue set per intervallo longa».⁸⁷⁹ Són menys els casos en què els parroquians informen del temps que el rector no viu a la parròquia i, quan ho fan, és per denunciar casos extrems. Per exemple, a Sant Serni de Coborriu de Bellver, on es diu que «Rector non moratur ibi bene sunt sex anni transacti» o el de Sant Andreu de Baltarga en què «(...) rector non moratur ibi bene a v annis citra».⁸⁸⁰ Més exagerat és el cas de Sant Pere d'Ancs o de les Pereres, on el rector fa més de quinze anys que no hi viu, segons el testimoni dels fidels.⁸⁸¹ A Sant Quintí de Querol comenten que dels últims setze anys només n'hi ha viscut dos.⁸⁸² o pitjor encara el de Sant Cosme i Sant Damià de Queixans, el qual sembla que mai hi ha viscut: «rector non facit ibi continuam residenciam nec unquam fecit».⁸⁸³

Malgrat tot, sembla que els parroquians devien acceptar estoicament l'absentisme dels seus rectors sempre i quan deixessin algun prevere capaç de fer l'ofici diví i preparat per a fer les funcions parroquials al capdavant.⁸⁸⁴ En tot cas, com es veurà en l'apartat següent, els feligresos aspiraven al servei complet i denunciaven la falta de clergues a l'església. És per aquest motiu que els parroquians de Sant Martí de Berén es queixaren al visitador, ja que «(...) capellanus es multimodis vagabundus et non dimitit ibi aliquem presbiterum servitorem qui faciat in dicta ecclesia divinum officium».⁸⁸⁵ En el cas de Sant Pere de Pujalt, es queixen que el rector no viu a la parròquia, però tampoc ho fa aquell a qui li va deixar encomanada, perquè viu a Vilamflor.⁸⁸⁶ Tot i això, fins i tot quan deixaven l'església encomanada a algun altre prevere, els parroquians es queixaven igual, com van fer del rector de Sant Pere de Lladrós.⁸⁸⁷

⁸⁷⁹ VP, Llibre I, fol. 43r.

⁸⁸⁰ Sant Serni de Coborriu de Bellver, VP, Llibre I, fol. 35v; Sant Andreu de Baltarga, Llibre I, fol. 36r.

⁸⁸¹ Sant Esteve d'Ancs o de les Pereres, VP, Llibre I, fol. 41v: «(...) rector non moratur ibi nec stetit ibi a xv annis citra» i Llibre VII, fol. 44r: «(...) et non stat in ecclesia nec statit a xx annis citra».

⁸⁸² VP, Llibre I, fol. 46r: «(...) dixerunt quod rector non residet in ecclesia nec resedit a xvi annis citra nisi per duos annos».

⁸⁸³ VP, Llibre VII, fol. 44r.

⁸⁸⁴ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2631: «Los fieles en cambio requerían la presencia del titular y aceptaban, por fuerza, que pudiera ausentarse si dejaba un suplente adecuado».

⁸⁸⁵ VP, Llibre VIII, fol. 11r.

⁸⁸⁶ VP, Llibre IV, fol. 18v: «(...) quia rector non moratur ibi nec ille qui tenet suum locum non moratur ibi continue immo moratur apud Vilamflor ubi habet laborationes».

⁸⁸⁷ VP, Llibre IV, fol. 25r: «(...) quia Petrus de Tavaschan, medius epdomedarius ipsius ecclesie, non facit continuam residenciam in ipsa ecclesia immo moratur apud Tirviam et comitit locum suum alteri epdomedario, socio eiusdem, de quo multum conqueruntur parrochiani».

Un últim cas, extrem, és el de Santa Maria de Biuse on la visita ens atesta que ni el capellà ni el poble viuen allà, com a conseqüència de la guerra.⁸⁸⁸

Vistos aquests exemples, s'observa com la residència continua a la parròquia té molta importància per als parroquians, que lamenten profundament que el capellà no visqui amb ells. De fet, això repercuteix en el servei parroquial, en l'administració de sagraments i l'ofici diví, així com també en el manteniment dels béns immobles de l'Església, com la rectoria. Malgrat això, es documenten pocs casos en què s'obligui a un rector a fer residència contínua a l'església, com quan el visitador manà «(...) dicto rectori sub virtute sancte obediencie quod faciat posse suum quod dictus capellanus de Fumaya faciat residenciam in ecclesiam suam et officium quod debet fieri in dicta ecclesia».⁸⁸⁹

L'absentisme va ser un problema de moltes de les parròquies del bisbat d'Urgell, tot i que no dels més importants. Una tendència similar es pot observar a la diòcesi de Tortosa al segle XIV⁸⁹⁰ i al segle XV,⁸⁹¹ i a la de Barcelona entre el segle XIII i XIV.⁸⁹²

5.2.2. SI LA PARRÒQUIA TÉ SERVIDORS IDONIS I HABITUALS

Hem vist que per als feligresos de cada parròquia era necessari sempre que hi hagués el rector. A més, del que es pot extreure dels documents, sembla que també volien i exigien, en la mesura que podien, que l'església tingués tots els clergues que li pertocaven. El número variava segons cada parròquia i estava establert consuetudinàriament, i els feligresos tenien molt clar el número de sacerdots que havien de servir la seva comunitat.

⁸⁸⁸ Ha de referir-se a les diverses incursions d'Arnau d'Espanha al Pallars, entre final del segle XIII i principi del segle XIV, en temps dels comtes Hug de Mataplana i Sibillà; VP, Llibre V, fol. 15r: «Eadem die et anno predictus visitator volens accedere ad ecclesiam de Biuse et fuit sibi dictum quod capellanus non morabatur in dicta ecclesia cum exivisset propter gueram, nec etiam populi stat ibi».

⁸⁸⁹ Sant Mateu de Fumanya, VP, Llibre II, fol. 9r.

⁸⁹⁰ GARCÍA EGEA, 1993, p. 47: «En 22 poblaciones de la diócesis, el sacerdote no reside en la propia parroquia que regenta, o al menos no lo hace de forma continuada y habitualmente».

⁸⁹¹ GALIANA FERRANDO, 2005, p. 510: «Podemos concluir que de un total de 92 rectores de iglesias, 25 son hallados ausentes con o sin licencia».

⁸⁹² BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1315-1316: «En el concepto de ausencia, justificada o no, entraban razones diversas de orden menor o mayor. En el orden menor, figuran diecinueve casos, como estar al cuidado de otra parroquia, no pernoctar en la rectoría, pasar un día o dos fuera durante la semana, o con frecuencia. Se lamentaron gravemente los casos de las ausencias continuadas de seis rectores, por razón de enfermedad —parálisis, por ejemplo—, o procurarse el adecuado tratamiento de baños termales, o padecer hernia o gota —con trece permisos dados por la autoridad a tantos otros clérigos—, la vejez o la impotencia física —que aquejaba a quince presbíteros, incluidos la pérdida del juicio o de la vista— así como peligro en el cuerpo, a raíz de amenazas —se contabilizan 42 sucesos—, fruto de enemistad irreconciliable».

De fet, aquest aspecte apareix al qüestionari de Tortosa inclòs en la visita de Francesc de Paholac de 1314: «Item si tenet assuetos et idoneos servitores». Al qüestionari de Girona de la visita pastoral de 1329, s'hi troba redactat de la manera següent: «Item si tenet asuetos servitores in ecclesia prout locus illo ex consuetudine i[bi] requirit». En el qüestionari del sínode de Tarragona de 1372, també hi apareix aquesta qüestió: «Item si tenet assuetos servitores in ecclesia, scilicet diaconum vel alium presbyterum, prout locus ille consuetudine requirit». Queda recollit de manera molt similar al qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414 en la qüestió: «Item, si tenet assuetos servitores in ecclesia, id est: diachonum vel alium presbyterum, prout locus ille ex consuetudine requirit». Apareix també al qüestionari de Barcelona de vers 1425, amb un redactat gairebé idèntic: «Item, si tenet assuetos servitores in ecclesia, scilicet diaconum vel alium presbyterum, prout locus ille ex consuetudine requirit». Per últim, apareix recollit també al qüestionari de Saragossa de 1435: «Item, si curati tenent ministros necessarios et assuetos pro officio dictae ecclesiae».⁸⁹³

Totes aquestes preguntes recollen principalment la constitució provincial del concili de Lleida de l'any 1229 presidit pel cardenal i bisbe de Sabina, Joan Halgrin d'Abbeville: *De prelati ecclesiarum parrochialium*:

Quoniam quelibet ecclesia parrochialis proprium et perpetuum debet habere prelatum, ut oves gregis dominici, non mercenario subiaceant sed pastore regantur, districte precipimus ut quelibet ecclesia parrochialis proprium prelatum habeat qui ad curam animarum iure perpetuo sit canonice institutus, et nullus in duabus ecclesiis parrochialibus obtineat prelaturam. Hanc autem constitutionem non referimus ad illas ecclesias que ita sunt tenues, quod nulla earum competenter sufficiat sustentare proprium sacerdotem, in quo casu precipimus ut tot et non plures habeat que sufficere debeant cum moderamine debito ad sustentationem prelati.⁸⁹⁴

Ja he comentat anteriorment que a part del rector, les esglésies podien tenir com a mínim un vicari, un diaca, un sotsdiaca i un escolà. A la nostra visita, quan es pregunta sobre el servei parroquial, en moltíssimes ocasions es diu que no hi ha els servidors que hi hauria d'haver. En les respostes es contesta o bé dient el servidor que hi manca⁸⁹⁵ o bé

⁸⁹³ MONJAS, 2008, p. 118, 126, 134, 187, 208, 213.

⁸⁹⁴ PONS I GURI, 1974, p. 84.

⁸⁹⁵ Entre d'altres, VP, Sant Marcel de Bor, Llibre I, fol. 38r: «(...) non habet diachonum qui debet ibi esse»; Sant Sadurní del Cint, Llibre III, fol. 22v: «(...) quod non tenet sufficientem scolarem et quod, ut dicitur, debet esse diachonus in dicta ecclesia et modo non est»; Sant Miquel de Pinell, Llibre III, fol. 30r: «(...)

enumerant els servidors que hi hauria d'haver i esmentant els que hi falten,⁸⁹⁶ sense entrar en el motiu pel qual no hi són. Si els testimonis diuen alguna cosa més, és perquè el cas era greu, com el de Sant Vicenç de Planoles, on expliquen que era costum que hi hagués un diaca, però fa trenta anys que no n'hi ha.⁸⁹⁷ A Sant Genís d'Er també hi manca el diaca i tampoc hi ha prou escolans, per la qual cosa, en el lloc del diaca hi té un prevere que llegeix l'epístola i l'evangelí i també fa misses.⁸⁹⁸ També es destaca el motiu en el cas de Santa Maria d'All, on manca un escolà perquè l'anterior havia mort i el capellà, per molt que en busca un de nou, no el troba.⁸⁹⁹ Sembla que aquest també era el problema a la parròquia de Sant Martí de Saldes, en la qual «(...) non tenet hoc anno diachonum quem debet tenere quia non potuit invenire hoc anno».⁹⁰⁰ També es documenta un cas similar a Santa Maria de Merlès, on «(...) non est ibi diachonus qui debet esse quia non invenit hoc anno ad conducendum».⁹⁰¹

La manca de servidors suficients també es pot deure a les condicions climàtiques tal i com sembla deduir-se dels casos de Sant Pere de Senyiu,⁹⁰² on no n'hi ha per una pedregada, i de Santa Maria d'Arboló,⁹⁰³ on en manquen perquè l'any ha estat dolent.

excepto quod capellano non tenet sufficientem scolarem»; Sant Martí d'Adraén, Llibre III, fol. 35r: «(...) nec ibi soficientem scolarem»; Sant Quirze de la Coma, Llibre III, fol. 36r: «(...) nec tenet sufficientem scolarem»;

⁸⁹⁶ Entre d'altres, VP, Sant Marcel de Bor, Llibre VII, fol. 36r: «(...) debent esse III clerici, silicet presbiter, diachonus, scholaris, set capellanus non tenet diachonum»; Sant Esteve de la Sarga, Llibre IV, fol. 8r: «(...) cum debeant esse duo presbiteri et modo non moratur nisi unicus vicarius» i Llibre V, fol. 5v: «(...) cum debeant esse duo presbiteri et modo non moratur nisi unus»; Sant Martí de Ballmoll, Llibre IV, fol. 14r: «(...) cum debent esse III presbiteri et modo non moratur aliquis»; Sant Vicenç d'Oveix, Llibre V, fol. 13r: «(...) cum debeant esse III^{or} presbiteri et modo non sunt nisi III»; Santa Maria de Rialp, Llibre V, fol. 13v: «(...) cum debent esse duo presbiteri et modo non est nisi unus»; Santa Maria de Ribera de Cardós, Llibre IV, fol. 23r: «(...) solebant esse III^{or} presbiteri cum rectore et modo non moratur nisi IIIes»; Sant Cristòfol de Burg, Llibre V, fol. 17r: «(...) cum debent esse duo presbiteri et duo epdomedarii et modo non moratur nisi unus»; Sant Martí de Saldes, Llibre III, fol. 12r: «(...) quia ecclesia est presbiteri, di[a]choni et scholaris set non tenet rector diachonum quem deberet tenere»; Sant Martí de Riner, Llibre II, fol. 57r: «(...) cum duo presbiteri solebant ibi esse et modo non moratur nisi unicus»; Sant Climent de Castelltort, Llibre III, fol. 37v: «(...) quod debent esse duo presbiteri in dicta ecclesia et modo non moratur nisi unus».

⁸⁹⁷ VP, Llibre I, fol. 53v: «(...) consuevit esse ibi diachonus et modo non est nec fuit a XXX^{ta} annis citra».

⁸⁹⁸ VP, Llibre I, fol. 43r: «(...) debent ibi esse presbiter, diachonus et scholaris et non est ibi diachonus nec sufficiens scholaris, set loco diachoni tenet presbiterum unum qui habet dicere epistolam et evangelium et missam».

⁸⁹⁹ VP, Llibre VI, fol. 13v: «(...) modo non est (s)colaris quia deficit in dicta ecclesia per mortem, set dixerunt quod cotidie perquirunt antedictus capellanus et modo non invenit».

⁹⁰⁰ VP, Llibre II, fol. 9r.

⁹⁰¹ VP, Llibre II, fol. 16v.

⁹⁰² VP, Llibre V, fol. 7v: «(...) cum debent esse duo presbiteri et modo non moratur nisi duo set dicunt quod fit propter grandinem».

⁹⁰³ VP, Llibre V, fol. 11r: «(...) quod debent esse III presbiteri et modo non sunt nisi duo, cum sit annus sterelis».

En altres casos, el registre de la visita fa difícil saber quin era el motiu real, per la poca precisió en la resposta. És el cas de Sant Miquel de Viver, on un dels dos preveres que hi ha d'haver «(...) non audet ibi stare et non ex culpa ipsius clerici». És impossible saber per quin motiu no s'atrevia a estar allà, encara que no es pot descartar que també es degués a alguna amenaça com hem vist anteriorment, tot i que la visita deixa clar que no és per culpa de l'altre clergue.

Tot i els diversos exemples de parròquies en les quals el servidors necessaris no hi són, el visitador no els amonesta ni els dóna cap període peremptori per solucionar-ho. Si ho comparem amb d'altres diòcesis,⁹⁰⁴ sembla que aquest problema va ser més acusat al bisbat d'Urgell, on les denúncies per manca de servidors són més elevades.

5.2.3. SI CELEBREN CORRECTAMENT L'OFICI DIVÍ

Quan un rector accedia a una parròquia, se li encomanava l'anomenada «cura et regimen animarum», és a dir, la cura i el govern de les ànimes o la coneguda metàfora del pastor i el seu ramat. Aquest encàrrec és el que apareix a les visites pastorals amb el nom genèric d'«officium divinum».

L'ofici diví del rector consistia, principalment, en l'administració dels sagraments, el rès de les hores canòniques, la predicació, les benediccions, les cerimònies del temps litúrgic, les misses de difunts i els aniversaris i els costums religiosos de cada població.⁹⁰⁵ De tots aquests aspectes, tanmateix, els més importants eren el dos primers, si bé, per als fidels el que més definia —i encara defineix— la tasca del rector era la celebració de la missa.

Així doncs, donada la seva importància, el compliment de l'ofici diví es troba reflectit en tots els qüestionaris de visita. Al de Tortosa del bisbe Paholac de 1314 apareix amb la frase: «Item, si facit bene officium suum a cantico graduum usque ad completorium». Gairebé idèntics són el de la visita pastoral de Girona de 1329, «Item si facit officium

⁹⁰⁴ Pel que fa al bisbat de Tortosa al segle XV, tot i que només es refereix als escolans, GALIANA FERRANDO, 2005, p. 616: «En el nuestro de visita, sólo en cinco ocasiones se censura que “el rector no tiene idóneos escolares”»; Quant al bisbat de Barcelona als segles XIII i XIV, BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1191-1192: «No hay quejas sobre los vicarios (...) En doce parroquias no había diácono en periodos que van de unos meses a unos años (...) El ministro del penúltimo grado, el subdiácono, presente en el organigrama, presenta un balance decepcionante: lo había en pocas parroquias. (...) El ministerio de grado menor estaba encomenado a los «scolares» (...) los había prácticamente en todas las iglesias. (...) Treinta y dos casos por plaza desocupada o por fallos en el servicio».

⁹⁰⁵ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1036.

ecclesiasticum a cantico gradu usque ad com[pletorium]», i el del sínode de Tarragona de 1372: «Interrogentur testes sinodales, si clericus bene facit officium ecclesiasticum a cantico graduum usque ad completorium». En canvi, al qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, apareix subdividit en tres preguntes: «Item, si rector facit bene divinum officium», «Item, si clerici surgunt ad matutinas», «Item, si intersunt divinis horis», «Item, si pulsant ad horas». Al de la visita pastoral de Tortosa de 1409, torna a aparèixer sota una sola pregunta: «Primo an divinum officium fiat bene in ecclesia et competenter per rectorem et beneficiatos et horis debitis ac assuetis et si rector tenet abbaciam in condirectum». El qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414, torna a l'origen i fa una pregunta molt similar al del de Tortosa del segle anterior, si bé inquireix si el servei el fa el rector, el vicari o algun altre prevere: «Item, si rector vel vicarius seu quivis alius presbyter bene facit officium ecclesiasticum a cantico graduum usque ad completorium inclusiue». Més similar als primers qüestionaris és la pregunta que apareix al de Barcelona de 1425: «Interrogentur testes sinodales si clericus bene facit officium ecclesiasticum a cantico gradu usque ad completorium». Per últim, el de Saragossa de 1435, torna a fer les preguntes per separat: «Item si ipse et alii clerici defficiunt in celebrando qualibet die», «Si defficiunt in horis consuetis», «Si celebrant presbyteri», «Item si sunt aliquae ordinationes in dicta ecclesia pro divino officio faciendo, et quod ostendant illes et si servantur», «Item si faciunt pulsari campanes ad horas assuetas».⁹⁰⁶

Les preguntes exposades en els diversos qüestionaris sorgien dels temes plantejats en els diversos concilis i sínodes, com la constitució provincial del concili de Tarragona de l'any 1242 celebrat per Pere d'Albalat, *De celebratione officii*.⁹⁰⁷ També es basaven en la constitució sinodal del bisbe Pere de Batet de 1308 *Quod rectores et alii curati habeant librum et dicant officium secundum more ecclesie Dertuse*,⁹⁰⁸ en la constitució *De celebratione missarum* de la compilació del patriarca d'Alexandria de 1330,⁹⁰⁹ la constitució

⁹⁰⁶ MONJAS, 2008, p. 119, 125, 133, 145-146, 153-154, 186, 207, 212-213.

⁹⁰⁷ PONS I GURI, 1974, p. 112-113: «Item praecipimus quod officium fiat in qualibet ecclesia cathedrali secundum consuetudinem ab antiquo in eadem ecclesia observatam, et ecclesiae cuiuslibet diocesis sequantur in officio morem ecclesiae cathedralis»

⁹⁰⁸ GUITARTE IZQUIERDO, 1991, p. 195.

⁹⁰⁹ PONS I GURI, 1975, p. 359: «Quia nonnulli minus provide attendentes, quod propter officium sint beneficia ecclesiastica instituta, vix vel numquam missam celebrant in ecclesiis quas obtinent seu in quibus institute sunt dignitates vel beneficia quorum ratione celebrare tenentur. Idcirco, sacri approbatione con-

sinodal de l'arquebisbe Pere Clasquerí de 1372 *Quod clerici divina celebrantres officia in ecclesia teneant superpellicia induta, et birretum vel almuciam, et non caputium in capite, nec in collo*,⁹¹⁰ la del sínode del bisbe Berenguer Desprat de 1328 *Quod obtinentes perpetuum vel annuale, intersint horis canonicis in ecclesiis in quibus beneficiati extiterint*,⁹¹¹ la del sínode del bisbe Joan Fabra de 1359 *Contra beneficiatos, et alios presbyteros, qui non intersunt divinis officiis*,⁹¹² i la del sínode del bisbe Guillem de Torrelles de 1378 *De horis dicendis*.⁹¹³

La celebració més important de totes, al menys des del punt de vista dels parroquians, era la missa. El rector l'havia de celebrar cada dia a l'altar major de l'església, encara que si, donat el cas, ell no podia fer-ho, ho havia de fer un substitut que normalment era el vicari.⁹¹⁴ D'entre totes les misses, evidentment, la més important era la missa major, que acostumava a ser els diumenges i els dies festius, en la qual s'hi aplegava més gent. Era en aquesta celebració, en la qual havia de predicar i, a més, advertir-hi públicament als pecadors de la parròquia.⁹¹⁵

L'altra obligació important del rector era la del rés diari de les hores canòniques.⁹¹⁶ A més, havia de fer-ho de manera pública, en unes hores fixes, a l'interior del temple i amb

cilii, precipimus statuentes ut omnes et singuli parrochialium ecclesiarum rectores et quivis alii dignitates, vel beneficia, quocumque censeantur nomine, nunc imposterum obtinentes, quorum ratione missas celebrare tenentur in ipsis ecclesiis et altaribus in quibus sunt huiusmodi dignitates vel beneficia, decies saltem in anno missas celebrent, nisi absentia, vel alia iusta causa ad arbitrium diocesani proprii eos reddat probabiliter excusatos. Quisquis aut huiusmodi salutaris statuti temerarius extiterit violator a perceptione fructum et proventum ecclesie dignitatis vel beneficii huiusmodi, donec decies, ut premittitur celebrando moram purgaverit, noverit se suspensum, qui per diocesanum ipsum in utilitatem ipsius ecclesie, dignitatis vel beneficii penitus convertantur».

⁹¹⁰ VILLANUEVA, 1851c, vol. 20, p. 186.

⁹¹¹ VILLANUEVA, 1806, vol. 5, p. 300-302.

⁹¹² VILLANUEVA, 1806, vol. 5, p. 354-355.

⁹¹³ VILLANUEVA, 1806, vol. 5, p. 334-335.

⁹¹⁴ Són diversos els exemples on s'indica que el servei parroquial és bo perquè el fa el vicari, ja que el rector no hi és. Serveixi de mostra: Santa Coloma de la Bastida d'Hortons, Llibre VIII, fol. 4v: «(...) quod bene fit per vicarium quia rector non moratur ibi»; Sant Andreu de Baltarga, Llibre VII, fol. 39r: «(...) quod [b]ene fit per vicarium set rector non moratur ibi»; Santa Coloma de Ger, Llibre VII, fol. 40v: «(...) quod bene fit per vicarios set rector non moratur ibi»; Sant Martí de Vil·lec, Llibre VIII, fol. 26r: «(...) quod bene fit per vicarium set rector non moratur».

⁹¹⁵ Sant Esteve d'Alàs, VP, Llibre I, fol. 10r: «(...) mandavit Bernardo Gerbaudi, rectori ecclesie prelibate, ut eos excommunicatos in sua ecclesia diebus dominicis et festivis ubi maior aderit populi multitudo, excommunicatos publice nunciaret (...)».

⁹¹⁶ El rés de les hores majors ja estava legislat des del II Concili de Braga (572): «*De clericis qui ad matutinam vel vespertinum officium non convenisunt*. Si quis presbyter vel diaconus vel quilibet clericus ecclesiae deputatus si intra civitatem fuerit aut in quolibet loco in quo ecclesia est ad cotidianum psallendi sacrificium matutinis vel vespertinis horis ad ecclesiam non convenit, deponatur a clero, si tamen castigatus veniam ab episcopo per satisfactionem noluerit promereri» (VIVES, 1963, p. 101).

una certa solemnitat. Evidentment, s'acabava fent de més i de menys depenent dels servidors que tingués l'església i dels costums locals. El rés constava de set hores, tres de majors (matines-laudes, vespres i completes) i quatre de menors (prima, tèrcia, sexta i nona),⁹¹⁷ de les quals només es devien celebrar, a les parròquies més modestes, les tres majors.

A partir de l'estudi de les respostes de la visita, poc es pot extreure de com es desenvolupava l'ofici diví. La pregunta devia ser simple, «si se celebra correctament l'ofici diví», i, per tant, la resposta també era senzilla. Normalment es limitava a un «bene fit», un «fit competenter» o un «male fit». Entre mig s'hi troben respostes que semblen voler donar un matís, però com que no s'explica, és molt difícil comprendre què volien indicar els testimonis amb les seves respostes. Em refereixo a frases com «non fit bene» o «fit minus bene». Normalment, quan els feligresos responen que el servei és bo (*bene*) o satisfactori (*competenter*), no s'afegeix cap més explicació.⁹¹⁸ En canvi, quan és dolent o no és bo o és menys bo, gairebé sempre⁹¹⁹ a continuació n'expliquen el motiu, que acostuma a tenir a veure amb la manca de servidors idonis o amb l'absentisme del rector.

Com a conseqüència de la seva migradesa econòmica, hi havia comunitats que no tenien rector propi i eren regides per un sacerdot d'una altra parròquia, o com en el cas de Santa Maria de la Guàrdia, Sant Esteve de Valldoriola i Sant Andreu de Gamissans, al deganat de Berga, compartien rector i, a més, no tenien els servidors necessaris: «(...) super servicio ecclesiarum predictarum responderunt quod rector non facit bene servitium cum habet III ecclesias parochiales [et] deberet tenere presbiterum et non tenet et ita non fit nec potest ibi bene feri servitium».⁹²⁰ També pot ser un cas similar el de Santa Cecília de Fígols, on el servei no és complet perquè «(...) clericus non habet de quo vivat».⁹²¹

⁹¹⁷ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1045-1046.

⁹¹⁸ Sant Genís de Montellà, VP, Llibre VIII, fol. 26v: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod bene fit»; Santa Maria de Figuerola d'Orcau, Llibre IV, fol. 3r: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod bene fit»; Sant Esteve de Sorre, Llibre V, fol. 12v: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod fit competenter»; Santa Maria de Puigcerdà, Llibre I, fol. 50v: «(...) super servicio ecclesie dixerunt quod fit competenter».

⁹¹⁹ Hi ha, però, excepcions com a Sant Vicenç de Viliella, VP, Llibre VIII, fol. 27v: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod male fit»; Sant Fructuós de Músser, Llibre I, fol. 34v: «(...) super servicio ecclesie, dixerunt quod male fit»; Sant Julià de Basturs, Llibre IV, fol. 3r: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod non bene fit»; Sant Esteve de Montenartró, Llibre V, fol. 15v: «(...) invenit quod servitium ecclesie fit minus bene».

⁹²⁰ VP, Llibre II, fol. 17v.

⁹²¹ VP, Llibre II, fol. 11r.

De vegades la manca dels servidors idonis que hem comentat en l'apartat anterior repercutia en el servei. És el cas de Sant Iscle de la Massana on els parroquians comenten que el servei és bo però el rector: «(...) bene fit excepto quod [rector] non tenet sufficientem [scolarem] et vadit ad sepeliendum corpora mortuorum et babtizat sine scolare». ⁹²² Una circumstància similar es dóna a Sant Climent de Pal, on a causa de la manca d'escolans «(...) dimitit plures missas et divinum officium non fit ibi». ⁹²³

Moltes de les queixes vénen determinades per la manca de la celebració a la qual estaven acostumats els parroquians. És el cas de Sant Joan de Dorres, en què els parroquians comenten que s'han de celebrar dues misses els diumenges i no se'n celebra ni una. ⁹²⁴ En el cas de Sant Pere de Sedret, unes feligreses comenten al visitador que «con-sueverunt habere missam diebus dominicis et festivis et bis in septimana», però ara no se celebra entre setmana. ⁹²⁵

En altres ocasions, es lamenten que només es fa missa els diumenges i algunes festivitats. En el cas de Sant Vicenç de Montferrer, el rector de la qual viu a la Seu d'Urgell, i només va a la seva parròquia a fer missa els diumenges: «super servicio ecclesie dixerunt quod rector non facit ibi residenciam 11° anni sunt elapsi et amplius, (...) et ille moratur continue in Sede et venit diebus dominicis ad celebrandum ibidem». ⁹²⁶ En canvi, el rector de Santa Eugènia de la Freita, que no viu a la seva parròquia, envia un vicari a celebrar-hi missa «(...) diebus dominicis et festivis duplicibus et 1ª die in septima(na)». ⁹²⁷ El rector de Sant Vicenç de Barguà fa el mateix i envia a fer missa un clergue que no és el que coneixen els parroquians. ⁹²⁸

Hi ha alguns rectors, que segons el testimoni dels parroquians, celebren de tant en tant. Una mostra n'és el rector de Sant Vicenç de Saneja, del qual diuen que «(...) mora-

⁹²² VP, Llibre VII, fol. 16v.

⁹²³ VP, Llibre VIII, fol. 1v: «(...) quod male fit quia capellanus non tenet scolarem nec aliquem qui iuvat ipsum celebrare missas et hac de causa dimitit plures missas et divinum officium non fit ibi».

⁹²⁴ VP, Llibre VI, fol. 10v: «(...) quod diebus dominicis debeat celebrari due misse et modo non celebratur nisi una».

⁹²⁵ VP, Llibre I, fol. 46v: «(...) set dicebant mulieres quod consueverunt habere missam diebus dominicis et festivis et bis in septimana, modo autem non dicitur missa nisi semel vel bis in septimana».

⁹²⁶ VP, Llibre I, fol. 15v.

⁹²⁷ VP, Llibre I, fol. 18v: «(...) quod rector non moratur ibi nec bene facit ecclesie de serviri, set tenet conducticium vicarium de Nabiners, qui vadit illud diebus dominicis et festivis duplicibus et 1^a die in septima(na)».

⁹²⁸ VP, Llibre I, fol. 33r: «(...) quod male fit quia rector non stat ibi, et semper solebat etiam stare cum scolari et ancilla, set tantum venit quidam clericus alienus diebus dominicis et festibus ad celebrandum».

tur in Podio Cerdano et venit ca(n)tare ad dictam ecclesiam aliquibus diebus in epdomada».⁹²⁹ Del rector de Santa Eulàlia de Soriguera diuen que «(...) nec celebrat ibi nisi bis in epdomada».⁹³⁰ El rector de Sant Vicenç de Montferrer devia haver empitjorat el servei respecte l'any anterior, que he citat més amunt, ja que en aquesta ocasió deien que «(...) nec possunt habere parrochiani missam in multis diebus dominicis nec in aliis festivitibus».⁹³¹ Del rector de Sant Sadurní d'Arfa diuen que no celebra els diumenges i que, quan ho fa, no diu totes les hores i que, si ho fa, ho fa corrents i marxa.⁹³² A Sant Martí de Berén, el rector no diu les hores a l'església, com ho hauria de fer, i hi ha moltes vegades que no celebra la missa durant dues o tres setmanes.⁹³³ Els feligresos del rector de Sant Sadurní del Cint l'acusen de que «(...) quandoque vadit Berga et² moratur ibi per IIII^{or} dies vel per VI et tunc vacat servicium ipsius ecclesie».⁹³⁴ Els parroquians de Sant Sadurní de Castellvell de Bellera es queixen que el seu rector «(...) capellanus est vagabundus et non facit servicium assidue».⁹³⁵ El rector de Sant Romà de Civís, en canvi, deixa de fer l'ofici diví en els mesos de collita i de verema.⁹³⁶ Menció a part mereix el cas de Sant Vicenç d'Obiols, en el qual els feligresos diuen que fa missa alguns dies, i ho justifiquen dient que les rendes tan pobres de l'església no permeten fer-hi un servei diví complet.⁹³⁷

Hi ha algun cas en què, per les respostes dels parroquians, hem d'entendre que no s'hi celebra missa ni els diumenges. En el cas de Sant Cristòfol de Mesons, pot ser comprensible per la seva situació aïllada i la migradesa de les seves rendes.⁹³⁸ En el cas de Santa Maria d'Argentera és més difícil de justificar que, tal com diuen els feligresos,

⁹²⁹ VP, Llibre VI, fol. 12r.

⁹³⁰ VP, Llibre V, fol. 14r.

⁹³¹ VP, Llibre VII, fol. 18v: «(...) male fit quia rector non moratur ibi nec facit ibi residenciam nec possunt habere parrochiani missam in multis diebus dominicis nec in aliis festivitibus».

⁹³² VP, Llibre I, fol. 17r: «Item in via dum recedebat dictus visitator testes iurati hac interrogati dixerunt Raymundus de Riu, Guillelmus d'en Domingo quod capellanus non venit celebrandum nisi diebus dominicis nec tunc dicit aliquas horas, nisi tantum celebrat missam et recedit, nec tunc parrochianos expectat ymo cucurendo (*sic*) celebrat et recessit».

⁹³³ VP, Llibre I, fol. 28v: «(...) nec dicit horas cotidie in ecclesia sicut deberet, immo stat sepiissime per XV dies vel III epdomadas quod non celebrat ibi missam».

⁹³⁴ VP, Llibre III, fol. 22v.

⁹³⁵ VP, Llibre V, fol. 9r.

⁹³⁶ VP, Llibre VIII, fol. 3r: «(...) quod capellanus non facit in messibus nec vindemis divinum officium».

⁹³⁷ VP, Llibre II, fol. 23r: «(...) quod fit bene servicium diebus certis prout actenus consuetum est feri cum retditus ecclesie predicte non sufficiant ad completum servicium faciendum».

⁹³⁸ VP, Llibre V, fol. 14v: «(...) capellanus non moratur ibi immo facit continuam residenciam apud Castelaç et non celebrat nisi diebus dominicis in ipsa ecclesia».

«(...) nec celebrat in epdomeda nisi in diebus dominicis».⁹³⁹ Costa d'imaginar-se que no se celebrés mai missa en una parròquia, per la qual cosa penso que el testimoni dels parroquians era una manera exagerada de dir que s'hi celebrava molt poc. Tot i això, Baucells testimonia tres casos a la diòcesi de Barcelona en què no s'hi feia mai missa.⁹⁴⁰

També hi ha diverses queixes sobre el rés de les hores canòniques. En la majoria de casos, els capellans no fan les matines, segurament perquè era el primer rés, a l'aurora.⁹⁴¹ A Santa Maria de Puigcerdà, els clergues «(...) non surgunt clerici bene ad matutinos».⁹⁴² A Sant Salvador de Vilanova de Meià, el rector no fa el rés de matines i després celebra la missa sense haver-lo fet.⁹⁴³ Els parroquians de Santa Maria de Merola denuncien al seu rector per no dir les hores quan toca, segons «audiverunt dici ab aliquibus clericis convicinis», i celebrar la missa sense dir-les.⁹⁴⁴ En canvi, a Sant Cosme i Sant Damià de Queixen, el que no fan els clergues és el rés de vespres: «(...) et stant et comedunt in Podio Cerdano nec dicunt vesperes de die nec faciunt officium ut deberent».⁹⁴⁵

Igualment es documenta a través de les visites que, de vegades, quan sortien no ho feien quan tocava. Torna a ser el cas de Santa Maria de Puigcerdà: «Item dixerunt quod clerici non surgunt ad matutinos ut deberent nec illi qui surgunt hora debita surgunt».⁹⁴⁶ És també el que passa a Santa Maria d'Enviny, on el rector: «non surgit debita hora ad matutinos».⁹⁴⁷

Menció especial mereixen els rectors de Sant Vicenç de Pinós i de Sant Tomàs de Calbinyà. Del primer, els feligresos comenten que no celebra el rés de matines a causa de la seva vellesa,⁹⁴⁸ i del segon, que és un mandrós i que encara era al llit a l'hora tèrcia, quan el visitador va anar a visitar l'església.⁹⁴⁹

⁹³⁹ VP, Llibre IV, fol. 38r «(...) quod male fit servitium ecclesie cum capellanus non moratur in ipsa nec celebrat in epdomeda nisi in diebus dominicis, nec tenet scolarem nec etiam aliquis est qui accendat lampades».

⁹⁴⁰ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2623.

⁹⁴¹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2642, atesta la mateixa tendència a la diòcesi de Barcelona: «Se fallaba especialmente en maitines —rezados en la aurora— y en la solemnidad requerida».

⁹⁴² VP, Llibre VII, fol. 51r.

⁹⁴³ VP, Llibre IV, fol. 37v: «(...) non surgit assidue ad matutinus et celebrat matutinis non celebratis».

⁹⁴⁴ VP, Llibre III, fol. 15r: «Item dixerunt quod audiverunt dici ab aliquibus clericis convicinis quod non dicit horas suas ut deberet, et dicit sepiissime missam non celebratis matutinis nec etiam aliis horis».

⁹⁴⁵ VP, Llibre VII, fol. 44r.

⁹⁴⁶ VP, Llibre VII, fol. 51r.

⁹⁴⁷ VP, Llibre IV, fol. 18v.

⁹⁴⁸ Sant Vicenç de Pinós, VP, Llibre II, fol. 34v: «(...) quod capellanus non surgit mane ad matutinos propter senectutem».

⁹⁴⁹ Sant Tomàs de Calbinyà, VP, Llibre I, fol. 25r: «Et raro etiam celebrat in dicta ecclesia immo die predicta que erat festum sancti Staphani in mediis terciis qua dictus visitator visitavit ipsam ecclesie adhuc iacebat in lecto nec adhuc dixerat matutinas».

Un servei insuficient, com acabem de veure, podia anar lligat a la vellesa o alguna malaltia o impediment del capellà, tot i això, n'he documentat pocs casos. Serien els casos de Santa Maria d'Eroles on, el capellà «habeat infirmitate caducam»;⁹⁵⁰ el de Sant Andreu d'Aristot, on el capellà està malalt i no pot anar ni estar a l'altar sense l'ajuda d'un bastó;⁹⁵¹ a Sant Esteve d'Èguet, tot i que el rector no pot celebrar perquè és vell, diuen que el servei és bo;⁹⁵² o, per acabar, el capellà de Sant Vicenç de Palmerola, que era sord i no podia sentir les confessions.⁹⁵³

Malgrat tot el que s'acaba de veure, no he trobat que s'imposi cap pena per l'incompliment d'alguns d'aquests serveis.⁹⁵⁴ De tota manera, ja he anat comentat al llarg de l'estudi, que sembla que la voluntat d'aquesta visita era més de caire recaptador que no pas reformadora.

5.2.4. SI ALGÚ HA MORT SENSE REBRE ALGUN SAGRAMENT PER NEGLIGÈNCIA DEL RECTOR

Com a part de les tasques que havia de desenvolupar el rector hi havia, evidentment, l'administració dels sagraments. D'entre tots, n'hi havia tres —baptisme, confessió i extremaunció— que, donada la immediatesa dels fets que els provocaven, feien necessari que el capellà estigués sempre disponible a la parròquia. Si naixia un infant i hi havia perill que morís, necessitava ser batejat.⁹⁵⁵ De la mateixa manera, si algú, sobtadament, era a punt de morir, era menester que fos confessat i se li administrés l'extremunció.

⁹⁵⁰ VP, Llibre V, fol. 4v: «(...) male fit quia capellanus est insuficiens cum habeat infirmitate caducam et ipse capellanus non tenet scolarem»

⁹⁵¹ VP, Llibre I, fol. 34v: «(...) dixerunt quod clericus est infirmus et ita dictum servitium complete fieri non potuit (...) quod est impotens nec potest ire nec stare ad altare sine sustentamento baculi unde indigeret coadiutore».

⁹⁵² VP, Llibre VII, fol. 49r: «(...) quod bene fit set rector non potest celebrare cum sit senex».

⁹⁵³ VP, Llibre III, fol. 5v: «(...) excepto quod capellanus erat aliquantulum surdus et [...] sibi quod non audiret decetero confessiones sed comiteret alicui locum [...] Sancti Iacobi de Fruntyà».

⁹⁵⁴ GARCÍA EGEA, 1993, p. 52: «De lo visto en este aspecto podemos concluir que por lo general los sacerdotes ejercían bien su labor. Los fallos detectados no parecen graves (no tocar las campanas, no recitar las horas canónicas en la iglesia, etc.). Como detalle podemos señalar que el obispo no ejerce ninguna corrección ni impone sanción alguna a los clérigos acusados de no cumplir bien con su obligación, lo cual indicaría que las faltas no serían muy graves»; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1047: «(...) el celo de los rectores por el rezo divino era en general muy notable por no decir casi excelente».

⁹⁵⁵ Aquest extrem ja estava recollit en el concili de Girona de 517: «*Ut unius diei infants si in discrimine est baptizetur*. De parvulis vero qui nuper materno utero editi sunt placuit constitui, ut si infirmi ut adsolet fierint et lac maternum non adpetunt, etiam eadem die qua nati sunt, si obliti fuerint, baptizentur» (VIVES, 1963, p. 40); BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 617-621: «Asimismo la frecuente mortalidad infantil pesaba en el ánimo de los obispos y padres. Puede que, como sistema de eficiente prevención ya entonces se pensara que el bien de los hijos convenía bautizar cuanto antes (...) en tales casos la gente acude corriendo a los sacerdotes, de día o de noche, no importa».

Així doncs, aquesta preocupació queda reflectida en els qüestionaris de visita. En el del bisbe Paholac de Tortosa, de l'any 1314, es detalla de la manera següent: «Item si decessit aliquis sine confessione, comunione, baptismo vel sancta unctione ob culpam rectoris seu vicarii». Al de la visita pastoral de Girona de l'any 1329, s'escriu: «Item si visitat infirmos et si aliquis ex ipsius culpa decessit [impenitens... vel sine communione aut unccione sacra]». El qüestionari de Tarragona de l'any 1372, té un redactat molt semblant al de Girona: «Item si visitat infirmos, vel si aliquis ex culpa ipsius decessit impenitens». El de la visita pastoral de Tortosa de 1409, dóna més importància a la confessió, que no pas als altres sagraments: «Item an rector et ceteri presbiteri sint bone fame vitae et conversationis honeste, et si culpa vel eius locutus aliquis decesserit absque confessione vel aliis sacramentis». Per últim, al qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414, es desdobra en dues preguntes: «Item si rector vel eius vicarius visitat infirmos vel si aliquis ex culpa ipsius decessit impenitens» i «Item de sacramento extremae unctionis».⁹⁵⁶

Les preguntes dels qüestionaris estan basades en el IV Concili del Laterà (1215)⁹⁵⁷ i en la constitució *De sacramento extreme unctionis* del concili provincial de Tarragona de l'any 1242 celebrat per Pere d'Albalat.

La majoria de les queixes dels feligresos entorn a aquest aspecte tenen a veure amb la negligència del rector quant a l'assistència als malalts en el moment de la mort. Acompanyar els malalts a la fi de la vida era una de les obligacions consuetudinàries dels sacerdots: havien d'assistir al malalt, donant-li consol en la fe, però el més important de tot era que havia d'administrar-li els sagraments de la confessió i la comunió, o en casos d'extrema gravetat, i si encara s'hi era a temps, l'extremunció. D'aquí que haguessin

⁹⁵⁶ MONJAS, 2008, p. 117, 125, 133, 154, 186.

⁹⁵⁷ Cànon 22 del IV Concili del Laterà: «Cum infirmitas corporalis nonnumquam ex peccato proveniat dicente Domino languido quem sanaverat vade et amplius noli peccare ne deterius aliquid tibi contingat decreto praesenti statuimus et districte praecipimus medicis corporum ut cum eos ad infirmos vocari contigerit ipsos ante omnia moneant et inducant quod medicos advocent animarum ut postquam infirmis fuerit de spirituali salute provisum ad corporalis medicinae remedium salubrius procedatur cum causa cessante cesset effectus. Hoc quidem inter alia huic causam dedit edicto quod quidam in aegritudinis lecto iacentes cum eis a medicis suadet ut de animarum salute disponant in desperationis articulum incidunt unde facilius mortis periculum incurrunt. Si quis autem medicorum huius nostrae constitutionis postquam per praelatos locorum fuerit publicata transgressor extiterit tamdiu ab ingressu Ecclesiae arceatur donec pro transgressione huiusmodi satisfecerit competenter. Ceterum cum anima sit multo pretiosior corpore sub interminatione anathematis prohibemus ne quis medicorum pro corporali salute aliquid aegroto suadeat quod in periculum animae convertatur».

d'estar sempre disponibles a la parròquia, fos de dia o de nit. Juntament amb aquests cerimonials, en els casos més greus, s'administrava el viàtic. El viàtic que no és altra cosa que la comunió dels malalts, tenia un cerimonial propi perquè el cos de Crist sortia de l'església per dirigir-se a casa del moribund. Així doncs, el rector sortia del temple vestit amb sobrepellís i estola i acompanyat d'algú, normalment l'escolà, perquè portés la llum i la campaneta. La campaneta era per avisar als feligresos que la sagrada forma recorria el poble i la llum era la rèplica de la que sempre estava encesa al costat del sagrari. Un cop arribat a la casa del moribund li oferia l'hòstia i la resta de sagraments.

Encara que la major part de les acusacions només esmentin que un feligrès va morir sense confessar, hem d'entendre que es deuen referir a què no va rebre els sagraments preceptius en el moment de la mort. Això és el que passa amb una parroquiana de Sant Climent de Castelltort,⁹⁵⁸ que va morir sense confessió perquè el rector no va voler confessar-la, o amb alguns parroquians de Santa Maria d'Argentera, que van morir inconfessos perquè no van poguer trobar el capellà.⁹⁵⁹

Un cas més complicat és el del rector de Sant Genís d'Er, el qual acumula un seguit de queixes molt greus per part dels seus parroquians: en primer lloc, diuen que no va voler donar sepultura a un difunt; en segon lloc, que no vol administrar els sagraments sense que abans se li doni una quantitat de diners; en tercer lloc, que molta gent moria inconfessa perquè no els volia confessar; i, en darrer terme, que no va voler donar l'eucaristia a un feligrès si no li pagava.⁹⁶⁰ Sorprenentment, no consta que se li imposés cap pena a excepció de pagar la procuració per la visita.

En una línia similar, hi ha el cas del capellà de Sant Climent de Pal, el qual es va negar a fer el servei a un moribund, perquè tenia pressa:

Item interrogatus respondit quod forte duo anni sunt transacti quod cum dictus capellanus de Pal veniens de Monteserato³ [*en lloc de Monteserrato*] cum iam esset in parochia

⁹⁵⁸ VP, Llibre III, fol. 37v-38r: «Interrogati de vita capellani responderunt quod propter defectum rectoris quedam mulier que morabatur in castro de Castelltort decessit incofessa quia capellanus predictus noluit ipsam confiteri».

⁹⁵⁹ VP, Llibre IV, fol. 38r: «(...) quod fuerunt aliqui parrochiani inconfessi cum vellent confeteri non poterant habere capellandum et sic mortui fuerunt inconfessi».

⁹⁶⁰ VP, Llibre VII, fol. 45r: «Item dixerunt quod Guillelmus Oliver non habuisset presbiterum ad sepulturam nec fuisset quidam presbiter, nomine Guillelmus Çabater, qui rogatus a pluribus fecit eidem sepulturam. Item dixerunt quod rector non vult facere ecclesiastica sacramenta nisi prius sibi satisfidetur de eo quod de sacramento consuevit habere. Item dixerunt quod multi fuerunt infirmi quos nolebat confiteri. Item quod aliqui ob culpam sui fere moriebantur inconfessi. Item quod denegavit Petro Iohannis dare eucaristiam donec sibi concedere dare eidem pecunias, quas ut asserunt dare non debet».

sua, Petrus Fornerii accessit ad dictum capellanum de Pal et dixit sibi «Domine, venite ad patrem⁴ meum qui graviter infirmatur et vult confiteri. Venite et confiteamini eum» qui predictus capellanus respondit «fessus sum, cras vadam» et dictus Petrus dixit «non habebitis tempus?» et tamen capellanus non ivit et patrem predicti Petri, [nomine Raymundi⁵ Tornerii,]⁶ decessit inconfessus et de hoc dixit esse famam publicam et ita naravit sibi predictus Petrus Tornerii in crastinum quod illud fuit factum.⁹⁶¹

Quan el visitador interroga al capellà, Berenguer de Pal, respecte a aquest tema, li va respondre que «(...) non erat longum tempus quod ipse Raymundus fuerat sibi confessus», amb la qual cosa devia considerar que no era necessari.⁹⁶²

Hi ha dos casos més en què dues dones moren sense confessió, amb les quals el rector hi té una relació personal perquè en són les seves concubines. El primer, a Santa Maria de Merola, on el marit troba el capellà i la seva esposa a casa seva, i, enfadat, comença a colpejar al capellà, el qual s'hi torna. I, quan el marit és a terra i la dona el va a socórrer, el capellà la colpeja de tal manera que al cap de tres dies era morta, evidentment sense confessió, perquè el capellà havia fugit com a conseqüència del que havia fet.⁹⁶³ El segon és el cas de la concubina del rector de Sant Pere de Colls, la qual, embarassada i malalta, va demanar al capellà que fes anar un confessor i ell li va dir que no feia falta i va morir sense confessió ni rebre el viàtic. Quan s'interrogà al rector sobre el fet, va respondre que la va confessar «quando vidit ipsam in articulo mortis».⁹⁶⁴

⁹⁶¹ VP, Llibre I, fol. 22r.

⁹⁶² VP, Llibre I, fol. 22r: «Item Berengarius de Pal, capellanus de Pal, iuratus et interrogatus super predicto casu predicti Raymundi Tornerii dixit quod cum ipse veniens de Montaserato in parochia sua occurrit sibi Petrus Tornerii dicens quod iret ad patrem confitendum, qui graviter infirmabatur, et non ivit donec in crastinum et dictus Raymundus fuit mortuus. Dixit tamen quod non erat longum tempus quod ipse Raymundus fuerat sibi confessus».

⁹⁶³ VP, Llibre II, fol. 15r: «Item dixerunt quod Berengarius de Podio, suus parrocchianus, invenit ipsum in domo cum uxore sua. Postea exivit domo ipse capellanus ex una parte et uxor ex alia. Et dictus Berengarius de Podio iruit in uxorem et capellanus in ipsum Berengarium de Podio, et vulnaverit ipsum Berengarium in brachio et nichilominus percussit eum et perforavit cum cultello tunicam, camisiam et femoralia. Et cum quedam mulier, Ermesendis nomine, occureret adiuvandam dictum Berengarium vulneratum, percussit eam et prostravit ipsam ad terram, ex qua percussione dicta mulier infra III dies mortua fuit inconfessa quia, cum ipse capellanus recesserat propter vulnera que fecerat, non potuit alicui confiteri».

⁹⁶⁴ Santa Maria de Montanyana, Llibre V, fol. 5v: «Et cum dicta mulier esset pregnans et infirmaretur dixit antedicto capellano ut faceret venire sibi confessorem et ipse dixit quod non oportebat set ipse confiteretur eam et sic mortua fuit sine confessione et Corporis Domini receptione, et de hoc est fama publica in loco de Muntayana»; Sant Pere de Colls, Llibre V, fol. 6v: «Interrogati de vita capellani responderunt quod non sunt III epdomade transacte quod fuit quedam mulier mortua inconfessa et sine Corporis Domini receptione cum esset publice concubina ipsius capellani et erat cum eo in III° vel IIII° gradu, et hoc est fama publica in dicta parrocchia et in loco de Muntayana et aliis locis convicinis. Vocabatur dicta mulier Anglesia, filia Salvatoris de Colle, et erat dicta Anglesia parrocchiana antedicti capellani. Et sunt multum tristes parrocchiani cum dicta mulier sit mortua inconfessa et quod fieret per dictum capellanum rem detestabilem [celus]. Postmodum fuit citatus dictus capellanus per antedictum fratrem Iohannem, qui

Si es té en compte el gran número de parròquies que es visitaren, penso que aquestes poques acusacions mostren que el grau d'acompliment dels rectors en aquest aspecte era elevat. Aquesta devia ser la tendència general, si ho comparem amb les dades que s'han estudiat per a les diòcesis de Tortosa i de Barcelona.⁹⁶⁵

5.2.5. SI FAN BON ÚS DELS INGRESSOS ECONÒMICS DE L'ESGLÉSIA I DELS SEUS BÉNS

Un dels fonaments bàsics de tota parròquia és el seu finançament, sense el qual no pot subsistir ni realitzar les funcions que té encomanades. Els recursos econòmics procedien dels fidels, els quals ja fos mitjançant diners o en béns, dotaven a una església. La importància del moment de la dotació és perfectament patent en les actes de consagració i dotació, en les quals s'enumeren els béns que els fidels atorguen a l'església.⁹⁶⁶ Era responsabilitat dels fidels dotar de manera adequada la seva parròquia, en tant que com a perceptors del servei que d'ella se'n derivava, n'havien de contribuir al manteniment.

Aquests béns, que eren inalienables,⁹⁶⁷ habitualment eren administrats pel rector d'una parròquia, per la qual cosa els fidels vetllaven de forma directa pel seu manteniment mitjançant comissions periòdiques.

Si bé la dotació de l'església era important i el béns que se li atorgaren en aquell moment permetien, en part, la seva subsistència, per a tenir un bon manteniment era necessari entregar-li uns recursos de manera recurrent. A part dels propis béns que tenia la parròquia i les rendes (o drets o fruits, tal com els anomenen els documents) que gene-

interrogatus super predictis dixit ut proximi testi excepto quod dixit quod postea quam audivit quod dicta mulier erat cum ipso in gradu consanguinitatis non congnoxit eam carnaliter set tenuit ipsam in sua domo et dixit etiam quod confessus fuit eam quando vidit ipsam in articulo mortis.

⁹⁶⁵ Per a la diòcesi de Barcelona, BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2627-2628: «Acerca del bautismo, solo se recogen tres denuncias que se refieran al incorrecto cumplimiento del deber por parte del encargado al dedicarle deficiente atención, con gran trascendencia en una época de elevadísimo índice de mortalidad infantil: ausencia injustificada o negligencia. A desidia, también, en la responsabilidad, pueden resumirse las razones que figuran en las quince quejas sobre la confesión, de mayor impacto en los casos de urgencia (...)»; Pel que fa a la diòcesi de Tortosa al segle XIV, GARCÍA EGEA, 1993, p. 53: «En el libro de visitas del obispo Francisco de Paholac se alude también como labor propia del sacerdote a la administración de sacramentos a los moribundos. (...) Por lo general se desprende que el cumplimiento de esta obligación era bueno, pero en algunos pueblos se observan deficiencias»; Quant al bisbat de Tortosa al segle XV, GALIANA FERRANDO, 2005, p. 615: «Los pocos casos hallados hacen pensar en el cumplimiento bastante fiel respecto a la atención pastoral a los enfermos, puesto que los hechos denunciados son más bien una excepción».

⁹⁶⁶ Pel que fa a les actes de consagració i dotació de Catalunya, consulteu els 7 volums de Ramon ORDEIG, publicats entre 1993 i 2004, en especial, el darrer en el qual s'analitza la documentació.

⁹⁶⁷ Excepte en els casos a què es refereix BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1330-1332.

raven, una de les fonts d'ingressos principals van ser els delmes i les primícies.⁹⁶⁸ Una altra font d'ingressos important van ser les oblacions, que eren uns donatius oferts als clergues per raó dels serveis religiosos.⁹⁶⁹

Així doncs, s'observa com les parròquies disposaven no només d'un patrimoni immoble i d'unes terres que els proporcionaven uns fruits, sinó que periòdicament rebien impostos o donacions que ajudaven al manteniment i a la procuració del servei parroquial. No és d'estranyar, per tant, que els feligresos denunciessin aquells rectors que s'apropriaven dels béns eclesiàstics o mercadejaven amb ells, ja fos venent-los o empenyorant-los, perquè consideraven que era atac contra la propietat comuna.

La preocupació de conservar els béns de l'església ja es manifesta en el II Concili de Braga (572), en el qual s'emet una canó titulat *De rebus ecclesiasticis gubernandis*.⁹⁷⁰ Al III Concili de Toledo (589) es torna a insistir en la qüestió, en el canó *Ut ecclesia cum rebus eius ad episcopo ordinationem pertineant*.⁹⁷¹

A l'edat mitjana, apareix reflectit a les constitucions *Ut alienationes de bonis ecclesie non fiant sine consensu episcopi* i *Ut in ecclesiis partitiones non fiant* del concili provincial de Lleida de l'any 1229⁹⁷² o en les constitucions de la compilació del patriarca

⁹⁶⁸ Eren exaccions que els parroquians pagaven al rector en benefici de la parròquia. El delme, consistia en un impost del 10% (tot i que a vegades no era aquesta quantitat) dels productes de la terra, i la primícia, en donar els primers fruits o bestiar, sense una quantitat fixa, tot i que sembla que oscil·lava entre un quarantè i un seixantè de la collita. Tant un com l'altre, ajudaven al manteniment del rector i de la parròquia.

⁹⁶⁹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1352-1363, n'estudia d'altres com els drets de conreu, les núpries, els difunts, el salpàs, etc. o per la redacció de documents com a notari.

⁹⁷⁰ VIVES, 1963, p. 90: «Quae sunt ecclesia [debent ecclesiae] conservari cum omni diligentia et bona conscientia et fi[de] Dei qui omnia videt et iudicat. Gubernari ergo oportet cum iudicio et potestate episcopi, cui etiam omnis populus et congregatio commissa est animarum. Manifesta autem esse debent quae ad ecclesiam pertinent in conscientia eorum, qui circa episcopum sunt presbyteres aut diacones, ut hii omnes sciant quae sunt ecclesiae propria aut si episcopo contigerit transitus, nihil eos latere possit ex his quae ad ecclesiam pertinent, ut nullomodo possint minui et perire. Neque res propriae episcopi debent inopportunitatem pro rebus ecclesia pati; dignum et re vera et iustum est apud Deum et homines ut ea quae episcopis propria sunt cui voluerit dereliquat, et neque episcopum pro rebus ecclesiae condemnari, aut post eius obitum in causas quae ad eum non pertinent aut in maledictum incedere».

⁹⁷¹ VIVES, 1963, p. 131: «Multi contra canonum constituta sic ecclesias quas aedificaverint postulant consecrari, ut dotem quam ei ecclesiae contulerint censeant ad episcopi ordinationem non pertinere, quod factum et in praeteritum displicet et in futuro prohibetur; sed omnia secundum constitutionem antiquorum ad episcopi ordinationem et potestatem pertineant».

⁹⁷² PONS I GURI, 1974, p. 87: «Quoniam monasteria multiplici correctione et reformatione indigent, precipimus, secundum formam generalis concilii, ut tam monachorum quam canonicorum regularium generalia capitula fiant, ipsius constitutione tenore in omnibus observato, qui talis est: Adicientes presentis auctoritate concilii ne viri religiosi, sine consensu sui diocesani episcopi, possessiones monasteriorum vendant vel incartent sive concedant ad vitam hominis, aut permutent aut infeudent, aut quocumque modo alienent. Quod qui facere presumpserit ad aministracione qua fungitur per suum episcopum amoveatur in perpetuum; et qui sic obtinent careant sic obtentis»; PONS I GURI, 1974, p. 85: «(...) Inhibemus

d'Alexandria de l'any 1330 *De rebus ecclesiis non alienandis*⁹⁷³ i *De possessionibus ecclesiarum*.⁹⁷⁴

Aquesta legislació conciliar es veié traduïda en el qüestionari del bisbe Francesc Paholac de Tortosa de 1314: «Item capite ecclesie in quibus usibus expenduntur»; també en el qüestionari de la visita de Gastó de Moncada al bisbat de Girona de 1329, en el qual s'insistia en l'alienació i l'empenyorament: «Item si posuit in pignore vel alienavit aliqua de bonis mobilibus vel immobilibus dicte ecclesie». En el qüestionari del sínode de Tarragona de 1372 s'hi afegeixen altres supòsits, com la destrucció o la venda, o la donació a familiars: «Item si destruxerunt possessiones ecclesie, vel vendiderunt, vel dederunt consanguineis vel aliis, vel stabiliverunt [*sic*] ad certum censum vel agrarium, et si illud fecerunt ad utilitatem ecclesie et auctoritate episcopi». En el de València de 1383-1383, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, es torna a la simplicitat i només es pregunta si s'alienen o es defrauden béns: «Item si sunt aliqui bona suorum beneficiorum alienantes vel defraudantes». El qüestionari de la visita de Tortosa de l'any 1409 segueix en la mateixa línia que l'anterior, però torna incloure l'empenyorament, aquest cas aplicat als ornaments litúrgics: «Item si rector vel alius beneficiatus aliquid de bonis et iuribus ecclesie et beneficiorum pignoraverint vel alienaverint et maxime de ornamentis ecclesie». El del bisbe Jaume de Marquilles de l'any 1413-1414, recull, de nou, els supòsits del sínode de Tarragona de 1372: «Item si destruxerunt possessiones ecclesie vel vendiderunt vel dederunt consanguineis vel aliis vel stabilierunt ad certum censum vel ad agrarium et si illud fecerunt ad utilitatem ecclesie et auctoritate episcopi». De la mateixa manera apareix formulat en el qüestionari de Barcelona de 1425: «Item si destruxerunt possessiones ecclesie vel vendiderunt vel dederunt consanguineis vel aliis, vel stabilierunt ad certum censum vel ad agrarium, et si illud fecerunt vel utilitatem ecclesie et auctori-

quoque ne prior sine clericis, aut clerici sine priore aliquam de possessionibus ecclesie impignerare valeant, nec sine diocesani consensu aliquam possessionem vendere aut quocumque modo alienare presumant. (...)».

⁹⁷³ PONS I GURI, 1975, p. 350: «Valentes ecclesiarum indemnitatibus providere, statuimus quod aliquis prelatus vel clericus, cuiuscumque status vel conditionis existat, bona, dignitatis vel beneficii sui obligare sub sigillo regio non presumit. Et qui contra fecerit, eo ipso excommunicationis sententie ipsum decernimus subiacere».

⁹⁷⁴ HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 115-116.

tate episcopi». Per últim, en el de Saragossa de 1435, el tema apareix de nou redactat de manera molt senzilla: «Si dilapidarunt bona ecclesiae vel beneficiorum in condirecto».⁹⁷⁵

Els béns eclesiàstics, a part de les característiques que he comentat anteriorment, tenen un caràcter sagrat que fa que siguin totalment inalienables. A més els béns immobles havien de ser posseïts per l'església a perpetuïtat.⁹⁷⁶ D'aquí que es legislés tan durament contra la seva venda o empenyorament sense el consentiment del bisbe.

Dels exemples que ens han arribat, els més freqüents van ser la venda de rendes i de propietats rústiques a terceres persones. Així per exemple el rector de Sant Martí de Riner va vendre les rendes de l'església de quatre o cinc anys.⁹⁷⁷ Més sonat fou el cas de l'abat de Ripoll, Guillem Descamps,⁹⁷⁸ el qual, mentre fou prior de Santa Maria de Meià féu nombroses vendes i alienacions del patrimoni del monestir segons expliquen els diversos canonges:

Item dictus [abbati dum e]rat prior alienavit in perpetuum quodam alodium terre Raymundo Arnaldi, rectori de Fontlonga, et eidem dedit unam canonicam in absencia. Item dixit quod dictus abbas alienavit multa bona dicti monasterii Mediani (...). Item dixit quod abbas Rivipulli, qui solebat esse prior dicti monasterii, existens prior alienavit et dedit in infiteosim alica loca et plures terras et quando dedit in infitheosim plures dicibant quod erat utilitas monasterii (...). Item vendidit duo paria gallinarum censualium super orto predicto. Item vendidit decimam furni d'Alòss retentis dicto monasterio censualibus x solidos.⁹⁷⁹

Destaca el cas dels parroquians de Sant Martí de Ballmoll, perquè és l'únic en què els parroquians, quan denunciaven els béns que havia alienat el rector, emfasitzen que «(...) hoc fecit sine consensu domini episcopi», cosa que demostra que els feligresos eren ben conscients que el patrimoni de l'església només es podia tocar amb permís del prelat.⁹⁸⁰

Hi ha casos en què el rector utilitzava els béns de l'església pel manteniment dels seus familiars, especialment els fills i la concubina. Mostra d'això és el cas del rector de Santa

⁹⁷⁵ MONJAS, 2008, p. 117, 126, 134, 144, 154, 187, 208-209, 213.

⁹⁷⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 859-860.

⁹⁷⁷ VP, Llibre III, fol. 28v: «(...) set vendidit retditus ipsius ecclesie ad III^{or} vel V^e annos Raymundo de Campmayor, presbitero, qui, ut dicitur, hemit ipsos retditus ad opus cuiusdam loci qui vocabatur Bernardi de Rayner».

⁹⁷⁸ Fou prior de Santa Maria de Meià entre 1279 i 1309 i abat de Ripoll entre 1311 i 1318.

⁹⁷⁹ Santa Maria de Meià, VP, Llibre IV, fol. 33r-33v.

⁹⁸⁰ Sant Martí de Ballmoll, VP, Llibre IV, fol. 14r: «Interrogati si rector alienaverit aliqua bona ecclesie responderunt quod sic, retditus quos ecclesia habebat in Solano de la Sorda et possessiones que erant iuxta ecclesiam, et hoc fecit sine consensu domini episcopi».

Engràcia, que va vendre possessions de l'església al seu fill, o el de Sant Vicenç d'Espinalbet, que amb els béns eclesiàstics mantenia la seva concubina.⁹⁸¹

A diferència del que hem vist fins ara, quan apareix el verb *empenyorar*, els béns que s'alienen són béns mobles. El motiu és senzill: es poden transportar, el seu valor és menor i sempre es poden recuperar. Així doncs, trobem que el rector de Santa Maria de Castells va empenyorar un hostier de l'església per pagar un deute seu, segurament a causa del joc.⁹⁸² El capellà de Santa Maria de Merola, va empenyorar un sobrepellís, del qual no devia poder pagar la penyora, per la qual cosa l'acabà per vendre.⁹⁸³

Com s'observa, tot i haver-hi alguns casos, no va ser una falta gaire estesa (o almenys, si ho era, no queda reflectida a les visites) entre els clergues del bisbat d'Urgell. Baucells, per a la diòcesi de Barcelona, constata que hi hagué alguns casos, però tampoc era habitual.⁹⁸⁴

5.2.6. SI COMPLEIXEN EL DEURE DE L'HOSPITALITAT

L'hospitalitat era un dels serveis i deures que havia de prestar el rector d'una parròquia. Consistia en donar hospitalitat a viatgers o pobres. Igualment, si per la seva església hi passaven peregrins o hi anaven frares o altres predicadors, els havia d'acollir i donar de menjar.⁹⁸⁵ El deure de l'hospitalitat només queda recollit al qüestionari de Francesc de Paholac per a la visita pastoral a la diòcesi de Tortosa de 1314: «Item si servat hospitalitatem».⁹⁸⁶ Tot i ser un punt que pràcticament no apareix als qüestionaris de visita baix-medievals, apareix diverses vegades denunciat pels parroquians.

⁹⁸¹ Santa Engràcia, VP, Llibre IV, fol. 6v: «(...) et de bonis ecclesie hemit possessiones ffiliis suis»; Sant Vicenç d'Espinalbet, Llibre III, fol. 4v: «Ignorant tamen si habet rem cum ipsa set bene credunt quod providet d[icta] mulieri de bonis antedictae ecclesie».

⁹⁸² Santa Maria de Castells, VP, Llibre VII, fol. 22r: «Interrogati de vita capellani responderunt quod capellanus vendidit vel impignoravit propter debita sua quedam *hostier*».

⁹⁸³ Santa Maria de Merola, VP, Llibre III, fol. 15r: «Item dixerunt quod impignoravit quoddam superpellicium apud Pug-Regs et finaliter fuit ibi venditum percussorem publicum in loco de Pug-Regs».

⁹⁸⁴ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 1007-1008: «Las normas aprobadas, con ser tajantes, permiten una rendija, en el supuesto de mediar permiso episcopal. A pesar de que todos los clérigos se obligaban a no recurrir a ello, se dieron casos».

⁹⁸⁵ GARCÍA EGEA, 1993, p. 48; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2629; GALIANA FERRANDO, 2005, p. 617; MONJAS, 2008, p. 306.

⁹⁸⁶ MONJAS, 2008, p. 118.

En el cas de la visita a Sant Martí d'Areny l'any 1315, a més, s'explica que el deure de l'hospitalitat normalment es duia a terme a la mateixa rectoria o abadia, és a dir, a la casa del rector: «non tenetur hospitalitas in abbacia sive in domo capellani».⁹⁸⁷

Són relativament pocs els llocs on els parroquians acusen al rector de no tenir l'hospitalitat deguda segons els canons eclesiàstics. Ho he documentat a les esglésies de Sant Martí d'Urtx, Sant Cosme i Sant Damià de Queixans, Sant Genís d'Er, Sant Serni de Prats, Santa Eulàlia de Bolquera, Sant Climent de Talltorta, Sant Martí d'Adraén, Sant Martí de Ballmoll, Sant Iscle de la Massana, Sant Martí de Berén, Sant Esteve de Tendrui, Sant Esteve d'Alàs i Sant Andreu de la Parròquia d'Hortó.⁹⁸⁸

És curiós el cas de Sant Salvador de Torroella, en què quan algú ve a l'hospici de la parròquia, com que no té res, si convé els envia a Cardona si és necessari.⁹⁸⁹

Tot i els exemples que acabo d'exposar, sembla que el compliment de l'hospitalitat va ser força ben complert, no només a la diòcesi d'Urgell, sinó també als bisbats de Barcelona⁹⁹⁰ i Tortosa.⁹⁹¹

5.2.7. SI PORTEN L'HÀBIT I LA TONSURA I VESTEIXEN HONESTAMENT

Una de les preocupacions de l'època és que els clergues anessin vestits amb senzillesa, es comportessin amb honestedat i no fessin cap tipus d'ostentació. A més, era necessari,

⁹⁸⁷ VP, Llibre V, fol. 7r.

⁹⁸⁸ Sant Martí d'Urtx, VP, Llibre I, fol. 41r: «(...) nec tenetur ibi hospitalitas» i Llibre VIII, fol. 34v: «(...) nec tenetur hospitalitas in dicta ecclesia»; Sant Cosme i Sant Damià de Queixans, Llibre VII, fol. 44r: «(...) set non tenet ibi hospitalitas nec hospicium»; Sant Genís d'Er, Llibre VI, fol. 3v: «(...) dixerunt quod in dicta ecclesia non tenetur hospitalitas nec elemosina datur in domo dicti rectoris nec aliquid boni» i Llibre VII, fol. 45r: «(...) nec tenet ibi hospitalitatem»; Sant Serni de Prats, Llibre VIII, fol. 32r: «Dixerunt etiam quod ipse rector non tenet hospitalitatem immo dat pauperum elemosinas infantibus seu filiabus suis»; Santa Eulàlia de Bolquera, Llibre VI, fol. 8v: «Rector non moratur in dicta ecclesia nec tenet ibi hospitalitas»; Sant Climent de Talltorta, Llibre VI, fol. 13v: «(...) nec tenetur ibi hospitalitas»; Sant Martí d'Adraén, Llibre III, fol. 35r: «(...) nec tenet hospitalitatem»; Sant Martí de Ballmoll, Llibre IV, fol. 14r: «Interrogati si ibi tenetur hospitalitas dixerunt quod non»; Sant Iscle de la Massana, Llibre VII, fol. 16v: «(...) quod non servat hospitalitatem»; Sant Martí de Berén, Llibre I, fol. 28v: «(...) quod non tenet hospitalitatem»; Sant Esteve de Tendrui, Llibre V, fol. 5r: «(...) set rector non moratur ibi nec tenetur ibi hospitalitas»; Sant Esteve d'Alàs, Llibre I, fol. 9v: «(...) non tamen tenet ibi hospicium nec hospitalitatem»; Sant Andreu de la Parròquia d'Hortó, Llibre I, fol. 28r: «(...) quod rector non moratur ibi nec tenet ibi hospitalitatem».

⁹⁸⁹ VP, Llibre II, fol. 19r: «Interrogati si tenetur ibi hospitalitas dixerunt quod fit elemosina pauperibus, set quando aliqui nunci prelatorum vel religiosorum aut ipsimet religiosi veniunt ad dictam ecclesiam, oportet eos mittere apud Cardonam pro necessariis, cum in dicta ecclesia nihil remaneat de expletis, nisi solum ad provisionem dicti vicarii».

⁹⁹⁰ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2629: «Faltaban a ello de forma global ocho clérigos».

⁹⁹¹ GARCÍA EGEA, 1993, p. 48, documenta 10 casos a la diòcesi de Tortosa al segle XIV i GALIANA FERRANDO, 2005, p. 617, només en presenta tres per al segle XV.

també, que la seva categoria personal fos recognoscible per tothom. La corona, efectuada en el moment de la tonsura, era el distintiu principal dels clergues i la que millor representava la seva renúncia al món per a servir a Déu. Se'ls tolerava dur barba, però no era gaire ben vist per les autoritats episcopals.⁹⁹² Si la corona estava ben definida en els textos eclesiàstics, la roba que havien de dur no ho estava tant, tot i que també era una cosa que l'identificava a la vista dels fidels. El seu hàbit havia de ser senzill i rebutjar qualsevol tipus d'ostentació o color llampant.⁹⁹³ Per tant, havia de ser una túnica ampla, cosida pels costats i llarga. Així, doncs, entre la roba senzilla i la tonsura la seva persona es feia diferent a la resta dels parroquians i mostrava el seu servei a Déu i a l'home.⁹⁹⁴

Ja en el II Concili de Braga (572) s'estableix la forma en què han d'anar vestits els clergues⁹⁹⁵ i en el Concili de Narbona del 589 s'estableix que no duguin robes de porpra.⁹⁹⁶ No trobem més referències a les vestimentes clericals durant l'alta edat mitjana. En el concili de Lleida de l'any 1229 hi ha una constitució anomenada *De indumentis et superfluitatibus*, en la qual, entre d'altres aspectes, s'estableix la manera de vestir dels clergues i que reproduïx el que es recollia en el cànon 16 del IV Concili del Laterà (1215).⁹⁹⁷ En el mateix concili també hi ha una constitució més específica titulada *De*

⁹⁹² GARCÍA EGEA, 1993, p. 52: «La Iglesia les prohibía llevar barba, dejar crecer sus cabellos y alterar su tonsura»; En canvi, BAUCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2651: «Con relación a la barba, que ha merecido muy poca atención de los legisladores, aparte indicar que parece deducirse que era permitido su uso, ya se imponía mesura».

⁹⁹³ GARCÍA EGEA, 1993, p. 52: «Por supuesto a los clérigos les estaba prohibida toda forma de coquetería: tejidos preciosos, colores brillantes, adornos y perfumes, etc.»; Cànon 16 del IV Concili del Laterà: « Clausa deferant desuper indumenta nimia brevitae vel longitudine non notanda. Pannis rubeis aut viridibus necnon manicis aut sotularibus consuticiis seu rostratis frenis sellis pectoralibus et calcaribus deauratis aut aliam superfluitatem gerentibus non utantur. Cappas manicatas ad divinum officium intra Ecclesiam non gerant sed nec alibi qui sunt in sacerdotio vel personatibus constituti nisi iusti causa timoris exegerit habitum transformari. Fibulas omnino non ferant neque corrigias auri vel argenti ornatum habentes sed nec anulos nisi quibus competit ex officio dignitatis. Pontifices autem in publico et in ecclesia superindumentis lineis omnes utantur nisi monachi fuerint, quos oportet deferre habitum monachalem.

⁹⁹⁴ BAUCELLS, 2004-2007, vol. IV, p. 2803-2805.

⁹⁹⁵ VIVES, 1963, p. 102: «*De adtoddendam comam clericorum vel habitu ordinato*. Non oportet clericos comam nutrire et sic ministrare, sed attonso capite patientibus auribus et secundum Aaron talarem vestem induere, ut sint in habitu ordinato».

⁹⁹⁶ VIVES, 1963, p. 146: «Hoc regulariter definitum est ut nullus clericorum vestimenta purpurea induat, quae ad iactantiam pertinent mundialem non ad religiosorum dignitatem, ut sicut est devotio in mente ita et ostendatur in corpore, quia [pur]pura maxime laicorum potestate praeditis debetur, non religiosus (...)».

⁹⁹⁷ PONS I GURI, 1974, p. 80: «Coronam et tonsuram competentem habeant. Clausa desuper deferant indumenta, nimia brevitae vel longitudine non notanda; pannis rubeis vel cendatis, seu viridibus, seu virgatis tunicis, vel supertunicis sic apertis quod ostendant latera, sic strictis quod femoralia demostrent, necnon manicis vel sotularibus consuticiis vel rostratis. Aurifrisiis, pictis pallis, serico superonatis, fibulis aut corrigiis auri vel argenti ornatum habentibus, senturiis sericis, sellis quoque deauratis, vel alia superfluitate gerentibus, non utantur. Nullus in sacerdotio vel personatu constitutus capam manicatam gerat, nisi

vestmentis personarum religiosarum.⁹⁹⁸ En el concili de Tarragona de l'any 1274, hi ha una constitució anomenada *De honestitate vestium*, en la qual s'estableix com han de vestir els clergues de la Tarraconense.⁹⁹⁹ També apareix recollit en la compilació de 1330 del patriarca d'Alexandria en la constitució *De tonsura clericorum*.¹⁰⁰⁰

Seguint aquests cànons eclesiàstics, els qüestionaris de visita de la baixa edat mitjana es fan ressò de l'honestitat en el vestir dels clergues, amb qüestions com la del de Tortosa de 1314, en què s'inquireix: «Item si rector et alii clerici vadunt honeste et in decenti habitu et tonsura». Un segle més tard, al qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414, hi retrobem aquest tema: «Item generaliter est inquirendum de vita et honestate clericorum, ut puta si cum malis conversetur et si defferant habitum et tonsuram competentem et hiis similia, prout visitatoris discrecioni videbitur fiendum». Al qüestionari de Saragossa de 1435 torna a aparèixer, però aquesta vegada de manera més senzilla: «Item si incedunt inhoneste in tonsura et vestibus clericalibus». ¹⁰⁰¹

Hi ha molt poques acusacions sobre aquesta qüestió. Tenint en compte això, hauríem de pensar que el grau d'acompliment d'aquest punt era extremadament elevat. Tanmateix, trobem que el rector de Sant Martí de Ballmoll anava sovint amb robes seglars: «Interrogati si vadit rector in habitu clericali, responderunt quod non, immo vadit pluries in habitu seculari». ¹⁰⁰² De forma semblant, trobem que Joan Segueria, prevere de Santa Maria de Puigcerdà, feia el mateix: «Item Iohannes Segueria, presbiter, est scriptor in criminibus et [recipit] confessiones et vadit in habitu seculari potius quam clericali». ¹⁰⁰³ El rector de Santa Maria de Merola, a més d'anar vestit de seglar, duia armes, cosa que també estava prohibida: «Et vadit cum armis, cum clientibus et non vadit in habitu cle-

iusta causa timoris exegerit habitum transformari. Ad divinum officium intra ecclesiam capam manicatam nullus clericus gerat».

⁹⁹⁸ PONS I GURI, 1974, p. 88: «Vestimenta non habeant scissa ante vel retro, et cuniculorum pellibus non utantur, et de una vestiario vestes, non denarios, secundum ordinem accipiant; feria IIII^a carnes non comedant, nisi festivitas sollempnis occurrerit».

⁹⁹⁹ PONS I GURI, 1974, p. 92: «Item statuimus quod omnes clerici provincie Tarrachone, sive sint in sacris sive in minoribus ordinibus constituti, non portent nec induant camisas tunicas vel alias vestes cordatas nec botonos aureos, argenteos vel alicuius metalli defferant in pectore nec in manicis, nec in aliqua parte vestis, nec portent sotulares consutitos nec rotatractos, nec aliquas portent seu induant vestes virgatas nec aliis cum cabetio fisso in longum, et si quis contrafecerit penam decem solidorum usualis monete pro qualibet excessu incurrat, quam exigit quilibet diocesanus et in proprios usus convertat».

¹⁰⁰⁰ HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 116.

¹⁰⁰¹ MONJAS, 2008, p. 118, 188, 213.

¹⁰⁰² VP, Llibre IV, fol. 14v.

¹⁰⁰³ VP, Llibre VI, fol. 19r.

ricali».¹⁰⁰⁴ L'últim cas que he trobat que pot fer referència a la manera de vestir és el de Pere Borrell, clerge de Santa Maria de Montanyana, al qui s'acusa de que «portat botonos»,¹⁰⁰⁵ suposo que d'or o d'argent, contravenint els canons establerts.¹⁰⁰⁶

Tenint en compte que el número de parròquies que es visiten és un número molt petit, si el comparem, per exemple, amb les acusacions que García Egea troba a la diòcesi de Tortosa per a la visita de 1314.¹⁰⁰⁷ A la vista del caràcter de la nostra visita, penso que més que a un ferri compliment per part dels clergues, l'explicació de tan poques acusacions respon a què no se li devia donar tanta importància com a d'altres aspectes.

5.2.8. SI SÓN SIMONÍACS AMB ELS SEUS ORDES SACERDOTALS, AMB ELS BENEFICIS O NEGOCIEN AMB L'ADMINISTRACIÓ DE SAGRAMENTS

La simonia havia estat un dels mals endèmics de l'Església durant l'alta edat mitjana i, si bé, al segle XIV ja no tenia tant presència, encara era necessar-hi fer-hi front.¹⁰⁰⁸ Consistia en la compra i venda de coses sagrades. El mot prové del pecat de Simó el Mag¹⁰⁰⁹ i suposa una pretensió sobre un bé espiritual (gràcia, sagraments, jurisdicció eclesiàstica, prebenda, ordenació, etc.) en canvi d'un preu temporal (diners, presents o altres avantatges, com protecció, recomanació, etc.). L'Església la considera una profanació i una injúria als béns espirituals i declara nul·les totes les nòmines i convencions simoníaqes, així com l'exercici del sacerdoci obtingut per simonia.¹⁰¹⁰

Condemnada ja pels concilis d'Orleans (533, 549) i de Clarmont d'Alvèrnia (535), a les nostres terres fou censurada pel Concili II de Braga (572) amb el cànon *Ut pro chrismate episcopus nicil accipiat*,¹⁰¹¹ pel VI de Toledo (638) amb el cànon *De stipendiis cleri-*

¹⁰⁰⁴ VP, Llibre III, fol. 15r.

¹⁰⁰⁵ VP, Llibre IV, fol. 8v.

¹⁰⁰⁶ Al concili provincial de Tarragona de 1274, s'estableix que els clergues «(...) nec botonos aureos, argenteos vel alicuius metalli defferant in pectore nec in manicis, nec in aliqua parte vestis (...)». (PONS I GURI, 1974, p. 92)

¹⁰⁰⁷ GARCÍA EGEA, 1993, p. 53: «Centrándonos en la documentación, a primera vista, observamos que en 24 pueblos de la diócesis hay algún tipo de queja sobre la forma de vestir o de comportarse los sacerdotes».

¹⁰⁰⁸ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1611.

¹⁰⁰⁹ Personatge del cristianisme primitiu. Mag de Samaria, cregué en Jesús per la predicació del diaca Felip i pretengué comprar a Pere i Joan el poder de comunicar l'Esperit Sant; d'aquí ve el mot simonia.

¹⁰¹⁰ Josep TORRAS I RODERGAS, s.v. «simonia», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994 [1979], vol. 21, p. 197.

¹⁰¹¹ VIVES, 1963, p. 82: «Placuit ut modicum balsami, quod benedictum pro baptismi sacramentu per ecclesias datur, quia singuli tremisses pro ipso exigi solent, nihil ulterius exigatur, ne forte quod pro salute

*corum ne a iure alienentur ecclesiae*¹⁰¹² i pel III de Braga (675) amb el cànon *Ne promissione munerum honoris gratia venundetur*.¹⁰¹³ La simonia fou un flagell a l'època feudal amb tot el mercadeig de prebendes, comendes, etc., que culminà en la reforma gregoriana i la lluita de les Investidures.

Fou condemnada també pel papa Innocenci II (1130-1143) en el concili de Clermont (1130) en el primer dels seus cànons.¹⁰¹⁴ En el IV Concili del Laterà (1215) s'establiren unes disposicions per tal d'eradicar la simonia. El cànon 63 buscava lluitar contra els cobraments per obtenció de càrrecs com els de bisbe, abat o clergue¹⁰¹⁵ i el cànon 66 cercava frenar el pagament per l'administració de sagraments.¹⁰¹⁶

animarum per invocationem Sancti Spiritus consecratur, sicut Simon magus donum Dei pecúnia emere, ita nos venundare damnabiliter videamur».

¹⁰¹² VIVES, 1963, p. 237-238: «Saepe fit ut proprietati originis obsistat longinquitas temporis; quapropter providentes decernimus, ut quisquis clericorum stipendium de rebus ecclesiae cuiusquumque episcopi percipiat largitate, sub precariae nomine debeat professionem scribere, ut nec per tentionem diuturnam praeiudicium auferat ecclesiae, et quaequumque in usum perceperit debeat utiliter laborare, ut nec res divini iuris videantur aliqua occasione neglegi, et subsidium ab ecclesia cui deserviunt percipere possint clerici: quod si quis eorum contemserit facere, ipse se stipendio suo videbitur privare».

¹⁰¹³ VIVES, 1963, p. 377: «Quia non expedit ut donum Sancti Spiritus pecuniis conparetur, quamquam ex hoc anticorum canonum disciplinae et multiplices maneant et diversae, tamen quia necesse est ut frequentius retundatur quod sine intermissione praesumitur, ideo novellae huius institutionis formulam instituentes decernimus, ut quicumque pro conferendo cuiquam sacerdoti gradum aut munus quodquumque aut promissionem muneris antequam ordinetur acceperit, vel etiam postquam ordinatus fuerit in aliquo se pro hoc ipso praesumserit numerari, sive ille qui dededit sive qui acceperit iuxta sententiam Chalcedonensis concilii gradus sui periculum sustinebit».

¹⁰¹⁴ «Statuimus ut si quis symoniace ordinatus fuerit, ab officio omnino cadat quod illicite usurpavit; vel si quis prebendas aut honorem vel promotionem aliquam ecclesiasticam, interveniente execrabilis ardore avaritiae, per pecuniam acquisivit, honore male adquisito careat et nota infamiae percellatur».

¹⁰¹⁵ Cànon 63, IV Concili del Laterà: «Sicut pro certo didicimus in plerisque locis et a plurimis personis quasi columbas in templo vendentibus fiunt exactiones et extorsiones turpes et pravæ pro consecrationibus episcoporum, benedictionibus abbatum et ordinibus clericorum est que taxatum quantum sit isti vel illi quantum ve alteri vel alii persolvendum et ad cumulum damnationis maioris quidam turpitudinem et pravitatem huiusmodi nituntur defendere per consuetudinem longo tempore observatam. Tantum igitur abolere volentes abusum consuetudinem huiusmodi quæ magis dicenda est corruptela penitus reprobamus firmiter, statuentes ut pro iis sive conferendis sive collatis nemo aliquid quocumque prætextu exigere ac extorquere præsumat. Alioquin et qui receperit et qui dederit huiusmodi pretium omnino damnatum cum Giezi et Simone condemnatur».

¹⁰¹⁶ Cànon 66, IV Concili del Laterà: «Ad apostolicam audientiam frequenti relatione pervenit quod quidam clerici pro exequiis mortuorum et benedictionibus nubentium et similibus pecuniam exigunt et extorquent. Et si forte cupiditati eorum non fuerit satisfactum impedimenta fictitia fraudulenter opponunt. E vero quidam laici laudabilem consuetudinem erga sanctam Ecclesiam pia devotione fidelium introductam ex fermento hæreticæ pravitatis nituntur infringere sub prætextu canonicæ pietatis. Quapropter et pravas exactiones super his fieri prohibemus et pias consuetudines præcipimus observari, statuentes ut libere conferantur ecclesiastica sacramenta sed per episcopum loci veritate cognita compescantur qui malitiose nituntur laudabilem consuetudinem immutare».

En el concili provincial de Lleida de 1229, que recollia les disposicions del IV Concili del Laterà, es decretà la constitució *Ut nichil pro habendo ordine detur vel recipiatur*.¹⁰¹⁷ Així mateix també hi ha referències a la simonia pel que fa a la prohibició de rebre diners per l'administració de sagraments i, en la constitució *De sacramento extreme unctionis* del concili de Tarragona de l'any 1242¹⁰¹⁸ i en les *De extrema unctione* i *De collatione sacramentorum* de la compilació del patriarca d'Alexandria de 1330.¹⁰¹⁹

També es perseguí a nivell diocesà, com s'observa en les constitucions emanades del sínodo del bisbe Arnau de Jardí, de l'any 1274, *Ut nullus rector nostre diocesis de cetero vendat, et vendere audeat, suam ecclesiam alicui layco cuiuscumque status vel conditionis existat*¹⁰²⁰ i *Contra vendentes laycis ecclesias*,¹⁰²¹ les quals també procuraven lluitar contra la simonia.

En tots els qüestionaris de visita conservats, hom troba un *articulus contra clericos* que fa referència a la simonia. Així, per exemple, en el de Tortosa de l'any 1314 hi podem llegir «Item si est aliquis simoniacus in ordine vel beneficio vel accipiat peccuniam pro sacramentis». En el de Girona de l'any 1329 hi llegim «Item si est [...] vel symoniacus aut blasphemus vel periuratus vel excommunicatus et publice nunciatus [...] non [introi...]», en el qual s'hi introdueixen temes com la blasfèmia o el perjuri, que veurem més endavant. En el del sínodo de Tarragona de 1372 s'hi escriu: «Item si gratis et sine paccione aliqua conferat ecclesiastica sacramenta et sepulturas et benedictiones nubentium et alia quae habet facere intuitu servitii ecclesiastici parroch[i]anis suis». En el qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, el tema apareix tractat de manera molt senzilla: «Item si sunt aliqui simoniaci». Al qüestionari de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, el tema apareix molt més lligat als sagraments i sen-

¹⁰¹⁷ PONS I GURI, 1974, p. 86: «Nullus episcopus, archidiaconus, vel archipresbiter, vel quecumque persona clericum ad ordinem represente, seu per se vel per alium ab ordinadis exigat vel recipat cautionem, vel quamcumque promissionem quod ab ordinatore vel representante non petat sibi in ecclesiastico beneficio provideri».

¹⁰¹⁸ PONS I GURI, 1974, p. 108-109: «Item sacramentum extreme unctionis petentibus libere et sine pecunia a sacerdotibus ministretur, et singulis annis clerici ampulla defferant in qua oleum recipiant infirmorum quando eis crisma et cathecuminum oleum tribuetur, consuetudine aliqua non obstante».

¹⁰¹⁹ PONS I GURI, 1975, p. 321: «Sacramentum extreme unctionis, petentibus libere et sine peccuniam, a sacerdotibus ministretur. Et singulis annis clerici ampullam defferant in qua oleum recipiant infirmorum quando eis crisma et cathecuminum oleum tribuetur, consuetudine aliqua non obstante»; HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 115.

¹⁰²⁰ GUITARTE IZQUIERDO, 1991, núm. 67, p. 194.

¹⁰²¹ VILLANUEVA, 1806, vol. 5, p. 283-284.

se especificar la simonia: «Item si gratis et sine paccione aliqua conferat ecclesiastica sacramenta et sepulturam et benedicciones nubentium et alia que habet facere in intuitu servicii ecclesiastici parrochianis suis». El trobem amb el mateix redactat que l'anterior, al qüestionari de visita de Barcelona de 1425.¹⁰²² En el qüestionari de Saragossa de 1435 apareix «Si simoniaci» dins d'un article en què es pregunta sobre molts altres temes, de manera semblant al de Girona de 1329.

S'ha de tenir en compte, però, que la tradició consuetudinària de rebre un pagament, en moneda o espècie, per a l'administració dels sacraments, no s'ha de considerar simonia. En aquest cas no es comercia amb allò sagrat, sinó que són una mena de taxes que s'obtenen per un servei parroquial. Les tibantors entre els parroquians i els clergues per aquest motiu no venien per haver de pagar, sinó per la quantitat o la manera en què s'havia de fer efectiva.¹⁰²³ En canvi, sí que era simonia l'obtenció de qualsevol benefici eclesiàstic.

Entre els casos de simonia n'hi ha de diverses classes, segons el destinatari dels diners per obtenir l'administració de la parròquia o del càrrec. Hi ha exemples de rectors dels quals es diu que obtingueren l'església per simonia, però no esmenten a qui li van pagar. Seria el cas de Bernat de Condemines, canonge d'Urgell, el qual va obtenir la seva canongia mitjançant el pagament de diners¹⁰²⁴ o el del rector de Sant Martí de Ballmoll: «Interrogati si rector habuit ecclesiam per simoniacham pravitatem, dixerunt quod sic».¹⁰²⁵ D'altres vegades només s'esmenta que hi ha la fama o que ho han sentit dir, sense entrar en gaires detalls, perquè els feligresos no estan segurs de l'acusació que fan. Seria, per exemple, el cas de Sant Romà d'Anàs o de Sant Sadurní del Cint.¹⁰²⁶

En els casos dels quals sabem a qui es van pagar els diners, veiem que el destinatari pot ser un familiar, segurament també clergue i més ben posicionat, del rector. És el cas

¹⁰²² MONJAS, 2008, p. 117, 126, 133, 145, 186, 208, 212.

¹⁰²³ BAUCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1611.

¹⁰²⁴ Santa Maria de la Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 5r: «(...) super VII articulo respondit esse famam, publicum et certum quod Bernardus de Condeminis habuit canoniam ecclesie Urgellensis per simoniacham pravitatem».

¹⁰²⁵ VP, Llibre IV, fol. 14v.

¹⁰²⁶ Sant Romà d'Anàs, VP, Llibre IV, fol. 23r: «(...) est fama quod Guillelmus Lau habuit ecclesiam per simoniam». Sant Sadurní del Cint, Llibre II, fol. 24r: «Super aliis interrogati articulis an rector habuerit dictam ecclesiam per simonyacham pravitatem responderunt quod nesciunt, excepto quod audiverunt dici quod fecit magnas expensas in habendo ipsam ecclesiam» i Llibre III, fol. 22v: «Item dixerunt quod audiverunt a pluribus quod habuit ecclesiam per simoniacham pravitatem et est cupidus et avarus».

del capellà de Santa Eulàlia d'Asnurri, que paga un cens anual al seu oncle.¹⁰²⁷ També sembla que hi havia casos en què el rector se servia de les amenaces i l'extorsió per obtenir el que volia, com el rector de Sant Vicenç d'Oveix, del qual diuen: «(...) quod dictus rector habuit beneficium per simoniam [... ex]tortionem ac terrorem aliquorum amicorum suorum».¹⁰²⁸

Tanmateix, el que era habitual és que un clergue de més categoria que el sol·licitant del càrrec fos el que atorgués el benefici a canvi de diners. Ho constatem a Santa Maria de Ribera de Cardós, on es diu que hi ha fama de què el «(...) rector habuit ecclesiam per simonyacham pravitatem et quod dedit magnam peccunie quantitatem ut haberet ecclesiam archidiacono de Erill».¹⁰²⁹ Com ara veurem, entre els destinataris dels diners s'hi veuen degans, ardiaques, canonges, abats i, fins i tot, el bisbe i el mateix papa. Així doncs, per exemple, el capellà de Sant Salvador de la Vedella va pagar a l'abat de Sant Serni de Tavèrnoles,¹⁰³⁰ els rectors de Montferrer, Tallendre i Arànsers, van obtenir el seu càrrec d'un canonge de la Seu d'Urgell,¹⁰³¹ els capellans de Canillo i de Santa Maria de Talló, van aconseguir-lo pagant al mateix bisbe d'Urgell,¹⁰³² Arnau Guillem, canonge de la Seu d'Urgell, va pagar a la cúria romana per a l'obtenció del càrrec,¹⁰³³ i el mateix

¹⁰²⁷ Santa Eulàlia d'Asnurri, VP, Llibre I, fol. 24r: «Item interrogati dixerunt quod dictus capellanus habuit predictam ecclesiam per simonye pravitatem⁶ nam dat annuatim Raymundeto de Sancta Columba XX^{iv} sextarios medios furmenti et medios siliginis, et de hoc fecit dictus rector eidem Raymundeto publicum instrumentum ante quam posset habere instrumentum collationis ecclesie supradicte, quam ecclesiam Raymundus de Sancta Columba, avonculus dicti Raymundeti, corfere et dictus Raymundus regitur per prefatum Raymundetum, et de hoc est fama publica in dicta parochia».

¹⁰²⁸ VP, Llibre V, fol. 13r.

¹⁰²⁹ VP, Llibre IV, fol. 23r.

¹⁰³⁰ Sant Salvador de la Vedella, VP, Llibre III, fol. 14r: «Item dixerunt quod predictus vicarius est datus cohaiutor capellano ipsius ecclesie per abbatem Sancti Saturnini mediante C solidos, quos dedit ipsius vicarius prefato abbati et ita est institutus cohaiutor per simoniacham pravitatem».

¹⁰³¹ Sant Vicenç de Montferrer, VP, Llibre VII, fol. 18v: «Interrogati de vita capellani responderunt quod habuit ecclesiam per simoniam quia dedit C solidos Guillelmo de Apilia, canonico Urgellense»; Sant Iscle i Santa Victòria de Tallendre, Llibre VIII, fol. 28r: «(...) dicitur quod capellanus sive rector habuit dictam per simoniacham pravitatem mediante peccuniam quam dedit Guillelmo Bernardi, canonico Urgellensis, habuit antedictam ecclesiam»; Sant Martí d'Arànsers, Llibre VII, fol. 35r: «Item responderunt quod rector habuit ecclesiam per simoniam et dedit peccuniam aliquam Berengario de Vilaro, canonico Urgellense ac patrono sive habeati ius patronatus in dicta ecclesia».

¹⁰³² Sant Serni de Canillo, VP, Llibre VII, fol. 16r: «(...) et habuit ecclesiam per simonyam et dedit peccuniam domino episcopo et pluribus officialibus predicti domini episcopi et de hoc est fama publica per totam vallem de Andora»; Santa Maria de Talló, Llibre VIII, fol. 30r: «Dixerunt quod est fama quod Petrus Riba habuit ecclesiam per simonyacham pravitatem mediante peccuniam que fuit data domino episcopo».

¹⁰³³ Santa Maria de la Seu d'Urgell, Llibre VI, fol. 9v: «Item super VII° articulo, respondit quod Arnaldus Guillelmi, nunc dechanus, optinuit in Curia Romana dechanatum per simoniacham pravitatem, datis sex milibus solidos pro eodem et etiam dicebatur quod litera dechanatus erat falsa».

Ramon Trebailla, bisbe d'Urgell, és acusat d'haver pagat al papa per a l'obtenció de l'episcopat.¹⁰³⁴

Vistos aquests casos, es pot veure que no era una lacra tant estesa¹⁰³⁵ com la legislació podria fer pensar. Això no obstant, s'observa com l'accés simoníac afectava des dels nivells més baixos del clergat fins als més alts, si acceptem que totes les acusacions són certes.

Pel que fa als sagraments, s'acusa al rector de Sant Genís d'Er de voler cobrar per a la seva administració. Ja he comentat que això no s'hauria de considerar simonia, però que hi havia moltes tibantors entre els fidels i el rector per la forma d'aquest pagament. A partir d'aquests exemples, costa de discernir si l'oposició dels feligresos a pagar-ho venia determinat perquè la quantitat que volia el rector s'allunyava d'aquest pagament consuetudinari o per algun altre motiu.¹⁰³⁶

5.2.9. SI FAN NEGOCIS O SÓN USURERS PÚBLICS

Sota aquest epígraf, els qüestionaris de visita pastoral tractaran dues maneres que tenien els clergues d'enriquir-se: fent negocis de caire seglar i la usura. Pel que fa als negocis o oficis seglars, o com s'hi refereixen els textos eclesiàstics, «inhonestos», eren incompatibles amb la seva missió dedicada al servei de Déu i a la comunitat. Així, es condemnaven ja al IV Concili del Laterà.¹⁰³⁷ Com era costum, aquests preceptes laterans es copiaren

¹⁰³⁴ Bisbe d'Urgell, VP, Llibre VII, fol. 1r: «Bartolomeus ça Guarriga, testis iuratus et interrogatus [a]n episcopus supradictus obtineruit episcopatum per simoniacam pravitatem, dixit se nescire. Audivit [...] quod habuit solvere Camere domini Pape magnam pecunie quantitatem et servivit domino [...] magna pecunie quantitate».

¹⁰³⁵ BAUCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1611-1614 i vol. IV, p. 2634, constata molts pocs casos a la diòcesi de Barcelona i gairebé cap té un fonament real excepte l'acusació dels fidels.

¹⁰³⁶ Sant Genís d'Er, VP, Llibre VI, fol. 3v: «Item dixerunt quod pro sacramentis ecclesiasticis tradendis [suis parrochianis] accipit pignora, quod esse non debet, de quo multum gravantur et fuerunt gravati dicti parrochiani et expenderunt multa» i Llibre VII, fol. 45r: «Item dixerunt quod rector non vult facere ecclesiastica sacramenta nisi prius sibi satisdetur de eo quod de sacramento consuevit habere. [...] Item quod denegavit Petro Iohannis dare eucaristiam donec sibi concedere dare eidem pecunias quas ut asserunt dare non debet».

¹⁰³⁷ Cànon 16, IV Concili del Laterà: «Clerici officia vel commercia sæcularia non exerçant maxime inhonesta mimis ioculatoribus et histrionibus non intendunt et tabernas prorsus evitent nisi forte causa necessitatis in itinere constituti»; Cànon 18, IV Concili del Laterà: «Sententiam sanguinis nullus clericus dictet aut proferat sed nec sanguinis vindictam exerçant aut ubi exercetur intersit. Si quis autem huiusmodi occasione statuti ecclesiis vel personis ecclesiasticis aliquod præsumpserit inferre dispendium per censuram ecclesiasticam compescatur nec quisquam clericus literas scribat aut dictet pro vindicta sanguinis destinandas unde in curiis principum hæc sollicitudo non clericis sed laicis committatur».

gairebé de manera íntegra al concili provincial de Lleida de 1229,¹⁰³⁸ recollits després també al concili de Tarragona de l'any 1239, del bisbe Pere d'Albalat, on es promulga la constitució provincial *Contra clericos qui secularia officia excercunt*.¹⁰³⁹ A la constitució provincial del concili de Tarragona de 1318 *Ut clerici tonsuram et vestes ac mores clericales induant*, es recullen un seguit d'oficis que els clergues no havien de realitzar.¹⁰⁴⁰ A la compilació de 1330 del patriarca d'Alexandria es recull en la constitució *Ne clericus secularibus negotiis se imisceant*.¹⁰⁴¹

Pel que fa a la usura, es condemnà fortament al Concili d'Elvira (300-306?),¹⁰⁴² en el qual s'establia que si un clergue és usurer sigui excomunicat. Si ho és un laic, que se'l perdoni, però si hi reincideix que sigui expulsat de la comunitat. Dos segles més tard, en el Concili de Tarragona (516),¹⁰⁴³ es permet que els clergues prestin diners o béns, sempre i quan no obtinguin un benefici per aquest préstec. En el Concili II de Braga (572) s'estableix que aquells clergues que prestin amb interès siguin deposats del seu grau i siguin tinguts com aliens al clergat.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁸ PONS I GURI, 1974, p. 79-80: «*De indumentis et superfluitatibus. (...) officia vel commercia secularia non exercent, maxime inhonesta; ioculatoribus, mimis et instrionibus non intendunt; tabernae prorsus evitent, nisi forte necessitatis causa in itinere constituti. (...) Sententiam sanguinis nullus clericus dictet aut proferat, nec litteras dictet vel scribat pro vindicta sanguinis destinandas, nec vindictam sanguinis exerceat, vel ubi exerceatur intersit*».

¹⁰³⁹ PONS I GURI, 1974, p. 102: «*Contra clericos qui secularia officia excercunt. Statuimus etiam et mandamus quod curam animarum habentes et qui sunt in personatibus vel dignitatibus constituti, publica officia secularia non assumant, nec baiulas, nec vicarias teneant laycorum, sed in suis ecclesiis personalem et continuam residentiam faciant sicut decet*».

¹⁰⁴⁰ TEJADA, 1861, vol. III, p. 476: «(...) et abstineant a negotiationibus et aliis actibus inhonestis, et specialiter carnalicum seu macellariorum aut tabernariorum officium publice et personaliter non exercent nec tafuraneas teneant, nec in eis etiam conversentur, contractus usurarios non exercent. Bastarii, mimi, histriones vel leones, carbonarii seu fornerii, cursarii seu piratae, nisi forsan contra infideles, vel sagiones curiae secularis non existant, nec se guerris voluntariae immisceant, nisi pro defensione sua vel ecclesiae».

¹⁰⁴¹ PONS I GURI, 1975, p. 318: «*Statuimus et mandamus quod curam animarum habentes, et qui sunt in personatibus vel dignitatibus constituti, officia secularia non assumant, nec baiulas, nec vicarias teneant laycorum, sed in suis ecclesiis personalem et continuam residentiam faciant, sicut decet*».

¹⁰⁴² VIVES, 1963, p. 5: «*De clericis et laicis usurariis. Si quis clericorum detectus fuerit usures accipere, placuit eum degradari et abstinere. Si quis etiam laicus accepisse probatur usuras, et promiserit correptus iam se cessaturum nec ulterius exacturum, placuit ei veniam tribui: si vero in ea iniquitate duraverit, ab ecclesia esse prociendum*».

¹⁰⁴³ VIVES, 1963, p. 35: «*Ut clerici si solidum praestiterint, sine usura recipiant. Si quis vero clericus solidum in necessitate praestiterit, ut hoc de vino vel frumento accipiat, quod mercandi causa tempore statuto decretum fuerit venundari. Coeterum si speciem non habuerit necessariam, ipsud quod dedit sine ullo augmento recipiat*».

¹⁰⁴⁴ VIVES, 1963, p. 101: «*De usuris vel negotiorum lucris. Si quis oblitus timorem Domini et sanctorum scriptionum que dicit: '[Qui] pecuniam suam non dedit ad usuram', post hanc cognitionem magni concilii foeneraverit et centesimas exegerit aut ex quolibet negotio turpia lucra quaesierit aut per diversas species vini vel frugis vel cuiuslibet rei emendo vel vendendo aliqua incrementa suscepit, depositus de gradu suo alienus habeatur a clero*».

A l'edat mitjana, la usura estava greument penada, i els usurers eren molt mal considerats dins la societat cristiana. Es justificava la prohibició pel fet que seria injust percebre un interès per part del prestador, el qual sense posar res de la seva banda percebia un profit.¹⁰⁴⁵ Laics i preveres practicaven la usura, essent un dels interessos més emprats el «mutuant XI per XII», que es feia servir tant per a diners com per a productes en espècie.¹⁰⁴⁶

Percebem les penes per als usurers en el concili de Tarragona de l'any 1239, del bisbe Pere d'Albalat, on es promulga la constitució provincial *Contra clericos qui secularia officia exercent*.¹⁰⁴⁷ A la constitució provincial del concili de Tarragona de 1318 *Ut clerici tonsuram et vestes ac mores clericales induant*, queda recollit que «(...) contractus usurarios non exercent». ¹⁰⁴⁸ També trobem penes per als usurers en el sínode del bisbe Ramon Despont de 1296,¹⁰⁴⁹ en què s'ordena excomunicar-los, i en el sínode del bisbe Vidal de Blanes, de 1368,¹⁰⁵⁰ en què es recorden les constitucions del concili Lugdunense i del papa Climent V contra els usurers. Finalment, en el Sínode del bisbe Joan Fabra, de 1359, també hi trobem una constitució intitulada *contra usurarios et quod publicetur quater in anno*.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁵ HERNANDO, 1981, p. 93-106.

¹⁰⁴⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2396-2397.

¹⁰⁴⁷ PONS I GURI, 1974, p. 102: «*Contra clericos qui secularia officia exercent*. Statuimus etiam et mandamus quod curam animarum habentes et qui sunt in personatibus vel dignitatibus constituti, publica officia secularia non assumant, nec baiulas, nec vicarias teneant laycorum, sed in suis ecclesiis personalem et continuam residentiam faciant sicut decet».

¹⁰⁴⁸ TEJADA, 1861, vol. III, p. 476.

¹⁰⁴⁹ Constitucions *De publicis usurariis* i *De manifestis usurariis et penis eorum*, a partir de CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 112.

¹⁰⁵⁰ Constitució *De usurariis manifestis et sepellientes eosdem*, a partir de CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 112.

¹⁰⁵¹ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 348-349: «Praetera cum in constitutione domini Gregorii papae X, in concilio Lucdunensi edita caveatur, quod nullus manifestorum usurariorum testimoniis intersit, aut eos ad confessionem admittant, sive ipsos absolvant, nisi de usuris satisfecerint competenter, vel de satisfaciendo pro ipsarum viribus facultatum prestiterint idoneam cautionem: testamenta quoque manifestorum usurariorum aliter facta non valeant, sed sint irrita ipso jure: et in constitutione domini Clementis papae V habeatur, quod sepelientes propria temeritate usurarios manifestos, sunt ipso facto excommunicati. Invenimusque in dicta visitatione quod in omnibus fere locis nostrae diocesis ita crimen usurarum invaluit, ut multi aliis negotiis praetermissis quasi usuras licite exercent. Ideo usurarum voraginem, quae animas devorat, et facultates exaurit in quantum nobis possibile est, compescere cupientes, de consensu et voluntate prefati capituli constituimus et ordinamus dictas constitutiones inviolabiliter observari, ipsasque publicari, et notificari publice quando major populi multitudo venerit ad divina per rectores, vel vicarios perpetuos, aut eorum loca tenentes in ecclesiis suis quater in anno quolibet, in festis, scilicet, supradictis in proxime praecedenti consitutione nominaris. Alioquin poenam X solidorum pro qualibet publicatione, quam omiserint, volumus ipsos incurrant ipso facto. Statuentes insuper et mandantes sub poena praedicta, quod praelibati rectores, aut vicarii aut eorum loca tenentes in praedicti festivitibus moneant

En gairebé tots els qüestionaris de visita conservats, hom troba un *articulus contra clericos* que fa referència a la usura. Així, per exemple, en el de Tortosa de l'any 1314 hi podem llegir «Item si est aliquis negociator vel usurarius publicus»; en el de Girona de l'any 1329 hi llegim «Item si est negociator vel causidicus pro personis non concessis a [iure]»; en el qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, s'hi escriu: «Item si sunt aliqui clerici non cautores vel bladum aut victualia ementes causa mercimonii». El qüestionari de la visita pastoral de Tortosa de 1409 també tracta aquest afer: «Item si sunt aliqui usurari, negociatores publici seu baratatores vel camdestina matrimonia exercentes vel si est aliquis rector mortus ab intestato». Per últim, en el qüestionari de Saragossa de 1435 apareix «Si usurarii» dins d'un article en què es pregunta sobre molts altres temes i també «Si mercatores vel negociatores».¹⁰⁵²

Només he documentat un cas en què el rector sigui acusat de fer negocis que no li pertoqueu, el del Ramon Riba, prevere de Sort, el qual «(...) mercatur mercimonia sua ut laycus».¹⁰⁵³

Hi ha algunes acusacions sobre la usura, si bé no són gaire elevades. Entre els casos documentats trobem que el rector de Santa Maria de Tremp «(...) mutuat apud suam ecclesiam ad usuram peccunias suas».¹⁰⁵⁴ El rector de Sant Marçal d'Estac «(...) mutuat bladum ad usuras ita quod mutuat dictum bladum sicut valebat ad mayus precium hinc ad messes».¹⁰⁵⁵ Ramon Riba, prevere de Sant Feliu de Sort, a part de mercadejar, també fa «(...) contractus usurarios sepissime».¹⁰⁵⁶ El rector de Santa Eugènia d'Ainet de Cardós també «(...) mutuat, ut dicitur, ad usuras».¹⁰⁵⁷ També són usuaris els preveres de Santa Maria de Sorba,¹⁰⁵⁸ Sant Sadurní de Fustanyà¹⁰⁵⁹ i Sant Genís de Montellà.¹⁰⁶⁰

publice in suis ecclesiis, et nos etiam per presentem constitutionem monemus omnes parrochianos suos, quod nullus audeat pravitatem usurariam exercere. Et si qui contrarium fecerit, praeter alias poenas in jure expressatas, noverit se sententiam excommunicationis incursum».

¹⁰⁵² MONJAS, 2008, p. 118, 126, 145, 155, 212.

¹⁰⁵³ VP, Llibre IV, fol. 22r.

¹⁰⁵⁴ VP, Llibre IV, fol. 1r.

¹⁰⁵⁵ VP, Llibre IV, fol. 15v.

¹⁰⁵⁶ VP, Llibre IV, fol. 22r.

¹⁰⁵⁷ VP, Llibre V, fol. 18v.

¹⁰⁵⁸ VP, Llibre II, fol. 28v: «(...) dixit quod dictus clericus est publicus usurarius et tenet publice concubinam».

¹⁰⁵⁹ VP, Llibre I, fol. 54v: «Interrogati de vita rectoris responderunt quod mutuat peccuniam suam super pratis et devesis et terris non computando fructus».

¹⁰⁶⁰ VP, Llibre I, fol. 34r: «Item dixerunt quod Petrus Ripui, presbiter dicti loci, acomodat peccuniam suam ad esur[a]s».

Hi havia altres usuaris que utilitzaven terceres persones per a fer els seus tractes usuraris. És el cas d'alguns canonges de la catedral de la Seu d'Urgell, els quals utilitzaven el servei dels *coraterii* (corredors): «(...) Guillelmum de Apilia, canonicum Urgellensis, tenere publice quedam corruaterium nomine Ministrels qui pecuniam dicti Guillelmi de Apilia [pu]blice mutuat ad usuras et predicti mutuari faciunt tali modo quod habent pro libra qualibet die III denarios pro usuris». ¹⁰⁶¹

En altres ocasions, eren familiars del clergue els qui realitzaven els canvis usuraris. És el cas d'un canonge de la Seu d'Urgell, Bernat de Condemines, el qual ho fa a través del seu gendre. ¹⁰⁶² El rector de Sant Sadurní d'Enveig fa servir la seva concubina ¹⁰⁶³ i el de Sant Esteve de Perabruna, el seu fill. ¹⁰⁶⁴

Hi ha un cas més, interessant perquè demostra la relació que hi havia entre la usura i el joc. De Berenguer Roig, un dels canonges de Santa Maria de Meià, es diu que «(...) ludit at tacillos aliquando et in ludo mutuat ad usuras».

Feta l'anàlisi dels documents, observem que hi ha pocs casos d'usura entre els clergues del bisbat d'Urgell i que el que majoritàriament es canvia amb interès són diners i blat, que eren els productes més necessaris a l'època. Aquest fet el podem explicar per diverses raons: una, que els clergues realment no fossin usuraris; ¹⁰⁶⁵ una segona, que l'usura no fos tan perseguida per l'Església com sembla que ho era el concubinat i altres pràctiques.

5.2.10. SI SÓN JUGADORS PÚBLICS DE JOCS D'ATZAR O DE DAUS

El canvi usurari, que acabem de veure, estava estretament lligat amb el joc d'atzar. ¹⁰⁶⁶ Així, copsem com el joc era un dels grans vicis de l'època i considerat totalment impropri

¹⁰⁶¹ VP, Llibre I, fol. 5r. Hi ha més casos, però poso únicament aquest com exemple.

¹⁰⁶² VP, Llibre I, fol. 5r: «Item interrogatus super XX articulo respondit Bernardum de Condeminis tenere publice generum suum qui de pecunia dicti Bernardi de Condeminis publice mutuat ad usuras».

¹⁰⁶³ VP, Llibre IV, fol. 18v: «(...) et mutuat super terras et vineas ad usuras et facit sepiissime contractus usurarios, dicens quod concubina eiusdem facit».

¹⁰⁶⁴ VP, Llibre V, fol. 8r: «Interrogatus de vita capellani dixit quod filius suus mutuat ad usuram et credit [quod mu]tuat de bonis ipsius capellani»

¹⁰⁶⁵ A la diòcesi de Tortosa sembla que tampoc era un mal endèmic. En analitzar tant la simonia com la usura, GARCÍA EGEA, 1993, p. 60, escriu: «De todas las parroquias encuestadas, únicamente 15 de ellas (...) presentan anomalías destacables en este apartado del comportamiento de los clérigos. En el resto de parroquias, al preguntar al respecto o se responde negativamente o simplemente ya ni se alude a este apartado, lo cual indica que probablemente la situación de la diócesis no era tan grave».

¹⁰⁶⁶ Per a més informació sobre aquest aspecte, vegeu BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2357-2385, on s'analitza en profunditat la problemàtica dels clergues amb el joc a la diòcesi de Barcelona i és un dels millors treballs sobre el tema.

de preveres. Els llocs públics on es trobaven clergues i laics per jugar i canviar amb usura rebien el nom de *taffurerium*.¹⁰⁶⁷

El joc de daus, es penà ja durament al Concili d'Elvira (300-306?),¹⁰⁶⁸ per bé que no l'hem trobat condemnat a cap altre concili hispànic. Ja a l'edat mitjana el joc d'atzar o de daus es prohibí en el IV Concili del Laterà, el qual, en el cànon 16, dedicat a *De indumentis clericorum*, explicita «Ad aleas vel taxillos non ludant nec huiusmodi ludis intersint».

El concili provincial de Lleida de 1229, en la constitució *De indumentis et superfluitatibus* s'ordena que «ad aleas et taxillos non ludant, nec huiusmodi ludis intersint»,¹⁰⁶⁹ i recull de manera gairebé literal el què deia el concili laterà. En el concili de Tarragona de l'any 1242 es regula en la constitució *Contra blasphemos et lusoires*.¹⁰⁷⁰

Pel que fa a les diòcesis, també es va regular a la segona constitució del sínode d'Andreu d'Albalat de 1268.¹⁰⁷¹ En el sínode del bisbe Arnau de Jardí, de 1278, en una constitució titulada *Quod clerici ad taxillos non ludent*¹⁰⁷² i també a *Contra lusoires ad taxillos*.¹⁰⁷³ En les constitucions sinodals del bisbe Pere de Castelnou hi trobem *Quod nullus clericus ludat ad ludum aliquem taxillorum*.¹⁰⁷⁴ En el recull de constitucions del patriarca d'Alexandria de 1330 es contempla a *De ludo taxillorum et alearum*.¹⁰⁷⁵ En el sínode de l'arquebisbe Arnau Sescomes, de l'any 1335, hi trobem la constitució *Contra clericos ludentes ad ludum taxillorum*.¹⁰⁷⁶ A la diòcesi de Barcelona, on sembla que el

¹⁰⁶⁷ MONJAS, 2008, p. 235; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1833-1837.

¹⁰⁶⁸ VIVES, 1963, p. 15: «De his qui tabulam ludunt. Si quis fidelis aleam, id est tabulam luserit nummis, placuit eum abstinere; et si emendatus cessaverit, post annum poterit communioni reconciliari».

¹⁰⁶⁹ PONS I GURI, 1974, p. 79-80.

¹⁰⁷⁰ PONS I GURI, 1974, p. 109: «Item sacro aprobante concilio precipimus quod iura contra blasphemos et lusoires sive aleatores edita tam canonica quam civilia observentur et ad episcopos vel ad illos quibus ipsi potestate dederint transmitantur penam debitam recepturi».

¹⁰⁷¹ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 433.

¹⁰⁷² GUITARTE IZQUIERDO, 1991, p. 194.

¹⁰⁷³ VILLANUEVA, vol. V, 1806, p. 288: «Item quicumque clericus luserit ad taxillos, pro poena x solidos solvere teneatur».

¹⁰⁷⁴ NOGUER I PONS GURI, 1966-1967, p. 111: «Nos Petrus, Dei gratia Gerundensis episcopus, volentes periculis succurrere animarum, ut mores et actus clericorum in melius reformatur, de consilio et assensu nostri capituli, hac presenti constitutione duximus statuendum, quod nullus clericus civitatis vel diocesis gerundensis ludat decetero ad taxillos, vel ad ludum aliquem taxillorum, quod si fecerit, ex nunc ipsum excommunicationis sententiae innodamus».

¹⁰⁷⁵ HILLGARTH I SILANO, 1984, p. 154-155.

¹⁰⁷⁶ Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XX, 1851, p. 170: «Statuimus quod nullus clericus civitatis et diocesis Terrachonae ludat alicubi ad ludum aliquem taxillorum. Qui vero contra fecerit, qualibet vice penam X solidorum se noverit incurrissem».

problema del joc era molt important, hi va haver moltes disposicions en contra, tal i com recull Baucells.¹⁰⁷⁷

En tots els qüestionaris de visita conservats, hom troba un *articulus contra clericos* que fa referència al joc. Així, per exemple, en el de Tortosa de l'any 1314 hi podem llegir-hi «Item si est aliquis qui ludat publice ad aleas vel taxillos»; en el de Girona de l'any 1329 hi llegim «Item si ludit publice in locis inhonestis seu publicis ad grescham seu ad alias vel alium ludum [taxillorum]»; en el del Sínode de Tarragona de 1372 s'hi escriu: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena; vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine, vel sunt venatores, causidici, vel rixatores vel lusores taxillorum vel incantatores». Al qüestionari de València, atribuït a temps de Jaume d'Aragó, de vers 1383-1388, s'inquireix d'aquesta manera: «Item si sunt aliqui clerici lusores». Al de la visita pastoral de Tortosa de 1409, en canvi es pregunta juntament amb la blasfèmia: «Item si sunt aliqui iurantes aut blasfemantes Deum et Sanctos, et si ludunt publice ad aleas vel ad ludum dampnatum de la gresca». Al qüestionari de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, només s'interroga pel joc: «Item si sunt lusores taxillorum vel si sint inspectores ludi in plateis vel alibi». En el qüestionari de Barcelona de 1425 es demana, juntament amb d'altres faltes, si els clergues són «(...) lusores taxillorum». De la mateixa manera també es troba en el qüestionari de Saragossa de 1435, en el qual, entre d'altres faltes, es pregunta si els clergues són «(...) lusores».¹⁰⁷⁸

Totes aquestes disposicions cercaven apartar els clergues del joc, i en especial del joc d'atzar, que era el que realment perseguia l'Església, ja que anava contra les regulacions eclesiàstiques que havien acceptat en ser tonsurats.¹⁰⁷⁹ Així, doncs, es prohibia als clergues jugar a l'atzar i, sobretot, als daus, però també permetre l'existència de sales de joc o presenciar-ne les partides.

Entre els jocs d'atzar més populars hi havia els daus (*taxillos*) i les sorts (*aleas*). Sembla ser que el joc de les sorts també implicava l'ús de daus. Normalment, s'hi apostaven diners, cosa que feia més interessant el joc i que, per això, fos condemnat i en especial entre els clergues.

¹⁰⁷⁷ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2358-2362.

¹⁰⁷⁸ MONJAS, 2008, p. 118, 126, 134, 144, 155, 187, 208, 212.

¹⁰⁷⁹ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2357.

Dels clergues jugadors només es diu que juguen (*ludit ad taxillos/aleas*) i molt poques vegades s'esmenta res més.¹⁰⁸⁰ Així doncs, devia ser molt habitual que ho fessin,¹⁰⁸¹ tot i que els casos denunciats no són molt elevats. De vegades s'ementa que juguen *publice* i de vegades no, tot i que si els feligresos ho saben és que devia ser públic i notori, i en d'altres es diu que juguen a les places del poble.¹⁰⁸² En altres ocasions, els fidels responen que «acostumava a jugar-hi» (*consuevit ludere*),¹⁰⁸³ cosa que ens pot fer pensar que ja no hi juguen, possiblement després d'una amonestació episcopal.

Els registres de visita només ens donen més informació d'uns canonges de la Seu d'Urgell, dels quals es diu que juguen a les places i a llocs deshonestos, segurament les tavernes, i que aposten diners: «(...) dixerunt quod capellanus d'en Argelaguères et Mauri et Petrus Magister Iohannis in plateis et in locis inhonestis cum ludentibus ad aleas vel alias ad taxillos traverssen et travesando ponens peccunias suas ibi».¹⁰⁸⁴ El rector de Sant Pere d'Alp, fins i tot, jugava a la porta de l'església: «(...) quod rector ludit frequenter ad aleas in ganuis ecclesie et in platea».¹⁰⁸⁵ D'un canonge de Sant Vicenç de Cardona es diu que juga als daus a la seva cambra.¹⁰⁸⁶

Tot i que no sigui una de les faltes amb més casos denunciats a la nostra visita, sembla que el joc també va ser una lacra a la resta de diòcesis del principat, com es constata al segle XIV al bisbat de Tortosa¹⁰⁸⁷ i al de Barcelona¹⁰⁸⁸ o al XV al de Girona.¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸⁰ Entre d'altres, Santa Maria d'Eroles, VP, Llibre VI, fol. 6v: «(...) ludit publice ad taxillos»; Santa Maria de Montanyana, Llibre IV, fol. 8v: «(...) ludit publice ad taxillos»; Sant Martí de Bahamoll, Llibre IV, fol. 14v: «Interrogati si ludit publice ad taxillos, dixerunt quod sic, et vadit per tabernas cum guliardis»; Santa Maria de Mont-ros, Llibre V, fol. 10v: «Item dixerunt quod En[ricus] Daviu et Petrus de Palacio ludunt publice ad taxillos». Santa Maria d'Enviny, Llibre V, fol. 11v: «(...) ludit publice ad taxillos».

¹⁰⁸¹ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2364: «De la mayoría de los inculpados, se dice simplemente que juegan, como si esa actividad recreativa entrara ya como parte usual de su conducta».

¹⁰⁸² Santa Maria de Puigcerdà, VP, Llibre VII, fol. 51r: «(...) et ludit in plateis cum laycis»; Sant Jaume de Queralbs, Llibre I, fol. 54r: «(...) ludit aliquando in plateis».

¹⁰⁸³ Sant Esteve d'Ançs, VP, Llibre I, fol. 41v: «(...) consuevit ludere ad taxillos»; Santa Maria de Meià, Llibre IV, fol. 37r: «(...) consuevit ludere publice ad taxillos».

¹⁰⁸⁴ VP, Llibre I, fol. 10r.

¹⁰⁸⁵ VP, Llibre I, fol. 40v.

¹⁰⁸⁶ Sant Vicenç de Cardona, Llibre II, fol. 28v: «Et Berengarius de Aguilar lusit et ludit ad taxillos in camera».

¹⁰⁸⁷ GARCÍA EGEA, 1993, p. 58: «Observando la documentación se destaca que en gran número de pueblos de la diócesis existen clérigos que juegan».

¹⁰⁸⁸ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2364, presenta un quadre amb el nombre de jugadors de la diòcesi entre 1303 i 1344.

¹⁰⁸⁹ PUIG I ALEU, 2006, p. 309-310: «En un altre ordre d'excessos, la pràctica del joc, en qualsevol de les seves variants (...) sembla que era una afecció estesa (...) L'abundància de constitucions sobre els jocs és un exemple d'obstinació i perseverança per acabar amb una pràctica que semblava que no tenia aturador».

5.2.11. SI BEUEN I SÓN BUSCA-RAONS

No hi ha gaire documentació sobre el possible alcoholisme dels clergues, però el fet que n'existeixi alguna acusació i que hi hagi legislació sobre el tema, tot i que poca, fa pensar que en algun moment degué ser un problema emergent que es degué aturar ràpidament. De fet, hi ha poca al·lusió legislativa al fet de què els rectors beguessin en excés, tot i això, al IV Concili del Laterà hi ha el cànon *De arcenda ebrietate clericorum*, el qual deixa palès que es buscava que els clergues no s'embriaguessin.¹⁰⁹⁰ Aquesta disposició, va ser recollida de manera gairebé idèntica en el concili de Lleida de 1229, dins de la constitució provincial *De indumentis et superfluitatibus*.¹⁰⁹¹

Pel que fa als qüestionaris de visita pastoral l'únic on es demana aquesta qüestió de manera explícita al de Tortosa de 1409: «Item an rector vel presbiteri sint publici concubinari, adulterii, fornicatores, rixosi, ebrii et aliis vitiis placcati, et si habuerit rem cum parrochianis et comatre».¹⁰⁹²

A la nostra visita es documenten pocs casos de clergues que s'ultrapassin amb l'alcohol, tot i així destaca que una de les acusacions sigui contra el bisbe d'Urgell, Ramon Trebailla, del qual es diu que «(...) potat sepissime ultra modum».¹⁰⁹³ També hi havia alguns canonges del capítol de la Seu d'Urgell que no tenien mesura a l'hora de consumir begudes alcohòliques: «(...) Iachobus Agaça, Iachobus Ray et Ferrarius de Barberano sunt⁶ ebriosi sepissime».¹⁰⁹⁴

Pel que fa a la resta del clergat de la diòcesi només he trobat quatre acusacions. Dues d'elles sobre dos clergues de Santa Maria de Puigcerdà, dels quals només es diu que són embriacs.¹⁰⁹⁵ Del rector de Sant Serni de Coborriu es diu que «(...) sequire fama quod rector sepissime est ebriosus». Per últim, del rector de Sant Genís d'Er diuen que és em-

¹⁰⁹⁰ Cànon 15, IV Concili del Laterà: «A crapula et ebrietate omnes clerici diligenter abstineant unde vinum sibi temperent et se vino nec ad bibendum quispiam incitetur cum ebrietas et mentis inducat exilium et libidinis provocet incentivum. Unde illum abusum decernimus penitus abolendum quo in quibusdam partibus ad potus æquales suo modo se obligant potatores et ille iudicio talium plus laudatur qui plures inebriat et calices fæcundiores exhaurit. Si quis autem super his culpabilem se exhibuerit nisi a superiore commonitus satisfecerit competenter a beneficio vel officio suspendatur».

¹⁰⁹¹ PONS I GURI, 1974, p. 79: «A crapula et ebrietate omnes clerici diligenter abstineant».

¹⁰⁹² MONJAS, 2008, p. 155.

¹⁰⁹³ VP, Llibre VII, fol. 1r: «Super III° articulo dixit quod potat sepissime ultra modum».

¹⁰⁹⁴ VP, Llibre VII, fol. 9r.

¹⁰⁹⁵ VP, Llibre VI, fol. 16v: «Item Arnaldus de Capdevila est publicus concubiniarius et dicit malum Domini et est ebriosus» i «Item Petrus d'Ans est publicus blasfemator nominis Domini ac concubiniarius, ebriosus, periurus et dedit denarios pro feudo quem tenet et fecit matrimonium cuiusdam mulieris excommunicate publice in ecclesia».

briac i que «(...) turbat se de vino sepissime».¹⁰⁹⁶ És l'únic cas que especifica la beguda amb la qual s'embriaga.

Com s'observa, no és una falta gaire denunciada entre els clergues de la diòcesi d'Urgell, per la qual cosa s'ha de considerar que no es devia donar habitualment o no se li donava gaire importància. De fet en les altres diòcesis de les quals hi ha estudis, tampoc sembla que fos una falta gaire estesa.¹⁰⁹⁷

De la lectura dels registres es constata també que el clergue pot ser busca-raons o violent. La violència, però, no devia passar de cridar o insultar i en comptades ocasions devia anar més enllà. Pel que sembla també, a alguns rectors els devia agradar discutir i posar-se entre els parroquians, creant mala maror. El que es veurà en aquesta part és al que els textos es refereixen com *rixosus* i que he traduït com busca-raons.

Les baralles també devien estar en estreta relació amb el joc. Segurament, com a conseqüència de perdre-hi diners, juntament amb l'excés d'alcohol, és fàcil pensar que els jugadors acabessin barallant-se a les tabernes o als *taffureria*.

Pel que fa a la legislació, en el qüestionari de visita del sínode de 1372 hi ha un punt en què s'indaga si els clergues són jugadors o si els agrada de barallar-se: «vel sunt venatores, causidici, vel rixatores vel lusoires taxillorum vel incantatores». En el qüestionari de Tortosa de l'any 1409, també trobem una qüestió sobre els clergues que es barallen: «Item, an rector vel presbiteri sint publici concubinari, adulterii, fornicatores, rixosi, ebrii et aliis vitiis placcati, et si habuerit rem cum parochianis et comatre». En el qüestionari de Jaume de Marquilles dels anys 1413-1414, també hi trobem una qüestió sobre les baralles: «Item, si sunt venatores vel canidici vel incantatores vel rixatores». Finalment, també ho trobem en un qüestionari inclòs en un manuscrit de concilis i sínodes de Barcelona redactat vers 1425: «Item, si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena, vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine, vel sunt venatores, vel causidici vel rixatores vel lusoires taxillorum vel incantatores».¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁶ VP, Llibre VI, fol. 3v.

¹⁰⁹⁷ De la diòcesi de Barcelona, BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2388, comenta que: «Por ebriedad fueron inculpados sólo dos clérigos». Sembla que GARCÍA EGEA, 1993, p. 54, només documenta un cas a Tortosa: «Por último el comportamiento más lamentable es el de un sacerdote en Onda: "... En Pedriça, presbiter, inebriat se frequenter».

¹⁰⁹⁸ MONJAS, 2008, p. 134, 155, 187, 208.

Sorprèn el fet que les baralles no es legislin fins un moment tan avançat, per la qual cosa es pot pensar que amb anterioritat al segle XIV, aquest problema no devia estar tan estès. És evident que els fets es legislen a partir del moment en què es donen o esdevenen un problema, per tant, hem de suposar que a partir de mitjan segle XIV, potser conseqüència de la mala situació econòmica, els clergues esdevenen més violents, per la qual cosa s'ha de legislar que no es barallin.

La majoria de vegades la font no entra en detalls i només diu que el capellà és *rixosus*.¹⁰⁹⁹ En alguna ocasió, a més, també diu que és un fornicador i incorregible en tot, com el rector de Sant Cristòfol de Toses.¹¹⁰⁰ Del capellà de Sant Quirze de la Coma diuen els feligresos que s'enfada per res i comença a barallar-se.¹¹⁰¹ També poden referir-s'hi amb d'altres paraules, com en el rector de Santa Maria de la Llosa, del qual els fidels diuen que «(...) predictus rector sepissime seminat discordiam inter suos parrochianos». ¹¹⁰²

D'altres vegades sí que els registres de visita informen del motiu de la violència del rector, però són molt poques. Per exemple, el rector de Sant Sadurní d'Ausàs, després que el visitador li digués que tenia vuit dies per pagar la procuració per la visita, «(...) vituperavit predictum Petrum et scriptorem et alios qui cum ipso erant, et voluit iruere contra ipsos ponendo manum ad gladium et clamando mala voce *viafòs* et morantur quia non sunt nisi falsarii et deceptores». ¹¹⁰³ Aquest exemple, a més, ens mostra que alguns cops els rectors anaven armats. ¹¹⁰⁴

Dels rectors de Santa Coloma de Ger, els testimonis informen que es van barallar per la satisfacció d'unes quantitats per noces i exèquies¹¹⁰⁵ i del de Sant Serni de Fustanyà expliquen que quan ja va vestit per dir la missa es baralla amb els feligresos.¹¹⁰⁶

¹⁰⁹⁹ Santa Maria de Montanyana, VP, Llibre IV, fol. 8v: «(...) et est rixosus»; Sant Víctor de Saurí, Llibre V, fol. 12v: «(...) et est rixosus»; Santa Maria de Meià, Llibre IV, fol. 32v: «(...) et est homo rixosus»; Sant Policarp de Cortàs, Llibre VII, fol. 39v: «(...) capellanus est rixosus»; Santa Serni de Prats, Llibre VIII, fol. 32r: «Dixerunt etiam quod dictus rector est rixosus cum suis parrochianis».

¹¹⁰⁰ VP, Llibre VI, fol. 20v: «(...) et est homo rixosus nec cessat fornicari et in pluribus incorrigibile».

¹¹⁰¹ VP, Llibre III, fol. 36v: «Dixerunt quod capellanus pro nichilo habet rixam cum ipsis parrochianis».

¹¹⁰² VP, Llibre VIII, fol. 27v.

¹¹⁰³ VP, Llibre VIII, fol. 11v.

¹¹⁰⁴ Sobre la possessió d'armes per part dels clergues i l'ús de violència armada, consulteu BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2433-2462.

¹¹⁰⁵ VP, Llibre VI, fol. 13r: «Dixerunt antedicti testes quod presbiteri seu arendatores [dicte] ecclesie rixantur cum parrochianis pro comestionibus nupciarum et exequiarum mortuarum se [...]tenciarum quia petunt plus quam est solitum quare petunt quod corrigantur [...]».

Potser el cas més detallat i destacat de tots els que apareixen a la visita és el del rector de Santa Maria de Merola, que devia ser un veritable maldecap per als seus parroquians: «Interrogati dixerunt quod ipse capellanus erat sediciosus et querit cotidie bricas et discordias inter suos parrochianos et est multi[s]modis seminator discordie et procurat malum et dampnum inter parrochianos suos et multa mala denunciaverunt de ipso capellano».¹¹⁰⁷

Aquest tipus de violència devia ser habitual a totes les diòcesis¹¹⁰⁸ i tenia a veure, evidentment, amb la situació personal del clergue, el seu benestar econòmic i preparació intel·lectual.

5.2.12. SI COMENTEN BLASFÈMIA, PERJURI, HOMICIDI O SI FAN SORTILEGIS O ENDEVINACIÓ

En aquest apartat s'analitzen els aspectes que, encertadament, Baucells anomena «al borde de lo sagrado» i «más allá de la religión».¹¹⁰⁹ En la primera hi haurien la blasfèmia i el perjuri, mentre que en la segona, la resta deixant de banda l'homicidi.

La blasfèmia consistia en dir paraules injurioses a Déu, al la Mare de Déu, als sants, als sagraments o a qualsevol cosa sagrada. El perjuri, era una altra manera d'ofendre a Déu, ja que jurant per ell o per qualsevol cosa sagrada, era un jurament fals. L'homicidi era la mort causada a una persona per una altra, la qual, evidentment, anava contra el cinquè Manament.

Aquests aspectes de la vida dels clergues apareixen reflectits en diversos qüestionaris de visita. En el de Francesc de Paholac de la diòcesi de Tortosa de 1314 es demana: «Item si est aliquis blasphemus, homicida, sortilegus vel sacrilegus». En el qüestionari de Girona de l'any 1329 hi llegim «Item si est [...] vel symoniachus aut blasphemus vel periuratus vel excommunicatus et publice nunciatus [...] non [introi...]». En el del sínode de Tarragona de 1372 s'hi escriu: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici (...) vel incantatores». En el qüestionari de la visita de Tortosa de 1409, s'observa com ja es deixen de banda la blasfèmia i el perjuri i només es pregunta pels aspectes més enllà de la religió: «Item si sunt aliqui presbiteri vel ecclesiastici coniuratores, conspiratores, sorti-

¹¹⁰⁶ VP, Llibre VII, fol. 53v: «(...) super servicio ecclesie responderunt quod non fit, nec tenet sufficientem scolarem et est quando vagabundus et quando est indutus ad missam rixatur cum populo sibi comisso».

¹¹⁰⁷ VP, Llibre III, fol. 15r.

¹¹⁰⁸ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2322-2328.

¹¹⁰⁹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1611 i 1635.

legii vel invocantes demonia aut aliis malis artibus utentes». En el de Jaume de Marquilles de 1413-1414, s'hi afegeix la idea del clergue busca-raons: «Item si sunt venatores vel canidici vel incantatores vel rixatores». El qüestionari de visita de Barcelona de 1425 és molt semblant al de Jaume de Marquilles: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici (...) vel sunt venatores, vel causidici, vel rixatores, vel lusores taxillorum, vel incantatores». Per últim, el de Saragossa de 1435, torna als orígens i torna a preguntar per la blasfèmia i el perjuri i deixa de banda tota la part relacionada amb allò més enllà de la religió: «Si sunt aliqui (...) si perjuri vel blasfematores», «Si sunt vitiosi seu rixosi».¹¹¹⁰

Aquests temes inquirits en els qüestionaris es basen, com és habitual, en la legislació emesa anteriorment en els concilis provincials, com per exemple la constitució *Contra blasphemous et lusores* del concili de Tarragona del 1242 de Pere d'Albalat.¹¹¹¹

A Santa Maria de Puigcerdà és l'únic lloc on he pogut documentar dos casos de clergues blasfemadors. Es tracta de Romeu Fuster, el qual «(...) se[pi]ssime blasfemavit et dicit malum Domini» i el de Pere d'Ançs, del qual diuen que és «(...) publicus blasfemator nominis Domini».¹¹¹² Sembla ser que no era una pràctica gaire habitual entre els clergues.¹¹¹³

Una menció a part mereix el cas del rector de Santa Maria d'Enviny el qual «(...) iurat cotidie per Corpus Domini Iesu Christi».¹¹¹⁴ No es tracta d'una blasfèmia, ni d'heretgia, sinó d'una novetat que sembla haver-se introduït a final del segle XIII o principis del XIV: la de jurar pels membre de Déu o de Crist.¹¹¹⁵

¹¹¹⁰ MONJAS, 2008, p. 118, 126, 134, 155, 187, 208, 212-213.

¹¹¹¹ PONS I GURI, 1974, p. 109: «Item sacro aprobante concilio precipimus quod iura contra blasphemous et lusores sive aleatores edita tam canonica quam civilia observentur et ad episcopos vel ad illos quibus ipsi potestate dederint transmitantur penam debitam recepturi».

¹¹¹² VP, Llibre VI, fol. 16v: «[Interrogati de] vita clericorum responderunt quod Rumeus Fuster est publicus concubiniarius et se[pi]ssime blasfemavit et dicit malum Domini» i «Item Petrus d'Ans est publicus blasfemator nominis Domini ac concubiniarius, ebrosius, periurus et dedit denarios pro feudo quem tenet et fecit matrimonium cuiusdam mulieris excommunicate publice in ecclesia».

¹¹¹³ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2350: «En cuanto a la realidad, once son las fichas sobre clérigos inculcados de blasfemar. Número muy reducido, en verdad. De modo que se trató de un vicio que tuvo pocos adeptos entre los clérigos».

¹¹¹⁴ VP, Llibre IV, fol 18v.

¹¹¹⁵ BAUCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1628-1629; PUIG I ALEU, 2006, p. 309: «Sovintejaven aquells que feien juraments, deien paraules malsonats, eren malparlats i, de vegades, blasfemaven. (...) Segons els laics, juraven *per caput, per corpus, iecur, alia membra inhonesta*, és a dir, pel cap, el cos, el fetge, altres parts deshonestes, *Dei, Sanctorum, Virginis Mariae* com succeeix a Casavells o Monells»; CÀRCEL ORTÍ I BOSCA CODINA, 1996, p. 144, a la visita a l'església de Llutxent: «Item, iurat multum de Deo et sanctis per capud, per ventrem, *pel fetge* et per diversas partes Dei et sanctorum impudenter».

El perjuri, en canvi, sembla haver estat una pràctica molt més habitual entre els clergues. A la vista de la documentació, ens trobem casos en els quals simplement s'indica que el clergue és perjur i en d'altres en què se n'explica el motiu. Entre els primers, hi ha un clergue de Santa Maria de Puigcerdà, del qual només es diu que és perjur.¹¹¹⁶ De la mateixa manera se'ns descriuen els rectors de Sant Martí d'Arànsers,¹¹¹⁷ Sant Serni de Coborriu¹¹¹⁸ i de Sant Martí de Ballmoll.¹¹¹⁹

Pel que fa als casos en què s'explica la raó del perjuri, tenim a Pere Gris, clergue de Santa Maria de Puigcerdà, el qual va jurar que no jugava als daus i sí que ho fa.¹¹²⁰ Però potser el cas més destacat és el del capítol de la Seu d'Urgell, on hi ha un seguit de perjurs, inclòs el bisbe, que van jurar que pagarien una dècima i no ho van fer.¹¹²¹

El perjuri tampoc sembla haver estat una falta gaire habitual entre els clergues.¹¹²²

Només he detectat un cas en què s'explica que un rector havia comès un homicidi: «Item responderunt quod dictus Agramunt dedit, secundum quod audiverant, CCC^o solidos an Soler, condam rectori, ut renunciaret ecclesie cum non auderet ibi morari propter quoddam omicidium perpetratum per ipsum Soler». ¹¹²³ Tot i que no devia ser gaire habitual, Baucells atesta fins a cinquanta-un assassinats en els quals hi ha un clergue implicat.¹¹²⁴

¹¹¹⁶ VP, Llibre VI, fol. 16v: «Item Petrus d-Ans est publicus blasfemator nominis Domini ac concubinarius, ebrosius, periurus et dedit denarios pro feudo quem tenet et fecit matrimonium cuiusdam mulieris excommunicate publice in ecclesia».

¹¹¹⁷ VP, Llibre VII, fol. 35r: «(...) quod Petrus de Agramunt est periurus et excommunicatus»

¹¹¹⁸ VP, Llibre VII, fol. 36r: «(...) quod rector est periurus et stat in sententia excomunicacionis et omne malum in ipso».

¹¹¹⁹ VP, Llibre IV, fol. 14v: «Interrogati si rector est periurus et excommunicatus dixerunt quod sic, pluribus de causis».

¹¹²⁰ VP, Llibre VI, fol. 16v: «Item Petrus Gris (...) est periurus quia iuravit quod non luderet ad tacxillos et ludit».

¹¹²¹ VP, Llibre VII, fol. 9r: «(...) dixit in VI° capitulo an sit aliquis canonicorum periurus, dixit quod sic Franciscus de Bisaura qui iuraverat in paschali [capi]tulo ut moris est solvere decimam VI prepositurarum prima die iulii trans[acti] et non solvit ut toti capitulo Urgellensis est notorium. (...) Super VI° articulo dixit quod Francis(c)us de Bisaura est periurus quia non solvit decimam tempore statuto. (...) Item super VI° articulo dixit quod episcopus, Francis(c)us de Besora, Guillelmus de Apilia, Ferrarius de Barberano et Guillelmus Bernardus de Lordeto sunt periuri ex eo quia hoc anno in capitulo paschali iuraverunt ut moris est solvere medietatem decime prepositurarum suarum istius anni [...] kalendas [iunii] et nullius earum solvit».

¹¹²² CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 120, només recullen un cas. BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2352, només n'atesta dos casos.

¹¹²³ Sant Martí d'Arànsers, VP, Llibre VII, fol. 35r.

¹¹²⁴ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, 2447-2452.

Per acabar aquest apartat comentaré aquells casos en què he constatat creences dels clergues en aspectes més enllà de la religió. Em refereixo a casos d'endevinació, els quals per motius ben obvis estaven condemnats per l'Església.¹¹²⁵

El Concili II de Braga (572) fou especialment dur amb tots els ritus d'estirp pagana. Es prohibí celebrar missa sobre les tombes dels difunts, dur aliments a les tombes en honor dels morts, creure en superticions, mantindre tradicions gentils com guiar-se pel curs de la lluna i els estels, celebrar les kalendes, recollir herbes medicinals amb supersticions i teixir fórmules supersticioses a les robes.¹¹²⁶ En el mateix concili s'estableix que no sigui lícit a bisbes i clergues fer encanteris.¹¹²⁷

En el Concili de Narbona (589) es prohibeix l'adivinació en general, sense especificar si la requereixen clergues o laics.¹¹²⁸ Tanmateix, en el Concili IV de Toledo (633), s'estableix que aquells clergues que consultin oracles o vagin a un endevinador siguin enclaustrats en un monestir a fi que s'arrepenteixin i plorin llur sacrilegi.¹¹²⁹

¹¹²⁵ Sobre aquest tema, consulteu BOSCA CODINA, 1991; CASTELL GRANADOS, 2011; CASTELL GRANADOS, 2013a, 94-118; CASTELL GRANADOS, 2013b.

¹¹²⁶ VIVES, 1963, p. 102-104: «*De eo quod non liceat christianis obsecrationes diversas adtendere. Si quis paganorum consuetudinem sequens divinos et sortilegos in domo sua introduxerit, quasi ut malum foras mittant aut maleficia inveniant vel lustrationes paganorum faciant, quinque annis poenitentiam agant*». Esmentarem els altres enunciats de les constitucions d'aquest concili que prohibien creences antigues: *De eo quod non liceat super monumenta mortuorum missa tenere; De eo quod non liceat christianis prandia ad monumenta portare; De eo quod non liceat clericis vel laycis catholicis haereticis eologias accipere cum ipsis vel schismaticis orare; De eo quod non liceat christianis tenere traditiones gentilium et observare lunae aut stellarum cursus; De eo quod non liceat kalendas observare; De eo quod liceat herbas medicinales cum aliqua observatione colligere; De eo quod non liceat mulieres christianas in laneficiis aliquid observare*.

¹¹²⁷ VIVES, 1963, p. 100-101: «*De eo quod non liceat sacerdotibus vel clericis incantaturas et contrarias ligaturas facere. Non liceat clericis incantatores esse et ligaturas facere, quod est colligatio animarum. Si quis haec facit, de ecclesia prociatur*».

¹¹²⁸ VIVES, 1963, p. 149: «*Hoc itaque propter ampliandam fidei catholicae disciplinam elegimus finiendum vel tenendum ut si qui viri ac mulieres divinatores, quos dicunt esse caragios atque sorticularios in quuiuscumque domo gothi, romani, syri, graeci vel iudaei fuerint inventi aut quis ausus fuerit amodo in eorum vana carmina interrogare et non publico hoc voluerit annuntiare, pro hoc quod praesumpsit non solum ab ecclesia suspendatur, set etiam sex auri untias comiti civitatis inferat. Illi vero qui tali iniquitate repleti sunt et sortes et divinationes faciunt et populum praevaricando seducunt, ubi inventi vel inventae fuerint seu liberi seu servi vel ancillae sint, gravissime publice fustigentur et venundentur, et pretia ipsorum pauperibus erogentur*».

¹¹²⁹ VIVES, 1963, p. 203: «*De clericis magos aut aruspices consulentibus. Si episcopus quis aut presbyter sive diaconus vel quilibet ex ordine clericorum magos aut aruspices aut ariolos aut certe augures vel sortilegos vel eos, qui profitentur artem aliquam, aut aliquos eorum similia exercentes, consulere fuerit deprehensus, ab honore dignitatis suae depositus monasterii curam excipiat, ibique perpetua[e] poenitentia[e] deditus scelus admissum sacrilegii luat*».

En el Concili de Tarragona de l'any 1244 s'hi estableix una constitució titulada *De conspiratores et sortilegiis*,¹¹³⁰ en la qual es prohibeix la conspiració i el sortilegi.

En els qüestionaris de visita pastoral també es busca esmenar les creences fora del que marca l'Església. Així, per exemple, trobem que en el de Tortosa de 1314 hi ha un punt que diu «Item si est aliquis blasphemus, homicida, sortilegus vel sacrilegus». En el del Concili de Tarragona de 1372, hi podem llegir: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena; vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine, vel sunt venatores, causidici, vel rixatores vel lusoires taxillorum vel incantatores». Finalment, en el de Tortosa de 1409 també s'inquireix als clergues sortilegs: «Item sunt aliqui presbiteri vel ecclesiastici coniuratores, conspiratores, sortilegii vel invocantes demonia aut aliis malis artibus utentes». En el de Jaume de Marquilles de 1413-1414 es redueix només a encantadors: «Item si sunt venatores vel canidici vel incantatores vel rixatores». El qüestionari de visita de Barcelona de 1425 és molt semblant al de Jaume de Marquilles: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici (...) vel sunt venatores, vel causidici, vel rixatores, vel lusoires taxillorum, vel incantatores».¹¹³¹

A la nostra visita pastoral hi ha molt pocs exemples amb els que puguem relacionar els clergues amb l'endevinació i amb les supersticions.¹¹³² Aquest aspecte devia ser molt clar per a tot el braç eclesiàstic i només es pot entendre per la poca cultura d'algun capellà. Tot i així, s'acusa al rector de Santa Magdalena de Toralla, Guillem d'Orteu, el qual «(...) vadit ad divinatorem et specialiter ivit ad divinatricem de Benavent».¹¹³³ L'altre cas que he constatat és el del capellà de Sorre, el qual és acusat de la següent manera: «(...) facit divinationes et respicit in spatllis et facit insperimenta».¹¹³⁴ Per últim, hi ha l'acusació al rector de Santa Eulàlia de Timoneda: «(...) quod capellanus est divinator et rebabtitzavit quandam mulierem que dicebatur quod habebat in se demones».¹¹³⁵ En tots tres casos es parla exclusivament d'endevinació. El primer, és el d'un usuari del servei,

¹¹³⁰ PONS I GURI, 1974, p. 122: «Conspiratorem genus hodibile cupientes a perversitate huiusmodi coherere, sacro aprobacione consilii excommunicamus omnes conspiratores et colligationes illicitas facientes in clero. Sentenciam autem huiusmodi ad preterita duximus extendam, nisi infra mensem a tempore sciencie quis conspiracionem et colligacionem huiusmodi pro posse duxerit revocandis».

¹¹³¹ MONJAS, 2008, p. 118, 126, 134, 155, 187, 208, 212-213.

¹¹³² Tampoc es constata en les altres visites estudiades, com les de Barcelona, Girona i Tortosa.

¹¹³³ VP, Llibre IV, fol. 5v.

¹¹³⁴ VP, Llibre V, fol. 12v.

¹¹³⁵ VP, Llibre III, fol. 32v.

mentre que en els altres dos en són prestadors. Penso que aquests tres exemples són una excepció i, amb seguretat, devien respondre al baix nivell intel·lectual d'aquests clergues.

5.2.13. SI SÓN CONCUBINARIS

A partir del que podem llegir en els registres de visita, el concubinat fou un dels grans assots de la moral clerical del segle XIV al bisbat d'Urgell.¹¹³⁶ Trobem un gran nombre de clergues concubinaris els quals, evidentment, defugen de les normes de celibat imposades per l'església. A continuació analitzarem quina és la doctrina proposada per l'església sobre aquests aspectes i com es reflexa la seva ruptura en els textos pastorals.

Dels textos patristics d'abans del segle IV es desprèn que el celibat era un estat ideal del clergat, per bé que la seva pràctica no era preceptiva. Tanmateix sembla ser que la continència sexual era freqüent. És a partir del segle IV, en què el papa Sirici prohibeix l'any 386 la cohabitació dels preveres i diaques amb llurs mullers, quan s'enforteix el concepte de celibat. En diversos concilis celebrats al nord d'Àfrica, Gàl·lia i Hispània es prohibí als clergues casats de fer ús dels seus drets conjugals un cop ordenats.¹¹³⁷ També les figures més influents de l'església llatina —sant Ambrosi, sant Agustí i sant Jeroni— intentaren establir una incompatibilitat entre els ministeris pastorals i la vida conjugal.

A l'època merovíngia, a la Gàl·lia es testimonia que un gran nombre d'eclesiàstics estaven casats. Mentre estaven dins de les ordes menors, se'ls concedia llicència per a casar-se, si bé se'ls obligava a renunciar als seus drets conjugals en el moment en què accedien a les ordes majors. Amb aquesta situació, les seves mullers passaven a ésser considerades llurs germanes, podent conviure en la mateixa llar. Tanmateix, al concili de Lió de 583 s'exigí a tots els preveres i diaques casats que renunciessin a les seves mullers un cop ordenats. Aquesta mesura tan dràstica sembla que no va tenir efecte.

Durant el segle VII i VIII no es constata una voluntat d'imposar el celibat, la qual sí que retrobarem durant l'època carolíngia. Malgrat tot, a partir del segle X, hi ha una decadència forta del celibat i un auge de les relacions concubinàries entre clergues.

¹¹³⁶ Sobre el concubinat clerical, vegeu CONTE, 2012, p. 223-408; ARMSTRONG-PARTIDA, 2009; ARMSTRONG-PARTIDA, 2013.

¹¹³⁷ Ja al concili d'Elvira (c. 300-306) es promulga que «*De episcopis et ministris, ut ab uxoribus abstineant. Placuit in totum prohibere episcopis, presbiteris et diaconibus vel omnibus clericis positus in ministerio abstinere se a coniugibus suis, et non generare filios. Quicumque vero fecerit, ab honore clericatus ex-terminetur*». VIVES, 1963, p. 7.

A mitjan del segle XI, els papes Lleó IX, Gregori VII, Urbà II i Calixte II emprengueren una lluita duríssima contra aquesta situació, amb la suspensió de funcions dels clergues concubinaris i la reducció a la servitud a llurs concubines. Aquest intent de reforma va trobar-se amb un gran nombre de clergues reaccionaris arreu d'Europa. Calixte II, al I Concili de Laterà (1123), va exigir que els preveres, diaques i sotsdiaques casats trenquessin la relació que mantenien amb llurs esposes legítimes o llurs concubines i declarà que els matrimonis contrets amb posterioritat a la seva ordenació serien considerats nuls.¹¹³⁸ En els concilis i sínodes posteriors, es reiterà aquesta posició de l'Església.

Al nostre país es perseguí fortament el concubinat clerical. En el concili provincial de la Tarraconense celebrat a Lleida l'any 1229, a la constitució *De clericis concubinariis* es prohibeix als preveres, diaques, sotsdiaques i beneficiats de tenir concubina. Sorprenentment, es castiga a les concubines i no pas als clergues.¹¹³⁹

A nivell diocesà, també es condemna el concubinat en els sínodes del bisbe Andreu d'Albalat, de 1268,¹¹⁴⁰ i en el d'Arnau de Jardí, de l'any 1278, en les constitucions *Contra clericis concubinaris*¹¹⁴¹ i *De mutatione poenae contra concubinaris*.¹¹⁴² A la compliació del patriarca d'Alexandria de 1330 es torna a recollir aquesta preocupació sota el títol *De*

¹¹³⁸ En el cànon 7 d'aquest concili s'establia: «Prohibim a preveres, diaques o sotsdiaques que visquin amb concubines i esposes, i que cohabitin amb d'altres dones, excepte aquelles que el concili de Nicea els permetia habitar-hi per qüestions de necessitats, és a dir, una mare, una germana, una tia materna o paterna, o qualsevol altra, de la qual no s'aixecaria cap suspicàcia».

¹¹³⁹ PONS I GURI, 1974, p. 79: «Ad extirpandam clericorum incontinentiam, statuimus ut quilibet episcopus, in primo sinodo quam ipsum celebrare contigerit, suspensos denuntiet omnes sacerdotes, diaconos, subdiaconos et omnes beneficiatos qui ex tunc, in suis vel alienis domibus, detinere presumpserint publice concubinas; et illas que talium fuerint concubine denuntient excommunicationi subiectas, et sepeliendas, si decesserint, asinorum sepultura; et eas sententias episcopi et ipsi sacerdotes in publicis predicationibus denuntient. Si quis vero, hac de causa suspensus, presumpserit celebrare divina, non solum ecclesiasticis beneficiis spoliatur, verum etiam pro hac duplici culpa perpetuo deponatur. Et ut statutum hoc melius executioni mandetur, precipimus ut decani ecclesiarum in suis capitulis, archidiaconi et archipresbiteri ubi fuerint, in officiis dilitigenter inquirant si quod invenerint post dictam denuntiationem, in predicta synodo factam, incontinentie vitio laborantes, et eosdem statim ab officio et beneficio nominatim suspensos denuntient, et eorum incontinentiam ab episcopo significant, et episcopus, percepta veritate, a beneficiis ipsos perpetuo spoliare non obmittat, sicut actum est in concilio generali. Soboles quoque clericorum post hoc concilium de concubinis suscepta, in bonis paternis iure hereditario secundum decretalem domini Honorii non succedat, et ad primam tonsuram velut spurii nullatenus admittantur, qui omni beneficio et privilegio clericali expertes existant».

¹¹⁴⁰ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 433. S'imposa que els clergues concubinaris siguin castigats amb 30 morabattins i que els rectors vigilin que a la seva parròquia no hi hagi cap clergue concubinari o concubina d'una altra parròquia.

¹¹⁴¹ GUITARTE IZQUIERDO, 1991, p. 194.

¹¹⁴² VILLANUEVA, vol. V, 1806, p. 288.

clericis concubinariis et in suis ecclesiis non residentibus.¹¹⁴³ Es torna a compilar en el sínode del bisbe Arnau Sescomes de l'any 1335, en la constitució *Contra clericos concubenarios et eorum concubinas*.¹¹⁴⁴

En aquest mateix sentit, en tots els qüestionaris de visita que s'han conservat trobem que hi ha un punt en què el visitador ha de preguntar al vilatans sobre si el clergue és o no concubinari. Al qüestionari del bisbe Paholac de Tortosa, de 1314, hi llegim «Item si est aliquis qui tenet publice concubinam»; en el de de Gastó de Montcada de Girona de 1329 s'esmenta que «Item si tenet concubinam vel ea cohabitavit vel suis expensis in domo sua vel extra victualia et alia necessaria monstrat sibi vel vadit ad aliquam aliam mulierem ut eam cognoscat carnaliter vel quod [...] aquam ad in [...] vel quod habeat cum aliqua suspecta muliere consortium vel colloquium, ita ut [inde in parrochia scandalum oriatur]»; en el qüestionari del Sínode de Tarragona de 1372, es torna a incidir amb el tema: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena; vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine (...)». Al qüestionari de València de 1383-1388, és el primer punt del qüestionari *contra laicos*: «Primo, si sunt aliqui clerici vel presbiteri concubinariis vel de concubinato difamati». Aquest tema torna a aparèixer al qüestionari de la visita pastoral de Tortosa de 1409, juntament amb tot d'altres crims: «Item an rector vel presbiteri sint publici concubinariis, adulterii, fornicatores, rixosi, ebrii et aliis vitiis placcati, et si habuerunt rem cum parrochianis et comatre». En el qüestionari de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, està recollit de la manera següent: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena, vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine». També queda recollit aquest tema en el qüestionari de Barcelona de 1425, el qual té un redactat molt similar al de Jaume de Marquilles: «Item si ipse clericus vel alii minores clerici tenent publice concubinas in domo propria vel aliena, vel si sunt infamati de aliqua muliere, vel si laborant in aliquo publico crimine (...)». Finalment, també es recull al qüestionari de Saragossa de 1435,

¹¹⁴³ PONS I GURI, 1975, p. 354: «Quoniam, teste Scriptura, mundos et sedulos esse convenit qui Domini ferunt vasa; ideo sacro approbante concilio ordinamus, ut contra clericos concubenarios, presertim publicos, eorumque concubinas, et rectores ecclesiarum in suis non residentes ecclesiis, episcopi in visitationibus, quas semel precipimus fieri anno, quolibet, seu alias, sic procedat iuxta canonica seu sinodalia instituta, ne peccatum eorum proprium facere videantur»

¹¹⁴⁴ VILLANUEVA, vol. XX, 1851c, p. 170.

en què es pregunta als parroquians: «Si sunt aliqui ex ipsis concubinariis publici vel in eorum domibus teneant feminas suspectas (...)».¹¹⁴⁵

Això ens demostra el fet que la pràctica concubinària era habitual —i ens atrevim a dir molt estesa— durant els segles XIII i XIV, ja que si no fos així no trobaríem tantes referències prohibint aquesta pràctica. És evident que durant la baixa edat mitjana el clergat seguí desobeint el celibat i practicant el concubinat. En aquest sentit cal esmentar encara que, fins ben entrat el segle XV, trobem disputes entre clergues partidaris i d'altres en contra de trencar la llei de celibat.¹¹⁴⁶

En l'estudi de les esglésies visitades en aquest territori hem pogut constatar l'existència d'un gran nombre de clergues concubinaris. Entre 1312 i 1315 es visiten 500 parròquies i en 254 s'hi esmenta l'existència de concubinat per part dels clergues, almenys en un dels anys en què s'hi fa la visita. Això ens dóna una taxa notable de relacions no permeses entre clergues i laïques: un 50,8% de les parròquies visitades tenen clergues que no mantenen el celibat.¹¹⁴⁷ Tenint en compte que era un deure de preveres, diaques i homes religiosos, sorprèn que no se seguís aquesta norma per un nombre tan gran de clergues. Cal tenir en comte a més, que en molts casos en què no s'ha evidenciat concubinat era el mateix clergue el qui responia al qüestionari, per la qual cosa hem de pensar que aquest percentatge encara hauria estat més elevat.

A tall de curiositat esmentarem la reflexió que fa Luis Monjas a la seva tesi doctoral respecte al gran nombre de clergues concubinaris i que sembla que en el comtat del Pallars era on n'hi havia amb nombre més gran:

Com podem explicar aquest gran nombre de clergues concubinaris? Ara per ara ens hauríem de remetre a la falta de vocació i preparació del clergat, a la simonia,... Però sembla que hauríem d'obrir una altra línia d'investigació, doncs, al registre d'inquisició de Jacques Fournier (1318-1325), un clergue de l'arquebisbat de Tolosa de Llenguadoc acusat de concubinatge explica com fugí al Pallars, ja que deia que en aquelles terres els sacerdots tenien concubines obertament i pública, com els laics llurs esposes! A canvi, donaven cada any alguna cosa al bisbe perquè els permetés viure així. ¿Potser, a les terres dels antics comtats catalans hi havia una forta permissibilitat en la qüestió del concubinatge del clergat fins al segle XIII, i és a partir del Concili de Lleida de 1229 quan es vol fer complir els canons de l'Església que exigeixen el celibat sacerdotal? Potser caldria obrir una línia de

¹¹⁴⁵ MONJAS, 2008, p. 118, 126, 134, 144, 155, 187, 208, 212.

¹¹⁴⁶ GRÉVY-PONS, 1975.

¹¹⁴⁷ Per deganats els percentatges són els següents: un 36,37% al deganat de Tremp, un 36,74% al de Vall de Lord, un 50% al de Berga, un 55,55% al d'Urgellet, un 57,55% al de Cerdanya, un 61,54% al d'Urgell, un 69,70% al de Cardós i un 77,14% al de Montanartró.

recerca que ens aportés noves dades sobre aquesta hipòtesi (però això seria objecte d'una altra tesi doctoral).¹¹⁴⁸

En la majoria de casos de concubinat, quan no hi ha res destacable a dir o els testimonis no donen més informació, el visitador s'hi refereix com «tenet publice concubinam»,¹¹⁴⁹ i d'altres en què n'ha tingut, «consuevit tenere publice concubinam». ¹¹⁵⁰ En alguns casos, com el de la parròquia de Sant Fruitós de Boldís Sobirà ens especifica que ja no en té perquè «non moratur cum ipso»,¹¹⁵¹ o més específicament, a Sant Sadurní de Gramenet, es diu que ja no viuen junts perquè s'han barallat.¹¹⁵²

En d'altres ocasions els testimonis diuen que tenia concubina però que creuen que ja no en té perquè va ser corregit per el visitador en una visita anterior, com en el cas del rector de Santa Eulàlia de la Vinyola: «(...) postquam fuit correctus per visitatorem domini archiepiscopi non habuit rem cum ipsa et hostendit instrumentum absolutorium». ¹¹⁵³ Seria el cas de Santa Maria d'Aguilar, en què el propi rector contesta que: «(...) ten(u)it publice concubinam set modo dixit quod non tenet quia correctus est»,¹¹⁵⁴ o el del prevere de Sant Serni de Coborriu: «(...) consuevit tenere concubinam set postquam fuit correctus, non habuit rem cum ipsa». ¹¹⁵⁵

Tot i que el més habitual era que un clergue tingués una concubina, a imitació de les relacions monògames laiques, a través dels registres de visita es pot copsar que hi havia

¹¹⁴⁸ MONJAS, 2008, p. 233.

¹¹⁴⁹ Entre d'altres, Sant Miquel de Turbians, VP, Llibre II, fol. 8r: «(...) quod tenet publice concubinam»; Santa Eulàlia de la Vall d'Ora, Llibre II, fol. 25r: «(...) quod tenet publice concubinam»; Sant Climent de Castelltort, Llibre II, fol. 71v: «(...) quod capellanus tenet publice concubinam»; Sant Sadurní de la Salsa, Llibre III, fol. 30v: «(...) quod capellanus d'An tenet publice concubinam»; Sant Pere de Lavansa, Llibre III, fol. 35r: «(...) quod tenet publice concubinam»; Sant Sadurní de Noves, Llibre I, fol. 28v: «(...) quod tenet publice concubinam»; Sant Martí de Tost, Llibre VII, fol. 32r: «(...) quod rector tenet publice concubinam»; Sant Romà de Civís, Llibre VIII, fol. 3r: «(...) quod tenet publice concubinam».

¹¹⁵⁰ Entre d'altres, Santa Maria de Castellar de n'Hug, VP, Llibre II, fol. 1v: «(...) tamen rector consuevit tenere publice concubinam set credunt quod modo non tenet»; Sant Martí d'Arsèguel, Llibre VIII, fol. 23r: «(...) quod consuevit tenere concubinam que moratur in loco de Belveher»; Sant Esteve d'Ancs, Llibre VI, fol. 1r: «(...) rector consuevit tenere concubinam»; Santa Maria de Gresolet, Llibre III, fol. 11v: «(...) quod consuevit tenere concubinam set credunt quod modo non tenet»; Sant Julià de Canalda, Llibre II, fol. 69r: «(...) quod rector consuevit tenere publice concubinam Celsone set nunc ignorant»; Santa Maria de Gósol, Llibre II, fol. 10r: «(...) quod capellanus tenuit concubinam set modo non tenet».

¹¹⁵¹ VP, Llibre IV, fol. 24r.

¹¹⁵² Sant Sadurní de Gramenet, VP, Llibre V, fol. 11r: «(...) quod capellanus consuevit tenere concubinam set modo rixati sunt¹ ambo et non moratur cum dicto capellano a festo Pentecostes citra».

¹¹⁵³ VP, Llibre VIII, fol. 42r.

¹¹⁵⁴ Santa Maria d'Aguilar, VP, Llibre II, fol. 28r.

¹¹⁵⁵ VP, Llibre VII, fol. 36r.

ocasions en què en tenia més d'una.¹¹⁵⁶ Seria el cas del prevere de Sant Jaume de Frontanyà: «(...) quod Petrus Carbo[ne]ll, presbiter, tenet publice concubinas nomine Guillelma ça Vall, ex qua habet prolem [parvam], et alia vocatur Palmerola».¹¹⁵⁷ Tot i que ara mateix no en té cap, el rector de Sant Cebrià d'Ordino també n'havia tingut dues.¹¹⁵⁸ El canonge de la Seu d'Urgell, Guillem d'Abella, també té dues concubines, una a la Seu i una Montellà.¹¹⁵⁹ El cas més sonat, però és el de Ferrer de Barberà, també canonge de la Seu d'Urgell, el qual tenia tres concubines: una amb la qual té tres fill, una altra amb la qual en té dos i una darrera, amb la qual s'ha ajuntat fa molt poc.¹¹⁶⁰ Aquest seria el cas més exagerat de tots i no era gens habitual.

Normalment no es fa referència a la vida de la concubina. Tant és així que en molt poques ocasions es diu el nom de la concubina.¹¹⁶¹ En canvi, en el cas dels laics concubinaris, sí que s'indica més sovint. Tampoc es fa gaire esment a la relació que la dona tenia amb el clergue abans d'esdevenir-ne concubina. Normalment era perquè tenien filiació de sang, lligams espirituals o n'era la serventa.¹¹⁶²

¹¹⁵⁶ BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2520-2522, atesta que a la diòcesi de Barcelona el més normal era tenir-ne una, si bé troba casos de dues i de tres, i després ja casos més excepcionals en què se supera aquesta xifra.

¹¹⁵⁷ VP, Llibre II, fol. 1r.

¹¹⁵⁸ VP, Llibre I, fol. 20v: «Interrogati super vita rectoris, dixerunt quod quo ad presens nullam habet publice concubinam. Habuit tamen duas concubinas et ex utraque ipsarum habuit prolem».

¹¹⁵⁹ Capítol de la Seu d'Urgell, VP, Llibre VII, fol. 9v: «Item dixit quod Guillelmus de Apilia tenet publice duas concubinas, unam in Montiliano ex qua habet filios et aliam in Sede nomine Teresam, sororem prioris et lectoris Predicatorum, et est nunc gravida ab eodem».

¹¹⁶⁰ Capítol de la Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 5r, 5v, 6v: «Item super eodem XI articulo interrogatus respondit Ferrarium de Barbarano, canonicum Urgellensis, tres tenere concubinas ex quarum una III filios habet, ex altera duos [et] ex novissima quam ut dicitur virginem habuit hoc anno procreavit filium parvulinum circiter VI menses quas omnes comedunt continuiter in domo dicti Ferrarii de Barberano (...) Item interrogatus super eodem XI articulo respondit Ferrarium de Barbarano, canonicum Urgellensis, publice concubinas tenuisse et adhuc in domo tenere ex qua I^a habuit filios diu est, ex alia habuit etiam et ex tertia noviter filium procreavit. (...) Item super eodem articulo dixit Ferrarium de Barba[rano canon]icum Urgellensis tenere publice III concubinas et ex qualibet prole habuit et hoc est publicum et notorium».

¹¹⁶¹ Entre d'altres, Sant Vicenç de Barguà, VP, Llibre I, fol. 33r: «(...) et vocatur dicta concubina nomine Guillelma»; Sant Esteve de Bagà, Llibre II, fol. 7r: «(...) tenet publice concubinam nomine Berengariam»; Santa Eulàlia de la Vinyola, Llibre I, fol. 45v: «(...) tenet publice concubinam nomine na Vives»; Sant Martí d'Aràns, Llibre VII, fol. 35r: «(...) tenet publice concubinam nomine n-Ovela»; Santa Maria de Borredà, Llibre II, fol. 12v: «(...) tenet publice concubinam apud Bergam nomine Berengariam, filiam capellani de ça Nou»; Santa Creu del Mújal, Llibre II, fol. 18r: «(...) quod tenet publicam concubinam nomine Guillelman».

¹¹⁶² BAUCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2523-2529, observa que les relacions més habituals entre la concubina i el rector eren lligams de sang, és a dir la consanguinitat, espirituals, és a dir que eren parroquianes d'ell, o socials, que eren serventes.

Són molts pocs els casos on he constatat que el clergue a més de trencar el celibat, no respecta les normes de no unir-se amb parents amb graus de consanguinitat.¹¹⁶³ Els més clars en aquest sentit són els del rector de Sant Feliu d'Àreu, del qual els testimonis diuen que: «(...) est, ut dicitur, dicta concubina in III° vel IIII° gradu cum dicto Michaeli». ¹¹⁶⁴ També el rector de Sant Pere de Colls, tenia llaços de sang amb la seva concubina: «(...) et erat cum eo in III° vel IIII° gradu et hoc est fama publica in dicta parrochia». ¹¹⁶⁵ A Santa Maria de Llúvia hi ha dos clergues que tenen sengles concubines amb les quals hi tenen parentiu, si bé, a les respostes dels feligresos no es diu quin: «Raymundus Grayt tenet concubinam maritatem [Elicendam Ovelgra, consanguineam], et morat nimis iuxta ecclesiam de quo multum turbantur parrochiani. Item Guillelmus çes Cases tenet concubinam maritatem [consanguineam]». ¹¹⁶⁶

Tot i que no ho diu explícitament, penso que quan els testimonis recalquen el fet que la concubina sigui parroquiana del clergue, ho fan per destacar el lligam espiritual que mantenen. Així, per exemple, hi ha el cas del rector de Sant Cristòfol de Nevà, el qual «(...) tenuit concubinam quandam parochianam suam» ¹¹⁶⁷ o el de Santa Llocaia, del qui diuen que «(...) tenet publice concubinam parrochianam nomine Narbona Guilaberta». ¹¹⁶⁸ Molts casos responen a aquest prototip, així que segurament era la forma més habitual en què el rector conegués la seva companya sentimental. ¹¹⁶⁹

Per, últim, tot i que no en documento gaires casos, hi hauria la relació establerta amb una serventa. Els documents s'hi refereixen com *ancilla* o *pedisseca*. En aquest cas, la dependència de la dona respecte el rector era molt més gran que en els casos anteriors, ja

¹¹⁶³ En el sínode provincial de Lleida (1229) es prohibeix contraure matrimoni amb consanguinitat: «Districte precipimus per omnes ecclesias, in precipuis solempnitatibus, excommunicatos publice denuntiari omnes illos qui in gradu prohibito matrimonia contrahere presumpserint. Illi autem qui in gradu prohibito, non matrimonia sed contubernia, contraxerunt, nisi infra annum dispensationem obtinuerint, ex tunc excommunicationis sententie se noverint innodatos; interim autem a carnali copula eisdem precipimus abstinere. Qui vero clandestina contraxerint matrimonia tanquam excommunicati ab omnibus evitentur et, donec de legitimatione personarum ecclesie constiterit, ad invicem separentur». Josep M. PONS I GURI, «Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229 a 1330)», 1974, p. 83.

¹¹⁶⁴ VP, Llibre V, fol. 18r.

¹¹⁶⁵ VP, Llibre V, fol. 6v.

¹¹⁶⁶ VP, llibre VI, fol. 9v-10r.

¹¹⁶⁷ VP, Llibre I, fol. 53v.

¹¹⁶⁸ VP, Llibre VII, fol. 45r.

¹¹⁶⁹ Entre d'altres, Sant Vicenç de Castellar del Riu, VP, Llibre III, fol. 4r: «(...) tenet publice concubinam parrochianam»; Sant Sadurní de Malanyeu, Llibre III, fol. 13r: «(...) tenet, ut dicitur, publice concubinam suam parrochianam»; Sant Sadurní de Noya, Llibre VIII, fol. 11r: «(...) quod tenet publice concubinam suam parrochianam»; Sant Julià d'Estavar, Llibre VI, fol. 9v: «(...) quod rector tenet publice concubinam suam parrochianam».

que depenia d'ell econòmicament. Seria el cas d'un clergue de Santa Maria de Puigcerdà, del qual els feligresos diuen que «(...) tenet publice concubinam ancillam suam».¹¹⁷⁰ També seria el cas del rector de Sant Serni de Gavarrós: «(...) tenet in concubinam, ut dicitur, quandam ancillam que solebat morari cum capellano et vocatur Berengaria».¹¹⁷¹ Per últim, trobem el capellà de Sant Climent de Cava, del qual no se'ns diu explícitament que és la seva concubina, sinó que hi manté relacions sexuals: «(...) capellanus habet rem cum pedisseca quam tenet in domo».¹¹⁷²

El més habitual és que el clergue tingué a la concubina vivint a casa seva i així es documenta en nombroses ocasions amb l'expressió «in domo».¹¹⁷³ D'altres vegades, emperò, s'indica que la concubina, fet que, en gairebé tots els casos, va lligat a l'absentisme a la parròquia, ja que devia anar-la a veure amb certa regularitat. Per exemple a Susterris el visitador escriu: «Arnaldus de la Font tenet publice concubinam apud Talarn. Item Alegretus tenet, ut dicitur, concubinam in loco de Subtus Terras».¹¹⁷⁴ Els casos en què el rector té la concubina fora de la seva parròquia són molt nombrosos i devien respondre a la voluntat de fer l'escàndol menor, encara que tota la comunitat sabés que compartia la vida amb una dona.¹¹⁷⁵

Era habitual que, si tenia a la concubina a casa seva, la mantingués econòmicament. A les anotacions dels visitador apareix com «la proveeix de menjar i vestit» en diverses variants. Seria el cas del rector de Sant Genís del Querforadat, el qual «(...) tenet in domo quandam mulierem quam tenuit in concubinam ex qua habet prolem et providet

¹¹⁷⁰ VP, Llibre VI, fol. 19r.

¹¹⁷¹ VP, Llibre III, fol. 6v.

¹¹⁷² VP, Llibre VIII, fol. 23r.

¹¹⁷³ Entre d'altres, Santa Eulàlia de Berga, VP, Llibre III, fol. 21r: «(...) tenet publice concubinam in domo»; Sant Vicenç de Pinós, VP, Llibre II, fol. 34v: «(...) quod tenet concubinam in domo»; Sant Quirze de la Coma, Llibre III, fol. 36r: «(...) quod tenet in domo quandam mulierem ex qua habet prolem»; Sant Just i Pastor de Cerc, Llibre I, fol. 18r: «(...) tenet quandam publice concubinam nomine Berengariam in domo propria»; Santa Eugènia de Saga, Llibre I, fol. 47v: «(...) et insimul morantur in dom[o] dicti rectoris»; Sant Marcel de Planès, Llibre VII, fol. 52v: «(...) tenet capellanus publice (concubinam) in domo propria».

¹¹⁷⁴ VP, Llibre IV, fol. 7r.

¹¹⁷⁵ Entre d'altres, Sant Martí de Boatella, VP, Llibre II, fol. 12r: «(...) quod tenet publice concubinam in parochia Sancti Petri de Salseles»; Santa Maria de Merlès, Llibre II, fol. 16v: «(...) quod dictus rector tenet concubinam, ut dicitur, in parochia Sancti Martini de Merlesio»; Santa Eulàlia de la Vinyola, Llibre VI, fol. 11r: «(...) tenet apud ça Tor publice concu[binam] ex qua habet prolem duplicem et sepiissime venit ad dictum locum Sancte Eulalie [perpe]trandum peccatum»; Sant Esteve de Lluç, Llibre I, fol. 43r: «(...) tenet publice concubinam nomine Teresa ex qua habet filios et moratur apud Asset in parochia Sancte Locaye»; Sant Vicenç de Viliella, Llibre VIII, fol. 27v: «(...) rector tenet publice concubinam apud Bolvir».

sibi in comestione et vestitu».¹¹⁷⁶ Trobem situacions similars amb els rectors de Sant Fructuós de Músser¹¹⁷⁷ i Sant Andreu d'Aristot.¹¹⁷⁸ El que molestava realment als fidels, però, és que mantingués a la concubina amb els béns de l'església, com es constanta a la parròquia de Sant Esteve de Prullans: «(...) recto(r) tenet in Podio Ciritano publice concubinam que vivit de bonis ipsius ecclesie seu rectoris».¹¹⁷⁹

Hi ha diverses ocasions en què la concubina era casada, per la qual cosa, sense que es digui, s'està fent una doble acusació: concubinat i adulteri. Tanmateix no trobo que s'acusi a les dones ni d'una cosa ni de l'altra. Un exemple el podem llegir a la visita de Sort: «Item Bernardus Saurí, qui modo moratur a Perrameya, tenet publice concubinam maritatam. Item Bartholomeus de la Saya tenet publice concubinam maritatam».¹¹⁸⁰ Normalment només es diu que la concubina està casada¹¹⁸¹ i en comptades ocasions s'indica el nom del marit. Seria el cas, per exemple, de Santa Maria d'Ovella, on el rector té «(...) plures mulieres et, inter alias, uxorem Bernardi deç Viver».¹¹⁸²

Tot sovint s'indica que, tot i que tinguin concubines, els feligresos no creuen que els clergues hi mantinguin relacions sexuals. De vegades només es diu que creuen que no tenen relacions sense donar cap explicació com per exemple a Sant Martí de Romadriu o Sant Vicenç d'Espinalbet.¹¹⁸³ D'altres vegades sí que especifiquen per quin motiu creuen que no tenen relacions sexuals, com en el cas de Santa Maria de la Llosa, en què ho diuen perquè no viuen junts, tot i que ella va sovint a casa del capellà.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁶ VP, Llibre VIII, fol. 23v.

¹¹⁷⁷ VP, llibre VIII, fol. 27r: «(...) capellanus tenet in domo propria quandam mulierem ex qua habet prolem set uterque est ita senex quod non habetur suspicio quod habeant rem unus cum altero, tamen dictus capellanus providet predicte mulieri in victu et vestitu».

¹¹⁷⁸ VP, Llibre VI, fol. 19v: «(...) tenet in domo sua quandam mulierem ex qua ha(b)uit prolem set credunt quod dictus capellanus non habet rem cum dicta muliere set providet sibi in comestione et vestitu».

¹¹⁷⁹ VP, Llibre VIII, fol. 28r.

¹¹⁸⁰ VP, Llibre IV, fol. 22r.

¹¹⁸¹ Entre d'altres, VP, Santa Maria de la Guàrdia, Llibre II, fol. 17r: «(...) quod tenet publice concubinam maritatam»; Santa Coloma de Ger, Llibre VI, fol. 13r: «(...) quod dictus Bernardus Ricart tenet apud Urtx concubinam maritatam»; Sant Vicenç de Cabdella, Llibre IV, fol. 14r: «(...) quod Bernardus de Marcho, diaconus, tenet publice concubinam nomine Berengueram, maritatam»; Santa Maria de Mont-ros, Llibre V, fol. 10v: «(...) quod Bernardus Saurí, presbiter, tenet publice concubinam maritatam».

¹¹⁸² VP, Llibre VI, fol. 21r.

¹¹⁸³ Sant Martí de Romadriu, VP Llibre V, fol 15v: «(...) quod rector tenet publice concubinam in domo set credunt quod non habet rem cum ipsa»; Sant Vicenç d'Espinalbet, Llibre III, fol. 4v: «Ignorant tamen si habet rem cum ipsa set bene credunt quod providet d[icta] mulieri de bonis antedictae ecclesie».

¹¹⁸⁴ VP, Llibre VIII, fol. 27v: «(...) rector consuevit tenere concubinam set modo nesciunt si habet rem cum ipsa quia morantur separatum, set intrat ipsa quandoque in hospiciu[m] ipsius capellani».

Tanmateix, la majoria de vegades, els testimonis justificaran la manca de sexe entre el clergue i la seva concubina perquè ja són vells.¹¹⁸⁵ Una mostra d'això la tenim a la visita a Sant Martí de Caregue quan s'escriu que «rector tenet quandam mulierem quam habuit in concubinam, set credunt quod modo non habet rem cum ipsa cum sint senes».¹¹⁸⁶ Això demostraria que hi havia moltes relacions concubinàries dels clergues que serien com matrimonis i durarien tota la vida, com per exemple ens mostra el cas de Santa Coloma d'Andorra, on el rector «(...) tenuit quandam mulierem nomine Guillelmam fere a XXX^{ta} annis citra».¹¹⁸⁷

Per últim, hi ha altres motius pels quals els feligresos pensen que el rector i la seva concubina no tenen relacions sexuals i és perquè un dels dos està malalt. Serveix d'exemple el cas de Sant Iscle de Monnell: «Interrogatus de vita rectoris dixerunt quod tenet publice concubinam, tamen dixit rector quod non habet rem cum ipsa quia dicta mulier bene sunt v^e anni elapsi quod ipsa infirmatur».¹¹⁸⁸

Cal destacar, en analitzar els casos de concubinat, el gran nombre en què el clergue té fills amb la seva dona. A les visites s'hi refereixen amb «ex qua habet prolem» o «ex qua habet filios».¹¹⁸⁹ Tanmateix, poques vegades s'especifica el número, el sexe i l'edat dels fills. Així, per exemple, del rector de Santa Maria de Larén es diu que: «tenet publice concubinam ex qua habet prolem, videlicet, III filios parvulinos».¹¹⁹⁰ Cal destacar també el cas de Sant Sadurní de Malanyeu, on s'especifica que són dues filles.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁵ Sant Martí de Capolat, VP, Llibre III, fol. 22v: «(...) set credunt quod modo non habet rem cum ipsa cum uterque sint senes et impotentes»; Sant Fructuós de Músser, Llibre VIII, fol. 27r: «(...) capellanus tenet in domo propria quandam mulierem ex qua habet prolem set uterque est ita senex quod non habetur suspicio quod habeant rem unus cum altero»; Sant Andreu d'Aristot, Llibre I, fol. 34v: «(...) tenet in domo quandam concubinam set est vetula et credunt quod dictus rector [non] habet rem cum ipsa»; Sant Martí del Puig, Llibre II, fol. 7v: «(...) set credunt quod non habet rem cum ipsa cum ambo sint senes»; Sant Vicenç de Pinós, Llibre II, fol. 34v: «(...) quod tenet concubinam in domo set credunt quod [non] habet rem cum ipsa propter senectutem». Sant Esteve d'Araós, Llibre V, fol. 17v: «(...) set credunt quod modo non habet rem cum ipsa cum sint senes et quasi in decrepita etate».

¹¹⁸⁶ VP, Llibre V, fol. 13r.

¹¹⁸⁷ VP, Llibre I, fol. 20r.

¹¹⁸⁸ VP, Llibre II, fol. 7v.

¹¹⁸⁹ Entre d'altres, Sant Martí de Brocà, VP, Llibre II, fol. 8r: «(...) tenet publice concubinam nomine Berengariam ex qua habet filios»; Sant Cugat Salou, Llibre III, fol. 16r: «(...) quod tenet publice concubinam, suam parrochianam, ex qua habet prolem»; Sant Pere d'Ancs, Llibre I, fol. 41v: «(...) ex qua plures filios procreavit»; Sant Julià d'Estavar, Llibre VI, fol. 9v: «(...) rector tenet publice concubinam, suam parrochianam, ex qua habet III infantes»; Sant Cristòfol de Toses, Llibre VI, fol. 20v: «(...) ex qua habet prolem»; Sant Cristòfol de Nevà, Llibre I, fol. 53v: «(...) ex qua habuit prolem».

¹¹⁹⁰ VP, Llibre IV, fol. 11v.

¹¹⁹¹ VP, Llibre III, fol. 13r: «ex qua habet prolem, videlicet duas filias».

Normalment, quan especifiquen l'edat és perquè són nens acabats de néixer. És el cas, per exemple, de Sant Martí d'Urtx: «(...) et habet ab ipsa prolem que lactat non bene anniculam».¹¹⁹² També trobem referències similars a Santa Cecília de Montardit, Sant Pere d'Oceja o Santa Coloma d'Arsèguel.¹¹⁹³

En alguns casos els fills participen amb el sacerdot en la missa i davant dels feligresos. Aquesta situació estava penada per l'Església. Ja en el sínode diocesà de Barcelona de l'any 1241 se li dedica un article, fet que palesa la freqüència de casos en què ocorria: «Item prohibemus sacerdotibus ne habeant secum prolem ad servitium altaris, propter scandalum».¹¹⁹⁴ Entre els casos documentats esmentarem el de Santa Maria de Montllor, en el qual es pot llegir: «(...) et celebrat missam cum filio suo solo»¹¹⁹⁵ o el de Sant Marçal d'Estac, en què explica que «(...) celebrant missam cum filio suo et celebrat in sententia excomunionis»,¹¹⁹⁶ però era bastant més freqüent¹¹⁹⁷ que el que sembla observar-se en d'altres diòcesis.¹¹⁹⁸

Hi ha altres aspectes derivats de la cohabitació dels clergues amb les seves concubines, que per estranys —i fins i tot graciosos als nostres ulls—, penso que val la pena de comentar. El primer és el de la concubina del rector de Sant Serni de Prats, a la qual acusen de revelar els secrets de confessió en places públiques i altres llocs comuns de la parròquia.¹¹⁹⁹ Un altre és el del rector de Sant Julià de Vallcebre, els fills del qual tenien tres o quatre padrins, en comptes dels dos habituals.¹²⁰⁰ Per últim, trobem el cas d'Arnau Aurer, rector de Santa Eugènia de Saga, el qual té una concubina a casa i que, a causa de

¹¹⁹² VP, Llibre VIII, fol. 34v.

¹¹⁹³ Santa Cecília de Montardit, VP, Llibre IV, fol. 18r: «capellanus tenet apud Sort publice concubinam ex qua habet prolem parvulina que nata fuit anno presenti»; Sant Pere d'Oceja, Llibre I, fol. 42v: «(...) ex qua habet filios procuratos et habet unum [filium] qui non habet ad hunc tres menses»; Santa Coloma d'Arsèguel, Llibre I, fol. 33r: «(...) tenet publice concubinam nomine Guillelmm ex qua habet duos filios cuius maiusculus adhuc lactat».

¹¹⁹⁴ BAUCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1176.

¹¹⁹⁵ VP, Llibre IV, fol. 2r.

¹¹⁹⁶ VP, Llibre IV, fol. 17v.

¹¹⁹⁷ Entre d'altres, Santa Maria de Castells, VP, Llibre VII, fol. 22r: «Item dicit missam cum filio suo sepissime»; Sant Fruitós de Guils del Cantó, Llibre VII, fol. 24r: «(...) dicit missam cum filio suo sine altero scolare»; Sant Sadurní de Noya, Llibre I, fol. 54v: «(...) et dicit missam cum filio suo»; Santa Engràcia, Llibre V, fol. 4r: «(...) et dicit missam cum filio suo solus et non tenet alium scolarem preter filium suum»; Sant Esteve de Sorre, Llibre V, fol. 12v: «(...) quod celebrat missam cum filio suo solus».

¹¹⁹⁸ BAUCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1177: «Al tiempo de su pontificado [*de Ponç de Gualba*] corresponden quince notas».

¹¹⁹⁹ VP, llibre VIII, fol. 32r: «Dixerunt etiam quod concubina ipsius in plateys et in comunibus locis revelat confessiones confessatas predicto rectori».

¹²⁰⁰ VP, Llibre III, fol. 12v: «Dixerunt etiam quod non servat constitutiones Urgellensis quia habet in suis filiis III^{or} vel III patrinos».

la seva malaltia, té una llicència del bisbe per tenir-la. Seguidament, explica que al penis, per la qual cosa no pot orinar fins que la dona li xucla el membre, «quod est multum abominabile».¹²⁰¹

Pel que podem llegir en els registres de visita, el fet d'ésser un clergue concubinari no sembla que tingués gaires conseqüències socials. En aquells casos en què hom ha constatat una acusació de concubinat no hi ha penes morals ni s'obliga als clergues a deixar llurs concubines. L'única pena que hi trobem és de caire econòmic. En alguns casos se'ls mana pagar una quantitat per la seva unió il·lícita i si no la salden, seran excomunicats. Una mostra d'aquest fet, la podem contemplar en la visita de 1314 a Sant Cristòfol de Claverol: «Debet x solidos pro concubinato solituros in festo Omnium Sanctorum vel in festo sancti Martini sub pena excommunicationis sua persona».¹²⁰²

El que sembla evident és que el visitador només cercava cobrar la *procuratio* o dret de visita. Així doncs, podem pensar que l'objectiu de la visita pastoral era simplement econòmic i no pas moral. En aquest sentit, hi ha algunes visites en les quals no queda clar per quin concepte ha de pagar la pena, si per la procuració, si pel concubinat o per ambdues coses. Així en la visita a Santa Maria de Montllor l'any 1314 hi llegim: «Debet viii solidos pro procuratione solituros in festo Omnium Sanctorum et quod dictus capellanus, hinc ad dictum festum, compareat in villa Trempi coram Andrea Amati, compositurus vel peraccaturus cum ipso de suo publico concubinatus crimine».¹²⁰³

No podem determinar una quantitat exacta a pagar per part dels clergues concubinaris, ja que varia depenent de cada cas, encara que no es pot determinar el per què. Les quantitats que he documentat oscil·len entre els 4 i els 50 sous, essent les més freqüents les multes de 10, 15 i 20 sous.¹²⁰⁴ De ben segur hi havia un motiu o altre pel qual la pena

¹²⁰¹ VP, Llibre VI, fol. 11v: «Interrogati de vita clericorum responderunt quod rector, qui vocatur Arnaldus Aurer, tenet publice quandam mulierem quam habuit in concubinam et hoc confessus fuit ante dictus visitator et dixit quod propter suam infirmitatem habet licenciam a suo episcopo quod teneat dictam mulierem. Dixit etiam quod habeat in veretro dictam infirmitatem ita quod non potest mingere donec dicta mulier sugulaverit veretrum dicto rectori, quod est multum abominabile».

¹²⁰² VP, Llibre IV, fol. 5r.

¹²⁰³ VP, Llibre IV, fol. 2r

¹²⁰⁴ 4 sous: Santa Maria de Castellner de Noals, Llibre IV, fol. 9r; 5 sous: Sant Miquel de Segur, Llibre IV, fol. 5r; Sant Vicenç de Cabdella, Llibre IV, fol. 14r; 6 sous: Santa Maria de Mont-ros, Llibre IV, fol. 15r; Sant Sadurní de Gramenet, Llibre IV, fol. 15r; 10 sous: Sant Miquel de Girbeta, Llibre V, fol. 5v; Sant Iscle i Santa Victòria de Llinars, Llibre II, fol. 75r; Sant Joan de Solanell, Llibre VII, fol. 28v; 15 sous: Santa Engràcia, Llibre V, fol. 4r; Santa Creu del Mual, Llibre II, fol. 18r; Sant Vicenç de Rus, Llibre III, fol. 11v; Sant Martí de Saldes, Llibre III, fol. 12r; Santa Maria de Malgrat, Llibre II, fol. 48r; Sant Esteve d'Alinyà, Llibre II, fol. 62v; Sant Iscle de la Massana, Llibre VII, fol. 16v; Santa Maria d'Adrall, Llibre VII, fol. 19r; 17

econòmica pel concubinat variava, però no l'hem pogut verificar a partir dels textos analitzats, si bé es pot intuir que seria una combinació entre la valoració del visitador, les rendes de l'església i la gravetat del concubinat.

sous: Sant Climent de Castelltort, Llibre II, fol. 71v; 20 sous: Sant Julià de Vallcebre, Llibre III, fol. 12v; Sant Miquel de Lloberola, Llibre III, fol. 28r; Sant Esteve d'Andorra, Llibre I, fol. 20r; Sant Cebrià d'Ordino, Llibre I, fol. 20v; Sant Serni de Canillo, Llibre VII, fol. 16r; 25 sous: Sant Romà de Civís, Llibre VII, fol. 17v; 30 sous: Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VII, fol. 18v; 50 sous: Sant Climent de Pal, Llibre I, fol. 22r.

5.2. LA VISITATIO HOMINUM. ELS CAPITULA CONTRA LAICOS.

A través del que hem pogut estudiar en aquests registres de visita pastoral, la investigació de la moral dels laics és més lacònica i menys inquisitòria que la dels clergues. No hem constatat gaires acusacions contra els laics, i quan n'hi ha, no se'ls imposa cap pena. Aquest fet ens condueix a pensar que la finalitat primera d'aquest tipus de visita era corregir els clergues i recaptar diners, més que no pas allisonar els fidels.

5.3.1. SI SÓN CONCUBINARIS I ADÚLTERS

En aquest apartat s'analitzen els casos de concubinat i d'adulteri entre parroquians que hem pogut testimoniar en els registres de visita pastoral.¹²⁰⁵ Si bé no n'he constatat tants com en el cas dels clergues, són prou exemplificadors per veure la laxitat amb què es tractava la moral dels feligresos si la comparem amb la que s'aplicava als clergues. Inicialment, volia incloure també els casos de prostitució —que es donen en altres visites pastorals— però no n'he pogut trobar cap que en parli directament.¹²⁰⁶

El concubinat consisteix en la unió realitzada lliurement entre un home i una dona, no vinculats entre sí o amb tercers pel matrimoni, en la qual cohabiten tot imitant la vida matrimonial. El que caracteritza el concubinat és la seva voluntat duradora.

La doctrina de l'Església sobre la moral sexual té el seu origen en el pensament sistematitzat per sant Agustí, que va passar a la teologia occidental en època medieval a través de sant Tomàs d'Aquino i de l'escolàstica.

Per sant Agustí la finalitat de la sexualitat era la procreació, per la qual cosa, només s'havien de tenir relacions sexuals amb aquesta finalitat i per això Déu havia instituït el matrimoni. Per a sant Agustí, el matrimoni era, en primer lloc, la unió conjugal entre home i dona amb la finalitat natural de procrear, pensament que s'oposava al de sant Pau, qui considerava que, dins del matrimoni, les relacions sexuals eren bones tot i que no tinguessin finalitat procreadora. Per tant, per a sant Agustí, aquell cònjuge que volia tenir relacions sexuals sense voluntat procreadora

¹²⁰⁵ Sobre el concubinat i l'adulteri entre laics, consulteu BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1905-1992.

¹²⁰⁶ Només hi ha tres referències a prostitució a la visita i en cap d'elles s'hi fa referència directament. Són els casos de tres clergues els quals s'ajunten amb prostitutes o n'usen els serveis: Santa Maria de Puigcerdà, Llibre VI, fol. 16v: «Item Berengarius Prat, presbiter, discurit per mundum cotidie cum meretricibus»; Sant Martí de Ballmoll, Llibre IV, fol. 14v: «Interrogati si tenet publice concubinam dixerunt quod vadit tanquam instruo sive guliardus cum meretricibus per universum orbem»; Santa Maria d'Argentera, Llibre IV, fol. 38r: «(...) immo expendit bona dicte ecclesie cum quadam meretrice in Villanova Mediani et destruuntur possessiones ipsius ecclesie».

pecava perquè ultrapassava els termes del pacte conjugal. En segon lloc, sant Agustí considera el matrimoni com una unió espiritual d'amistat entre home i dona, que serà més forta, com més allunyada estigui del plaer carnal. Aquests dues definicions del matrimoni són incoherents.

Tanmateix, sant Agustí va defensar tres valors fonamentals inherents al matrimoni: la procreació (*bonum proles*), la fidelitat (*bonum fidei*) i la indissolubilitat (*bonum sacramenti*). Aquests eren els tres pilars del matrimoni a l'edat mitjana, els quals van ser més elaborats per sant Tomàs d'Aquino i els escolàstics. Aquests van precisar dues vessants dins la llei natural: la genèrica, en què el matrimoni té com a finalitat la procreació, i la humana, en què el matrimoni constitueix una comunitat en què els cònjuges s'ajuden mutuament: la família.

Dins del marc de l'església, doncs, la finalitat del matrimoni és dins la vessant natural humana, és a dir, de la família. Aquesta participa de la caritat de Crist mitjançant el sagrament matrimonial. La reproducció, doncs, només és un mitjà per a dur nous éssers a la cristiandat. Per tant, qui practica el sexe fora d'aquesta finalitat comet un pecat venial.

Així, segons sant Tomàs d'Aquino, els pecats derivats del sexe com a tal, són de menor a major grau de gravetat la masturbació, el sexe sense finalitat procreadora, l'homosexualitat i la zoofília. Aquells que a través del sexe atenten contra la institució humana i el matrimoni són la fornicació, la violació, l'adulteri i l'incest.¹²⁰⁷

En el Concili I de Toledo (397-400) es prohibeix el concubinat quan un home casat pren una concubina, però no si no està casat.¹²⁰⁸ L'adulteri es condemna des del concili d'Elvira (300-306?), tant a homes¹²⁰⁹ com a dones adúlteres.¹²¹⁰ En el Concili II de Braga, es condemna als adúlter a fer set anys de penitència.¹²¹¹

¹²⁰⁷ GARRIGÓS i BENITO, 1990-1991, p. 385-387.

¹²⁰⁸ VIVES, 1963, p. 24: «*De eo qui uxorem habet, si concubinam habuerit, ut non communicet. Si quis habens uxorem fidelis, si concubinam habeat, non communicet. Ceterum is qui non habet uxorem et pro uxore concubinam habeat, a comunione non reppellatur; tantum ut unius mulieris, aut uxoris aut concubinae, ut ei placuerit sit coniunctione contentus. Alias vero vivens abiciatur donec desinat, et per poenitentiam revertatur*».

¹²⁰⁹ VIVES, 1963, p. 10: «*De eo qui uxorem habens saepius moechatur. Si quis fidelis habens uxorem non semel sed saepe fuerit moechatus, in finem mortis est conveniendus dari communionem. Quod si se promiserit cessaturum, detur ei communio. Si resuscitatus rursus fuerit moechatus, placuit ulterius non ludere eum de comunione pacis*».

¹²¹⁰ VIVES, 1963, p. 12-13: «*De foeminis quae usque ad mortem cum alienis viris adulterant. Si qua usque in finem mortis suae cum alieno viro fuerit moechata, placuit nec in finem dandam ei esse communionem: si vero eum reliquerit, post decem annos accipiat communionem, ac[ta] legitima poenitentia*».

¹²¹¹ VIVES, 1963, p. 104: «*De adulteris. Si cuius uxor adulterium fecerit aut vir in alienam uxorem intruerit, septem annis poenitentiam agant*».

En els qüestionaris de visita pastoral trobem diverses consideracions sobre la moralitat sexual dels parroquians pel que fa al concubinat i l'adulteri. Així, en el qüestionari de Tortosa de 1314 els tres primers punts dels *capitula contra laicos* fan referència a aquests aspectes: «Primo, queratur si est aliquis solutus vel coniugatus qui teneat publice concubinam». En el de Girona de 1329, hi trobem dos punts semblants al de Tortosa: «Interrogentur si sciunt quod aliqui soluti vel coniugati sint in sua parrochia qui teneant publice concubinas vel cognoscant carnaliter comatrem vel pecent carnaliter contra naturam». En el qüestionari del Sínode de Tarragona de 1372, hi retrobem aspectes similars: «Item si committuntur in parrochia publica adulteria, vel fornicationes, vel si est aliquis de aliqua infamatus». Al qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, hi retrobem qüestions similars com «Item si sunt aliqui adulteri vel concubinarij publici», i també temes nous com «Item si est aliquis qui accepisset dues uxores viventes» o aspectes derivats de la vida al regne de València, com «Item si sunt aliqui christiani qui teneant aliquam sarracenam in concubinam». En el qüestionari de la visita pastoral de Tortosa de 1409 apareix recollit així: «Item si est aliquis solutus vel coniugatus qui teneat publice concubinam vel sit incestuosus, adulter et fornicator». En el de Jaume de Marquilles de 1413-1414 es pregunta als testimonis: «Item si committuntur in parrochia publica crimina, adulteria vel fornicaciones vel si est aliquis de aliqua infamatus vel e converso». El qüestionari de Barcelona de 1425 repeteix gairebé de manera idèntica l'anterior: «Item si comituntur in parrochia publica adulteria vel fornicaciones, vel si est aliquis de aliqua infamatus». Per últim, el qüestionari de Saragossa de 1435 torna a la simplicitat: «Item si sunt aliqui publici adulteri vel fornicatores vel concubinarij». ¹²¹²

La legislació eclesiàstica d'aquest aspecte la trobem recollida en la constitució provincial *Et primo contra concubenarios* del concili de Tarragona de 1230, celebrat per Aspàreg de la Barca. ¹²¹³ Se'n fa referència a la compilació del patriarca d'Alexandria de

¹²¹² MONJAS, 2008, p. 119, 127, 141, 157, 189, 209, 213.

¹²¹³ PONS I GURI, 1974, p. 95: «Cum diverse consitutiones sunt edite contra clericos qui noscuntur incontinentie vitio laborare et debitum ut deceret non sint sortite effectum, volentes huiusmodi vitio obviare, sacro aprobante concilio statuimus quod episcopo, pro se, vel archidiaconos suos, vel decanos, semel in anno annis singulis sue diocesis officium visitationis impendant, contra concubenarios inquisitiones facientes specialiter et qui inventi fuerint illo vitio cum concubinis publice laborare, et suspensi denuntientur et omni ecclesiastico beneficio perpetuo spolientur. Et si beneficiati non fuerint, nunquam ad ecclesiasti-

1330¹²¹⁴ i també apareix recollit en el sínode diocesà d'Arnau de Lordat de 1343, en la constitució *Contra tonsuratos et in minoribus constitutos, et laycos concubinaris*.¹²¹⁵

Si analitzem aquests qüestionaris de visita, ens adonem que durant el segle XIV havia de ser molt habitual que es donessin aquestes irregularitats, des del moment en què es prohibeixen. Entenc que molts d'aquests matrimonis irregulars havien de respondre a diversos aspectes socials: impossibilitat de pagar el dot, matrimonis concertats sense conformitat dels cònjuges, etc. Això propiciaria que davant la impossibilitat econòmica de casar-se les parelles s'establissin en concubinat o que parelles que s'havien casat sense voluntat pròpia, abandonessin llur habitatge familiar per establir una nova relació en concubinat.

Un cop estudiats els casos, s'observa que no hi ha tantes acusacions dels testimonis contra els parroquians que les que havíem vist amb els clergues. Tot i això, sempre es donen casos, més de concubinat i no tants d'adulteri. Com ja he comentat en analitzar els clergues concubinaris, no he constatat gaires casos d'acusació d'adulteri, per bé que moltes vegades l'acusació és implícita, ja que s'especifica que el concubí o la concubina són casats. A diferència dels clergues, no he constatat que als laics se'ls imposi cap tipus de pena per la seva condició concubinària.

Així doncs, en la visita a Santa Maria de Tremp trobem que «(...) responderunt quod Guillelmus Abeló, uxoratus, tenet concubinam nomine Balagariam. Item Arnaldus de Berga, uxoratus, tenet publice concubina nomine Arsenetam». ¹²¹⁶ En aquest cas podem observar que ambdós acusats són casats, i per tant, encara que no es digui, són adúlter, i que s'especifica el nom de les concubines, cosa que no era tant freqüent en el cas dels clergues. El mateix podem comprovar a la parròquia de Santa Maria de Claret, en què «(...) Arnaldus de na Salass, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Dolcetam». ¹²¹⁷

En un dels casos de concubinat de Santa Maria de Senterada, s'observa que la concubina està casada, per la qual cosa, s'ha d'entendre que havia deixat el domicili familiar

ca beneficia assummantur, nec episcopi ipsos presumant ad ordines promovere quatenus iuxta immunitie calitatem canonica districtio culpam feriat delinquentis».

¹²¹⁴ HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 113: «Item dicimus quod quilibet sacerdos caute et diligenter inquireat in sua parrochia quis male vivit. Et si invenerit eum corrigat monendo eum ter vel quater, et si vero respuerit interdicatur persona ad maiorem penam de consensu episcopi procedendo».

¹²¹⁵ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 311-312.

¹²¹⁶ VP, Llibre IV, fol. 1r.

¹²¹⁷ VP, Llibre IV, fol. 7r.

per anar a viure en concubinat: «Item Guillelmus de Ecclesia tenet publice concubinam maritatum, nomine Berengaria».¹²¹⁸ La mateixa situació es pot observar en les acusacions de concubinat de Sant Esteve de Sorre: «(...) responderunt quod Iacobum Sala tenet publice concubinam maritatum, nomine Bartholomeam»¹²¹⁹ i de Sant Víctor de Saurí: «(...) responderunt quod Benetus Derboni, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Ionetam, maritatum. Item Martinus Alacer, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Guillelmam Iordanam, maritatum».¹²²⁰

Són moltes les acusacions en què es diu que el concubi¹²²¹ o la concubina són casats,¹²²² però moltes menys quan es parla d'adulteri.¹²²³ Una de les poques és la de Maria de Gatuilar i Arnau Dalmalers, de la parròquia de Valls, dels quals els testimonis «(...) responderunt quod Maria de Gatuilar, maritata, non moratur cum viro suo immo comitit adulterium cum Arnaldo Dalmalers, uxorato».¹²²⁴ El cas de Grayda, d'Ainet de Cardós, és significatiu perquè explicita que no viu amb el seu marit perquè aquest va cometre adulteri: «(...) una cum capellano responderunt quod Grayda, fil(i)a Guillelmi Vitalis d'Aróss, non moratur cum viro suo immo dictus vir comisit a(d)ulterium et moratur

¹²¹⁸ VP, Llibre IV, fol. 10v.

¹²¹⁹ VP, Llibre V, fol. 12v.

¹²²⁰ VP, Llibre V, fol. 12v.

¹²²¹ Entre d'altres, Santa Maria d'Olp, VP, Llibre IV, fol. 19r: «(...) responderunt una cum capellano (quod) Guillelmus Esquerré, uxoratus, tenet publice concubinam, nomine Asturgam. Item Petrus Sibilda, uxoratus, tenet publice concubinam, nomine Mariam Guera. Item Raymundus d'Oveix tenet concubinam, nomine Burguesam»; Sant Martí de Caregue, Llibre IV, fol. 19v: «(...) dixerunt quod Berardus Boneti, uxoratus, tenet concubinam Arsendam Ferrer. Item Martinus Guialart, uxoratus, tenet publice concubinam Guillelmam d'Escort»; Sant Martí d'Areny, Llibre V, fol. 7r: «(...) responderunt quod predictus Raymundus d'Areny, uxoratus, tenet publice concubinam»; Santa Maria de Noals, Llibre V, fol. 7r: «(...) quod Bernardo Ferrer, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Sançam. (...) Item dixerunt [quod ...], uxoratus, tenet publice concubinam [n]omine Arsendam d'Eçcaner»; Santa Maria d'Enviny, Llibre IV, fol. 18v: «(...) quod Petrus de Castelló, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Er, d'Archalís. Item Bernardus de Calíç, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Galinam, maritatum»; Sant Joan de Vilada, Llibre II, fol. 11v: «(...) Item dixerunt quod Guillelmus de Soribes, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Guillelmam Donada».

¹²²² Entre d'altres, Sant Martí de Gospí, Llibre II, fol. 39v: «(...) quod Guillelmus de Valle tenet concubinam maritatum nomine Er»; Santa Cecília d'Odèn, Llibre II, fol. 66r: «(...) Item Er [de Riu Lachó], maritata que, dimisso marito, adesit a n-Agramunt»; Sant Salvador de Vilanova de Meià, Llibre IV, fol. 37v: «(...) quod Guillelmus Beluga, uxoratus, tenet publice concubinam maritatum nomine Mariam de Vernet et abstulit eam viro»; Santa Eulàlia d'Encamp, Llibre I, fol. 22v: «Item dixerunt quod Arnaldus França, solutus, tenet quandam publice concubinam maritatum nomine Aleu Calbona»; Sant Tomàs de Calbinyà, Llibre I, fol. 25r: «(...) quod Arnaldus Salines tenet publice quandam maritatum nomine Iohannam».

¹²²³ Sant Feliu de Saló, Llibre III, fol. 26v: «(...) quod Maria de Duarria non moratur cum viro suo nomine Petro Tayabosch et moratur ipsa apud Pinos comitendo ibi adulterium»; Sant Andreu d'Arcavell, Llibre VIII, fol. 1r: «(...) quod Iohanna de Soldevila non moratur cum viro suo immo comitit adulterium cum Arnaldo de Salines d'Estamariu et etiam vir ipsius tenet aliam mulierem in concubinam».

¹²²⁴ Santa Maria de Valls, VP, Llibre III, fol. 37v.

ipsa apud Tavaschan». ¹²²⁵ També tenim un cas al revés, el de Berrenguer, de la parròquia de Vallmanya, el qual no viu amb la dona perquè aquesta va ser adúltera. ¹²²⁶

Tot i això, es constata que en algunes poblacions es preguntava específicament si es feia adulteri, com a Castellciutat, ¹²²⁷ però suposo que dient que uns dels dos concubinaris era casat era suficient per entendre que es cometia aquesta falta. A Santa Maria d'Enviny, tenim una acusació molt lacònica, en què s'explica que alguns parroquians són adúlter, sense donar noms: «responderunt una cum capellano in omnibus bene esse excepto quod sunt aliqui adulteri». ¹²²⁸

Dos casos curiosos, són el de la visita a la parròquia d'Enviny, en què juntament amb altres acusacions de concubinat, s'especifica que «Item Saurina, soror baiuli, maritata, cognoscitur carnaliter a Iacobus d'Altron» ¹²²⁹ i el de Bastera, de Puigcerdà, de la qual diuen que «(...) habet rem cum pluribus hominibus». ¹²³⁰ Segurament els testimonis fan aquests circumloquis per dir que mantenen relacions sexuals, però no una relació estable com seria el concubinat.

A diferència de les acusacions de concubinat de clergues, en els registres de visita no he trobat cap sanció ni econòmica ni pastoral als feligresos concubinaris. No se'ls aplica cap pena econòmica ni se'ls adverteix moralment ni se'ls excomunica. Això referma l'opinió que l'objectiu de la visita arquebisbal al bisbat d'Urgell estava destinada a obtenir rendes econòmiques i sancionar moralment als clergues.

Pel que es desprèn dels documents, tampoc sembla que hi hagués cap conseqüència social pels laics concubinaris. De la forma en què es presenten les acusacions, resulten més aviat la resposta als qüestionaris que no pas una acusació amb finalitat reprovativa. Per tant, penso que per als habitants del bisbat d'Urgell del segle XIV, no representava cap problema el fet que hi hagués parelles concubinàries.

¹²²⁵ VP, Llibre IV, fol. 23v.

¹²²⁶ Sant Pere de Vallmanya, VP, Llibre III, fol. 26r: «(...) quod Berengarius de Madriguere non moratur cum uxore sua que comisit adulterium».

¹²²⁷ Sant Feliu de Castellciutat, Llibre I, fol. 15v: «Item interrogati an sint aliqui adulteri vel tenentes publice concubinas responderunt quod Bernadus Orseti, uxoratus, tenet publice quedam maritatam».

¹²²⁸ VP, Llibre V, fol. 11v.

¹²²⁹ VP, Llibre IV, fol. 18v.

¹²³⁰ Santa Maria de Puigcerdà, Llibre VII, fol. 50r: «(...) quod Bastera, marita(ta), habet rem cum pluribus hominibus»

5.3.2. SI HI HA CASATS QUE NO COHABITEN

Quan un matrimoni no funcionava, només hi havia la possibilitat de seguir aguantant o separar-se. Tanmateix, al segle XIV, la indissolubilitat del matrimoni era una norma ben clara i precisa. Només hi havia alguns casos en què era permesa i el recorregut per aconseguir-ho era llarg, per la qual cosa els cònjuges, de mutu acord, o per voluntat d'un d'ells, cessaven la convivència.

L'Església s'ocupà de buscar aquells que havien dissolt el seu matrimoni sense el seu consentiment, i així, en els qüestionaris de visita pastoral trobem diverses consideracions sobre aquest aspecte. En el qüestionari de Tortosa de 1314 hi ha un punt que inquirix: «Item si est aliquis uxoratus qui non cohabitavit cum uxore propria». En el de la visita pastoral de Girona de 1329 es pregunta: «Item si sunt aliqui in coniugio qui non habitent simul et sint in prohibito gradu consanguinitatis vel [affi]nitatis vel compaternitatis vel filiationis spiritualis qui scienter in casu prohibito matrimonium contraxerint». En el qüestionari del Sínode de Tarragona de 1372 es pregunta de manera absolutament clara: «Si aliquis de parrochianis dimisit uxorem vel uxor virum». Al qüestionari de Tortosa de 1409 s'interroga d'aquesta manera: «Item si est aliquis uxoratus qui non habitet cum uxore sua vel uxor cum eo et cuius culpa ambo sunt separati». També es recull al qüestionari de Jaume de Marquilles de l'any 1413-1414: «Item si aliquis de parrochianis dimisit uxorem vel uxor virum» i amb les mateixes paraules en el de la visita pastoral de Barcelona de 1425.¹²³¹

Pel que fa a la legislació canònica, trobem aquest aspecte tractat al sínode de l'arquebisbe Pere Clasquerí del 1368, en la constitució *De matrimoniis*.¹²³²

La majoria de vegades els testimonis simplement indiquen que un dels dos cònjuges no viu amb l'altre, sense entrar en gaire més detall.¹²³³ Seria el cas de Borrell de la parròquia d'Arsèguel: «(...) quod Borellus non stat cum uxore sua, nomine Berengaria Orio-

¹²³¹ MONJAS, 2008, p. 119, 127, 134, 157, 189, 209.

¹²³² VILLANUEVA, 1851c, vol. XX, p. 183-185.

¹²³³ Entre d'altres, Sant Vicenç de Barguà, VP, Llibre I, fol. 33r: «(...) quod en Çala et en [Guillem] Lort non stat cum uxoribus suis»; Sant Genís del Querforadat, Llibre I, fol. 33v: «(...) Petrus Berengarii non moratur cum sua uxore vocata Raymunda Vives»; Sant Iscle i Santa Victòria de Tallendre, Llibre I, fol. 38r: «(...) quod Guillelmus Ricolf non moratur cum uxore sua, nomine Raymunda»; Santa Eugènia de Sallagosa, Llibre I, fol. 43r: «(...) quod Arnaldus Dolça non stat cum uxore sua nomine Sibilia»; Santa Maria de Puigcerdà, Llibre I, fol. 50v: «Item dixerunt quod isti [uxorati] non cohabitant insimul, silicet, Raymundus Calceler hopes, Bernardus Clemens, filius Iohannis Clementis, condam; Sibilia Tartera; Sibilia Santzeda».

la» o el de Bartomeu de Saura, de Pujalt: «(...) responderunt (quod) Bartholomeus de Saura non moratur cum uxore sua». ¹²³⁴

En d'altres casos, s'especifica que un dels dos té concubí o concubina. El que no podem saber a través dels registres de visita és si l'existència d'una tercera persona va ser la causa de la separació o n'és una conseqüència. ¹²³⁵ En el cas de Ramona Anglesa, sembla que la separació és la causa, perquè va cometre adulteri amb l'escolà. ¹²³⁶ En canvi, en el cas de Bernat d'Estefania, d'Oveix, no queda tant clar encara que es digui que és perquè té una concubina: «(...) dixit quod Bernardus d'Estephenia non moratur cum uxore sua immo tenet publice concubinam». ¹²³⁷ El cas de Eimeric Bonel i la seva dona és rellevant perquè els testimonis indiquen que ell la va fer fora de casa i ara té una concubina: «(...) quod Emerich Bonel non moratur cum uxore [sua], nomine Er, immo, ipsa expulsa, tenet publice concubinam nomine [Arsèn] Mararges». ¹²³⁸ La mateixa situació trobem amb Bernat Ponç, de Vilanova de les Escaldes. ¹²³⁹

Hi ha algunes vegades en què un dels dos cònjuges no vol viure amb l'altre. Tenint en compte que els casos que he constatat són les mullers les que no volen cohabitar amb l'espòs, podem imaginar que la convivència no devia ser gens fàcil. Així, per exemple, la Guala, de la parròquia de Sanavastre, «non vult morari cum viro suo Berengario». ¹²⁴⁰ Més eloqüent és el cas de Marquesa, de la parròquia de Vilallobent, la qual «non vult morare cum viro suo nomine Bernardo Traveseres». ¹²⁴¹ A més, en una altra visita a la mateixa església es diu que ella viu a Puigcerdà, amb la qual cosa es pot interpretar que no només ha marxat i no vol viure amb ell, sinó que també se n'ha anat a una altra po-

¹²³⁴ VP, Llibre IV, fol. 18v.

¹²³⁵ Entre d'altres, Sant Esteve de Prullans, VP, Llibre I, fol. 35v: «(...) quod Raymunda Paschala, marita(ta), dixerunt quod non stat cum marito suo immo eam tenet Berengarium de Rure»; Sant Mamet d'Anes, Llibre I, fol. 38r: «Guillelmus Arostac non moratur cum uxore sua, nomine Raymunda, immo tenet publice concubinam nomine Raymundam»; Sant Llorenç de Das, Llibre I, fol. 40r: «(...) quod Montaner Salçada non moratur cum uxore sua, nomine Sibilia, que moratur in Podio Ceritano cum Guillelmo Petri»; Sant Sadurní d'Enveig, Llibre VI, fol. 10v: «(...) Raymundus Emil tenet publice concubinam nomine Cerdana Clergues, marita(ta)m, et non moratur cum viro suo».

¹²³⁶ Sant Genís d'Er, VP, Llibre VI, fol. 3v: «(...) Raymunda Anglesa non moratur cum viro suo immo comisit adulterium cum Iohanne de Fonte, scolare».

¹²³⁷ VP, Llibre IV, fol. 20v.

¹²³⁸ VP, Llibre I, fol. 39r.

¹²³⁹ VP, Llibre VII, fol. 46v: «(...) quod Bernardus Ponç, uxoratus, tenet publice concubinam nomine Esclarmondam, expulsa uxore».

¹²⁴⁰ VP, Llibre I, fol. 40r.

¹²⁴¹ VP, Llibre VII, fol. 44r.

blació a refer la seva vida.¹²⁴² Qui ja hauria refet la seva vida seria na Solvaia, de la parròquia d'Ansovell, la qual no viu amb el marit i, segons els testimonis, està embarassada d'un altre.¹²⁴³

En d'altres casos, sembla que la família d'un dels cònjuges és el desencadenant de la separació. Aquest seria el cas de la Cerdana, de la parròquia d'Estavar, la qual té un marit a Santa Llocaia i per culpa de la sogra no pot estar amb ell.¹²⁴⁴ En d'altres ocasions sembla que la culpa del matrimoni fallit és un dels dos i els testimonis que trobem sempre acusen a la dona. Serien els casos de Felip de Prat i Berenguer Batlle, els quals diuen que no viuen junts per culpa de les seves mullers, sense entrar en consideracions, per la qual cosa no podem saber el motiu real, tot i que en cas del segon sembla que sigui perquè ella viu a Vilanova de les Escaldes.¹²⁴⁵ En canvi, d'Arnau Vallaura, de la parròquia de Sanavastre, diuen els testimonis que no viu amb la seva dona, però que no es culpa d'ell.¹²⁴⁶

El cas de Jacmena Esquelada, de Toses, destaca entre els altres perquè el seu pare, que fa de testimoni, explica que no viu amb el seu marit perquè ell és impotent i suplica al visitador que intercedeixi perquè puguin divorciar-se.¹²⁴⁷

Com s'ha vist, el cessament de la cohabitació es pot deure a diversos motius, però els principals serien l'adulteri, és a dir, que un dels dos té una relació extramatrimonial (i fins i tot un concubinatge), els problemes familiars i les desavinences entre els dos còn-

¹²⁴² VP, Llibre I, fol. 42r: «(...) quod Bernardus de T(r)avesseres non moratur cum uxore sua nomine Maquesia immo moratur ipsa in Podio Ciritano».

¹²⁴³ VP, Llibre I, fol. 33r: «(...) quod na Solvaya non stat cum marito suo, nomine Salvador, qui moratur en Lavança [a Pradinàç], et est pregnans non tamen a marito».

¹²⁴⁴ VP, Llibre VII, fol. 45r: «(...) dixerunt quod Cerdana d'Estavar habet virum apud Sanctam Locayam. Est culpa socrus quia non potest stare cum viro».

¹²⁴⁵ Santa Coloma de Ger, Llibre I, fol. 48r: «(...) quod Philipus de Prato non moratur cum uxore sua, ex colpa sua, nomine Guillelma»; Sant Andreu d'Angostrina, Llibre VII, fol. 46r: «(...) Berengarius Batle non stat cum uxore sua culpa uxoris que sta(t) apud Vilanovam».

¹²⁴⁶ VP, Llibre VIII, fol. 34r: «(...) Arnaldus Vallaura non moratur cum uxore sua et dixit dictus Arnaldus quod non est culpa ipsius».

¹²⁴⁷ VP, Llibre I, fol. 53r: «Interrogati de vita parochianorum dixerunt per omnia b[en]e esse excepto quod Iacmena Esquelada non moratur cum marito suo nomine Bernardo de Boxedera de parochia de Mogroy, Vicencis diocesis, et dicunt quod dictus Bernardus non potest habere rem cum ea nec cum aliqua muliere. Et Bernardus Esquelat, testis predictus, nomine filie sue prefate supplicavit humiliter predicto visitatori ut sibi deberet et filie sue de oportuno remedio subvenire ut posset inter dictam filiam suam et eius maritum divorcium celebrari».

juges. De fet, no sembla que fos un cas estrany dins la vida del segle XIV, si bé estava penada per l'Església i mal vista pel conjunt de la societat.¹²⁴⁸

5.3.3. SI HI HA UNIONS ENTRE GRAUS DE CONSANGUNITAT O PECATS CARNALS CONTRA NATURA

Les relacions en grau prohibit, a part de casos exepcionals, les hem d'entendre en el context d'endogàmia que es podia donar a moltes poblacions catalanes en aquella època. De fet, una legislació contra les unions en grau de consanguinitat seria una manera de protecció contra l'endogàmia.

En els qüestionaris de visita pastoral trobem diverses consideracions sobre la moralitat sexual dels parroquians. Així, en el qüestionari de Tortosa de Francesc de Paholac de 1314 fa referència a aquest punt: «Item si sunt aliqui coniuncti matrimonialiter in gradu prohibito consanguinitatis vel affinitatis, aut filiationis spiritualis». En el de Girona de 1329, hi trobem un punt similar: «Item si sunt aliqui in coniugie qui non habitent simul et sint in prohibito gradu consanguinitatis vel [affi]nitatis vel compaternitatis vel filiacionis spiritualis qui scienter in casu prohibito matrimonium contraxerint». En el qüestionari del Sínode de Tarragona de 1372, hi retrobem aspectes similars: «Item si est aliquis qui habeat uxorem consanguineam, vel e converso». També apareix al qüestionari de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó: «Item si sunt aliqui vir et uxor in gradu prohibito afinitate vel compaternitate et alia consanguinitate». Al qüestionari de Tortosa de 1409 s'interroga d'aquesta manera: «Item si sunt aliqui coniuncti matrimonialiter in gradu prohibito, consanguinitatis vel afinitatis aut alius illicite». També es recull al qüestionari de Jaume de Marquilles de l'any 1413-1414: «Item si aliquis est qui habeat uxorem consanguineam suam vel e converso, necnon si impedimentum est cognacionis spiritualis» i gairebé amb les mateixes paraules en el de la visita pastoral de Barcelona de 1425: «Item si aliquis est qui habeat uxorem consanguineam suam vel e converso». Per últim, també queda recollit al qüestionari de Saragossa de 1435: «Item si sunt aliqui conjuncti in gradu prohibito cognatione sprituale conjuncti».¹²⁴⁹

Aquests qüestionaris recullen allò disposat al canón 50 del IV Concili del Laterà, respecte a les prohibicions del matrimoni, en què s'especificava: «Prohibitio quoque co-

¹²⁴⁸ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 712: «De 1303 a 1334 se encuentran registrados 88 de parejas en que uno u otro o ambos de sus miembros optaron por la segunda solución [la separació]».

¹²⁴⁹ MONJAS, 2008, p. 119, 127, 135, 143, 157, 190, 209, 213.

pulæ coniugalis quartum consanguinitatis et affinitatis gradum de cætero non excedat quoniam in ulterioribus gradibus iam non potest absque gravi dispendio huiusmodi prohibitio generaliter observari». És a dir, no es poden tenir relacions amb familiars fins al quart grau de consanguinitat o d'afinitat. Aquesta disposició va quedar regulada en la constitució provincial *De illis qui in gradu prohibito contrahunt matrimonium*¹²⁵⁰ del concili de Lleida de 1229, recollit després també en la primera constitució del concili provincial de Tarragona de 1239.¹²⁵¹

La unió entre parents no era gaire habitual,¹²⁵² i entre els pocs casos que hi ha, la diferència ve donada per si els testimonis saben o no el grau de consanguinitat. Així, per exemple, quan no el saben només diuen que hi ha relació de parentel·la o consanguinitat, en canvi, quan ho saben, diuen el grau. Així, per exemple, a Sant Martí d'Ansovell els feligresos expliquen que «(...) Raymundetus Castelar tenet in concubinam Mariam Mayola qui sunt in consanguinitatem»¹²⁵³ i a Sant Tomàs de Ventajola comenten que «(...) Arnaldus de Manso est in gradu afinitatis cum uxore sua, silicet in tercio gradu».¹²⁵⁴

¹²⁵⁰ PONS I GURI, 1974, p. 83: «Disctrice precipimus per omnes ecclesias, in precipuis solempnitatibus, excommunicatos publice denuntiari omnes illos qui in gradu prohibito matrimonia contrahere presumpserint. Illi autem qui in gradu prohibito non matrimonia sed contubernia contraxerunt, nisi infra annum dispensationem obtinuerint, ex tunc excommunicationis sententie se noverint innodatos; interim autem a carnali copula eisdem precipimus abstinere. Qui vero clandestina contraxerint matrimonia, tanquam excommunicati ab omnibus evitentur et, donec de legitimatione personarum ecclesie constiterit, ad invicem separentur»

¹²⁵¹ PONS I GURI, 1974, p. 101: «(...) et illos qui in gradu prohibito matrimonia contraxerint denuntiamus excommunicationis sententiam innodatos, et irregulares qui post publicationem constitutionum ipsarum in primis episcopalibus synodis etiam post concilium Ilerdense celebratis, excommunicati vel suspensi ordines receperint (...)».

¹²⁵² BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1916, també constata a la diòcesi de Barcelona que la consanguinitat o incest, gairebé no es donaven: «(...) y queda absolutamente rezagado el incesto con una cifra insignificante».

¹²⁵³ Sant Martí d'Ansovell, VP, Llibre VIII, fol. 23r: «(...) quod Raymundetus Castelar tenet in concubinam Mariam Mayola qui sunt in consanguinitatem». Altres exemples serien: Sant Sadurní d'Enveig, Llibre I, fol. 45r: «(...) tenet publice concubinam nomine Tomasiam den Enveg que est consanguinea uxore sue condam»; Sant Jaume de Queralbs, Llibre VII, fol. 53r: «(...) Arnaldum Molner est in gradu parentella cum uxore sua nomine Guillelma et est data sententia divorcii inter ipsos per officialem»; Santa Maria de Llivia, llibre VI, fol. 9v: «Item Guillelmus çes Cases (clergue) tenet concubinam maritatam [consanguineam]».

¹²⁵⁴ Sant Tomàs de Ventajola, VP, Llibre VII, fol. 48r: «(...) Arnaldus de Manso est in gradu afinitatis cum uxore sua, silicet in tercio gradu». Altres exemples serien: Santa Eulàlia d'Encamp, Llibre I, fol. 22v: «Item dixerunt quod Arnaldus Petrusarnaldus est uxoratus cum quadam nomine Guillelma que est consanguinea sua, secundum famam»; Sant Genís de Montellà, Llibre I, fol. 33v: «Item precepit [dictus visitator] rectori quod Fferrarius Boneta et Maria Marquesa et Petrus Boneta et Raymunda Armana, qui sunt desponsati et inter duos primos, per carnis copulam est matrimonium consumatum moneantur publice per eum in ecclesia matrimonium debeant solempnizari in facie ecclesie»; Sant Genís de Montellà, Llibre

5.3.4. SI HI HA USURERS O PERSONES QUE REALITZIN CANVIS INJUSTOS

Tal i com hem esmentat en tractar els clergues, la usura estava greument penada a l'edat mitjana.¹²⁵⁵ Per tant, observem que no només la practicaven els clergues, sinó també els laics. Habitualment, l'interès d'aquests darrers era de 4 per 5 o 11 per 12, tant pel que fa a diners com a espècies.¹²⁵⁶

La pràctica usurària ja es va condemnar al Concili d'Elvira (300-306?),¹²⁵⁷ en el qual es disposava que si un laic és usurari se'l perdoni, però si hi reincideix que sigui expulsat de la comunitat. Tanmateix, en els Concilis de Tarragona (516)¹²⁵⁸ i en el II de Braga (572),¹²⁵⁹ només hem constatat que la usura es prohibeix al clergat. En diversos sínodes baixmedievals s'estableixen penes per als usurers. Així ho podem comprovar en el del bisbe Ramon Despont (1296),¹²⁶⁰ en el del bisbe Joan Fabra (1359)¹²⁶¹ i en el del bisbe

VIII, fol. 26v: «(...) rector de Monte Ferrario tenet in dicto loco de Muntala publice concubinam maritam propter quod unum hospicium est destructum in dicto loco et etiam quod est peius vir ipsius mulieris est in secundo gradu consanguinitatis»; Santa Maria de Muntanyana, Llibre V, fol. 5v: «(...) tenuit quandam parrochianam suam Anglesiam, filiam Salvatoris de n·Astruch, consanguiniam suam ut dicitur que erat in III° gradum cum ipso publice concubinam»; Sant Vicenç de Montferrer, Llibre VII, fol. 18v: «(...) quod Petrus Flaquer est in tercio gradu cum uxore sua nomine Er»; Sant Vicenç de Cabdella, Llibre V, fol. 10r: «(...) res[ponderunt quod] bene esse excepto quod dicitur quod est quedam matrimonium celebratum [...] Iacobum de Pratis, predicatorem, quod est positum in III° et IIII° gradu [consanguinitate], et Mariam, filiam d'Alegret».

¹²⁵⁵ HERNANDO, 1981, p. 93-106.

¹²⁵⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1872: «Para ello se sirvieron, cuando se especifica su naturaleza en los documentos, principalmente de dinero, però también de otras materias varias, por orden de mayor a menor importancia: trigo (...), animales (...), aceite (...), azafrán (...)

¹²⁵⁷ VIVES, 1963, p. 5: «*De clericis et laicis usurariis*. Si quis clericorum detectus fuerit usures accipere, placuit eum degradari et abstinere. Si quis etiam laicus accepisse probatur usuras, et promiserit correptus iam se cessaturum nec ulterius exacturum, placuit ei veniam tribui: si vero in ea iniquitate duraverit, ab ecclesia esse prociendum».

¹²⁵⁸ VIVES, 1963, p. 35: «*Ut clerici si solidum praestiterint, sine usura recipiant*. Si quis vero clericus solidum in necessitate praestiterit, ut hoc de vino vel frumento accipiat, quod mercandi causa tempore statuto decretum fuerit venundari. Coeterum si speciem non habuerit necessariam, ipsud quod dedit sine ullo augmento recipiat».

¹²⁵⁹ VIVES, 1963, p. 101: «*De usuris vel negotiorum lucris*. Si quis oblitus timorem Domini et sanctorum scripturarum que dicit: '[Qui] pecuniam suam non dedit ed usuram', post hanc cognitionem magni concilii foeneraverit et centesimas exegerit aut ex quolibet negotio turpia lucra quaesierit aut per diverses species vini vel frugis vel cuiuslibet rei emendo vel vendendo aliqua incrementa susceperit, depositus de gradu suo alienus habeatur a clero».

¹²⁶⁰ «De publicis usurariis» i «De manifestis usurariis et penis eorum», CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 112.

¹²⁶¹ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 348-349: «*Contra usurarios et quod publicetur quater in anno*. Praetera cum in constitutione domini Gregorii papae X, in concilio Lucdunensi edita caveatur, quod nullus manifestorum usurariorum testimoniis intersit, autem eos ad confessionem admittant, sive ipsos absolvant, nisi de usuris satisfecerint competenter, vel de satisfaciendo pro ipsarum viribus facultatum prestiterint idoneam cautionem: testamenta quoque manifestorum usurariorum aliter facta non valeant, sed sint irrita

Vidal de Blanes (1368).¹²⁶² També es troba legislat a la compilació de 1330 del patriarca d'Alexandria, en la constitució *De usuriis*.¹²⁶³

Quant als qüestionaris de visita, en tots els que s'han conservat hi trobem un *articulus contra laycos* referent a la usura. Així, per exemple, en el del bisbe Paholac de Tortosa, de 1314, hi podem llegir: «Item si est aliquis usurarius publicus vel qui mutuet XI pro XII». En el del bisbe Gastó de Montcada de Girona, de 1329, s'esmenta: «Item si sciunt aliquem usurarium mercentem [exercentem] publice usuras vel sacrilegum aut blasphemum». En el del sínode de Tarragona de 1372 s'hi escriu: «Item si est ibi publicus usurarius, vel suspectus de haeresi, vel publicus raptor, vel fur, vel sacrilegus, vel blasphemus et huiusmodi». En el de València de 1383-1388, atribuït al temps de Jaume d'Aragó, s'inquireix: «Item si sunt aliqui usurarii II vel contractus usurarios [facientes]». En el de la visita pastoral de Tortosa de 1409 es pregunta: «Item si est aliquis usurarius publicus vel exercens usuras et *baratas* aut contractos illicitos et in frau de usurarios conceptos». En el qüestionari de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, s'hi llegeix: «Item si est ibi publicus usurarius vel suspectus de heresi vel publicus raptor vel fur vel sacrilegus vel blasphemus Dei et sanctorum et huiusmodi». Com en d'altres temes, el de Barcelona de 1425 és pràcticament idèntic al de Marquilles: «Item si est ibi publicus usurarius, vel suspectus de heresi, vel publicus raptor, vel fur, vel sacrilegus, vel blasphemus, et huiusmodi». I, per últim, el de Saragossa de 1435 torna a la simplicitat en la pregunta: «Item si est aliquis publicus usurarius». ¹²⁶⁴

ipso jure: et in constitutione domini Clementis papae V habeatur, quod sepelientes propria temeritate usurarios manifestos, sunt ipso facto excommunicati. Invenerimusque in dicta visitatione quod in omnibus fere locis nostrae diocesis ita crimen usurarum invaluit, ut multi aliis negotiis praetermissis quasi usuras licite exerceant. Ideo usurarum voraginem, quae animas devorat, et facultates exaurit in quantum nobis possibile est, compescere cupientes, de consensu et voluntate prefati capituli constituimus et ordinamus dictas constitutiones inviolabiliter observari, ipsasque publicari, et notificari publice quando major populi multitudo venerit ad divina per rectores, vel vicarios perpetuos, aut eorum loca tenentes in ecclesiis suis quater in anno quolibet, in festis, scilicet, supradictis in proxime praecedenti consitutione nominaris. Alioquin poenam X solidorum pro qualibet publicatone, quam omiserint, volumus ipsos incurrant ipso facto. Statuentes insuper et mandantes sub poena praedicta, quod praelibati rectores, aut vicarii aut eorum loca tenentes in praedicti festivitatibus moneant publice in suis ecclesiis, et nos etiam per presentem constitutionem monemus omnes parrochianos suos, quod nullus audeat pravitatem usurariam exercere. Et si qui contrarium fecerit, praeter alias poenas in jure expressatas, noverit se sententiam excommunicationis incursum»

¹²⁶² «De usurariis manifestis et sepelientes eosdem», CÀRCEL ORTÍ i BOSCA CODINA, 1996, p. 112.

¹²⁶³ HILLGARTH i SILANO, 1984, p. 141.

¹²⁶⁴ MONJAS, 2008, p. 119, 127, 135, 141, 157, 189, 209, 213.

Quan ens encarem als documents, habitualment els visitadors es refereixen al préstec usurari amb la frase *dat/mutuat (peccunias suas) ad usuram*. Així és com apareix a la majoria de parròquies, com per exemple, a Sant Llorenç de Morunys: «(...) quod Guillelmus de Viladarchs, Petrus Comes et Guillelmus çes Cortz et Guillemus deç Codol et Monetus de Viladarchs mutuant ad usuras publice». ¹²⁶⁵ Tot i que normalment s'anomeni a l'usura d'aquesta manera, també pot rebre altres noms, com per exemple *baratas*, ¹²⁶⁶ com en el cas de Sant Esteve de Bagà: «(...) quod Berengarius Cases, sagio, mutuat peccuniam ad usuras et sunt plures alii qui faciunt malas baratas». ¹²⁶⁷

La majoria de vegades, el visitador anota el nom de l'usurer, però en d'altres, en què hi devia haver força gent dedicant-se a aquesta pràctica, s'indica que hi ha un col·lectiu que realitza canvis usuraris. Serien els casos de Sant Miquel de Girbeta on no s'acusa a ningú en particular, i els testimonis «(...) responderunt quod sunt multi qui mutuat ad usuras». ¹²⁶⁸ Una resposta similar la trobem entre els parroquians de Santa Eulàlia de Berga, que es limiten a dir que «(...) Raymundus Fresch mutuat ad usuras et dixerunt etiam quod sunt quamplurimi usurarii». ¹²⁶⁹ A Sant Pau d'Esterri de Cardós, a més, s'especifica que alguns joves canvien usuràriament blat i diners: «(...) responderunt quod Petrus Dolça et quidam alii iuvenes mutuant ad usuras bladum et denarius». ¹²⁷⁰

Tot i que la usura era un món eminentment masculí, ¹²⁷¹ també es pot observar que hi havia dones que s'hi dedicaven. Així, per exemple, trobem a Agnès de Capdevila, a la parròquia de Naüja, ¹²⁷² o a Ermessenda Peirona, la concubina del capellà de Beders, fent canvis usuraris a Santa Maria de Talló. ¹²⁷³

¹²⁶⁵ VP, Llibre III, fol. 37v.

¹²⁶⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1876: «La frase común en una ocasión se sustityó la palabra usura por «baratas», así *mutuat bladum ad baratas*» i p. 1894: «Por una parte, los contratos usureros desde el punto de vista legal son tildados de *illicitos*, o *illicite*, las baratas, son consideradas desde la perspectiva de la moral general y se las denomina, a alguna, como *malas*».

¹²⁶⁷ VP, Llibre II, fol. 7r.

¹²⁶⁸ VP, Llibre V, fol. 6r.

¹²⁶⁹ VP, Llibre III, fol. 21r: «Item dixerunt quamplurimi usurari et non ad implentes voluntatem testarum» i fol. 21v: «Interrogati de vita parrochianorum dixerunt quod Raymundus Fresch mutuat ad usuras et dixerunt etiam quod sunt quamplurimi usurarii».

¹²⁷⁰ VP, Llibre IV, fol. 24r.

¹²⁷¹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1889: «La usura, con 612 inculpados con sus nombres y otros genéricamente, fue una empresa eminentemente varonil».

¹²⁷² VP, llibre VII, 44v: «(...) Agnes de Capdevilla mutuavit XXX^{ta} solidos rectori et habuit de loguerio ut asseruit capellanus XXIII solidos».

¹²⁷³ VP, llibre VII, fol. 36v: «(...) Petrus Soribes, Petrus de Capdevila, Berengarius de Card[ó]s et Ermesendis Peyrona, concubina capellani de Beders, mutuant peccunias suas ad usuras».

Habitualment els testimonis no entraven en gaires consideracions sobre el tipus de préstec que es realitzava,¹²⁷⁴ però en d'altres ocasions indica el tipus de canvi que usaven. És el cas dels usurers de Sant Salvador de Vilanova de Meià on «(...) mutuant ad usuras XII denarios in septimana pro uno»,¹²⁷⁵ el de Donat d'Aguiler de Sant Feliu de Castellciutat el qual «(...) mutuavit publice pecunias C solidos in anno pro X»¹²⁷⁶ o el d'Arnau de Bigó de Santa Maria de Noals, del que es diu que canvia 4 diners per 5: «(...) dixerunt quod Arnaldus de lo Bigó [mutuat a]d usuras publice et mut[u]at IIII^{or} denarios pro V^c». ¹²⁷⁷

Hi ha laics que, igual que els rectors, fan servir corredors (*coraterii*) per a què facin els canvis usuraris en nom d'ells: «(...) quod Iacobus Toloni dat publice mediantibus corateriis suas pecunias ad usuras et de hoc [est] fama publica in Sede». ¹²⁷⁸ Suposo que aquesta gent devia tenir més recursos econòmics per tal de poder pagar a terceres persones perquè exercissin en nom seu.

Tot i que habitualment el canvi usurari es realitzava amb diners, també hi ha cops en què es fa amb béns de consum i, especialment, amb el més preuat que és el blat. És el cas de Ramon Sala i Guillem de Soldevila de la parròquia de Banat, que canvien 20 sous per dos sesters de forment. ¹²⁷⁹ Més enganyós sembla el sistema de Guillem Donat, de la Seu

¹²⁷⁴ Entre d'altres, Sant Joan de Vilada, Llibre II, fol. 11v: «(...) quod Petrus [de] Nogra est publicus usurarius»; Sant Vicenç de Palmerola, Llibre II, fol. 12r: «(...) quod Petrus Prat est publicus usurarius»; Sant Andreu de l'Espà, Llibre III, fol. 12v: «Item Bernardus Pedrera mutuat ad usuras»; Sant Sadurní del Cint, Llibre II, fol. 24v: «(...) quod Burdus de Montepesato acomadat peccunias suas ad usuras»; Santa Maria de Biosca, Llibre II, fol. 48v: «(...) quod Raymundus Bover est publicus usurarius»; Santa Maria de Su, Llibre III, fol. 28v: «(...) quod Petrus Rul mutuat ad usuras»; Santa Maria de Puigcerdà, llibre I, fol. 50v-51v: «Item predicti presbiteri dixerunt quod omnes isti infrascripti sunt publici usurari, videlicet, Iacobus Torn, forner; Guillelmus Mornach; Iacobus Tartera; Iacobus Caburiu; Bernardus de Ger; Bernardus fil de na Rassa»; Santa Maria de Figuerola d'Orcau, Llibre IV, fol. 3r: «Interrogati de vita parrocchianorum, responderunt quod Borra mutuat ad usuras»; Santa Maria de Muntanyana, Llibre IV, fol. 8v: «(...) responderunt quod Guillelmus, filius Raymundi de la Pena, mutuat ad usuras publice»; Santa Maria d'Olp, Llibre IV, fol. 19r: «Item dixerunt quod Beronet mutuat ad usuras»; Sant Sadurní d'Altron, Llibre IV, fol. 19v: «(...) responderunt quod Iacobus Guiu, uxoratus, tenet publice concubinam et mutuat publice ad usuras».

¹²⁷⁵ VP, Llibre IV, fol. 37v: «Dixerunt etiam quod Arnaldus Franch, Arnaldus de Val-lebre, Salvador d'Arques mutuant ad usuras XII denarios in septimana pro uno».

¹²⁷⁶ VP, Llibre I, fol. 15r: «Item interrogati si erant aliqui usurarii responderunt quod Donatus de Aguilario mutuavit publice pecunias C solidos in anno pro X».

¹²⁷⁷ VP, Llibre V, fol. 7r.

¹²⁷⁸ VP, Llibre I, fol. 8v.

¹²⁷⁹ VP, Llibre I, fol. 18r: «Item interrogati si est aliquis exercentes usuras responderunt quod Raymundus Sala et Guillelmus de Soldevila mutuant fromentum sub tali conditione quod detur eis tam in mensibus quantum plus valuit in aliquo foro in Sede Urgellense a tempore mutuationis usque ad meses futuros set

d'Urgell, el qual vol cometre frauds i evitar les penes emeses contra els usurers, ven coses més cares i passat un temps les compra més barates.¹²⁸⁰ A més, aquest sistema devia estar força estès, perquè tot seguit el visitador escriu: «Item Petrus Maestre facit idem. Item Petrus de Sorigera, filius Iacobi de Sorigera facit idem. Item Guillelmus de Adral facit hoc quod dictum est. Item Petrus Toloni facit idem. Omnes istos interrogatus dixit quod [exercent] usuras sicut superius dictum est».¹²⁸¹

Per acabar el tema de la usura realitzada per laics, vull destacar l'acusació que es fa a alguns usurers de Solsona, dels quals es diu «(...) aliqui ex eis mutuant peccuniam suam iudeis ut inde plus possint lucrari ut audiverunt dici [et] est fama».¹²⁸² No tant perquè facin tractes amb els jueus, que sí que la legislació civil els permetia ser usurers, sinó perquè «d'aquesta manera es poden lucrar més», que seria l'essència de la usura.

Així doncs, tot i que no he documentat un número excepcional de casos, la usura exercida pels laics va ser una pràctica molt estesa i, per tant, perseguida per l'Església. Aquesta mateixa tendència es pot comprovar en les visites coetànies a la nostra de les diòcesis de Barcelona i de Tortosa.¹²⁸³

5.3.5. SI ALGÚ FA MALEDICCIONS, SORTILEGIS, VISITA ENDEVINS O ÉS INVOCADOR DEL DIMONI

Per motius obvis, tot allò que sortia de la religió estava penat per l'Església des de temps molt primerencs. Com ja he esmentat anteriorment, es prohibiren les pràctiques paga-

Raymundus Sayla prestat XX^{ti} solidos et prodetur sibi II sester frumenti pro usura et restituuntur dicti XX^{ti} solidos».

¹²⁸⁰ GARCÍA EGEA, 1993, p. 74-75: «Otra modalidad de negocio con usura que podemos constatar analizando la documentación sería la de contratos o intercambios en los que una de las partes obtiene mayores beneficios por medio de la estafa. Se trataría de vender productos a mayor precio del real».

¹²⁸¹ VP, Llibre I, fol. 8v: «Item interrogatus respondit quod Guillelmus Donati, volens fraudem comitere et penas contra usuarios editas evitare, vendit pannos vel bladum seu alias res indigentibus pecunia multo carius quam res valent, expectando emptores usque ad certum tempus, et ipse idem aliquando illas res per ipsum venditas emit vilis vel facit emi».

¹²⁸² Santa Maria de Solsona, VP, Llibre II, fol. 58r: «Interrogati de vita parochianorum responderunt quod Iohannes ça Monagal, Raymundus de Aguilaro, Martinus Cava Roques, Arnaldus de Turi, Iachobus ça Vila et Raymundus ça Vila exercent quodammodo usuras et aliqui ex eis mutuant peccuniam suam iudeis ut inde plus possint lucrari ut audiverunt dici [et] est fama».

¹²⁸³ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 1886, de la diòcesi de Barcelona a la primera meitat del XIV, escriu: «Por tanto, en 108 parroquias, o dos quintas partes (40,14%) del total del obispado de Barcelona (269), había cristianos que, al margen y en contra de las disposiciones eclesiásticas, pero con tolerancia y concesión legal del poder civil, se dedicaron a una u otra forma de actividad usuraria»; GARCÍA EGEA, 1993, p. 73, per al bisbat de Tortosa al mateix segle constata que: «Por lo visto en la documentación la cuestión y práctica de la usura era un vicio bastante arraigado en la comarca a principios del siglo XIV. Escasos son los pueblos visitados por el obispo en los que no se haga mención a ningún usurero».

nes i supersticioses en el Concili II de Braga (572).¹²⁸⁴ Anys després, també es prohibia l'endevinació en una de les constitucions del Concili de Narbona (589), en la qual es castigava als endeviadors a pagar sis unzes d'or a la ciutat.¹²⁸⁵

En el Concili de Tarragona de 1244 es prohibeix la recerca d'ajuda en conspiradors i sortílegs.¹²⁸⁶ La novena constitució del sínode del bisbe Andreu d'Albalat del 1258 prohibia, entre altres qüestions, les supersticions i altres vicis.¹²⁸⁷

En els qüestionaris de visita també trobem punts contra totes aquestes pràctiques en els *capitula contra laicos*. Així, en el de Tortosa de 1314 podem llegir-hi: «Item si est aliquis maledicus, sacrilegus vel sortilegus vel qui vadat ad devinos, vel sit incortator». En el de Girona de 1329 s'inquireix: «Item si sunt aliqui sortilegii vel maleficii vel qui vadant ad sortilegos vel aliqui heretici vel credentes hereticos seu eorum occultatores vel occulta conventicula celebrantes». També en el qüestionari del Sínode de Tarragona de 1372 es reprèn la qüestió: «Item si sint ibi sortilegi, vel venefici». Al qüestionari de València de 1383-1388, es divideix en tres preguntes: «Item si sunt aliqui sortilegi, divinatores, incantatores vel coniuratores aut ad eos accedentes», «Item si sunt aliqui demonibus immolantes vel eos adorantes», «Item si est aliquis homo vel mulier qui facit obligationes illicitas vel coniurationes seu conspirationes». Al de la visita pastoral de Tortosa de 1409, s'hi demana: «Item si est aliquis sortilegus, sacrilegus, conspirator, coniurator vel frequens iurans seu maledictus et blasphemans Deum et sanctos et periurus». El de Jaume de Marquilles, de 1413-1414, interroga de la manera següent: «Item si sint ibi sortilegi vel venefici sacrilegi vel adulteri aut periurii manifesti». De manera més senzill apareix en el qüestionari de Barcelona de 1425: «Item si sunt ibi sortilegi vel venefici». Per últim, el de Saragossa de 1435, torna a l'origen, preguntant de manera similar al de

¹²⁸⁴ VIVES, 1963, p. 102-104.

¹²⁸⁵ VIVES, 1963, p. 149: «Hoc itaque propter ampliandam fidei catholicae disciplinam elegimus finiendum vel tenendum ut si qui viri ac mulieres divinatores, quos dicunt esse caragios atque sorticularios in quiuscumque domo gothi, romani, syri, graeci vel iudaei fuerint inventi aut quis ausus fuerit amodo in eorum vana carmina interrogare et non publico hoc voluerit annuntiare, pro hoc quod praesumpsit non solum ab ecclesia suspendatur, set etiam sex auri untias comiti civitatis inferat. Illi vero qui tali iniquitate repleti sunt et sortes et divinationes faciunt et populum praevaricando seducunt, ubi inventi vel inventae fuerint seu liberi seu servi vel ancillae sint, gravissime publice fustigentur et venundentur, et pretia ipsorum pauperibus erogentur».

¹²⁸⁶ PONS I GURI, 1974, p. 122: «Conspiratorem genus hodibile cupientes a perversitate huiusmodi cohercere, sacro aprobacione consilii excommunicamus omnes conspiratores et colligationes illicitas facientes in clero. Sentenciam autem huiusmodi ad preterita duximus extendam, nisi infra mensem a tempore sciencie quis conspiracionem et colligacionem huiusmodi pro posse duxerit revocandis».

¹²⁸⁷ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 432.

Tortosa de 1314: «Primo, si sunt aliqui heretici, sortilegii aut divinatores aut incantatores».¹²⁸⁸

El sortilegi, l'endevinació, la conjuració o la fetilleria eren pràctiques populars, considerades supersticioses al segle XIV, i que més endavant, s'acabarien considerant herètiques i els que les exercien, principalment dones, serien condemnades per bruixes.¹²⁸⁹ Tot i els diferents noms i consideracions les dones que s'hi dedicaven, cercaven principalment la protecció i la curació de diverses malalties, així com predir el futur, recuperar objectes desapareguts per pèrdua o robatori i afavorir en temes amorosos i sexuals.¹²⁹⁰ Per a fer alguna d'aquestes accions, se servien de fórmules i conjurs, la ingesta d'aliments i begudes i l'ús de determinats objectes.¹²⁹¹

Tot i que, *a priori*, les pràctiques devien anar separades i cadascuna tindria la seva funció, essent el sortilegi i l'endevinació formes adequades predir el futur o recuperar objectes i la conjuració i la fetilleria, més adequades per a curació i els temes amorosos, al final, totes les pràctiques devien estar bastant imbricades entre elles.

Ja he dit que era un món eminentment femení, tot i això, a la nostra visita hi ha el cas d'un home que fa endevinacions. Es tractava de «(...) quidam rusticus d'Arches», que es deia Alanàs.¹²⁹² Malauradament, és tota la informació que es pot extreure de la visita. A la resta de casos documentats totes les acusades són dones i es dediquen, majoritàriament, a l'endevinació, a conjurar i guarir malalts i al sortilegi. També trobem el cas d'un home que sembla exercir de curandero i del qual en parlaré més endavant.

Pel que fa a l'endevinació només n'he atestat quatre. Una d'elles és Tolosa, una endevinadora de Benavent.¹²⁹³ Devia ser una endevinadora de prestigi, si és que es la mateixa dona que hem atestat en l'acusació del rector de Toralla, Guillem d'Orteu, d'anar a l'endevinadora de Benavent: «(...) vadit ad divinatore[m] et specialiter ivit ad divinatri-

¹²⁸⁸ MONJAS, 2008, p. 119, 127, 135, 142-143, 156, 189, 209, 213.

¹²⁸⁹ Vegeu CARDINI, 1982; GIORDANO, 1983; BOSCA CODINA, 1991; BURNETT, 1996; LECOUTEUX, 1996; CASTELL GRANADOS, 2011; VINYOLE, 2011; CASTELL GRANADOS, 2013a, 94-118; CASTELL GRANADOS, 2013b.

¹²⁹⁰ CASTELL GRANADOS, 2013a, p. 98.

¹²⁹¹ PERARNAU I ESPELT, 1982.

¹²⁹² Sant Martí de Tost, VP, Llibre VIII, fol. 3v «(...) dixerunt in omnibus bene excepto quod quidam rusticus d'Arches, qui vocatur n·Alanàs, facit quandam in dicta parrochia et alibi divinaciones, ut dicitur».

¹²⁹³ VP, Llibre IV, fol. 2v: «Interrogati de vita parrochianorum, responderunt in omnibus bene esse, excepto quod est quedam mulier que vocatur Tolosa, divinatrix».

cem de Benavent».¹²⁹⁴ L'altra dona acusada de ser endevina és de la parròquia de Solsona i no se'ns diu ni el nom: «Dixerunt etiam quod quedam mulier est apud Fraxinum divinatricis».¹²⁹⁵ De la tercera, tampoc se'ns diu el nom, però sí que se la identifica com la filla de Pere Calp, de la parròquia de Santa Maria de Llívia.¹²⁹⁶ La quarta, també de Llívia, és Guillema de Puig, la qual «(...) est divinatricis et quod sanat gotornons».¹²⁹⁷

Hi ha cinc dones acusades de fer sortilegis, que serien endevinacions mitjançant sorts, però com veurem, una d'elles es dedicava a guarir. Les dues primeres són Arsenda Fonera i l'esposa d'un teixidor, les dues de Vilanova de Meià, que simplement són acusades de ser sortílegues.¹²⁹⁸ A Castellciutat, quan el visitador pregunta si hi ha cap sortíleg, van dir-li que «(...) Berga *de una mà*, sic vocata quia non habet nisi 1^a *mà*, coniurat spatulas et facit per sobreventa».¹²⁹⁹ Tot i que també té fama a Castellciutat, Sibila Fical, és una sortílega de la Seu «(...) quod scit solvere vel ligare coniunctos».¹³⁰⁰

Però el cas més interessant dels cinc és el d'Arcavella.¹³⁰¹ D'aquesta diuen que és sortílega pública i pel que es desprèn del registre de visita era especialista en guarir nens.

¹²⁹⁴ VP, Llibre IV, fol. 5v.

¹²⁹⁵ VP, Llibre II, fol. 58r.

¹²⁹⁶ VP, Llibre VI, fol. 9v: «Dixerunt etiam quod Petrus Calp predictus tenet filiam suam in domo que publice intromittit se de divinationibus».

¹²⁹⁷ VP, Llibre I, fol. 45r.

¹²⁹⁸ Sant Salvador de Vilanova de Meià, VP, Llibre IV, fol. 37v «Item dixerunt quod Arsendis Fonera est sortilega. Item uxor textoris de Limiyana facit idem».

¹²⁹⁹ Sant Feliu de Castellciutat, VP, Llibre I, fol. 15r: «Interrogati si erant aliqui sortilegii responderunt quod Berga *de una mà*, sic vocata quia non habet nisi 1^a *mà*, coniurat spatulas et facit per sobreventa».

¹³⁰⁰ La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super VI articulo interrogatus respondit esse famam publicam in Sede et Castrobono quod quedam mulier nomine Sebilis Fical que sortilega dicitur comunitur et quod scit solvere vel ligare coniunctos».

¹³⁰¹ La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 9r-10r: «Item super VI articulo interrogatus respondit quod est in Sede quedam mulier Archaveyla que manet sub Calallis iuxta oram vallis que est publica sortilega. Dicit enim pueris patientibus filu[...] *veya com jo-t veit que mal te féu* et tenet coram oculis suis copertoriam ferream balneatam et percutit eam cum cinere et si multum de cinere remanet in copertoria dicitur magnum malum habebat, iste dicens quod *e[n] males coses softs esdevenguts*. Facit etiam coniuria et plura alia sortilegia et hoc est publicum et notorium in Sede. (...) Item super VI articulo interrogatus respondit quandam mulierem nomine Archaveyla, uxorem Petri Pasqueti, que coniurat pueros ponendo eis manum in capite dicens aliquando *fort era aquest caregat en bon loc havetz acoregut*. Et [si] aliquis puer sit infirmus in Sede incontinenti matres concurrunt ad predictam mulierem. (...) Item super VI articulo interrogatus respondit quod quedam mulier nomine n-Archaveyla, uxor Petri Pasquet, que moratur *a les Canals* facit sortilegia cum prunis et cum cultellis habentibus manubia [*loragats*] vel virgata. Et proicit prunas in aliquo vas aque et cum prune vadunt ad abissum ipsa dicit multum eratos oneratus et coniurat spatulas, et quando quis patitur puer vel magnus habetur recursus incontinenti ad dictam mulierem magis et sciens quam ad alium medicum. Item eadem die Archaveyla, uxor Petri Pasquet, que moratur *a les Canals*, iurata quod tam contra se quam contra alios ad interrogata veraciter responderet super VI articulo interrogata respondit se ignorare aliquem vel aliquam sortilegum vel sortilegam in Sede. Et de se ipsa etiam interrogata respondit quod nichil immundo facit nec fecit, set aliquando pueris vel aliis habentis morbum qui vocatur *cireras* dicto ter Paternoster et ter Ave Maria, frangit eas cum digito

Tanta devia ser la seva fama que diuen que «(...) [si] aliquis puer sit infirmus in Sede incontinenti matres concurrunt ad predictam mulierem» o «quando quis patitur puer vel magnus habetur recursus incontinenti ad dictam mulierem magis et sciens quam ad alium medicum». Els testimonis expliquen quatre de les seves tècniques per conjurar. Per la primera, de la qual no podem saber per quina malaltia era perquè no s'ha conservat correctament el document, agafa una mena de palangana de ferro que posa davant del nen i la pica amb cendres, de manera que si aquestes queden damunt és que té molt de mal. Per a conjurar els nens perquè no tinguin mals, els posa les mans al cap i els diu «fort era aquest caregat en bon loc havetz acoregut». També fa conjurs amb brases i uns ganivets amb uns mànecs especials, llençant les cendres en un recipient amb aigua, de manera que si van al fons sap si el mal és gran. Finalment, cura una malaltia anomenada «cireres»,¹³⁰² dient tres parenostres i tres avemaries i trencant les cireres amb els dits coberts amb un drap fi, perquè amb les ungles no faci cap lesió ja que seria molt dolent.

A la Cerdanya trobem tot un seguit de dones que es dediquen a donar gotornons.¹³⁰³ Atès que gairebé tots els casos es troben en aquesta comarca, penso que devia ser una malaltia endèmica. En la majoria de casos, els feligresos acusen a dones de la parroquia com a responsables d'aquesta malaltia. Una excepció és el cas de Sant Esteve de Bar, on saben que en fan, segurament perquè algú té la malaltia, però n'ignoren el responsable.¹³⁰⁴ Altres vegades només es diu que els donen, però sense entrar en gaire detall.¹³⁰⁵

cooperto sindone vel panno lineo subtili ne unguis tereat paciente vel ledat quia lesio unguis ut dixit multu est nociva. Anno quo supra, IIII idus decembris, Petrus Pasquetus [testis] iuratus et interrogatus super [VI] articulo respondit quod uxor sua Archavela frangit *cireres* vel aliud malum. Item illi qui sunt ulpreses facit per ulpreso extinguendo prunas in aquam dicendo *axí s'apag lo teu mal com aquestes brases s'apaguen* et plures super hoc veniunt ad eam et sanat eos».

¹³⁰² DCVB: Angioma de color i grossària semblant al fruit de cirerer, i atribuït vulgarment a un «desig» no satisfet d'aquesta fruita. Tot i aquesta definició, per la manera amb la qual guareix les cireres, penso que ha de tractar-se d'una mena de gra o pústula.

¹³⁰³ DCVB: «Inflamació i estrenyemat de la gola, produïda per la presència d'uns tumorets».

¹³⁰⁴ VP, Llibre I, fol. 33v: «Interrogati de vita parochianorum dixerunt bene excepto quod dantur ibi *gotornons* tamen ignorant facientes et tradentes».

¹³⁰⁵ Santa Maria de Palau de Cerdanya, VP, Llibre I, fol. 42r: «(...) excepto quod dicitur et est fama quod uxor Guillelmi Duran, nomine Berengaria, dat *gotornons* et dedit, ut dicitur, aliquibus de parochia. Dixerunt etiam quod quasi per totam parochiam est fama de predictis»; Santa Iscle de Vilanova de les Escaldes, Llibre I, fol. 44v: «(...) testis iuratus et interrogatus an Cerdana de Rivo det *gotornons* dixit quod est publica fama contra eam. Aliud nescit»; Santa Cecília de Bolvir, Llibre I, fol. 47v: «(...) responderunt per omnia bene esse, excepto [quod] Berengaria Alberta dat *gotornons*»; Sant Pere d'Oceja, Llibre VII, fol. 44v: «(...) quod est fama quod in domo Petri de Riu dant *gotornons*, silicet eius uxor, et fuit iam propter hoc capta».

En canvi, de Bartolomeua Prades, de la parròquia de Ger, sí que s'explica en detall el seu. Va ser acusada de donar gotornons als fills de Guillem Ponç, el qual, airat, volgué destruir-la a ella i casa seva. El va anar a trobar i li va dir que no li fes mal perquè curaria els seus fills, cosa que va fer. Aleshores expliquen que va mossegar els gotornons i els va curar. Després, el visitador la interrogà i va dir-li que el dia de sant Joan, agenollada mirant al sol, cull una planta que es diu clariola i que la lliga al coll i als ulls dels pacients i es curen. Del tema de Guillem Ponç li comenta al visitador que no sap qui els va donar els gotornons, perquè ella no en sap, però que ella els va curar mossegant-los i dient la fórmula «en nom de Déu sia et de Sancta Maria deus-vos en melor».¹³⁰⁶

Tot i que no es digui obertament, sembla clar que en aquests casos ja hi ha latent un pensament envers aquestes dones que serà el que després derivarà en la idea de bruixa. Potser el cas més clar seria el de Berenguera Molinera, de la Vinyola, la qual, a part de donar gotornons, «(...) facit *mençines* et colligit serpentes et ranas sive *calàpetz* de quibus facit *mençines* et de hoc est fama in tota parrocchia predicta».¹³⁰⁷ Encara que segurament, en aquest moment, aquestes metzines devien ser pòcimes per guarir, amb el temps esdevindran verins, amb els quals les bruixes suposadament emmetzeninarien.¹³⁰⁸

Malgrat tot, sembla que també hi havia dones que tenien fama de guarir els gotornons, si bé només n'he trobat un cas. Es tracta de Guillema de Puig, que també és ende-

¹³⁰⁶ Santa Coloma de Ger, Llibre I, fol. 48v-49r: «Item dixerunt quod Bartolomea Prades, que alias vocatur Bartholomeua Cerdana, dat *gortarnons* ut est fama in dicta parochia et accidit³ semel quod dederat, ut dicibatur, duobus filiis Guillelmo Poncii de Ger. Et ipse iratus volebat destruere dictam mulierem et domum suam set dicta mulier occurrit sibi dicendo: «domine, pro Deo non faciatis mihi malum nam ego curabo filios vestros», quod fecit et alia munera sibi dedit ut dicitur. Et dixerunt quod mordendo dictos gotornons curat aliquos dicta mulier. (...) Et iurata et interrogata diligenter super predictis dixit quod die sancti Iohannis, genibus flexis versus solem, colligit quandam erbam nomine clariola, et masculina habet folium rubeum feminina vero albam, et hoc facit dicendo Pater Noster et Ave Maria et dictam erbam ligat ad collum patientis in oculis et curatur. Item super predicto articulo, dixit quod verum fuit quod dicti duo filii predicti Guillelmi Ponç habeant gotornons et aliqui quos ignorat faciebant eos intrare in ecclesiam et cum exirent erat in yanuis ecclesie dicta mulier et alie et mordebant gotornons dictorum puerorum dicendo [*en nom de Déu sia et de Sancta Maria*] *deus-vos en melor*. Interrogata si scit dare dictos gotornons dixit quod non»

¹³⁰⁷ Santa Eulàlia de la Vinyola, VP, Llibre VII, fol. 42r: «(...) Berengaria Mulnera dat gotornons et facit *mençines* et colligit serpentes et ranas sive *calàpetz* de quibus facit *mençines* et de hoc est fama in tota parrocchia predicta».

¹³⁰⁸ CASTELL I GRANADOS, 2013a, p. 106-107: «Juntament amb el malefici, una de les acusacions més habituals vinculades a l'estereotip de la bruixa seria també la pràctica de l'emmetzinament. (...) La composició de les substàncies metzinoses inclou elements procedents de tres àmbits diferenciats. En primer lloc, és habitual l'esment de gripaus o galàpets, ingredient de tradició antiga. (...) Les substàncies extretes dels galàpets són sovint vinculades a l'aparició dels temuts gatirrons, untant la «scuma» de l'animal sobre alguna peça de menjar».

vinadora.¹³⁰⁹ En el cas dels guaridors, cal destacar el de Pere de Miralles, de la Baells, el qual fa de *corexalt*, terme que interpreto com a curandero, pel que explica després: agafa una pinta vella i un ou «qui sia post a diyous ho a dimartz» i els posa sota un terròs de terra que fa trepitjar al pacient amb el taló.¹³¹⁰ Tot i que no s'explica què passa després, sembla que així es guariria del mal que tingués, que tampoc s'especifica.

Per últim, parlaré de Ramona Roca, de Meranges, l'única que és acusada de ser fetillera.¹³¹¹ Quan la interroguen, explica un conjur per endevinar el futur que va aprendre d'una dona de Puigcerdà, que al seu torn l'havia après d'una jueva. Consistia en agafar un cabell seu i el lligava a un fus que feia girar sobre una escudella, a la qual li havia fet una creu, i sostenia el cabell amb la mà esquerra i el fus amb la dreta, mentre recitava el conjur amb què endevinava el futur.¹³¹²

Veiem doncs, com el fenomen de les endevinaires, conjuradores, sortilegues, fetilleres, etc. estava ben estès a la diòcesi d'Urgell. Si tenim en compte les fonts d'altres bisbats a la mateixa època,¹³¹³ la conclusió és que era força corrent i que la gent utilitzava aquests «serveis» assíduament, com hem comprovat amb el cas d'Arcavella de la Seu d'Urgell.

¹³⁰⁹ Santa Maria de Llívia, VP, Llibre I, fol. 45r: «Item dixerunt quod Guillelma de Podio est divinatrix et quod sanat gotornons».

¹³¹⁰ Santa Maria de la Baells, VP, Llibre II, fol. 11r: «Interrogati de vita parochianorum dixerunt quod Petrus de Mirales facit de *corexalt* accipiendo pectinem qui non serviverit et oum *qui sia post a diyous ho a dimartz* et discurit per fontes vivos et postmodum ponit oum et pectinem subtus glebam terre et facit calcare predicta cum talo patientis».

¹³¹¹ Sant Serni de Meranges, VP, Llibre I, fol. 38v: «Interrogati de vita parochianorum dixerunt bene esse per omnia excepto quod Raymunda Rocha est fetilera».

¹³¹² Sant Serni de Meranges, VP, Llibre I, fol. 38v: «Item dictus visitator volens inquirere contra Raymundam Rocha, fecit ad se vocari dictam Raymundam et ipsa confesa fuit coram rectore ipsius ecclesie, Bernardo d'Alp et Petro Marargeres, presbitero, et Petro de Malayà, presbitero, quod Sibilia, que morabatur cum Guillelmo Petri de Podio Ceritano, ostendit sibi quod reciperet unum capillum de capite suo et haberet unum fusum quem ligabat in capite capilli predicti et aliud capud capilli tenebat in manu sinistra et cum manu dextera faciebat fusum *balar* in quadam scutella ubi ante fecerat crucem in parte exteriori. Et scutella stabat resupina et balabat fusum de super, dicendo «*conjur-te de Deum et Sanctam Columbam et per cantz sanctos sunt in Roma, per Deum et Sanctam Mariam et per cantz sa(n)tz ha en Hongria, per Déu et [santa] Constança et per cantz senç ha en França, et per sent Julià qui sortz feu et sortz gità*», dien al fus «*si vas per la carera de la creu blanca açò serà, si vas per la carera negra açò serà contrari*» et ita potebat de quolibet facto. Interrogata a quo dicta mulier adidiscerat predictam, respondit quod audivit ab ea quod adidiscerat a quadam iudeam».

¹³¹³ GARCÍA EGEA, 1993, p. 76-78; BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1673-1675.

5.3.6. SI HI HA HERETGES, BLASFEMS I PERJURS

De manera semblant al que hem vist pels clergues,¹³¹⁴ també es cercava que els laics s'abstinguessin de perjurar i jurar en fals, ser blasfems i, especialment, apropar-se a allò considerat herètic.

Així doncs, per comprovar que la feligresia es comportés adequadament, al qüestionari de Tortosa de 1314 es pregunta: «Item si est aliquis hereticus vel credens hereticis vel qui eos recipiat publice vel occulte». En el de Girona de 1329 s'inquireix: «Item si sunt aliqui sortilegii vel maleficii vel qui vadant ad sortilegos vel aliqui heretici vel credentes hereticos seu eorum occultatores vel oculta conuenticula celebrantes». En el del sínode de Tarragona de 1372 s'hi escriu: «Item si est ibi publicus usurarius, vel suspectus de haeresi, vel publicus raptor, vel fur, vel sacrilegus, vel blasphemus et huiusmodi». Al qüestionari de València de 1383-1388, trobem el tema desdoblant en dues preguntes: «Item si sunt aliqui Deum vel sanctos blasphemantes» i «Item si sunt aliqui heretici vel suspecti de fide». Al de la visita pastoral de Tortosa de 1409 també apareix en dues preguntes: «Primo, interrogentur super vita et conversacione parrochianorum laycorum et si est aliquis haereticus vel in fide peccans catholica» i «Item si est aliquis sortilegus, sacrilegus, conspirator, coniurator vel frequens iurans seu maledictus et blasphemans Deum et sanctos et periurus». En el qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414, es qüestiona a través de dues preguntes: «Item si est ibi publicus usurarius vel suspectus de heresi vel publicus raptor vel fur vel sacrilegus vel blasphemus Dei et sanctorum et huiusmodi» i «Item si sint ibi sortilegi vel venefici sacrilegi vel adulteri aut periurii manifesti». El de Barcelona de 1425, com és habitual, gairebé copia íntegrament el de Jaume de Marquilles: «Item si est ibi publicus usurarius, vel suspectus de heresi, vel publicus raptor, vel fur, vel sacrilegus, vel blasphemus, et huiusmodi» i «Item si sunt ibi blasfemi *et cetera*». Per últim, també apareix en dues preguntes al de Saragossa de 1435: «Primo, si sunt aliqui heretici, sortilegii aut divinatores aut incantatores» i «Item si est aliquis notorius perjurus vel blasfemator Dei et sanctorum».¹³¹⁵

Les preguntes dels qüestionaris es basen en constitucions promulgades en els concilis provincials i en els sínodes diocesans. Els temes que es tracten en aquest apartat prove-

¹³¹⁴ Vegeu apartat 5.2.12. *Si comenten blasfèmia, perjuri, homicidi o si fan sortilegis o endevinació.*

¹³¹⁵ MONJAS, 2008, p. 120, 127, 135, 142, 156, 189, 209, 213.

nen principalment de les constitucions provincials *Contra blasphemos et lusores*,¹³¹⁶ *Contra iudeos medicos et contra hereticos et eorum receptores*¹³¹⁷ i *De hereticis*,¹³¹⁸ dels concilis de Tarragona del 1242 i 1243, celebrats per Pere d'Albalat, i del concili de Tarragona de l'any 1292, celebrat per Roderic Téllez, respectivament. També hi ha el text de la constitució *De periuriis*,¹³¹⁹ recollida en la compilació del patriarca d'Alexandria de 1330.

La blasfèmia consistia en dir paraules injurioses a Déu, al la Mare de Déu, als sants, als sacraments o a qualsevol cosa sagrada. El perjuri, era una altra manera d'ofendre a Déu, ja que jurant per ell o per qualsevol cosa sagrada, era un jurament fals.

El jurament en fals havia estat condemnat ja en el Concili XVI de Toledo (693) sota la constitució *De his qui iuramenti sui profanatores extitisse noscuntur*.¹³²⁰ Vistes les constitucions visigòtiques i conciliars de l'edat mitjana, així com els qüestionaris de visita, el perjuri estava més perseguit en els clergues que en els laics.

¹³¹⁶ PONS I GURI, 1974, p. 109: «Item sacro aprobante concilio precipimus quod iura contra blasphemos et lusores sive aleatores edita tam canonica quam civilia observentur et ad episcopos vel ad illos quibus ipsi potestate dederint transmittantur penam debitam recepturi».

¹³¹⁷ PONS I GURI, 1974, p. 117: «(...) Item heretici et similes necnon et fautores receptaturis et defensores eorum excommunicati in precipuis sollemnitatibus nuntientur coram populo».

¹³¹⁸ PONS I GURI, 1975, p. 284: «Nonnulli a via veritatis aversi, per devium falsitatis euntes, linguas suas laxare ad talia non verentur, ut dicere audeant quod non sit resurrectio mortuorum, nec vita alia sit futura, quod quidem est heresis pessima, immo pluries heresim fundamentum, statuimus itaque sanctientes quod quicumque talia dixerit ex proposito, capiatur, et si perstiterit in eisdem tanquam hereticus condemnatur. Quod si iocose dixerit vel quantumcumque animi levitate, nichilominus secundum qualitatem culpe et persone conditionem penis legitimis puniatur per inquisitores hereticorum a Sede Apostolica deputatos; omnes insuper catolice fidei detractores penam subeant quam merentur, ut sciant loqui de fide catolica cum reverentia et honore. Volumus etiam et mandamus quod dilecti fratres predicatorum, inquisitores hereticorum a Sede Apostolica deputati, qui laborant ad extirpandam hereticam pravitatem, a rectoribus ecclesiarum vel eorum vicariis benigne recipiantur, et in tam necessario et coram Deo accepto fidei negotio iuventur efficaciter per eosdem».

¹³¹⁹ PONS I GURI, 1975, p. 356: «Quamvis sit pia consideratione statutum quod non mereantur ecclesias regere qui sunt periuri, crimen irretiti nec vivere debent de patrimonio Crucifixi quem sic irreverenter et enormiter contempserunt. Attendentes quod nonnulli, antiqui hostis invidia procurante, in contumeliam Redemptoris et non modicum animarum suarum dispendium temere violant per eos prestita iuramenta, nos huic morbo dampnabili et pestifero, quantum possumus competentibus remediis obviare volentes, hac edita constitutione sanctimus ut si aliquis clericus fame sue prodigus et proprii persecutor honoris, iuramenti religionem spreverit nulla cogente necessitate, si libero arbitrio et voluntate contra iusiurandum a se prestitum putaverit esse veniendum et de hoc coram suo iudice sit confessus vel legitima probatione convictus, vel aliter de premissis constiterit evidenter penam XX^{ti} morabatinorum ipso facto se noverit incurrisset, eius ordinario absque remissione aliqua confiscandam; dignum est enim ut quos Dei timor a malo non revocat, temporalis saltem coherceat severitas discipline. Quod si solvendo non fuerint, sic alias reatus talium castigentur quod pena ipsorum ceteris auferat audaciam similia presumendi. Salvis tamen omnibus aliis penis canonicis contra tales editis, quibus per constitutionem presentem non intendimus in aliquo derogari».

¹³²⁰ VIVES, 1963, p. 29-32.

Només he documentat dos casos de perjuri entre laics a la visita. Un és el de Bernat de Maiolins, que jurà sobre els quatre evangelis satisfer en menjar i vestit el deute que tenia amb Joan Colomer i no ho complí: «excepto quod Bernardum de Mayolins super Sancta Dey IIII^{or} Evangelia satisfacere in victu et vestitum competenter Iohanni Colomer et non facit».¹³²¹ L'altre és el d'uns parroquians de la Seu d'Urgell que van jurar que no jugaven als daus, i fins i tot, dos d'ells en van fer un document públic, i sí que ho fien.¹³²²

La blasfèmia tampoc devia ser gaire habitual, ja que només n'he constatat dos casos. Un, el d'Arnau de la parròquia de Bergús, el qual «(...) blasphemavit Deum et Beatam Mariam»¹³²³ i l'altre, el de Pere Toldrà, del qual només es diu que «(...) blasphemavit».¹³²⁴

Ja sigui l'absència o la poca importància donada al perjuri i a la blasfèmia devia ser habitual a totes les diòcesis del Principat, tal i com es pot observar i es tenen en compte les dades dels bisbats de Barcelona i de Tortosa.¹³²⁵

Pel que fa als casos d'heretgia, penso aquells que són acusats d'heretges a la nostra visita, no ho eren realment. No eren ni càtars, ni valdesos, ni de cap altre corrent religiós que anés contra el catolicisme. A la vista del que es diu d'ells, més aviat eren cristians que no creien en tot el que l'Església establia com a dogma i, per aquest motiu, eren titllats d'heretges. Més aviat penso que, fent la translació temporal, devien ser uns ateus o agnòstics avançats al seu temps. Parlaré, principalment, d'Arnau Estover, de Vilanova de les Escaldes, i de Pere Toldrà, de Guils de Cerdanya.

Així doncs, uns testimonis expliquen que Arnau Estover els havia dit que en l'home no hi havia ni Déu ni ànima, sinó només sang.¹³²⁶ Avui dia, si algú no es creient, no veu

¹³²¹ VP, Llibre V, fol. 17r.

¹³²² La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super v^o articulo interrogatus respondit quot Sabaterius de Stamariu iuravit super altari Sancti Iohannis quod numquam luderet at taxillos. Postea vero iuravit Petro de Bellopodio et Arnaldo de Sancto Andrea quod nunquam luderet ad taxillos et de hoc fecit publicum instrumentum et in utroque casu predictorum degeravit ludendo postea ad taxillos»

¹³²³ Sant Joan de Bergús, Llibre III, fol. 26r: «Item Arnaldus, generii de Vilones, blasphemavit Deum et Beatam Mariam et non vult parere mandatis ecclesie nec² a XXX^{ta} annis citra non venit ad confessionem».

¹³²⁴ Sant Esteve de Guils, VP, Llibre I, fol. 47r: «(...) vituperat frequenter clericos et blasphemavit».

¹³²⁵ Pel que fa Barcelona, BAUCCELLS, 2004-2007, vol. II, p. 1620: «Cifra relativamente poco elevada, pues para el conjunto del obispado con 269 parroquias, dicho montante representa el 11,52%, que se reparte en cuarenta y dos años con un promedio de 0,73 por año»; Quant al bisbat de Tortosa, GARCÍA EGEA, 1993, p. 79: «Debemos destacar que tan sólo en tres o cuatro pueblos se hallan anotadas acusaciones por blasfemia. En el resto no hay ninguna mención, con lo cual se supone que no se las consideraba de importancia o que la situación era correcta».

res d'estrany en aquestes paraules. A la visita de l'any següent, s'insisteix en el tema: «(...) et dixit quedam verba quod *altra arma no era sinó sanch* presentibus Iohanne Fils et Petro Arnaldi, eiusdem parrochiane, et Iachobo de Pi de Livia». ¹³²⁷ Aquestes paraules, així com el fet que no es confesés ni combregués, ni fes altres obligacions religioses i també que uns testimonis el sentissin dir que «amore Dei nihil daret set amore diaboli daret», devia alimentar la fama de la seva heretgia. ¹³²⁸

En una línia similar, hi havia les paraules que havien sentit dir a Arnau Pastor, de Sant Climent d'Urús, el qual assegurava que «(...) nunquam Dominus ab hoc saeculo transmigravit et hoc [non] credebat nec crederet casu aliquo». ¹³²⁹

Per últim trobem el cas de Pere Toldrà, el qual alimentà la seva fama d'heretge per tal com es comportava. Tot i que anava a missa, no es confessava, no combregava, no donava almoïna, no donava la pau, quan el rector aixecava l'hòstia mirava per la finestra, etc. Però la cirereta pels feligresos va ser que quan l'acusaren d'heretge ell els va respondre «ego sum et volo esse». La resta de comentaris sobre la seva persona, com que vivia sol, que no menjava ni pa ni aigua en tota la Quaresma, que no feia res amb les mans ni per la Quaresma ni per Nadal, etc., el feia totalment diferent a la comunitat i augmentava la sensació de que «(...) credunt eum idola adorare». ¹³³⁰ Possiblement ell només era estrany i excèntric, però el seu comportament no era entès per la feligresia.

¹³²⁶ VP, Llibre I, fol. 44v: «Interrogatus dixit quod Arnaldus Estouer dixerat coram Iohanne Fils et Petro Arnaldo de Podio Ciritano et Iacobo Pi de Livia quod non erat Deus neque anima in homine nisi sanguis et sunt bene XXX^{ta} anni elapsi quod dictus Arnaldus Estouer non fuit sibi confessus nec recepit Corpus Christi».

¹³²⁷ VP, Llibre VII, fol. 46v: «Et rector dixit quod Arnaldus Stover, eius parrochianus, nunquam recepit a XX^{ti} annis citra Corpus Domini nec fuit confessus nec facit oblationes nisi nuper in festo Natale Domini et obtulit minimam oblationem et dixit quedam verba quod *altra arma no era sinó sanch* presentibus Iohanne Fils et Petro Arnaldi, eiusdem parrochiane, et Iachobo de Pi de Livia».

¹³²⁸ VP, Llibre VII, fol. 46v: «Item dixit dictus visitator quod Arnaldus Stover dicebat pauperibus petentibus amore Dey quod amore Dei nihil daret set amore diaboli daret et hoc audivit Bernardus Iulune et Berengarius Pomera ut audiverant ab ipsis pauperibus et mexonariis».

¹³²⁹ VP, Llibre VIII, fol. 32v: «(...) quod Arnaldus Pastor dixit quod nunquam Dominus ab hoc saeculo transmigravit et hoc [non] credebat nec crederet casu aliquo».

¹³³⁰ Sant Esteve de Guils, VP, Llibre I, fol. 47r: Item dixerunt quod Petrus Tolrà fingit se stultum verbis tamen nihil dissipat de suo, immo lucratur modis omnibus quibus potest tamen non confitetur nec recipit aliquod ecclesiasticum sacramentum nec offert in ecclesia nec intendit nec pacem reciperet aliquo modo, immo vituperat frequenter clericos et blasphematur et quando Corpus Domini Christi elevatur non respicit ad Corpus immo ad fenestram quandam ipsius ecclesiam [vel ad alium [...]] et breviter non vident in aliquo quod faciat ut christinus, immo fuit dictum sibi aliquando et per plures quod ipse erat hereticus et ipse respondebat «ego sum et volo esse». Item dixerunt quod de tota Quadragesima non faceret aliquid manibus suis et dicit quod non comedit nisi panem et aquam per totam Quadragesimam et hoc tenuit per v^e annos vel ultra. Item dixerunt quod Petrus Tolrà predictus non faceret de manibus suis quantum [cumque] sibi daretur per VIII° dies ante Nativitatem Domini et per VIII dies alios post asser(e)ns quod

Tanmateix, el visitador devia creure que les acusacions llençades contra Arnau Estover i Pere Toldrà eren prou greus com per interrogar-los, però ells van respondre que no ho eren.¹³³¹ No hi ha més documentació de com va acabar el cas, però segurament se'ls imposà alguna pena de caire econòmic i moral, com a penitència.

5.3.7. SI COMPLEIXEN LA VOLUNTAT DELS DIFUNTS

En una societat profundament cristiana, en què hi havia certa preocupació per actuar de forma correcta per tal de procurar-se una bona estada al més enllà, també hi havia una preocupació pel destí d'allò que romania aquí, bàsicament el cos del difunt i les seves pertinences. Els testaments, doncs, tenien una importància fonamental. Tanmateix, la seva importància no radicava en la distribució que el difunt havia fet dels béns, sinó en què les seves últimes voluntats es complissin escrupolosament. Era, per tant, tasca dels hereus i els marmessors fer que el que el testador havia deixat escrit es complís tant aviat com fos possible. De vegades, sorgien dificultats entre els hereus mateixos o els marmessors, que ajornaven el compliment del testament. Aquest podia incloure què fer amb el cos,¹³³² com s'havien de repartir els béns i quina part corresponia a la institució i manteniment dels aniversaris i els llegats pietosos. És principalment per aquest darrer motiu, que l'Església començà a intervenir, en aquests casos d'incompliment, per aconseguir que l'última voluntat del difunt s'acomplís i, sobretot, en els casos en què afectaven directament a la institució.

Aquesta preocupació es reflecteix en alguns qüestionaris de visita pastoral. Per exemple, en el del bisbe Paholac de Tortosa es llegeix «Item si legata ad pias causas bene solvuntur». Al de València de 1383-1388 encara es concreta més amb dues disposicions: «Item si sunt aliqui manumissores vel heredes qui non compleverint voluntates defunc-

mayor ipsius ira sibi mandavit. Item interrogati quo modo vivit dixerunt quod solus iacet et solus comedit et sibi postat et coquinat et est serdo sive çabaterius et alia plura facit que videntur cedere in detrimentum et oprobium ecclesie Sancte Marie. Guillemus Iohannes et Ferrarius Mir, testes iurati et interrogati, et nolens dictus visitator continuare visitationem in dico loco de Guills, III kalendas febroarii anno quo supra, dixerunt idem quod supradicti testes aciendo quod aliquando cum operas suas conducebant, non comedebat co[c]tum in olla eorum nec bibetur uno cipho cum eys. Item dixerunt quod credunt eum idola adorare.

¹³³¹ VP, Llibre I, fol. 50r: «(...) in faciendo inquisitionem contra predictos Petrum Tolra et Arnaldum Stover, cum ipsi essent inculpati criminis heresis, qui responderunt quod hoc non facerent». Vegeu volum II, *Altra documentació*, registre 1.

¹³³² De forma majoritària, el cos era enterrat al cementiri perquè la inhumació a l'interior de l'església estava reservada a molt poca gent. BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 948.

torum» i «Item si sunt aliqua beneficia, anniversaria vel lampade perpetue et elemosine que per heredes vel manumissores defunctorum habeant fieri seu alias non compleantur». Per últim, també apareix al qüestionari de la visita de Tortosa de l'any 1409: «Item si est aliquis manumissor aut executor qui infra annum non compleverit voluntatem testatoris aut male se habuerit».¹³³³

Les preguntes dels qüestionaris de visita es fonamentaven en legislació anterior, com per exemple la constitució *De executionibus testamentorum* recollida a la compilació de 1330 del patriarca d'Alexandria,¹³³⁴ la qual recull paraula per paraula la constitució *De testamentorum executione* del concili provincial de 1292.¹³³⁵ L'última constitució del sínode diocesà del bisbe Andreu d'Albalat del 1262, mana que els marmessors siguin diligents a l'hora de complir les darreres voluntats dels testadors, ho exectuïn en el termini de l'any i siguin fidels a la voluntat de l'atorgant.¹³³⁶ També la constitució *Quod haeredes, vel executores testamentorum infra unum annum* compleant del sínode del bisbe Joan Fabra de l'any 1359, insitia en aquests aspectes.¹³³⁷

El marmessor, doncs, era la persona encarregada d'executar les últimes voluntats i habitualment havia estat nomenada per el difunt. Per un mateix testament podia haver-hi més d'un marmessor, amb la qual cosa la celeritat en el compliment esdevenia més difícil. I encara més, si els hereus no hi estaven d'acord.

Malauradament, la visita pastoral només indica els marmessors que no complien les voluntats testamentàries i, en molt poques ocasions, expliquen els motius. Així, doncs, es poden trobar exemples individuals, com el d'Arnau Calbó, de la parròquia d'Andorra,

¹³³³ MONJAS, 2008, p. 120, 141-142, 157.

¹³³⁴ PONS I GURI, 1975, p. 348: «Periculose necligentie perverseque heredum malicie, deffunctorum et eorundem ultimarum voluntatum executorum occurrere cupientes, et ut pie voluntates deffunctorum effectum debitum sortiantur, nos Rodericus, divina miseratione sancte Tarrachonensis ecclesie archiepiscopus, sacro aprobante concilio, statuimus ut tam nos et sucessores nostri quam venerabiles fratres episcopi provincia Tarrachone et eorum successores, visitationis officii exercentes, vel quandocumque nobis vel eis videbitur expedire, possimus maxime super executoribus testamentorum, et potissime circa relictis ad pias causas, inquirere et procedere ex mero et puro officio, absque libelli oblatione et litis contestatione, et absque strepitu et figura iuditii, simpliciter et de plano, ipsa que negocia veritate cognita decidentes voluntates ultimas deffunctorum executioni debite demandare, cum nil tam hominibus debeatur quam ut extreme voluntatis liber sit stilus et libere quod postea non redit arbitrium. Eademque forma possit servari super usurarum restitutionem faciendam. Et licet hec fuissent iam a iure permissa, volumus quod presens statutum non tantum futura negotia, seu etiam preterita et adhuc pendencia amplectatur».

¹³³⁵ TEJADA, 1861, vol. III, p. 418.

¹³³⁶ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 433.

¹³³⁷ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 347-348.

el qual «(...) non vult complere voluntatem patris sui»,¹³³⁸ o mostres col·lectives,¹³³⁹ com a Esterri de Cardós, on «(...) sunt multi qui nolunt complere voluntatem defunctorum». ¹³⁴⁰ A més, en el cas de Sant Esteve de Bagà, el visitador aclareix que no només els marmessors són els que no compleixen allò manat al testament, sinó que els hereus tampoc ho fan: «(...) et plures alii in dicta parochia qui nolunt complere voluntatem defunctorum, tam manumissores quam heredes». ¹³⁴¹

Són molt pocs els casos en què s'indica el motiu pel qual no s'està complint la voluntat del difunt. Seria el cas de Guillem de la Cerqueda, d'Aranyonet, el qual «(...) non complevit voluntatem matris sue in elemosina et aliis»¹³⁴² o el de Guillem Oliver, que no compleix la voluntat de l'antic capellà de Sant Genís d'Er, el qual «(...) dimisit in sua ultima voluntate quod continue heredes sui tenerent in dicta ecclesia unum presbiterum». ¹³⁴³

Tot i que aquest aspecte només es recollia en els *capitula contra laicos*, també hi havia clergues que feien de marmessors i que no complien les voluntats dels difunts. Seria el cas de la parròquia de Sant Esteve de Pardines, on un seguit de clergues no respectaven

¹³³⁸ Sant Esteve d'Andorra, VP, Llibre VIII, fol. 2r «Interrogati de vita parrochianorum responderunt quod filia Arnaldi Calbó non vult complere voluntatem patris sui».

¹³³⁹ La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 9r: «Item dixit quod nullus exsecutor testamentorum bene facit vel complet voluntatem defuncti in Sede Urgellensis i(m)mo comuniter faciunt omnes male»; Santa Eulàlia de Berga, Llibre III, fol. 21r: «Item dixerunt quamplurimi usurari et non ad implentes voluntatem testarum»; Sant Serni de Coborriu, Llibre VIII, fol. 30v: «(...) sunt aliqui parrochiani qui nolunt complere voluntatem defunctorum»; Santa Maria de Llivia, Llibre VII, fol. 46r: «(...) Raymundus Granit et Guillelmus Ponç, manumissores Guillelme Granit, non compleverunt voluntatem testatricis»; Santa Maria d'Argentera, Llibre IV, fol. 38r: «Interrogati de vita parrochianorum dixerunt in omnibus bene excepto quod sunt aliqui manumissores qui non complent voluntatem ultimam testatorum»; Santa Maria de Lillet, Llibre II, fol. 1v: «Super aliis responderunt per omnia bene esse excepto que plures parrochiani sunt in dicta parochia qui nolunt complere voluntatem testaris»; Santa Maria de Puigcerdà, Llibre I, fol. 50v: «Isti infra scripti non compleverunt voluntatem testatoris. Primo manumissores de na Plomera, d-en Petrus Cerdà, d-en Cleyrà, de na Gorga, de n-Oliana, d-en Sautzeda, Tomas Iulià pro fratre suo, d-en Bernardus Seguerra, d-en Ripal Tixedor, Petrus de Saga pro matre sua et alia, Iacobus de Prato, Petrus Boradà pro matre sua, Petrus Riba et en Esquelat. Item manumissores Raymundi de Morerio, Raymundus Guillelmi pro uxore sua. Manumissores d-en Bernardi Mornach pro iniuriis. Manumissores Petri Castellà. Manumissores d-en Bernardus des Gorg. Manumissores d-en Bo Macip Isògal et de na Alicsèn sa muler»

¹³⁴⁰ Sant Pau d'Esterri de Cardós, VP, Llibre IV, fol. 24r: «Item dixerunt quod sunt multi qui nolunt complere voluntatem defunctorum»

¹³⁴¹ Sant Esteve de Bagà, VP, Llibre II, fol. 7r: «Item dixerunt quod ipse Raymundus de Geneberto, testis, et prepositus de Lileto et capellanus de Bagà sunt manumissores Guillelmi de Villa, condam, et minime adimpleverunt voluntatem defuncti et sunt plures alii in dicta parochia qui nolunt complere voluntatem defunctorum, tam manumissores quam heredes».

¹³⁴² VP, Llibre II, fol. 1r.

¹³⁴³ Sant Genís d'Er, VP, Llibre VI, fol. 8r: «Item dixerunt quod Guillelmus Oliverii non vult complere voluntatem Err, capellani condam dicte ecclesie, qui dimisit in sua ultima voluntate quod continue heredes sui tenerent in dicta ecclesia unum presbiterum».

la voluntat dels difunts.¹³⁴⁴ Un altre exemple seria el del prevere de Sant Genís de Montellà, al qual el visitador amonesta perquè «(...) ut hinc ad Pascha compleat voluntatem defuncti alias procedet ut iuris erit ex tunc».¹³⁴⁵

És una de les poques vegades en què es troba una amonestació del visitador, ja que normalment no hi ha cap pena per les negligències de clergues i de laics. Una altra seria la carta que Galceran Sacosta, el visitador delegat de l'arquebisbe de Tarragona, trameté al rector de Puigcerdà perquè ordeni als marmessors Pere Jover i Ramon de la Riba perquè compleixin les voluntats dels testadors.¹³⁴⁶

Atès que no hi ha gaires denúncies sobre aquest aspecte, s'ha d'assumir que el grau de compliment de les voluntats dels testadors que exigia l'Església era satisfactori, fet que sembla corroborar-se en d'altres diòcesis catalanes.¹³⁴⁷

5.3.8. SI ES COMPLEIX EL PAGAMENT DE DELMES I PRIMÍCIES

Com ja hem vist anteriorment,¹³⁴⁸ com a font d'ingressos de la parròquia hi havia, entre d'altres, els delmes, les primícies i les oblacions.¹³⁴⁹ És per aquest motiu que l'Església fos tant zelosa en el correcte pagament d'aquestes exaccions, que no es devien fer tant correctament com s'esperava i, per això, es converteix en un aspecte més dels qüestionaris de visita. En el concili de Lleida de l'any 1293 hi ha dues constitucions que regulen les

¹³⁴⁴ Sant Esteve de Pardines, VP, Llibre I, fol. 54v: «Interrogati de vita clericorum dixerunt quod bene vivunt excepto quod sunt aliqui qui non compleverunt rectoris voluntatem. Primo Bernardus Oliba, item Lavanera, Petrus Tobau, Petrus Plans, Iachobus Plans, Busuldurus Ferrarii, Petrus Guilabert, Guillelmus Galí, Guillelmus Torent et alii plures». Tot i això, penso que aquesta notícia s'ha de tractar d'un error de l'escrivà, que hauria escrit *clericorum* en comptes de *parrochianorum*, ja que al meu entendre, el número de clergues que apareixen citats és massa gran tenint en compte les dimensions de Pardines.

¹³⁴⁵ Sant Genís de Montellà, VP, Llibre I, fol. 34r: «Item precepit dictus visitator Petro presbitero, manumissori Petri de Monteliano, ut hinc ad Pascha compleat voluntatem defuncti alias procedet ut iuris erit ex tunc».

¹³⁴⁶ VP, Llibre VII, fol. 56v. El document sencer està al volum II, apartat *Litterae visitationis*, registre número 72.

¹³⁴⁷ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 1011, per a la diòcesi de Barcelona al segle XIV, escriu: «Debe estimarse muy positiva la intervención episcopal, dado el escaso número de denuncias. Los fallos se reparten en 61 parroquias, interviniendo 74 individuos y 31 grupos».

¹³⁴⁸ Vegeu apartat 5.2.5. *Si fan bon ús dels ingressos econòmics de l'església i dels seus béns*.

¹³⁴⁹ Eren exaccions que els parroquians pagaven al rector pel manteniment de la parròquia. El delme, consistia en un impost del 10% (tot i que a vegades no era aquesta quantitat) dels productes de la terra, i la primícia, en donar els primers fruits o bestiar, sense una quantitat fixa, tot i que sembla que oscil·lava entre un quarantè i un seixantè de la collita. Les oblacions eren uns donatius oferts als clergues per raó dels serveis religiosos.

dècimes: *De decimis*¹³⁵⁰ i *Ne pro decima solvenda aliquid exigatur*.¹³⁵¹ També es va legislar al sínode del bisbe Ramon Despont del 1296, amb algunes constitucions que tractaven sobre els delmes i les primícies i castigaven amb l'excomunió aquells que defraudessin l'església.¹³⁵² La primera constitució del sínode del bisbe Vidal de Blanes del 1357, reitereva la pena d'excomunió del bisbe Ramon Despont i del concili de Tarragona contra aquells que es neguessin a pagar els delmes.¹³⁵³

Aquesta voluntat de rebre les dècimes per part de l'Església la retrobem en els *capitula contra laicos* dels qüestionaris de visita. Així, trobem que en el de Tortosa de 1314 s'inquireix: «Item si sunt aliqui qui male deciment vel primitient». En el de València de 1383-1388 també es pregunta: «Item si solvunt bene decimam et primiciam». En el del qüestionari de visita de Tortosa de l'any 1409 apareix redactat de la manera següent: «Item si solvunt integriter et complete decimas et primicias et si confitentur et comunicant semel in anno». Per últim, al de Saragossa de l'any 1435, es pregunta d'aquesta manera: «Item si bene administrant, nec compotum reddunt de primitiis dictae parochiae».¹³⁵⁴

Hi ha diversos casos en què s'explica que algun feligrès no atorga les dècimes i les primícies corresponents a la seva parròquia. Per exemple, Bernat de Roset Sobirà, de la

¹³⁵⁰ PONS I GURI, 1975, p. 287: «Licet in dubium verti non debeat quod sacris canonibus est statutum, quidam tamen captantes ignorantiam affectatam vertunt in dubium ultrum de fructibus novalium quae sarraceni in montibus aut terris dominorum christianorum faciunt, decimam ipsi sarraceni ipsis ecclesiis solvere teneantur. Unde nos Rodericus, permissione divina sanctae Tarrachonensis ecclesiae archiepiscopus, dubitationis huius materiam amputantes, sacro approbante concilio declarando decernimus sarracenos quoscumque de praedictis novalibus, decimas et primitias debere ecclesiae integre solvere de fructibus aliarum possessionum quae fuerunt christianorum et ad culturam eorundem sarracenorum postmodum pervenerunt, praesertim cum de gregibus quae in montibus et terris huius pascebantur antequam ad culturam novalium redigerentur ab ipsis decimae et primitiae ecclesiis solverentur cum res eadem propter diversitatem fructum non debeat quo ad praestationem decimae diverso iure censi».

¹³⁵¹ PONS I GURI, 1975, p. 287: «Scriptura sacra, patrumque decreta, sanxerunt a cunctis fidelibus Deo et huius ministris decimas ac liber persolvendas. Habet tamen quorundam abusus, quorum Deus venter est, ut cum decimas ad granarium ecclesiae deferunt sicut debent, comestiones seu prandia exhigunt ex hac causa, et quod semel vel una die possent ad granarium ecclesiae aportare per multas vices multosque dies decimas minuatum defferunt, ut singulis vicibus refficiantur a rectoribus, et abentur, quumque hoc in detrimentum et diminutionem iurium decimalium, non sit dubium, redundare. Ideo nos Rodericus, divina providentia sanctae Tarrachonensis ecclesiae archiepiscopus, approbantes sacro concilio hoc fieri, prohibemus consuetudine aliqua quare iuri divino est contraria non obstante. Si quis vero contra prohibitionem nostram huiusmodi peccuniam, comestiones et prandia ex hac causa exhegerit, seu propter hoc partem decimae substraxerit, retinuerit, vel retinere fecerit, et monitus per rectorem infra decem dies non satisfecerit, auctoritate praesentis constitutionis excommunicationis sententia procellatur».

¹³⁵² V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 436.

¹³⁵³ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 441.

¹³⁵⁴ MONJAS, 2008 p. 120, 141, 157, 213.

parròquia de Vilada,¹³⁵⁵ Bernat de Falcs, de Santa Fe¹³⁵⁶ o Pere Pinyana, de Lladrós.¹³⁵⁷ En altres ocasions, com a Estaon o a Noves, és un conjunt de feligresos o tota la comunitat que no paguen el que deuen.¹³⁵⁸ També es testimonia el cas d'un parroquià, Bernat Guillem, de Càldegues, que no vol pagar el cens de la sagristia.¹³⁵⁹

D'altres vegades, s'esmenta que retenen les dècimes i les primícies de manera fraudulenta. És el cas de Pau de Sisquer, de Pinós, el qual «(...) retinet indebite decimas sue laborationis que pertinent ad ecclesiam»¹³⁶⁰ o el de Pere Calp i Pere Enorra, de Llúvia, el qual «(...) fraudulenter penes se retinet decimam et primicias ecclesie».¹³⁶¹ També a la parròquia de Llúvia, els homes del llogarret de Gorguja, retenen les oblacions i altres exaccions que deuen a la parròquia de Llúvia i, amb la seva actitud, «indicunt alios parrocchianos ut faciant illud idem».¹³⁶²

Per últim, cal esmentar que hi havia casos de lladres d'aquestes exaccions. És el del capellà de Sorba, que pren la sisena part de les dècimes i les primícies d'uns masos que té a la parròquia de Tentellatge i, per tant, no els dóna a aquesta església.¹³⁶³ El mateix fa Jaume de Rocafort, el qual pren, entre d'altres, les dècimes per a l'obra de l'església de la Guàrdia d'Ares.¹³⁶⁴

¹³⁵⁵ Sant Joan de Vilada, VP, Llibre II, fol. 11v: «Super aliis articulis dixerunt per omnia bene esse excepto quod Bernardus de Roseto Superior non dat decimam nec primiciam ecclesie predictae».

¹³⁵⁶ Sant Pere de Santa Fe, VP, Llibre II, fol. 43v: «Interrogati de vita parocchianorum una cum rectore responderunt in omnibus bene esse excepto quod Bernardus de Falchs retinet sibi decimam (et) primiciam quam debet dare de alodis suis ecclesie predictae».

¹³⁵⁷ Sant Pere de Lladrós, VP, Llibre IV, fol. 25r-25v: «(...) responderunt quod Petrus Piyana bene su[nt] duo anni elapsi quod non dedit decimam ecclesie de aliquibus terris quas habet in parrochia predicta».

¹³⁵⁸ Santa Eulàlia d'Estaon, VP, Llibre IV, fol. 23r: «(...) responderunt in omnibus bene, excepto quod male dantur comuniter decime»; Sant Sadurní de Noves, Llibre VII, fol. 19v: «Interrogati de vita parocchianorum una cum capellano responderunt in omnibus bene esse excepto quod sunt aliqui parrocchiani qui nolunt dare decimam de olivis».

¹³⁵⁹ Sant Romà de Càldegues, VP, Llibre VII, fol. 42v: «(...) quod Bernardus Guillelmus non vult solvere censum sacristie».

¹³⁶⁰ Sant Vicenç de Pinós, Llibre II, fol. 34v: «Interrogati de vita parocchianorum responderunt in omnibus et per omnia (bene), excepto quod Paulus de Sisquaro retinet indebite decimas sue laborationis que pertinent ad ecclesiam et usque nunc dicta ecclesia [perceperat] ipsas decimas».

¹³⁶¹ Santa Maria de Llúvia, VP, Llibre VI, fol. 9v-10r: «(...) Petrus Calp fraudulenter penes se retinet decimam et primicias ecclesie. Item facit idem Petrus Enorra».

¹³⁶² Santa Maria de Llúvia, VP, Llibre VI, fol. 9v-10r: «Item homines de Gurguya omnes fraudulenter detinent oblationes et plura alia que debent facere ecclesie et indicunt alios parrocchianos ut faciant illud idem».

¹³⁶³ Sant Martí de Tentellatge, VP, Llibre III, fol. 23v: «Item dixerunt quod capellanus de Sorba aufert sextam partem decime et primicie duorum mansium silicet Iohannis de Quererols et mulnerii».

¹³⁶⁴ Sant Esteve de la Guàrdia d'Ares, Llibre VIII, fol. 14r: «(...) quod Iacobus de Rochafort aufert decimam operi et ecclesie predictae et etiam aufert decimam ecclesie omnium possessionum mansi de Muntayó quam dimisit Arnaldus de Angelaria, condan, [dominus] castri de Gàrdia, ecclesie antedictae».

Malgrat els casos exposats, el compliment per part dels parroquians devia ser exemplar, tot i que segur que hi devien haver discrepàncies i problemes a l'hora de fer-lo efectiu. La mateixa situació s'observa, per exemple, a la diòcesi de Tortosa.¹³⁶⁵

5.3.9. SI COMPLEIXEN AMB LES OBLIGACIONS RELIGIOSES

En aquest apartat recullo tres de les obligacions religioses principals que els fidels cristians tenien amb l'Església al llarg de la seva vida. Són la santificació de les festes, la confessió i la comunió i l'observança del dejuni i l'abstinència.

Hi havia una extensa legislació referent a quines pautes havien de seguir els feligresos per tal d'acomplir aquestes obligacions religioses. Així, per exemple, al concili provincial de Lleida de l'any 1229, presidit pel cardenal i bisbe de Sabina Joan Halgrin d'Abbeville, es promulgà la constitució *De monendis parrochianis ad penitentiam*.¹³⁶⁶ Més tard, al concili provincial de Tarragona de l'any 1242, celebrat per Pere d'Albalat, es publicà la constitució *Que festa debent celebrari*.¹³⁶⁷

La novena constitució del sínode diocesà del bisbe Andreu d'Albalat, de l'any 1258, exhortava el poble a recitar l'oració dominical i el credo i també tractava, entre altres coses, de les festes i dejunis.¹³⁶⁸ Al sínode de Francesc de Paholac, de l'any 1311, es publicaren les constitucions *De institutione festivitatum hic contentarum, Quod carnes non*

¹³⁶⁵ GARCÍA EGEA, 1993, p. 66: «Analizando la documentación lo primero que se observa es que, por lo general, los habitantes de la diócesis de Tortosa cumplen el precepto de contribuir con el pago de la primicia y el diezmo al sostenimiento del estamento religioso. Tan sólo en 10 pueblos hay algun caso en el que no se pagan correctamente los impuestos a la Iglesia».

¹³⁶⁶ PONS I GURI, 1974, p. 110: «Sacerdotes frequenter moneant populum ad confessionem faciendam, exponentes et districte servantes constitutionem concilii generalis, videlicet quod si quis confiteri ad minus semel in anno et communionem recipere neglexerit, vivens ab ingressu ecclesie arceatur, moriens ecclesiastica careat sepultura».

¹³⁶⁷ PONS I GURI, 1974, p. 110: «Item cum otium et desidia fomentum pariant vitiorum, festivitatum multitudinem duximus temperandam, cum in illis eo quia non laborant pauperes agraventur et ociosi et desidiosi ad illicita provocentur, quare festivitates colendas necessario subnotavimus, quas qui contempserit colere per suum presbiterum compellantur: Est festum scilicet Circumcisionis Domini et Epiphanie, Sancti Vincentii, Purificationis beate Marie, Mathie apostoli, Anuntiationis, duorum dierum octabarum Pasce, Sancti Marchi evangeliste, Philipi et Iacobi, Inventionis Sancte Crucis, Assensionis Domini, ferie duarum octabarum Pentecostes, Iohannis baptiste, Petri et Pauli, Sancte Marie Magdalene, Iacobi apostoli, Sancti Laurentii, Assumptionis Beate Marie, Sancti Bartholomei, Nativitas Beate Virginis, Mathei apostoli, Santi Michaelis, Luche evangeliste, Simonis et Iudas, Omnium Sanctorum, Sancti Martini, Sancti Andree, Sancti Nicholay, Sancti Thome, Nativitatis Domini, Sancti Stephani, Sancti Iohannis apostoli; et quelibet parrochialis observet festivitatem illius sancti in cuius honore est constructa eius maior ecclesia. Officia vero harum sollemnitatum et omnium aliarum, sive sint novem, vel trium lectionum, prout actenus consuevit fieri ac clericis in ecclesiis etiam in portionibus observentur et ad audiendum officia layci nichilominus moneantur».

¹³⁶⁸ V. CÀRCEL ORTÍ, 1988, p. 432.

*fiant per carnifices in diebus jejuniorum, nisi in casibus hic contentis*¹³⁶⁹ i *Quod in diebus ieiunorum non fiant carnes*.¹³⁷⁰ Per últim, a la compilació del patriarca d'Alexandria de 1330, s'hi recollen les constitucions *Que festa debeant coli*¹³⁷¹ i *Quod constitutio «Omnis utriusque sexus» servetur*.¹³⁷²

La legislació referent al compliment de les obligacions religioses per part dels fidels també queda recollida als diversos qüestionaris de visita. Al de la visita de Tortosa de Francesc de Paholac de 1314 es pregunta: «Item si festa bene coluntur et si bene ieiunia observantur». Al de la visita de Girona de l'any 1329 s'inquireix: «Item si colunt festa eis indicta et observant ieiunia» i «Item utrum omnis a XIII annis et ultra [uadant] ad penitenciam et recipiant eucaristiam temporibus assuetis et quod semel saltem conf[iten]tur in anno». Unes qüestions similars apareixen en el qüestionari de València de 1383-1388: «Primo si parrochiani veniunt bene ad ecclesiam», «Item si confitentur et comunicant semel saltem in anno», «Item si colunt bene festa», «Item si sunt aliqui qui in Quadragesima vel aliis diebus prohibitis comedant carnem». Al de la visita de Tortosa de 1409 es pregunta: «Item qualibet parrochiani veniunt ad ecclesiam ad divinum officium audiendum et si ieiunant et si festa praecepta colunt» i «Item si solvunt integritur et complete decimas et primicias et si confitentur et comunicant semel in anno». I, per últim, el ma-

¹³⁶⁹ VILLANUEVA, 1806, vol. V, p. 294.

¹³⁷⁰ GUITARTE IZQUIERDO, 1991, p. 195.

¹³⁷¹ PONS I GURI, 1975, p. 321-322: «Item cum otium et desidia fomentum pariant viciorum, festivitatum multitudinem duximus temperandam, cum ille eo quod non laborant, pauperes agraventur, et ocisi et desidiosi ad illicita provocentur. Quare festivitates colendas necessario subnotamus, quas qui contempserit colere per suum presbiterum compellantur; festum sunt Circumscisionis Domini, Epiphantie, sancti Vincentii, Purificationis sancte Marie, Kathedre sancti Petris, Mathie apostoli, Anuntiationis beate Marie, duorum dierum octavarum Pasche, sancti Marchi evangeliste, Philipi et Iacobi, Inventionis sancte Crucis, Ascensionis Domini, ferie secunde octavarum Penthecostes, sollempnitatis Corporis Christi, Ihoannis baptiste, Petri et Pauli, sancte Marie Macdalene, Iacobi apostoli, sancti Laurentii, Assumptionis beate Marie, sancti Bartholomei, Nativitatis beate Marie Virginis, exaltationis sancte Crucis, Matehi apostoli, sancte Tecele, sancti Michaelis, Luche evangeliste, Simonis et Iude, Narcissi episcopi, Omnium Sanctorum, sancti Martini, sancti Andree, sancti Nicholai, sancti Thome, Nativitatis Domini, sancti Stephani, sancti Iohannis apostoli. Et quelibet parrochia observet festivitatem illius sancti in cuius honore constructa est maior ecclesia. Officia vero harum sollempnitatum et omnium aliarum, sive sint novem, sive trium lectionum, prout hactenus consuevit fieri a clericis in ecclesiis et in portionibus observentur, et ad audiendum officia laici nichilominus moneantur».

¹³⁷² PONS I GURI, 1975, p. 356: «Ne circa ea que sunt de necessitate salutis, periculosa ignorantia allegetur, precipimus ecclesiarum rectoribus et eorum locatinentibus ut, ad minus quater in anno, exponant parrochianis suis qualiter iuxta statutum concilii generalis quilibet ex quo ad annos discretionis pervenerit, masculus videlicet ad XIII, femina vero ad XII, tenetur semel saltem in anno, omnia sua peccata fideliter confiteri, et recipere, ad minus in festa Pasche, Eucharistie sacramentum, nisi de licentia confessoris ad tempus duxerit abstinendum. Aliter, vivens, a ingressu ecclesie arceatur, et moriens, careat ecclesiastica sepultura».

teix tema es troba també en el qüestionari de Saragossa de 1435: «Item si servant festa statuta ab Ecclesia» i «Item si quolibet anno confitentur et recipiunt sacramentum eucharistiae».¹³⁷³

La santificació de les festes consistia en celebrar el diumenge com a dia del Senyor i, juntament amb ell, tot un seguit d'altres festivitats consagrades a Déu o als sants.¹³⁷⁴ Justament per aquest motiu, no es podia treballar en diumenge ni en els dies festius. L'únic cas que he documentat en què s'expliciti aquest aspecte és a la Seu d'Urgell, en què simplement es diu que «(...) minus bene colunt festa».¹³⁷⁵

Aquests dies, a més, els feligresos havien d'anar a missa. Ja ho especificava el concili de Mérida. A la diòcesi d'Urgell aquest precepte es devia complir extraordinàriament perquè no he trobat cap acusació de feligresos que no assisteixin a missa.¹³⁷⁶ Tanmateix, l'acusació contra els parroquians de Sant Martí d'Aravó, església sufragània de Sant Vicenç de Saneja, indica que no assistien a missa a la parròquia en les festes solemnes, però seria natural que els diumenges anessin a missa a la seva església sufragània.¹³⁷⁷

La comunió i la confessió eren dos preceptes que s'havien de complir anualment. Va quedar establert en el IV Concili del Laterà (1215), en què s'obligava almenys a confessar-se un cop l'any i a combregar per Pasqua.¹³⁷⁸ Serà més endavant quan s'establirà el costum de confessar-se per quaresma i combregar per Pasqua.¹³⁷⁹ A les constitucions de la compilació del patriarca d'Alexandria, de 1330, queda establerta l'edat a partir de la qual s'havien de complir aquests dos preceptes: «masculus videlicet ad XIII, femina vero

¹³⁷³ MONJAS, 2008, p. 120, 127-128, 140-141, 143, 213.

¹³⁷⁴ Vegeu nota 1354.

¹³⁷⁵ La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 8r: «Item super X articulo respondit quod minus bene colunt festa et ieiunant ieiunia».

¹³⁷⁶ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 526, per a la diòcesi de Barcelona constata que hi ha acusacions d'almenys una persona que no assisteix a missa a 77 parròquies del bisbat, cosa que representaria un terç de totes les esglésies.

¹³⁷⁷ Sant Vicenç de Saneja, Llibre VI, fol. 12r: «Interrogati de vita parrochianorum una cum antedicto vicario in omnibus bene dixerunt (et) quod parrochiani Sancti Martini d'Aravó debent venire in solepnibus festivitibus facere obedienciam et de hoc est factum instrumentum publicum et modo non veniunt et it inuiriuntur matriri ecclesie antedictae».

¹³⁷⁸ Cànon 21, IV Concili del Laterà: «Omnis utriusque sexus fidelis, postquam ad annos discretionis pervenerit, omnia sua solus peccata confiteatur fideliter, saltem semel in anno proprio sacerdoti, et iniunctam sibi poenitentiam studeat pro viribus adimplere, suscipiens reverenter ad minus in Pascha eucharistiae sacramentum nisi forte de consilio proprii sacerdotis ob aliquam rationabilem causam ad tempus ab eius perceptione duxerit abstinendum».

¹³⁷⁹ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 564.

ad XII». ¹³⁸⁰ Així doncs, des dels 12 anys en el cas de les nenes i dels 14 en el dels nens, era obligatori confessar-se i combregar almenys un cop l'any. Respecte a aquesta obligació sí que trobem algun cas en què els testimonis diuen que un coparroquià no segueix aquests preceptes.

Així, per exemple, hi ha parroquians dels quals es diu que fa molt temps que no es confessen, com Arnau de Sant Joan de Bergús «(...) nec a XXX^{ta} annis citra non venit ad confessionem», ¹³⁸¹ Pere Ferrer, de Sant Sadurní del Cint, que fa «(...) XX^{ti} annos et plus quod non venit ad confessionem» ¹³⁸² o Berenguer de Prat, de Puigcerdà, el qual «(...) nunquam fuit confesus». ¹³⁸³ També hi ha casos de fidels que fa molt temps que ni es confessen ni combreguen, com el d'Arnau Estover de Vilanova de les Escaldes, que com hem vist també era acusat d'heretge, el qual «(...) nunquam recepit a XX^{ti} annis citra Corpus Domini nec fuit confesus». ¹³⁸⁴

El que no es pot discernir clarament a partir de les fonts és si els acusats de no confessar-se o no combregar, assistien o no a missa. Segons la visita, Pere Toldrà, de Guils de Cerdanya, «(...) non confitetur nec recipit aliquod ecclesiasticum sacramentum», però alhora diu que «nec offert in ecclesia nec intendit nec pacem reciperet», que són actes que es duen a terme durant la missa. També sembla confirmar-ho el fet que els testimonis diguin «(...) et blasphematur et quando Corpus Domini Christi elevatur non respicit ad Corpus immo ad fenestram quandam ipsius ecclesiam». ¹³⁸⁵

¹³⁸⁰ PONS I GURI, 1975, p. 356.

¹³⁸¹ VP, Llibre III, fol. 26r: «Item Arnaldus, generii de Vilones, blasphemavit Deum et Beatam Mariam et non vult parere mandatis ecclesie nec a XXX^{ta} annis citra non venit ad confessionem»

¹³⁸² VP, Llibre III, 22v: «Item dixerunt quod Petrus Ferrari d'Ambruyachs estetit per XX^{ti} annos et plus quod non venit ad confessionem».

¹³⁸³ VP, Llibre I, fol. 51r: «Item dixerunt quod Berengarius de Prat nunquam fuit confesus».

¹³⁸⁴ VP, Llibre VII, fol. 46v: «Et rector dixit quod Arnaldus Stover, eius parrochianus, nunquam recepit a XX^{ti} annis citra Corpus Domini nec fuit confesus nec facit oblationes nisi nuper in festo Natale Domini et obtulit minimam oblationem et dixit quedam verba quod *altra arma no era sinó sanch* presentibus Iohanne Fils et Petro Arnaldi, eiusdem parrochiane, et Iachobo de Pi de Livia»; Llibre I, fol. 44v: «Interrogatus dixit quod Arnaldus Estouer dixerat coram Iohanne Fils et Petro Arnaldo de Podio Ciritano et Iacobo Pi de Livia quod non erat Deus neque anima in homine nisi sanguis et sunt bene XXX^{ta} anni elapsi quod dictus Arnaldus Estouer non fuit sibi confesus nec recepit Corpus Christi»

¹³⁸⁵ VP, Llibre I, fol. 47r: «Item dixerunt quod Petrus Tolrà fingit se stultum verbis tamen nihil disipat de suo immo lucratur modis omnibus quibus potest tamen non confitetur nec recipit aliquod ecclesiasticum sacramentum nec offert in ecclesia nec intendit nec pacem reciperet aliquo modo immo vituperat frequenter clericos et blasphematur et quando Corpus Domini Christi elevatur non respicit ad Corpus immo ad fenestram quandam ipsius ecclesiam [vel ad alium [...]] et breviter non vident in aliquo quod faciat ut christianus immo fuit dictum sibi aliquando et per plures quod ipse erat hereticus et ipse respondebat «ego sum et volo esse». Item dixerunt quod de tota Quadregesima non faceret aliquid

Així doncs, que no es confessin ni rebin el cos de Crist no vol dir que no vagin a la missa dominical. Cal destacar que si ho comparem amb d'altres diòcesis, com la de Barcelona, els resultats també són similars: molt poca gent no complia aquests preceptes.¹³⁸⁶

La darrera de les tres obligacions cristianes era el dejuni i l'abstinència. El dejuni consistia en abstenir-se de menjar durant un temps determinat, si bé segurament hi havia la possibilitat de fer un àpat al dia,¹³⁸⁷ tot i que la nostra font no ho diu. La nostra visita només esmenta la Quaresma com a període de dejuni, però també comenta que n'hi ha d'altres,¹³⁸⁸ que devien ser comuns a tota la província Tarraconense com per exemple, l'Advent o la Pentecosta.¹³⁸⁹ L'abstinència, en canvi, consistia en abstenir-se d'un tipus d'aliment durant un període determinat. Aquest aliment va ser, evidentment, la carn, tal i com es recull a la compilació del patriarca d'Alexandria de 1330.¹³⁹⁰ Els períodes d'abstinència coincidien amb els de dejuni, però també eren dies on s'havien d'abstenir de menjar carn els divendres i els dissabtes. D'aquí que al final sorgissin llicències episcopals per a gent malalta que no podia seguir aquest ritme d'abstinències i dejunis. Tot i això, sembla que el seguiment d'aquests preceptes també va ser molt efectiu si ens refiem de les poques acusacions al respecte, tant a la nostra visita, com a d'altres diòcesis que s'han estudiat.¹³⁹¹ De fet, només en trobem a la Seu d'Urgell, on «minus bene colunt festa

manibus suis et dicit quod non comedit nisi panem et aquam per totam Quadragesimam et hoc tenuit per v^e annos vel ultra».

¹³⁸⁶ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 607: «Son escasísimas las denuncias anotadas en los registros diocesanos. Se documentan para la confesión 28 personas para 23 parroquias en toda la primera mitad del siglo XIV. Casos de pertinacia, sin duda, pues algunos llevaban sin confesarse 12 años, 15, 22 o 30, y de un individuo se registra que jamás se confesó; la mayoría, hombres. Lo mismo vale para la comunión. Quien se confesaba, comulgaba. No al revés».

¹³⁸⁷ BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 595: «No aparece referencia alguna sobre otros dos puntos del ayuno: las horas de vigencia y la posibilidad de una comida al día. Seguramente era permitida una comida para todo el día, ya que en 1244 se denunciaba públicamente el abuso de quienes *pluries reficiantur*».

¹³⁸⁸ La Seu d'Urgell, VP, Llibre I, fol. 8r: «Item (super) x articulo interrogatus respondit quod vix cognoscuntur ieiunia tempore Quadragesima vel alia in Sede Urgellensis».

¹³⁸⁹ A la diòcesi de Barcelona eren l'Advent, la Quaresma, la Pentecosta i al setembre. BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 594.

¹³⁹⁰ PONS I GURI, 1975, p. 358-359, constitució *Quod in diebus ieiunii non comedantur carnes*.

¹³⁹¹ Pel que fa a Barcelona, BAUCELLS, 2004-2007, vol. I, p. 608: «A falta de noticias sobre incumplidores, debe concluirse que se cumplía bien y que, por tanto, se aceptaba el mandato»; Quant a la diòcesi de Tortosa, GARCÍA EGEA, 1993, p. 64: «Analizando todo este aspecto del comportamiento religioso de los laicos en la diócesis de Tortosa, comprobamos que en 27 parroquias de la misma, aparece algún fallo en este sentido. O bien se denuncia que los habitantes no guardan correctamente el ayuno y abstinencia o que se trabaja en días festivos. (...) La mayoría del pueblo cumpliría bien con sus deberes religiosos».

et ieiunant ieiunia (...) vix cognoscuntur ieiunia tempore Quadragesima vel alia in Sede Urgellensis».¹³⁹²

Per últim, només em queda comentar l'acusació que es fa a Puigcerdà d'un seguit de parroquians als quals se'ls titlla de mal cristians i que, com a conseqüència de manca de més referències, només puc aventurar la hipòtesi que el visitador es volgués referir a feligresos que no complien els preceptes que acabo d'explicar.¹³⁹³

¹³⁹² VP, Llibre I, fol. 8r.

¹³⁹³ VP, Llibre I, fol. 51r: «Item dixerunt quod isti sunt mali cristiani, videlicet, Guillelmus Lasa, Raymundus Faber, Guillelmus Queixans»

5.4. LES PENES IMPOSADES

Ja he anat comentant que la finalitat de la visita sembla ser més pecuniària que no pas reformadora de la moral. En tot cas, no hi ha gairebé cap pena per als parroquians, fins i tot en aquells casos més greus, com els de creences en el més enllà, el de robar les dècimes o el de l'adulteri. Les úniques penes s'apliquen als clergues, els quals s'exposen a una quantitat econòmica per fer front a les seves faltes i també a les dues formes de censura més exteses del moment: l'excomunió i l'entredit.¹³⁹⁴

La pena més senzilla, però segurament poc eficaç, era la de pagar una quantitat de diners. Normalment anava associada al concubinat clerical i ja l'hem vist en parlar-ne.¹³⁹⁵

En altres casos, però, es recorria a l'excomunió i l'entredit per tal de corregir al clergue o al fidel. L'excomunió és, tal com el seu nom indica, separar de la comunió i, per tant, de la comunitat. Qui queia en l'excomunió era considerat un exiliat i restava aïllat dins la pròpia parròquia. Hi havia, tanmateix, un procés abans de procedir a l'excomunió que començava amb una triple amonestació, que podia fer-se per tres vegades o les tres vegades alhora. A partir dels textos de la visita, normalment s'usava la triple amonestació d'un sol cop:

Et dictus visitator mandavit rectori ipsius ecclesie ut hinc ad domicam proximam satisfaciat de procuratione sibi debita ratione visitationis, **quem terminum sibi pro primo, secundo, tercio ac perhemptorio assignavit**, alias ex tunc in hiis scriptis dictam ecclesiam subposuit ecclesiastico interdicto et persona ipsius rectoris excomunicacionis sententia innodavit.¹³⁹⁶

Un cop amonestat, se li donava un termini, normalment curt, per esmenar-se:

Et dictus visitator **mandavit dicto capellano ut infra VIII dies** satisfaciat de procuratione debita ratione visitationis in dicta ecclesia impense, quem terminum eiusdem pro primo, secundo, tercio et perhemptorio assignavit, alias ex tunc monitione premissa in hiis scriptis dictam ecclesiam subposuit ecclesiastico interdicto et dictos rectores excomunicacionis sententia innodavit.¹³⁹⁷

Transcorregut el temps que se li donava, l'inculpat era excomunicat immediatament, d'aquí que també se l'anomeni *ipso facto* o *latae sententiae*.¹³⁹⁸ Després, s'havien de

¹³⁹⁴ BAUCCELLS, 2004-2007, vol. III, p. 2041-2208.

¹³⁹⁵ Vegeu apartat 5.2.13. *Si són concubinaris*.

¹³⁹⁶ Sant Martí d'Urtx, VP, Llibre VII, fol. 43v.

¹³⁹⁷ Sant Cristòfol de Burg, VP, Llibre V, fol. 17v.

¹³⁹⁸ La Seu d'Urgell, Llibre VII, fol. 9r: «Item dixit quod Guillelmus Bernardi, Ferrarius Barberano et magister Fernando sunt excomunicati ex eo quia cum **lata esse sententia** [excomunicacionis] per venerabilem Petrum Bos, visitorem tunc domini archiepiscopi Terrachoni».

donar a conèixer els excomunicats a la missa major dominical o quan hi hagués més gent:

(...) mandavit Bernardo Gerbaudi, rectori ecclesie prelibate, **ut eos excomunicatos in sua ecclesia diebus dominicis et festivis ubi maior aderit populi multitudo, excomunicatos publice nunciaret cum ipso facto sententiam excommunicationis incurerint** iuxta processum factum per executores gratie domino archiepiscopo Terragone a Sumo Pontifice facte super visitatione facienda per alium.¹³⁹⁹

Aquesta era l'excomunió usual o menor. L'excomunió major o anatema, era el pas següent, en cas de contumàcia i pertinàcia de l'acusat. En aquest cas, hi havia un cerimonial en què el clergue que havia de celebrar l'excomunió, anava a la porta de l'església amb unes candeles enceses i es tocaven les campanes insistentment amb un to monòton, mentre es llegien els noms dels excomunicats, per acabar apagant les candeles, llençar-les a terra i trepitjar-les. Aquest cerimonial també es coneix com *pulsatis campanis et extinctis candelis*:

Et dictus Guillelmus de Viverio, videns maliciam et rebellionem antedicti rectoris in hiis scriptis monitione premissa, dictum capellanum excommunicationis sententiam innodavit et dictam ecclesiam subposuit ecclesiastico interdicto, **et nihilominus innodavit omnibus clericis convicinis ut dictum rectorem in suis ecclesiis excommunicatum denunciaret candelis extinctis et pulsatis campanis** et ipsam ecclesiam interdictam.¹⁴⁰⁰

A l'excomunicat se l'apartava de tots els serveis religiosos i els sagraments, fins i tot de la sepultura, i se li feia un buit social. A més, amb el cerimonial de *pulsatis campanis i extinctis candelis* se l'anava denunciant en els dies amb més congregació, fins al moment en què l'excomunicat de *motu proprio* decidís revertir els efectes que el seu comportament havia desencadenat.

(...) et eam denunciaret excommunicata **diebus dominicis et festivis** in sua ecclesia nisi mayor populi aditer multitudo tantum et **tamdiu donec a dicto visitatore contrarium receperit in mandatis**.¹⁴⁰¹

Si l'excomunió afectava a una persona, l'entredit era una censura eclesiàstica d'efectes també devastadors per als feligresos, perquè afectava tant als culpables com als innocents. Es podia posar en entredit una persona, un col·lectiu, un temple o una

¹³⁹⁹ Sant Esteve d'Alàs, Llibre I, fol. 10r.

¹⁴⁰⁰ Sant Jaume de la Manresana, Llibre III, fol. 40v.

¹⁴⁰¹ Santa Cecília de Bolvir, Llibre I, fol. 47v.

població. Així doncs, consistia en privar de la participació en l'ofici diví, quan es posava en entredit una persona o un col·lectiu, o cessar l'ofici diví, quan es posava en entredit una església. A més, els clergues podien caure en la suspensió, és a dir, que ells no podien celebrar, però el temple podia continuar obert i celebrar-hi algú altre. Aquesta pena, la de la suspensió, va ser la més habitual entre els clergues concubinaris:

Et dictus visitator mandavit dicto rectori ut hinc ad diem mercuri proximam compareat coram [ipso] apud Solsonam compositurus cum [eo] de procuracione sibi debita ratione visitationis quam fecimus in dicta ecclesia et etiam quod tunc componat secum de publico concubinato quo iacet, alias ex nunc ut ex tunc [et] ex tunc ut ex nunc **subponimus dictam ecclesiam ecclesiastico interdicto et ipsum suspendimus a divinis.**¹⁴⁰²

El procediment era similar al de l'excomunió, però sense el cerimonial del *pulsatis campanis* i *extinctis candelis*. Normalment l'entredit era temporal, entre quinze dies i un any, moment en que s'arribava al cessament, en què automàticament s'aixecava la pena i es podia tornar a celebrar.

A més, podia haver-hi d'altres penes, com la penitència pública. El fidel que la feia, havia d'anar un o més diumenges a missa, i a la porta del temple, havia de posar-se dret, però inclinat, sense capa, mig despul·lat i descalç, amb una vara i una corretja al coll. Ell mateix o un prevere, l'assotava mentre durava la missa. Després demanava públicament perdó i el prevere l'absolia. Finalment entrava a l'església i així havia refet la seva falta. D'aquest tipus de penitència, malauradament, no n'hi ha cap a la nostra visita.

A part d'aquestes penes, també hi havia exaccions econòmiques. Tot i això, només es constaten multes econòmiques a alguns clergues concubinaris que han de pagar una quantitat variable, entre 4 i 50 sous, com a conseqüència del seu concubinat.¹⁴⁰³ Aquest és, doncs, un dels motius que fa pensar que l'interès d'aquesta visita era econòmic.

¹⁴⁰² Santa Maria d'Oluja, Llibre II, fol. 43v.

¹⁴⁰³ Vegeu l'apartat 5.2.13. *Si són concubinaris*.

5.5. LES RENDES DE LES PARRÒQUIES

Com ja he explicat a l'apartat en el qual s'estudia si els rectors fan bon ús dels béns de l'església,¹⁴⁰⁴ aquesta es mantenia sobretot en base a les rendes que aportaven els feligresos en forma de delmes i primícies i altres donatius. Aquest aspecte només es demanava en el qüestionari de Jaume de Marquilles de 1413-1414, amb la pregunta: «Item redditus et fructus eiusdem ecclesie quam summam ascendunt».¹⁴⁰⁵ Cal destacar aquí, que de les visites conservades només s'interroga al rector sobre les rendes de les parròquies un any, que sol ser el primer. A la resta de visites ja no es torna a preguntar. Aquesta dada no s'ha conservat de tots els deganats i només es troba a la Vall de Lord, Cerdanya, Berga i Urgellet. Potser la de la resta de deganats es trobava en els llibres que no s'han conservat.

De l'anàlisi de la visita es poden extreure un seguit de dades econòmiques que poden interessar per veure el valor econòmic de les parròquies. Atès que és un tema que s'allunya de l'àmbit i finalitat d'aquesta tesi, només presento les dades en forma de taules i amb el seu corresponent mapa (MAPES 35-48).

Aprofito aquest apartat per incloure-hi també les quantitats que van haver de satisfer els rectors pel dret de procuració, que se'ls exigia en ésser visitada una parròquia. El més destacable d'aquestes dades és que no tenen un patró aparent. Per exemple, davant dues parròquies amb la mateixa quantitat de rendes, paguen dues quantitats diferents per procuració. En una línia similar, trobem que, de vegades, el que s'ha de pagar varia enormement d'un any a l'altre, sense que hi hagi cap motiu aparent a partir del que es pot veure en el registre de la visita.

VALL DE LORD

Parròquia	Rendes	Procuració	
		1314-1314	1315
ADRAÉN, Sant Martí	No consta	50 s	55 s
L'AGUDA DE TORÀ, Santa Maria	20 l	40 s	60 s
AGUILAR, Santa Maria	2,5 l (50 s)	4 s	4 s
ALINYÀ, Sant Esteve i Sant Llorenç	25 l	56 s	56 s
ALTA-RIBA, Sant Jordi	10 l	20 s	20 s
ANOVES, Santa Eulàlia	15 l	16 s	30 s
ARDÈVOL, Santa Maria	7,5 l	15 s	15 s
BERGÚS, Sant Joan	4 l	9 s 4 d	9 s
BESORA, Sant Serni	8 l	15 s	17 s
BIOSCA, Santa Maria	40 l	60 s	60 s

¹⁴⁰⁴ Vegeu apartat 5.2.5. *Si fan bon ús dels ingressos econòmics de l'església i dels seus béns.*

¹⁴⁰⁵ MONJAS, 2008, p. 178.

BONNER, Santa Eulàlia	5 l	10 s	10 s
CAMBRILS, Sant Martí	10 l	25 s	50 s
CANALDA, Sant Julià	20 l	30 s	10 s
CAPOLAT, Sant Martí	12,5 l	29 s	30 s
CARDONA, Sant Miquel	35 l	70 s	140 s (7 l)
CARDONA, Sant Vicenç	No consta	140 s (7 l)	140 s (7 l)
CASTELLAR, Sant Pere	10 l	20 s	25 s
CASTELLFOLLIT, Santa Maria	No consta	0 s	0 s
CASTELLTORT, Sant Climent	10 l	23 s	40 s
CASTELVELL, Sant Miquel	40 l	50 s	—
EL CAVALL, Sant Pere	5,5 l	10 s	10 s
CELLERS, Sant Martí	No consta	5 s	11 s
CEURÓ, Sant Julià	15 l	30 s	30 s
EL CINT, Sant Sadurní	20 l	50 s	70 s
CLARÀ, Sant Andreu	40 l	40 s	140 s (7 l)
CLARET, Santa Maria	10 l	20 s	25 s
CLARIANA, Sant Serni	10 l	13 s	26 s
LA COMA, Sant Quirze i Santa Julita	9,5 l	22 s	30 s
CORNELLANA, Sant Pere	No consta	58 s	58 s
CORREÀ, Sant Martí	NS	18 s	18 s
LA CORRIU, Sant Martí	10 l	30 s	30 s
L'ESPLUGA, Sant Fruitós	—	—	10 s
FONTANET, Sant Miquel	5 l	15 s	23 s
FÓRNOLS, Sant Climent	No consta	40 s	65 s
FREIXA, Sant Martí	7,5 l	20 s	15 s
GARGALLÀ, Sant Andreu	6 l	10 s	10 s
GOSPÍ, Sant Martí	20 l	35 s	40 s
GRAUDESCALES, Sant Pere	25 l (amb l'església de Busa)	50 s	50 s
IVORRA, Sant Cugat	25 l	40 s	40 s
JOSA, Santa Maria	No consta	58 s	0 s
JOVAL, Sant Martí	7,5 l	16 s	—
LLADURS, Sant Martí	No consta	24 s	25 s
LLANERA, Sant Martí	15 l	25 s	30 s
LA LLENA, Sant Sadurní	4,5 l	10 s	15 s
LLINARS, Sant Iscle i Santa Victòria	15 l	30 s	35 s
LLOBERA, Sant Pere	No consta	50 s	50 s
LLOBEROLA, Sant Miquel	No ho vol dir	30 s	40 s
LLUELLES, Sant Feliu	6,5 l	18 s	23 s
MALGRAT, Santa Maria	10 l	22 s	39 s
MARCINYAC, Sant Miquel	6,5 l	30 s	25 s
MATAMARGÓ, Sant Pere	15 l	35 s	35 s
EL MERCADAL, Santa Margarida	10 l	7 s	7 s
MIRAVÉ, Sant Pere	15 l	28 s	34 s
MONTFALCÓ MURALLAT, Sant Pere	10 l	20 s	20 s
MONTPOL, Sant Miquel	20 l	40 s	45 s
MORIPOL, Sant Vicenç	10 l	13 s	13 s
MORUNYS, Sant Llorenç	No consta	40 s	40 s
NAVÈS, Santa Margarida	8 l	30 s	46 s
ODÈN, Santa Cecília	20 l	40 s	70 s
OLIUS, Sant Esteve	30 l	50 s	50 s
OLUJA, Santa Maria	11 l	40 s	50 s
OSSEA, Santa Maria	7,5 l	18 s	23 s

LA PEDRA, Sant Serni	8,5 l	10 s	24 s
PERACAMPS, Santa Maria	No consta	20 s	8 s
PEGUEROLLES, Sant Martí	6 l	13 s	14 s
PERLES, Sant Romà	4,5 l	9 s	12 s
PINELL, Sant Miquel	15 l	30 s	33 s
PINÓS, Sant Vicenç	15 l	30 s	32 s
PORTELL, Sant Cugat	20 l	40 s	50 s
POSADA, Santa Eulàlia	No consta	12 s 6 d	—
RINER, Sant Martí	30 l	40 s	45 s
SALO, Sant Feliu	10 l	23 s 4 d	23 s 4 d
LA SALSA, Sant Sadurní	10 l	22 s	25 s
SANTA FE, Sant Pere	12 l	25 s	50 s
SASSERRA, Sant Pere	—	—	9 s
LA SELVA, Sant Climent	6,5 l	15 s 2 d	18 s 2 d
SISQUER, Sant Esteve	20 l	45 s	45 s
SOLSONA, Santa Maria	No consta	140 s (7 l)	140 s (7 l)
SORBA, Santa Maria	No consta	No consta	—
SU, Santa Maria	No consta	21 s	25 s
TALTEÜLL, Sant Pere	20 l	46 s 8 d	60 s
TENTELLATGE, Sant Martí	5 l	11 s 8 d	19 s
TERRASSOLA, Sant Pau	4,5 l	12 s	13 s 6 d
TIMONEDA, Santa Eulàlia	6 l	14 s	22 s
TORREDENEGÓ, Santa Maria	—	—	10 s
ELS TORRENTS, Sant Julià	7,5 l	13 s	16 s
ELS TORRENTS, Santa Maria	1 l 5 s	3 s	3 s
TUDELA, Sant Pere	No consta	35 s	0 s
TUIXÉN, Sant Esteve	No consta	100 s	100 s
LA VALL D'ORA, Santa Eulàlia	10 l	27 s	25 s
LA VALLDAN, Sant Just i Sant Pastor	8 l	30 s	25 s
VALLFEROSA, Sant Pere	5 l	15 s	16 s
VALLS, Santa Maria	4,5 l	9 s	19 s
VALLMANYA, Sant Pere	15 l	35 s	35 s
LA VANSA (=ELS GARRICS), Sant Julià	No consta	28 s	40 s
LA VANSA, Sant Pere	No consta	45 s	45 s
VERGÓS GUERREJAT, Santa Magdalena	4 l	10 s	10 s
VIVER, Santa Maria	15 l	35 s	40 s

CERDANYA

Parròquia	Rendes	Procuració		
		1313	1314	1315
AGE, Sant Julià	No consta	40 s	40 s	40 s
ALF, Sant Jaume	10 l	15 s	26 s 10 d	26 s 10
ALL, Santa Maria	No consta	45 s	60 s	60 s
ALP, Sant Pere	No consta	80 s	100 s	100 s
ANCS (=LES PERERES), Sant Esteve	45 modios bladii	33 s	50 s	51 s
ANES, Sant Mamet	18 l	30 s	70 s	70 s
ANGOSTRINA, Sant Andreu	25 l	40 s	70 s	72 s
ANSOVELL, Sant Martí	No consta	35 s	—	40 s
ARÀNSER, Sant Martí	34 l	65 s	90 s	90 s
ARISTOT, Sant Andreu	25 l	40 s	60 s	50 s
ARSÈGUEL, Santa Coloma	<i>Terciam partem primici-</i>	50 s	—	75 s

	<i>am et decimam</i>			
BALTARGA, Sant Andreu	20 l	18 s	30 s	20 s
BAR, Sant Esteve	No consta	80 s	—	92 s
BARGUJA, Sant Vicenç	12 l	20 s	—	18 s 8 d
BEDERS, Santa Cecília	15 l	30 s	23 s	23 s
BÉIXEC, Sant Iscle i Santa Victòria	15 l	25 s	—	44 s
BOLQUERA, Santa Eulàlia	—	—	Il·legible	60 s
BOLVIR, Santa Cecília	21 l	35 s	55 s	55 s
BOR, Sant Marcel	28 l	50 s	48 s	46 s
BRANGOLÍ, Sant Fruitós	10 l	10 s	20 s	20 s
BRUGUERA, Sant Feliu	15 l	No consta	33 s	38 s
CÀLDEGUES, Sant Romà	55 l	100 s	120 s (6 l)	120 s (6 l)
CAMPELLES, Sant Martí	—	—	50 s	50 s
ELS CASTELLS, Sant Martí	15 l	25 s	35 s	35 s
CAVA, Sant Climent	16,5 l	28 s	—	35 s
CAVALLERA, Sant Miquel	—	—	35 s	35 s
COBORRIU DE BELLVER, Sant Serni	35 l	60 s	60 s	60 s
CORTÀS, Sant Policarp	No consta	18 s	39 s	39 s
DAS, Sant Llorenç	34 sextaria bladii	30 s	36 s	46 s
DORRES, Sant Joan	40 l	60 s	70 s	60 s
DÒRRIA, Sant Víctor	40 l	70 s	80 s	90 s
ÈGUET, Sant Esteve	—	—	60 s	70 s
EINA, Sant Miquel	—	—	55 s	55 s
ÉLLER, Santa Eulàlia	25 l	40 s	50 s	50 s
ENVEIG, Sant Sadurní	No consta	30 s	30 s	30 s
ER, Sant Genís	60 l (70 modios bladii [45 l]. En llana i altres 15 l o més)	50 s	110 s	140 s (7 l)
ESTAVAR, Sant Julià	30 l	50 s	45 s	55 s
ESTOLL, Santa Eulàlia	40 l	40 s	40 s	46 s
FUSTANYÀ, Sant Sadurní	15 l	30 s	35 s	40 s
GER, Santa Coloma	No consta	50 s	100 s	116 s
GRÉIXER, Sant Climent	8 l	16 s	23 s	23 s
GUILS, Sant Esteve	40 l	60 s	95 s	95 s
IRAVALS, Sant Fruitós	12 l	20 s	30 s 4 d	30 s
ISÒVOL, Sant Miquel	No consta	35 s	42 s	46 s
IX, Sant Martí	No consta	100 s	130 s	140 s (7 l)
LLES, Sant Pere	40 l	80 s	—	100 s
LLÍVIA, Santa Maria	No consta	110 s	135 s	140 s (7 l)
LLO, Sant Fructuós	25 l	30 s	50 s	50 s
LA LLOSA, Santa Maria	40 l	70 s	—	70 s
LLUÇ, Sant Esteve	No consta	5 s	12 s	20 s
MERANGES, Sant Serni	35 l	65 s	80 s	80 s
MONTELLÀ, Sant Genís	No consta	80 s	—	120 s (6 l)
MOSOLL, Santa Maria	30 l	30 s	40 s	46 s
MÜSSER, Sant Fructuós	20 l	35 s	62 s 6 d	56 s
NAÚJA, Sant Jaume	25 l	35 s	42 s	49 s
NERELLÀ, Santa Eugènia	No consta	70 s	50 s	60 s
NEVÀ, Sant Cristòfol	25 l	45 s	65 s	60 s
OCEJA, Sant Pere	60 modia bladi i 10 l	80 s	140 s (7 l)	140 s (7 l)
ODELLÓ, Sant Martí	—	—	90 s	90 s
OLOPTE, Sant Feliu	15 l	30 s	28 s	28 s
OVELLA, Santa Maria	No consta	35 s	40 s	40 s

PALAU DE CERDANYA, Santa Maria	50 l	70 s	70 s	70 s
PALLEROLS, Santa Eugènia	No consta	40 s	60 s	60 s
PARDINES, Sant Esteve	No consta	80 s	85 s	85 s
PEDRA, Sant Julià	30 l	50 s	60 s	55 s
LA PERXA, Santa Maria	—	—	—	No consta
PI, Santa Eulàlia	<i>Terciam primicie</i>	65 s	70 s	84 s
PLANÈS, Sant Marcel	14 l	15 s	28 s	
PLANOLES, Sant Vicenç	20 l	35 s	35 s	35 s
PRATS, Sant Serni	20 l	40 s	56 s	56 s
PRULLANS, Sant Esteve	40 l	60 s	70 s	70 s
PUIGCERDÀ, Santa Maria	No consta	120 s (6 l)	140 s (7 l)	140 s (7 l)
QUEIXANS, Sant Cosme i Sant Damià	28 l	50 s	70 s	74 s
QUERALBS, Sant Jaume	45 l	90 s	90 s	90 s
EL QUERFORADAT, Sant Genís	No consta	30 s	—	36 s
QUEROL (=CORTVASSILL), Sant Quintí	No consta	40 s	140 s (7 l)	140 s (7 l)
RIBES, Santa Maria	—	—	70 s	70 s
RIGOLISA, Sant Jaume	No consta	60 s	78s	81 s
SAGA, Santa Eugènia	30 l	30 s	50 s	50 s
SAGRAMORTA, Sant Vicenç	16 l	27 s	40 s	40 s
SALLAGOSA, Santa Eugènia	No consta	70 s	100 s	100 s
SALTÈGUET, Sant Martí	25 l	50 s	55 s	59 s 4 d
SANAVASTRE, Sant Iscle i Santa Victòria	30 l	40 s	50 s	51 s 6 d
SANEJA, Sant Vicenç	No consta	30 s	50 s	50 s
SANTA LLOCAIA	30 l	40 s	45 s	49 s
SEDRET, Sant Pere	No consta	7 s	14 s	14 s
EL SOLER (=TALLTORTA), Sant Climent	30 <i>modios bladii</i>	28 s	30 s	30 s
TALLÓ, Santa Maria	No consta	140 s (7 l)	130 s (6,5 l)	134 s (6 l 14 s)
TALLTENDRE, Sant Iscle i Santa Victòria	50 l	70 s	70 s	70 s
TARGASONA, Sant Sadurní	—	—	70 s	79 s
TARTERA, Sant Julià	No consta	5 s	42 s	17 s
LA TOR DE QUEROL, Sant Esteve	No consta	25 s	40 s	0 s
TOSÉS, Sant Cristòfol	40 l	90 s	90 s	97 s
TRAVERSERES, Sant Jaume	12 l	20 s	—	40 s
UR, Sant Martí	40 l	50 s	70 s	70 s
URÚS, Sant Climent	30 l	45 s	52 s	58 s
URTX, Sant Martí	40 <i>modios bladii</i>	40 s	80 s	99 s
VIÀ, Santa Coloma	—	—	75 s	75 s
VENTAJOLA, Sant Tomàs	—	—	34 s	No consta
VENTOLÀ, Sant Cristòfol	12 l	20 s	20 s	20 s
VILALLOBENT, Sant Andreu	12 l	25 s	30 s	35 s
VILALTA, Sant Vicenç	15 l	20 s	25 s	30 s
VILANOVA DE LES ESCALDES, Sant Iscle i Santa Victòria	15 l	20 s	22 s	30 s
VILIELLA, Sant Vicenç	No consta	40 s	—	50 s
VÍLLEC, Sant Martí	No consta	35 s	—	50 s
LA VINYOLA, Santa Eulàlia	12 l	15 s	16 s	18 s

BERGA

Parròquia	Rendes	Procuració	
	1313	1313	1315
ARANYONET, Sant Romà	10 l	20 s	23 s
AVELLANET, Sant Joan	—	—	10 s

AVIÀ, Sant Martí	25 l (500 s)	85 s	90 s
AVIÀ, Santa Maria	6 l	No consta	0 s
LA BAELLS, Santa Maria	7 l	17 s 6 d.	23 s
BAGÀ, Sant Esteve	No consta	70 s	120 s (6 l)
BAGÀ, Sant Llorenç prop	No consta	140 s (7 l). Paga 30 s per Maçaners i Sant Climent	180 s (9 l). Paga per Maçaners i Sant Climent
BERGA, Santa Eulàlia	No consta	100 s	70 s
BIURE, Sant Martí	7 l	15 s	—
BOATELLA, Sant Martí	5 l	15 s	13 s
BORREDÀ, Santa Maria	15 l	28 s	0 s
BROCÀ, Sant Martí	15 l	28 s	40 s
CASSERRES, Sant Pau	15 l	35 s	40 s
CASSERRES, Sant Pere	No consta	10 s	12 s
CASTELL DE L'ARENÝ, Sant Vicenç	15 l	30 s	33 s
CASTELLADRALL, Sant Miquel	20 l	38 s	46 s
CASTELLAR DE N'HUG, Santa Maria	No consta	40 s	55 s
CASTELLAR DEL RIU, Sant Vicenç	15 l	25 s	30 s
CERCS, Sant Jordi	7 l	16 s	20 s
CERDANYOLA, Sant Julià	No consta	35 s	34 s
LA CLUSA, Sant Romà	6 l	13 s	16 s
COANER, Sant Julià	15 l	30 s	40 s
L'ESPA, Sant Andreu	15 l	25 s	40 s
ESPINALBET, Sant Vicenç	20 l	40 s	45 s
L'ESPUNYOLA, Sant Climent	No consta	Il·legible	10 s
FALGARS, Santa Maria	6 l	10 s	10 s
FÍGOLS, Santa Cecília	6 l	14 s	17 s
FRONTANYÀ, Sant Jaume	No consta	130 s (6,5 l)	120 s (6 l)
FUMANYA, Sant Mateu	5 l (amb Vallcebre)	35 s (amb Vallcebre)	16 s
GAMISSANS, Sant Andreu	10 l (amb la Guàrdia i Valldoriola)	18 s (amb la Guàrdia i Valldoriola)	—
GAVARRÓS, Sant Genís	15 l	30 s	35 s
GIRONELLA, Santa Eulàlia	5 l	10 s	Il·legible
GÓSOL, Santa Maria	30 l	60 s	70 s
GRÉIXER, Sant Andreu	8 l	16 s	16 s
GRESOLET, Santa Maria	No consta	5 s	5 s
LA GUÀRDIA, Santa Maria	10 l (amb Gamissans i Valldoriola)	18 s (amb Gamissans i Valldoriola)	—
LILLET, Santa Maria	No consta	100 s	140 s (7 l)
MADRONA, Sant Pere	No consta	95 s	Il·legible
MALANYEU, Sant Sadurní	15 l	23 s	50 s
MERLÈS, Santa Maria	9 l	18 s	22 s
MEROLA, Santa Maria	12 l	25 s	35 s
MONNELL, Sant Iscle	6 l	12 s	14 s
MONTCLAR, Sant Martí	No consta	29 s	30 s
MONTDARN, Sant Joan	15 l	32 s	35 s
MONTMAJOR, Sant Sadurní	15 l	30 s	44 s
MUJAL, Santa Creu	12,5 l	29 s	29 s
LA NOU, Sant Martí	25 l	40 s	45 s
OBIOLS, Sant Vicenç	10 l	18 s	18 s
OLVAN, Santa Maria	25 l	45 s	50 s
PALMEROLA, Sant Vicenç	15 l	30 s	27 s
PEDRET, Sant Quirze	10 l	20 s	—
LA PORTELLA, Sant Pere	No consta	135 s	—

EL PUIG, Sant Martí	6 l	8 s	—
PUIG-REIG, Sant Martí	30 l	40 s	40 s
PUJOL DE PLANES, Sant Esteve	10 l	32 s	23 s 4 d.
ROTGERS, Sant Sadurní	5 l	9 s	22 s
RIUTORT, Santa Cecília	10 l	20 s	30 s
RUS, Sant Vicenç	12 l	30 s	37 s
SAGÀS, Sant Andreu	15 l	28 s	Il·legible
SALDES, Sant Martí	30 l	24 s	40 s
SALOU (=DEL RACÓ), Sant Cugat	No consta	24 s (amb concubinat)	25 s (amb concubinat)
SERRATEIX, Santa Maria	No consta	140 s (7 l)	140 s (7 l)
TORROELLA, Sant Salvador	15 l	30 s	37 s
TURBIANS, Sant Miquel	6,5 l	12 s	14 s
VALLCEBRE (=FRÉIXENS), Sant Julià	8 l	No consta	31 s
VALLCEBRE SOBIRÀ (=VALLCEBRE), Santa Maria	5 l (amb Fumanya)	35 s (amb Fumanya)	24 s
VALLDAURA, Santa Maria	No consta	0 s	—
VALLDORIOLA, Sant Esteve	10 l (amb la Guàrdia i Gamissans)	18 s (amb la Guàrdia i Gamissans)	—
VALLFOGONA, Sant Cristòfol	No consta	8 s	10 s
LA VEDELLA, Sant Salvador	No consta	14 s	19 s
VILADA, Sant Joan	25 l	48 s	50 s
VIVER, Sant Miquel	No consta	40 s	53 s

URGELLET

Parròquia	Rendes	Procuració		
		1313	1314	1315
ADRALL, Santa Maria	No consta	25 s	No consta	100 s
ALÀS, Sant Esteve	No consta	40 s	40 s	40 s
ANDORRA, Sant Esteve	No consta	No consta	No consta	No consta
ANDORRA, Santa Coloma (sufragània)	6 l	14 s	16 s	No consta
ARCAVELL, Sant Andreu	No consta	72 s 10 d.	80 s	80 s
ARFA, Sant Sadurní	No consta	19 s	20 s	20 s
ARGOLELL, Santa Eugènia	6 l	13 s	15 s	15 s
ARS, Sant Martí	11 l	25 s	35 s	40 s
ARTEDÓ, Sant Vicenç	12 l	14 s	30 s	30 s
ASNURRI, Santa Eulàlia	40 l	93 s 4 d.	85 s	85 s
AUSÀS, Sant Sadurní	—	—	—	22 s
AVELLANET, Sant Joan	6 l	10 s	10 s	10 s
BANAT, Sant Romà	No consta	30 s	35 s	50 s
LA BASTIDA D'HORTONS, Santa Coloma	No consta	25 s	25 s	25 s
BERÉN, Sant Martí	35 l	50 s	55 s	55 s
BESCARAN, Sant Martí	23 l	50 s	65 s	65 s
CALBINYÀ, Santa Margarida	35 l	47 s	60 s	75 s
CANILLO, Sant Serni	90 l	No consta	No consta	No consta
CASTELLCIUTAT, Sant Feliu	No consta	50 s	40 s	45 s
CASTELLBÒ, Santa Maria	No consta	40 s	60 s	60 s
CASTELLÀS, Santa Maria	8 l	15 s	No consta	No consta
CASTELLS, Santa Maria	10 l	20 s	No consta	50 s (per tres anys)
CARCOLZE, Sant Gervasi i Sant Protasi	30 l	50 s	35 s	35 s
CERC, Sant Just i Sant Pastor	No consta	150 s	140 s (7 ll)	140 s (7 ll)
CIVÍS, Sant Romà	30 l	60 s	75 s	80 s
ELINS, Santa Cecília	No consta	(15 s menys que l'any anterior)	100 s	100 s

ENCAMP, Santa Eulàlia	No consta	No consta	No consta	30 s
ESPAÉN, Santa Eulàlia	10 l	15 s	(20 s)	(20 s)
ESTAMARIU, Sant Vicenç	21 s per rector	42 s 3 d	50 s 6 d	54 s 12 d
LA FREITA, Santa Eugènia	No consta	20 s	20 s	20 s
GRAMÓS, Sant Lliser	No consta	12 s	12 s	8 s
LA GUÀRDIA D'ARES, Sant Esteve	15 l	30 s	31 s	30 s
GUILS DEL CANTÓ, Sant Fruitós	No consta	35 s	35 s	35 s
LLETÓ, Sant Esteve	No consta	40 s	40 s	35 s
LA MASSANA, Sant Iscle i Santa Victòria	No consta	No consta	No consta	No consta
MONTFERRER, Sant Vicenç	18 l	20 s	30 s	30 s
NABINERS, Sant Sadurní	30 l	55 s	70 s	70 s
NOVES, Sant Sadurní	No consta	27 s	60 s	60 s
ORDINO, Sant Corneli i Sant Cebrià	No consta	No consta	No consta	No consta
OS DE CIVÍS, Sant Pere	30 l	30 s	30 s	30 s
PAL, Sant Climent (sufragània)	28 modis	No consta	No consta	No consta
PALLEROLS DEL CANTÓ, Sant Romà	10 l	20 s	20 s	20 s
LA PARROQUIA D'HORTO, Sant Andreu	No consta	50 s	70 s	70 s
EL PLA DE SANT TIRS, Sant Tirs	20 l	25 s	25 s	40 s
EL PONT, Sant Esteve	No consta	14 s	16 s	16 s
SANT JULIÀ DE LÒRIA	No consta	20 s	No consta	20 s
SANTA CREU DE CASTELLBÒ	No consta	23 s	30 s	30 s
SAUVANYÀ, Sant Esteve	15 l	60 s	35 s	35 s
LA SEU D'URGELL, Sant Joan	No consta	30 s	30 s	Il·legible
LA SEU D'URGELL, Sant Miquel	No consta	0 s	No consta	—
LA SEU D'URGELL, Sant Nicolau	No consta	0 s	—	—
LA SEU D'URGELL, Santa Maria	No consta	No consta	No consta	—
SOLANELL, Sant Julià	No consta	23 s	30 s	10 s
TAÚS, Sant Martí	15 l	30 s	40 s	40 s
TAVÈRNOLES, Sant Serni	No consta	No consta	—	—
LA TORRE DE SANT CLIMENÇ, Sant Climent	No consta	18 s	25 s	30 s
ELS TORRENTS, Sant Vicenç	No consta	No consta	80 s	20 s
TOST, Sant Martí	No consta	140 s (7 l)	140 s (7 l)	140 s (7 l)
TREJUVELL, Santa Elena	18 l	No consta	22 s	—
TURBIÀS, Sant Iscle	10 l	20 s	No consta	30 s
VILA-RUBLA, Sant Sadurní	20 l	30 s	30 s	30 s
VILAMITJANA, Santa Coloma	30 l	40 s	60 s	60 s
VILANOVA DE BANAT, Santa Cecília	No consta	40 s	50 s	50 s

TREMP

Parròquia	Procuració	
	1314	1315
ALTA-RIBA, Sant Martí	12 s	12 s
ANTIST, Sant Esteve	20 s	30 s
ARAMUNT, Sant Fructuós	32 s	—
ARANSÍS, Sant Pere	40 s (i 30 s de l'any anterior)	—
ARENY, Sant Martí	120 s (6 l)	130 s (6,5 l)
ARRÒS, Sant Miquel	—	Il·legible
ASTELL, Sant Andreu	No consta	35 s
AVELLANOS, Santa Maria	16 s 4 d	35 s
BALLMOLL (=LA TORRE DE CABDELLA), Sant Martí	45 s	55 s
BASTIDA DE BELLERA, Sant Sebastià	20 s	20 s
BASTURS, Sant Julià	25 s	—

BELLERA, Sant Genís	No consta	—
BENAVENT, Santa Margarida	60 s	—
BERANUI, Sant Joan	11 s 2 d	12 s
BIBILS, Sant Genís	7 s	5 s
BUIRA, Sant Corneli	12 s	8 s
CABDELLA, Sant Vicenç	15 s	Il·legible
CASTANESA, Sant Martí	25 s	25 s
CASTELL-ESTAÓ, Sant Pere	12 s	12 s
CASTELLNOU D'AVELLANOS, Sant Pere	14 s	Il·legible
CASTELLÓ D'ENCÚS, Santa Maria	8 s	—
CASTELLÓ JUSSÀ, Sant Miquel	18 s	—
CASTELLÓ SOBIRÀ, Santa Maria	25 s	—
CASTELLVELL DE BELLERA, Sant Serni	14 s	23 s
CASTERNER DE NOALS, Santa Maria	14 s	10 s
CELLERS, Santa Maria	10 s	12 s
CÉRVOLES, Santa Eulàlia	20 s	15 s
CLARET, Santa Maria	12 s	12 s
CLAVEROL, Sant Cristòfol	No consta	—
COLLS, Sant Pere	15 s	75 s
CONQUES, Sant Sadurní	70 s	—
COVET, Santa Maria	140 s (7 l) [21 lliures dels dos anys anteriors i el present]	—
ERDO, Santa Coloma	10 s	20 s
ERINYÀ, Sant Esteve	45 s	—
EROLÉS, Santa Maria	40 s	35 s
ESCANÉ, Sant Llop	No consta	No consta
ESPUI, Sant Julià	15 s	15 s
ESTAVILL, Santa Llogaia	14 s	15 s
FIGUEROLA D'ORCAU, Santa Maria	20 s	—
GALLINER, Sant Vicenç	140 s (7 l)	—
GIRBETA, Sant Pere	46 s	45 s
GRAMENET, Sant Sadurní	14 s	15 s
GUIRÓ, Sant Joan	No consta	—
GURP, Sant Serni	22 s	22 s
HORTONEDA, Santa Maria	140 s (7 l)	—
ISONA, Santa Maria	No consta	—
LARÉN, Santa Maria	No consta	50 s
LLIMIANA, Santa Maria	140 s (7 l)	—
MONTANYANA, Sant Martí	120 s (6 l)	130 s (6,5 l)
MONTESQUIU, Sant Sadurní	0 s	—
MONTLLOR, Santa Maria	8 s	—
MONT-ROS, Santa Maria	No consta	46 s
NOALS, Santa Maria	12 s	8 s
ORCAU, Santa Maria	100 s	—
OVEIX, Santa Maria	30 s	35 s
PALAU DE NOGUERA, Sant Joan	—	Il·legible
PERABRUNA, Sant Esteve	18 s	18 s
PESSONADA, Santa Maria	46 s	—
PUIGFALCONER, Sant Serni	22 s	—
RIVERT, Sant Martí	0 s	—
SALÀS, Sant Pere	80 s	—
SANT ESTEVE DE LA SARGA	70 s	70 s
SANTA ENGRÀCIA	26 s	30 s

SARROCA DE BELLERA, Sant Feliu	26 s	26 s
SARROQUETA, Santa Maria	120 s (6 l)	10 s
SEGUR, Sant Miquel	40 s	—
SETERADA, Santa Maria	35 s	Il·legible
SENYIU, Sant Pere	25 s	No consta
SUSTERRIS, Sant Joan	140 s (7 l)	—
TENDRUI, Sant Esteve	30 s	35 s
TERCUI, Sant Pere	—	25 s (paga 100 s per 4 anys)
TERRASSA, Santa Maria	13 s	—
TOLÓ, Sant Vicenç	35 s	—
TORALLA, Santa Maria Magdalena	0 s	—
TREMP, Santa Maria	140 s (7 l)	—
LA VALL DE BOÍ, esglésies de	50 s	—
VILAMITJANA, Santa Maria	0 s	0 s

6. CONCLUSIONS

Cap dels feligresos que entre el 1312 i 1315 van respondre les preguntes dels delegats que anaren a les seves parròquies per exercir el dret de visita que l'arquebisbe de Tarragona havia aconseguit per una gràcia especial del papa Climent V, podia imaginar que set-cents anys després acabarien sent els protagonistes d'aquesta tesi. Precisament ells, gent normal i corrent, són els que aporten, a través de les seves vivències reflectides a la documentació, les dades per bastir un relat de la vida de clergues i laics a la diòcesi d'Urgell a l'inici del segle XIV.

La font que ha aportat totes aquestes notícies és la visita al bisbat d'Urgell, de la qual s'ofereix la transcripció i edició completa. A més de ser el pilar fonamental d'aquesta tesi, l'accés a fonts editades d'aquesta tipologia és absolutament necessari per al coneixement de l'edat mitjana. Les visites medievals són una font d'informació inesgotable per a diversos camps de l'estudi, des de la història fins a l'antropologia, de la història econòmica fins a la història de l'art. Per això, tenir l'oportunitat d'haver treballat amb aquesta font i fer-ne l'edició, permetrà que d'altres historiadors n'examinin altres aspectes que no han estat abordats.

Al llarg de la tesi he destacat a bastament que no és una visita pastoral corrent, sinó una visita arquebisbal. Fins ara, la poca bibliografia que l'havia tractat només citava aquest fet com una particularitat, perquè així apareix esmentat diverses vegades a la visita, però sense plantejar-se les circumstàncies en què es donava. Una de les novetats d'aquesta investigació és aportar documentació sobre la gènesi d'aquesta visita, com són les *litterae gratiosiae* que el papa Climent V trameté a l'arquebisbe de Tarragona per efectuar-la a tota la seva província eclesiàstica. Sembla ser que la nostra visita és l'única de la sèrie que s'ha conservat, si bé els breus papals que he presentat apunten que es va intentar fer en d'altres diòcesis, no sense oposició dels bisbes. Amb la documentació que ha perdurat no es pot saber si realment s'efectuà a tot arreu, però les dades que he esmentat que aporta Baucells per al bisbat de Barcelona, semblen apuntar que almenys també es realitzà en aquesta diòcesi.

També s'havia considerat aquesta visita com un *unicum*, per ser l'única visita arquebisbal conservada i per haver estat realitzada mercès a una gràcia especial del papa. He pogut desmuntar ambdues assumpcions, d'una banda, perquè a l'Arxiu Capítular de

Lleida es conserva una altra visita de 1328 efectuada per delegació de l'arquebisbe de Tarragona i, de l'altra, perquè Climent V fou molt procliu a la concessió de gràcies especials per tal que bisbes i arquebisbes visitessin llurs diòcesis i províncies per un període determinat.

Aquest aspecte, el del temps, és un dels que també he pogut determinar amb precisió. Segons el document del papa, l'arquebisbe podia visitar la seva província durant quatre anys i rebre les procuracions oportunes en concepte de dret de visita. Tot i que en el breu del papa no s'esmenti la finalitat per la qual l'autoritza a visitar la seva província, en documents per a altres diòcesis s'especifica que es fa per a què el bisbe pugui recaptar diners per pal·liar la mala situació econòmica del seu bisbat. Havent examinat els textos, penso que, tot i que en el cas de la nostra visita no s'esmenti la finalitat, la motivació última era purament pecuniària. La impressió que s'extreu de l'estudi dels registres de visita és que se cercava principalment el cobrament de la procuració o dret de visita, exacció que si no es pagava era castigada amb l'excomunió o l'entredit. De la mateixa manera, davant de les diferents faltes comeses pels clergues, hi ha poques vegades en què el visitador li imposi una pena de caire moral. L'excepció, tanmateix, seria amb el concubinat que és l'única desviació que es castiga amb penes monetàries per redimir-se.

Al llarg de l'estudi també s'ha establert que, probablement, no es van visitar les esglésies els quatre anys previstos a la gràcia papal, ja que els volums de la visita suggereixen que només es realitzà durant tres anys. En el moment de la visita el bisbat era dividit en nou deganats, dels quals a la nostra visita se'n conserven els registres de set —Cerdanya, Tremp, Montenartró, Cardós, Berga, Vall de Lord i Urgellet— i un de parcial —Urgell. El deganat d'Àneu no es degué visitar atès el caràcter autònom que tingué aquest territori durant tota l'edat mitjana i moderna. De la Cerdanya i d'Urgellet han pervingut els registres de tres anys, mentre que de la resta els de dos, excepte del d'Urgell que només ha perdurat la visita fragmentària d'un any. Així doncs, els indicis que aporten els registres apunten a què s'efectuà durant tres anys i que hi ha volums que no han pervingut i també parts de la visita que s'han perdut.

A partir de l'estudi detallat dels volums he pogut demostrar que l'ordre que presenten avui en dia no seria el primigeni, no només perquè s'hagin perdut quaderns, sinó també

perquè en algun moment es devien numerar sense tenir en compte el contingut. La mostra més evident d'això és que el volum VIII continua en el volum VI.

De l'estudi de l'itinerari de la visita, penso que cal destacar que, atès el gran número d'esglésies que es visitaven en un sol dia, no se seguia al peu de la lletra el ceremonial descrit al capítol 2. Se'n devia fer una versió abreujada o, fins i tot, crec que hi havia esglésies que no s'arribaven a visitar. En aquests casos, el visitador feia anar el clergue i alguns testimonis a una parròquia més gran i més accessible. Aquest aspecte és rellevant perquè difereix de la resta de visites conservades i potser es deu a l'orografia del bisbat, així com al fet que la majoria de visites es feien a l'hivern.

A partir de les respostes que els testimonis donaven al visitador he pogut reconstruir, en part, el qüestionari que s'hauria emprat per a realitzar aquesta visita. He detectat que, a part dels *capitula contra clericos* i *contra laicos* de les visites pastorals corrents, s'haurien utilitzat unes preguntes específiques per inquirir la persona del bisbe i un altre per a les comunitats monàstiques, fet del qual no en tinc constància que existeixi en cap altra visita. Tanmateix, a partir de l'observació d'aquest possible qüestionari, he pogut comprovar que els aspectes generals sobre els quals s'interrogava a la nostra visita serien els mateixos que a la resta de qüestionaris baixmedievals, amb l'excepció d'alguns punts específics.

Pel que fa a l'anàlisi del contingut de la visita, en primer lloc cal destacar l'apartat de la *visitatio rerum*. L'estat material de l'església i dels objectes i ornaments litúrgics no era una de les coses a les quals es parava més atenció a les visites de la primera meitat del segle XIV. Aquesta era la mateixa sensació que tenia al començar l'estudi de la visita. Tot i això, quan he anat desgranant el contingut, he pogut observar que, en alguns aspectes, aquesta visita és avançada al seu temps. Hi ha un ferri control sobre l'estat de conservació de la reserva eucarística, els sants olis i les fonts baptismals i, en menor mesura, de les robes de l'altar, les vestimentes dels clergues i els llibres litúrgics.

A l'hora d'abordar l'estudi de la vida de clergues i laics, la font principal ha estat la pròpia visita pastoral, que he complementat amb textos eclesiàstics, com les actes dels concilis visigòtics hispànics, així com els sínodes i concilis dels segles XIII i XIV. També he emprat qüestionaris de visita dels territoris catalans. Amb aquesta documentació pretenia comprovar quin grau de moralitat i de seguiment de les normes canòniques

tenien els clergues i els laics d'aquest territori tenint en compte quina era la doctrina eclesiàstica. Amb aquesta finalitat, he analitzat detingudament els registres de visita, observant acuradament quines acusacions rebien tant els clergues com els laics. Un cop he recollit tota aquesta informació, he cercat els qüestionaris de visita dels territoris catalans, per comprovar si les acusacions formulades responen a les inquisicions que eren habituals en d'altres visites pastorals. Amb aquesta informació, he cercat quina era la doctrina eclesiàstica entorn a les acusacions, per veure de quina manera era contravindicada.

D'aquesta anàlisi he pogut concloure que els problemes que més preocupaven al visitador per part dels clergues eren l'absentisme, el nombre de servidors idonis a la parròquia i la qualitat de la celebració de l'ofici diví. Tots ells tenen a veure amb la seva tasca com a rector d'una parròquia. Pel que fa als aspectes més lligats amb la seva vida personal, eren especialment perseguits els usurers, els jugadors i, sobretot, els concubinaris. De fet, l'única falta que apareix penada en la documentació és el concubinat, pel qual es demanen al rector i preveres multes que oscil·len entre els 4 i els 50 sous.

Pel que fa als laics, la preocupació més gran dels visitadors era la seva vida privada. Amb un zel enorme cercaren els concubinaris, adúlter, els cònjuges que no cohabitaven entre ells i les unions entre graus de consanguinitat prohibits. Per darrere d'aquestes faltes hi ha les acusacions contra els usurers i tots aquells que creuen en supersticions i aspectes fora de la religió, com l'endevinació, el sortilegi, etc.

Tanmateix, també he pogut observar que les normes eclesiàstiques no eren les mateixes, ni tampoc les penes imposades. Com és natural, atès el seu caire de guia espiritual, la moralitat que l'Església exigia als clergues era més severa, així com les penes que se'ls imposaven per rompre-la. De fet, pràcticament no hi ha ni una sola pena, ni moral ni econòmica, als laics. I els únics casos en què apareix va lligada a l'endevinació i al sortilegi.

A través del que es pot copsar en els registres de visita, sembla que els testimonis es limitaven a respondre allò que el visitador els preguntava, sense una voluntat de perjudicar al clergue, sempre i quan aquest oferís un bon servei parroquial. És en aquest punt, en què he detectat que en aquells casos en què el servei no és bo o és dolent, els testimonis es presenten més agres contra la figura del clergue.

Amb tot, la sensació que es té quan es llegeixen els registres de visita és que la finalitat dels delegats no era de fer una visita exhaustiva. Observant els qüestionaris d'altres indrets de Catalunya i els registres d'altres visites pastorals, hom se n'adona que en el nostre cas, les respostes són molt breus i molt concretes en certs aspectes, majoritàriament, el concubinat, que devia ser una xacra social d'aquella època. Tant és així, que l'estudi dels casos de concubinat clerical aporta unes taxes elevadíssimes, malgrat el celibat que havien de seguir els clergues. El percentatge de parròquies en les quals es denuncien, almenys en una de les visites que s'hi efectuà, casos de concubinat és molt gran: un 36,37% al deganat de Tremp, un 36,74% al de Vall de Lord, un 50% al de Berga, un 55,55% al d'Urgellet, un 57,55% al de Cerdanya, un 61,54% al d'Urgell, un 69,70% al de Cardós i un 77,14% al de Montenartró. Això dona una taxa global per al bisbat d'un 50,8% de clergues concubinaris. És a dir, una mica més de la meitat del clergat urgellità del segle XIV era concubinari. Cal tenir en compte, a més, que de vegades no es respon a la pregunta, d'altres no es pot visitar l'església i en nombroses ocasions són els mateixos clergues els que fan de testimoni, amb la qual cosa, aquesta xifra segurament seria encara més elevada.

Considero, doncs, com ja he apuntat, que la finalitat principal d'aquesta visita segurament perseguia amonestar i sancionar econòmicament els clergues, ja que en la majoria de casos, la resposta als *capitula contra laicos* és un *in omnibus bene esse*. Per tant, crec que cal pensar que no se cercava penar als laics. Aquesta opinió vindria també reforçada pel fet que, per exemple, davant del «crim» de concubinat, no se sanciona econòmicament ni moralment als laics, però sí que han de respondre del seu pecat els clergues, normalment amb una sanció econòmica i la pena d'entredit i excomunió si no se'n penedeixen.

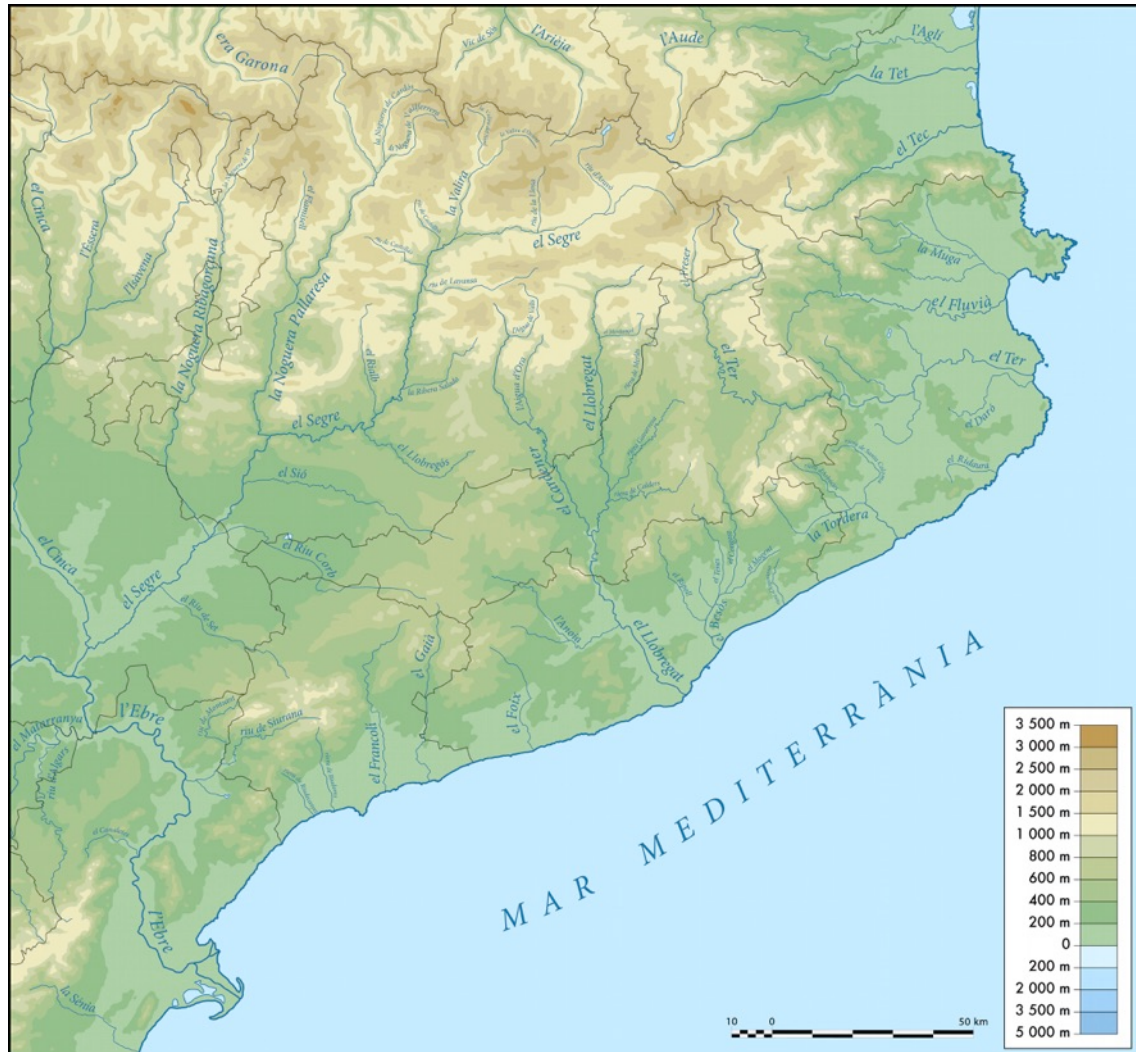
Tot i que s'escapa de la finalitat de la tesi, també penso que referma aquesta idea sobre la voluntat econòmica d'aquesta visita, el fet que no es mana reparar cap edifici ni suplir les mancances pel que fa als ornaments litúrgics. En aquells casos en què l'edifici no compleix els requisits bàsics per al culte o en aquells en què hi manquen objectes o en aquells en què no està disposat segons les normes eclesiàstiques, no es fa cap comentari per part del visitador sobre la necessitat d'apariar-ho. Ni tan sols en aquells en què l'església es defineix com a «enrunada».

De la comparació amb d'altres visites coetànies, es pot observar que la tendència en les faltes comeses per clergues i laics són molt similars, amb la qual cosa es pot pensar que hi devia haver una manera de fer comuna a tot el Principat. Convindria disposar de més visites publicades d'altres bisbats per poder fer una estimació global del comportament general de clergues i laics al segle XIV, almenys al territori català.

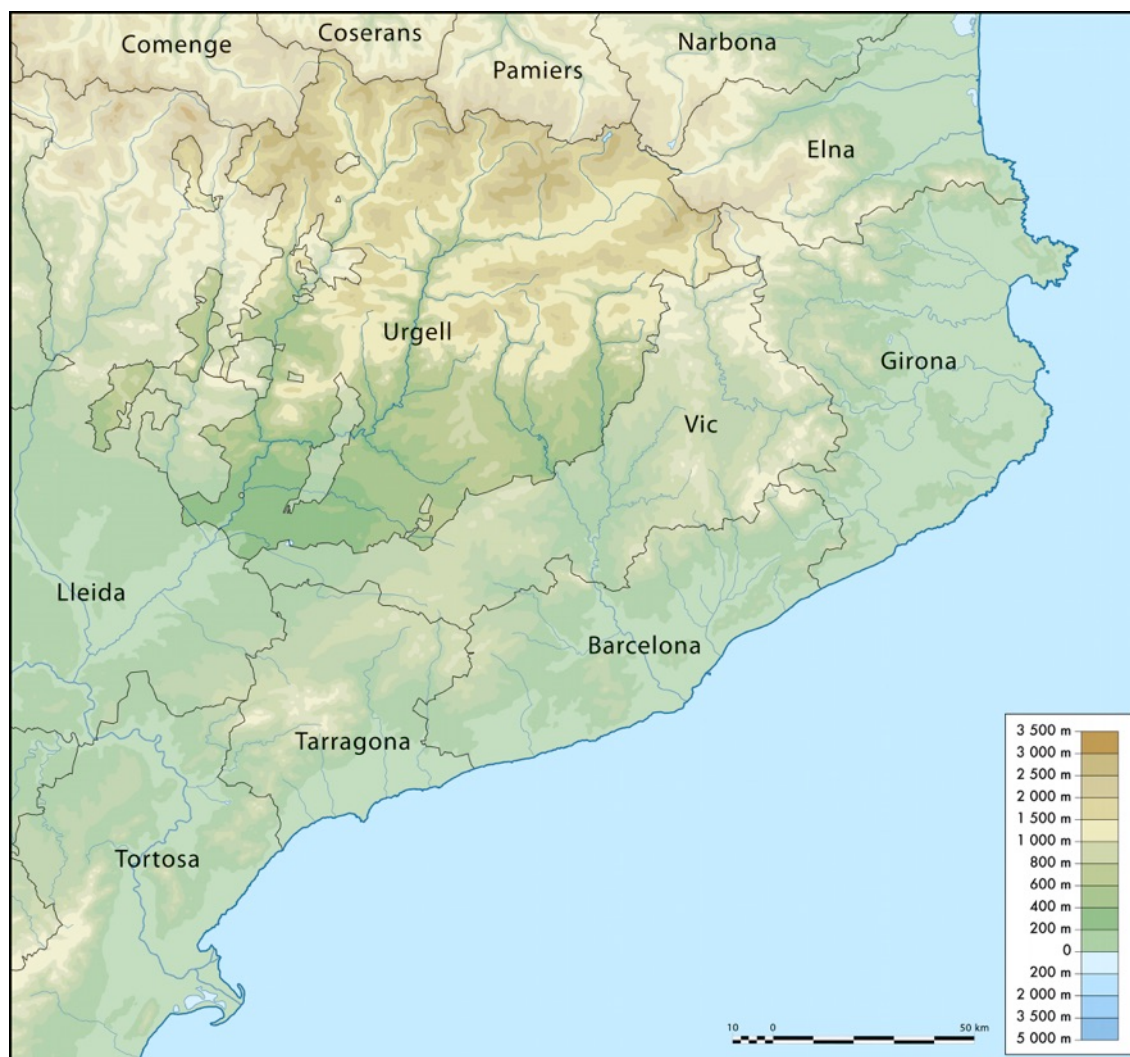
No vull acabar sense destacar la part cartogràfica. A partir de l'estudi de la història de la diòcesi d'Urgell, especialment pel que fa als límits, l'organització geogràfica, l'anàlisi territorial del bisbat i la seva configuració parroquial, presento uns mapes detallats del bisbat i la seva possible divisió administrativa al segle XIV. Com s'ha vist, s'han analitzat diverses fonts, en especial les dècimes i la pròpia visita, que han permès configurar el mapa de deganats i parròquies d'aquesta diòcesi. Penso que pot ser d'utilitat a d'altres estudiosos d'aquest territori. A més, els mapes amb els itineraris permeten establir uns recorreguts que poden servir als estudiosos del paisatge medieval i els mapes de rendes i procuracions, als historiadors de l'economia, ja que permeten conèixer la riquesa de cadascuna de les parròquies.

Per tant, el conjunt d'aquesta tesi és una aportació a l'estudi de les visites baixmedievales a través de l'edició d'aquesta visita arquebisbal i de l'anàlisi del seu contingut, la importància de la qual rau en què és l'única visita del bisbat d'Urgell conservada d'aquest període. Així mateix, és també una petita aportació a l'estudi de la diòcesi d'Urgell a la baixa edat mitjana, ja que els estudis existents, com els de Cebrià Baraut, o els de futura aparició, com els volums de la *Catalunya Carolíngia* referents als comtats d'Urgell, Cerdanya i Berguedà, cobreixen àmpliament l'alta edat mitjana, però encara hi ha força buits pel que fa a aquest període. Aquesta mancança s'hauria resolt àmpliament amb la publicació de la història de l'Església d'Urgell, la qual havia estat encarregada a l'enyorat Dr. Prim Bertran i Roigé.

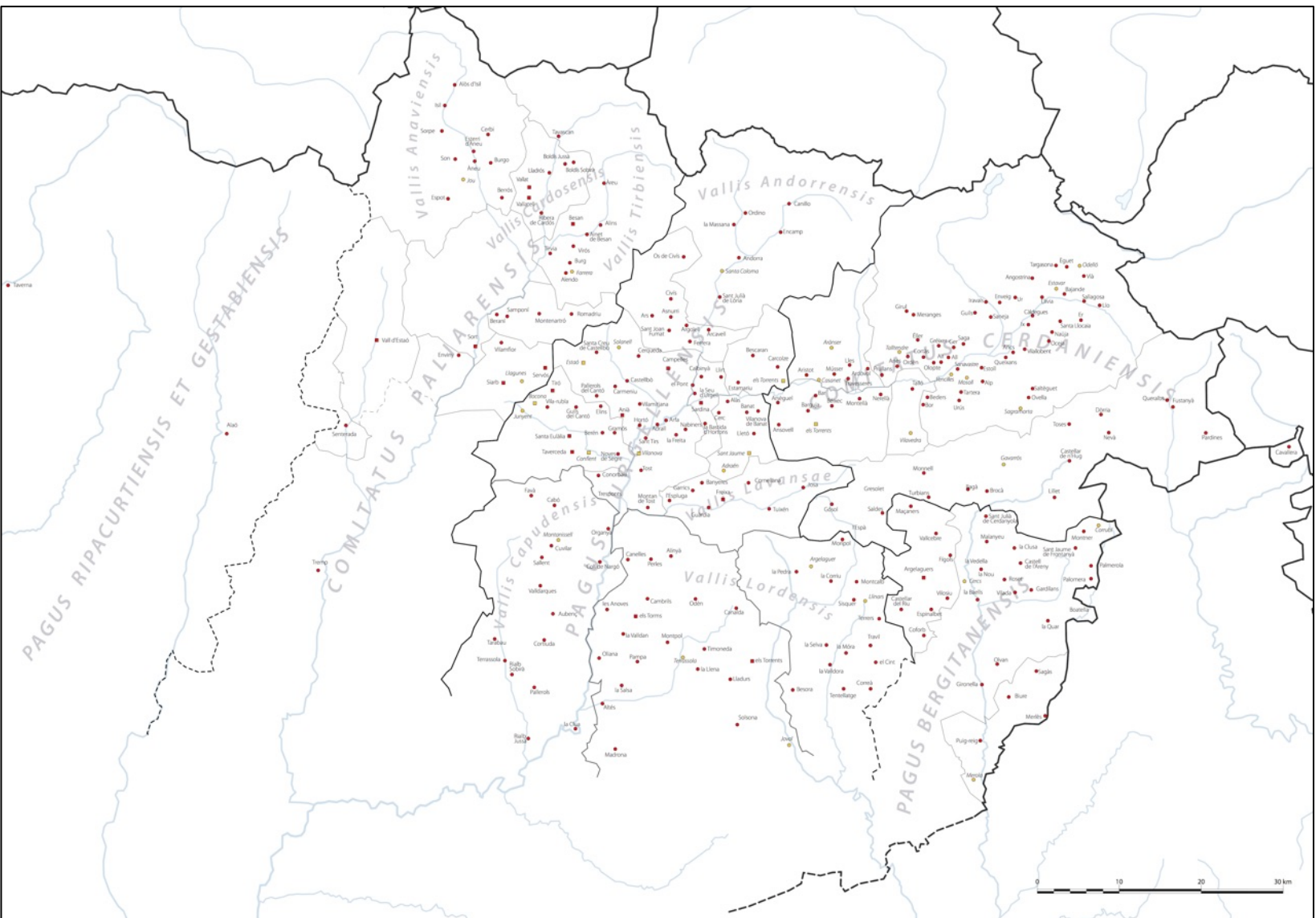
ANNEX CARTOGRÀFIC

MAPA 1. Catalunya al segle XIV amb indicació dels bisbats.

MAPA 2. Situació del bisbat d'Urgell respecte dels altres bisbats.

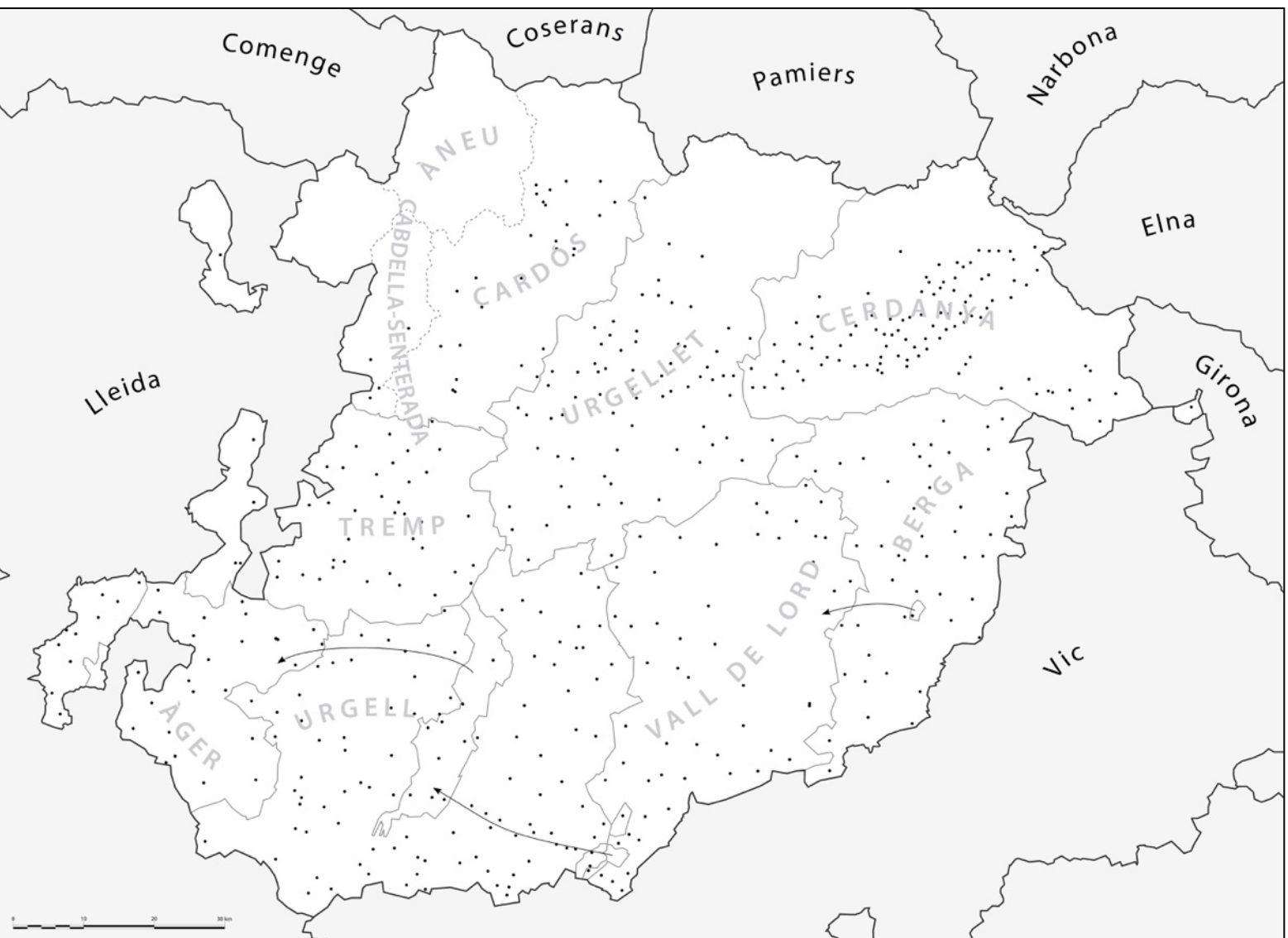

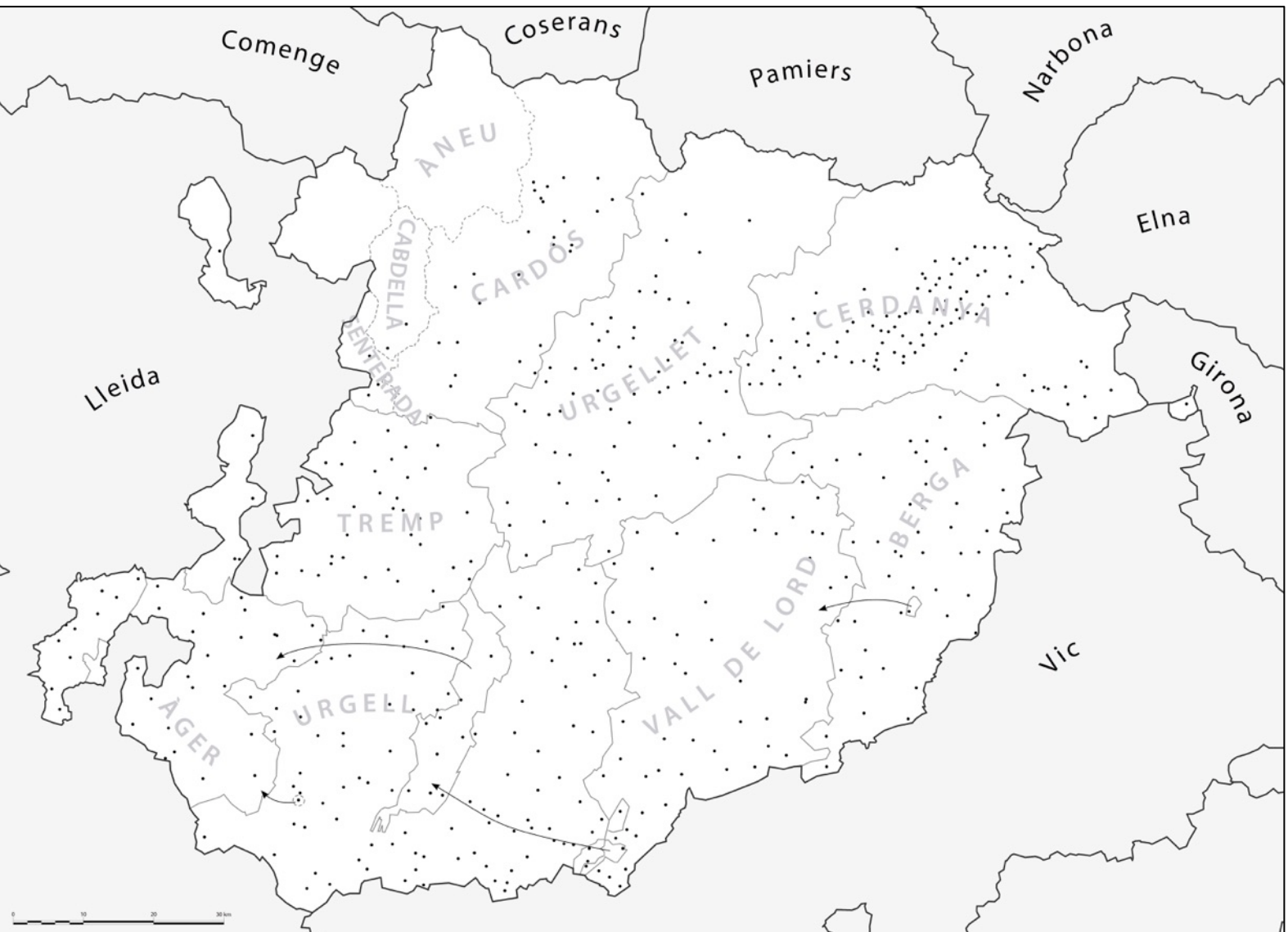
MAPA 4. Mapa dels deganats citats a les *Rationes decimarum* de 1279 i 1280. Els punts indiquen les paròquies que hi apareixen esmentades.

MAPA 5. Mapa dels deganats ciats a la dècima de 1305. Els punts indiquen les parròquies que hi apareixen esmentades.

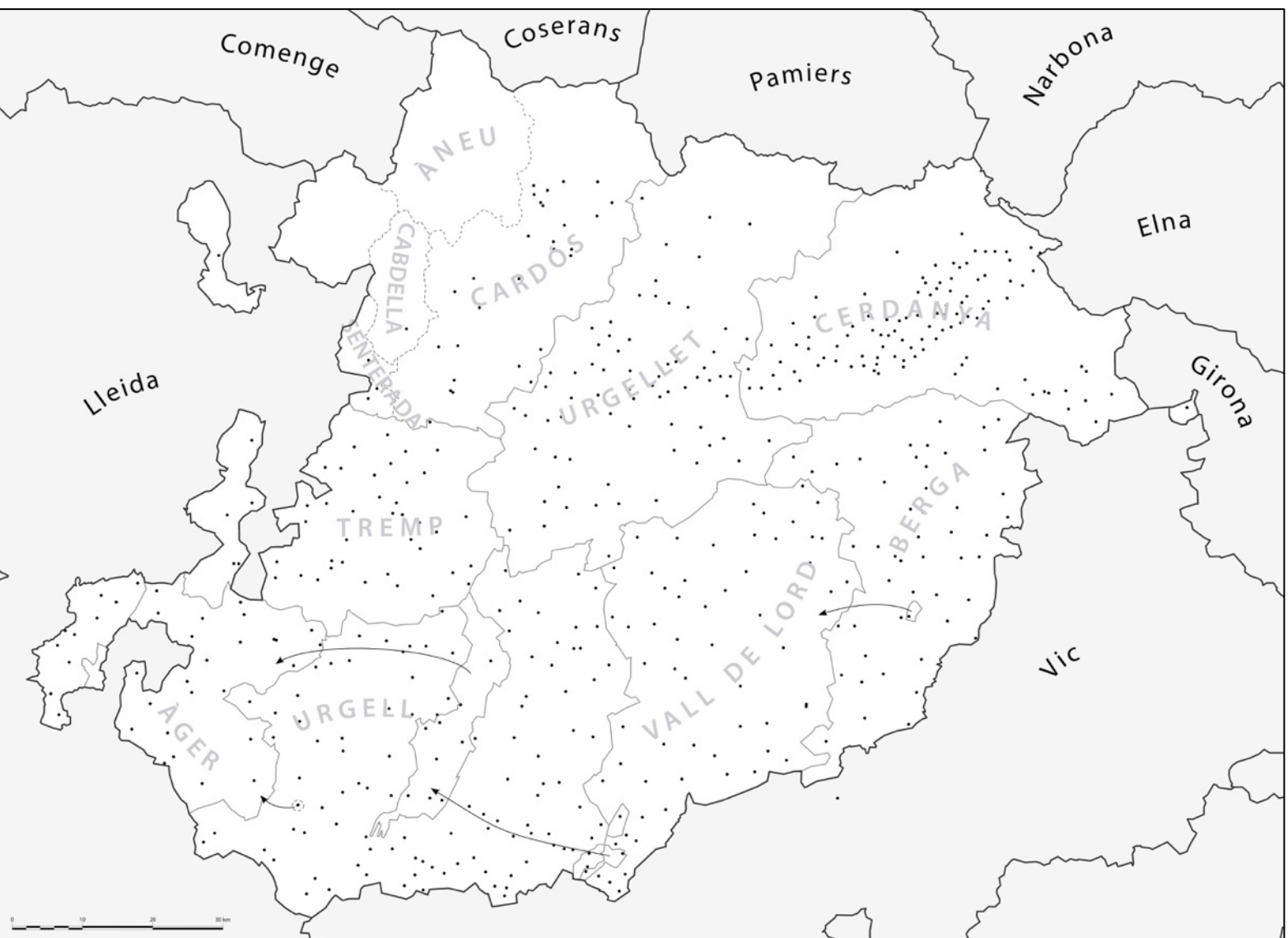
MAPA 6. Mapa dels deganats citats a la dècima de 1355. Els punts indiquen les parròquies que hi apareixen esmentades.

MAPA 7. Mapa dels deganats citats a la dècima de 1375. Els punts indiquen les parròquies que hi apareixen esmentades.

MAPA 8. Mapa dels deganats citats a la dècima de 1391. Els punts indiquen les parròquies que hi apareixen esmentades.

MAPA 9. Mapa dels deganats ciats a la dècima de 1393. Els punts indiquen les parròquies que hi apareixen esmentades.

MAPA 10. Mapa dels deganats que apareixen a la nostra visita arqueològica.

MAPA 11. Mapa de les possibles parròquies del deganat de Cerdanya al segle XIV.

MAPA 12. Mapa de les possibles parròquies del deganat de Berga al segle XIV.

MAPA 13. Mapa de les possibles parròquies del deganat de Vall de Lord al segle XIV.

MAPA 14. Mapa de les possibles parròquies del deganat d'Urgellet al segle XIV.

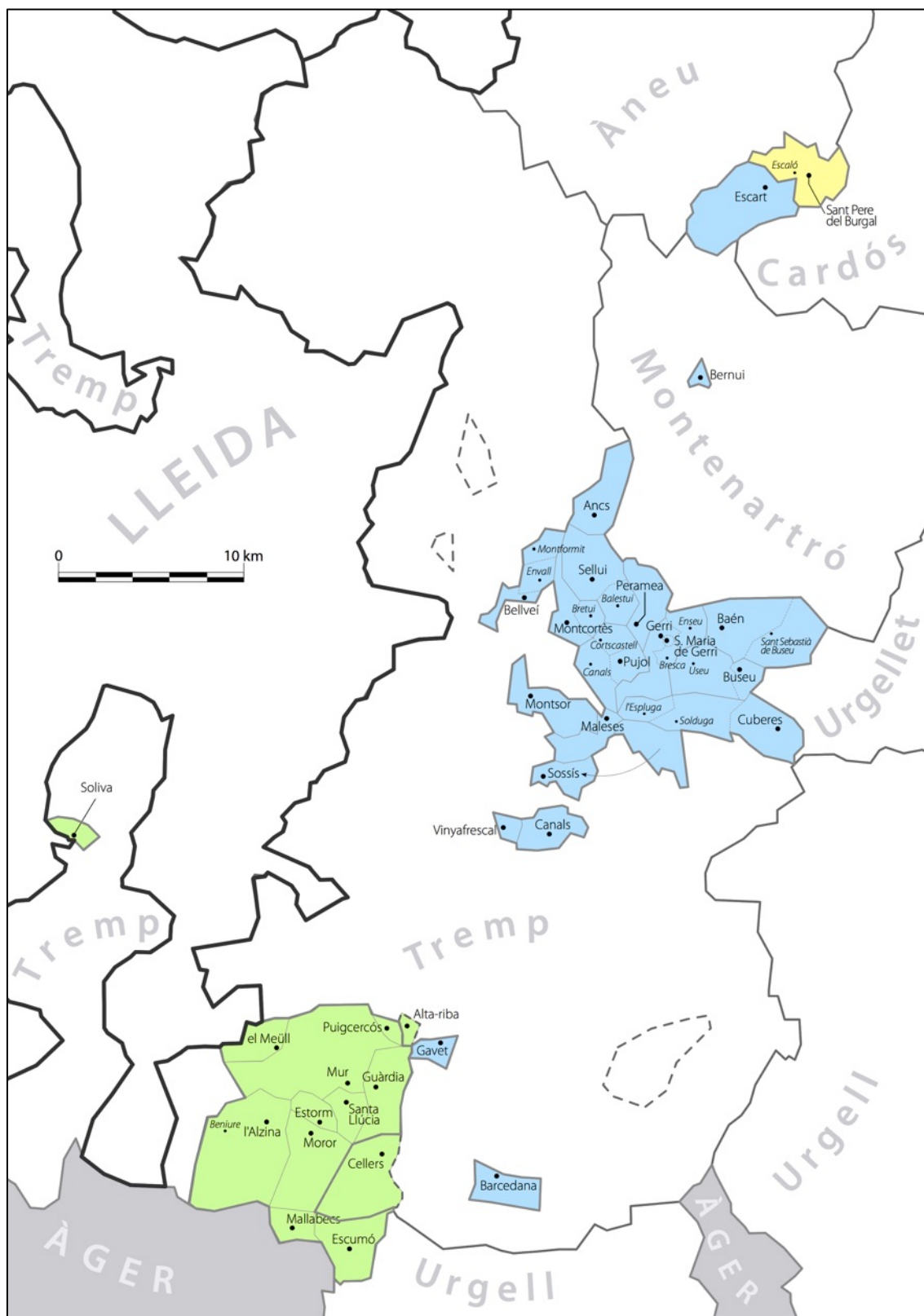
MAPA 15. Mapa de les possibles parròquies del deganat d'Urgell al segle XIV.

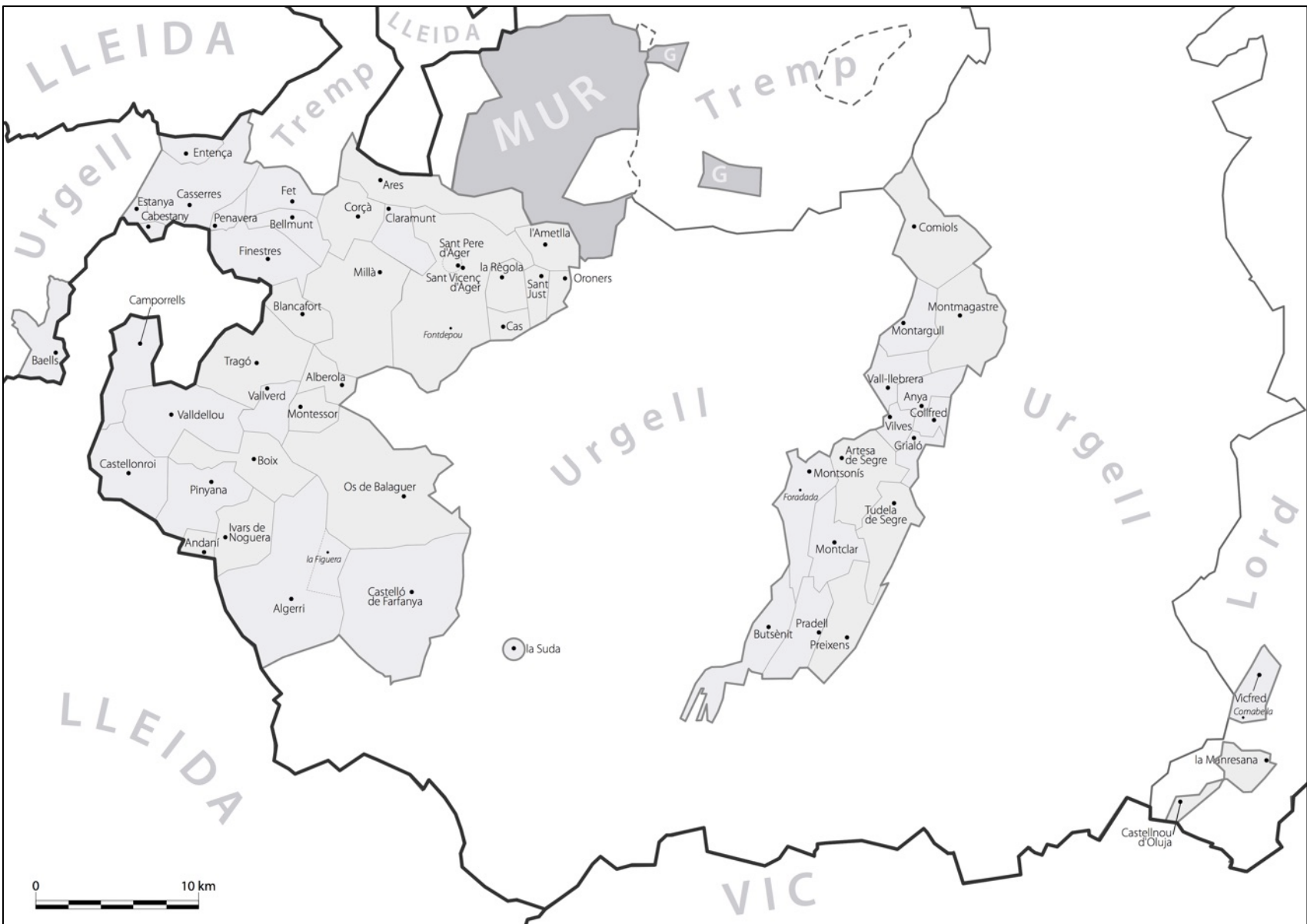
MAPA 16. Mapa de les possibles parròquies del deganat de Tremp al segle XIV.

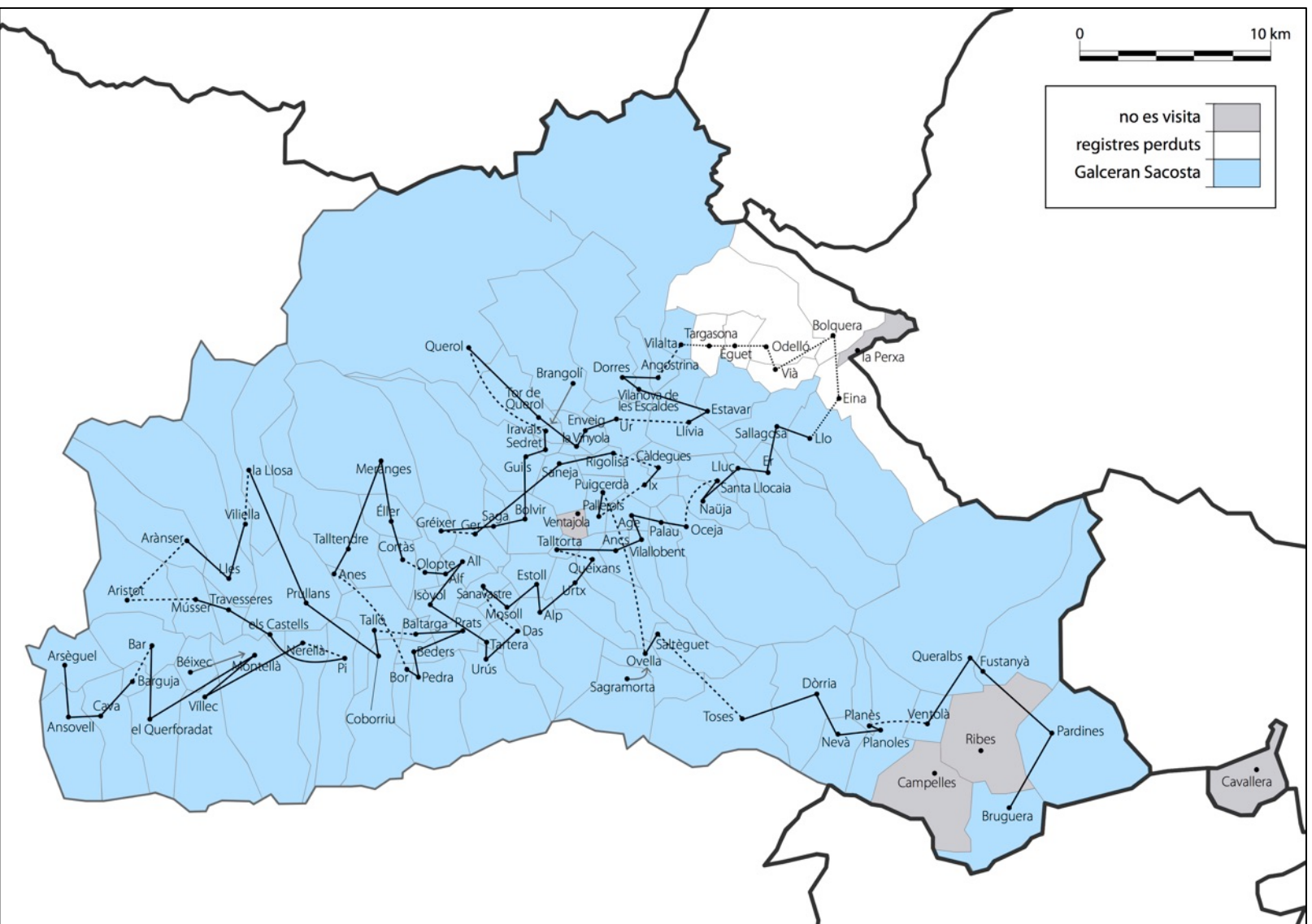
MAPA 17. Mapa de les possibles parròquies dels deganats d'Àneu, Cardós i Montenartró al segle XIV.

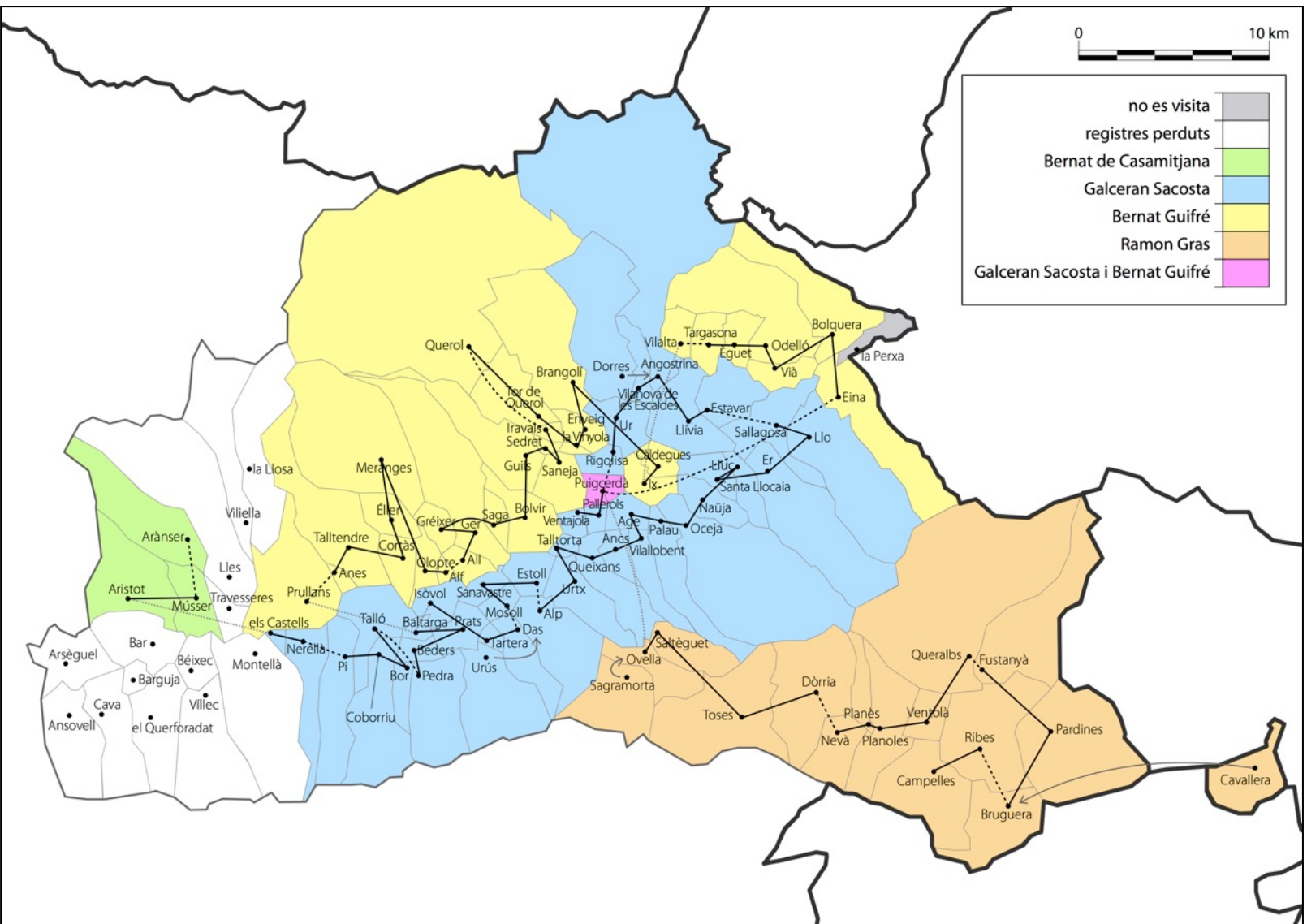
MAPA 18. Mapa de les possibles parròquies dels exempts de Mur (verd), Gerri (blau) i Bungal (groc) al segle XIV.

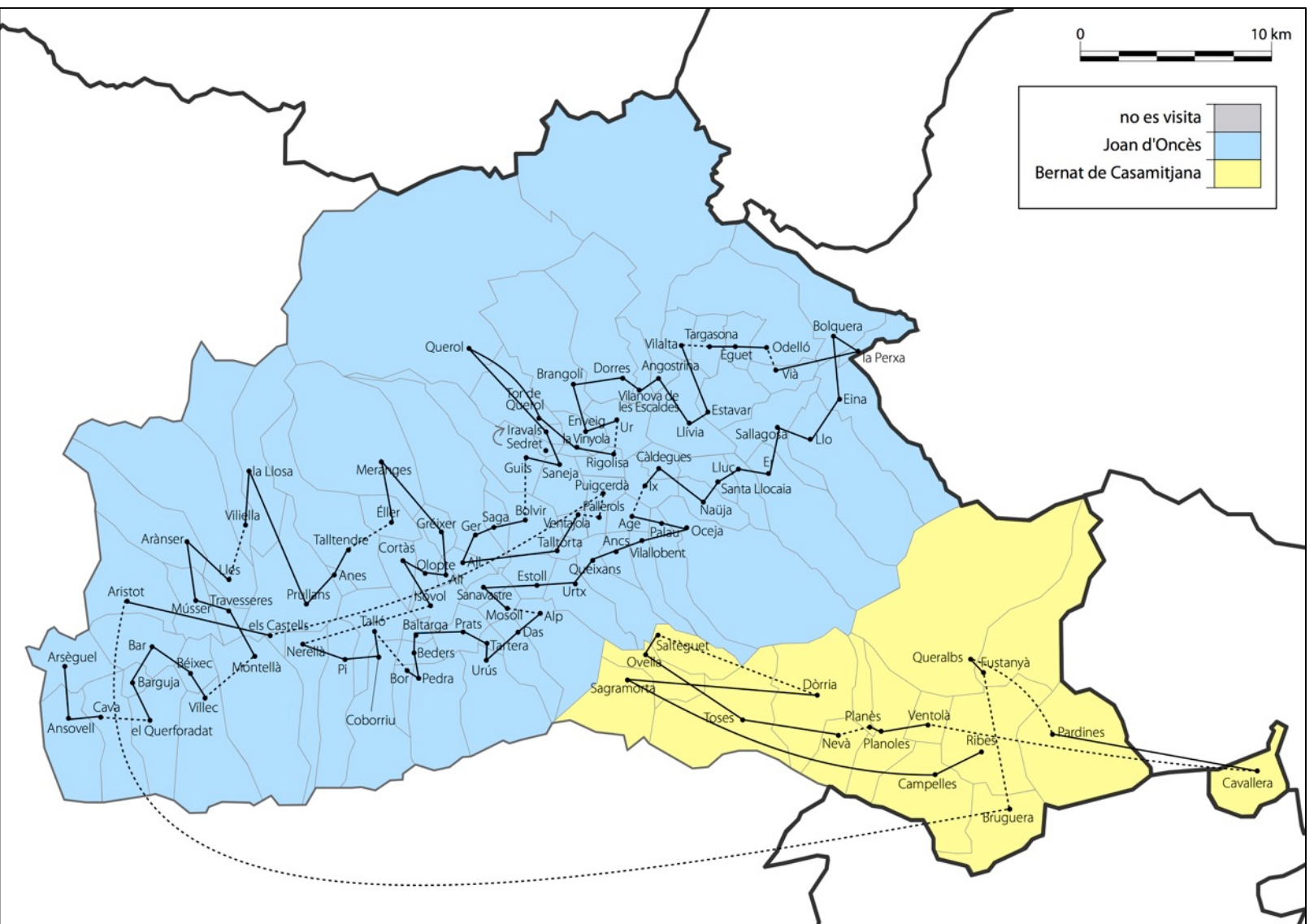
MAPA 19. Mapa de les possibles parròquies de l'exempt d'Àger al segle XIV.

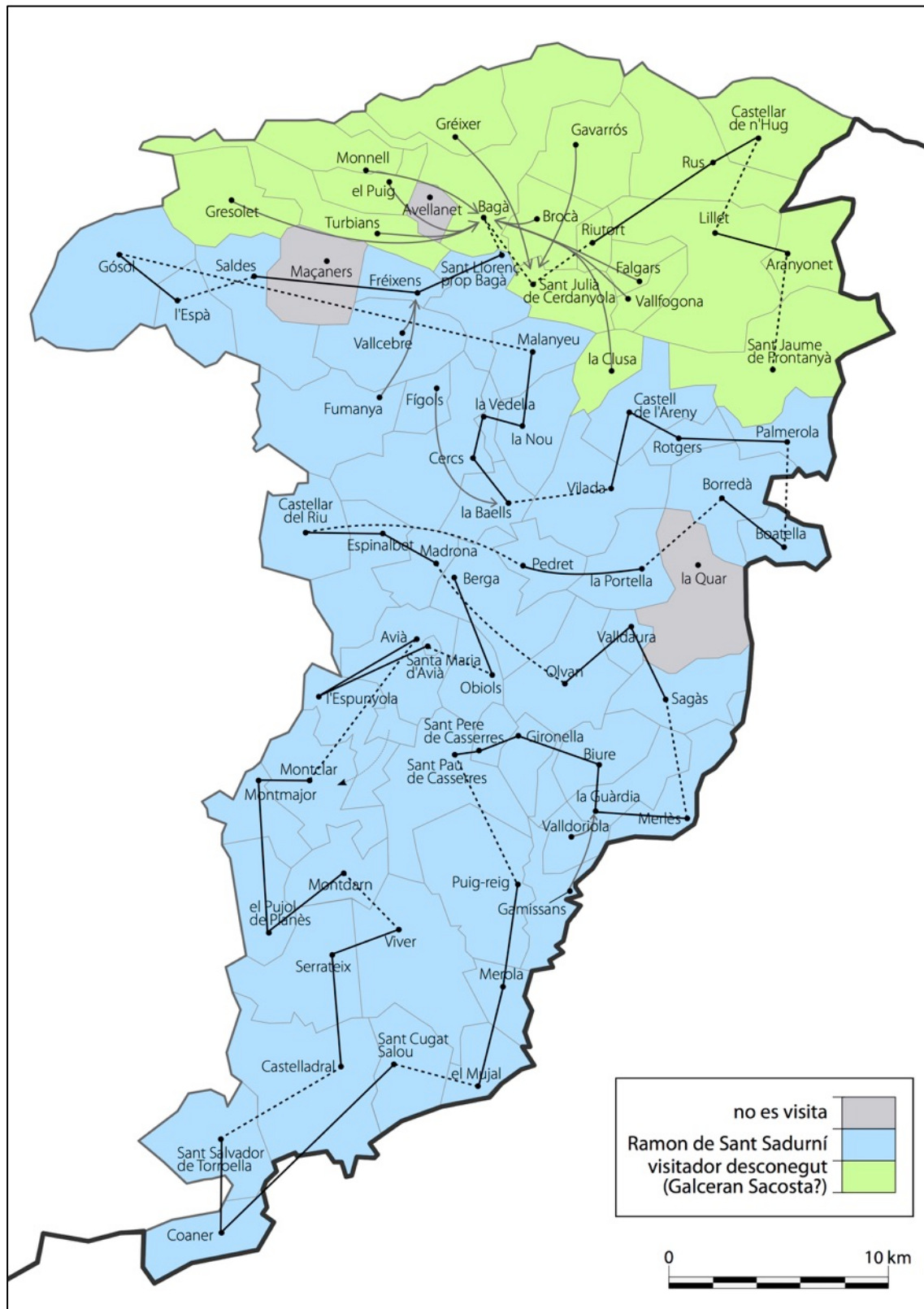
MAPA 20. Visita a la Cerdanya de l'any 1313, amb indicació de l'itinerari i dels visitadors. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

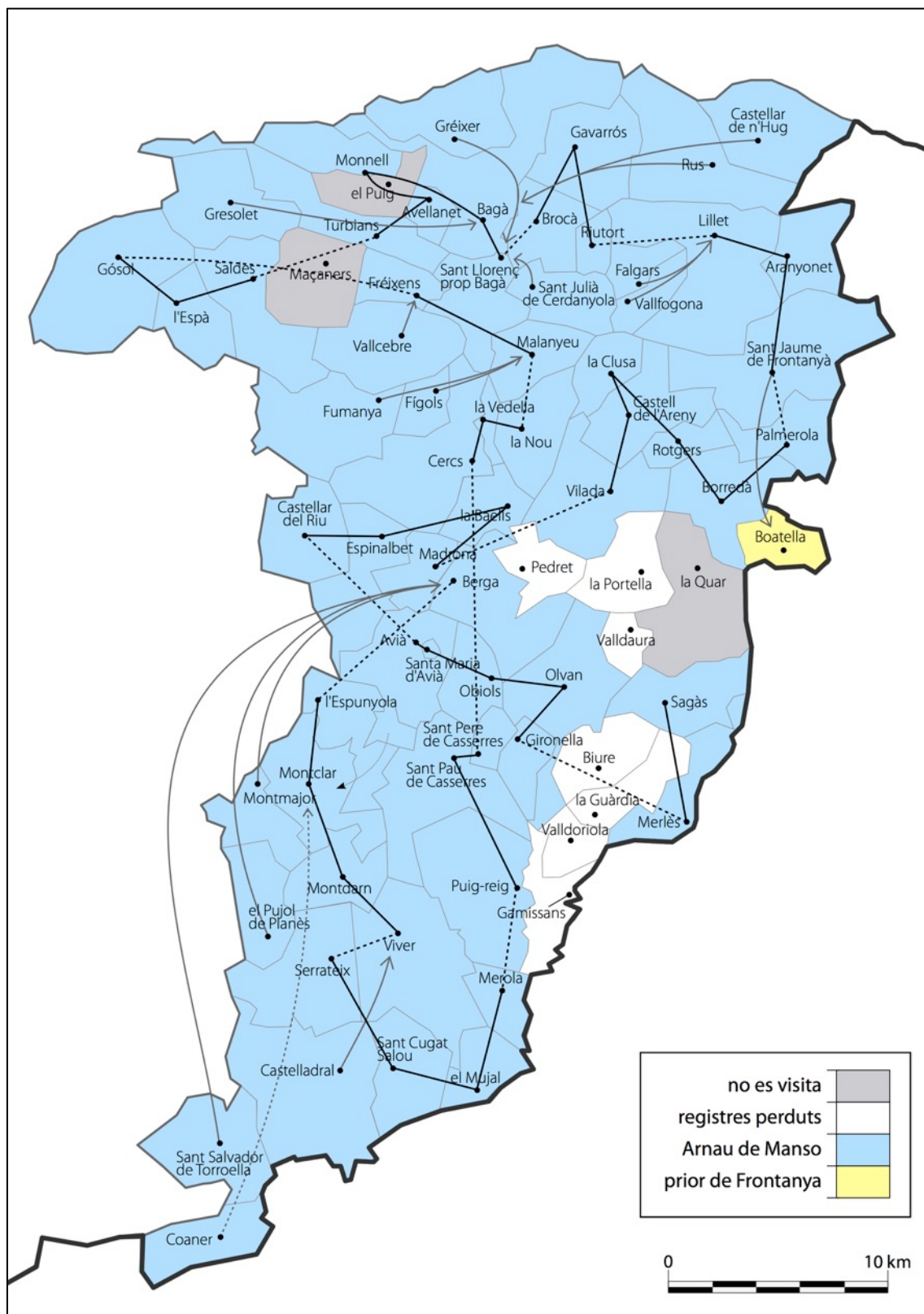
MAPA 21. Vista a la Cerdanya de l'any 1313-1314, amb indicació de l'itinerari i dels visitadors. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

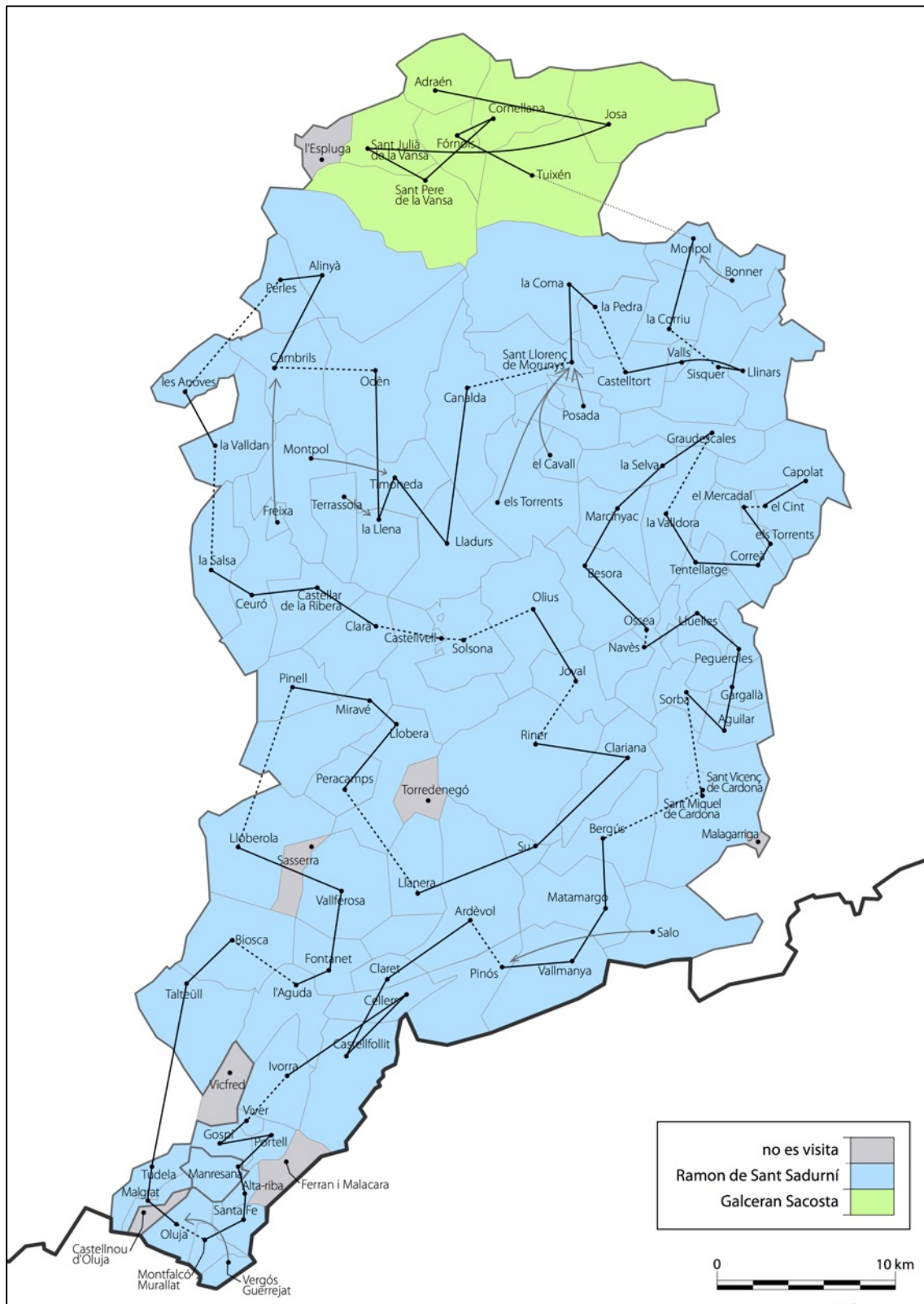
MAPA 22. Visita a la Cerdanya de l'any 1315, amb indicació de l'itinerari i dels visitadors. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

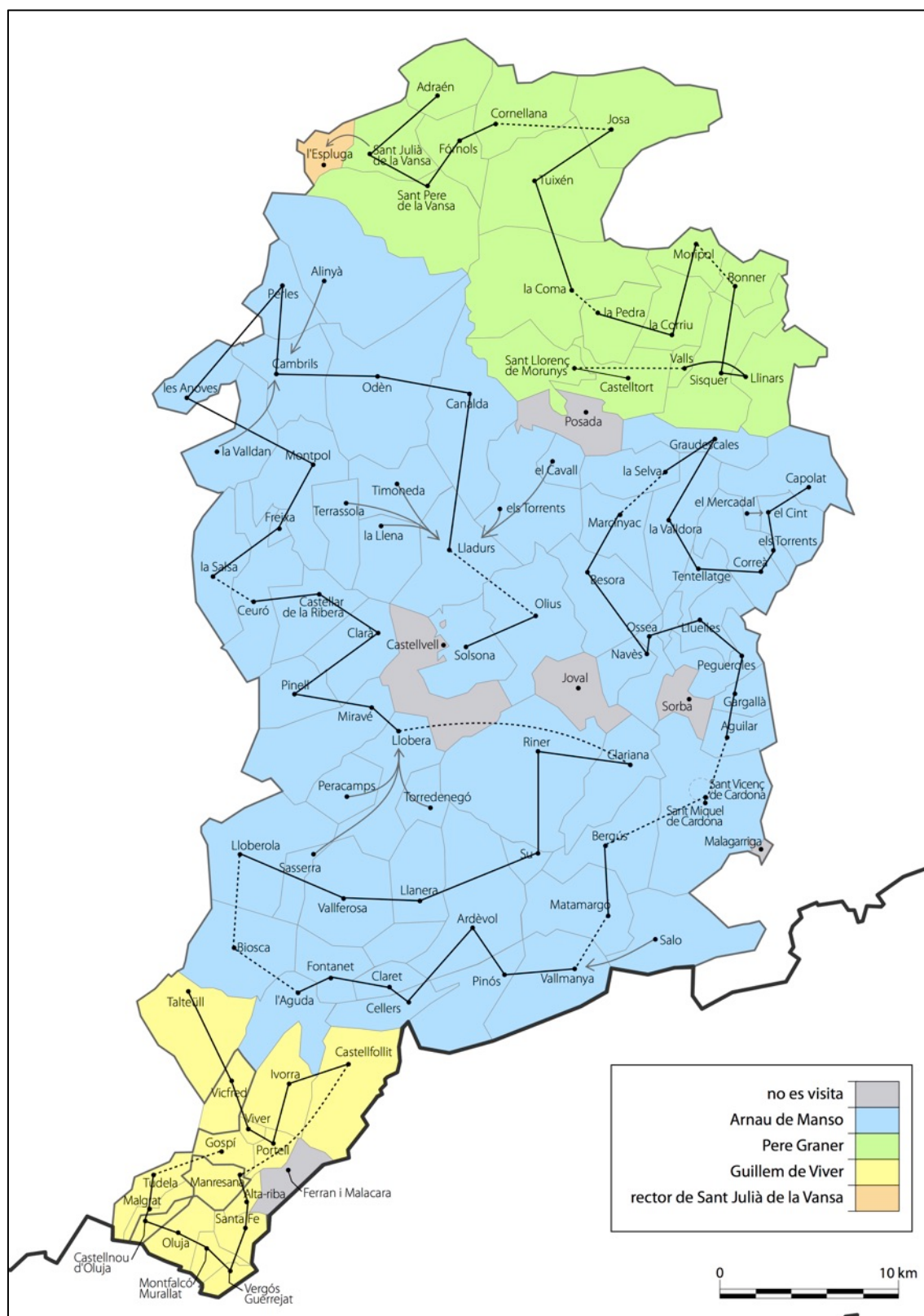
MAPA 23. Visita al deganat de Berga de l'any 1313, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinúes un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

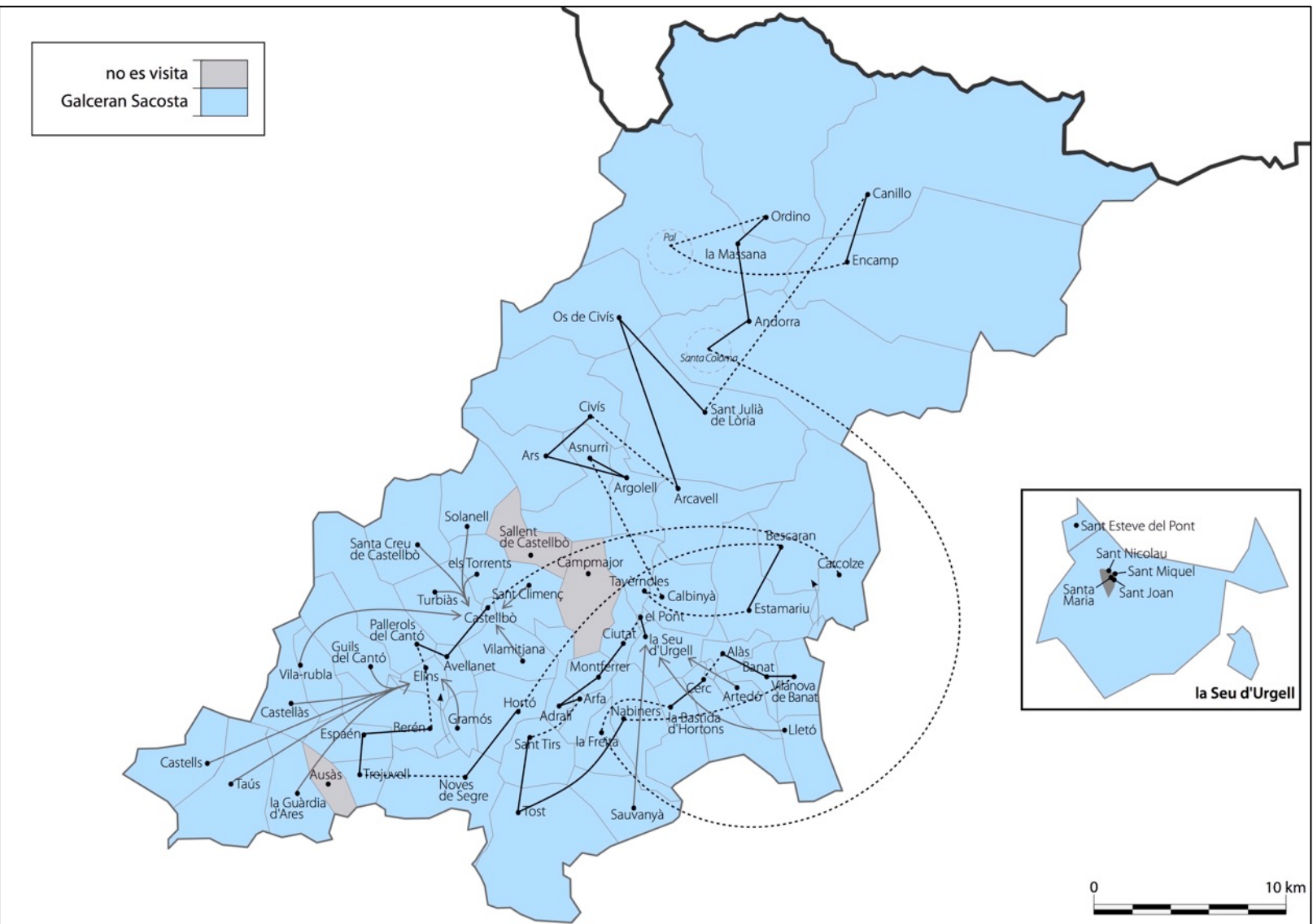
MAPA 24. Visita al deganat de Berga de l'any 1315, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinúes un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

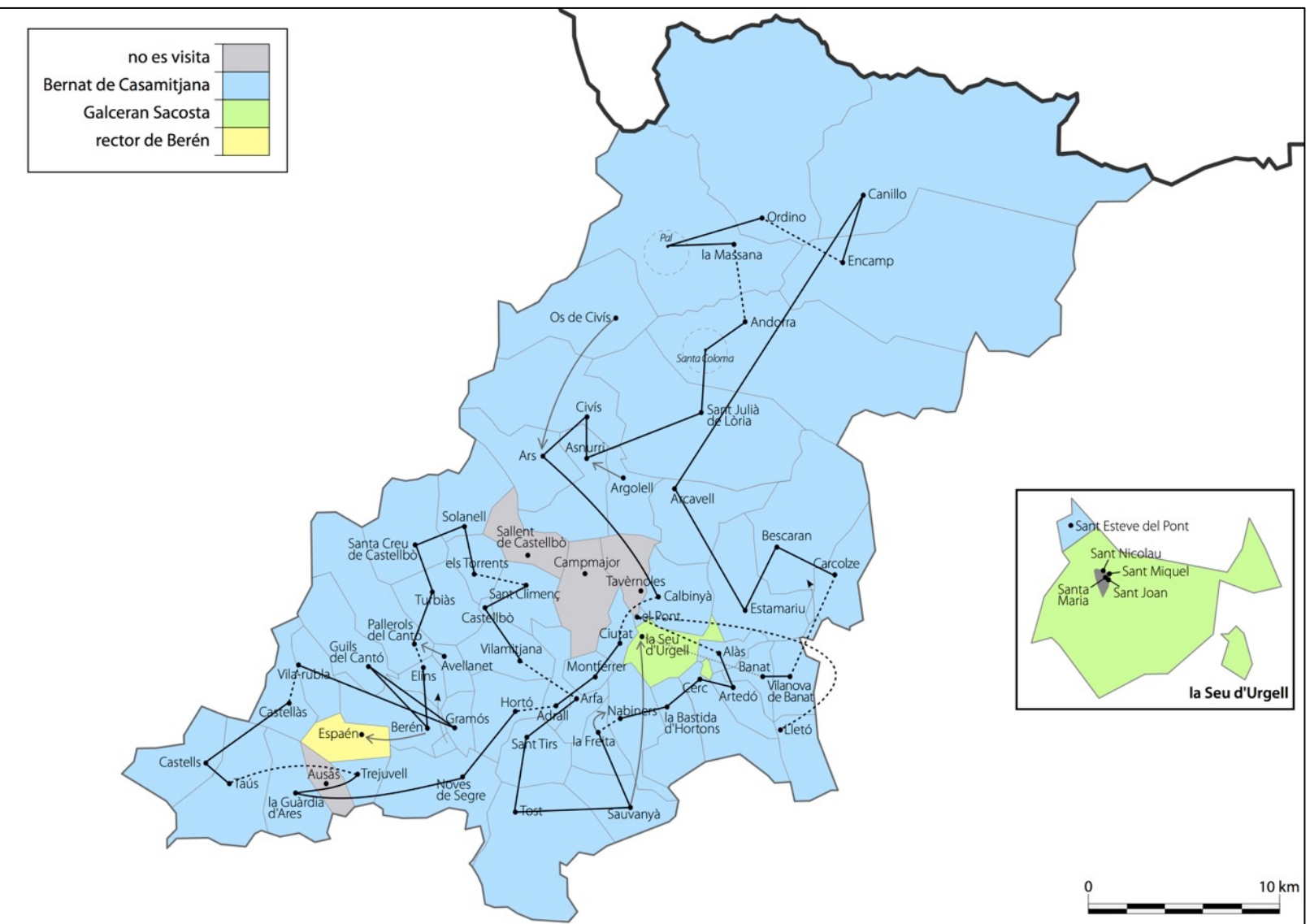
MAPA 25. Visita al deganat de Vall de Lord de l'any 1313-1314, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinuïques un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

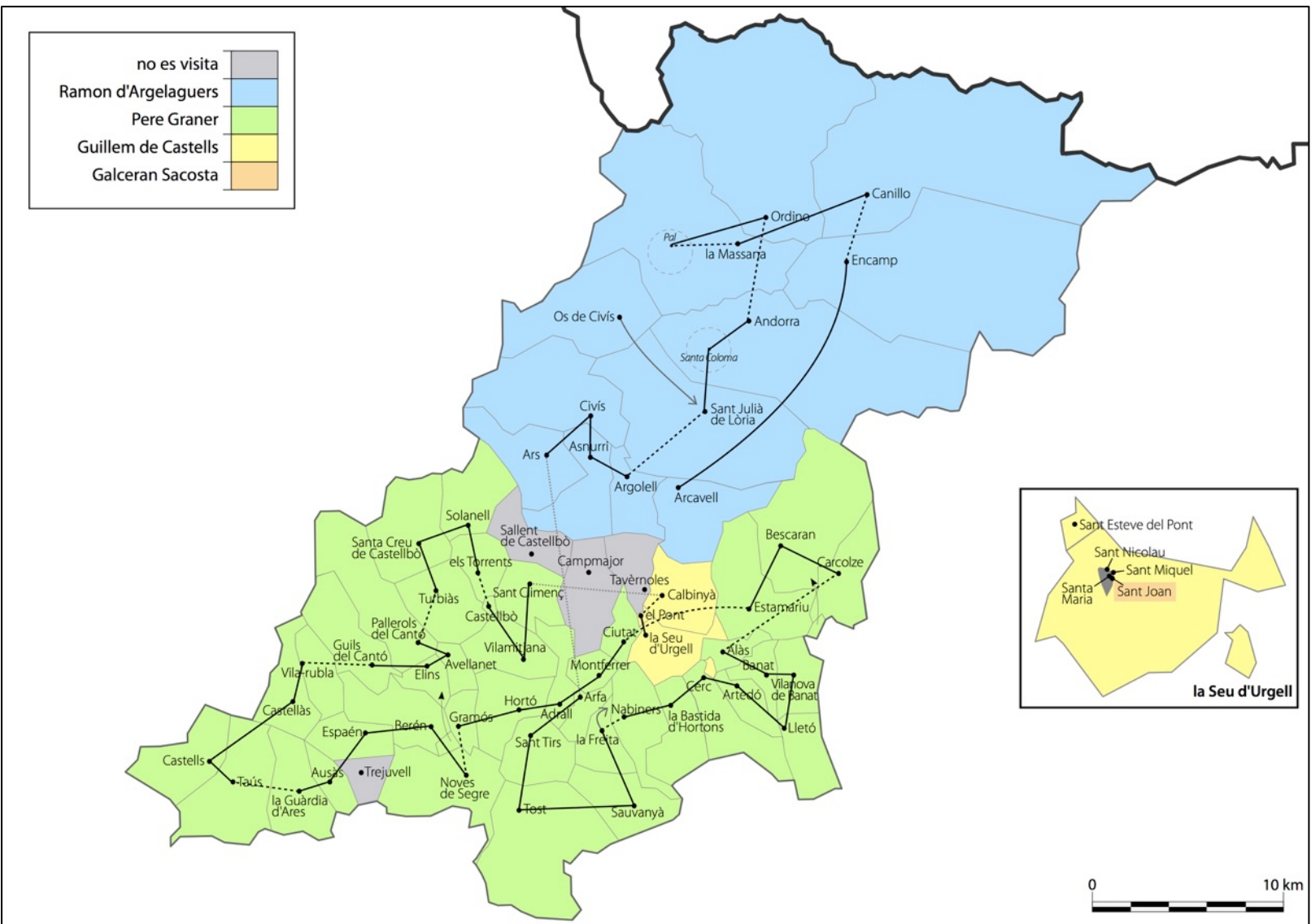
MAPA 26. Visita al deganat de Vall de Lord de l'any 1315, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinúes un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

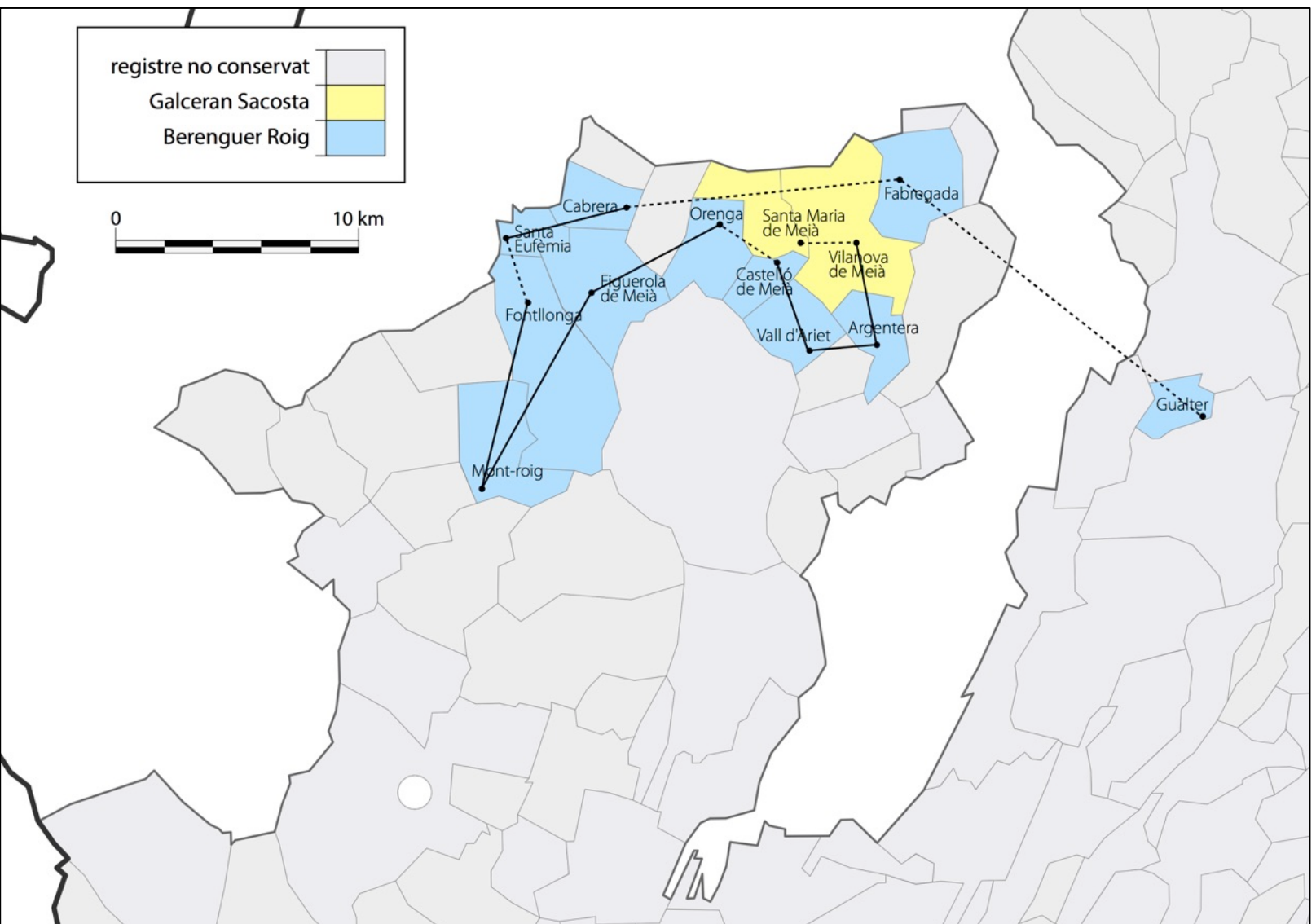
MAPA 27. Visita al deganat d'Urgellet de l'any 1312-1313, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clerge i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

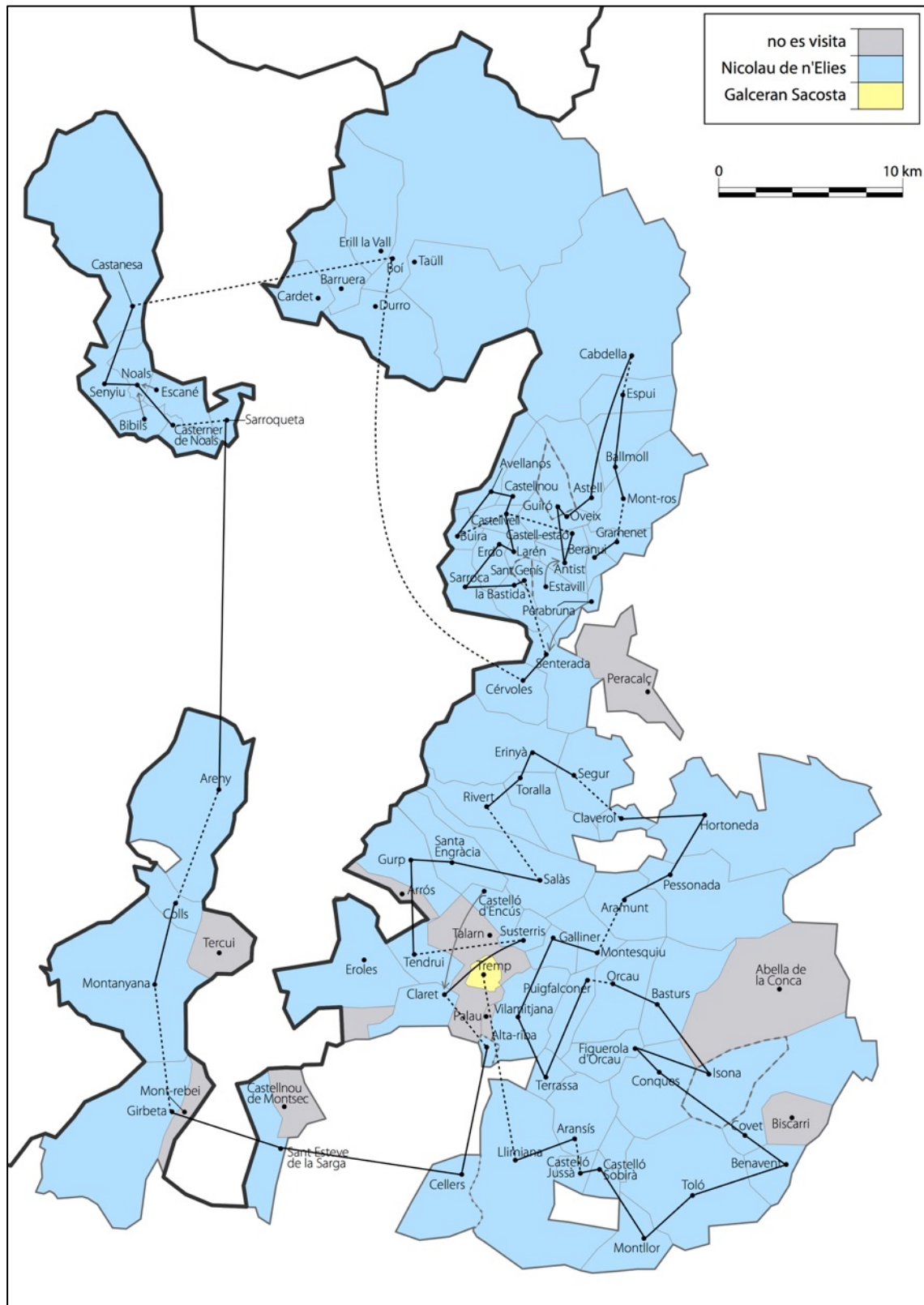
MAPA 28. Visita al deganat d'Urgellet de l'any 1313-1314, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

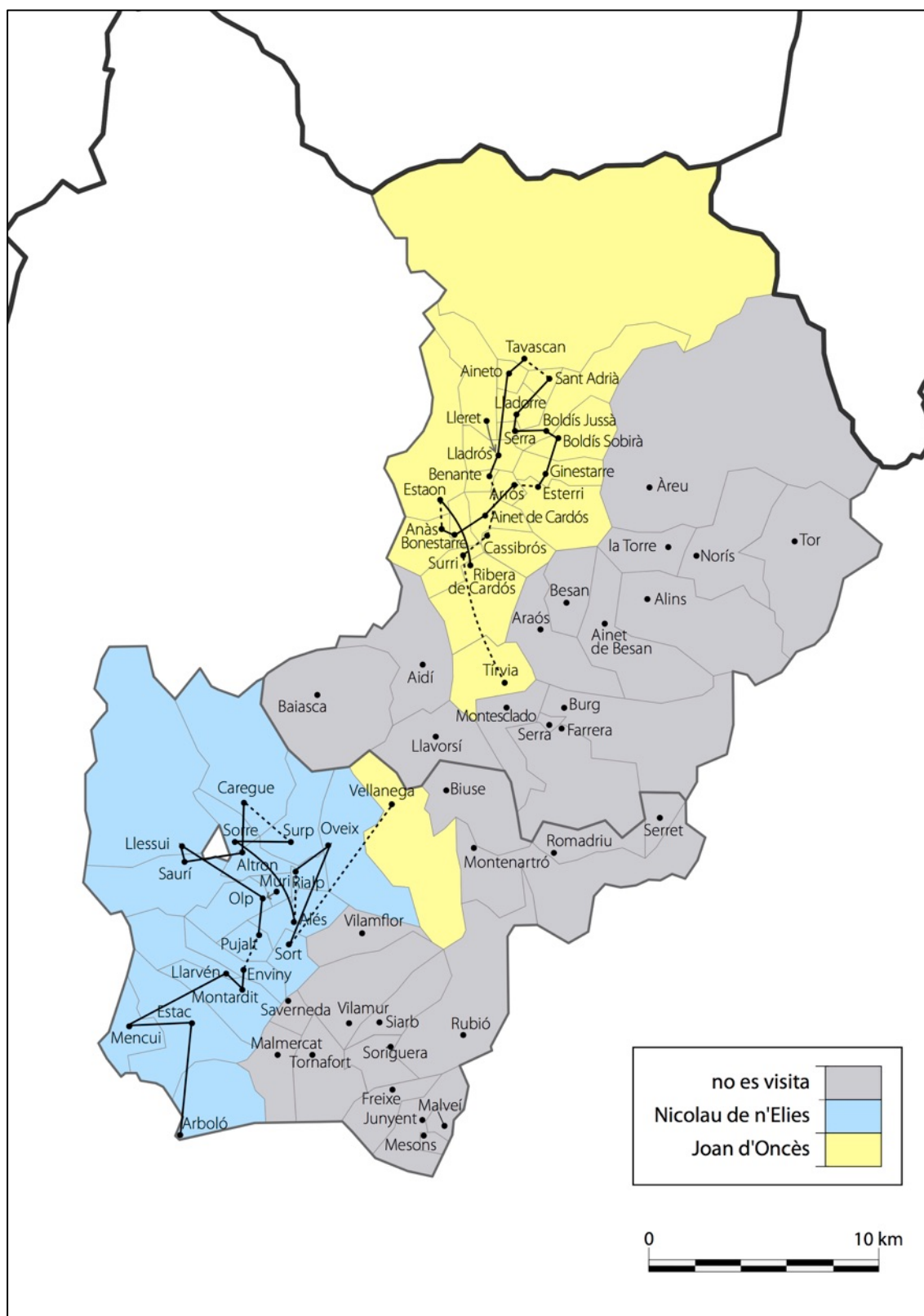
MAPA 29. Visita al deganat d'Urgellet de l'any 1314-1315, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

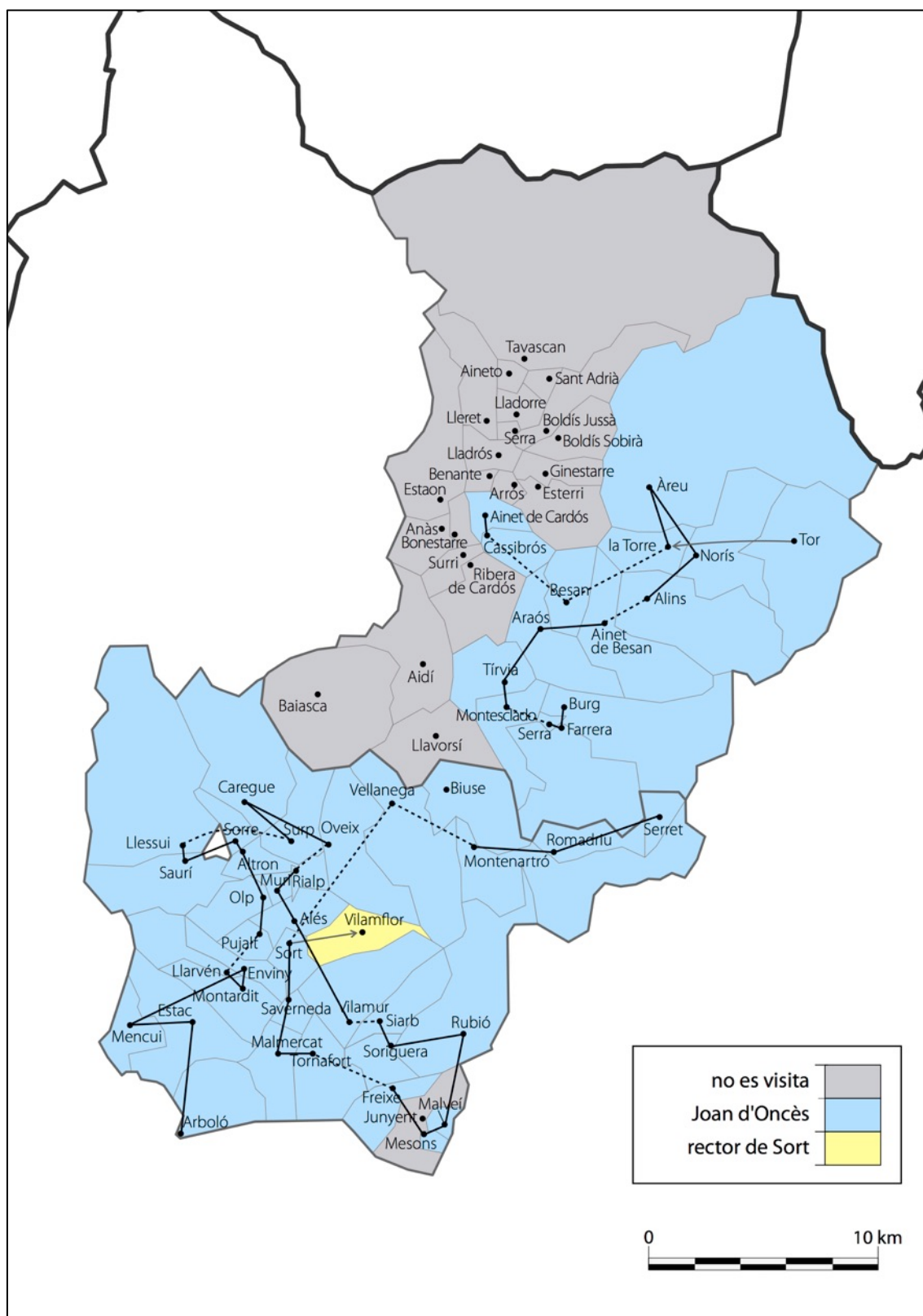
MAPA 30. Visita al deganat d'Úrgell de l'any 1315, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

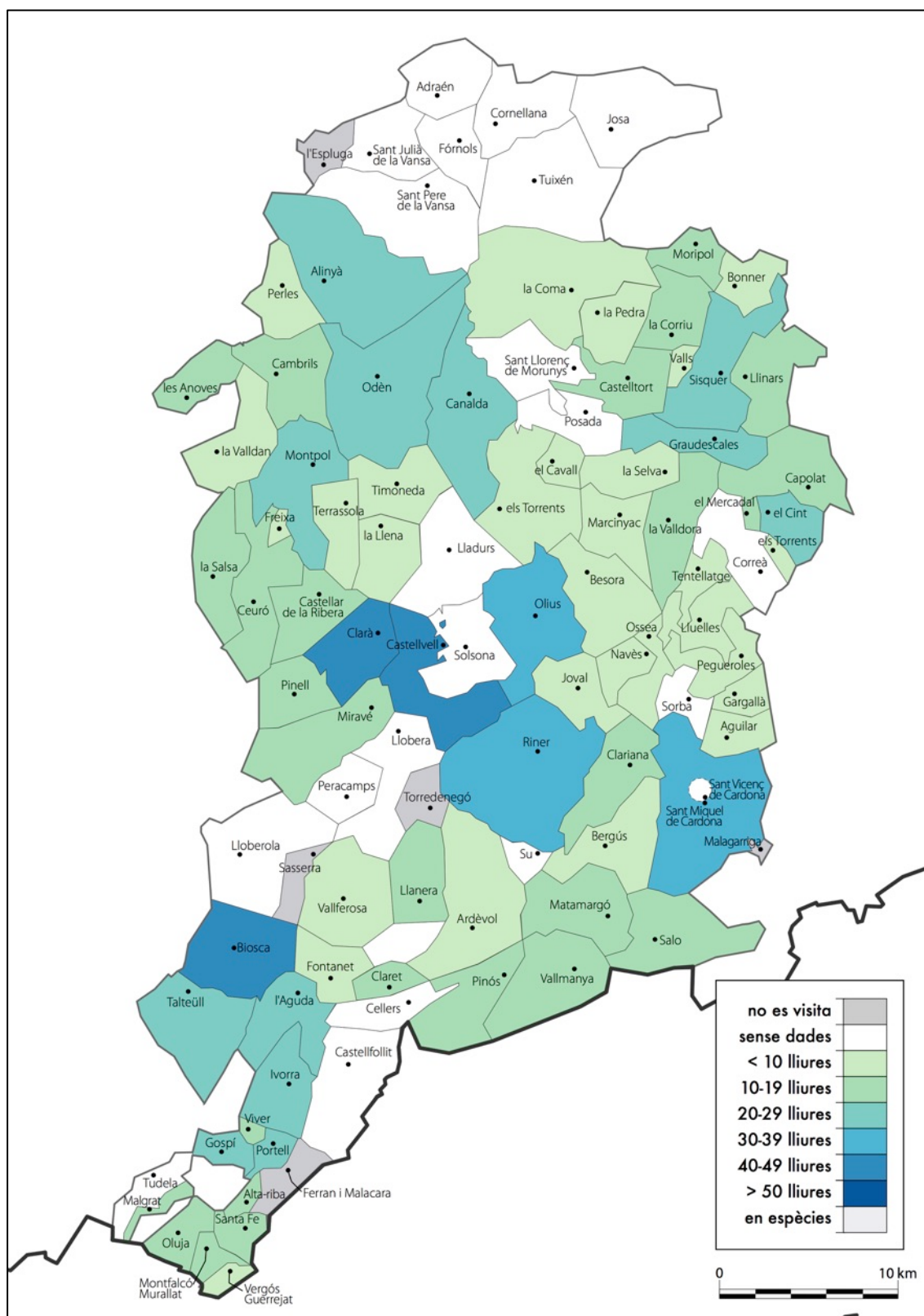
MAPA 31. Visita al deganat de Tremp de l'any 1314, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinuïques un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

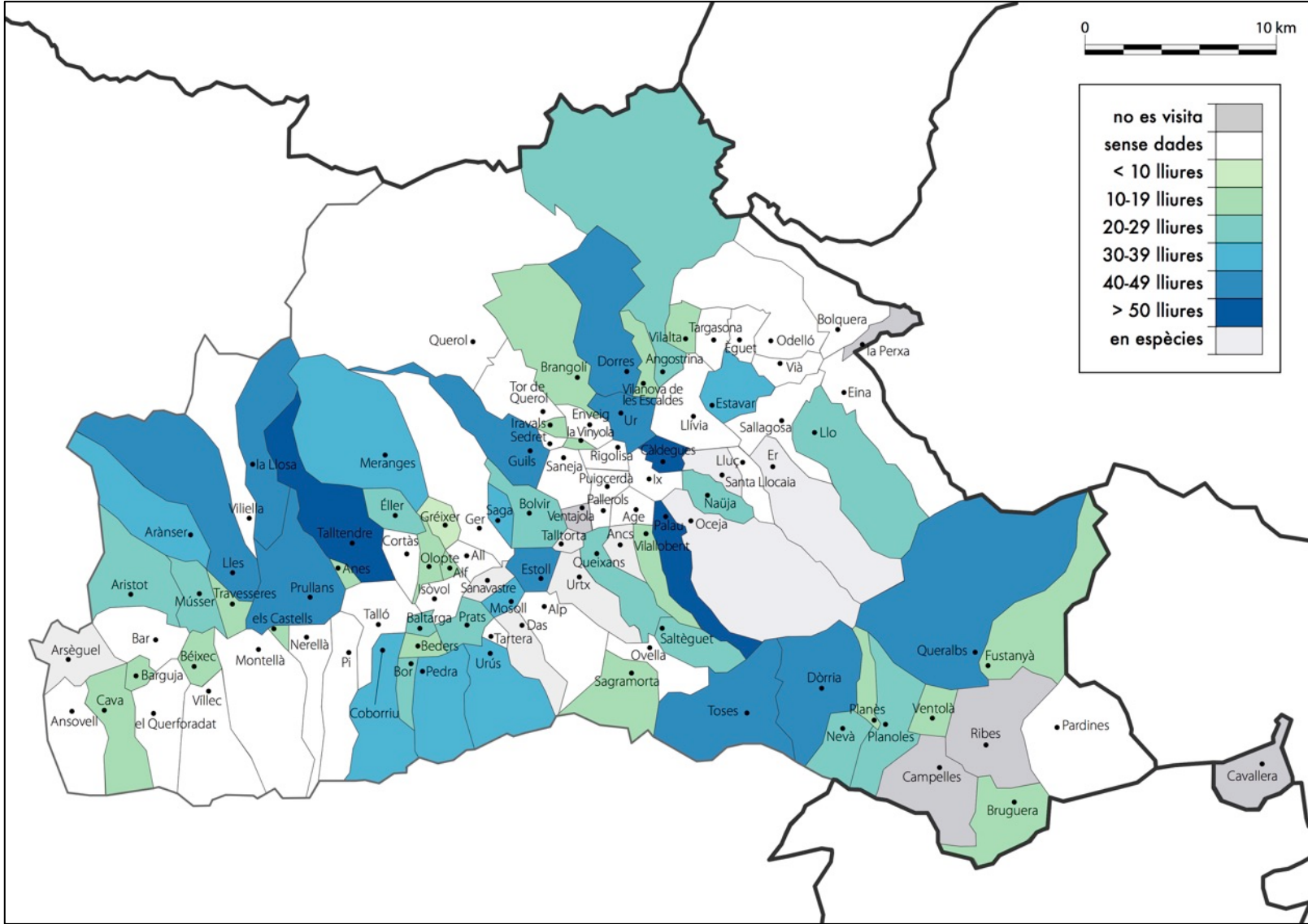
MAPA 33. Visita als deganats de Cardós i Montenartró de l'any 1314, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinúes un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

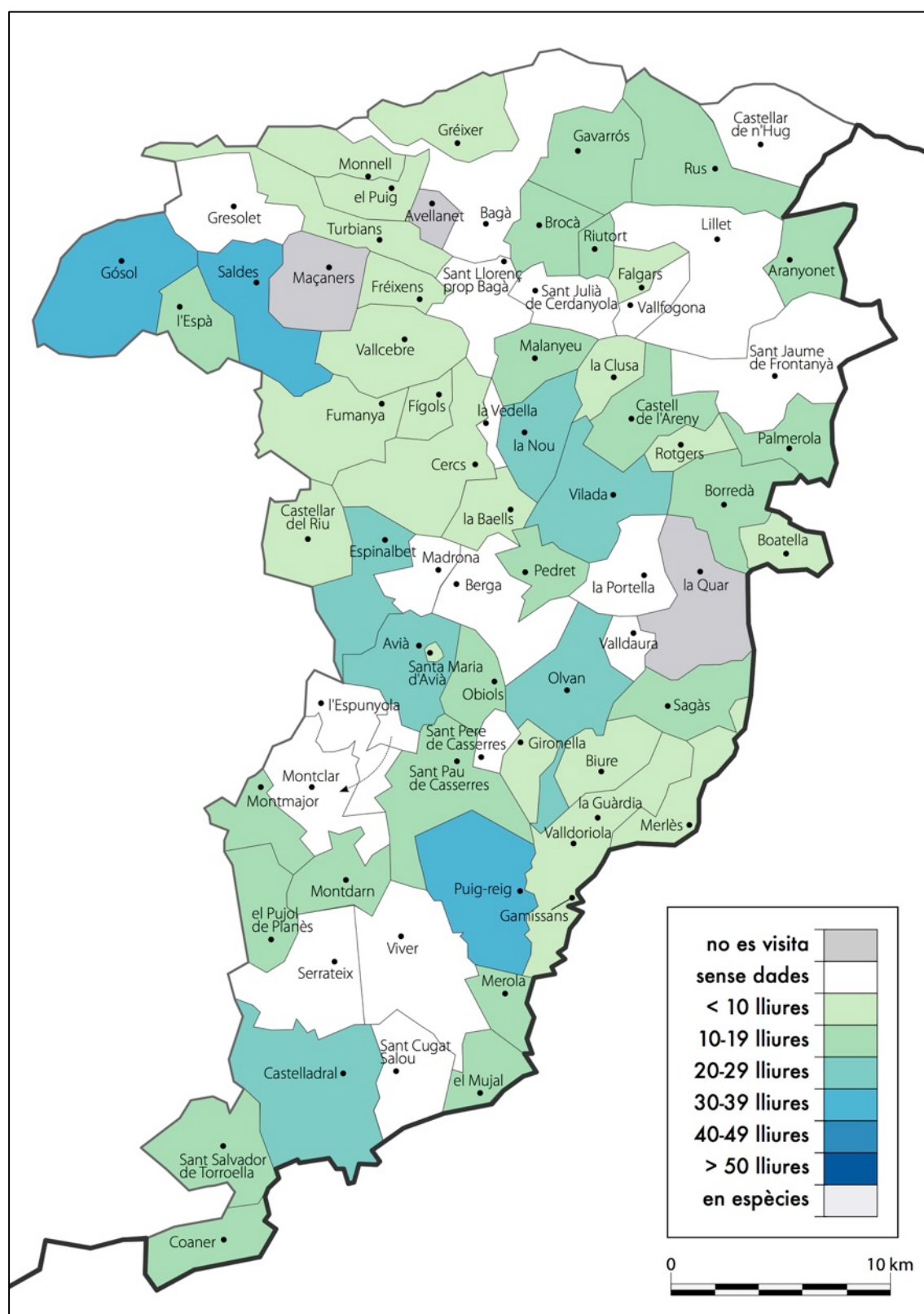
MAPA 34. Visita als deganats de Cardós i Montenartró de l'any 1314, amb indicació de l'itinerari i del visitador. Les línies contínues indiquen les parròquies visitades el mateix dia i les discontinües un canvi de dia. Les fletxes indiquen que el clergue i alguns testimonis anaren a la parròquia que assenyalen.

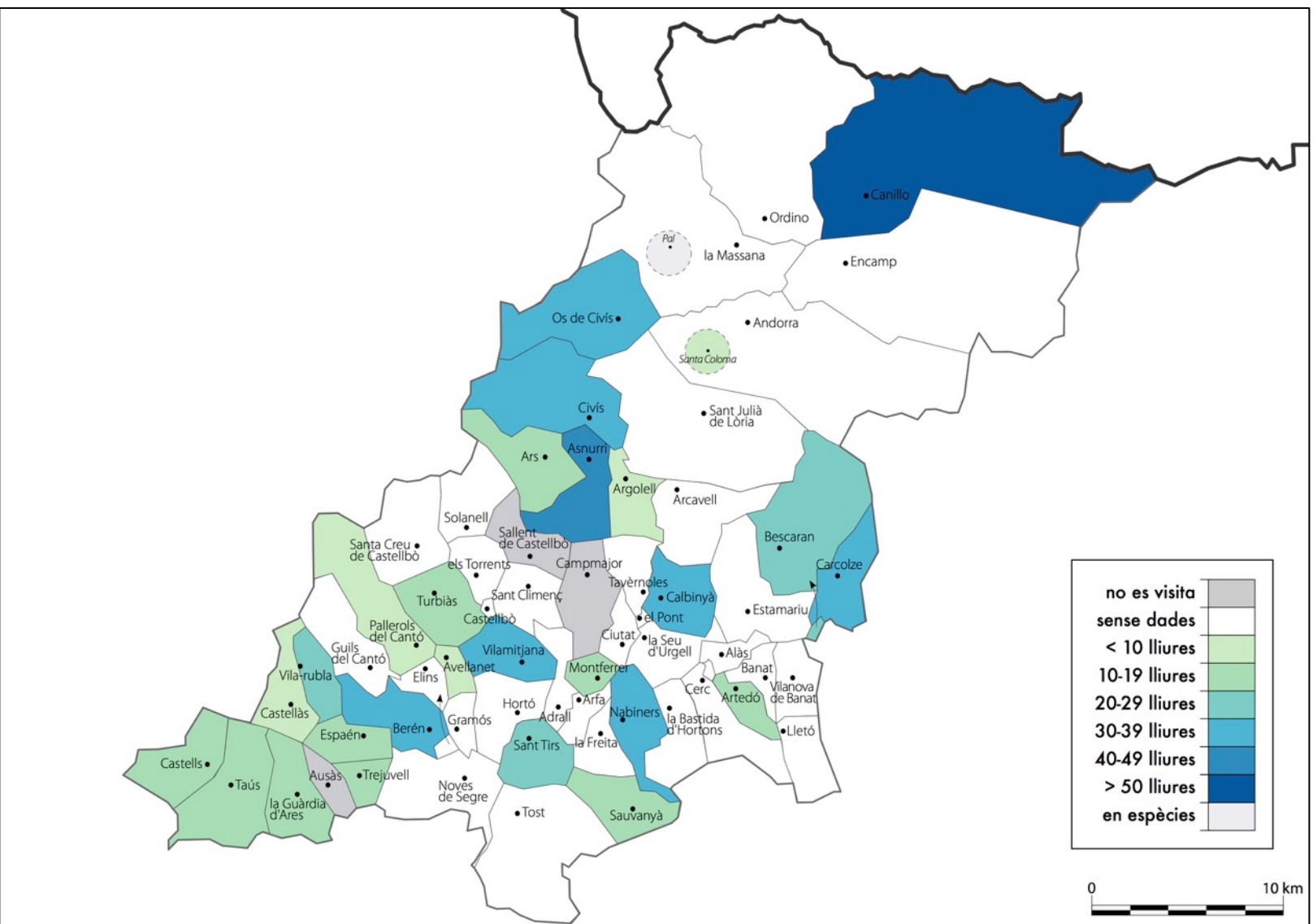
MAPA 35. Mapa del deganat de Vall de Lord segons la declaració de la rendes de cada parròquia de l'any 1313.

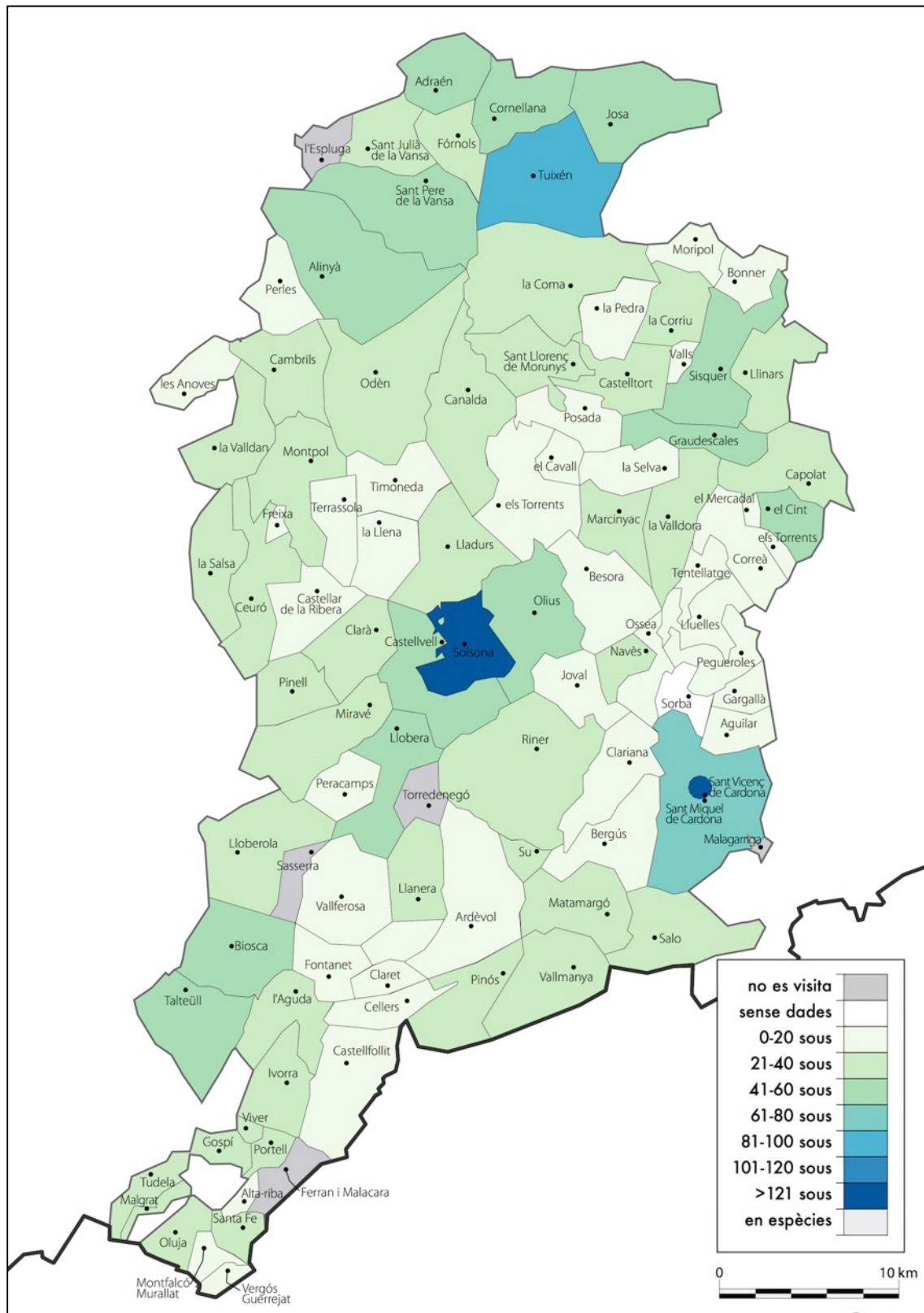
MAPA 36. Mapa del deganat de Cerdanya segons la declaració de la rendes de cada parròquia de l'any 1313.

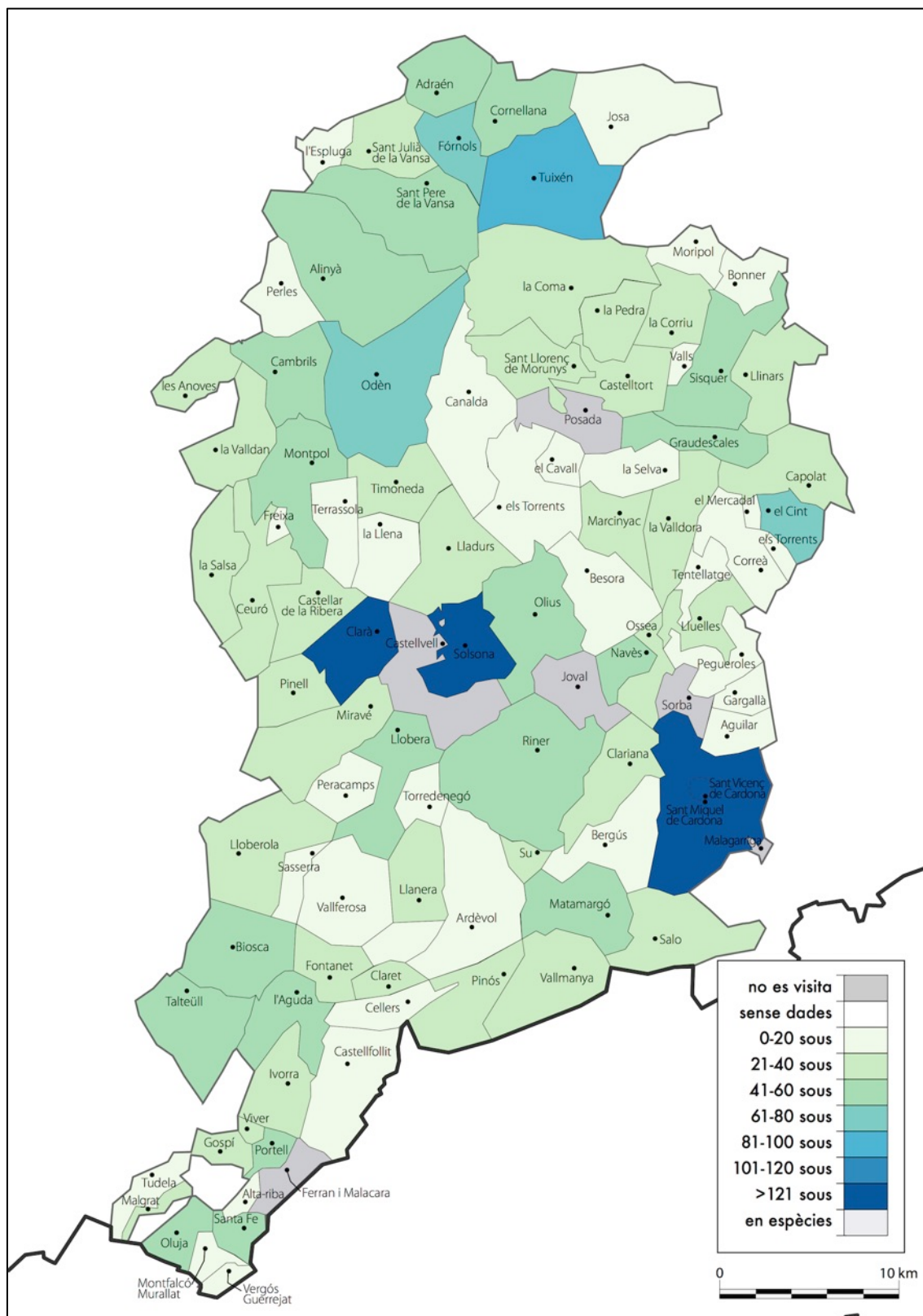
MAPA 37. Mapa del deganat de Berga segons la declaració de la rendes de cada parròquia de l'any 1313.

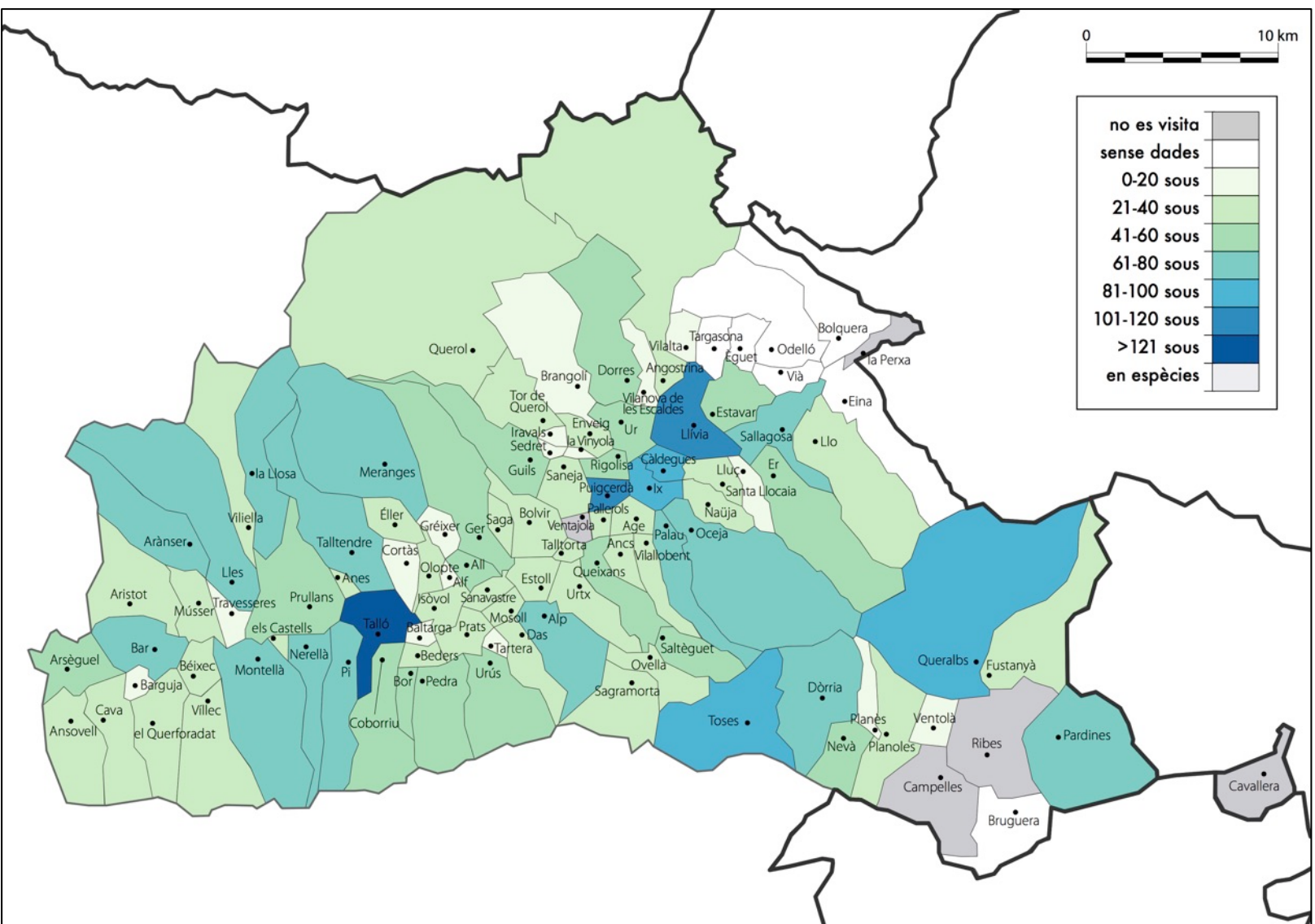
MAPA 38. Mapa del deganat d'Urgellet segons la declaració de la rendes de cada paròquia de l'any 1313.

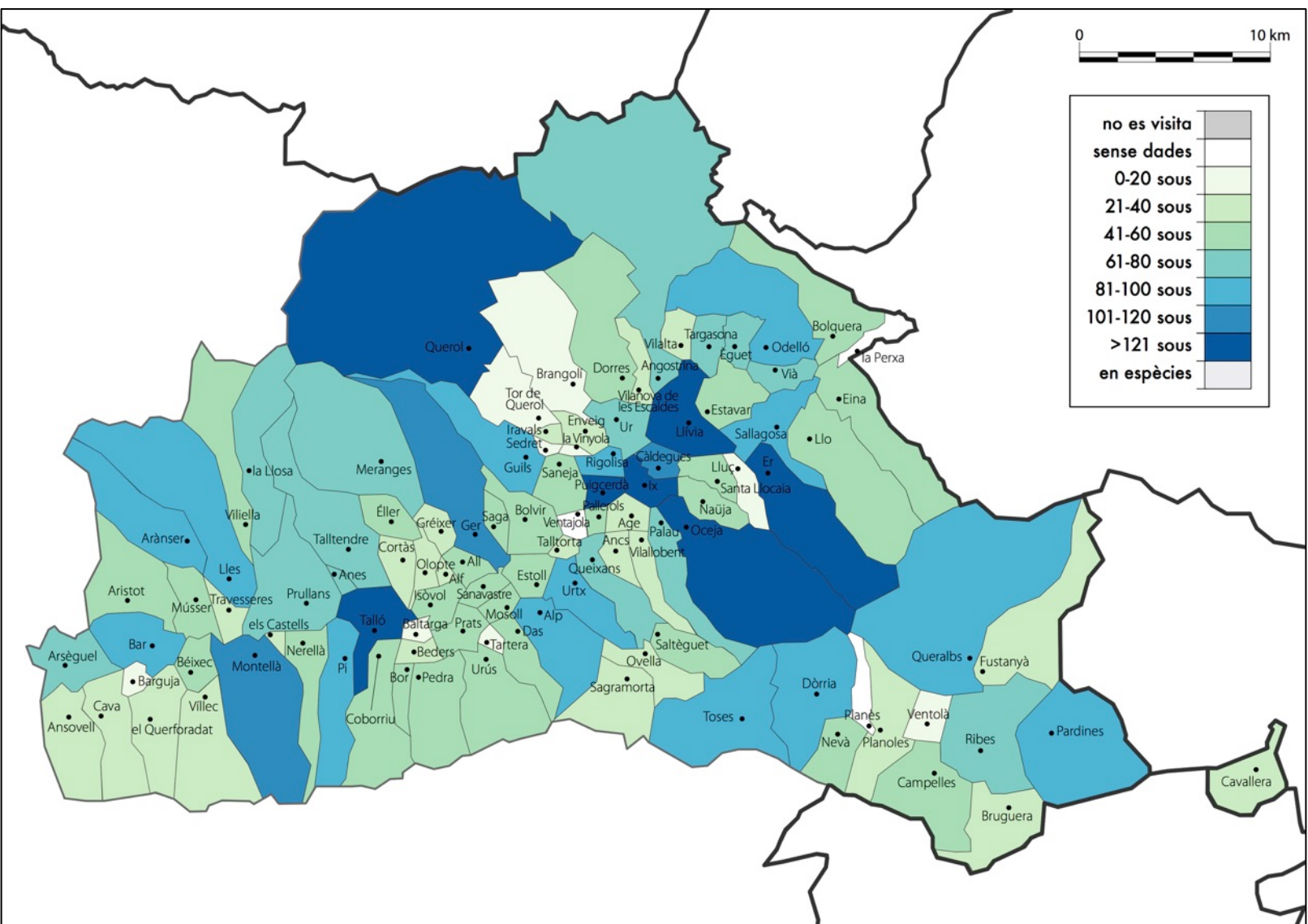
MAPA 39. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat de Vall de Lord l'any 1313-1314.

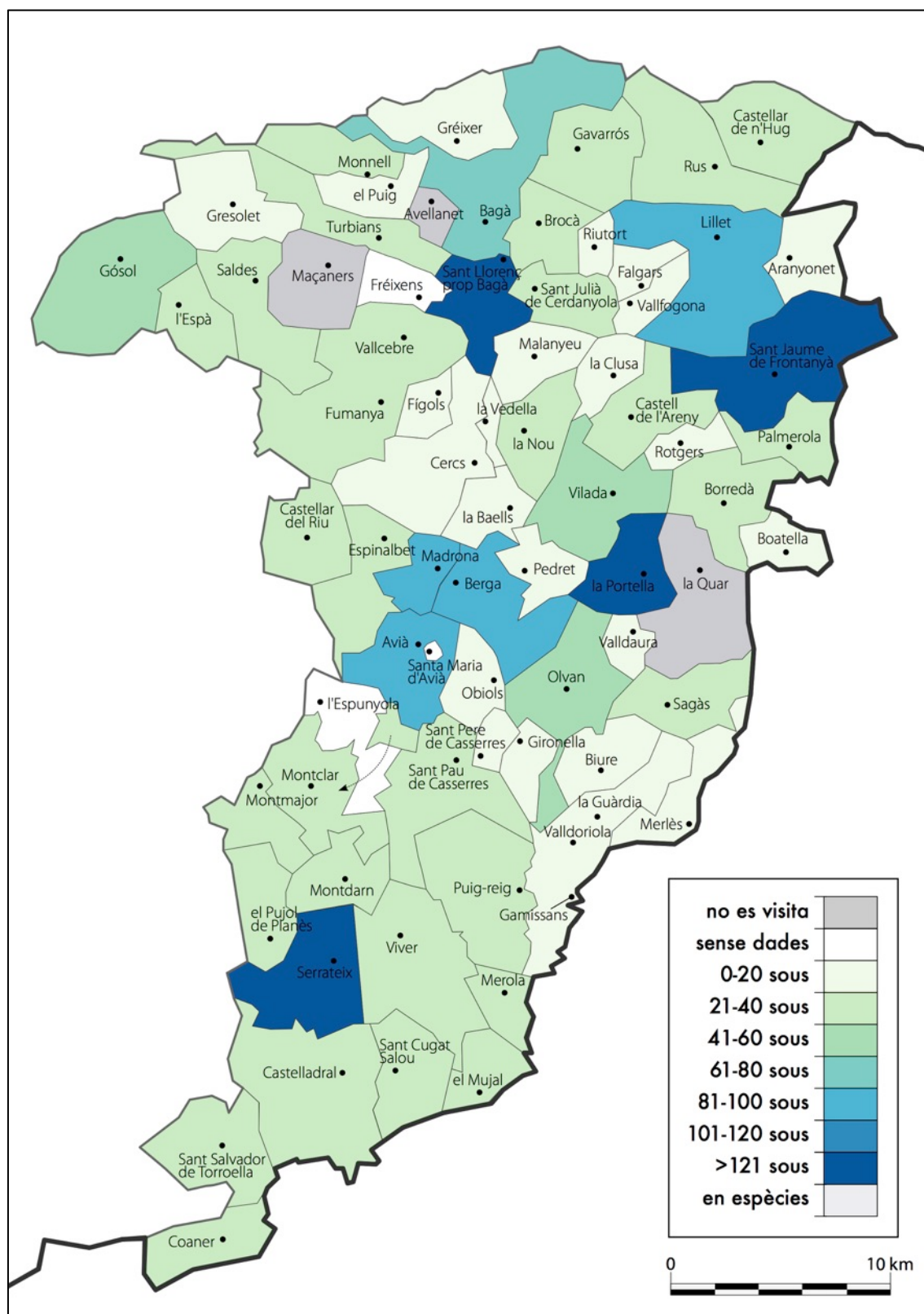

MAPA 40. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat de Vall de Lord l'any 1315.

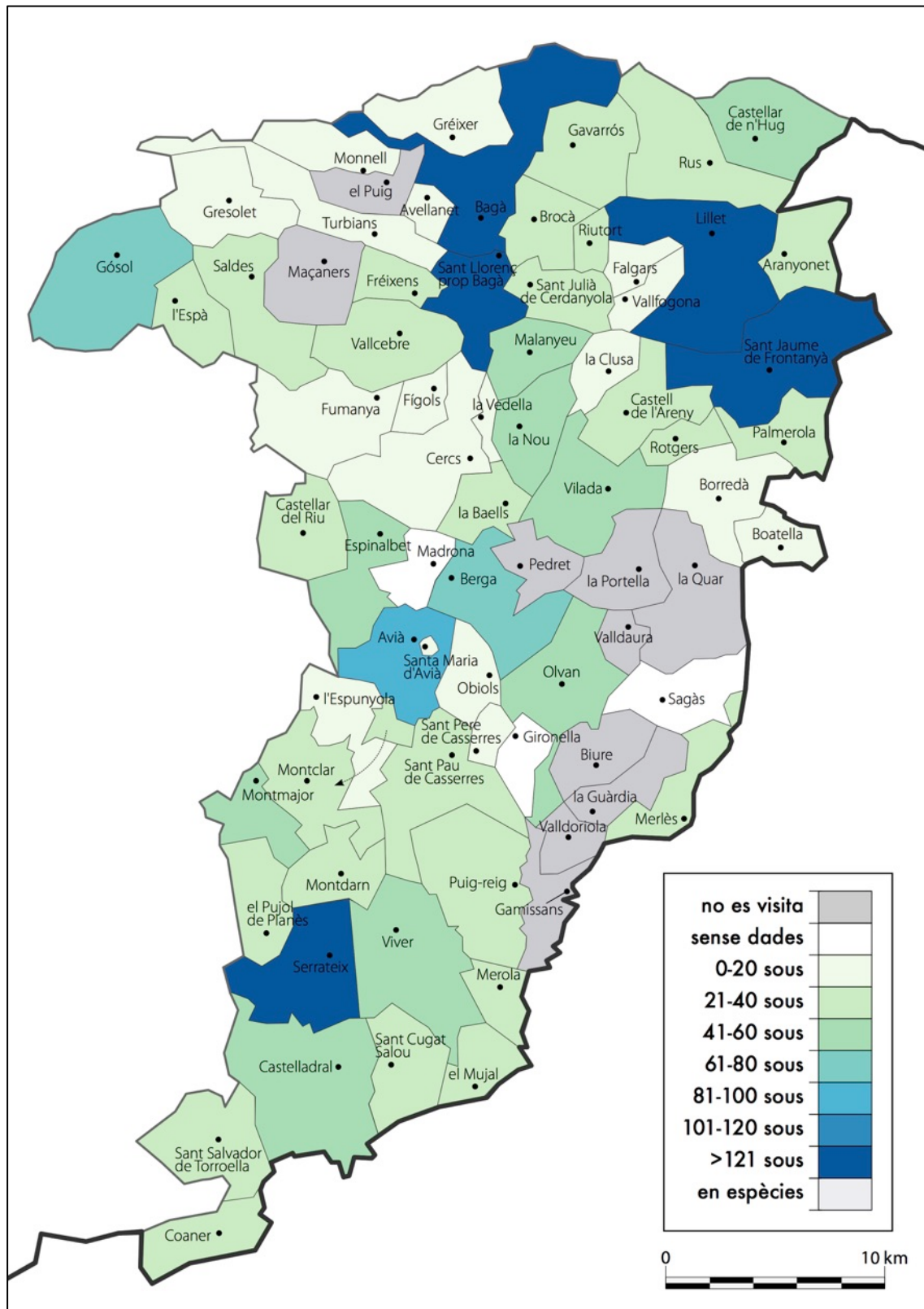

MAPA 41. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat de Cerdanya l'any 1313.

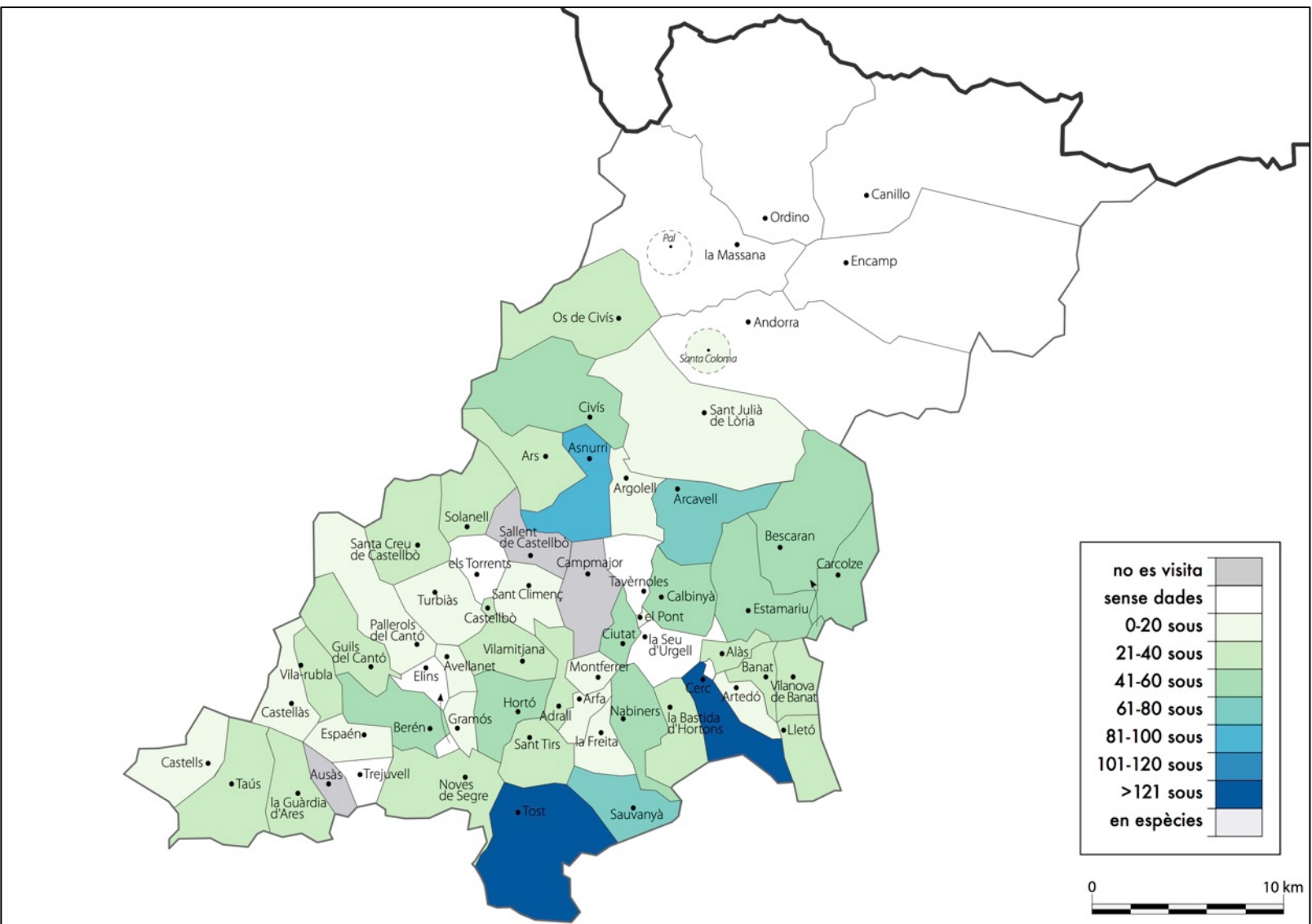

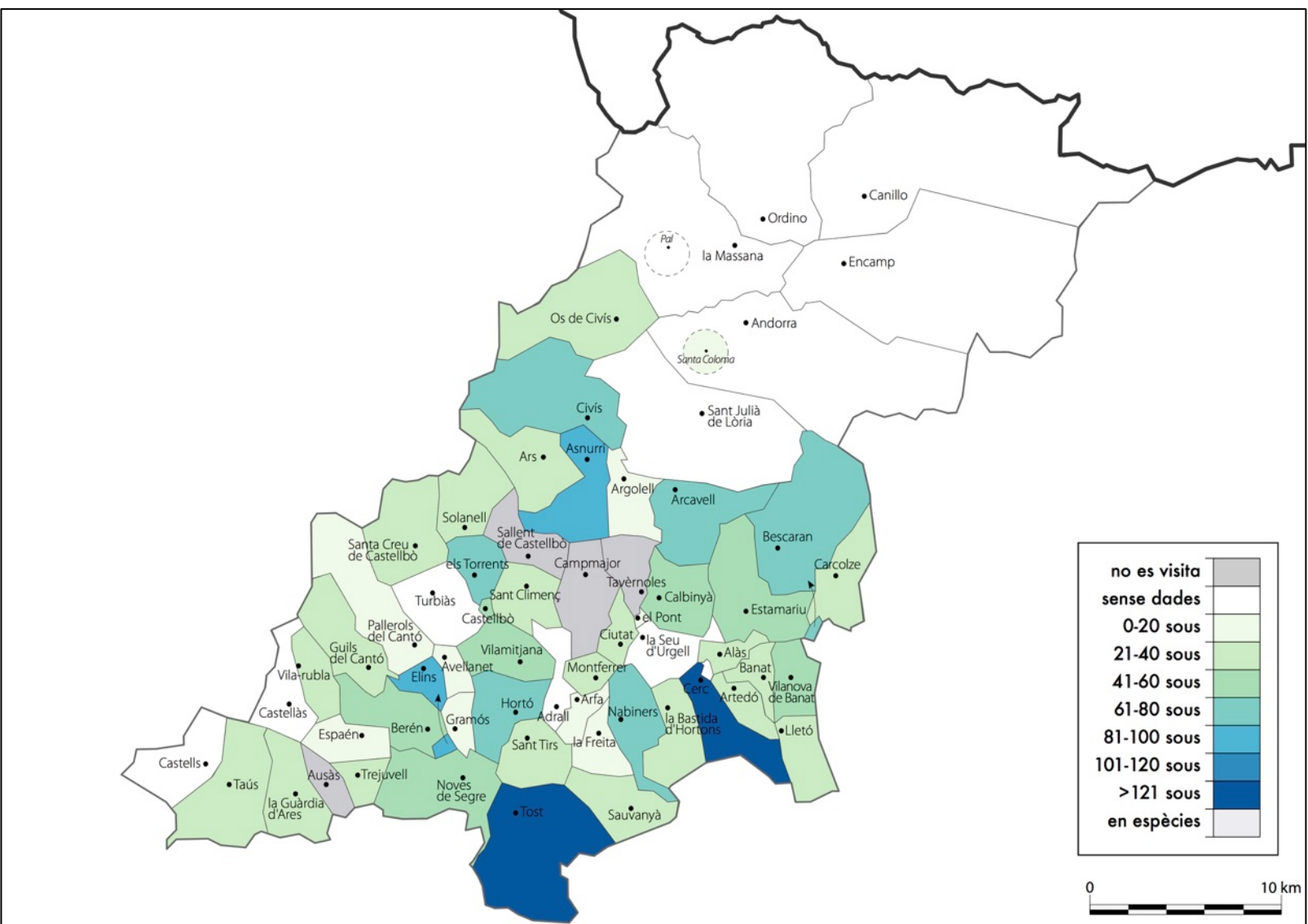

MAPA 44. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat de Berga l'any 1313.

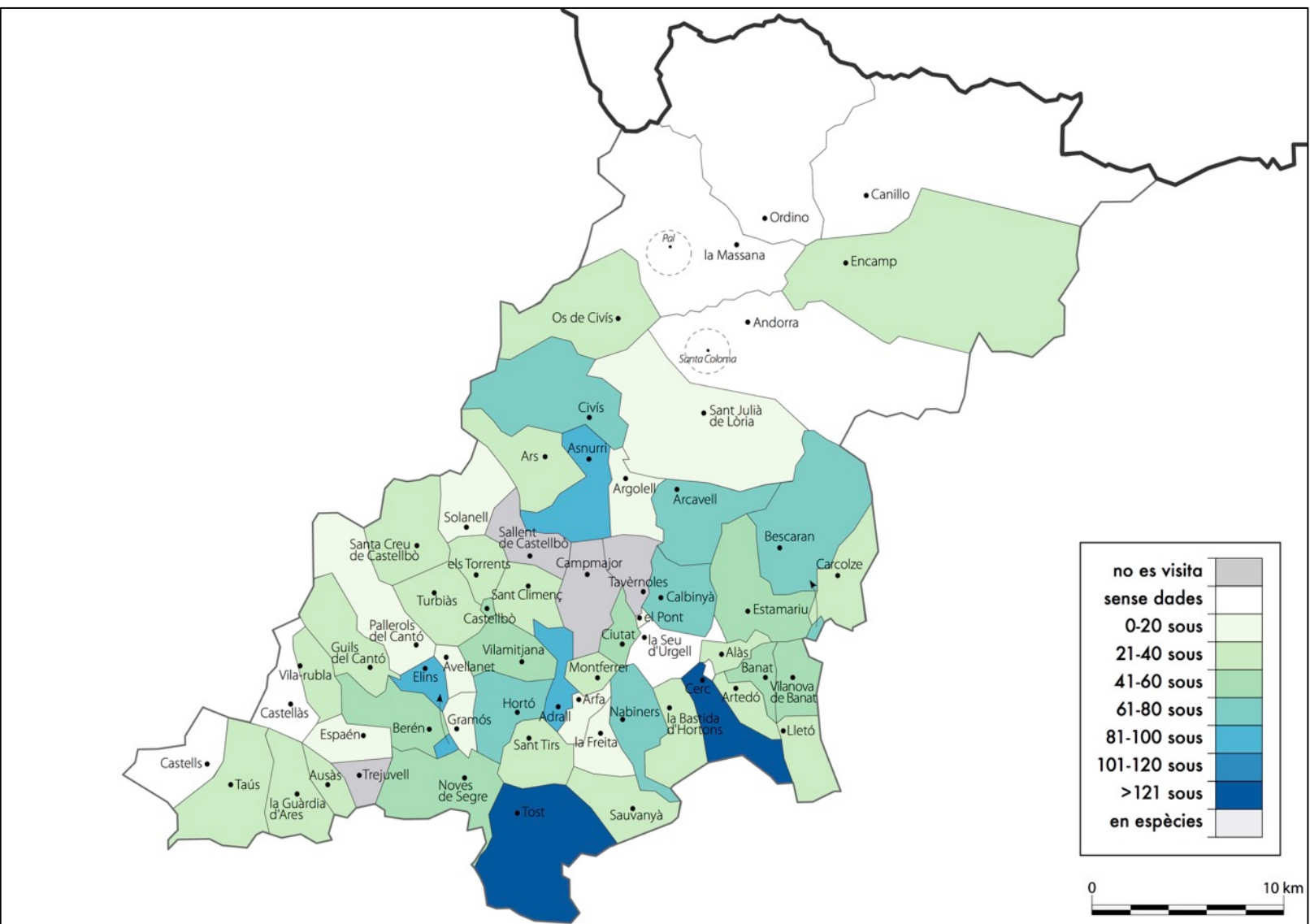

MAPA 45. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat de Berga l'any 1315.

MAPA 47. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat d'Urgell de l'any 1313-1314.

MAPA 48. Quantitats pagades per la procuració en la visita al deganat d'Urgellet de l'any 1314-1315.